

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

ژیانی ئەمیری باوەرداران
خەلیفە ی چوارەم

عەلی کۆری ئەبو طالیب

خۆایی رازی بیت

نووسینی

دکتۆر علی محمد الصلابی

وەرگیرانی

مامۆستا عومەر توفیق الخطاط

کتیبخانەی نارین
مەولێ

دارالمعرفە
بە یرووت

ژيانى نه ميري باومرداران
خه ليفه ي چوارهم

عه لي كوري نه بو طاليب

خوا ليى رازى بيت

ژياني نه ميري باومرداران
خه ليفه ي چوارهم

عه لي كوري نه بو طاليب

خوا لي ي رازي بيت

نووسيني
دكتور علي محمد الصلابي

وهرگيراني
ماموستا عومهر توفيق الخطاط

کتيبخانه ي نارين
مه وليز

دارالمعرفة
به يروت

ژماره‌ی سپاردن (۱۲۹۹) ی سالی ۲۰۰۸ پیدراوه

سوپاسنامہ دی ہدیٔ دکتور علی موحد محمد الصلابی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين محمد وعلى آله وصحبه وسلّم ، اما بعد
فاني اتقدّم الى مكتبة نارين في اربيل -كوردستان العراق بالشكر الجزيل لقيامهم بترجمة وطبع
مؤلفاتي الى اللغة الكردية ، كما اتقدم بالشكر الجزيل الى الشاب اليافع نهاد جلال الذي ترجم اول
كتبي الى اللغة الكردية (الدولة العثمانية) كما اخص بالشكر الاستاذ عمر توفيق الخطاط الذي
ترجم ثلاثة من كتبي (سيرة ابي بكر الصديق ،وسيرة امير المؤمنين علي بن ابي طالب ، وسيرة عمر
بن عبدالعزيز) رضي الله عنهم اجمعين واشكر الاخوة الاخرين الذين ترجموا بقية مؤلفاتي الى اللغة
الكردية، وارجو من الله تعالى لهم الموفقية و السلام عليكم ورحمة الله

الدكتور علي محمد الصلابي

پيشه‌کى وەرگير

پاش نه‌وى به کۆمه‌کى و هاوکارى په‌روه‌ردگارى خۆشه‌ويستم توانيم ژيانى دووه‌مين که‌سايه‌تى ئيسلام پاش پيغه‌مبه‌رى نه‌که‌رم (ﷺ) که ژيانى يه‌که‌مين خه‌ليفه پاشيدى پيغه‌مبه‌رمان (ﷺ) - نه‌بو به‌کرى صديق بوو - ﷺ - وهرم گيرايه سهر زمانى کوردى و به‌راستى من نه‌وه‌نده سوودم لى وەرگرت که وام ده‌زانى هه‌نگاو به هه‌نگاو وه‌ک خزمه‌تکارىکى دلسۆزو گووى پايه‌ل - له‌خزمه‌تى نه‌و پياوه دام و به شمشيره‌که‌م له‌گه‌ل نه‌و پياوه مه‌زنه‌دا دژ به هه‌لگه‌راوه‌کان ده‌جه‌نگام و له‌گه‌ل گريان و فرميسک ريشته‌کانيدا منيش چاوه‌کام قه‌تيس مابوون، به‌راستى پيره‌وى ژيانى گووى و هه‌موو جارى له‌خۆم ده‌پرسى تايا ئيمه‌ى موسلمانى نه‌م رۆژگاره چهند پيويستمان به زانين و له‌به‌رکردن و چاوليکردنى ژيانى پياوانى خودا - هاوه‌لانى به‌نه‌مه‌کى پيغه‌مبه‌رى نازدار (ﷺ)، و ئاى لاوه‌کاغان چهندي بى تاگان له ئۆقيانوسيك غه‌فله‌ت و بى تاگاييدا ده‌ژين که دوژمنان نه‌خشه‌يه‌کى وايان په‌خساندوه که هه‌ر لاويک ناوى ياريزانه ناوداره‌کانى جيهان و تيه‌به‌کان و مۆندياله‌کان نه‌زانيت، به‌گه‌نجى نه‌و سه‌رده‌مه‌ى نازانن، به‌لام خوا تاگاداره خه‌ليفه پاشيده‌کان هه‌وينى چاک کردنى گه‌وره‌و به‌چووکى کۆمه‌لگه‌کانن، و ژياره‌کان زۆر پيويستيان به دارپشته‌وه‌ى هه‌موو بۆچوونه‌کانيانه له‌سه‌ر پاره‌وى نه‌و پياوانه‌ى که هه‌رگيز مي‌توو ناتوانيت وينه‌يان دوباره بکاته‌وه. منيش له خۆشى نه‌و چيژو له‌زه‌ته پۆخى و مه‌عريفه‌يه‌ى له‌و کارى وەرگيرانه‌مدا ده‌ستم که‌وتن دنيائى نووسينم به‌جى هيشت، چونکه نووسين له عه‌قل و مه‌عريفه‌تى خۆت لى ده‌که‌يته‌وه‌و ده‌بيه‌خشيت به خوينه‌ر، به‌لام وەرگيران تيه‌که‌ل بوون و ناويت به‌بوونه له‌گه‌ل هه‌ست و هه‌ناو و گيان و گوژه‌ران و بانگه‌وازو خواپه‌رستى نه‌و پياوه به‌رزانه‌ى که من به‌هه‌مه‌ند بووم به وەرگيرانى ژيانيان بۆ سهر زمانى شيرينى کوردى.

پاش نه‌وى ژيانى خه‌ليفه‌ى يه‌که‌م - نه‌بو به‌کرى صديق - که‌وته بازاره‌وه - له به‌رگيکى جوان و قه‌شه‌نگ و لاپه‌ره‌ى (شاموا)، که کاک فائق خاوه‌نى کتبخانه‌ى نارين له شارى هه‌وليرى به نه‌مه‌ک، نه‌رکيکى زۆرى له‌پيناودا کيشا تا ناردى بۆ لوبنان و له (دار المعرفه) ى به‌ناوبانگ

چاپی بکات و بهوشیوازه جوانه بکهوخته بهردهستی خوینهران. و له گهل کاک احمد حمه امینی پورزام له ههله بجهی شهید دوو فاکتیری سهرهکی بوون له هاندانم بۆ نووسن و وهپرگێپان و زۆریش سوپاس گوزاریانم، و له خوای زهوی و ئاسمانهکان دهپارێتموه نهگهر ئهم کارهم خزمهته به ئیسلامی عهزیز و پیغه مبهره نازداره کهی (ﷺ) و بانگهوازه غهریبه کهی، ئهوا یارمهتیم بدات و تاقهتم پێ ببهخشیت تا منیش لهم سنورهوه خزمهت بکهم و ههر هیچ نهییت پۆله کافان به رۆشنیبری بێننهوه و به لکو پۆژی بیت -إنشاء الله- ئهم موره پچراوانه کۆیکاتهوه و له گهل تاریکی و دوور له خایدا دهستهو یهخهیان بکاتهوهو پیکهوهو به هه موومانده قورئان بکهینهوه به چرای پرووناکی ژیان...

وا ئهم جارهش دهچینه خزمهت خهلیفهیهکی راشیدی تر، که ئامۆزای نازداره کهی پیغه مبهری سهرهرمانه (ﷺ)، عدلی کورپی ئه بو طالیب (ﷺ).

عدلی (ﷺ) ئه و له و جۆره پیاوانهیه که (وهك كهنز وان) بۆ موسلمانان به ئام هیچ یه کێک له موسلمانان به هه موو چین و تایفه کانیانهوه مافی شیاوی خۆیان پێ نه داوهو به تهواوی نهیان ناساندوه.

له سهرده میکدا عدلی (ﷺ) زۆر پێویستی به وه بوو که پشتی بگهڕیت و هاوکاری بکړیت له پهراندنی ئه و سهرده مه پر له ئاشووبه ی پاش شهید کردنی عثمان (ﷺ) بۆ خهلیفه ی نوێ هاتبوه کایه وه به ئام دۆست و شیعه کانی دهرویهری له پاش ئاشت بوونه وه ی له گهل موعاویه ی کورپی ئه بو سوفیان - خوا له خۆی و باوکیشی پازی بیت- ئهوان چاویان به رایێ نه دا که عدلی (ﷺ) پهروه ده ی دهستی پیغه مبهره و زۆر خۆ به کهم زان بووهو قبوولی ته حکیمی کرد له گهلیداو ئهوانیش پێیان ناخۆش بوو، ئه ویش دهری کردن و ووتی پێیان: ئه ی ده رکراوان و ناوی خهوارجیان به سهردا سه پیا.

ئیتړ له و پۆژه به دوا به بێ ئه وه ی خۆی پازی بیت قودسیه تیککی وایان پێ دا که له بهر چاوی موسلمانانه ساده و ساکاره کان - گه ورتو موپاره کتر بیت - له هه موو هاوه ئان و بگره له پیغه مبهری خوایش و بگره وایان لێهات هاواری تی بکهن و له نه هامه تی یه کاند به شمێتیره که یه وه فریایان که ویت! و له حاله تی نا په حه تیدا بلێن (یا علی)! که پیغه مبهری خوا

(۲۳) ساڻ به شهو و پڙڙ به بڻ وهستان، ههولتي دا تا واي كرد له مرځه كان هاوار بڻ هيچ كهس و هيچ خوايهك نه بدن جگه له (الله) نه بڻت ..

لهم بمرهمه تازه يدهدا .. به وردی برای خویندر دانیشهو (عەلی) (ﷺ) شهو دهینتی که يدهك مانگی ژيانتي بڻ تهرخان بکه ديت و بيخوینيتهوه .. سوود گه ليکی زږرت چنگ ده که ویت که خوا دهيزانيت هموو رږڙنامه كان لهم پهر بڻ شهو پهر بخوینيتهوه (عوشريکی) شهو کتيبه ناوازيه بيروت پرووناك ناکاتهوه ..

نه گهر له پياوی قانون ز ياسایي ده پرسيت لهم کتيبه دا سهرسام ده بڻت که بډچی زانکوکاني دنيا کوليږي ياسا، کاره دادگايی يه پر له داده کاني (أبو الحسن) ناخوینن؟!

نه گهر خواناسی و به ندایه تيت لاوازه .. شهو سهریک بده له مزگه وته که ی کوفه و وا -عەلی- له ناو ميحرابه که دا به چوکدا که وتوه و به هردوو دهستی پيشی خوی گرتوه و هاوار دهکات و له خوا ده پارېته وه که لهم نيوه شهو دا لهم به نده يدت خوش ببه!! و دژايه تي دنيا په رستی دهکات و ده لیت نهی دنيا منت بڻ ناخه له تيم پرځ خه لکی تر بجه له تينه، نهی نازانی من سی به سی کهم خستته مشته؟!.

نه گهر ده ته ویت بزانيت هاوه لان هموويان له يدهک ناستدان و کهسيان - بڻ تاوان و فريشته ناسا نه بوون و يه کتريشيان زږر خوش ويستوه شهو سهيري عەلی بکه (ﷺ) که چون شهو به کرو عومهر له خوی به بهرېزتر ده زانيت و کچی خوی ده دات به عمر و ناوه زياتر له (۱۵) که سی بنه ماله کيان به ناوی شهو به کره وه ناونابو .. به پيچه وانهی شهو وانهی شهو پرځ نيديعای شوین که وتهی عەلی (ﷺ) ده که ن به لثم له هموو جيهاندا يهک مندالتي خويان بهو ناوه وه نواننين و خویشيان به شوین که وتهی عەلی ده زانن!!.

همروهک چون نه حکامی ((پاشگه زبونوه)) - الردة - و چوینيه تي بهرهنگار بونه وهی له ژيانی شهو به کردا به کرده وه فيری بووين

هر بهو جوړهش له ژيانی عەليدا (ﷺ) فيری شهو مان دهکات که نه گهر ناکوکی و جدهنگ له گهڼ برا موسلماننه کاندا دروست سوو چی بکهين؟ هموو ميژوو له سر شهو نه که خه واريچ چ نامهرديه کيان له گهڼ عەليدا نواندو سهنگهريان لی گرت، و عەليش بڻ پاريزگاری له هديه تي

خیلافهتی ئیسلامی و پهرتهوازه نهبوون له گه‌لێان جهنگا به‌لام چۆن جهنگێك؟ وهك جهنگی باوك له‌گه‌ل جگهرگۆشه‌ی خۆی! هه‌میشه ده‌یفهرموو: برینداریان مه‌كوژن! شوێن هه‌لاتوانیان مه‌كه‌ون! به‌ كافریان مه‌زانن! و برامانن و لیتمان هه‌لگه‌راونه‌ته‌وه — إخواننا بغوا علینا — و هه‌رگیز شوێن كه‌وتوان و هه‌وادارانێ نه‌گرتوون و نا‌په‌هه‌تی نه‌كردوون! نه‌ی خستوونه‌ته ژێر چاودێری! له‌ ناوچه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیدا وهك هه‌موو موسلمانێكی تر ژیاون و ده‌ری نه‌ده‌كردن و ده‌ستی نه‌ده‌گرت به‌سه‌ر ماڵ و حالیا‌ندا وهك حیزبه‌كانی ئه‌مه‌ڕۆ به‌یه‌كتری ده‌كه‌ن ... و له‌ غه‌نیمه‌و ده‌ستكه‌وت بۆ به‌شی نه‌ده‌كردن و ده‌شی زانی دژی خۆی به‌كاری ده‌یه‌ێنده‌وه!

له‌ كۆتاییدا به‌ وتووێژێكی نێوان خۆم و پیاویكی شیعه مه‌زه‌هب كۆتایی به‌م پێشه‌كی یه‌ ده‌یه‌ێتم كه‌ له‌سه‌رده‌می خوێندنی زانكۆدا له‌ به‌غدا پوی داوه و واز له‌ خوێنهر دێنم تا خۆی بكات به‌ناو گولێستانی خه‌لیفه‌ی چواره‌می ئیسلام دا گۆزه‌ر بكات و خۆی له‌و گولێزاره‌ شیه‌له‌ به‌وێت و له‌ خوایش داواكارم هه‌موو لایه‌كمان له‌و شیه‌له‌یه‌ بۆ به‌ش نه‌كات.

من: ئێمه زۆر عدلیمان خۆش ده‌وێت و وهك ئه‌هلی سوننه پێزی تایبه‌تیمان هه‌یه‌ به‌و (ﷺ)، كابرایی به‌رامبه‌رم سه‌ری سوپماو سه‌ریكی با‌داو به‌ لا‌ق‌رتیوه‌ لیتمی پرسى: ئه‌ی ئه‌گه‌ی پاست نه‌كه‌ن و خۆش‌تان ده‌وێت به‌وچی ك‌رد‌تان به‌ خه‌لیفه‌ی چواره‌م؟ و منیش ووتم: ئه‌وه‌ش به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی خۆشمان وێستوه‌! ووتی یانی چی؟ ووتم: پێغه‌مبه‌ری ئه‌كره‌م (ﷺ) خۆشه‌ویست‌ترین كه‌س نیه‌ له‌لای خ‌وای گه‌وره‌؟ ووتی: به‌ئێ . ووتم: ده‌ی چی لێ كه‌م بۆته‌وه كه‌ ك‌رد‌وویه‌تی به‌ دوا‌ین پێغه‌مبه‌ر؟ كابرأ ووتی: (صدگ واللّه)...

له‌ كۆتاییدا داواكارم له‌ خ‌وای - عز وجل - ئه‌و كاتانه‌م به‌زایه‌ نه‌پ‌وات كه‌ شه‌وانه‌ تا ۱۱- ۱۲ ی شه‌و خه‌ریكی وه‌رگێڕانی بسووم و بیه‌كاته‌ مایه‌ی سوود و كه‌لك بۆ خوێنه‌ران و د‌ل‌ی خوێنه‌رانی بۆ نه‌رم بكات ئامیه‌ن.

وه‌رگێڕ

عمر توفیق الخطاط

بهشی یدکهم
 عدلی کوپی نهبو طالیب له مه کهدا:
 جیباسی یدکهم
 ناو و نهژاد و نازناو و پهوشت و خانه وادهی:

یه کهم: ناوو شورهت و نازناوی:

۱- ناوونه ژادی: عدلی کوپی نهبو طالیب (عبد مناف)^۱ ی کوپی (عبدالمطلب)، پتیان ووتووه (شیهه الحمد)^۲ ی کوپی هاشم ی کوپی عبد مناف ی کوپی قوسه ی کوپی کیلاب ی کوپی موپره ی کوپی کهعب ی کوپی لوته ی کوپی غالب ی کوپی فدهری کوپی مالیک ی کوپی نه زری کوپی که نانه ی کوپی خوزه یه ی کوپی مدرکه ی کوپی نیلیاس ی کوپی موزی ی کوپی نزار ی کوپی مهعد ی کوپی عه دنان.^۳

کوپی مامی پیغه مبهری خوايه (ﷺ) له باپه ی یه که میدا پتی ده گاته وه که (عبدالمطلب) ه، و باوکیشی ناوی نهبو طالیب ی برای عبدالله ی باوکی پیغه مبهری خوايه (ﷺ) و عدلی له سهره تای له دایک بوونیدا ناوی نرا - نهسد - که دایکی نهو ناوه ی لیئا و کاتی باوکی که پرایه وه نهو ناوه ی به دل نه بوو بویه ناوی نا - عدلی -^۴ بهم شیعه رهدا دیاره ناوی حهیده ره بووه که خوی ده لیت:

أنا الذي سمتني أمي حيدة کلیث غابات کره المنظره.^۵

۲- شوره تی: پتیان ووتووه (أبو الحسن) به ناوی کوپه که ره که ی (حده سن) وه بوو که له فاطمه ی کچی پیغه مبهری خوا بوو (ﷺ). و پتشیان ووتووه (نهبو توراب) که پیغه مبهری خوا (ﷺ) نه م

^۱ نهبو طالیب ناوی عبد مناف بووه.

^۲ عبد المطلب ناوی (شیهه الحمد) بووه.

^۳ الطبقات الکبری (۱۹/۳). صفة الصفرة (۳۰۸/۱).

^۴ غریب الحدیث للخطابی (۱۷۰/۲).

^۵ الریاض النظرة فی مناقب العشرة، لا ۶۱۷.

نازناوهی لیتنا، و خۆشتین نازناو بوو له لای خۆی، و هۆکاره کەشی ئهوه بوو پیتغه مبهیری خوا (ﷺ) بۆ سەردان چوو بۆ ماتی فاطمه ی کچی و عدلی له ماله کهدا نه بینی، فەرمووی: ((أین ابن عمك))؟ واتە ((کۆپه کەمی مامت له کوێ یه))؟ فاطمه یش ووتی: ناکۆکیه کەوته نیتوان من و ئهوه و توپه کردم، و خۆشی له ماله ده چوو لێره نه مایهوه، پیتغه مبهیری خوایش (ﷺ) به کەسیکی ووت: ((أنظر این هو))؟ واتە ((تا بزانه له کوێ یه))؟ هاتهوه وه ووتی: ئهی پیتغه مبهیری خوا (ﷺ) له مزگهوت پراکشاهه، پیتغه مبهیری خوایش (ﷺ) پۆشت بۆ لای و ده بینی پراکشاهه و عهباکهی له سەر شان کەوتۆته خوارهوه، خۆلای بوو بوو، پیتغه مبهیریش (ﷺ) دهستی پیا دهیتناو دهیته کاندو دهیوت: ((قم أبا تراب))^۱ واتە ((ههسته ئهی خۆلای)).

و له پیاوه تیکی بوخاریشدا هاتوه دهتیت: سویند به خوا جگه له پیتغه مبهیری خوا (ﷺ) کەس ئهم ناوهی لێ نهناوه.^۲

له شوره تهکانی تریشی ((أبو الحسن والحسين، أبو قاسم الهاشمي^۳، أبو السبطين))^۴.

۳- نازناوهکانی: (أمیر المؤمنین)، (رابع الخلفاء الراشدين).

دووه/ له دایک بوونی:

پیاوه تهکان جیاوازیان ههیه له دیاری کردنی سالی له دایک بوونیدا، ههسەنی بهسری - پهحمەتی خوی لێ بیت - دهتیت: پانزه سال تا شانزه سال پیتش نیسلام له دایک بووه.^۵ بهلام (ابن نيسحاق) دهتیت: (۱۰) سال پیتش هاتنی نیسلام له دایک بووه.^۶ و (ابن حجر) یش ئهم رایه پهسەند دهکات.^۷

^۱ مسلم في صحيحه ژماره ۲۴۰۹.

^۲ البخاري في صحيحه ژماره (۴۴۱، ۳۷۰۳، ۳۲۸۰).

^۳ البداية والنهاية (۲۲۳/۷).

^۴ أسد الغابة (۱۶/۴).

^۵ المعجم الكبير للطبراني (۵۴/۱).

^۶ السيرة النبوية (۲۶۲/۱).

^۷ الاصابه (۵۰۱/۲).

(الباقر محمد بن علی) دوو پای هیئاوه: یه که میان: وه که نهوی (ابن نیسحاق) ه که (ابن حجر) په سندی کردووه، که (ده) سال پیش هاتنی نیسلام بووه،^۱ و دووه میان: ده لیت (۵) سال پیش هاتنی نیسلام له دایک بووه، و منیش بۆچوونی (ابن نیسحاق) و (ابن حجر) م په سندی کردووه که (۱۰) سال پیش هاتنی نیسلام له دایک بووه.^۲

(فاکهی) نهوی باسکردووه که (علی) (علیه السلام) یه که مین کهس بووه که له ناو که عبده له دایک بووه، و (حاکم) یش ده لیت: هه موو هه واله کان کۆده نگن - متواتر - له سهر نهوی نیمام علی (علیه السلام) له ناو که عبده پیروژدا له دایک بووه.

سێ یه / خانه واده و کاریگری له سهر نهوه کانی دواتر:

زانستی لیکۆلینهوه نهوی سه ماندووه که بونییه لهش و دهرووناسی، و په وش ناسی، و کۆمه لئاسی، کاریگری خۆیان ههیه له سهر چاکی و لیها تووی و په وش بهرزی و ووزه توانا کانی نهوه کانی دواي خۆیان، به لām تا پادهیه که له زۆریه کاته کاند، نه مهش له سێ پێگهوه ده بیته:

أ - قیه م و په وشته که باو باپیرانی هیشتا پارێزگاری لی ده کهن و باوه پری تهواویان پی یه تی، یان هه ولێش ده ده ن نهوه کانی دواي خۆیان به جوانترین شیوه بیپارێزن، و به گه وه پای بگرن و بانگه شه ی بۆ بکه ن، و نهو که سه شی له ناو بنه مهاله که دا لی ی لادبات و دژایه تی بکات به نامۆ و له ریز ده رچوو سهیری بکه ن و قینیان لی هه ستیته، و به یی نرخ و ناپیاو سهیریان بکه ن و به جولانه وه یه کی خراپی بده نه قه لēm له گه ل باو باپیرانیان و له ناو نه م بنه مهاله یه دا بۆ ته یاسایه که لیخۆش بوون نی یه بۆ هه ر که سیته لی ی لادبات له وه چه کانیان.

ب - چه پۆک و به سه رهاتی باو باپیرو گه وه پیاوو ناودارانی ناو خانه واده که هه ر له پاله وانیته و لاوی و سوارچاکی و ناوداری و سه ربازی و قبوول نه کردنی نا په وا و خیره مه ندی و ده رمال بوون، و پارێزگاری سته م لیکراو و چه وساو، که نهو له دواي نهو بۆ مندا له کانی خۆیان یان گێپا وه ته وه و شانازیان پیوه کردوون، ئیتر بۆ کاتی مندالی یان لاوی یان پیری. نه مهش کاریگری تهواوی خۆی

^۱ المعجم الکبیر للطیغانی (۵۲/۱).

^۲ فتح الباری (۱۷۴/۷).

هميه له سمر ژيري و ههست و نهستی ئهو مندا له، و پيوانه ي گه وړه يي و پياوه تي د ټي ته پشتي و چا كه له گه ل باوك و دايك، و پاراستني ناويانگي خانه واده كه كاري ده بيت.

ج- كاريگري خويني باو باپيران كه ده گوازيته وه بؤ ناو دانه داندي خيزانه كه و هه به گه وړه يي ده مي ننه وه، نه مهش له خانه واده يه كدا كه بيا نه و ټ پاريزگاري له نه سل و فه سلي بنه ماله كه يان بكه ن، هه رچنده نه مهش پړاو پړ واني يه، كه ببيت نه مايه ك و پيچه وانه قبول نه كات وه سوننه تي خوا يي له سمر زه ويدا وه خوا ي (عز وجل) ده فرموي ت ((فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا)) "فاگر/۴۳".

بؤ نه م خالي سي يه مديه كه پيغه مبهري خوا ناماژه ده كات و ده فرموي ت ((الناس معادن كمعادن الفضة والذهب، خيارهم في الجاهلية خيارهم في الاسلام اذا فقهوا))^۱ واته: ((مرؤسه كان كانزان وه كانزاي ثالتون و زيو، نه و يان له سمر ده مي نه فاميدا چا كتري ن بوو بيت له نيسلا ميشدا چا كتري ن ده بيت نه گه ر له ديني خوا به جواني تي بگه ن)). هه وړه ك ده فرموي ت ((من بطؤ به عمله لم يسرع به نسبه))^۲ واته ((هه ركه سي له كرده و ي چا كه دا دوا بكه و ټ، نه وه نه ژاډو باو باپير پيشي ناخات)).

نه مهش نه وه ناگه يه ني تكه به پيړ وزي سه يري هه ندي خوين و بنه ماله بكر ټ، و هه موو سمر كرده تي دين و دونيا بدر ټته ده ستيان، و پيشه و ايه تي نه ممت له و اندا قورخ ببيت چ له لايه ني پړ وحي و ثايني و زانستي يه وه، ئي هه نه مهش بوو له گه لاني پيش نيسلام پي وه ي ده يان نا لاند، و گه نده لي كومه لايه تي و په وشتي و ديكتاتوري و چه و سانه و ي ژير ده سته كانيان لي ده كه و ته وه، و كت يبه مي ژووي و شا يه تي مي ژوو نو سه كان زرين له و بار يه وه كه چيان به سمر نيمه راتوريه تي پړم و ساساني و كومه لگه ي نه غريقي و هينديدا هينا وه.^۳

بؤ يه وا جوانه ناماژه يه ك بكه ين بؤ نه و بنه ماله يه ي كه نيام علي (ﷺ) تي دا له دايك بوو، و په وړه و ده يش بوو، كه خاوه ني كومه لي په وشتي به رزو هه ندي بؤ ماوه ي په وشتي و ده ووني بوون،

^۱ مسند احمد (۲۳۹/۲) نيسنا ده كه شي (صحيحه)

^۲ مسلم، كتاب الذكر والدعاء والتوبة.

^۳ المرتضى - ندوي ۲۰۶.

وه چۆن عەرب بەگشتی بە چاویکی گەورەو سەیریان دەکردن و دانیان بە چاکیاندا دەنا، و لە قورەیشەو دەست پێ دەکەین پاشان بەنی‌هاشم.

۱- ھۆزی قورەیش:

عەرب بەگشتی دان بە بەرزی و گەورەیی و پەوانبێژی و پوناکبیری و بەخشندەیی و نازایەتی و سواچاکی قورەیشدا ناو، و ئەمەش لە ناویاندا بۆتە نمونەو جێگای وتووێژی یە.^۱ لەناو یەکدا ھاوپەیمانی یەتیکێ توندو تۆلیان ھەبوو، و دەستیان گرتبوو بە بێتکی زۆر لە شەریعتی ئیبراھیم پیغمبەر (ﷺ)، و ەك عەربە دەشتەکی یەکان نەبوون کە پێزیان لە ھیچ ئانێک نەدەگرت، و بە پەوشتی بەرزیش خۆیان نەدەپازاندەو، ئەمان مندالی خۆیانیان زۆر خۆش دەویست، ھەجیان دەکرد و ئەرکەکانی ھەجیان جێبەجێ دەکرد، مردووی خۆیانیان کفن دەکرد، و ئەگەر لەشیان قورس ببوایە خۆیان دەشۆرد، و خۆیان لە ناگر پەرستی فارس و ھیندەکان بە دوور دەگرت، لە ژنەتێنانیشدا خۆیان لە خوشک و خوشکەزاو کچ و کچەزا دەپاراست، ئەمەش بە پیچەوانەیی ناگرپەرستەکانەو، پاشتر قورئانیش ئەو کارە جوانانەیی جێگیر کرد لەناو کۆمەلگەیی موسلماندا، کچیان بە شوو دەدا بە مەرھەیی و شایەت و تەلّاقی سی بەسی^۲، زیاتر پێژداریان لەوە داوێو کە ئەگەر ئەوان ژنیان لە ھەر ھۆزێک بھواستایە مەرگیان لێ نەدەگرا، بەلام ئەگەر ئەمان کچیان بە ھەر ھۆزێک بدایە مەرگیان لێ دەگرت کە بەرنامەو پڕۆگرامیان جێبەجێ بکات و لێ ی لانەدات^۳.

۲- (بنو هاشم) لە ناو قورەیش دا ھۆکاری پەیمانەکان بوون، و ئەگەر بە ووردی بپروانیسە ئەوێ میژوو بۆی پاراستووین و زانایانی سیرەت نووسیویانە درەبارەیی ھەواڵ و بەسەرھاتی (بنی هاشم) کە شتیکی کەمە لە زۆر، بۆمان دەردەکەوێت کە تا چ پادەییەک ھەستی بەرزی مەزفایەتیانیتیداو، مام ناوێند بوون لە ھەموو شتێک دا، و ژیرمەند بوون، باوہری پتەویان بەو ھەبوو کە (کەعبەیی پێژن) گەورەیی یەکی زۆری ھەیی لەلای پەروردگار، و لە ستەمکاری خۆیان

^۱ السیر النبویة، ندوی، ۷۴.

^۲ بلوغ الادب فی معرفۃ احوال العرب (۲۴۳/۱) نالوسی.

^۳ المرتضی - ندوی، ۲۲.

به دور ده گرت، و له ناستی هه قدا ل سووت بهرزیان نه ده نواند، و هه میسه وده بهرز بوون، و به بهزهیی بوون له گه ل لاوازو ستم لیکراودا، سه خی بوون، و نازا بوون، و هه موو ماناکانی (سوار چاکیان) له ناو عه ره بدا تیدا هاتبوویه دی، خاوهنی ژياننامه یه ک بوون که لایه قی باو باپیانی پیغه مبهری خودا بیت (ﷺ)، ره وشتیان زۆ گوڤاو بوو له گه ل نهو بهرنامه یه دا که پیغه مبهی (ﷺ) بانگه شهی بۆ ده کرد، به لثم نه وهنده هه بوو له سه رده می (الفتره)^۱ دا ده ژیان و وه ک باقی که له که میان بهیو باوه ری نه قامی زال بوو بوو به سه ریاندا^۲، و به نی هاشمیش به ناسانی نه که یشتبوونه نهم شوینه واره بهرز مه گه به قوریانی دان و به خشن و به خشندهیی و خزمه ت کننی خه لکی.

۳- (عبدالمطلب بن هاشم):

باپی پیغه مبهی خوا (ﷺ) و علی کوپی نه بو طالب بوو (ﷺ)، و نهم پیاه له هاشم ی باوکی یه وه کاری ناودان و نان نامه کردن بۆ حاجیانی مالی خوی پی سپیتردراوو، و نه ویش به جوانی بۆ خه لکی ساز ده کرد، و نه وهی باو باپی بۆ خه لکی یان ده رازنده وه نه میس وای ده کرد، و له ناو هۆزه که یدا پێژیککی وای پهیدا کرد که کهس نه که یشتبووه پێژی ناوا، و زۆر خۆشه و یست و خاتردار بوو له لایان^۳.

خۆ (عبدالمطلب) ده ولته مه ندرتین که سی مه که نه بوو، یان بهرپرسی یه که مه نه بوو، وه ک چۆن (قصی) وابوو، وه له ناو مه که که دا پیای زۆر هه بوون لهو ده ولته مه ندرتو لهو ده سه لات دارتر بوون، به لکو نهم پێژداری ناو هۆزه که ی بوو، چونکه نان و ناوی حاجیانی خستبووه نه سه تۆی خۆی، وه بهی زه مزه می به ده ست بوون نه مه ش پێژداریه که په یه ونده به که عبه ی پێژزه وه^۴.

باوه ری پتهوی عبدالمطلب به وهی که خوایه که هیه و نهم که عبه پێژزه ده پارێژیت و هه ره ها ده روونیکی بهرزو بهرێز بووه، نه مه ش بهو گفتووگوو وتووێژیدا ده رده که ویت که له گه ل نه به ره هه پادشای حبه شه دا کردی، که نهو پادشایه دای به سه ر شاری مه که داو ویستی سوکایه تی به که عبه ی پێژز بکات و له پله و مه قامی که م باته وه و دووسه د حوشتی عبدالمطلب ی داگیر

^۱ الفتره: نهو سه رده مبهیو که زۆر له سه رده می پیغه مبهی ده ور که و تبه رنه وه.

^۲ بلوغ الادب فی معرفه احوال العرب، نالوسی (۲۴۳/۱).

^۳ الفضل فی تاریخ العرب قبل الاسلام (۷۸/۴)

^۴ سه وة ابن هاشم (۴۹/۱).

کردبوو، و بۆ ئەو مەبەسته داوای کرد پێی بدن که بچیتە لای ئەبرەهە، و ئەبرەهەش پێز
شیاوای خۆی لێ گرت و لەسەر کورسیه‌که‌ی خۆی ها‌ته‌ خواره‌وه‌ بۆی، و له‌گه‌ڵ خۆی داینیشاند و
ده‌رباره‌ی پێداویستی پرسیاری لێ کرد، و (عبدالمطلب) یش ووتی: هه‌موو پێویستی یه‌کم ئەوه‌یه
دوسه‌د حوشری منت گرتوه‌ بده‌ره‌وه‌،

هه‌رکه‌ ئەوه‌ی ووت یه‌کسه‌ر له‌به‌رچاوی ئەبره‌هه‌ که‌وت و به‌ سوک سه‌یری کرد و پێی ووت: تۆ
داوای (٢٠٠) حوشری خۆت ده‌که‌یت که من ده‌ستم به‌سه‌ردا گرتوه‌، و به‌لام گوێ به‌ مالتیک
نا‌ده‌یت که دینی باو باپه‌رت‌ه‌و من بۆ پو‌خاندنی هاتووم و داوای پاراستنیم لێ نا‌که‌یت؟!
(عبدالمطلب) یش ووتی: من خاوه‌نی ئەم حوشرانه‌م، و ئەو ماله‌ش خاوه‌نی خۆی هه‌یه‌و
ده‌پیاریزیت، ئەبره‌هه‌ش ووتی: له‌ده‌ستی من نایپاریزیت. ئەویش ووتی: ده‌ی ئەوه‌ تۆو ئەوه‌ش
ماله‌که^١.

ده‌ی هه‌روایش بوو که عبدالمطلب ووتی و به‌ فرت و فیتلی ئەبره‌هه‌و سوپا‌که‌ی ته‌فرو تونا کرد و
ماله‌که‌ی خۆی پاراست. وه‌ک خ‌وای گه‌وره‌ له‌ سو‌ره‌ی (فیل) دا ده‌فه‌رمو‌یت ((أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ
فِي تَضْلِيلٍ (٢) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (٣) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (٤) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ
مَّاكُولٍ)).

ئەم (عبدالمطلب) ه‌ فه‌رمانی به‌ مناله‌کانی ده‌کرد که واز له‌ زو‌لم و سته‌م به‌یئن، و هانیان ده‌دات
بۆ په‌و‌شتی به‌رزو و به‌رگری لێ ده‌کردن له‌ کاره‌ ناشایسته‌کان، و عبدالمطلب له‌ ته‌مه‌نی زیاتر له
(٨٠) سالی‌دا کو‌چی دوا‌یی کرد و ته‌مه‌نی پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) له‌و کاته‌دا (٨) سالان بوو، و
ده‌گێه‌نه‌وه‌ بۆ ماوه‌ی چهند پ‌ژژێکی زۆر بازا‌رو دوکان داخرا‌بوو به‌ بۆنه‌ی ئەو کو‌چه‌وه‌.^٢

٤- (ئەبو طالیب) باوکی ئیمام عه‌لی کو‌پی ئەبو طالیب (ﷺ):

ئەبو طالیب ساماندار نه‌بوو، به‌لام (ع‌مه‌د) ی برا‌زای زۆر خو‌ش ده‌ویست و گو‌شکردنی گرت‌بووه
ئه‌ستۆی پاش مردنی باپه‌ری و هه‌میشه‌ له‌لای بوو، و له‌گه‌ڵی‌شی بوو،^٣ و کاتی پێغه‌مبه‌ری خوا
(ﷺ) بانگه‌وازی خۆی پا‌که‌یاند، هه‌مو قو‌به‌یش به‌پرویدا وه‌ستانه‌وه‌ ته‌نها ئەبو طالیب نه‌بی‌ت که

^١ سورة ابن هاشم (٤٩/١).

^٢ انساب الاشراف لبلادي لا (٧٨/١).

^٣ السمة النبوية (ابن هشام) (١٧٩/١).

پشتی گرت و بریاری دا سدری بهات و پشت گوئی نه‌خات. و نه‌مه‌ش غه‌م و په‌ژاره‌ی له‌لای قوپه‌یشی یه‌کان دروست کرد، به‌جوړی پشتی پی‌غه‌مبه‌ری خوی گرت و له‌گه‌لیدا قبولی جوړه‌ها نه‌شکه‌نهمو نازاری کرد که مرؤه‌ سهرسام ده‌بیت له‌بهرده‌م پی‌اوه‌تی نه‌بو طالبی دا که پاشه‌پوړی خوی به‌ست به پاشه‌پوړی پی‌غه‌مبه‌ری خواوه (ﷺ) و به‌وی که گه‌وره‌ی به‌نی هاشم بوو توانی (به‌نی هاشم و به‌نی مطلب) یه‌کبخات، و به‌ موسلمان و کافریانهمو بریاری پاریزگاری پی‌غه‌مبه‌ری خوا به‌دن له‌ مان ونه‌ماندا،^۱

و نه‌بو طالبی توانی پشتی برازاکی بگری‌ت و له‌ جه‌نگیدا له‌گه‌ل قوپه‌یش سدری بهات، و به‌شيعره مدزنه‌کانیه‌وه توانی به‌ره‌نگاری قوپه‌یش بیته‌وه و بیان له‌رزیت، و کاتی نی‌سلام چوه‌ ناو دلی هندی له‌ پی‌اوانی هوزه‌کانی تروه، قوپه‌یش له‌نیوان خویاندا پیکه‌وتن نامه‌یه‌کیان نووسی و تیایدا بریاریان دا که کس له‌گه‌ل (به‌نی هاشم و به‌نی عبدالمطلب) دا تیکه‌لی نه‌کن و نه‌ شتیان لی بکړن و نه‌ شتیان پی‌ بفرۆشن، و نه‌مو نامه‌یه‌شیان له‌ناو که‌عبده‌ا هه‌لواسی،^۲ و همدروو هوزی (به‌نی عبدالمطلب و به‌نی هاشم) چونه‌ لای نه‌بو طالبی و قبولی نه‌وه‌یان کرد له‌ مه‌که‌ درچن و پرۆنه‌ شیوی نه‌بو طالبی و بۆ ماوه‌ی سی سال نه‌و برسی‌تی و سهرماو گهرمایه‌ قبول بکن که مه‌گهر به‌دزیه‌وه که‌سیک خواردنی بۆ به‌یتنايه، تا نه‌وه‌ بوو مؤریانه‌ پیکه‌وتن نامه‌کی خواردو پی‌غه‌مبه‌ریش (ﷺ) نه‌بو طالبی له‌و شته‌ ناگادار کرد، و پویشتن و نامه‌کیان دراندو که‌مارؤکه‌یش هه‌لو‌شایه‌وه، و نه‌بو طالبیش له‌ (۱۵) ی شه‌والی سالی ده‌یه‌می پی‌غه‌مبه‌رایه‌تیدا کۆچی دواپی کرد که له‌وکاته‌دا ته‌مه‌نی له‌ سهروی (۸۰) سالی‌دا بووه‌ و موسلمانیش نه‌بوو.^۳ که همر له‌و ساله‌یشدا خه‌دیجی خیزانی پی‌غه‌مبه‌ری خوايش کۆچی دواپی کرد و نه‌هامه‌تی یه‌کان له‌سهر پی‌غه‌مبه‌ری خوا زیادی کرد و نه‌و ساله‌یش به‌ سالی ((خه‌مباری)) ناو‌نرا.^۴

^۱ فقه‌ السورة النبوية - غضبان لا (۱۸۶).

^۲ السورة النبوية لابن هشام (۳۷۳/۱ - ۳۷۷).

^۳ بلوغ‌الادب (۳۲۶).

^۴ السورة النبوية لابن هشام (۶۵/۱ - ۶۶).

۵- دایکی نیمام عدلی (ﷺ):

وه دایکی نیمام عدلی یه کتیک بوو له نافرته صهحابیه بهر پرتزه کان که ناوی (فاطمه ی کچی نه سده دی کورپی هاشم) بوو، که یه که مین هاشمی بوو له دایک بوو،^۱

و نهو خانمه به ختوهر بوو به خزمدت کردنی پیغه مبهری خوا (ﷺ) که له سدر وه سیه تی عبدالمطلب له لای نهوان مایه وه، که جیگای دایکی بز گرتبویه وه به نهو پری توانا هه موو پیداوستی و کاره کانی بز نه نهم ددها، و خوشه ویستمان (ﷺ) نزیکه ی (۲۰) سال له ژیر خانه ی نهودا مایه وه به دهم بانگه وازی نیسلامه وه هات و بهو شیویه بوو به یه کئی لهو نافرته تانه ی که زور زوو هاتن به دهم بانگه وازه وه، بوو به یه کئی لهو خوشکه پیشینانه ی له پرتبازی پاکیزه کیدا هه لکه وتن، و ههروه که نهو خوشکه (رضی الله عنها) نمونده ی سوزو میهره بانی بوو بز فاطمه (الزهره) (رضی الله عنها) که هه دهم هاوکاری ده کرد له بهر پرتوه بردنی نیش و کاره کانیدا وه که چاکو وه فایه که بز زههرا و باوکی بهر پرتزی (ﷺ).

له نیمام عدلی یه وه (ﷺ) ده گپرنه وه که ده لیت: ((وتم به دایکم تو بهس ناو بیته و پیداوستی ناماده بکه و فاطمه یش هه ویر شیلان و نان کردن له نه ستو ده گرت)).^۲

(ابن حجر) یش له (الاصابة) کهیدا باسی کردو وه ده لیت: عدلی کورپی نه بو طالب (ﷺ) ده لیت ((پیغه مبهری خوا (ﷺ) پو شاکتیکی پهنگاو پهنگی پی به خشیم و فهرمووی پیتم: ((اجعلها خمره بین الفواطم)) واته بیکه به چند سهر پو شیتک و له نیوان فاطمه کاندایه شی بکه)) و منیش کردم به چوار سهر پو شوه و دانه یه که بز فاطمه ی کچی پیغه مبهری (ﷺ) دانه یه کی تر بز فاطمه ی کچی نه سده (رضی الله عنها) - واته دایکی - و دانه یه کیش بز فاطمه ی کچی حه مزه (رضی الله عنها) و چواره می ناو نه برد.^۳

^۱ فضائل الصعابة (۶۸۵/۲).

^۲ مجمع الزوائد (۳۵۶/۹). رجال السند رجال الصحيح.

^۳ الاصابه (۲۷/۸) ۱۱۵۳.

ئەم فاطمە يە چ لەكاتى ژيانيدا و چ لە ساتە وەختى مردنیشيدا بەختىكى باشى ھەبوو، چونكە پىزى تايبەتى ھەبوو لەلایەن پىغەمبەرى خواوە (ﷺ).^۱

لە ئەندەسى كۆپى مالیکەو دەگىژنەو (ﷺ) كە ووتوویەتى: كاتى داىكى عەلى كۆپى ئەبو طالیب - فاطمە ی كچى ئەسەد كۆچى دواى كرد، پىغەمبەرى خوا (ﷺ) چوو سەر تەرمەكەى و فەرمووى ((رحمك الله يا أمي، كنت أمي بعد أمي، تجوعين و تشبعينني، وتعرين و تكسينني، وتمنعين نفسك طيباً و تطعمينني، تريدین بذلك وجه الله والدار الآخرة)).^۲ واتە: پەرحەتى خوات لى بىت داىكى شیرینم، تۆ داىكم بوویت لەدواى داىكم، خۆت برسى دەكرد لەپىناو تێركردنى مندا و خۆت بى بەرگ دەكرد لەپىناو پۆشتەكردنى مندا، خۆشیت لەخۆت بپیسو بۆ من و ئەمەشت لەبەر خاترى خوا و پۆزى قیامەت دەكرد.

۶- براكانى نىمام عەلى (ﷺ):

ئەبو طالیب چوار كۆپى ھەبوو - يەكەمیان - طالب - كە بەو ناوێوە ناویانگى دەرکردوو، و عەقيل و جعفر و عەلى، لەگەڵ دوو كچدا: يەكەمیان (أم هانئ) و (جُمَانە) كە ھەموویان لە فاطمە ی كچى ئەسەد بوون ھەریەكەیان (۱۰) ساڵ لەوى تریان گەورەتر بوو.

ئەمەش كورتەيەكە لە ژيانى براكانى:

أ- طالب ی كۆپى ئەبو طالب: لە دواى جەنگى بەدر بە بىباوەپى مردوو، و دەلێن پۆشتوو بۆ جى يەك و نەگەراوەتەو و بى سەرو شوێن بوو، پىغەمبەرى زۆر خۆشەويست و شیعەرى زۆرى ووتوو بە پىغەمبەرى خودادا (ﷺ). و بەناچارى بەشداری جەنگى بەدرى كرد و نىوان ئەو قورەيش دەمەقاليەك پەوى دا و پىيان ووت: وەللاھى ئەى بەنى ھاشم چاك دانیاین كە لەگەڵ نێمە دەرچوون بۆ جەنگ بەلام دلتان ھەر لای ھەمە، و طالیبش لەگەڵ چەند كەسێكدا گەراوەتەو بۆ مەككە.

^۱ امير المؤمنين علي بن ابي طالب - احمد السيد لا (۲۴).

^۲ السلسلة الضعيفة للاباني (۲۴/۱) زمارة (۲۳).

ب - عقیل ی کوری نه بو طالب: نه بو زهیدیان پی دوت ، و موسلمان بوونی دواکوت بۆ دواى فقهى مهککه، وه ده‌لین له دواى (صولحی حوده‌بییه موسلمان بووه و له سالی (۸) ی کۆچیدا کۆچی کردووه بۆ مه‌دینه، و له‌پۆژی به‌دردا نه‌سیر کرا و عه‌باسی مامی (ﷺ) نازادی کرد و له‌ پریاویده‌ته صحیحه‌کاندا زۆر ناوی هاتوو، و به‌شداری جەنگی (مۆته) ی کردووه و (ابن سعد) باسی ئه‌وه‌ی کردووه که له‌ فقهی مه‌ککه و جەنگی حه‌نه‌ین دا به‌شداری نه‌کردووه له‌ به‌ر نه‌خۆشی، و له‌سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی معاویه‌دا (ﷺ) کۆچی دوا‌یسی کردووه له‌ ته‌مه‌نی (۹۶) سالی‌دا.

ج - جەعفهری کوری نه‌بو طالب: یه‌کیك بووه له‌ مه‌فرزه سه‌ره‌تایه‌کانی ئیسلام و دۆستی هه‌زاران بووه و له‌گه‌ڵیان دانیشتوو و خزمه‌تی کردوون و قسه‌ی خۆشی له‌گه‌ڵدا کردوون و کۆچی کردووه بۆ حه‌به‌شه و له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌ودا نه‌جاشی دارو ده‌سته‌که‌ی موسلمان بوون و له‌ جەنگی (مۆته) دا له‌ولاتی شام شه‌هید بووه .

د- أم هانی: کچی مامی پیغه‌مبه‌ر بوو، ده‌لین ناوی (فاخته) بسوو، هه‌ندیکیش ده‌لین ناوی (هند) بووه، یه‌لام فاخته مه‌شه‌ورتیه، یه‌ک کوری هه‌بووه به‌ ناوی (عه‌مر) وله‌فه‌قی مه‌ککه‌شدا دووبت په‌رستی دا‌لده داو پیغه‌مبه‌ری خواش فەرمووی: ((أجرتنا من اجرت يا أم هانی)) واته‌: دا‌لده‌مان دا ئه‌و که‌سانه‌ی تۆ دا‌لده‌ت دا ئه‌ی دایکی هانی، وله‌پیغه‌مبه‌ره‌وه فەرمووده‌ی گێراوه‌ته‌وه له‌پاش عه‌لیش (ﷺ) هه‌رژیا^۱.

ه - جومانه‌ی کچی نه‌بو طالب: ناوی (أم عبد) کوری نه‌بوو سوفیانی کوری حارث ی کوری عبدالمطلب، و (ابن سعد) ده‌لێت له‌ نه‌بو سوفیان کورێکی بوو ناوی (جەعفەر) بوو، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ خه‌یبه‌ردا (۳۰) ویسقی خورمای پێیدا^۲.

۷ - خێزانه‌کانی و مندا‌له‌کانی :

له‌ فاطمه‌ ی کچی پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ). (حه‌سه‌ن و حوسه‌ینی بوو، (ﷺ) وه‌ زه‌ینه‌ب و أم کلثوم ی بووه و تا له‌ژیا‌ندا بووه ژنی به‌سه‌ردانه‌هێناوه. و له‌ خه‌وله‌ی کچی جەعفهری کوری قه‌یس و

^۱ الاصابة في تمييز الصحابة (۳۱۷/۹-۳۱۸).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۲۵۹/۶ - ۲۶۰).

کورپکی بوو به ناوی محمدی گهوره که به (محمد بن الحنفیه) ناویانگی دهرکردووه^۱ وله (لهیلای کچی مهسعودی بهنی تهمیم عبدالله و نهویکری بووه، له أم البنین کچی حیزام یش : عهباسی گهوره و عثمان و جعفری گهوره و عبدالله ی بووه.

وله نهسمای کچی حومهیش: یه حیا و عهونی بووه.^۱

وله (صهبا) یش عومهری گهوره و روقیه ی هه بووه.

وله (نومامدی کچی عاصیش - محمدی ناوه نهبی بووه .

وله (أم سعید کچی عروه الثقفی) یش (أم الحسن و رمله ی گهوره و أم کلثوم ی بچوک و فاطمه

نومامه و خه دییه و أم زینب ی بچوک و ام سلمه و أم جعفر و جومانه و نهفسه ی بووه) .

له موحیاتی کچی نومروء القیس یش کچیکی بوو به لام نه ما . و ابن سعد ده لیت له مندا لانه

زیاتر هیچ مندا لکی تری نه بووه . که به هه مرویانه وه (۱۴) کپو (۱۹) کچی بووه.

۸- شیوازی عدلی کوری نه بوو طالب (ﷺ):

(أبن عبدالله) په همتی خودای لیبت ده لیت : جوانترین شیوازی پتاوانیک من به دلم بسوین له

عدلی کوری نه بوو طالبا (ﷺ): نهویه که پتاوانکی مام ناوه ندی نزیک ی کورته بالیی بووه.

(أبعم العینین) و پوممت جوان به جوړی وه ک مانگ وا بووه له شوی به دردا، ورگی گهوره بووه،

وناوشان پان بووه، و دهستی زور گهوره بووه، گهردنی وه ک مهسینه ی زیووا بووه، سهری - نه سلعه -

بوو، واته تنها پشتی سهری مووی پتوه بووه، و پیشی زور گهوره بووه، به رزی یه ک له شانیدا

هه بووه وه ک گورش خواردنه وی شیرو پلنگ و ابووه، و قول و بالی له یه ک جیا نه ده کرایه وه و

پنکه وه نوساویون، نه گهر دهستی که سیکی بگرتایه - نه وهنده نازاری پیته گه یشت خه ریک بوو

هه ناسه نه دات ، له قه له وی یه وه نزیک بووه، و کاتی بچوایه بو جهنگ به هه وه له ده چوو، زور

به هیژ و دل نه ستور بوو.^۲

^۱ البداية و النهاية (۷ / ۳۳۲)

^۲ الاستیعاب فی معرفة الاصحاب (۳ / ۱۱۲۳) .

یہ کہم: موسلمان بوونی:

لہ بہ خششہ کانی پەروردگار بہ سدر عدلی کورپی نہبو طالبیہ وہ (ﷺ) و نیازی خیرو چاکہی پیتی نہوہ بوو قورپہیش توشی قہیرانیکی تابووری ہات، ہ نہبو طالبیش خاوہنی ماں و مندالیتی زور بوو، پیٹغہ مہبری خوا (ﷺ) بہ عہباسی مامی ووت - کہ وہ زعی مادی لہ ہم مو بہنی ہاشم باشر بوو :- ((یا عباس ان أخاک، أبا طالب کثیر العیال وقد تری ما اصاب الناس فی هذه الازمة، فانطلق بنا فلنخفف عنه عیالہ، آخذ من بیته واحداً وتأخذ واحداً، فنکفیهما عنه)) واتہ ((نہی عہباس، نہبو طالبی برات خیزانیکی زوری کہوتوہ بہ سدردا، خزیشت دہ زانیت خہلکی توشی چ قہیرانیکی بووہ، با پیٹکوہ برؤین و کہمی لہ مندالہ کانی لہ سدر سوک بکہین و من دانہیک دہبم و توش دانہیک لہ مندالہ کانی بدرہ بؤ لای خوت، و لہ کؤلی نہوی بکہینہوہ)).

عہباسی مامیشی ووتی: بہلی باشہ، و چون بؤ لای نہبو طالب و پیتیان ووت: نیازمان وایہ لہم وہ زعہ گرانی یہدا کہ توشی خہلکی بووہ ہندی لہ مندالہ کانت بگرینہ نہستؤ تا وہختی وہزع باش دہ بیٹموہ، و نہبو طالبیش پیتی ووتن: بہس عہ قیلیم مدہن، کی دہ بن بیبہن، و پیٹغہ مہبری خوایش (ﷺ) عدلی گرہ نہستؤ و عہباسیش جہ عفری بردہ لای خوی، نیت لہو پڑوہ بدوا عدلی لہ گہل پیٹغہ مہبری خوادا (ﷺ) دہؤیا تا ہاتنی نیسلام و عدلیش (ﷺ) شوینی کہوت و باوہری پیتکرد و جہ عفریش لہ لای عباس مایموہ تا موسلمان بوو، نہویش وازی لی ہینا^۱،

لیژدہا تیبینی نہوہ دہ کریت کہ پیٹغہ مہبری خوا (ﷺ) وہک وہ فایہک بؤ شو گرتنہ نہستؤ و خزمہتگوزاریہی نہبو طالب بؤی لہ پاش مردنی (عبدالمطلب) و نہمہش گہورہ ترین بہ خششی خوا بوو بہ سدر عدلی یہوہ (ﷺ)، کہ بہو جؤرہی پەروردہ کرد کہ خوا ی گہورہ نہوی پەروردہ کردبوو، و کہ ہم مو پڑوشتی قورثانی بوو، و ہم پەروردہ جوانہش لہ عدلی دا رہنگی دایموہ

^۱ السیدۃ النبویۃ (۲۴۶/۱) ابن ہشام.

(ﷺ). و به‌سیشه په‌رورده‌ی پیغه‌مبدر (ﷺ) بۆ عدلی (ﷺ) که له‌مالی نیسلامدا گه‌وره‌بوو، و همر له‌سهره‌تای هاتنی ناینی نوێ وه‌ شاره‌زای هه‌موو نه‌پنی یه‌کانی بوو، و بۆیه همر پێش نه‌وه‌ی بانگه‌واز له‌ سنوری نه‌و ماله‌ ده‌ربچیت و به‌دوای دۆست و پشتیواندا بگه‌رپیت و خه‌لکی له‌ تاریکی یه‌وه به‌ره‌و پووناکی به‌ریت، عدلی (ﷺ) موسلمان بوو، ته‌نانه‌ت زانایان له‌وه‌دا جیاوازیان هه‌یه که پاش (خه‌دیعه‌ی گه‌وره‌) (رضی الله عنها) کۆ دووهم که‌س موسلمان بووه‌؟ نایا نه‌بو به‌کر بووه‌؟ یان عدلی (ﷺ)؟ به‌لام نه‌وه‌ی زۆریه‌ی زانایانی له‌سهره‌ نه‌وه‌یه که له‌پیاواندا نه‌بو به‌کر بووه‌ (ﷺ)، و له‌ منداڵانیشدا عدلی (ﷺ) و له‌ ئافره‌تانیش خه‌دیعه‌و له‌ به‌نده‌کانیش دا زه‌یدی کۆری حارثه‌ یه‌که‌مین که‌س موسلمان بوو - خوا له‌ هه‌موویان پازی بیت^۱، ئا به‌م جۆره‌ عدلی یه‌که‌مین لاو بوو هاته‌ ریزی ناینی پی‌ژزی نیسلامه‌وه‌.

دووهم: عدلی (ﷺ) چۆن موسلمان بوو؟

(ابن اسحاق) ده‌گێڕێته‌وه که عدلی کۆری نه‌بو طالب (ﷺ) هات بۆلای پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) نه‌بینی له‌ گه‌ڵ خه‌دیعه‌ی خێزانیدا پێکه‌وه نوێژ ده‌که‌ن، ووتی: نه‌مه چی یه‌ نه‌ی مه‌حه‌مه‌د (ﷺ)؟ پیغه‌مبهریش (ﷺ) فەرمووی ((دين الله اصطفاه لنفسه، وبعث به رسله، فادعوك الى الله وحده والى عبادته وتكفر باللات والعزى)) واته ((ناینی په‌روه‌رگار به‌ بۆ خۆی هه‌لیبژاردوه و پیغه‌مبهرانیشی بۆ په‌وانه‌ کردوه و منیش بانگت ده‌که‌م بۆلای خوای تاک و ته‌نها و بۆ په‌رستنی و باوه‌ریش به‌ لات و عوزا نه‌می‌نێ)).

عدلیش (ﷺ) نه‌و شه‌وه‌ مایه‌وه‌و پاشان خوای گه‌وره‌ خۆشه‌ویستی نیسلامی خسته‌ دڵیه‌وه‌و به‌یانیه‌که‌ی تا لای پیغه‌مبهری خوا نه‌هه‌ستاو پیتی ووت: نه‌وه چی بوو بۆت باس کردم نه‌ی موحومه‌د؟ پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) فەرمووی پیتی ((تشهد اَلَا اله الا الله وحده لا شريك له وتكفر باللات والعزى وتبرا من الانداد)) واته ((شایه‌تی بده که هیچ خوايه‌ك نی یه‌ جگه‌ له‌ (الله) نه‌بیت که ته‌نهايه‌و هاویه‌شی نیه و باوه‌ریش به‌ لات و عوزا نه‌می‌نێ و له‌ هاویه‌ش په‌یداکردن خۆت

^۱ البداية والنهاية (۲/۲۶ - ۲۸).

بهري بکهیت و عدلیش (ﷺ) وای کردو موسلمان بوو، و لهوکاته بهدوا بهدزی شهبو طالیبه وه
سهردانی پیغه مبهري دهکرد و موسلمان بوونی خۆی به نهیته هیشتبوویه وه.^۱
سئ یه: نیتوان عدلی و شهبو طالیب:

((ابن اسحاق)) ده لیت: هندی له ته هلی عیلم باسی شهویان کردوه که هدرکاتی کاتی نوژ
بهاتایه پیغه مبهري خوا (ﷺ) و عدلیش بهدزی باوکی یوه بهرو شیوه کانی مه که
دهریشتن و نوژیان دهکرد و نیتوارانیش هر بهو شیویه دهریشتن بۆ نوژ له ناو کیتوه کانی
مه که ده، تا شهو بهو پوژیکیان شهبو طالیب چو به سهریانا دهینی نوژ ده کهن،

له پیغه مبهري پرسى: نهی برازای خۆم نه دینه چ دینی که که خهریکیتی؟ شهویش فرمووی ((ای
عم، هذا دين الله ودين ملائکته ودين رسله ودين أبینا إبراهیم)) واته ((به لئ مامی خۆم، نه مه
شاینی خوا به و شاینی فریشته کانیته و شاینی پیغه مبهريانه تی و شاینی باو که گه و ره مان
شیراهیمه)).

یان فرمووی ((بعثني رسولاً الى العباد وأنت - أي عم - أحق من بذلت له النصيحة، ودعوته الى
الهدى، وأحق من أجابني اليه وأعانني عليه)) واته ((خوا ناروومی بۆ هه موو خه لکی و تۆش -
نهی مامه - له هه موو کهس شایانتری چاکه ی تۆم بویت و بۆ پێگای پێنمایی بانگت بکه م، و
تۆش له هه مووان شایانتری که بییت به ده موه و یارمه تیم به دیت.

شهبو طالیبش پیتی ووت: نهی برازای خۆم، من ناتوانم له شاینی باو باپه رانم ده ست هه لگرم، به لئام
ناهیلیم یه کهس به چو کترین ناخۆشی بی نیته پێگات تا مام. ده لئین به عدلیشی ووتوه: نهی
کوپی خۆم نه مه چ شاینی که تۆ شوینی که وتوویت؟ و شهویش له وه لئامدا ووتی: بهو که گیان باوه رپم
به خوا و پیغه مبهري که ی هیناوه باوه رپم کردوه بهو په یامه ی هیناویه تی و له گه لیدا نوژم کردوه
شوینی که وتووم، ده لئین پیتی ووتوه: عه د هه رگیز بۆ شتی چاک نه بییت بانگی نه کردوویت،
به رده وام بهو ده ستی پتوه بگه ره.^۲

^۱ هه مان سه رچاره (۴/۳).

^۲ السيرة النبوية (ابن هاشم) (۲۴۶/۱).

چوارهم: نایا عدلی (ﷺ) له گڼل پیغه مبهردا له مه ککه بته کانی شکاندووه؟

له عدلی (ﷺ) ده گپړنډه که ووتو ویه تی: من و پیغه مبهری خوا نه و ستاین تا ناوه پاستی که عبه و پیغه مبهرد (ﷺ) پیی و وتم (دانیسه) و ویستی بچیته سدر شام و منیش ویستم بهرزی بکه مده و، به لڼام همدستی کرد که من ناتوانم بهرزی بکه مده و، بویه دابهزی و دانیشتم بوم و پیی و وتم: ((اصمد علی منکبی)) واته ((بچوره سدر شام))، و منیش چوومه سدر شانی و بهرزی کرد مده و له خه یالی خومدا وام ده زانی بهرو ناسمانه کان بهرزم ده کاته و، و بهرزی کرد مده و تا ناستی که عبه، ده بینم بیتیکی زهر د یان مسی لی یه و منیش به لای راست و چه پدا ده ستم و ه شانده تا ده ستم گه یشته بته که و گرم، پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیی و وتم: فپی ده خواره و، و منیش ه لثم دایه خواره و و ده کو شوو شه ووردو خاش بو، و پاشان دابهزیم، و من و پیغه مبهری خوا به پدنا پسکی خومان کرد به ناو کولانه کاندا و له بهر چاو وون بووین له ترسی شه و ی نه و ده یه کی بمان بینیت^۱. هه چنده نهم به سهراته له لایدن کومه لی له زانایان لاوازه چونکه پیغه مبهری خوا (ﷺ) له سرده می مه ککیدا همولی داوه پویدر پویدوونه و پوونه دات له گڼل بی باوه پاندا و کاره که ی به نهینی بیاریزیت تا پژی خوی، که نه و بهو له پاش فده می مه ککه که عبه به ته وای له بت پاک کرایوه.

پینجهم: نایا عدلی (ﷺ) له سر ناموزگاری پیغه مبهرد (ﷺ) نه بو طالب ی ناست:

له نیام عدلی یوه (ﷺ) ده گپړنډه: که هاتوه بولای پیغه مبهری خوا و پیی ووتووه: نه بو طالب مرد، پیغه مبهری (ﷺ) پیی فرموو ((اذهب فواره)) واته ((برې بینیه))، عدلی ووتی: ده ی به بت پدرستی مردوه، دیسان پیی فرموو ((برې بینیه))، ده لی: کاتی له ناشتی بو مده و، هاته و بولای پیغه مبهرد (ﷺ) و پیی و وتم: ((اغسل)) واته ((خوت بش)).

له ریوایه تیک تردا پیی فرموو ((اذهب فاغسل ثم لا تحدث شیئاً حتی تأتینی)) واته ((برې خوت بشوره و پاشان هیچ باس مه که تا دیتوه لام)). نیام عدلی (ﷺ) ده لی: خوم شت و پاشان هاته و خزمه تی و چند دوعایه کی خیری بؤ کردم که له سووره و لڼاخ و په شه و لڼاخ

^۱ صحیح المسند فی فضائل الصحابة لا ۱۸۸، و (مصطفی العلوی) ده لی: همدیسیکی حسنه بهد مورو پښکارا کاپوه.

خۆشتر بوون لام. یه کئی له پاره‌کان که ناوی (عبدالرحیم السلیمی) یه ده‌لێت: له‌سه‌ر نه‌مه‌ عدلی (ﷺ) هه‌رکاتێ مردویه‌کی بشۆردایه‌ دوا به‌دوای نه‌و خۆی ده‌شۆرد.

شه‌شهم/ هه‌ستی پاراستنی ناسایش له‌لای ئیمامی عدلی (ﷺ) و بردنی نه‌بو زهر (ﷺ) بۆلای پیغه‌مبه‌ر (ﷺ):

یه‌کێ له‌ نیشانه‌کانی قۆناغی مه‌ککی - کارکردن بوو به‌نه‌یتی و خه‌باتی ژێزه‌مینیی، و شارده‌نه‌وی ته‌نانه‌ت له‌ نزیکترین که‌س، و فه‌رمانه‌کانی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) زۆر ناشکراو پاشکاوانه‌ باسی له‌ نه‌یتی پارێزی ده‌کرد. و ئیمام عدلی (ﷺ) پۆلێکی زۆر گه‌وره‌ی بیینی له‌ بردنی (أبو ذر الغفاري) (ﷺ) بۆلای پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، وه‌ نه‌م (أبو ذر) هه‌لس و که‌وتی نه‌فامی زۆر پێ ناخۆش بوو، و هه‌رگیز بێ نه‌ده‌په‌رست، هه‌ر که‌س هاوه‌لتی بۆ خوا دا بنایه‌ سه‌رزه‌نشستی ده‌کرد، و سێ ساڵ پێش موسلمان بوونی ده‌ستی کردبوو به‌نوێژ بۆ خواجه‌بێ نه‌وه‌ی قیبه‌له‌یه‌کی هه‌بیئت، که‌ وادیاره‌ له‌سه‌ر ئایینی هه‌نه‌فی ئیبراهیمی بووه‌، هه‌ر که‌ هه‌والی پیغه‌مبه‌رایه‌تی عه‌مدی بیست - خۆی گه‌یانده‌ شاری مه‌ککه‌، و هه‌زی نه‌ده‌کرد هه‌والی په‌رسیت، تا هات و بۆخۆی له‌وێ پاکشا، و ئیمام عدلی (ﷺ) بیینی که‌ غه‌ریبه‌خولگی کرد بۆ میوانداری و هه‌یجیشی لێ نه‌پرسی، و له‌به‌یانی پۆزی داها توودا پۆشته‌وه‌ بۆ که‌عبه‌و له‌ ئیواره‌که‌یدا ئیمام عدلی (ﷺ) بیینی یه‌وه‌و میوانداری کرده‌وه‌و به‌م شێوه‌یه‌ش شه‌وی سێ یه‌میش پابورد، پاشان هۆی هاتنی بۆ مه‌ککه‌ی لێ پرسی، و کاتێ نه‌بو زه‌ریش زانی که‌سێکه‌ جێی متمانه‌یه‌ پێی وت: من هاووم تا پیغه‌مبه‌ری خوا ببینم.

ئیمام عدلیش (ﷺ) پێی ووت: نه‌و له‌سه‌ر هه‌قه‌، و پیغه‌مبه‌ری خوايه‌ (ﷺ) نه‌گه‌ر پۆژ بوویه‌وه‌ به‌دوامدا وه‌ره‌، و نه‌گه‌ر ترسام پێت بزانی خۆم وا نیشان ده‌ده‌م ناو ده‌پۆژینم، و نه‌گه‌ر له‌چاو وون بووم شوینم که‌وه‌، و نه‌ویش شوینی شوینی که‌وت و پیغه‌مبه‌ری خوا ی بیینی و گوێ ی گرت بۆ فه‌رموده‌کانی و پاشان موسلمان بوو، پیغه‌مبه‌ری خوايش (ﷺ) پێی فه‌رموو ((ارجع الی قومک فاخبرهم حتی یأتیک امری)) واته‌ ((په‌ڕۆوه‌ بۆ ناو هۆزه‌که‌ت و هه‌والی منیان پێ بکه‌یه‌نه‌و چاره‌پان به‌ تا فه‌رمانی منت بۆ دیت)).

(أبو ذر) یش (ﷺ) ووتی: سوئند بهو که سدی گیانی منی به دهسته، نه پلامه ناوه پراستی بی باوه پان پر به دم هاوار نه کم، و نهوه بوو خوی گه یانده ناوه پراستی که عبهو به هه موو توانای هاواری کرد" ((أشهد أن لا اله الا الله وأن محمداً رسول الله)) - خه لکی په لاماریان داو خستیانه ژیر پی له قه، به لام عه باسی کوپی عبداً مطلب هات و پی پی ووتن: به منی غه فار تۆله تان لی ده که نهوهو پی به کاروانی بازرگانی په کانتان ده گرن که به ناو هۆزه که ی نهواندا تی ده پیریت به رهو شام و پزگاری کرد له دهستیان^۱.

نهم (أبو ذر) ه پیش هاتنی خوی بو مه کهه برابه کی خوی نارد بووی سؤراغی نهو پیغه مبه ره تازه دهو بجیته لای و گوئی ی بو بگریت، و براکشی هات بو مه کهه گوئی ی گرت بو ووته کانی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) و پاشان گه پرایه وه لای (أبو ذر) ی برای و پی ووت نیمیم که فدرمانی به چاکه و رهوشتی به مرز ده دا، و ووته یه کیشی ده خوئنده وه له شیعر نه ده چوو، (أبو ذر) یش پی پی ووت: نهوه ی له دلی مندا بوو تهواو بوژ نه کردم، و بویه هه وتلی دا به خوی سؤراخی پیغه مبه ری خوا بکات (ﷺ) و براکشی پی ی ووت: زور ناگات له خوت بیت چونکه خه لکی مه کهه زوریان بق لی به تی و دژیه تی ده کهن.

هه ندی پهن دو وانه ی گرن گ له م به سه ره اته:

۱- په له نه کردن و شینه یی بو ده سته کوتنی زانیاری، به جوړی (أبو ذر) ده زانیت قوپه یش پی پی قه لسه هیچ که سی قسه له گمل محمد دا بکات، و نهم په له نه کردنه ش هه لاس و که و تیکی ناسایشیانیه که کاته که نهوه ی ده خواست، چونکه نه گمر هه والی بهر سیایه نهوا قوپه یش پی پیان ده زانی، دواتریش توشی چندان نازارو ناره حه تی و ده کردن ده بوویه وه و نهیده توانی نهو نامانه به پیکی که له پی ناویدا هاتووه هه موو خزم و کهس و هۆزی بو به جی هیشته وهو جوړه ها ناره حه تی له پی ناودا چه شته وه و پیگای دوری بو به ریوه.

۲- نیحتیات کردن و ناگاداریون لهوه ی به جوو کترین زانیاریت پی بدرکینن، نهوه تا کاتی تیمامی عدلی (ﷺ) پر سیاری لی ده کات له هۆی نهم هاتنه ی بو مه کهه، نهو هه ر هیچی پی نالیت که له گمل نهوه شدا (۳) پوژیشه له ماله کهیدایه و نانی نهو ده خوات، یان پیش نهوه ی پی پی بلی

^۱ صحیح البخاری (فتح الباری) (۱۷۳/۷).

مەرجى لى دەگىرىت كە لاي كەس باسى نەكات، و لەھەمان كاتىشدا پى ئى پى نىشان دەدات،
ئەوھش ئەوېدېرى پارىزگارى نەپتى يە ومەبەستەكەشى ھاتەدى.

۳- ئاگادارى مەسەلى ئەمنى تەنەت لە جم و جۆلىشدا: ئەوېو ئىمام عدلى (ﷺ) و (أبو ذر)
لەسەر ئەو پىك كەوتن كە بەناماژە، يان جۆلى تايبەتى پەنەبە بىرۆن بۆ ئەوئى، وەك ئەوئى
دانەوتتەو نەعلەكانى چاگ بكات يان وازانىت ئا و ئەپزىنىت، ئەوھش لە ھالىكدا كە بىزانىيە
يەكئى سەبىريان دەكات و دەيان بىنىت. ئەم كارەش زۆر گرنگە لەكاتى پۆشت بەرەو بارەگای گشتى
كە مالى (ئەرقەمى كوپى ئەرقەم) بو، يان پۆشتنى ئىمام عدلى (ﷺ) لەپىشەوھو ئەبەر
زەرىش لە دوايەوھ بىرات و ماوھەك لەنىوانىندا ھەبىت، ئەمەش ئەوھك لەكاتى پۆشتنىاندا
شتىك پوويدات و پىيان بزانىت.

۴- ئەم كارە ئەمنى يەي كە ھاوھلان بەوردى پەچاويان كەردوھ لەلایەنى ئەمنى يەوھ بەلگەيە
لەسەر پىشكەوتنىان لەم بوارەدا و تا چ پادەيەك ھەستى پاراستن و ئاسايشيان تىدابوھ. تا وایان
لى ھاتبو ئەم مەسەلەيە تىكەل بو بو بە ھەموو ژيانىان و لەھەموو كارىكى بانگەواز يان
شەخسى خۆياندا جى بەجىيان دەكرد، و ھەموو ھەنگاۋەكانىان دۈورىن و نەخشە بۆكىشراو بو.
دەي ئىمەش ئەمپۆ زياتر پىتۈستمان بو ھەستە ئەمنى يە ھەيە كە لەلای ھاوھلان ھەبوھ خويان
لى پازى بىت، بەتايبەت پاش ئەوئى مەسەلى ئەمن ئەمپۆ گرنگى يەكى گەورەي ھەيە لە
مانەو يان لەناوېردنى دەولەت و شارستانىيەتەكان و بەھىزى و لاوازيان، و واى لى ھاتوھ
قوتابجانەي تايبەتى بۆ كراوھتەوھ و ھۆكارو شىتۈزەكانى پوون كراوھتەوھ و ئەمپۆ بودجەي زۆر
گەورە ديارى دەگىرىت بۆ دەزگا ئەمنى يەكان، و ئەمپۆ كېنى ھەوال گرانترىن بەھاي ھەيە و زۆر
جار خەلكى گيانى خۆيان دادەنىت لەپىناو بەدەست ھىنانىدا.

كەواتە مادەم ئەم بوارە ئەوھندە گەورەيە، شاينە ئىمەي مۇسلمانىش گرنگى پى بەدىن تا ھەموو
مەسەلەكانان لە ھەموو زارىكدا نەبن و نەپتى يەكانان دەستاو دەست نەكات.^۱

^۱ دوروس في الكتان - عمود شيت خطاب - ۹۶.

حهوتهم: نیمامی عدلی (ﷺ) له گڼل پیغه مبهري خوادا (ﷻ) به سدر هژده کانددا ده گهریت و نامادهی نوو پیکوتننامه بوو که له گڼل - به نی شه بیاندا - به ستر:

نه بانی کوپی تغلب له (ابن عباس) هوه ده گپرتتهوه و ده لیت: عدلی کوپی شه بو طالب بوی باسکردم و ووتی: کاتی خوی گه وړه فرمانی ده رکړد بوی پیغه مبهري که بانگه وازه کهی بجاته به رده سستی هژده کان، و نه ویش که وته پي و من و نه بو به کریش به وړه (منی) له گه لی پړیشتین و گه شتینه یه کی له دیوه خانه کانی عه رب و نه بو به کر پیش که ووت و سلای لی کردن، که نه بو به کر له هه موو کاریکی خیردا له پیشه وه بوو، و پیاوکی نه ژادناس بوو، ... تا ده لیت: پاشتر خومان گه یانده دیوه خانیکي تر، که نیشانه ی پړزو و یقاریان پیوه دیاریوو، و نه بو به کر پیش که ووت و ووتی: نه م هژده کین؟ ووتیان: (شیبان بن تغلبه)، له م کاته دا نه بو به کر (ﷻ) لای کرده وه بولای پیغه مبهري خوا (ﷻ) پتی ووت: به دایک و باوکوه به قوریاتن م، نه مانه ژیرمهنده کانی خه لکن، و (مه فروق) یان له ناودایه له جوانی و زمان پاراویدا که سی ناگاتی، دوو په لکه ی دريژی هدی به ده گه نه ناو شانه کانی، و له نه بو به کر وه نزيک بوو، نه بو به کر (ﷻ) پتی ووت: نیوه ژماره تان چنده؟ مه فروق ووتی: له هزار زیاترین و هزاریش له بهر که می ناشکیت ... و نه بو به کر لیسی پرسى: بهرگری کردن چونه له ناوتاندا؟ مه فروق ووتی: تو په ترین کاتمان نهو کاته یه به دوژمنان ده گه مین، نا په حدت ترین کاتی به یه که گه یشتنیشمان نهو کاته یه که تو په ده بین، و نه سپه کاتمان له مناله کاتمان خوشت ده ویت و چه که کاتمان له دار خورما کاتمان خوشت ده ویت، و سمرکه و تنیش

به ده ست خواجه، جاري ده مانداتی و جاري لیمان ده گریتتهوه، وادیاره تو برایه کی قوپه یشتیت؟ نه بو به کر (ﷻ) فرموی: نه گهر بیستوواته پیغه مبهريک هاتوه نهو تا نه مده له پالتاندا یه، مه فروق ووتی: نه ی برای قوپه یشتی بچی شتيک بانگمان ده که دیت؟ پیغه مبهري خوایش (ﷻ) فرموی ((أدعوك الى شهادة ألا اله الا الله وحده لا شريك له، واني عبدالله ورسوله، والى ان تؤتوني و تنصروني، فإن قريشاً قد تظاهرت على الله، وكذبت رسله، واستغنت بالباطل على الحق، والله هو الغني الحميد)).

واته ((بانگتان ده که م بوی شایه تی دان که هیچ خوايه کی یه شایانی پهرست بیت جگه له خوی تاکو ته نها و دانیش به وده دا بنین که من بهنده و پیغه مبهري خوام، و به لاین بهن بوی یارمه تی دان

کایه‌وهو که‌سیکی لهو چه‌شنه‌یش دالده نه‌ده‌ین، و من نهم مه‌سه‌له‌یه‌ی که تو هیتاوته نه‌ی برای
عده‌ب واده‌بینم پاشاکان زۆر نیگه‌ران ده‌کات، نه‌گه‌ر پی‌ت خۆشه له‌لایه‌ن عده‌به‌وه چۆنت پی
خۆشه ده‌تیاریزین و دالده‌ت ده‌ده‌ین.

پی‌غه‌مبه‌ری خوایش (ﷺ) پی‌ی فەرموو ((ما أسأتم في الرد، اذا افصحتم بالصدق، وان دين الله عز
وجل لن ينصره الا من احاطه من جميع جوانبه، أرايتم ان تلبثوا قليلاً، حتى يورثكم الله تعالى
أرضهم وديارهم، ويفرشكم نسايتهم، أتسبحون الله وتقدسونه؟)) فقال النعمان بن شريك: اللهم فلك
ذاك^۱.

واته ((وهل امه‌كه‌تان خراپ نه‌بوو، كه راستیه‌كه‌یتان ووت، به‌لام نایینی خوا - عز وجل - ده‌بی
كه‌سی پشتگیری بكات له‌هه‌موو لایه‌كه‌وه‌و له‌هه‌موو كه‌سیك بیپاریزیت، نه‌ی چۆنه كه‌می دان
به‌خۆتاندا بگرن، تا خوا‌ی گه‌وره زه‌وی و زارو خانوو‌یه‌ره‌كانی کیسرا ده‌كاته هی ئی‌وه‌و
خیزانه‌كانیشیان ده‌كاته جی پاخه‌رتان، ده‌ی نایا نه‌و كاته خوا به به‌رزو پڕۆز پاده‌گرن و شویتنی
ده‌كه‌من؟ نوعمان ی كوپ‌ی شه‌ریك ووتی: به‌ئێ، نه‌مه‌ت بۆ ده‌كه‌ین.

نهم پرو‌داوه‌ش كۆمه‌تی پەندو نامۆژگاری له‌خۆ گرتوه كه‌ عه‌لی (ﷺ) سوودی باشی لی وه‌رگرت
له‌وانه:

۱- عه‌لی (ﷺ) نه‌و وان‌یه‌یه‌ فێربوو كه‌ پی‌غه‌مبه‌ر (ﷺ) په‌دی نه‌وه‌ی كرده‌وه كه‌ هیچ كه‌سیکی
به‌توانا هاوكاری بكات له‌سه‌ر خستنی‌دا به‌رامبه‌ر به‌ دانی گرتنی پێیان كه‌ له‌دوا پۆژدا ده‌سه‌لات
و سوودمه‌ندی تیدا ده‌بی‌ت بۆیان له به‌رامبه‌ر پشتگیریان له بانگه‌وازی ئیسلامی، له‌به‌رنه‌وه‌ی كه‌
بانگه‌وازی ئیسلامی بانگه‌وازه بۆ خوا، مه‌رجی سه‌ره‌کی باوه‌ر پێته‌ینانی نه‌وه‌یه‌ كه‌ به‌نیه‌تی
پاكه‌وه بۆو بۆ خودا بی‌ت و به‌س، و به‌ده‌سته‌ینانی په‌زامه‌ندی نه‌وی مه‌به‌ست بی‌ت له‌ قوربانی دان
و سه‌رخستن و هه‌وله‌كانیدا له‌و پێناوه‌دا نه‌ك هه‌ز له‌ كورسی و ده‌سه‌لات و به‌رپرسیاریتی كردن،
چونكه‌ دیاری كردنی نامانج كه‌ مرۆڤ بۆ خۆی دیاری ده‌كات پال به‌ مرۆڤه‌وه ده‌نی‌ت كه‌ هه‌لسی به
كارو چالاکیه‌كانی، كه‌واته هاوكاری كردن و سه‌رخستنی بانگه‌واز ده‌بی‌ت دا‌په‌یت له‌هه‌موو

^۱ البداية والنهاية (۳/۱۴۲/۱۴۵). اسناد حسن ونقل عن البيهقي ابن كثير.

بەرژه وهندهیه کی دنیایی بۆتهوهی هاریکاری کردنی بهره‌دهوام بیټ و لانه‌دان لی ی و پێشکەش کردنی تهوپهری قوریانی و گیان فیدایی له پێناویدا.^۱

کهواته زۆر پێویسته له‌سه‌ر ئهو که‌سه‌ی ده‌یه‌وێت له‌ناو کۆمه‌ڵێکی ئیسلامیدا کاریکات مەرچی ئه‌وه دانه‌نێت که پله‌وپایه یان سوودی دنیایی پێبده‌ن چونکه ئهم بانگه‌وازه هی خۆایه‌و خۆایه‌و خۆی چاک ده‌زانێت کێ له چ جێگایه‌کدا به‌کار ده‌هێنیت، و ئه‌وه‌ی ده‌چێته ناو کاری بانگه‌وازه ده‌بیټ به‌نیازی په‌زامه‌ندی خواو به‌رزکردنه‌وه‌ی ئالای ئاینه‌که‌ی کاریکات، به‌لام ئه‌گه‌ر مه‌به‌ستێکی تری هه‌بوو جگه له‌م مه‌به‌سته به‌رزانه ئه‌وه نیشانه‌یه‌کی ترسناکه‌و نیه‌ت پاکی خاوه‌نه‌که‌ی لێل ده‌کات هه‌ر به‌م هۆیه‌وه (یه‌حیای کوپی مه‌عازی رازی) ده‌لێت ((لا یفلح من شمت منه رائحة الیاسة))^۲ واته: سه‌رکه‌وتوو نابێت ئه‌وه‌ی بۆنی هه‌زکردن له سه‌رکه‌ردایه‌تی تیدا بیټ.

۲- عه‌لی (علیه‌السلام) ئه‌وه‌ش فێریوو له پێغه‌مبه‌ری خواوه (ﷺ) که ئهو هاوکاری و سه‌رخسته‌نی که پێغه‌مبه‌ری خوا داوای ده‌کرد له سه‌ره‌ک هۆزه‌کانی ئه‌وه به‌و که په‌یوه‌ندیان نه‌بیټ به رێکه‌وتنه‌نامه‌ی نیوده‌وله‌تی یه‌وه که پێچه‌وانه‌ی بانگه‌وازی خوا بیټ و نه‌توان لێ ی ده‌ریاز به‌ن، ئه‌مه‌ش له‌به‌ر ئه‌وه‌یه گرتنه ئه‌ستۆی بانگه‌واز له‌لایه‌ن ئهو جۆره که‌سانه‌وه واده‌کات له بانگه‌واز که به‌ره‌و له‌ناوچوون به‌چیت، به‌تایبه‌ت واش بزانه‌ن که ئهو بانگه‌وازه زیان به به‌رژه‌وه‌ندی یه‌کانیان ده‌گه‌یه‌نێت.

چونکه پارێزگاری و داڵده دانی مەرچ دار هه‌رگیز مه‌به‌ست ناهێنێته‌دی، چونکه (شه‌ییانی یه‌کان) ئاماده نه‌بوون بانگه‌شه‌ی جه‌نگ دژی کیسه‌را به‌که‌ن ئه‌گه‌ر داوایان لێ بکات (عه‌مد) ی به‌ده‌نه‌ده‌سته‌وه یان به‌یه‌وێت هێرش بکاته سه‌ر پێغه‌مبه‌ری خواو شوێن که‌وتوانی، بۆیه لێکۆڵینه‌وه‌و ووتووێژه‌کان سه‌رنه‌که‌وتن.^۳

۳- نابێ که‌سێ ئاینی خوا سه‌رمخات که سه‌رخسته‌نه‌که‌ی هه‌مه‌لایه‌نه نه‌بیټ، که ئه‌مه‌ش له وه‌لامی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌رده‌که‌وێت که په‌دی موسه‌نای کوپی حارسه‌ی دايمه‌وه، کاتێ که

^۱ الجهاد والقتال في السياسة الشرعية (٤٢١/١).

^۲ التحالف السياسي في الاسلام، منير عضبان، ٥٣٦.

^۳ التحالف السياسي في الاسلام، منير عضبان ٥٣٧.

باسی له‌وه کرد که له‌لایه‌ن عه‌ره‌به‌وه ناهیلێن په‌نجته‌ بۆ به‌ریت به‌لام له‌لای فارسه‌وه‌نایکه‌ین،
ئه‌وه‌ی له‌ مه‌سه‌له‌ی سیاسه‌تدا دوورینه‌ی تێدا‌بیته‌ ئهم دوورینه‌ی یه‌ ئیسلامی یه‌ پێغه‌مبه‌ری خوا
(ﷺ) به‌ناشکرا به‌دی ده‌کات.^۱

۴- عه‌لی (ع) هه‌ستی به‌و کاریگه‌ری یه‌ کرد که ئیسلام له‌سه‌ر موسه‌ناو هۆزی شه‌یه‌یان
دروستی کرد پاش موسلمان بوونیه‌ن، و چۆن ئه‌مرکی قورسی پوویه‌پوو بوونه‌وه‌ی سوپای فارسیان
گرته‌ نه‌ستۆ، و دواتر موسه‌نا‌ی کوپی حارسه‌یش بوو به‌ یه‌کێ له‌ فه‌رمانه‌دانه‌کانی سوپای ئیسلام
له‌سه‌رده‌می ئه‌بو به‌کری صدیق دا (ع) له‌ پزگارکردنی غیراق دا، و باوه‌رپه‌تانیان به‌م ئاینه‌
کیۆتیک غه‌ه‌تی تێدا دروست کردن بۆ جه‌نگ دژی فارسه‌کان.

هه‌شته‌م: عه‌لی (ع) خۆی ده‌کات به‌ قوریانی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) :

کاتی خۆی قوچه‌یش له‌ (دار الندوة) کۆیونه‌وه‌ و رایان هاته‌ سه‌ر ئه‌وه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)
له‌ناویه‌رن و پزگاریان بیته‌ له‌ده‌ستی، و خوای - عز وجل - یش له‌م پیلانه‌ گلاوه‌ پێغه‌مبه‌ره‌که‌ی
ناگادار کرده‌وه، و پێغه‌مبه‌ریش (ﷺ) ژیرترین که‌س بووه‌، بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ر له‌و که‌سانه‌ تێک بدات
که‌ هاتوون بیکوژن وابه‌زانن ئه‌و هه‌ر له‌ جێگاکه‌ی خۆی خه‌وتوو و هه‌ر له‌به‌ره‌رگاکه‌یدا چاوه‌پوانی
بن که‌ی بیته‌ ده‌ر بیکوژن، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ داوای له‌ عه‌لی کوپی ئه‌بو طالب (ع) ی کرد که
له‌جێگاکه‌یدا به‌هۆیت، کێ بێ ئه‌وه‌نده‌ جه‌رگ قایم بیته‌ له‌ جێگای پێغه‌مبه‌ری خوادا به‌هۆیت
له‌کاتێکدا ماله‌که‌ ده‌وری گه‌راوه‌ به‌ته‌مای کوشتنی بن له‌جێگاکه‌یدا؟ کێ بێ به‌توانیته‌ له‌جێگا
پێخه‌فی که‌سیکدا به‌هۆیت که‌ دوژمنانی دله‌رق بیته‌ ژووره‌وه‌ سه‌یری ئه‌وه‌ ناکه‌ن که‌ کێ له‌ناو
جێگه‌که‌دا خه‌وتوو؟ ئه‌مه‌ش له‌که‌س نایه‌ت جگه‌ له‌ پیاوانی پاله‌وان و ئازا و به‌یارمه‌تی
خوایش.^۲ و پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) داوای لێ کرد چه‌ند پوژتیک له‌ مه‌که‌که‌ به‌نیته‌وه‌ تا هه‌رچی
سپارده‌ی خه‌لکی هه‌یه‌ و له‌لای پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دایان نابوو، به‌یگه‌رته‌وه‌ بۆیان که‌ هه‌موو

^۱ التحالف السياسي في الاسلام، لا ٦٤.

^۲ الحكمة في الدعوة الى الله، القحطاني (٢٣٥).

نهوانه دوژمنی پیغه مبه‌ریش بوون (ﷺ) که نه‌مه‌ش چله‌پژیه‌ی دادپه‌روه‌ری یه، و سپارده پارێزی یه،^۱

له‌ری‌وایه‌تیکدا هاتوو که پیغه مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ع‌لی کورپی نه‌بو طالب‌ی فەرموو ((ثم في فراشي و تسبح ببردې هذا الخضرى، فثم فيه، فانه لن يخلص اليك شيء تكرهه منهم))^۲ واته ((له‌) جیگا که‌مدا به‌وه‌و که‌وا که‌م له‌خۆت بپێچه و تیايدا به‌وه‌و، و بشزانه که‌ ناتوانن هیچ ناخۆشیه‌کت به‌سەردا به‌یئنن))

((ابن حجر) ده‌لێت: موسای کورپی عه‌قه‌به‌ ده‌لێت: ع‌لی (ﷺ) له‌ جیگا که‌ی پیغه مبه‌ری خوا (ﷺ) خه‌وت تا سەر له‌ بێ باوه‌رە‌کان بشیوتی و تا به‌یانی له‌ناو خۆیاندا باسیان له‌وه‌ ده‌کرد که‌ کێ زووتر به‌روات و له‌ناو جیگا که‌یدا بیکوژیت، به‌م شیویه‌ مانه‌وه‌ تا به‌یانی، له‌ به‌یانیدا بینیان ع‌لی له‌ جیگا که‌یدا خه‌وتوو و هه‌وائی محم‌دیان لێ پرسى، ووتى: نازاتم، له‌ویدا بۆیان ده‌رکه‌وت که‌ له‌ده‌ستیان ده‌رچوو.^۳

((ابن عباس) یش ده‌لێت: ع‌لی (ﷺ) هەر له‌وشه‌وه‌دا خۆی فرۆشت به‌خوای گه‌وره‌ که‌ جله‌کانی پیغه مبه‌ری له‌خۆی پێچاو تیايدا خه‌وت.^۴

له‌ ئیمام ع‌لی و برا هاوه‌له‌ موجهیده‌کانیدا نه‌وانه‌ی له‌پینناو په‌زنامه‌ندی خواو ده‌ستکه‌وتی ناخه‌ره‌دا تێ ده‌کۆشان نایه‌تی قورئان دا به‌زی و فەرمووی ((وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ)) "البقرة/۲۰۷".

لەم هه‌لۆیسته‌ مه‌زنه‌شدا کۆمه‌لێ وانه‌و په‌ندی لێ وەرده‌گرین له‌وانه‌:

۱- یه‌کی‌ک له‌ نه‌خشه‌کانی کۆچ نه‌وه‌بوو، پێتۆستی ده‌کرد که‌سێک له‌ پێخه‌فه‌که‌ی پیغه مبه‌ردا (ﷺ) بپینیت‌ه‌وه‌ تا بپیاوه‌رێان به‌له‌تیتنی و ابزانن هەر له‌ ماله‌دايه‌، و هه‌ندی کات به‌وه‌و خه‌ریک بین تا پیغه مبه‌ری خوا (ﷺ) و (صديق) ه‌که‌ی هاوه‌لی دووریکه‌ونه‌وه‌ و بگه‌نه‌ جیگه‌ی بێ ترس.^۵

^۱ تاريخ الخلفاء، السيوطي، ۱۶۶۷.

^۲ فتح الباري (۲۳۶/۷).

^۳ فتح الباري (۲۳۶/۷).

^۴ فضائل الصحابة ژماره (۱۱۶۸) إسناده حسن.

^۵ العشرة المبشرون بالجنة، محمد صالح.

۲- گوئیپایه‌لی عدلی (ﷺ) لهو ساته پرمه‌ترسی یه‌دا نه‌وپه‌ری سهریازی‌ته‌تی راسته‌قینه‌یه، و نه‌وپه‌ری دلسۆزی یه بۆ بانگه‌وازی نی‌سلام، به‌جۆری گییانی خۆی کرده‌ قوریانی سهرکرده‌‌کمی، چونکه‌ سه‌لامه‌تی سهرکرده‌ ده‌بیته‌ هۆی سه‌لامه‌تی بانگه‌وازه‌که‌، و له‌ناو‌چوونی‌شی فه‌وتانی بانگه‌وازه‌ یان لا‌واز بوونی، و نه‌وه‌ی عدلی (ﷺ) له‌و شه‌وه‌دا نواندی نه‌وپه‌ری قوریانیده‌، چونکه‌ له‌وانه‌بوو گه‌به‌کانی قورده‌یش شمشیر بارانی پی‌خه‌فه‌کمی پی‌غه‌مبه‌ریان به‌کرده‌یه و عدلیان شی و شیتال به‌کرده‌یه‌ته‌وه‌، به‌لام عدلی (ﷺ) گوئی به‌م ترسه‌ نه‌دا، و نه‌وه‌ی له‌لا به‌س بوو که‌ پی‌غه‌مبه‌ری خواو سهرکرده‌ی نه‌مه‌تی نی‌سلام به‌بی وه‌ی رزگاری بییت.^۱

۳- دانانی بی‌باوه‌ره‌کان نه‌مانه‌ته‌کانیان له‌لای پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌گه‌ژ نه‌و هه‌موو دژایه‌تی و به‌در‌خستنه‌وه‌و هه‌ولتی کوشته‌نیدا زۆر پی‌چه‌وانه‌ی یه‌کتر بوون، که‌ له‌کاتی‌کدا که‌ به‌در‌ریان ده‌خسته‌وه‌و به‌ ساحیر و شاعیر و دور‌ژن و فال‌چیان له‌ قه‌لم ده‌دا، که‌چی که‌سیکی تریان شک نه‌ده‌برد که‌ ده‌ستپاک و نه‌مانه‌ت پار‌تی‌بیته‌ جگه‌له‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه له‌سهر نه‌وه‌ی که‌ نه‌و بت په‌رستانه‌ گومانیان نه‌بوو له‌ راست‌گۆیه‌کمی، به‌لام خۆیه‌زل زانین و لووت به‌رزی نه‌یده‌هیشته‌ باوه‌ری پی‌ به‌ینن، و ده‌شترسان پله‌و پایمو سهر‌گه‌وره‌ییان له‌ده‌ست ده‌ری‌چیت،^۲ و خۆای گه‌وره‌ جوانی فه‌رموه‌ که‌ ده‌فه‌رمویت ((قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ)) "الانعام/۳۳" واته‌ ((تیمه‌ باش ده‌زانین که‌ قسه‌کانیان خه‌فه‌تبارت ده‌کات، به‌لام نه‌وان تۆ به‌در‌ژن نازانن به‌لام سته‌مکاران له‌ نایه‌ته‌کانی خوا‌دا مله‌جه‌ری ده‌که‌ن)).

۴- فه‌رماندانی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ عدلی (ﷺ) که‌ هه‌ستیت به‌ گه‌راندنه‌وه‌ی سهر‌جه‌م پاسپاره‌کان به‌ خاوه‌نه‌ بت په‌رسته‌کانیان، له‌گه‌ژ نه‌و ساته‌ وه‌خته‌ ترسناکه‌داشدا که‌ ترسی نه‌وه‌ هه‌بوو نه‌خشه‌ی کۆچکرده‌نه‌که‌ سهر‌نه‌گریت، که‌چی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌وه‌ی له‌یاد نه‌چوو که‌ پاسپاره‌کان به‌گێڕ‌پیته‌وه‌ بۆ خاوه‌نه‌کانیان، ئیت‌ر با ساته‌که‌ش نه‌وه‌نده‌ ترسناک بوو بیته‌ که‌ مرۆف خۆیشی له‌یاد به‌چیته‌وه‌.^۳ و هه‌رگیز قه‌بولی نه‌بوو ناپاکی به‌کات ته‌نانه‌ت له‌گه‌ژ دوژمه‌نه‌کانیشیدا

^۱ السورة النبوة للسباعي، لا ۳۴۵.

^۲ السورة النبوة للسباعي، لا ۳۴۵.

^۳ فقه السيرة للبرطي لا ۱۵۳.

که نازاریان ددها چونکه ناپاکی کردن له پاسپاردهدا له رهوشتی دوپوه کانه و باوه‌داران خویانی لی ده‌پاریزن.^۱

۵- نهم به‌سهراته مدزنه به‌لگه‌یه‌کی گه‌وره‌یه له‌سهر نازایه‌تی و جدرگ قایمی نیمام عدلی (ع) و نهو زۆر باش ده‌یزانی لهو خدمتونی نهو شه‌وده‌ا چ مه‌ترسیه‌کی گه‌وره‌ی تیدایه، و نه‌وان ده‌رگای ماله‌که ده‌شکینن و پیش نه‌وه‌ی بکۆزنه‌وهو بزائن کئی ی لی خدمتوهو ده‌یکۆزن، یان کتوپر ده‌دن به‌سهریدا کاتی سبه‌ینی ده‌رواته ده‌روه، و بی باوه‌پان به‌دریژی نهو شه‌وه ده‌وری ماله‌که‌یان گرتبوو، ماندوو بوو بوون و که‌ی ده‌یانتوانی لهو که‌سه بکۆزنه‌وه که له‌ژوره‌ویه یان دیته ده‌روه، که نهو که‌سه (محمد) ه یان پی‌اوکی تر له چیگه‌که‌یدایه؟

خۆ په‌نگه نهم شتانه هه‌موویان هاتبن به‌ خه‌یالی عدلی (ع) به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا بی دوودلی فرمانه‌که‌ی جیبه‌جی کرد، ئی یه‌که‌م نه‌وخواو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی زۆر خوش ده‌ویست و بی وه‌یی پیغه‌مبه‌ری خوا (ع) گه‌وره‌ترین ناماهی بووه ئیتر با له‌وپیناوه‌شدا گیانی‌شی به‌خت بکات. و دووم نه‌وه‌ش کارێک بووه ده‌بوایه بی‌کردایه تا پیغه‌مبه‌ری خوا (ع) به‌سه‌لامه‌تی له‌ناو چنگی دوژمنانی ده‌ریچوایه تا دواتر بتوانیت بانگه‌وازه‌که‌ی ئیسلام بلاو بکاته‌وه له‌هه‌موو چیگایه‌کی سهر زه‌وی، و که‌واته کاره‌که به‌ند بوو به‌ به‌رژه‌وه‌ندی ئیسلامه‌وه.

له‌گه‌ل نهم هه‌موو ترسانه‌دا که‌چی عدلی (ع) له چیگاکه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوادا خدمت که نه‌مه‌ش نه‌وپه‌ری باوه‌ی بوونی بووه به‌ مه‌سه‌له‌ی (قه‌زاو قه‌ده‌ر) و به‌پراستی باوه‌ری به‌م ئایه‌ته پی‌وژیه قورئان هه‌بووه که ده‌فهرمویت ((قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)) "التوبة/ ۵۱".

نۆیه‌م/ کۆچ کردنی بۆ شاری مه‌دینه:

له سبه‌ینی ی نهو شه‌وه پی‌وژه‌دا که پیغه‌مبه‌رمان (ع) کۆچی کرد بۆ مه‌دینه، نهو له چیگاکه‌ی خۆی هه‌ستا، و خه‌لکه‌که ناسیانه‌وه، و بۆیان ده‌رکه‌وت که پیغه‌مبه‌ری خوا (ع) بۆی ده‌رچوه‌وه، بۆیه به‌ عدلیان ووت: کوا هاو‌پێکه‌ت؟ ووتی: نازام، نایا من چاودێرم به‌سهریه‌وه؟ و ئیوه ناچاران کرد ده‌ریچیت و نه‌ویش ده‌رچوو. خه‌لکه‌که به‌و وه‌لامه به‌غهره‌ته و بو‌یرانه‌یه زۆر قه‌لس بسوون و

^۱ جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين ۷/ ۴۲۳.

بەدەرچوونی پێغەمبەریش (ﷺ) ئەوەندەى تر دڵتەنگ بوو بوون، کە دابووی بەلایاندا و کوێراییان داهااتبوو، بۆیە عەلیان دایە بەرشەق و زلە بردیان و لەناو کەعبەدا بۆماوەى کاتۆمێرێک بەستیانەووە پاشان کردیانەووە وازیان لێ هێنا^۱. و عەلى (ﷺ) لەسەر ئەو ناوچەتیانە هەر خۆشحال بوو چونکە پێغەمبەر (ﷺ) بەبێ وەى دەرچوو و لەبەردەم هەرپەشە و لێداندا خۆى گرت و شوێن و مەبەستى پێغەمبەرى خواى بۆ نەدرکاندن، و بۆماوەى سێ پۆژ بەجادەو کۆڵانەکانى مەکەدا دەگەڕا و پاسپاردەکانى دەگێڕایەووە بۆ خاوەنەکانیان و گەردنى پێغەمبەرى خواى لێ پزگار دەکرد و پاش ئەوە بەرەو شارى مەدینە کەوتە پێ.^۲

و عەلى (ﷺ) بەپۆژدا خۆى حەشاردەدا و بەشەودا پێگەى دەکرد تا خۆى گەیانە شارى مەدینەو ژێر پێکانى ناوسابوون و تلۆقیان کردبوو.^۳ و عەلى (ﷺ) تا بەم جۆرە بوو، بەپۆژدا لەبەرگەرماو لەترسى ناشکرابوون پێگەى نەدەکرد و بەشەو تارىکە ترسناکەکاندا ئەو بەتەنها و بەبێ هاوێل ئەو بیابانەى نیتوان مەکەو مەدینەى بېرى چونکە دەیزانى لەپێناوى خودایە و ئێ پاشان دەگات بە خۆشەویستەکەى کە پێغەمبەرى خوايە (ﷺ) و لەو گەشتە ناوچەتەیدا بەرەو شارى مەدینەو لەپێگادا لەلای (بەنى عەمەر کۆپى عەمنى) و بەتایبەت لەلای (کلثوم ی کۆپى هەدم) لایدا و حەوایەووە وەك چۆن پێغەمبەرى خوايش (ﷺ) لەلای هەمان هۆزو هەمان پیاویدا لایدا لە کۆچەکەیدا. و کاتى لە (قوباء) مایەووە تێبینى ئەوەى کرد کە ئافرەتێکى موسلمان ی بێ مێرد هەبوو، و پیاوێکیش لەنیوێى شەودا دەیدا لە دەرگاکی و ئەویش دەهاتە دەرەووە و شتێکى دەدایە دەستى و دەپۆشیت.

با گوێ بگرین بۆ عەلى خۆى بۆمان بگێڕێتتەووە کە باسى بەسەرھاتەکەى کردو ووتى: کەوتە گومانەووە لێى، بۆیە بەو خوشکەم ووت: ئەى بەندەى خوا، ئەوە کێ یە و هەموو شەوێک لەدەرگاگەت دەدات و تۆش دێیتە دەرەووە شتێک پێ دەدات نازانم چى یە؟ و تۆش ئافرەتێکى موسلمانیت، تەنیايت، هاوسەرت نیه؟ ئەویش ووتى: ئەمە سەھلى کۆپى حەنیفە و دەزانیت من ئافرەتێکى موسلمانم و تەنیايشم و هەموو شەوێک دەدات بەسەر بتەکانى هۆزەکەیداو

^۱ تاریخ الطبری (۲/۳۷۴).

^۲ البداية والنهاية (۷/۳۳۵).

^۳ الکامل (۲/۱۰۶).

دهيانشکيتيت و پاشان نه يانهيني بز من و پيم دهلي: به کاريان بهينه بز سووتاندن. وه عهليش
(ع) نهمه کاری کردبوه سدر دروونی و سهلی کردبوه هاوهلي خزي تا شوکاتهی له عيراق
شهيد بوو له لای.^۱

¹ محمد رسول الله، صادق عرجون (٤٢١/٢).

جی باسی سی یم

ژیانی له ژیر سایه ی قورئانداو کاریگری له سه ری:

یه کهم: تیپوانینی بۆ خوداو به نه وەر و ژیان و به ههشت و دۆزهخ و قهزاو قه ده ر: نه و پرۆگرامه پەرۆرده یی یه که عه لی کوپی نه بو طالب ی له سه ر گۆش کرابوو هه ر نه و پرۆگرامه بوو که سه رجه م هاوه له به رپێزه کانی تری له سه ر پەرۆرده بوو، که له سه ر پرۆگرامی قورئانی پیرۆز پەرۆرده بوو بوون، مامۆستا که شیان سه ردار ی مرۆفایه تی عه مد (ﷺ) بوو، که زۆر سوو ربوو له سه ر نه وه ی یه که پەرۆرده و یه که لایه نه شته کان وه ریگرن، و قورئانیش تاکانه مامۆستایان بێت له گه ل نه و فەرمووده جوانانه ی که خوا ی گه موره ده یخسته دلی پیغه مبه ره وه (ﷺ).

به و شپوه یه تاکی موسلمان و خیزانی موسلمان و کۆمه لای موسلمان ی پەرۆرده ده کرد له سه ر به رو باوه رو په رسته شه کان و کاره کانی پۆژانه و په وشتی که قورئان و سوننه ت پیی ها توه و، نه و نایه ته پیرۆزانه ی له زاری پیغه مبه ری خوا (ﷺ) ده رده چوو، یه که سه ر کاریگری له سه ر که سایه تی عه لی ده کرد، و دلی پیی خا وێن ده کرده وه و ده روونی پیی زاخاو ده دایه وه و ژیری پیی پوونا که ده کرده وه و گیانی له گه لیدا ناوێته ده بوو، بۆیه گۆرا بۆ مرۆفایکی نوێ به قیه م و هه ست و نه ست و ئامانج و هه لئس و کهوت و ئاواتی نوێ وه.^۱

عه لی (ﷺ) له رپێگای قورئانی پیرۆزو پەرۆرده ناوازه که ی پیغه مبه ره وه نه و خوا یه ی بۆ ده رکهوت که ده بێت به په رستریت، و پیغه مبه ری خواش (ﷺ) ماناو را شه ی نه و نایه ته پیرۆزانه ی له ناو دلیاندا ده چاند، پیغه مبه رمان (ﷺ) زۆر سوو ربوو له سه ر نه وه ی که هاوه لانی به جوړی گۆش بکات که به جوانی و به ته واوی خودا بناسن و بزائن چ مافیکی هه یه له سه ریان، چونکه باش ده یزانی نه م جوړه تیگه یشتنه یه قین و دلنیا ییه کی وا دروست ده کات که ده رو نیان پاک و خا وێن ده کاته وه و سروشتیان راست ده کاته وه، و عه لیش (ﷺ) به م تیپوانین و تیگه یشتن له قورئان و سوننه تی

^۱ السيرة النبوية، صلابي (۱/۱۴۵).

پیغه مېږه ده پړوانی په خوداو بونه ورو به هشت و دږزه خ و قه زو قه در و دژایه تی کردن له گهڼ شمیتان. له پړگه ی نهو نایه ته پړزه ده که ده فرمویت ((تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (۱۶) فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)) "السجدة/۱۶-۱۷". واته ((لناو چیگه دا خمو له چاوه کانیان توږابوو، هاواریان ده کرده خوا له ترسی دږزه خ و حذ کردن به به هشت و لهو مال و ساماندی خوا پیسی به خشیبون ده یانېه خشی، کهس نازانی چ نازو نیعمه تیکیان بو ناماده کراوه له به هشتدا)).

عدلی (علیه السلام) نا بهم جوړه له گهڼ خواناسیدا خوی جوړش دابوو شو له ناو چیگه دا نه م دیو دیوی ده کرد و له ترسی خواو وستان له بهر ده میدا خدوی لی نه ده کموت و غمرقی ناو دنیای شه ونوړو ده بو.

دووم - پله ویاپدی قورثان له لای عدلی (علیه السلام):

نهمیری موسلمانان علی (علیه السلام) به درېژایی ژبانی له گهڼ قورثاندا ده ژبا، ده پوښنده وه له بهری ده کرد و لینی تیده گیشته و کاری پی ده کرد، هه موو جاری ده یگوت ((من قرأ القرآن فمات فدخل النار فهو كمن يتخذ آيات الله هزوا))^۱ واته ((هه رکه سی قورثان پوښتی و بچیته ناو دږزه خوه نهو نهو که سانه نه که گالتمو لاقرتییان به نایه ته کانی خوا کردوه)).

و ده یگوت ((طوبی هؤلاء كانوا احب الناس الى رسول الله (ﷺ) واته ((خوښه ختی بو قورثان خوښان که خوښه ویست ترین کهس بوون له لای پیغه مېږه خوا (علیه السلام).^۲ له جییه کی ترده ده لیت ((ما كنت اری أحداً يعقل ينالم قبل ان يقرأ الايات الثلاث الاواخر من سورة البقرة))^۳ واته ((وا نابینم که سیک ژیر بیت و پمویت تا نهو ی سی نایه ته که ی کوژایی سوږه تی به قمره نه خوښیت)).

له بهر گرنگر دانی له پاده به ده ری عدلی (علیه السلام) به قورثانی پړوز، بوو بوو به خاوه نی زانیاریه کی گوره و ده گپ نهو لیتی که ووتویه تی ((والله ما نزلت آية الا وقد علمت فيم نزلت، وابن نزلت، وعلى من نزلت، ان ربي وهب لي قلباً عقولاً ولساناً صادقاً ناطقاً))^۴ واته ((سویند به خوا

^۱ المستطرف (۲۹/۱).

^۲ التبيان في آداب حملة القرآن، لا (۱۴۶).

^۳ هه مان سمرچاوه، لا (۲۶۶).

^۴ الطبقات لابن سعد (۳۳۸/۲).

نايه تيڭ نه هاتۆته خواره وه من نه زانم هۆي هاتنه خواره وي و له كۆي و دهرياره ي كۆي هاتۆته خواره وه، پمروه ردگارم دلتيكي ژيرو زمانتيكي پاراو و پاستگۆي پسي به خشيوم. و به هاوه له كاني خۆي ده گوت ((سلوني قبل ان تفقدوني)) واته پرسياياري جۆراو جۆرم لي بكم نپيش نهوي له دهستان دهريچم.

سييم - نهو نايه تانه ي دهرياره ي عدلي (ﷺ) دابه زيوه:

قورثاني پيۆز بۆ چاره سيري روداوو كي شه كاني سهرده مي پيغه مبهري خوا (ﷺ) داده بهزي يه خواره وه، يان بۆ ده ستخۆشي كاريك بوو، يان ناگادار كردنه بوو، يان ده رخستني هه له بوو، هه ندۆي لهو نايه تانه ي كه هه تا هه تايه له گه ل خويندنه وه ياندا عدلي كۆي نه بو طالب (ﷺ) ياد ده خاته وه له وانه:

١- ووتەي خۆي گه وره كه ده فەرموێت ((هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ)) "الحج/١٩".

بوخاري ده گيڕي ته وه له عدلي كۆي نه بو طالب وه (ﷺ) كه ووتويه تي (من يه كه مين كهس ده يم له پۆزي دواييدا كه له بمرده مي (ره همان) دا له سهر نه ژنۆ ده كه وم بۆ شكات كردن - المصومه -). و قهيسي كۆي عوياره ش (ﷺ) ده ليت: نايه تي ((خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ)) لهو كه سانه دا هاته خواره وه كه بۆ شمشير بازي له پۆزي به دردا له پريزه كان هاتنه ده ره وه كه (حه مزه و عدلي و ابو عبيده ي كۆي حارث و شهيبه و عوتبه ي كۆپاني ربيعه و وهليدي كۆي عوتبه)^١

٢- عدلي (ﷺ) يه كي كه لهو كه سانه ي كه نه م نايه ته ي له سهر هاته خواره وه ((فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)) "آل عمران/٦١" واته ((نه گهر كه ساني له دواي نه وي پاستيان بۆ ده ركوت كه چي هه ر ده مه قاله ت له گه لدا بكم و مل به هه ق نه ده ن نهوا پييان بلي وهرن (موياه له) بكمين و هه ردو لامان كۆپه كامان و هاوسه ره كامان و خۆمان و خۆتان كۆبيينه وه و پاشان نه فرين بكمين له درۆزه كه مان. نه مه ش له گه ل وه فدي نه جران دا پروي دا كه پيغه مبهريمان (ﷺ) سه باره ت به عيساي كۆي مه ريم كه بهنده و پيغه مبهري خوا بسوه و نه

^١ البخاري زمارة ٣٩٦٥.

کوپری خوا بووه و نه خۆیشی خواجه و نه سیانی یه کهش پوایه -التثلیث- و بانگی کردن بز
موسلمان بوون، بهلام ملیان نه داو نهویش بانگی کردن بز (موباهله) و دوعا له خۆکردن - که
درۆزنه کهیان بگریتموه و عامری کوپری سه عیدی کوپری وه قاص (ﷺ) ده لیت: هه که نایهتی (فَقُلْ
تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ) هاته خواره وه پیغه مبهری خوا (ﷺ) عدلی و فاطمه و حه سدن و
حوسهین ی کۆکرده وه و فهرمووی ((اللهم هؤلاء اهلي)) خواجه نه مانه کهس و کاری منن.^۱

۳- قورنات پشتگهی له بزچوونی عدلی ده کات:

له (صحیح) دا هاتوه که پیاوێک وتی: من له پاش موسلمان بوون وانا زانم له خزمهت کردنی
که عبه و حاجیان زیاتر کرده وه که هه بیته گه وه هه ریته، و عدلی کوپری نه بو طالب (ﷺ) وتی:
جیهاد له پیتناوی خودا له هه موو نه م کارانه باشتره، و عمریش (ﷺ) وتی: له پال مینه بیری
پیغه مبهری خوا دا دهنگ هه لمه بپن، واز به پتن من له پاش نوێ له پیغه مبهری خوا ده پرسم له م
باره یه وه، و پاشان پرساری لی کرد و نه م نایه ته هاته خواره وه ((أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)) "التوبة/ ۱۹" واته ((نایا ناودان به حاجیان و خزمهتی که عبه وه که یه
ده بینن له گه ل باوه به خوا و قیامهت و جیهاد کردن له پیتناوی خوا؟ لای خودا وه که یه که نین و
خوایش ریتنمایی سته مکاران ناکات)).

۴- به زهیی هاتنه وهی به نو متهی عه د (ﷺ) دا:

عدلی (ﷺ) کاتی نه م نایه ته هاته خواره وه ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرُّسُلَ فَقَدَّمُوا بَيْنَ
يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)) "المجادلة/ ۱۲".
واته ((تهی باوه رداران نه گهر و یستان بین بز لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) با پیش وه خت پاره یه که
بیه خشن له ریتگی خوا نه وه زۆر باشتره چاکتره بزتان و نه گهر له ده ستیشتاندا نه بو بیه خشن خوا
لیبوره ده قهینا کا)). پیغه مبهر (ﷺ) له پاش نه م نایه ته به عدلی فهرموو ((مُرهم ان يتصدقوا))
واته فهرمانیان پی بده خیر بکهن، عدلی وتی: چه ندی بیه خشن تهی پیغه مبهری خوا؟ فهرمووی
((ديناريك)) عدلی وتی: زۆره ناتوانن، فهرمووی ((نيو دينار))، عدلیش (ﷺ) وتی: نه وهش

^۱ مسلم (۱۸۸/۴)، (۴۲۵)، (۱۷۱/۱).

زۆره ناتوانن، و پیغه مبهري خوايش فرموى ((تهى چند باشه؟)) عهليش ووتى: قورسايى دنكه جزيهك.^۱ و پیغه مبهريش (ﷺ) پى ي فرموى ((انك لزهيد)) واته ((چند كم ته ماحى)). و خوى گورهش له سدر نهو مشت و مپه نايهتى نارده خواره وه ده فرموى ((أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيَّ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ)) "المجادلة/۱۳" واته ((نايا لهوهدا بهزهى به كاردینن كه بۆيينین پیغه مبهري خوا - خیری بکهن؟ دهی نه گهر نعتان کرد نهو خوا لیلتان خوش دهییت و نوژیو زهكات بهریا بکهن، و پاش نهو عهلی (ﷺ) ووتى: ((فِي خَفِ اللَّهُ عَنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ)) واته: له بهرمن بسو خودای گوره نهو ناسان کاریدی بۆ ئومعت کرد.^۲

چواره م: گیانندی تهفسیری پیغه مبهري (ﷺ) بۆههندی نایهتى قورنان: عهلی زۆر سوودی وهرده گرت له تهفسیره کانی پیغه مبهري خوا (ﷺ) بۆههندی له نایه ته کانی قورنانی پیژۆز لهوانه:

۱- ووتی خوی گوره كه ده فرموى ((وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ)) "الواقعة/۸۲". عهلی ده گپێتتهوه كه پیغه مبهري خوا سهبارهت بهو نایه ته فرمویهتى ((شكرکم انکم تكذبون، مطرنا بنؤ کذا وكذا، وينجم کذا وكذا)) واته ((سوپاسگوزاریتان درۆیه چونكه ئیوه ده لێن بههۆی فلانهوه بارانمان بۆیاری یان بههۆی فالچی یوه ...

پینجهم/ نهو بنه مایانهی كه عهلی (ﷺ) بههۆیانوه هوكمی شهرعی له قورنان دهرهیناوه: عهلی (ﷺ) زۆر شارهزا بووه له قورنان و مه بهسته کانی قورنان، بۆیه پای وابوو قورنان هه موو هوكمه شهرعیه کانی له خۆگرتوه ئیتر چ راسته وخۆ یان ناپاسته وخۆ، و لهویاره یوه هه موو جارێ دهیووت: خوی گوره هیچی له بیر نه چوه. ههندی لهو بنه مایانه:

^۱ الفتاوى (۱۶۶/۸) قورسايى دنكه جزيهك ناتوانن.

^۲ رواه الترمذی ذ ۳۲۹۷ حسن غریب.

۱- پابه‌ندبوون به مانا ناشکراکانی قورئان:

عەلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) هەركاتێ شتێك نەبوايه كه مانا ناشكراكانی قورئان بگۆڕیت بۆ مەبەستێكى دەرەكى ئەوا دەستی دەگرت بە (ظاهر) ی مانای ئایەتەكانەوه، بۆنموونه بۆ هەموو نوێژی دەستنیژی گرتۆتەوه بە بەلگەى ئەو ئایەتەى كه دەفەرمویت ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ))^۱ "المائدة/۶" واتە ((ئەى كۆمەڵە باوەڕداران هەركاتێ هەستان بۆ نوێژ دەست نوێژ بگرن))، و زاهیری ئایەتەكه ئەوه دەگەیەنێت كه لەگەڵ هەموو نوێژەكاندا دەستنیژ پێویستە،

و هەروەها پۆژوو بەفەرز دەزانیت لەسەر كەسێك كه لەمەڵەوه بێت و پرەمەزان بێت و پاشان سەفەر بكات، بە بەلگەى ئەو ئایەتەى كه دەفەرمویت ((فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ))^۲ "البقرة/۱۸۵"

۲- تەفسیرکردنی ئایەتە مانا نەكراوه‌كان بەئایەتە تەفسیركراوه‌كان:

جاریك پیاویك لیتی دەپرسیت سەبارەت بەمانای ئایەتێ ((هَذَا بَالِغُ الْكُفْبَةِ)) واتە شتێك لەكەعبەدا سەربەپۆت؟ وە دەئێت: هەدی مانای چیه؟ عەلیش (ﷺ) دەئێت پێی ((ئایا ئەم ئایەتەت نەخوێندۆتەوه ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ)) واتە ((راوشكار مەكەن لەكاتێ بەجێهێنانی ئەرکه‌كانی هەجدا))^۳.

۳- مانای ئایەتە بێ پاشكۆكانی كردووه بەئایەتە پاشكۆدارەكان - محل المطلق على المقيد:

بۆ نمونه لەمەسەله‌ی بڕینی دەستی دزدا، بۆ جاری سێ یەم، ئیمام عەلی (ﷺ) پێی ی وایه كه جاری یەكەم، دەستی چەپی دەبردیت و ئەگەر دووبارەى كردووه قاجی چەپی، بەلام بۆجاری سێ یەم هیچ ئەندامێكى نابردیت، و لەعەلیشەوه دەیگێژنەوه كه ووتووێت: ((إني لأسحي من الله ان لا أذع له يداً ياكل بها ويستنجي))^۴ واتە: من شەرم دەكەم لەخوێنەوه كه دەستێكى بۆ نەهێلمەوه تا نانی پێ بھوات و خۆی پێ خاوتێن بكاتەوه.

^۱ تفسیر القرطبي (۲/۸۰).

^۲ فقه الإمام علي (۱/۴۵).

^۳ الدر المنثور (۳/۱۳).

^۴ فقه الإمام علي (۲/۸۱۸).

۴- سود وەرگرتن له ئایهتی ((أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ)) "النساء/۴۳" واته ((له‌خیزانه‌کانتان نزیک بکه‌ونه‌وه)) که (لمس) له‌لای عمره‌ب واته چوونه لای خیزان به‌لام خوای گه‌وره ناراسته‌وخۆ ناوی بردووه.^۱

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه (۴۸/۱).

جیّ باسی چوارهم

ژیان له خزمەت پیغه مبهری خوادا (ﷺ)

عەلی (ﷺ) ی یەکیەک بوو لەو کەسانە ی کە دەینووسی و دەپۆتێندەو لەناو کۆمەڵگەیەکی نەخۆتێندەواردا، کە ئەمەش مانای ئەوەیە هەر لەمنداڵی یەو شەیدای زانست و زانیاری بوو، و ھۆیەکی ئەو کەش و ھەوایە بوو کە تیایدا گەورە بوو کە مالتی پیغه مبهری خوا بوو (ﷺ) و کاریگەری تەواوی ھەبوو لەسەر پێگە یشتنی عەقل و ھۆش و تەقاندنەوی وزەکانی، و دڵی پاک کردەو و پۆچی زیندوو کردەو، و بەجۆری چ لەمە ککو چ لەمە دینە لەخزمەت پیغه مبهری خوادا بوو بەبەردەوامی.

زۆر سوڕبوو لەسەر ئەوێ لەسەر دەستی پیغه مبهری خوادا (ﷺ) بەشاگردی بپێتێتەو، و لەگەڵ دا بەزینی ھەرنایەتێکدا ئەویش وەک ھاوێژانی تر — لێ ی وورد دەبوو یەو لێ ی تێ دەگەشت و کاری تێ دەکرد و لەو ساتەوێ موسلمان بوو بوو گرنگی بەلەبەر کردنی قورئان دەدا و لێی دەکوژی یەو و لێ ی تێ دەگەشت تا وای لیتا ھەموو ئورثانی لەبەر بوو، و لەپیغه مبهری خواوە (ﷺ) زانیاری زۆری دەستکەوتبوو، بۆیە شارەزایی یەکی باشی ھەبوو لەسوننەت و ژێانی پیغه مبهری خوادا (ﷺ) و پیغه مبهری خوی لەپارە بەدەر خۆش دەویست و دڵی وابەستە ی بوو بوو، و خۆی دەکردە قوربانی خۆی و پێبازە ناوازەکی و ھەموو جاری ئامۆژگاری خەلکی دەکرد و پیتی دەووتن: ((اقتدوا بنبيکم، فإنه أفضل الهدى واستنوا بسنته فإنه افضل السنن)) واتە: شوێن پێ ی پیغه مبهری خوا ھەلگرن، چونکە باشترین پێنموونکەرە، و لەسەر سوننەت و پێپەرە ی بن چونکە باشترین سوننەت و پێپەرە.

۱- گوێپرایەتی پیغه مبهەر (ﷺ) و دەست گرتن بە سوننەت و پارێزگاری کردنی.

ئیمام (ﷺ) باش لەو ھالی بوو بوو کە گوێپرایەتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) واجبە لەسەر شانی ھەموو موسلمانێک، و ئەو ھەش بەبەلگە ی ئەوێ کە قورئان دەفرمویت ((مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ)) واتە ((ھەرکەسێ گوێپرایەتی پیغه مبهەر بکات (ﷺ) ئەو گوێپرایەتی خوی کردووە)).

همروهك پیغه مبهري خوا (ﷺ) له فرموده كدا كه بوخاری له ژماره (۷۲۸۰) دا هیڼاویه تی كه:
 فرموده تی ((كل أمتي يدخلون الجنة أآ من أبي، قيل ومن يأبي يا رسول الله - قال: من
 أطاعني دخل الجنة ومن عصاني فقد أبي)) واته ((همو نه تده كه م ده پونه به دهشت مد گمر
 كه سیک خوی نه دیوت! ووتیان: بۆ كه سی هدی خوی نه دیوت؟! فرمودی: به لئ هركه سی
 گورپایه لم بکات ده چیت به ده شته و هركه سیش سرپیچیم بکات نه و به دهشتی ناویت.
 نیمام عدلی له هم مووان زیاتر به پیر شه و بوو كه له بچو و کترین فرماندا له قسه ی پیغه مبهري
 خوا در نه چیت و هك خوی ده لیت ((ما كنت لأدع سنة النبي ﷺ لقول أحد))^۱ واته: نه و من نیم
 بۆ قسه ی كه س له سوننه تی پیغه مبهري خوا دا در بچم. و له شوینیکي تردا ده لیت (من
 نه پیغه مبهرم و نه نیگایشم بۆ دیت به لكو من نه ونده ی پیم بکریت کار به قورنان و سوننه تی
 پیغه مبهري خوا ده كم.)

و زور هزی له پابه ندی کردو و به سوننه ته کانی پیغه مبهري خوا و (ﷺ) زور پقی له به کار هی تانی
 عقل و ژیری بوو، له بواری شهر عدا و وتویه تی ((لو كان الدين بالرأي لكان أسفل الخف أولى
 بالمسح من أعلاه)) واته: نه گمر ثاین پاکاری و بچوون کاری بویه، نه و ده بویه له مه سه له ی
 (خف) دا ژیری مه سح بکرایه نه ك سهری.

۲- فرموده ی نه مری با وهر داران علی کوپی نه بو طالب له سر نیشانه کانی پیغه مبهري ته
 محمد ﷺ :

نه مری با وهر داران هندیك له به لگه کانی پیغه مبهري ته پیغه مبهري ﷺ پوونکرد و ته و كه
 نه مانده ی خواره و هندیك له و به لگانه:

أ- بهر كه تی دوعا کانی پیغه مبهري (ﷺ) بوی:

عدلی (ﷺ) نه خوش ده كه ویت و به دهم خوه ده لیت ((خوايه نه گمر نه جهلی پتویه زو
 به وینده، و نه گمر نه جهلی شم نایه ت هلم سینده، نه گمر تا قیر دهنه ویشه نارامیم پی
 به خشه)) پیغه مبهري خوا (ﷺ) پی پی فرمود: چیت ووت؟ نه ویش بوی دو باره کرده و و
 پیغه مبهريش (ﷺ) فرمودی ((اللهم اشفه، اللهم عافه)) واته ((خوايه شیفای بدهیت، خوايه

^۱ فتح الباري (۴/۴۲۱).

خۆشی کەیتەوه)). و پاشان پیتی فەرموو ((قُم)) هەستە و نێمامی عەلیش (ﷺ) هەستایەوه و دەلتی دواى ئەوه جارێکی تر ئەو نازارە نەهاتەوه بەلامدا.^۱

ب - هەوالە غەیبی یەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەلایەن عەلی یەوه (ﷺ):

عەلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) دەلێت: ئەگەر لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموودەتان بۆ بگێڕمەوه، پێم خۆشە لەناسان فرێم دەنە خوارەوه بەلام بەناوی ئەوهوه درۆیەك هەلنەبەستم، بەلام ئەگەر قەسەى ناو خۆمان بوو ئەوه جەنگ فرت و فێلە،^۲ و لەپێغەمبەری خوام بیست (ﷺ) کە دەیفەرموو ((يأتي في آخر الزمان قوم حدثاء الاسنان، سفهاء الاحلام، يقولون من قول خير البرية، يرقون من الإسلام كما يرق السهم من الرمية، لا يحاوز إيمانهم حناجرهم، فأينما لقيتموهم فاقتلوهم، فإن في قتلهم أجراً لمن قتلهم يوم القيامة))^۳ واتە ((لەئاخر زەماندا کۆمەلتی کەس پەیدا دەبن تەمەنیان کەمە، تیگەشیشتیان سفەر، فەرموودەى پێغەمبەری خوا (ﷺ) باس دەکەن، چۆن تێر لەکەوان دەردەچێت ناوا لەئێسلام دەچنە دەروە، و لەهەركۆی گەشت بەوانە بیانکۆژن، چونکە کۆشتیان پاداشتی لەسەرە لەپرۆژی قیامەتدا.

ج - سەركەوتنى بەترس:

یەكی لەنیشانەکانی پێغەمبەرایەتى محمد (ﷺ) لەو فەرموودەيەدا دەردەكەوتت کە نێمام عەلی (ﷺ) گێڕاویەتى یەوه کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتى ((أعطيت ما لم يُعط أحد من الانبياء)) فقلنا: يا رسول الله ما هو؟ قال: ((نصرت بالرعب، وأعطيت مفاتيح الأرض، وسُميت أحمدًا، وجعل التراب لي طهوراً وجعلت أمتي خير الأمم))^۴ واتە ((پێنج شتم پێ بەخشاوه کە بەهیچ پێغەمبەریکی پێش خۆم نەبەخشاوه)) دەلتی: ووتمان ئەى پێغەمبەری خوا (ﷺ) کامانەن؟ فەرمووی ((بەترس خستنه ناو دلتی دوژمنان و پزگارکردنی ولاتان، و ناوم نراوه أحمد، و خۆل بەکارهێنان بۆ تەیهەموم کردن و ئومەتەكەشم باشتیرینی ئومەتان.

^۱ مسند احمد (۱۵۱/۲) احمد شاکر (اسناد صحیح).

^۲ منهج علي (ﷺ) في الدعوة الى الله لا (۱۱۷).

^۳ البغاري كتاب المناقب (۲۸۱/۱). والمذكرون هم الخوارج.

^۴ البغاري ژمارە (۳۳).

د - مۆرى پىغەمبەرايەتى:

ئىمام عدلى (ﷺ) لەباسى پىغەمبەرى خوادا (ﷺ) دەلالت: لەناو شانیدا مۆرى پىغەمبەرايەتى پىتوہبو،^۱ كە ئەمەش نیشانەىك بوو جولهكەو گەورەكان بەوہدا دەیان ناسیەوہ كە شتیكى بەرزى سور بوو لەلای شانى چەپیدا بوو، ئەوہندەى هێلكە كۆترىك دەبوو كاتى چوونەىك و كاتى گەورە بوونیش ئەوہندەى مشتىك بوو.^۲

هـ - كۆتوہكان سلاویان لە پىغەمبەرى خوا كەردووە (ﷺ):

گەورەى باوەرداران ئىمام عدلى (ﷺ) باسى ئەوہى كەردووە و فەرموویەتى: جارێكىان لەگەڵ پىغەمبەرى خوادا بووم لەمەكە، و پىكەوہ بۆ جىگایەك دەپۆشتىن، دەگەشتىن بەھەر كەژىك یان بەھەر درەختىك سلاویان لە پىغەمبەرى خوا دەكردو دەیان ووت ((السلام علیك یا رسول الله))^۳.

۳ - هاندان بۆ رێنمونیەكانى پىغەمبەر (ﷺ) :

ئەمەرى باوەرداران عدلى كۆپى ئەبو طالب (ﷺ) هانى موسلمانانى ئەدا بۆ بەرز پاگرتنى رێنمونیەكانى پىغەمبەر (ﷺ) ، ولە ووتەىكیدا لە (الریذة) بە هاوہلانى فەرموو (الزموا دینكم وامتدوا بەدی نبیكم ، واتبعوا سنته ، واعرضوا عما اشمكل علیكم علی القرآن ، فما عرفه القرآن فالزموه وما انكره فردوه))^۴ ولە كاتى گەپانەوہى لە شەرى خەوارىكەكان وتاریكى بە پێزى دا بۆ هاوہلەكانى كە هانیدان بۆ بەرزپاگرتنى رێنمونیەكانى پىغەمبەر (ﷺ) و فەرمووی (واقتدوا بەدی نبیكم (ﷺ) ، فانه افضل الهدى، واستنوا بسنته فانها افضل السنن).

۴ - پوونكردنەوہى گەورەى پىغەمبەر (ﷺ) و ئەو مافانەى خۆشەویست (ﷺ) كە لەسەر ئومەتەكەىەتى:

ئىمامى عدلى (ﷺ) ، چاكەو گەورەى پىغەمبەر (ﷺ) ی بۆ موسلمانى پوون دەكەردەوہ وەكو ئەوہى خواى گەورە پێزى لەم ئومەتە ناوہ بە ناردنى پىغەمبەرى خۆشەویست (ﷺ) بەوہى فێرى

^۱ مصنف ابن ابی شیبە (۵۱۳/۱۱).

^۲ فتح الباری (۵۶۱/۶).

^۳ المستدرک (۶۲۰/۲) إسنادہ صحیح.

^۴ البداية والنهاية (۲۴۶/۷)، تاریخ الطبری.

خویندن و حیكمت و فەرزو سوننەتیی كردوون، بە مەبەستی پێنموونی كردنیان، ھەروەھا كۆيكرودنەتەو بۆ ئەوێ پەرتەواژە نەبن و تزكیەي كردوون بۆ ئەوێ پاك خاویڤ بن و كاتێك بە ئەركی پێغەمبەرایەتی خۆی ھەستا خاوی گەورە گیانی كێشا (ﷺ).

أ- باوەركردن بە فەرموودەكانی پێغەمبەر (ﷺ) و ھەرپەشەكردن لە ھەلبەستنی درۆ بە دەم پێغەمبەرە (ﷺ):

ئەمیری باوەرداران ھەرپەشە دەكات لەودرۆ ھەلبەستن بە دەم پێغەمبەر (ﷺ) ھو، ریبی كۆری خراش دەئێت گوێم لە عەلی كۆری ئەبوو طالیب بوو دەیبوت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لا تكذبوا عليّ فانّه من كذب عليّ فليجل النّار) واتە ئەوێ درۆم لە گەلدا بكات ئاگر جێیەتی، ھەروەھا ئیمامی عەلی ھەرپەشە لەوانەش دەكات كە فەرموودەي درۆ دەگێرێنەو (كە دەشزانن درۆیە) كاتێك ئەم فەرموودەيەمان بۆ دەگێرێتەو لە پێغەمبەر (ﷺ): (من حدث عني حديثاً وهو

یرى انه كذب فهو احد الكاذبين) سنن ابن ماجه (۱۳/۱) قال الاباني حديث صحيح

واتە ئەوێ فەرموودەيەك لە منەو بگێرێتەو - ویشزانێت درۆیە - ئەو ئەو كەسەي ئەو قەسەي دەگێرێتەو یەكێكە لەو درۆزانە.

ب - خۆ دوور گرتن لەو ھۆكانی بەدرۆخستنەو

ئەمیری ئیمانداران (ﷺ) خەلكی پێنموونی دەكرد بەوێ خۆیان دوور بگرن لە ھەر كار و كردەوێك دەبێتە ھۆی بەدرۆخستنەوێ پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ) وەك ئەوێ فەرموودەيەكی بگێرێتەو بۆ كەسانێك تێی نەگەن و لەو ئاستە نەبن وەك لەم فەرموودەيەدا ھاتووە (حدثوا الناس بما يعرفون، اتحبون ان يكذب الله ورسوله) واتا (بەو شێوێ قەسە لە گەل خەلكیدا بكەن كە تێتان بگەن ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەكەي بە درۆ ھێرێنەو) و ئەمەش بەلگەيە لە سەر ئەوێ نابێت شتی متشابە بۆ عەوامی خەلكی باس بكرێت ھەروەكو چۆن ئیمامی ئەحمەد پێی مكرەو بوو باس لە ھەندێ فەرموودە بكات كە بە پەرۆت ئەوێ دەگەیاندا بەرانبەر بە سوڵتان بوەستیتەو، و ئیمامی مالك یش لە (الصفات) و ئەبوو یوسف یش لە نامۆیەكان (الغرائب)، و پێش ئەوانیش ابو ھریرە، مەبەستیش ئەوێ ھەندێك فەرموودە بە پەرۆت بێدە بە ھێز

دهكات ومه بهسته كهشی نهوه نښه ناییت نهم شتانه لای خه لكانیتك باس بكریت كه پواله متی فرموده كان ورده گرن به بی نهوی له مه بهسته كهی تیښگمن .

ج - سلاوات لیدان له سر پیغه مبهري (ﷺ): خوی گه وره ده فرمویت (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) (احزاب ۵۶)

خوی گه وره له نایه ته دا باس له گه وره یی پیغه مبهري (ﷺ) دهكات له ناسماندا به ووی سه نای دهكات له لای مه لانیكه ته كان ، وملائيكه ته كانیش یلاواتی له سر نه دهن ، پاشان خوی گه وره نه مر به جیهانی خواره دهكات كه كه سلاواتی له سر بدهن بز نهوی سه نای هه ردوو جیهانی ناسمان و زوی كزیته وه له سدری پیغه مبهري (ﷺ) ونیمامی عدلی یش (ﷺ) نهم مافدی دوپات كر دته وه بز پیغه مبهري (ﷺ) كاتيك نهم فرموده ديه مان بز ده گپرتنه وه له پیغه مبهري (ﷺ) ((البخيل الذي ذكرت عنده فلم يصل علي)).

۸- خۆشه ویستی بز پیغه مبهري خوا (ﷺ): له نیمام عدلیان پرسی (ﷺ) خۆشه ویستیتان بز پیغه مبهري خوا (ﷺ) چۆن بووه؟ نهویش له وه لاما فرموی: كان والله أحب إلينا من أموالنا وأولادنا وأبائنا وأمهاتنا ومن الماء البارد على الضم))^۱

واته: سویند به خوا خۆشتر مان ده ویست له ما و سامان و مندا و باوك و دایكمان و ناوی ساردیش له كاتی زۆر تینویتی دا.

۹- چهند نمونه ديك له شوین پی هه لگرتنی پیغه مبهري خوا (ﷺ) له لایه نهمیری باوه دارانه وه: / عبدالرزاق ده گپرتنه وه ده لیت: نهوانه ی عدلیان بینیه له كاتی سوار بوونی وولاخ ووتویه انه كاتی پی خستوته سدری فرموویته (بسم الله) كاتی له سدر پستی جیگیر بوو، فرموویته (الحمد لله، سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ)، و پاشان سی جار (الحمد لله) و سی جار (الله أكبر) ی ده كردو دتیوت (اللهم لا اله الا انت، ظلمت نفسي فاغفر لي، إنه لا يغفر الذنوب الا انت) و پاشان پیکه نی، پییان ووت نهی نهمیری باوه داران هزی چی بوو پیکه نیت؟ فرموی: پیغه مبهري خوام دیوه بهم شتویه ی کرده وه بهم شتویه ی ووتوه و پاشان پیکه نیوه و

^۱ الشفا - قاضي عياض (۲/ ۵۶۸).

لیمان پرسپوه بډچی پټده کهنیت نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) ؟ نهویش فدرمووی ((عجبت للعبد - اذا قال لا اله الا انت ظلمت نفسي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب الا انت، يعلم إنه لا يغفر الذنوب الا هو^۱)). واته ((سدرم سوږده میڼی له بهنده کاتیک ده لیت: هیچ خوایه ک جگه له تو نیهو من سته مم له خوم کردووهو لیم خوش ببه، نه گهر تو لیم خوش نه بیت کهس نیه لیم خوش بیت، نه زانی جگه له خوا کهس ناتوانی لیتی خوش بیت)).

ب/ ناو خوارنده و به دانیشتنه و به پیوه دروسته:

عه تاي کوره سائب له زازانه و ده گپرتتووه که: عه لی کورې نه بو طالب (ﷺ) جاريکیان به پیوه ناوی خوارده و، خه لکه که به جوړی سهیریان ده کرد وه نه وې به پړه وای نه زانن، نهویش پی ی ووتن: چی یه سهیرم ده کهن؟ هر نه ونده ی به پیوه ناوم خوارد، من پیغه مبهری خوام دیوه (ﷺ) به پیوه ناوی خوارده و به دانیشتنیشوه و ده خومه و چونکه به هه مان شیوه پیغه مبهری خوام دیوه (ﷺ) به دانیشتنه و ناوی خوارده و ده^۲ ..

^۱ مسند احمد رقم (۹۳۰) حسن لغوه.

^۲ مسند احمد ژماره ۱۱۲۸ إسناده حسن.

جیباسی پینجہم

گرنگترین کاره کانی عدلی (علیه السلام) له نیوان کۆچ و جەنگی خەندەق دا:

دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەشاری مەدینە جێگیر بوو، دەستی کرد بەتۆکمەکردن و دامەزراندنی بنەمای دەولەتی ئیسلامی، بڕایەتی خستە نیوان کۆچەریان و پشتیوانان، و پاشان مزگەوتی دروست کرد، و لەگەڵ جوله کەکانی ناوشاردا پەیماننامەی بەست، و لەو ساتە وەختەوه جم و جۆلە سەربازیه کان دەستی پێکرد بە دەرکردنی سەرمو پەلەکان، و بنیادنانی لایەنی ئابوری و زانستی و پەروردهیی له گۆمه لگه ی نوێدا و لەم هەنگاوانەشدا عدلی (علیه السلام) هەنگاو بەهەنگاو وەك سەربازیه کی ئاماده باش لەخزمەت پێغەمبەری سەروەردا بوو (ﷺ).

یەكەم/ دەرکردنی سەریه کان:

هەر که موسلمانان بەسەرکردایەتی پێغەمبەر (ﷺ) لەمەدینەدا دامەزران، بەدوایدا جم و جۆلی سەربازی و دەرکردنی سەریه کان دەستی پێکرد بە مەبەستی دروست بوونی هەببەت بۆ دەولەتی ئیسلامی له ناوه وه له دەر وهدا و پاکێشانی هۆزه کانی دەر و بەر و تەسك کردنه وه ی پۆلی عەرەبه دەشته کی یه کانی چوارده ور، و هەروەها بەمەبەستی ئاماده سازی هاوه لکانی بۆ کاری جەنگ و جیهادی گه و ره پزگار کردنی ولاتان و دروست کردنی سەرکرده ی میدانی و له هه موو ئەم سریانەدا عدلی (علیه السلام) شیرانە بەشداری کردووه که پیش جەنگی بەدرو دوای بەدریش پووینداوه :-

ئەوانە ی پیش بەدر پووینداوه :

۱- غەزای (العشیره):

لەم غەزایەدا لەگەڵ قورەیشیه کاندا تیک ئالان و پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەجێگی خۆی لەمەدینە ئەبو سەله مەدی کوپی عبدالسد ی دانا، و ماوه یەك که چەند پۆژی له ناوچه ی (العشیره) مایه وه، و ئەم ناوچه یه له نیوان مەكکو مەدینەدا بوو و لەوێ لەگەڵ بەنی مودلەج و بەنی چەرە دا هاوێهانی بەست و پاشان گه راپه وه بۆ مەدینە، هەماری کوپی یاسر (علیه السلام) بۆمان دەگێڕێتەوه و دەلێت: من و عدلی له جەنگی (العشیره) دا پێکوه هاوێ بویین، و هەرکە پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشته ئەوێ، لەوێ جێگیر بوو، ئێمەش کۆمەڵێ لە خەلکی بەنی مودلەج مان بێنی که

خەریکی چاک کردنی یەك بوون و نێمەش ماوەی کاتۆمبێرێك سەیرمان کردن تا چاومان چوو
خەو، و هەرکە بەخەبەر هاتین ئەوێمان بەجێ هێشت و خۆمان گەیانده ناو دارخورماکان و لەسەر
خۆلەکە خەوتین، و بەخەبەر ئەهاتین تا پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەخەبەری هێناین و بەقاچەکانی
ئەیداین بەم دیو دیودا، و هەموو سەرو چاومان خۆلای بوو بوو، بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ)
بەعدەلی فەرموو: هەستە ئەو ئەبو توڕاب، واتە ئەو خۆلای، ((أحدثكما باسقى الناس رجلين؟
فقلنا: بلى يا رسول الله، قال: ((أحمير ثمود الذي عقر الناقة، والذي يضريك يا علي على هذه حتى
تبل منه هذه - أي لحيته -))^١ واتە: باسی نەگبەت ترین کەستان بۆ بکەم کە دوو کەسن؟ ووقان:
بەتێ ئەو پێغەمبەری خوا (ﷺ)، فەرموو: ئەو پیاوێ سۆرەى ناو سەمۆد کە حۆشترەکەى
سەربێزى و پیاوێکیش کە شمشێر درکێشی بەسەرتدا و پریشت لەخۆتندا سور دەکات

٢- غەزای بەدرى یەكەم:

هۆکاری ئەم غەزایە دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە کرزى کوپى جابری فەهرى دای بەسەر لەوەرگەى
مەدینەداو هەندێ حۆشترۆ مەرۆ مالاتی فراند، و پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەرچوو بۆى و
شۆتى کەوت تا گەشتە دۆلێ کە پێیان دەوت (دۆلى سەفوان) لەنزیک بەدر، بەلام کرزى لەدەست
دەرچوو، بۆى نەگێراو گەراپاوه بۆ شارى مەدینە.^٢
دووەم/ جەنگى بەدر:

نەوێ - (ﷺ) - دەتێت: هەموو میژوو نووسان لەسەر ئەوێ کە نێمام عەلى (ﷺ) بەشداری
جەنگى بەدر و هەموو جەنگەکانى تریشى کردووە جگە لە تەبوک، و لەزۆر جەنگدا
پێغەمبەر (ﷺ) ئالاکەى داووە دەستى ئەو.^٣ نێمامى عەلى (ﷺ) خۆى یەکیك بوو لە شۆرە
سوارەکانى ئەم جەنگەو با خۆى بۆمان باس بکات،

حارثە ی کوپى مضر بى کوپى عەلى کوپى ئەبو طالب بۆمان دەگێرێتەوە کە عەلى
(ﷺ) ووتویەتى: پێغەمبەری خوا (ﷺ) باسی بەدرى بۆ دەکێت، هەر کە هەوالی ئەوێمان زانی
کە بێباوەران گەشتوونەتە سەر کانیاوەکانى بەدر، یەكسەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) خۆى گەیانده

^١ فضائل الصحابة (٨٥٥/٢) ژماره ١١٧٢ أسناده حسن.

^٢ سيرة ابن هشام (٦٠١/٢).

^٣ تهذيب الاسماء واللغات (٢٤٥/١).

ئەو، و بەدريش بېرى لى بو، پېش ئىمە بت پەرستەكان خۇيان پى گەياندىبوو - بىنيمان دوو پىاو
 لەوین كە يەككىيان قورەيشى بوو يەككىكى تىرشىيان خزمەتكارى عەقەبەدى كورپى شەبى موعىط
 بوو، قورەيشى يەكە پاى كەرد و بەلام خزمەتكارەكەمان دەستگىر كەرد، و پىمان دەووت: سوپاى
 ئىو چەند كەسن؟ ئەویش ھەر دەيووت: وەللاھى زۆر زۆر و زۆر بەھىژن، و ھەر نەيدەووت چەند
 كەسن، تا ھىتايان بۆلاى پىغەمبەر (ﷺ) ئەویش لى پەرسى، و ھەمان وەلامى دايسەو، بۆيە
 پىغەمبەرى خوا (ﷺ) لى پەرسى: چەند حوشتر سەر دەپەن؟ كاپرا ووتى: (دە) پىغەمبەرى خوا
 زانى لە ھەزار زياترن بۆيە فەرمووى ((اللهم إني أتبعك هذه الفئة لا تعبد)) واتە ((ئەگەر ئەم
 دەستەيەمان لەناو بەرئىت ئىتر لەسەر زەوى ناپەرستىت)).

ئەو بوو بەياني پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ھاواری كەرد - خەلكىنە نوژەكانتان - و پىغەمبەرىش
 بەرنوژى بۆ موسلمانەكان كەردو ھانى داين لەسەر جەنگ و جىھاد و فەرمووى ((ان جمع قريش
 تحت هذه الصلح الحمراء من الجبل)) واتە ((سوپاى بى باوەرپان لەبنى ئەم كۆتو سوردەدا كۆبونەتەو
 بۆمان)). كاتى نزيك بوونەو لىمان بەرامبەرى يەك رىز بووين، كاپرايەكمان بىنى بەسواری
 حوشترىكى سوردەو بوو، پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بەعەلى فەرموو ((حەزمە بۆ بانگ بكە)) كە
 لەھەمووان نزيكتر بوو لە كافرانەو (تاي كى خاوەنى ئەو حوشترە سوردە، و چيان پى دەلئىت؟)
 پاشان فەرمووى ((ئەگەر كەسكىيان تىدايىت قەسەى خىريان بۆ بكات، ئەو خاوەنى ئەو حوشترە
 سوردە)).

ھەزە (ﷺ) ھات ووتى: ئەو عوتبەى كورپى پەيغەمبە، پىيان دەلئىت جەنگ مەكەن، مەن دەبىنم
 كۆمەلئىك بۆ گيان فیدايى ھاتوون و ئىو ناتوانن دەستيان بۆ بەرن، خۆ پىاوچاكتان تىدا ماو،
 ئەى ھۆزەكەم ئەمە بەسەرى مەنەو بەستەن و بلىن عوتبە دەترسا، خۆشتان چاك دەزانن مەن
 ترسنۆكى ناوتان نىم، ئەبو جەھل گوتى لە ووتەكانى عوتبە بوو ووتى: ئەمە تۆى وادەلئىت؟
 وەللاھى كەسكى تر ئەم قەسەى بەكردايە گازىكەم لى دەگرت، تۆ جەرگ و دلت پەپووە لە ترس.
 عوتبەيش ووتى: قەسە بەمەن دەلئىت ھەى زەردەل، ئەمەردە دەردەكەوئىت كاممان ترسنۆكىن. پاش
 ئەو عوتبە پووى كەردە سوپاى باوەرپو پى ووتن: كى دىتە دەروە بۆ شمشىربازى؟ سى گەنەى
 پشتىوانان ھاتنە دەر. عوتبە ووتى: ئەوانەمان ناوى با نامۆزاكانى خۆمان بىنە دەروە.

پیغهمبهریش (ﷺ) فەرمووی : هەستە عدلی، تۆش ئەی حەمزە، و تۆش عوبەیدی کۆپی حارث. خۆی گەورە لەسەر دەستی ئێمەدا عۆتبه و شیبەدی کۆپی ربیعە و وەلیدی کۆپی عۆتبه کۆژران، و حەفتا کەسمان لێ کوشتن و حەفتامان لێ بەدیل گرتن .

پیاویکی بچکۆلەیی کورته بالا له پشتیوانەکان عەباسی کۆپی عبدالمطلب ی بە دیلی پادە کێشا و عەباسیش ووتی : ئەی پیغهمبەری خوا، من ئەمە دیلی نەکردوم، بەلکە پیاویکی دەم و چاوی جوان بەسەر ئەسپێکی بالەکەوه بوو کە ئیستا نایبینم ... پیاوه پشتیوانەکەش ووتی : ئەی پیغهمبەری خوا خۆم خۆم دیلم کردووه، پیغهمبەریش (ﷺ) پێی فەرموو ((أُسکت فقد أیدک اللہ تعالیٰ بملکِ کریم)) واتە بێ دەنگ بە خۆی گەورە بە فریشتەیهکی بەرێز هاوکاری کردوێت. عدلی (ﷺ) دەلێت ((لەنەوێ عبدالمطلب عەباس و عقیل و نوفل ی کۆپی حارپ مان بەدیل گرت. ^۱

سێیەم/ هاوسەرگیری لە گەڵ فاطمە دا (ﷺ):

ناوی فاطمە ی کچی پێشەوای لە خواترسان و سەرداری مەژغایەتی (رسول اللہ) (ﷺ) و دایکیشی خەدیجە کچی خوەیلدە ، وە لەپێش پیغهمبەرایەتیدا لە دایک بسووه، کە تەمەنی پیغهمبەر (ﷺ) لەو کاتەدا (۳۵) ساڵ بوو.

و لە پاش جەنگی بەدر و لە سالی دووهمی کۆچیدا پیغهمبەری خوا (ﷺ) ماری کرد لە عدلی (ﷺ) و حەسەن و حوسەین و ئوم کەلسومی لیبوو، شەش مانگیش دواي وەفاتی پیغهمبەری خوا (ﷺ) ئەویش وەفاتی دەکات خوا لێی پازی بیت. ^۲

۱ - ماری و جیازی :

عدلی کۆپی ئەبو طالب (ﷺ) دەلێت: فاطمە لەلایەن پیغهمبەری خواوە دیاری کرا، خەمەتکارێکم ووتی : ئەزانی فاطمە لەلایەن پیغهمبەری خواوە دیاری کراوه ؟. دەلێ وۆم نەمزانیوه . ووتی : بەلێ دیاری کردووه ، بۆ ناچیت بۆ لای پیغهمبەری خوا (ﷺ) و داوای بکەیت لێت ماری بکات . عدلی (ﷺ) دەلێت : وۆم: هیچ شتێکم هەیە تا ژنی بێ بیتم ؟ ئەو خەمەتکاره ووتی : کۆپە بەرێز نەگەر بچی ئەتداتی، دەلێ وەلاهی لە کۆلن نەبویەوه و و هەر داوای لێدەکردم کە بەرێز تا پۆشتم

^۱ مسند احمد ژماره ۹۴۸ اسناد صحيح .

^۲ حلیۃ الاولیاء (۳۹/۲ - ۴۳).

بۆ لای پیغه مبهرو له بدرده ستیدا دانیشتم و ئاره قێکی زۆرم کرد و سویند به خوا له بهر هه بیه تی پیغه مبهری خوا نهم توانی لێو بکه مده .

پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیتی و وتم: کارێکت هه بوو هاتی؟ پێویسته کت هه بوو؟ منیش هه ر بێده نگ بووم، ووتی: له وانیه بۆ داوا کردنی فاطمه هاتویت؟ و وتم: به ئێ، و ئه ویش ووتی ((وهل عندک من شیء تستحلها)) واته هه یجت هه یه له ماره یی یه که یدا بیه دیت. و وتم: نه وه لاه ی نه ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیغه مبهر (ﷺ) فەرمووی: نه ی نه و درعت چی لیه ات که دام پیت؟ سویند به و که سه ی که گیانی منی به ده سه نه و درعه ((٤٠٠)) دره م ده کات.. و وتم: ماومه ، پیغه مبه ریش (ﷺ) فەرمووی ((قد زوجتکما، فابعث الیها بها فاستحلها)) واته ده ی له سر نه و درعه ماره م به ی بۆت و تۆش بۆی بنیره، ئا نه وه بوو ماره یی فاطمه ی کچی پیغه مبهری خوا (ﷺ).

له پڕوایه تی شیعەکاندا هاتوه، که ئیمام عه لی (ﷺ) فەرموویه تی: درعه که م هه لگرت و به مه به ستی فرۆشتنی پێگهی بازارم گرت بهر و فرۆشتم به عثمانی کۆپی عه فان به چوار سه د دره م، کاتی پاره که ی بێدام و درعه که ی لێ وه رگرتم و پیتی و وتم: نه ی باوکی هه سن، ئایا ئیستا من خاوه نی نه و درعه نیم و تۆش خاوه نی پاره که ی؟ و وتم به لێ. ووتی: ده ی نه و درعه له لایه ن منه وه دیاری بێت بۆ تۆ، منیش پاره که و درعه که شم هێنا یه وه و خسته مه به رده ستی پیغه مبهری خوا (ﷺ). و نه وه شی که عثمان له که ئی کردم بۆم باس کرد، ئه ویش دوعای خیری بۆ کرد.

٢- شایي یه که ی:

ئه سه ای کچی عومه یس ده ئیت: من له شایي یه که ی فاطمه دا به شداریم کرد، و له به یانی نه و پۆژه دا پیغه مبهری خوا (ﷺ) هاته بهر دارگا که و فەرمووی ((یا أم ایمن ادعی الی أخی)) واته نه ی نه و نه یه ن براهه م بۆ بانگ بکه، و وتم: براهه که چی کچی خۆتی نه ده یتی؟ فەرمووی: به ئێ نه ی نه و نه یه ن. و عه لی هات و پیغه مبه ریش ناوی پڕژاند له ده م چاوی و دوعای خیری بۆ کرد و پاشان فەرمووی: فاطمه م بۆ بانگ بکه ن، و فاطمه ش هات به ئام له شه رماندا خه ریک به و ده که وت به لا، و پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیتی فەرموو ((اسکتی فقد انکحتک احب اهل بیتي

^١ دلائل النبوة للبيهقي (٣/ ١٦٠) اسناده صحيح.

الي) واته ((بى دهنك به نهوا توم دا به خوشه ويست ترين كهسى بنه ماله كم، و پاشان پيغه مبهري خوا هه ندى تاويشى پواند به دهم و چاوى نهويشداو دوعاى خيى بؤ كردن، و پاشان پيغه مبهري خوا (ﷺ) گه پرايه وه و پره شايى يه كى به دى كرد فهرمووى: من هؤا؟ نه مه كى يه؟ و وتم: منم، فهرمووى: نه ساي؟ و وتم به لى، فهرمووى: نه ساي كچى عوميس؟ و وتم: به لى، فهرمووى ((جنت في زفاف بنت رسول الله تكرمه له؟)) واته ((بؤ زه ماوه ندى كچى پيغه مبهري خوا وهك پزلينان هاتوويت؟ و وتم به لى، نهويش دوعاى خيى بؤ كردم.^۲ وه ليمه و چيشتى شايى:

به ريره ده گير پيتمه وه ده لىت: كاتى عدلى فاطمه ي خواست، پيغه مبهري خوا (ﷺ) فهرمووى ((انه لابد للعرس من وليمة)) واته ((ؤن خواستن ده بيت وه ليمه ي بؤ بكرىت))، ساعد ووتى: به رانتيك له سهر من و كومه لى له پشتيوانه كانيش برىك گه نه شاميان ناماده كرد، و نهو شهوى كه فاطمه بگويزيتمه وه به عدلى فهرموو: باسى هيچ مه كه تا ده مابينيتمه وه، پيغه مبهريش (ﷺ) داواى ناوى كردو ده ستويزى پى گرت و ناوى ده ستويزه كه شى پواند به دهم و چاوى عدلى داو فهرمووى ((اللهم بارك فيهما وبارك عليهما، وبارك في شبلهما))^۳ واته ((خوايه پيوزيان كهيت و پيوزيان بيت و نهوه كانيشيان پيوزييت.

۴- گوزه رانى عدلى و فاطمه - خويان لى پاى بيت - :

ؤيان و گوزه رانى عدلى و فاطمه - كه خوشه ويست ترين كهسى پيغه مبهري خوا بون (ﷺ) زور نه دارى و له تهنگه شه دا بووه و ناارامى و ماندويه تى زورى پى دا بون، هه ناد له عه تاوه ده گير پيتمه وه ده لىت: پييان ووتوم كه عدلى (ﷺ) ووتويه تى: چهند پوزى من و فاطمه مابينه وه كه هيچمان نه بوو بيخوين و پيغه مبهريش هيچى نه بوو، و له مال ده رچوم و له پىگا دينار يكم دوزيه وه له سهر پىگه كه كهوتبوو، ماوه يه كه وه ستام به خوم ده ووت نايا هه ليگرم يان به جى بهيتم، پاشان هه لم گرت له بدر وه زعى خراپى ژيانمان، و بر دم بؤ نارد فروشه كان و ناردم پى كرى و هيئامه وه بؤ فاطمه و پيتم ووت: بيشيله و بيكه به نان و نهويش ده ستى، كرد به هه وير

^۱ كشف الغمّة للاريلي (۳۵۹/۱)، بحار الانوار للمجلسي لا ۳۹.

^۲ فضائل الصحابة (۹۵۵/۲)، ژماره ۳۴۲، إسناده صحيح.

^۳ فضائل الصحابة (۸۵۸/۲) إسناده صحيح.

شیلان و که زۆر ماندوویی و هیلاکی پتوه دیاربوو - و پاشان کردی به نان و منیش هاتم بۆلای پیتغه مبه‌ر (ﷺ) و مه‌سه‌له‌که‌م بۆ گێڤایه‌وه و ئه‌موش فهرمووی ((كلوه فانه رزق رزقكموه الله عز وجل))^۱ واته ((بیخۆن ئه‌وه پۆزیه‌که و خوای (عز وجل) بۆی ناردون.

شه‌عه‌بی ده‌لێت: نیمامی عدلی (ﷺ) ده‌لێت: من فاطمه ی کچی پیتغه‌مبه‌ری خوام هینا، که‌چی پیتغه‌فێک نه‌بوو له‌سه‌ری به‌هه‌وین جگه له‌پیتسته‌ی مه‌رێک نه‌بێت که به‌شه‌و له‌سه‌ری ده‌خه‌وتین و به‌پۆژیش له‌سه‌ری داده‌نیشته‌ن و نا‌مان ده‌خواردو هیچ خزمه‌تکارێکی‌شمان نه‌بوو.^۲

له‌ موجه‌یدی‌شه‌وه ده‌گێڤنه‌وه که عدلی (ﷺ) ووتویه‌تی: جارێک له‌ مه‌دینه زۆر زۆر برسیم بوو، چووم بۆ گه‌ڕه‌کی سه‌ره‌وه‌ی مه‌دینه تا ئیشیک ب‌دۆزمه‌وه، و بینیم وا ژنی‌ک خۆلێ زۆری کۆکردۆته‌وه گوما‌م برد که ئاوی ده‌وێت بۆ شیلانی قوڤه‌که‌ی، و هاتم بۆلای له‌گه‌لێ پێک که‌وتم که هه‌ر سه‌تلی ئاوی بۆ به‌یتیم به‌رامبه‌ر ده‌نکی خورما‌و شانزه‌ سه‌فه‌رم بۆ هینا تا وام لی‌هات ده‌سته‌کام تلۆقه‌یان کردو پاشان ده‌ستم شۆری و چووم بۆلای و ده‌ستم پێ پيشاندا و ئه‌موش (۱۶) ده‌نک خورما‌ی پێ‌دام و هاتمه‌وه بۆلای پیتغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بۆم باس کردو ئه‌موش له‌گه‌لمدا ده‌ستی کرد به‌خواردنی خورما‌که.^۳ و ئه‌م خه‌به‌ره‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر هه‌ژاری و گوزه‌رانی خراپی - گه‌وره‌ی باوه‌رپاران عدلی (ﷺ) له‌شاری مه‌دینه‌و له‌م به‌سه‌ره‌اته‌شه‌وه فێری ئه‌وه ده‌بین به‌شێوازی دروست پوو به‌پرووی هه‌ژاری ببینه‌وه و هه‌ک عدلی وابه‌ن کاسبی بکه‌ین و نه‌پۆین دانیشین و چاوه‌پوانی ئه‌وه بکه‌ین خێرمان پێ بکه‌ن و هه‌روه‌ها ئه‌وپه‌ری خۆنه‌ویستی به‌دی ده‌که‌ین که (۱۶) ده‌نک خورما په‌یدا ده‌کات، و نایشاریتمه‌وه بۆخۆی به‌لکو خێرا خۆی گه‌یا‌نده پیتغه‌مبه‌ری خوا و له‌گه‌ل ئه‌ودا خواردی.^۴

ه- دنیا نه‌ویستی و خۆگری فاطمه (رضی الله عنها):

ژیانی زۆر ساده‌ بوو، و دوور بوو له‌ ئالۆزی، له‌ژیانی زیره‌و نزیکتر بوو نا‌خۆش گوزه‌رانی.

^۱ المرتضى للنوري، لا (۲۱).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه لا (۴۱).

^۳ مسند احمد ۱۱۳۵ إسناده ضعيف لاقطاعه.

^۴ التاريخ الاسلامي للعيني (۵۰-۴۹/۱۹).

ئەم پەرداۋەى بۆتان باس دەكەم بەلگەىە لەسەر ژيانى ناخۆش و زىرى فاطمە (ﷺ) تا ناپەختەى ناچارى كردن كە بېژنە خزمەتى سەرورەمان (ﷺ) داۋاى لى بكن خزمەتكارىكيان پى بدات لە بەيت المان.

جارىكيان عدلى (ﷺ) بە فاطمەى ووت: وەللاھى ئەوەندەم ئاۋ ھىناۋە خەرىكە پىشتم ئەشكى، پاشان، پى ووت: خۋاى گەورە كەنیزەىەكى چاكى لەجەنگدا بەباوكت بەخشىۋە، بۆ داۋاى كەنیزەكىكى لى ناكەيت؟ ئەۋىش ووتى: وەللاھى منىش ئەوەندەم ھەۋىر شىلاۋە دەستەكانم خەرىكە لەجۈلە ئەكەون.

فاطمە (رضى الله عنها) دەلەيت: ھاتە خزمەت پىغەمبەر (ﷺ) پى ووت: ((ما جاء بك يا بنية؟)) كچم بۆچى ھاتوۋىتەۋە؟ دەلى: تەنھا بۆ ئەۋە ھاتەۋە كە سلاۋىكت لى بكم، و شەرمم كرد پى بلىم و گەپامەۋە، و عدلى پى ووت: ھا چىت كرد؟ فاطمە ىش ووتى: پووم نەھات پى بلىم، ئەجارە پىكەۋە ھاتەن بۆ لای و عدلى ووتى: ئەى پىغەمبەرى خوا ئەۋەندەم ئاۋ پاكىشاۋە خەرىكە پىشتم دەشكىت و فاطمەىش ووتى: ئەۋەندەم ھەۋىر شىلاۋە خەرىكە پەنجەكانم لەجۈلە دەكەون و خۋاى گەورەىش كۆمەلى كەنیزەك و شتى پى بەخشىۋىت و خزمەتكارىكان پى بەدە.

پىغەمبەرى خواىش (ﷺ) فەرمۋى ((والله لا أعطيكم وأدع أهل الصفة تطوي بطونهم، لا أجد ما أنفق عليهم، ولكنني أبيعهم وأنفق عليهم أثمانهم))^۱ واتە ((ۋەللاھى ناتاندەمى لەۋەختىكدا ئەھلى صوفە - بى مالا و ھالەكان لەمزگەموت دەخەوتن - لەبرساندا سكيان دەۋشەرن و شتىكىشمان نى يە سەرفى بكمەن بۆيان، بەلام من ئەۋە كەنیزەكانە دەفرۆشم و پاركەيان بۆ سەرف دەكەم)).

(بە ئائومىدى) گەپرانەۋە بۆ مائەۋە پىغەمبەرى خواىش (ﷺ) سەردانى كردن دەبىنى لىغەىەكيان ھەىە ئەىدەن بەسەرياندا قاچيان دەردەكەۋىت و دەىدەن بەقاچياندا سەريان دەردەكەۋىت، ھەركە بىنيان ھەستانەۋە سەرى پى - شەژان پىغەمبەر (ﷺ) پى فەرمۋى: لەجى خۆتان مەجۈلەين. و پاشان فەرمۋى ((الا أخبركما بغير مما سألتما؟)) قالا بلى، واتە: نایا شتىكتان پى بلىم زۆر لەۋە خىرترو باشتەر پىت كە داۋاتان لى كردم؟ ووتيان: بەلى. فەرمۋى ((كلمات علمنيهن جبريل-عليه

^۱ السيرة النبوية للصلاحي (۹۹/۲)، مسلم ژ (۲۷۲۷)، ھارې ژ (۳۷۰۵).

السلام)) واته: شەند وشەيدەك كە جویرەئیل فێری کردووم، فەرمووی ((تسبحان فی دەر وکل صلاة عشرا، و تسبحان عشر، و تکران عشراً، و اذا اوتما الی فراشکما فسبحا ثلاثاً و ثلاثین و احدا ثلاثاً و ثلاثین، و کبرا اربعاً و ثلاثین))^۱ واته: لەدوای هەموو نزیژیک (۱۰) جار سبحة الله و (۱۰) جار (الحمد لله) و (۱۰) جار الله اکبر بکەن و ئەگەر چوونە سەرچێگە ی خەوتنیشتان (۳۳) جار (سبحان الله) بکەن و (۳۳) جار (الحمد لله) و (۳۴) جار (الله اکبر) بکەن
لەم بەسەرھاتەدا هەندێ بەهای بەنرخ ی وەرە گێڕت لەوانە:

ئەم بەسەرھاتە ئەوەمان بۆ پوون دەکاتەو کە پیڤەمبەری خوا (ﷺ) چۆن قەیرانە نابورسەکانی بەرێ کردووە کە بەسەر دەوڵەتی ئیسلامیدا ھاتوو، ئەمەش لەسەر پیادەکردنی بەرنامە ی (شەتە گرنەکان لەپیشترن) و نەهیشتنی برسیتی ئەھلی - صوفە - پتویست و گرنەگو ئەو پێداوستی یە عەلی و فاطمە - خوایان لێ پازی بیت - کە داوای خزمەتکاریکیان کرد لەپەلی دووھەدا دیت و ناگاتە پەلی نەبوونی و ھەژاری ئەھلی (صوفە) بۆیە ئەھلی صوفە لەپیشتر بوو لەلای.

(بەکارنەھێنانی پەلو پایمو دەسلالت لەلایەن پیڤەمبەری خواوە (ﷺ) بۆ خزمەتکردنی کچ و خزم و کەس و کارەکە ی (بەرژێنەو بپەرژێنە) سامانی نەخستۆتە بەردەمیان و ھەژارو داماوایش چاویان زلتە ی بیت وەك بەرپرس و مەسولەکانی ئەمەڕ بەگشتی کەوتۆتە ئەو تاوانەو مەگەر کەسیك خوا پەھمی پێ بکات وانەبیت کە زۆر کەمیشن). - وەرگێڕ -

- ئەم پەرەوەرە ناوازیە زۆر کاری کردبوو سەر دەروونی عەلی (عليه السلام) و پۆژان تیپەپرین و عەلی بوو بە (گەورە ی باوەرداران) و کەچی پشتی لەدنیای خۆری و ژبانی نەرم و باق و بریق ھەلکرد لەکاتی کدا کە هەموو سامانی سەرزەوی دەھاتەو بەردەستی چونکە یادی خوا - عز وجل - دۆ و دەروونی داگیر کردبوو، چونکە ئەو ئامۆژگاریە ناوازیە ی پیڤەمبەری خوای لەیاد نەچوو بەردەوام ئەو زیکرانە ی دەخویند و دەبیوت: وەللاھی لەژیاغدا وازم لێ نەهێنانون لەوھتی فێریان بسووم .. ووتیان: تەنانت شەوی کارەساتی (صفین) یش؟ ووتی: تەنانت ئەو شەوھیش.^۲

۵- ھەلسان و خەوتنمان بەدەستی خوایە:

^۱ البخاری ژمارە (۳۷۰۵)، مسلم ژمارە (۲۰۹۲/۴).

^۲ مسلم (۲۰۹۲/۴).

عەلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) دەلێت: شەوێکیان من و فاطمە خەوتبووین و پێغه مەبری خوا (ﷺ) هات بۆ مائەمان خەبەری کردینەوه بۆ شەونویژ و پاشان خۆی گەڕایەوه بۆ مائەوه و دەستی کرد بە شەونویژ، دەلێ: هەستی بە جم و جۆلمان نەکرد بۆیە دووبارە هاتەوه بۆ لامان و هەلی ساندین و فەرمووی ((قوما فصلیاً)) واتە هەستن نوێژ بکەن.

دەلێ: منیش لەخەو هەستام و چاوم دەپرواند و بەدەم خۆمەوه دەموت: ((إنا والله ما نصلي إلا ما كتب لنا، إنما أنفсна بيد الله، فإذا شاء أن يبعثنا بعثنا)) واتە ((وەلگای ئەتوانین ئەوەندە نوێژ بکەین کە بۆمان نووسراوه، و دەروونە کائەمان لەدەستی خوادایەو گەر بپوێت هەلسین هەلدەستین!)).

عەلی دەلێت: پێغه مەبری خواش (ﷺ) پشتاو پشت گەڕایەوه و بەجێ ی هیشتین و دەستی دەکێشا بەرانی خۆیداو دەبووت ((هەر ئەوەندە نوێژ دەکەین کە بۆمان نووسراوه — هەر ئەوەندە نوێژ دەکەین کە بۆمان نووسراوه و ئەم ئایەتەشی دەخوێند ((وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا)). ئەمەش بەلگەیەکی گەورەیه لەسەر ئەوەی کە عەلی (ﷺ) هیچ زانیاریەك و هیچ مەسەلەیەکی زانستی نەشاردۆتەوهو گەیانندویەتی ئیتر با پەیوەندیشی بەخۆیەوه هەبێت و باسکردنیشی زیان بە خۆی بگەیەنێت، و نەگەر بیشی وێستایە ئەیتوانی بیشارێتەوهو کەس هەر باسیشی نەکات و شەو نوێژیش سوننەت بووه نەك واجب.

چوارهم

حه‌سەن و حوسەینى كورپى عەلى(ﷺ):

١- هەسەنى كورپى عەلى كورپى ئەبوو طالب- الهاشمى كچەزای پێغه‌مبەرى خوا(ﷺ) پەیمانەى بۆن خۆشى دنیای و یەكێ له دوو سەركردهى گەنەكانى بەهەشت و داىكیشى فاطمه - الزهراء - یه، و له (١٥) ى پەمەزانی سالى سێیه‌مى كۆچى و هەندى دەلێن لەشەعباندا لەدايك بووه و لەسالى (٥٠) ى كۆچیدا وەفاتی كردوو.^١

عەلى(ﷺ) دەلێت: كاتى هەسەنم بوو ناوم نا - حەرب - و پێغه‌مبەر(ﷺ) هات بۆ مائەمان و فەرموى ((أروني إبنی ما سمیتوه؟)) نادەى نەوێكەم پێ نیشاندهن ویزانم ناوتان ناوێ چى؟ ووتم: (حەرب) فەرموى ((بل هو حسن))^٢ واتە بەلكو ناوى هەسەنە.

ئا بەوجۆرە ناوى توندو تیۆ ناخۆشى دەگۆڕى بۆ ناوى جوان و دلێفێن كە خۆشى بەخش بێت بە دل و دەروونەكان. و كۆرپەكەى گرتە سەردەستەكانى و ماچى كرد، و ئەبو رافع(ﷺ) ناگادارمان دەكات لەوێ پێغه‌مبەرى خوا(ﷺ) كردى دەلێت: پێغه‌مبەرى خوام بینى(ﷺ) بانگى دا بەهەردوو گوتى هەسەندا.^٣

(أبو رافع(ﷺ) دەربارەى (عەقیقە) كردن بۆ هەسەن دەلێت ((كاتى فاطمه هەسەنى بوو بەپێغه‌مبەرى خۆى ووت: ئایا دوو مەڕ سەرپرەم بۆ كۆرپەكەم؟ پێغه‌مبەر(ﷺ) فەرموى ((لا ولكن احلقتي رأسه وتصدقني بوزن شعره من فضة على المساكين والافاض))^٤ واتە ((نەكەى، بەلكو سەرى بتاشن و بەقورسایى مووێكانى سەرى زیو بەسەر هەژاران و بێ مال و حالەكان مەزگەوتدا (أهل الصفة) ببەخشەرەوه)).

^١ حلیۃ الأولیاء (٣٥/٢).

^٢ البخاری فی الادب (٢٨٦).

^٣ سنن أبی داود ١ (٥١٠٥) و إسناده ضعیف.

^٤ الطبقات (٢٣٣/١) إسناده ضعیف.

بدرائی کوپی عازب (ﷺ) دہ گپڑتہوہ کہ پیٹھ مہبری خوا (ﷺ) فہرمویدتی: حہسہنی کوپی
 عدلیم بہسہر شانی پیٹھ مہبری خواہ بینی و دہیفہرموو: ((اللہم اِنّی اُحبہ فاحبہ)) واتہ ((خواہ
 گیان من خۆشم دہویت و تۆش خۆشت بویت)).

نہبی بیکرہ (ﷺ) دہلّیت: گویم لیّ بوو پیٹھ مہبری خوا لہسہر مینبہرہ کدی خۆی ووتاری دہداو
 حہسہنی لہبہردہ مدّا بوو، سہیریکی خہلکہ کدی دہکردو سہیریکی حہسہنیشی دہکرد و
 دہیفہرموو ((ابنہی ہذا سید ولعل اللہ ان یصلح بہ بین فتنین من المسلمین))^۱ واتہ ((نہم کوپہم
 سہیدو سہرگورہیہ و لہوانیہ خواہ گہورہ بہوئی تہوہوہ ناشتی بجاتہ نیوان دوو کۆمہلی گہورہ
 لہ موسلمانان. و بیتگومان نہم خہبہری باوای ہاتہدی و نہم کوپہ مدزنہ کاریکی زۆر گہورہی
 تہنجام دا کہ پریہتی لہ وانہی خۆنہویستی و کورسی نہویستی و دابہزین بۆ بدرا مہبرہ
 موسلمانہ کدی. و تہوہوہو بوو بہوئی نہرشتنی خۆتینیکی گہورہ لہنیوان موسلماناندا و وازی لہ
 خیلافہت ہیّنا بۆ موعاویہ، (خوا لہہموویان پازی بیّت) تہمہش لہسالی ۴۱ ی کۆچیدا بوو.

سہعیدی مہقبہری دہلّیت: لہگہلّ تہبو ہورہیرہ دا دانیشتبووین حہسہنی کوپی عدلی (ﷺ) ہات
 و سلاوی لیّ کردین و ہہموو ولّامان دایمہ تہنہا أبو ہریرہ (ﷺ) نہبیّت کہ ناگای لیّ نہبوو،
 ووتان: تہی تہبو ہریرہ تہمہ حہسہنی کوپی عدلی بوو سہلامی لیّ کردین، تہبو ہریرہیش
 بہہلّہداوان چوو بدوایدو پیّ ی ووت: ((وعلیک السلام یا سیدی، وشم قال إنہ سید))^۲ واتہ:
 سلاویش لہتۆ بیّت تہی گہورہم، پاشان فہرمووی: تہو سید و گہورہیہ.

ہدروہا بھاری بہئیسنادی عہقہبہی کوپی حارث دہ گپڑتہوہو دہلّیت: تہبو بہکری صدیقم بینی
 (ﷺ) کہ حہسہنی بہباوہشہوہ بوو دہیفہرموو ((بأبی شبیہ بالنہی ولیس بعلی)) واتہ: شیوہی
 لہپیٹھ مہبری خواہ دہکات ہیچی لہعدلی ناکات و عدلیش گوئی لیّ بوو پیٹدہ کدی.^۳

^۱ البخاری ژمارہ (۳۷۴۶).

^۲ المستدرک کتاب معرفۃ الصحابہ (۱۶۹/۳) صحیح الإسناد ووافقه الذہبی.

^۳ البخاری ژ (۳۷۵۰).

۲- حسین کوپی عدلی - خوا له همدوکیان پازی بیت :-

ناوی أبو عبدالله حسینی کوپی عدلی کوپی نهبو طالب ه (ع) و نهو ی پیغه مبهری خوا به و
په یمانه و خۆشه ویستی بووه، و له سالی (۴) ی کۆچیدا له دایک بووه. و له پوژی عاشورا مانگی
موحرم ی سالی (۶۱) ی کۆچی شهید کرا له کمره لای زهوی عیراق.^۱

نیام احمد به نيسنادی خۆی ده گێڕێتهوه له یه علای عامری یهوه (ع) که جاریکیان له گهژ
پیغه مبهری خوادا (ع) بۆ خوانێک ده عوت کرابوون، و پیغه مبهری خوا (ع) له گهژ خه لکه که دا
بوو، حسهینی کهوته بهرچاو که له ناو منداڵاندا له کۆلان یاری ده کرد و پیغه مبهری خوا به خێرای
چوو به رهو پووی تا بیکریت و مندا له کانی هاوپی ی هدریه کهو به لایه کدا رایان کرد و
پیغه مبهریش به پیکه نینهوه نه م لاو لای لی گرت و گرتی ده ستیکی خسته سهرسهری و ده ستیکی
تری خسته ژیر چه ناگی و ده می بردو ماچیکی کردو فرمووی ((حسین منی وأنا من حسین،
اللهم احب من احب حسیناً، حسین سبط من الأسباط))^۲ واته ((حسین له منهو منیش له حسینم،
خوا به همرکه سی حسهینی خۆش ده ویت خۆشت بویت، حسین هه لکه و تو یه که له هه لکه و تو وان)).
بوخاری ده گێڕێتهوه که نيسنادی ده کات بۆ لای (ابن عمر) (ع) که پیاوێکی عیراقی پرس یاری لی
کرد ده رباره ی حاجی له کاتی نیحرامدا مێش بکوژیت هوکه که ی چۆنه؟ له وه لاما (ابن عمر)
پیتی ووت: نه ی خه لکی عیراق ده رباره ی مێش کوشتن پرس یار ده کهن که چی که چه زای پیغه مبهری
خوایان کوشتوه که پیغه مبهری (ع) ده رباره ی فرمو یه تی ((هما رحمتای من الدنيا))^۳

فرموده ی (الكساء) و عانیشه (ع):

عانیشه (ع) فرموده یه که ده گێڕێتهوه ده لیت: به یانی یه کیان پیغه مبهری خوا هاته ده رهوه
عه بایه کی گهره ی له بردا بوو - کساء - و عدلی و فاطمه و حسن و حسین - خوایان لی پازی
بیت - ی خسته ژیری و پاشان فرمووی ((إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ
وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً)) "الاحزاب/۳۳" واته ((خوا ی گهره ده یه ویت له هه موو خهوشی یه که پاکستان

^۱ البداية والنهاية (۱۵۲/۸).

^۲ فضائل الصحابة ۱ (۱۳۶۱) إسناده صحيح.

^۳ البخاري (۳۷۵۳).

بکاتوه ئه‌ی بنه‌ماله‌که‌م و به‌تموای خاوتنتان بکاتوه.^۱ ئه‌مه‌ش باشت‌ترین به‌لگه‌یه له‌سه‌ر درۆزنی ئه‌وانه‌ی که پاگه‌نده‌ی ئه‌وه ده‌که‌ن که هاوه‌تان - خویان لی پازی بی‌ت - ئه‌وه‌رموودانه‌یان شارۆتوه که با له پیاو چاکی و مه‌زنی عه‌لی ده‌کات - ئه‌وه عاثیشه‌یه که واده‌زانن پ‌قی له‌عه‌لی یه‌و ئاوا باسی عه‌لی ده‌کات چه‌جای هاوه‌لانی تر.

شه‌شده‌م / فه‌رمانه تایبه‌ته‌ندی یه‌کانه‌ی خانه‌واده‌ی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ)

۱- بۆیان نه‌بوو زه‌کات وه‌ریگرن:

له‌و فه‌رمووده‌یه‌ی که عبده‌المطلب ی کورپی رییعه ده‌گیرتتوه که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فه‌رموویه‌تی ((ان الصدقة لا تنبغي لآل محمد انما هي اوساخ الناس))^۲ واته ((خانه‌واده‌ی عه‌مد دروست نی یه زه‌کات وه‌ریگرن چونکه ئه‌وه پۆخله‌مواتی خه‌لکی یه))، واته خه‌لکی خۆی پی پاک ده‌کاتوه له‌گونه‌ها.

۲- مه‌راتی پیغه‌مبه‌ری خویان پی ناپ‌یت:

به‌و فه‌رمووده‌یه‌ی ئه‌بو به‌کر گپ‌راویه‌تیوه که پیغه‌مبه‌ری خوا فه‌رموویه‌تی ((لا نُورث، ما ترکنا صدقة))^۳ واته ((من پاش خۆم مه‌راتم نی یه، و هه‌رچی به‌جی دێلم خێره بۆ موسلمانان)).

۳- (۱/۵) ی ده‌ستکه‌وته‌کانه‌ی جه‌نگیان بۆ هه‌یه:

حوا‌ی (عز وجل) ده‌فه‌رمویت ((وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّفَاقُ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)) "الانفال/۴۱".

۴- سلاوات دان له‌سه‌ریان له‌دوا‌ی سلاوات له‌سه‌ر عه‌مد (ﷺ)

که‌عبی کورپی عه‌ج‌ره ده‌لێت: په‌رسیا‌رمان له پیغه‌مبه‌ری خوا کرد و ووتان: ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) چۆن سلاوات به‌دین له‌سه‌رتان ئه‌ی (اهل البيت)؟ پیغه‌مبه‌ری خوا فه‌رمووی ((قولوا: اللهم

^۱ مسلم (۲۴۰۸) باب فضائل الصحابة.

^۲ مسلم ۵ (۱۰۷۲).

^۳ مسلم ۵ (۱۷۵۷)، البخاري (۳۰۹۳).

صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميدٌ مجيد، اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميدٌ مجيد))^۱

۵- سۆزۈ خۆشه‌ويستیه‌کی تاییه‌تی بۆیان:

ئەمەش لەو فەرموودەیدا دەردەکەوتت کە زەیدی کوپی ئەرەم (ﷺ) لە پێغەمبەری خواوە دەگیرێتەو کە فەرموویەتی ((اذکرکم الله في بيتي، اذکرکم الله في أهل بيتي، اذکرکم الله في أهل بيتي))^۲ واتە پێغەمبەری خوا (ﷺ) سێ جار لەسەرەک فەرمووی ((خوای عز وجل دەخەمە یادتان کە باش بن پاش خۆم لەگەڵ خانوادەکەمدا - أهل البيت - هەر لەبەر ئەم ھۆیە بوو کە ئەبو بەکری صدیق (ﷺ) زۆر خۆشی دەویست و پێزی تایبەتی لێ دەگرتن و فەرمانیشی بە موسلمانان دەدا کە پێزیان زۆر بگرن لەبەر خاتری پێغەمبەری خوا (ﷺ) و دەیفەرموو ((أرقبوا عمداً (ﷺ) في أهل بيته))^۳ واتە ((عمد (ﷺ) پازی بکەن بە پێزگرتن و خۆش ویستنی خانوادە ی موبارەکی)).

(ابن تیمیة) یەش دەلالت: خۆشه‌ويستنی خانوادە ی پێغەمبەر (أهل البيت) یەکیکە لەبنەما سەرەکی یەکانی بێروباوەری ئەھلی سوننەو جەماعە ئەوێە کە بنەمالە ی پێغەمبەریان خۆش دەوێت و ناگاداریان دەکەن و نامۆژگاری و ەسیەتی پێغەمبەر (ﷺ) جێبەجێ دەکەن تیاياندا.^۴

^۱ البخاري و (۳۳۷)، مسلم و (۴۰۶).

^۲ مسلم و (۲۴۰۸).

^۳ البخاري و (۷۱۳).

^۴ مجموع الفتاوى (۴۰۷/۳).

حهوتهم:

عدلی (ﷺ) له جهنگی ئو خود دا:

جهنگی ئو خود بهوه دهستی پکړد که عدلی کوپی نه بو طالب (ﷺ) بښم شیر بازی بهرام بهری طلحه ی کوپی عثمان وهستا که نالای بی باوه پانی به دهسته بو و داوای شم شیر بازی ده کرد و عدلیش - وهك شیر - بوی چووه دهره وه و پیی ووت: ((سویند بهو که سدی گیانی منی به دهسته وازت لی ناهینم تا یان خوا به دهستی من نهو نیریت بز ناو ناگری دزدهخ - یان به دهستی تو من نه نیریت بز به هشت)).

علی (ﷺ) شم شیر ټکی دا له قاچی و قرتاندی و کهوته سمر زوی و شهرمگی دهر کهوت و به عدلی ووت: ناموزا گیان له بهر خوا و خزمایه تی! لیم مه دا! و عدلیش دهستی بز نه بردو گه پرایه دواوه و پیغه مبهری خوایش (ﷺ) الله اکبری ده کرد، و پاشان هاوه لان لیان پرسی: نهوه بز هالت نه کوتایه سهری؟ عدلی (ﷺ) فدرمووی: کاتی عه پرتی دهر کهوت ووتی له بهر خزمایه تی لیم مه ده و منیش شهرم لی کرد.^۱ و له پاش شهید بوونی مصعب ی کوپی عومیر (ﷺ) عدلی نالاکدی گرت ده ست و خدکیکی زور له بی باوه پان کوژان له گمّل نهو نا په حه تی یه ی موسلماننه کانی تی کهوت، بهرگری زور مردانه ی له پیغه مبهری خوا ده کردو همر شهیش بوو لهو پرژه دا دهستی پیغه مبهری خوی گرت و لهو چاله دهری هینایه وه که کهوت بووه ناوی یه وه.^۲

لهو جهنگه دا بی باوه پان پوومه تی پیروزی پیغه مبهریان خویناوی کرد و فاطمه و عدلی (ﷺ) دهیان شوردو ته داویان ده کردو نهو خوینه یان ده وه ستانده وه که به دهم و چار و پیشیدا ده هاته خواره وه.^۳

نازایه تی و نه بهر دی عدلی (ﷺ) لهو کاته دا دهر کهوت کاتی هه وال بلوا و کرایه وه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) کوژاوه و عدلی ووتی: نیر ژیان دواي نهو چ تاسمیکي هیده؟ بزیه کیلانی شم شیر که ی

^۱ السيرة الحلبية (۴/۴۹۷-۴۹۸).

^۲ السيرة النبوية، ابن هشام (۳/۸۹).

^۳ البخاري و (۶۰۷۵).

شکاندو وهك شیر خۆی کرد به‌ناو سوپای بی باوه‌پاندا تا پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) که‌وته به‌رچاوی^۱ و نومی‌ش له‌پشتی یه‌وه به‌دینه‌ی پالەوان به‌رگری لی ده‌کرد و له‌و پۆژه‌دا (۱۶) جار بریندار کرا (ﷺ).^۲

پاش نه‌وه‌ی که سوپای بی باوه‌پان پاشه‌کشه‌یان کرده‌وه پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) عدلی کورپی نه‌بو طالب ی نارد به‌دواياندا تا بزانی‌ت به‌نیازن به‌ره‌و کو‌ی بچن و پیتی فەرموو: ((اخرج في آثار القوم وانظر ماذا يضعون وماذا يريدون، فإن كانوا جنبوا الخيل وامتنطوا الابل فإنهم يريدون مكة، وإن ركبوا الخيل وساقوا الإبل فهم يريدون المدينة، والذي نفسي بيده إن أرادوها لأسيرن اليهم فيها ثم لاناجزهم)) واته ((بۆ به‌دواياندا وورد به‌ره‌وه نه‌گەر له‌وئاخه‌کانیان دابه‌زیبون و حوشتره‌کانیشیان دانیشاندبوو شه‌وه به‌ره‌وه مه‌ککه ده‌چنه‌وه، به‌لام نه‌گەر به‌سواری نه‌سپه‌کانیانه‌وه بوون و حوشتره‌کانیشیان به‌پیتوه بوون شه‌وه به‌ره‌وه مه‌دینه دیت، و سوتند به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته نه‌گەر شه‌وه مه‌به‌سته‌یان هه‌بی‌ت شه‌وه بۆیان ده‌رده‌چم و ده‌رسیان داده‌ده‌م.

عدلی (ﷺ) ده‌لێت: ((که‌وتیه‌ دوایان بینیم له‌ نه‌سپه‌کانیان دابه‌زیون و حوشتره‌کانیشیان نیشاندوه و به‌ره‌وه مه‌ککه ده‌پۆشه‌وه. و هاته‌وه‌وه هه‌واله‌که‌ی به‌ پیغه‌مبه‌ری خوا- دا.^۳ هه‌ندئ واندو په‌ند له‌م به‌سه‌رهاته‌وه و ده‌ده‌گرین له‌وانه:

۱- نازایه‌تی و جەرگ قایمی پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ) به‌شێوه‌یه‌ک که‌ چووبه‌وه ناو پیزه‌کانی بی باوه‌پان و له‌وئ ده‌جەنگاو عدلی به‌ناپه‌هه‌تی دۆزیه‌وه‌وه خۆی پسی گه‌یانده‌ و ده‌بینی خه‌ریکی جه‌نگه‌و کۆمه‌لئ جاریش بریندار کراوه.

۲- وریایی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) که‌ چۆن چاودێری هه‌موچۆلی دۆمنان ده‌کات و هه‌لس و که‌وت و کاره‌کانیان هه‌لده‌سه‌نگینی و مه‌به‌سته‌کانیانتي ده‌گات.

۳- و ده‌ به‌رزی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ئاماده‌یی دووباره‌ی بۆ پوه‌په‌روو بوونه‌وه‌ی بی باوه‌پان پاش شه‌وه جه‌نگه‌ گه‌وره‌یه‌ش هه‌ر ئاماده‌یه به‌رواته‌وه بۆیان.

۴- متمانە‌ی ته‌واوی پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ) ده‌رده‌که‌وت به‌عدلی (ﷺ) و ناسینی ناوکرۆکی پیاوان.

^۱ مسلم، شرح التدری (۱۴/۱۲).

^۲ مستند أبو یعلی (۱/۴۱۵، ۴۱۶)، إسناده حسن.

^۳ البداية والنهاية (۱۴/۴).

۵- پیاوه‌تی و پړه‌شت به‌رزی عدلی (ﷺ) کاتې که وازی له دوژمنه‌ک‌ه‌ی هی‌نا وه‌ختی بی‌نی شهرم‌گ‌ه‌ی ده‌رک‌ه‌وت و پی‌غه‌م‌به‌ریش (ﷺ) به‌کاره‌ک‌ه‌ی پا‌زی بو‌و و نه‌مه‌ش گر‌نگ‌ی دان‌مان به‌پړه‌شت پی‌ن نشان ده‌دات ئی‌تر با له‌ناو‌به‌ره‌ی جه‌نگ‌داو له‌گ‌ه‌ل دوژمنان‌یش‌دا بی‌ت.

۶- نازایه‌تی و جه‌رگ نه‌ستوری عدلی ده‌رده‌خات که به‌ته‌نها دوا‌ی سو‌پای قو‌ره‌یش بکه‌وی‌ت و نه‌ترسی‌ت له‌وه‌ی که پی‌تی بزائن و بژی ه‌ل‌ب‌گ‌ه‌ر پی‌نه‌وه و بی‌کوژن.

ه‌ده‌شم/ عدلی (ﷺ) له‌جه‌نگ‌ی به‌نی نه‌زیر‌دا:

لی‌ت‌کوژله‌ره‌وان له‌س‌مر نه‌وه‌ن که نه‌م غ‌دزایه له‌پاش جه‌نگ‌ی نوح‌ود پروی‌داوه له‌مان‌گی ربیع الاول ی سالی چواره‌می کوچی و (ابن کثیر) یش نه‌م می‌ژوه په‌سه‌ند ده‌کات و له‌م غ‌دزایه‌دا (علی) (ﷺ) دیار نه‌ما و هاوه‌لان به‌دوا‌یدا گ‌ه‌ران و کات شو بو‌و، پی‌غه‌م‌به‌ریش (ﷺ) ف‌رمو‌ی: ((انه فی بعض شأنکم)) واته: بژ ه‌ندئ نیش و کاری ئی‌وه ده‌رچوه‌و پاش ماوه‌یه‌کی که‌م هاته‌وه س‌مری (ع‌دزوه‌ک) ی هی‌نایه‌وه و هاته‌وه چونکه بژسه‌یه‌کی بژ نابوویه‌وه و خ‌زی و چه‌ند جوویه‌کی ت‌ریش و ده‌رچوون تا به‌دن به‌س‌مر موس‌لمانان‌دا و نه‌و پی‌اوه ته‌رهاو‌ی‌تی‌کی زو‌ر به‌ده‌ست و مش‌ت بو‌و و عدلی (ﷺ) پ‌ری دایه س‌مری و کوشتی و جوله‌که‌کانی تر ه‌مه‌وو پای‌ان کرد.^۱

ن‌زیم/ عدلی (ﷺ) له‌غ‌دزای (ح‌راء الاسد) دا:

نه‌م غ‌دزایه دوا‌ی (نوح‌ود) بو‌و، وه‌ک ته‌واو‌که‌ری نه‌و غ‌دزایه وایه، و له‌ئی‌واره‌ی (۱۵) ی شه‌والی سالی (۳) ی کوچی، و ه‌هرکه پ‌ژو بوویه‌وه بان‌گی به‌یانی دراو پاش نو‌ی‌ پی‌غه‌م‌به‌ری خوا (ﷺ) ف‌رمانی ده‌رکرد که به‌خی‌رای‌ی خ‌وتان ناماده بکه‌ن تا سو‌پای دوژمنان پاو بنس‌ین و ته‌نها به‌س به‌ش‌داروانی ته‌خو‌دیش بزیان ه‌دی‌ه له‌گ‌ه‌لمان بی‌ن، و ه‌مه‌وو خ‌ه‌ل‌که‌که هاتن به‌ده‌م داوا‌کاریه‌ک‌ه‌ی پی‌غه‌م‌به‌ری خواوه له‌گ‌ه‌ل ه‌مه‌وو ماندو‌و بو‌ون و به‌رین‌داری و شه‌که‌تیانه‌وه و پی‌غه‌م‌به‌ری خوا (ﷺ) پی‌شیان که‌وت و سو‌پا که‌وته پی‌.

و ه‌ل‌گری ئالای نه‌م غ‌دزایه ه‌ل‌گری ئالاک‌ه‌ی نوح‌ود بو‌و که نیمام عدلی کو‌پی ته‌بو طالب بو‌و، موس‌لمان‌ه‌کان به‌ س‌مرکردایه‌تی پی‌غه‌م‌به‌ری خوا (ﷺ) گ‌ه‌یش‌ته ناوچه‌ی - ح‌راء الاسد - که

^۱ إمتاع الاسماع للمقریزی (۱/۱۸۰).

(۱۳) میل له مەدینەو دووربوو، و لەوێ ئۆردوگایان خست و ئەم هەنگاوەشیان چۆلە کە دوورپوهکانی مەدینە سەرسام کردبوو، چونکە پێ بوو لە غەرت و جوامیتری و دلتیا بوون لەوێ کە موسلمانان وە بەرز و ئەگەر لەئوحد دا شکابن هەرگیز بەو چۆرە نەیان دەتوانی بکەوێ شۆین قورەیش و بیانفێتن، و ئەمەش ئەو پەڕی مانای گرنگیدانی پێغەمبەری خوا بوو بەلایەنی جەنگی دەروونی و پووختانی وەری دوژمنان و لەو شۆینە ماوەی (۳) پۆژ مانەو فەرمانی دا ئاگرێکی زۆر بکەنەو لەدوورە دەبینرا و تا وای لێ هات قورەیش لایان کردەو لەو دلتیا بوون کە موسلمانەکان ژمارەیان زۆرە کەس غەرتی پوو بەروو بوونەوێ نی یە لەگەڵیاندا بۆیە ترس دلی داگیر کردن و بەخێرای بەرو مەککە پایان کردەو.^۱

دەبەم/ عدلی و هەلۆستی له پوودای (الافک) :

(افک) ئەو پووداوە بوو کە دوورپوهکان دروستیان کردو ویستیان (عائیشە) ی دایکی باوەرداران ی پێ لەکەدار بکەن.

بۆیە یەکسەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئوسامو عدلی بانگ کردو دەربارە جیابوونەو لێ پاوێزی پێ کردن و لەو کاتەدا نیگا نەدەهاتە خوارەو و پێغەمبەرمان (ﷺ) زۆر نیگەران بوو، و ئوسامە باسی ئەوێ بۆ کرد کە بەبۆچونی من عائیشە بەری و لەو تارانە بەدوورە و فەرمووی: ئەو پێغەمبەری خوا (ﷺ) خێزانی خۆتە، و لەچاکە بەولاهە هیچمان لێ نەدیو، و عدلی (ﷺ) فەرمووی: ئەو پێغەمبەری خوا (ﷺ) خۆ دنیات لێ نەهاتۆتە یەک هەر ژن زۆرە، و پرسیار لە کەنیزە کەمێ بکە بەراستی وەلامت دەداتەو.^۲

عائیشە دەلێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەریرە بانگ کرد و پێی فەرموو: ((أَيُّ بَرِيرَةٍ هَلْ رَأَيْتَ مِنْ شَيْءٍ يَرْبِيكَ)) واتە ((ئەو بەریرە هیچ شتیکت لە عائیشە دیو جێگای گومان بیت؟)) بریرەیش ووتی: نەخێر، سوێند بەو کەسێ تۆی ناردووە بە پێغەمبەر هیچم لێ نەدیو کە جێگای گومان بیت تەنها ئەوێ هەبە عائیشە کەم تەمەن بوو جاری وا هەبوو بەدیار هەبیرە کە یەو

^۱ عزوة احد لابي فارس، لا (۵۱).

^۲ البخاري، ۵ (۴۷۰).

خەمى لى دەكەوت و كارو گيسكىش دەهات و لى ى دەخوارد، پىغه مېهرى خوايش (ﷺ) هەستايە سەر پى و فەرمووى كى سەر زەنشتم دەكات ئەگەر سزاي عبدالله ى كورپى ئەبى سەلۇل ب دەم لەسەر ئەو پاگەندەيدى بىلوى كردۆتمەو و پاشان چووە سەر مېن بەرەكەى و فەرمووى ((فوالله ما علمت على أهلي آلا خيراً، ولقد ذكروا رجلاً، ما علمت عليه آلا خيراً، وما كان يدخل على أهلي آلا معي)) واتە ((سویند بەخوا لەچاكە بەولاوە لەخیزانى خۆم هێچى تەرم نەدیووە ئەو پیاوێشى كە باسى كراوە - صفوان بن المعطل السلمي - لەچاكە بەولاوە هێچى تەرم لى نەدیووە لەگەڵ خۆشەمدا نەبێت هەرگیز نەهاتۆتە مائەكەم.

ئەو بۆچوونەى ئىمام عەلىش (ﷺ) لەمەووە بوو كە بىنى پىغه مېهرى زۆر زۆر نىگەرەن و غەمبارى ئەو مەسەلەيدە، و بەو بۆچوونەى ويستى مەسەلەكە لەسەر دلى پىغمبەرى خوا سووك بكات و پاش ئەوێ كە بى تاوانى دەردەكەوت بىهێنیتەمەو وەك ئەوێ دەلێت: ئەم ووتەيدى ئىمام عەلى (ﷺ) (ﷺ) لەبەر زەهەندى پىغه مېهرى خوا بوو (ﷺ) ويستى دەروونى پر لەكەف و كۆلى خاوە بكا تەمەو لەو پەستى و ناپەختى يەى كە بەو هەوالە توشى بوو بوو. و بۆچوونەكەشى لەبەر زەهەندى عاتىشەيش بوو (ﷺ) چونكە بەو ووتانەى ئەو زياتر پىغه مېهرى خوا قەناعەتى بۆ دروست بوو لەسەر پاکی عاتىشە (ﷺ).

و هەروەك لە ووشەكانى عەلىدا هېچ مانايەكى ئەوێ لى وەرناگهێت كە ناپاکی بەداتە پالى و بەخراپە باسى بكات، بەلكو داواى لە پىغه مېهرى كرد كە پرسيار لە كەنیزەكەى بكات تا زياتر پاکی بۆ دەريگەوت...

و خۆشەندى بەرپۆز دەبى زۆر ووريا و تىگەيشتوو بيت و بەووتەى هەندى نووسەرى بەناو مۆسلمان نەخەلەتییەت كە كەسێكى وەك عەلى إبراهيم حسن لە كتیبى التاريخ الإسلامى العام داو طە حسين لە (علي وبنوه) دا بۆى دەچن گوايه پقى عاتىشە لە عەلى لەو ساتەمە دەستى پىكرد و لەپاشە پۆژدا بەكوشتنى عومەن توانبارى كرد و لە مەسەلەى جەنگى - جەمەل - دا بەدرێژى باسى ئەو پەيوەندىە گەرم و گۆرەى نێوان عاتىشەو عەلى دەكەين و ئەم مەسەلەيدەش لەلایەن ناحەزو دوژمنانى پىغه مېهرى ئاينى نوێ، گەورە كراوەو ويستيان لە وەتەرى حەساسى كەسى يەكەمى ئەم ئىسلامە بەدەن.

بدلام پاش ٲهوهى خوى كهوره ٲاكى ٲوون كردهوه بهٲاىهٲى قورٲان و وانءىهكى بهسودىش بوو بوٲ
موسلمانان تا وهك چؤن هاوهلان بن - خوايان لى ٲازى بىٲ - كه سنگ فراوانانه ووتيان گومانى
چاكهى ٲى دهبدىن و لهم كارهوه زؤر بهدووره.^۱

^۱ السمة النبوية عرض وقائع وتحليل أحداث.

جیباسی شه شهم

کاره گرنه گه کانی عدلی (ﷺ) له نیوان

جدهنگی نه حزاب و وه فاتی پیغه مبهردا (ﷺ) :

یه کهم / عدلی (ﷺ) له غه زای (الاحزاب) دا:

پۆلی عدلی کوری نه بو طالب (ﷺ) له جدهنگی (نه حزاب) دا زۆر پالنه وانامو ناوازه بوو به جۆریک که ده ری خست تا چ ناستیک بیرو باوه پ جیگه ی خۆی کرد بویه وه له ناو دل و دهروونی هاوه تانی پیغه مبهردا (ﷺ) و خه لکیان بۆ بانگ ده کرد و گیانی خۆیان له پیناویدا به خت ده کردو جیاده بوونه وه له هدرکه سی بهو ثاینه پاکه پازی نه بوایه،

(ابن اسحاق) ده لیت: پاش نه وه ی که له جدهنگی خندهق دا کۆمه لێ له بت په رسته کان توانیان له گۆشه یه کی چاله که وه بیته نهم به روه وه، عدلی و ده سته یه که له موسلمانان کان چوون بۆیان و فراندنیان وه نه بو به روه وه بۆ باوه په کان به سه رۆکایه تی - عه مر کوپی عابد - که نهم پیاهه له جدهنگی به در دا بریندار بوو نه میتوانی له ئوحودا به شداری بکات و ویستی له خندهق دا جدهاره تی خۆی به سه لمینیت بۆیه به سه ر قه راغی خندهقه که وه هاواری کرد کۆ شمشیر بازیم له گه ل ده کات.

عدلی (ﷺ) چوه پیشه وه بۆ و پیتی ووت: نه ی عه مر ئایا تۆ نه بویت په یمانت دا به خوا ده وتوت هه ر پیاهوکی قه ره ییش بۆ هه ر کاریک بانگم بکات ده چم به ده می یه وه؟ ووتی: به لێ، عدلی ووتی: ده ی من بانگت ده کهم بۆلای خوا پیغه مبه رو ئیسلام، عه مریش ووتی: پیتیستم به وه نیه، عدلی (ﷺ) ووتی: ده ی بانگت ده کهم بۆ شمشیر بازی، عه مریش ووتی: بۆچی نه ی برازای خۆم؟ سویند به خوا دلێ پیوه نی یه به تکوژم، به لām عدلی پیتی ووت: به لām من سویند به خوا ده زده کهم به تکوژم، عه مر ناگری تۆ به ربوو له نه سه په که ی دابه زی و سه ری په ی و دای به ده م و چاری خۆیدا و

بهره و علی پریشست، زور جهنگیان کرد و له‌ناکامدا علی (ع) کوشتی و سواره‌کانیشی بوی درچوون و خنده‌قه‌کدیان به‌جی هیشت و پایان کرد؟^۱

پاش کوشتنی عمر به‌دهستی شیرهدی نیسلام علی (ع) بی باوه‌کان جویبان نارد بوی پیغه‌مبدر که ترمه‌کدی عمریان بداتوه و له‌بهرامبدر (۱۰) هزار درهم ددهن، شه‌ویش فدرمووی: لاکه‌کدیان بده‌نمه، لاکه‌که و پاره‌کشی پیسه و هیچی لی ورنه‌گرتن و له‌کاتی‌کدا موسلمان‌کان له‌شموی‌میری نه‌داری و هه‌ژایدا بوون.^۲

دوهم/ علی (ع) له غزای (بني قریظة) دا:

علی (ع) له‌م جهنگدا هه‌لگری ئالی پیغه‌مبدری خوا بوو (ع) و له‌پیشه‌وی سوپاوه بوو، تا کاتی سهدی کوپی موعاذ (ع) حوکی شهرعی به‌سردا دان، و له‌سهره‌تاوه به‌و حوکه‌پازی نه‌ده‌بوون و له قه‌ل‌کانیان دانه‌ده‌به‌زین،

(ابن هشام) ده‌لئت: علی کوپی نه‌بو طالب (ع) هاواری کرد که گه‌ماروی قه‌ل‌کانی (بني قریظة) یان دابوو: نه‌ی ده‌سته‌ی باوه‌پ - خوی و زوبیری کوپی عه‌وام چوونه‌ پی‌شه‌وه ووتی: وه‌لله‌ی یان ده‌بیت وه‌ک حه‌مزه شه‌هید بین یان ده‌چینه ناو قه‌ل‌کانه‌وه، بوی ترسان و له‌ترساندا هاواریان کرد: نه‌ی موحه‌مه‌د - پازین به‌ حوکی سهدی کوپی معاژ.^۳ و کاتی هاتنه‌ ده‌روه حوکی سهد و ابو جهنگاوه‌ره‌کانیان بکوژرین و ژن و مندالتیشیان بکرتنه‌ که‌نیزه‌ک و علی و زیر (ع) ده‌سیان کرد به‌کوشتنی پی‌اوه‌کانیان.^۴

سی‌یهم/ علی (ع) له (صلح الحديبيه) دا:

له‌غزای حوده‌بییه‌دا و پیش رتیکه‌وتنامدی حوده‌بییه، هه‌ندی به‌نده له مه‌که‌مه بهره مه‌دینه هاتن و خاوه‌نه‌کانیان له مه‌که‌مه جویبان نارد بوی پیغه‌مبدری خوا که بیان‌گه‌رتنیت‌هوه و

^۱ السمة النبوية لابن هشام (۳/۳۴۸).

^۲ معین السمة للشامي، ۹ (۹۴).

^۳ البخاری ژ (۱۴۲۱).

^۴ امتاع الاسماع مقریزی (۱/۲۴۷).

پیغهمبەرش (ﷺ) ڕەدی کردەووە کە بیانداتەووە و فەرمووی ((یا معشر قریش لتنتهنّ أو لیبعثنّ الله علیکم من یضرب رقابکم بالسیف علی الدین، قد امتحن الله قبه علی ایمان)) واتە ((ئەو کۆمەڵانی قورەیش وازدەهێنن باشە ئەگینا خۆی گەورە کەسیکتان بۆ دەنێرێ کە بەشەشێر لە ملتان بدات لەسەر ئیسلام کە خۆی گەورە دۆلی دامەزراندووە لەسەر باوەڕ.

هاوڵاتان بەپەرۆشەووە لێیان پرسی: ئەو کەسە کێ یە ئەو پیغهمبەری خوا؟ کە هەر هەموویان ناواتە خواز بوون ئەو کەسە بن وئەو شایەتی یە مەزنەیان بۆ بەریت لە لایەن پیغهمبەروە (ﷺ) بۆیە لەوەڵامدا فەرمووی ((هو خاصف النعل)) واتە ئەو کەسە نەمەل دورەکە یە - کە نەمەلەکانی خۆی دابوو بەعەلی تا بیدۆزێتەووە بۆی. ^۱ و کاتی ڕێکەوتننامە کە دەنوسرا لەنێوان پیغهمبەرو قورەیشی یەکاندا، عەلی (ﷺ) بەندەکانی دەنوسی و نوسی من (عەمەد رسول الله) بێ باوەڕان وتیان مەنوسە (عەمەد رسول الله) چونکە ئەگەر وامان بگوتایە شەرمان لەگەڵ نەدکردی، پیغهمبەر (ﷺ) فەرمووی ((أعنه)) واتە: بیکوژێنەووە، عەلی ووتی: نایکوژێنەووە، پیغهمبەری خوا (ﷺ) خۆی دەستی بردو کوژاندیەووە ...

و عەلی (ﷺ) بێروباوەڕ و خۆشەویستی بۆ پیغهمبەری خوا (ﷺ) نەبەختێشت ئەو ووشە مەزنە (عەمەد رسول الله) بکوژێنێتەووە و پیغهمبەرش تا چەندی هاوڵەکانی خۆش ویستوو و شتی بەسەردا فەرز نەکردوون و یان سەرپێچی کار ناوی نەبردوون بەلکو خۆی بەدەستی موبارەکی خۆی کوژاندوویەتی یەو و مەسەلەکە ی لەویدا کۆتایی پێ هێناوە.

چوارەم/ کێ کچەکە ی حەمزە (ﷺ) دەگریته ئەستۆ؟
ئەسلا م بێو هۆشەکانی گۆپی و کاریگەری خۆی لەسەر دۆلەکان دانائو عادات و نەریتەکان کە جاران نەنگی و عەیبە بوو ئەمەڕ و لەئەسلا مدا جێگە ی شانازی یە ...
کچان لەپیش ئەسلا مدا زیندە بەچال دەکران و کەس ڕووی نەدەهات بۆ کچێکم بوو یان کچێکم هەبە، بەلام ئەمەڕ و موسلمانان شانازی دەکەن بەکچەکانیانەووە و پیش بەرکێ دەکەن لە

¹ مەرویات غزوة حذیبیة - حافظ الحکمی لا (۱۸۳)، والحدیث صحیح بجمیع طرقه.

پهروهرده کردنیان و گرته نهستیان.^۱ کاتی پیغه ممبر (ﷺ) ویستی له مه که به چیتته دهره وه، کچه که ی حد مزه بانگی لی کرد: مامه، ونه ویش دایه دهستی عدلی، و دهستی گرت و به فاطمه ی ووت: ناگات لهم کچه ی مامت بیت، به لام عدلی و زهیدو جعفر ده میان تیگیرا، و عدلی ووتی: کچی مامو لای من ده بیت. و جعفر ووتی: کچی مامی منیشه و خیزانه کم پوریه تی، و زیدیش ووتی: برازاهه. پیغه ممبری خوایش: دایه دهستی پوره که ی که خوشکی دایکی بسو فدرمووی: پور له جیگه ی دایکیدایه ((الحالة بمنزلة الأم)) و به عدلیشی فدرموو: ((مني أنت و أنا منك)) من له توم و توش له منی و به جعفریشی فدرموو ((اشبهت خلقي وخلقي)) واته له شیوازو له ره وشتدا له من ده کهیت، و به زیدیشی فدرموو: ((أنت أخونا ومولانا)) واته تۆ براو گهره شمانیت. عدلیش (ﷺ) به پیغه ممبری ووت: نایا کچی حد مزه ناخوازیت؟ و فدرمووی ((إنها أبنه أخي من الرضاعة)) نهو بازاهه له شهروه.

پینجهم/ عدلی (ﷺ) و غه زای خمیبر:

(ابن اسحاق) ده لیت: له مانگی محرم ی سالی حوته می کزچیدا پروی دا له پاش گهرانه وه له غه زای حوده یبیه و (ابن حجریش) نه مینووه به دروست ده زانیت. لهم غه زایه دا پالنه وایتی گهره ی باوه داران عدلی (ﷺ) ده رکوت، پزگارکردنی نه م کومه لکه جوله که یی یه گرنگی یه کی سهریازی گهره ی هه بوو، چونکه جیگه یه کی ستراتیژی بسو ههروه ک خاوه نی کومه لی قه لای گهره و به رز بوون، دوا یین شوینی جوله که بوو له هه موو دورگی عهره بی دا، و هه موو کاتی بۆ موسلمانان له مه لاسدا بسوون و به دره وام له گه ل جوله که کانی مه دینه دا کۆده بوونه وهو باسیان له وه ده کرد له دره فته تیکدا بدن به سهر شاری مه دینه دا. بۆیه پیغه ممبری خوا (ﷺ) ویستی دلناسوده بیت لییان و له و لایه نه وه خوی بی خدم بکات. که (۷۰) میل له باکوری پۆژه لاتی شاری مه دینه وه دوور بوو، و پیغه ممبر (ﷺ) سوپایه کی به ره و نه وی خسته پی که ژماره یان (۱۴۰۰) کهس بوو، هه رکه گه یشتنه لای قه لاکان، قه ل قه ل ده ستیان کۆد به رزگارکردن، تا گه یشتنه قه لای (غموص) که زۆر ناسته م بوو گرتنی، و عدلی (ﷺ) له و کاته دا

^۱ السيرة النبوية للنسفي، ۷ (۳۲).

چاوئيشه يه کي قورس ليی دابوو. ^۱ پيغه مبهري خوا (ﷺ) فدرمووی: ((لأعطين هذه الراية عدلاً رجلاً يفتح الله على يديه، يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله)) واته ((سبهينى ثالای نيسلام ددهمه دهستی كه سيك كه خوا و پيغه مبهري خوش دهويت و خواو پيغه مبهريش نهويان خوش دهويت)) خه لکه که هدموويان كهوتنه مقو مقو و لهيه كترين دهپرسی: شاخو سبهينى به کي ي ده دات؟.

له سبهينى دا هدموو هاتنه خزمدت پيغه مبهري (ﷺ) هدموو يه كيكيان ثاواته خوازيوو ثالاكه بمو بدات، فدرمووی ((أين علي بن أبي طالب؟)) واته ((عدي كوري نهبو طالب له كوي يه؟)) ووتيان: نهی پيغه مبهري خوا (ﷺ) هاواری چاوی ده كات. ناردی به دوايداو هات و پيغه مبهري خوا (ﷺ) تفي موباره کي خزي دا له چاوه کانی و دوعای شيفای بۆ کردو چاك بوويدوه به جوريك كه وهك بلتي نيتشي هدر نه بووييت و ثالاكهي دايه دهستی، و نهويش ووتی: نهی پيغه مبهري خوا بيهنگم له گه لياندا تا وهك خومانيان لي ديت؟.

پيغه مبهري (ﷺ) فدرمووی ((أنفذ على رسلك حتى تنزل بساحتهم، ثم أدهم الى الإسلام، وأخبرهم بما يجب عليهم من حق الله فيه، فوالله لان يهدي الله بك رجلاً واحداً خير لك من أن يكون لك حمر النعم))^۲

واته ((له سدر خوت برؤ ناوچه كه يانه وه و پاشان بانگيان بکه بۆلای نيسلام و پاشان چي پتيويسته له سدرين كه بؤخوا بيكه ن باسی بکه بۆيان، چونكه وللاهي نه گمر خواي گه وه له سدر دهستی تۆدا يهك كهس پيتمووي بکات باشتره بۆت له وهی ببيته خاوهنی سوره حوشتري زۆر)).

كهوتنه پي تا خه بيهريان بهيه كجاري پژگار كرد له پاله وانيتي يه کانی عدي (ﷺ) نهوه بوو (مرحب) پادشايان هاته دهر وه بۆ عدي و نه دپره شيعره ي دهوته وه:

قد علمت خير اني مرحب
شاكي السلاح بطل مجرب

واته: هدموو خه بيهري ده زانن من مرحبم چهك به دهستی پالهواني به نه زمون.

عديش (ﷺ) به شيعريك وهلامي دايه وه و ووتی:

^۱ المرتضى للنوري، ۷ (۵۳).

^۲ مسلم ۳ (۳۶۰۶).

أنا الذي سمتني أمي حيدرة كليث غابات كرية المنظرة.

واته: من نمو كهسدم دايكم ناوی ليتنام حديدرو ورك شيرى پيشموا دايمدن پروو لهدهرو

(كرية المنظرة : دهكرتت بوتريت پيشهنگ له كاتى پرويه پرويونموهوا يا خود ترسناك - وهركيتي)
و داي لهملى مرحب و سهرى پهراوند و پاشان لهسدردهستى نموذا بهديهكجارى خهيبهر پزگار كرا.^۱
چهند پهندو وانهديك لهغهزاي خهيبهر:

۱- چاكى و جيايى ناشكراى (أمير المؤمنين) على (عليه السلام):

نموهوا پيغهمبهري خوا (عليه السلام) شايهتى نموى بؤ دا كه نمو خواى خوش دهويت و خوايش نموى
خوش دهويت و (ابن حجر) دهليت: بهمهوا دهردهكهويت واجبه لهسر موسلمان خواو پيغهمبهري
خوش بويت تا نموانش نمويان خوش بويت، و نم شاهيديش لهلايهن پيغهمبهروه بؤ عدلى
لهوهويه كه نمو بهتوواى بوو بروه شوين كهوتهى پيغهمبهري (عليه السلام) و خوايش نمو كاته خوشى
ويستوه ورك خواى گهوره لهسورهتى (آل عمران نايهتى ۳۱) دا دهرمويت ((قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ
اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ)).

۲- فهرود بهركهتى نزاكانى پيغهمبهري (عليه السلام) :

بهجورى كه خواى گهوره دههات بهدهم دوعاكانى يهوه و بؤى گهوا دهكرده ورك عدلى (عليه السلام) دهليت:
(لهو كاتهوه كه پيغهمبهري تفى خوى داوه لهچاوم چاوئيشدم نهكرتوه)^۲

۳- فهرمودهى خهيبهر - هيچ بهيوهندي بهخيلافتهوه نى يه:

(شيعهكان) كۆمهلى بهلگه دههيننهوه لهسر نموى كه واجبه عدلى بكرتته جينشينى پيغهمبهري
كه هيچ كاميتكيان نابنه بهلگه خيلافته بهلكو بهلگن لهسر بهپرتزى و گهورهى نمو پساوه
بهروزه (عليه السلام) وهندى شتى زيادهى نارهواشيان پتوه ناوه كه لهگه فهرمودهكهوا يهكناگرتهوه.
چونكه هدر بهوهى خواو پيغهمبهري خوشيان دهويت بهلگه نى يه لهسر نموى بؤ خيلافته شايدانه
چونكه خواى گهورهش دهربارهى نمو بهكر (عليه السلام) و باقى هاوهلان دهرمويت ((يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ))^۳
يان دهربارهى نههلى بهدر دهرمويت ((إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بَنِيَانٌ

^۱ مسلم ۱ (۱۸۰۷).

^۲ مسند أحمد ۲ (۵۸۹) إسناده حسن.

^۳ المائدة/ ۵۴.

مَرْصُوصٌ)) "الصف/٤". یان له پیڅه ممبریان پرسى: کى خوښه ويست ترين کهسه له لات؟
فهرمووى: عائیشه (رض). ووتیان نهى له پياوان؟ فهرمووى: باوکى.^۱

شه شدم/ عدلى (رض) و پژگارکردنى مدککو غه زوى هدنن:

له سالى (۸)ى کڅچيدا قوپه يش په يمانى حوده ييبى شکاند و هاوکارى بهى به کرى کرد له دږى
خوزاعه که هاوپه يمانى موسلمانان کان بوون و به چک و به وولاخ و به چه کدار هاوکاريان ده کردن و
پیڅه ممبرى خوايش (رض) به عمرى کوپى سالمى فهرموو ((نصرت يا عمر بن سالم ، لا نصرنى
الله ان لم أنصر بنى کعب))^۲.

واته نهى عمرى کوپى سالم پشتت ده گيريت ، و خوا سهرم نه خات نه گهر سدرت نه خهم.
قوپه يش به پيله نه بو سوفيانيان نارد بږ مدينه تا رنکه و تن نامه که دريڅو کاته وه به لام پیڅه ممبرى
خوا (رض) په دى کرده وه و به ناو ميډى به ره مدککه گه پايه وه.

هندى هه لوتستى عدلى (رض) له فقهى مدککه دا:

۱ - پوچه لکردنه وى هه لوتکى سيخوپى بږ قوپه يشيه کان:

له هسه نى کوپى عمدي کوپى عدلى کوپى عبدالله کوپى نه بو رافيع ده گيرنه وه که ووتويه تى:
له عليم بيستوه که ووتويه تى: پیڅه ممبرى خوا (رض) من و زويرو ميقدادى نارد و پتى
فهرمووين: "إنطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ ، فإن بها ضعينة معها كتاب فخذ منها " واته:
برږن خيرآ تا ده گنه - روچه خاخ - که نافرته تىکى لييه و نامه يه کى بږ قوپه يش پتیه لى بسدن،
و نيمه ش دهرچوين تا گه يشينه نهو جيگايه و نهو نافرته مان پى گه يشت ، پيمان ووت: نهو
نامه يه مان بږ دهرينه ، ووتى: نامم پى نيه ، و پيمان ووت: نامه که مان بهرى باشه نه گينا هه موو
گيانته گه پرين، ده لى نامه که لى له ناو په لکه لى قويدا شارد بوويه وه و دهرى هيتا و نامه که مان
هيتا يه وه و هاتينه وه خزمه ت پیڅه ممبرى خوا (رض) و نامه که لى کرده وه که تيايدا نوسرابوو: له

^۱ البخاري، فتح الباري (۲۲/۷).

^۲ مسند احمد ۵ (۵۸۹) إسناده حسن .

(حاطب کوری به لتهعه) وه (ﷺ) بۆ که سانیك له قورەیش و هەوالی پێدا بون دەرباری هەندی نیازو خواستی پیغەمبەر بۆیان، و پیغەمبەریش ڕووی کردە حاگب و فەرمووی "یا حاطب ما هذا؟" حاتەب ئەمە چیە کردووە؟ حاتەبیش (ﷺ) ووتی: ڕیاری پەلەم لەسەر مەکە، من کەسیك بوم هاتو مەتە ناو قورەیش و من خەلکی ناو خۆیان نەبووم و هەموو کۆچەریانی هارپێت کەس و کارو خزمیان هەیە. ماڵ و منداڵەکانیان بپاریزن، و هەزم کرد هەروەک لە خزمایەتیان بپەشم ئەم چاکەیان لە گەڵ بکەم تا چاوێکیان لە ماڵ و منداڵە کەم بیت و من لە بیباوە ڕیەوه یان پاشگەزبونەوه مەوه ئەو کارەم نەکردووه و هەرگیز پاش موسڵمان بووم دڵم بۆ کوفر لێ ی نەداوه تەوه، پیغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی "إنه قد صدقکم" واتە راستی کرد لە گەڵتان، عمر (ﷺ) ووتی: لێم گەڕێ ئەو پیغەمبەری خوا با بدهم لە ملی ئەم دوو ڕووه، پیغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ((أنه قد شهد بدراً، وما يدرك لعل الله قد اطلع الى أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم، فقد غفرت لكم)).¹

واتە: عمر، ئەو لە بەشدارانی جەنگی بەدره، تۆ چۆزانی لەوانیە خوا ی گەوره بە ئەهلی بەدری ووتبیت: چی دەکەن بیکەن من لێتان خۆش بووم."

٢ - "ئەو پارێزێن ئەوهی تۆ دەپاریزیت ئەو ئوم هانی."

(أُم هانی) ی کچی ئەبو طالب دەلێت: کاتی پیغەمبەری خوا بەرزه کانی مەککە ی گەمارۆدا و دوو پیاو ڕایان کرد کە لە خەزورائم بوون لە بەنی مەخزوم و پەنایان بۆ من هێنا، و عدلی کۆری ئەبو طالب (ﷺ) ی برام هاتە ژوورەوه و ووتی: وه لاهى هەردووکیان دەکوژم، و منیش دەرگای ماله کەم لەسەر داخست و خۆم گەیانده پیغەمبەری خوا (ﷺ) کە لە کێتو کانی سەروی مەککە بوو، دەبینم لە تەشتیکدا خۆی دەشوات کە شوێنەواری هەویری پێوه ما بوو، و فاطمە ی کچیشی بە قوماشیکی گەوره شار دەبویەوه، و کاتی خۆی شۆرد جەلەکانی وەرگرت و خۆی ووشک کردەوه و خۆی پۆشته کردەوه و پاشان هەشت ڕکات نوێژی چەشتەنگاوی کرد و پاشان لای کردەوه بۆ لای من و فەرمووی "مەرحەبا، چۆنی ئەو ئوم هانی، خێره چی تۆی هێناوه بۆ ئێره؟ و منیش هەوالی دوو پیاوه کەو عدلی برام پێدا و ئەویش ووتی ((قد أجرتنا من أجرت، و أمنا

¹ اسناد صحیح، مستدام احمد (٦٠٠).

من أُمْتُ، فلا تقتلنها)).^۱ . واته پهنای دده دین نمو کهدی تو پهنات داوه و نه مین بیت له لای نیمه وه نه وهی تو نه مانت پیداره، وعده لی نه بیان کوژیت .

۳- له پژگار کردنی مه که که دا پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمانی دهر کرد که کس نه کوژن مه گهر نه وانهی که پوو به پرووتان دهنه وه، به لّام خوینی هندیکی هه لّال کرد که ژماره یه کی کهم بوون و ناوی بردن و فرمووی: بیان کوژن نه گهر ده ستیشان گرتبوو به پهرده کانی که عبه وه، یه کی له وانه (حویرث) ی کوپی (تقید) بوو که کاتی خزی له مه که زۆر زۆر نازاری پیغه مبهری خوی دابوو، کاتی عباس (ﷺ) په شوی حوشره کی فاطمه و أم کلثوم ی گرتبوو، نهم (حویرث) ه خویه کی له حوشره که کردو هردو کیان که وتنه خواره وه، و کاتی خوینی هه لّال کرا، عده لی (ﷺ) خزی پی گه یاندو کوشتی.^۲

۴- عده لی (ﷺ) کاریکی چاک خوازی نه فهم دده دات:

دوای نه وهی خالیدی کوپی وه لید (ﷺ) هه لّیه کی کردو کومه لی که سی له - هژی (جزیمه) کوشت - که نه مهش به هژی نه وه وه بوو کاتی بانگی کردن بوو موسلمان بوون نه وان به نه زانین له باتی نه وهی بلین (أسلمنا) واته موسلمان بووین ووتیان (صبا) واته: بووین به (صائبه) و هندیکی تری به دلیل گرتن.

و کاتی نهم هه وانه گه شته پیغه مبهری خوا (ﷺ) زۆر نار ههت بوو، بویه دهستی بهرز کرده وه بۆلای خواو فرمووی ((اللهم إني أبرأ إليك مما صنع)) خواجه من بهریم لهو گاره ی خالید کردی، و دوو جار دوو باره ی کرده وه. بویه خیرا عده لی کوپی نه بو طالب ی ناره ناویان و پاره یه کی باشیشی پیدا نارد تا خوینه که یان بدات و دلیان بهیته نه وه، و عده لی (ﷺ) به جوانترین شیوه کاره کی جیبه جی کرد و خوینی شهیده کانی دان و ته نانهت کولانه ی سه گینگیش پوخا بیست بژاردی و له کوژتاییدا پیی ووتن: هیچتان ماوه تا مافی خزی پی بدهم؟ ووتیان نه خیر، نه ویش ووتی: دهی من هه رچی پارهم پی ماوه دابهشی ده که مه وه به سهرتانا نه وه شتیک ماییت و نه نیه له بیرتان بیت و نه پیغه مبهری خوا هه والی هه بیت لی ی، و کاتی گه پایه وه بۆلای پیغه مبهرو هه وانه کی

^۱ صحیح السیره ۶/۵۲۷.

^۲ فتح الباری (۱۱/۸).

بۆ باس کرد پی ی فەرموو: ((أصبت وأحسنت)) واتە: چاکت کردو باشت کرد، و سەرزنەشتی خالیدیشت ناکات چونکە ئیجتیهادیکی هەڵە ی کردبوو ...

(نا بەو چەشنە پیغەمبەرمان (ﷺ) گەرنگی بەزانستی دەروونناسی و پراگمەکردنی دلتان داوە و لەکاتیکیدا کە سەرکەوتوو و قۆرەیشی سەرکەز کرد، وە هەموو عەرەب نامادەبوون موسلمان بن کەچی خەمی دلتی هۆزی جوژەمەیتی و عدلی (ﷺ) دەنێرتە ناویان و دلتیان خۆش دەکات و پازیان دەکات، ئەگەر دیل کارینجی ژبانی پیغەمبەری بھۆیندایە موسلمان دەبوو، زانستی ئیسلامیشی دوکرده بنەمای زانستەکانی خۆی لەو بوارەدا).^۱ (ووتە ی وەرگیر بۆ سەرزمانی کوردی)

۵- عدلی و غەزای حونەین:

یەکی لە هەلۆستە پالەوانیستی یەکانی عدلی (ﷺ) لەجەنگی حەنیندا و لەسالی هەشتەمی کۆچیدا. لەکاتیکیدا سوپای ئیسلام کەوتە ناو بۆسە ی بۆ باوەرپانەو لەهۆزی هوازن و موسلمانەکان لەگەڵ ژمارە ی زۆریاندا پەرتەواژە بوون و هەریەکە بەلایەکیا پای کرد، جگە لەژمارە یەکی کەم نەبێت لەکۆچەریان و پشتمیانان کە وەم چیا ی دامەزرا و لەدەورو پشتمی پیغەمبەر پالەوانەکیانەو وەستان و نەجولان و بەرگریان بەجەستە ی خۆیان لە پیغەمبەر (ﷺ) دەکرد و عدلیش یەکیک بوو لەو ژمارە کەمە. لەناو سوپای کافراندا پیایۆتک هەبوو بەسواری حوشتریکی سورەو بوو ئالاکەیان ی بەدەستەو گرتبوو، دەگەیشتە هەر کەسێک پرمیکی دەکرد بەسکیدا و ئەگەر دەستیشی پی ی نەگەیشتایە ناماژە ی دەکرد بۆ هاوپیکانی و ئەوانیش دەچوون بۆی دەیان کوشت.

عدلی (ﷺ) بەسەلیقە ی سەریازی خۆی بۆی دەرکەوت کوشتنی ئەو پیایە هۆیەکی زۆر گەرنگە بۆ وورە شکاندانی هاوپیکانی و پشت ساردبوونەویان لەشەر. بۆیە خۆی و ئەنصاریکە چون بۆی و لە حوشتەکە ی خستیانە خوارەو و کوشتی و هەرئەوئەو نەبرد هەموو سوپاکەیان پاشەکشەیان کردو هەموو هەللاتن و موسلمانان سەرکەوتن.^۲

^۱ ووتە ی وەرگیر بۆ زمان ی شەینی کوردی.

^۲ صحیح المسند لا (۱۴۱) عدوی.

٦ - عدلی بتهکانی فەلس دەشکێنێ :

دوای پاک کردنهوهی کهعبه‌ی پێرۆز له ژهنگ و ژیاواری بت پهرستی، و پێویستی ده‌کرد که هه‌موو دوورگه‌ی عه‌ره‌بی له بت پهرستی و ناسه‌واری سه‌رده‌می نه‌فامی پاک بکه‌نده‌وه یه‌کێ له‌و سریانده‌ی بۆ نه‌م کاره ناماده‌که‌رابوو، سهریه‌که‌ی عدلی کوپری نه‌بو طالب بوو کاری پاک کردنهوه‌ی ناوچه‌ی هه‌ژزی " طه ی " بوو که " حاتم الطائی " خه‌لکی نه‌م ناوچه‌یه‌ بوو، که‌تیبێکی گه‌وره‌یان هه‌بووه ناوی " فەلس " ، عدلی (ع) به (١٥٠) جه‌نگاوه‌وه‌وه‌ چوو بۆیان و له‌گه‌ڵ به‌ره‌به‌یاندا بته‌که‌ی تێک شکاندو ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر مه‌رو مالآت و ئافره‌ته‌کانیاندا که یه‌کێ له‌و ئافره‌تانه‌ کچی حاته‌می ته‌ی بوو، عه‌دی به‌رایشی پای کرد بۆ شام.^١

حه‌وته‌م/ پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) له جیتی خۆی دایده‌نی له مه‌دینه:

له مانگی په‌هه‌بی سالی نۆیه‌می کۆچیدا غه‌زای ته‌بوک پوویدا، و گرنگیه‌کی زۆر تاییه‌تی هه‌بوو له‌لای موسلمانانه‌کان و کاریکی باشی کردبووه سه‌رده‌روونی عه‌ره‌به‌کان و ده‌وره‌به‌ره‌کانیشیان ، و پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) موسلمانانی به‌ره‌و ته‌بوک خسته‌ پێ و عدلی کوپری نه‌بوو طالب ی له شوێنی خۆی دانا له مه‌دینه، و دوو پوه‌کان نه‌مه‌یان به‌ هه‌ل زانی و ده‌ستیان کرد به‌ ده‌م درێژی به‌رامبه‌ر عدلی و له‌ناو خۆیاندا ده‌یانووت : بۆیه‌ عدلی له‌گه‌ڵ خۆی نه‌برد چونکه‌ چێره‌ی نه‌ده‌وێست و هه‌زی نه‌کردوه له‌گه‌ڵ خۆی جیهادی پێ بکات .

(عدلی) یش (ﷺ) له وه‌لامدا پێی ووتن ((والذی خلق الحبة ، ویرأ النسمة، انه لعهد النبی الامی (ﷺ) أن لا یجینی الا مؤمن ولا یبغضنی الا منافق))^٢ . واته: سوێند به‌و که‌سه‌ی تۆو نه‌ته‌قیته‌ی و پێغه‌مبه‌ری نه‌خوێنده‌وار (ﷺ) پای گه‌یانده‌وه که خۆشی ناویم جگه له موسلمان و پقی لیم نیه جگه له دووروو.

^١ تاریخ الإسلام للذهبی ٦٢٤.

^٢ مسلم (٧٨) .

بۆیە لەداخاندن وازی لە جێنشینی هێنا و خۆی گەیانده سوپاکەیی پیغه مەبەری خوا و پیتی ووت : " ئەو پیغه مەبەری خوا من بە جۆرێ دێلێ لەناو ژن و مندالاندا و خۆتان دەپۆن بۆ جیهاد ؟ پیغه مەبەریش فەرمووی ((الا ترضی ان تكون منی بمنزلة هارون من موسی ، غیر انه لا نبي من بعدی ؟)) .^۱ واتە : نایا بەو پەرازی ناییت کە لە پەلە هاروندای پیت لەلام بۆ موسی ؟ هەرچەندە ئەوەی تێدایە کە دواى من پیغه مەبەریکی تر نایەت .

هەشتەم / ئەو عەلی تۆ ئەمەری یان مامۆر ؟

لە ساڵی ۹ی کۆچیدا حەجی بێپەرستان جیا نەبوویدەو بۆیە پیغه مەبەری خوا (ﷺ) لە وەرزی حەج کردندا خۆی پیتی خۆش نەبوو بچۆ بۆ حەج و ئەو هەموو ناشرەعیەیی سەردەمی نەفامی بێینی و نەشتوانی بێگەری لێبکات لەبەر ئەو ھۆیە ئەبویکری صدیقی کرد بە پەراوەری حاجیان و پیتی فەرموو ((إنه يحضر البيت عراة مشرکون يطوفون بالبيت ، فلا أحب أن أحج)) واتە : بێپەرستان بەپرووتی نامادەیی حەج دەبن و بەدەوری کەعبەدا تەواف دەکەن ، و من پێم خۆش نیە حەج بکەم .

ئەبویکریش (ﷺ) پێشەواوەتی ژمارەیکە زۆر لە ھاوێلان کردوو بە قوربانی یەکانیانەو بەدەرەو مەککە کەوتنە پێ .

دواى ئەوەی ئەوان پێشەوایەتی بەرێوە داوە ھاوێلان خوارووە کە دەبێت پاش ئەم ساڵ بۆ بت پەرست نەبێت حەج بکات و بۆیە بۆیە بەپەلە پیغه مەبەر (ﷺ) عەلی بانگ کردوو پیتی پراگەیاندا کە خێرا بگەرە قافلەیی حاجیان و پێر لەگەڵیان بۆ مەککە نایەتی . بەرێوە - بھۆتەو و پەدایمی خوا بگەینن بەهەموو حاجیانێ مالتی خوا بە بت پەرست و موسڵمانەو ، و بۆ متمانەیی زیاتریش ھوشترەکی خۆی - عەبەاء - ی پێدا تا بپروات بۆ ئەو کارە پراگەیاندا یە گەزگە عەلی (ﷺ) خۆی گەیاندا ئەبویکەر لە ناوچەیی " ذی الحلیفە " . و کاتێ ئەبو بەکریش (ﷺ) بێینی پیتی ووت : امھر أم مامۆر؟ واتە : وەك ئەمەڕ نێردراوێت بیان وەك کەسێکی ئاسایی؟ فەرمووی : کەسێکی ئاسایی .

^۱ البخاری ۲ (۲۰۲۴) .

که گه‌یشته حدج ، هه‌روه‌ک سه‌رده‌می نه‌فامی نیش و کاره‌کانی حدجی به موسلمانان نه‌هجام دا و هه‌موو نه‌رکه‌کانی حدجی یه‌ک یه‌ک پوون ده‌کرده‌وه و دوا به‌دوای نه‌ویش عه‌لی (ﷺ) سه‌ره‌تای سوپه‌تی (التوبه) ی ده‌خوینده‌وه و ده‌یفرموو ((ناچیتته به‌هه‌شت هه‌ر که‌سی موسلمان نه‌بییت، و نابییت که‌س له‌مه‌ولا به‌پرووتی حدج بکات، و هه‌ر که‌سی په‌یمانی له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ردا هه‌یه به جیتی خوئی و له‌م ساڵ به‌دواوه موسلمان و بت په‌رست نابییت پیته‌کوه حدج بکه‌ن))^۱.

۹- عه‌لی (ﷺ) و وه‌فده‌که‌ی نه‌جران:

پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نامه‌یه‌کی نووسی بۆ نه‌جران و تیایدا فرمووی ((اما بعد ، فانی ادعوکم الی عبادة الله من عبادة العباد ، و ادعوکم الی ولاية الله من ولاية العباد ، فإن ابیتم فالجزية فان ابیتکم اذنتکم بحرب ، والسلام))^۲.

واته: پاشان ، بانگتان ده‌که‌م بۆ به‌ندایه‌تی خوا له‌باتی به‌ندایه‌تی به‌نده‌کانی ، و له‌ ژێر ده‌سته‌یی خه‌لکی یه‌وه بۆ ژێر سایه‌ی په‌روه‌ردگاری خه‌لکی، نه‌گه‌ر قبولی نه‌وه‌ش ناکه‌ن نه‌وا سه‌رانه‌ به‌ده‌ن به‌ نیه‌سلام و نه‌گه‌ر نه‌وه‌شتان نه‌کرد نه‌وه‌ جه‌نگتان له‌گه‌ل ده‌که‌مین، و السلام .

کاتی نامه‌که‌یان پێ گه‌یشت ، قه‌شه‌کانیان هه‌ستان به‌ کوژکرده‌وه‌ی خه‌لکی و نامه‌که‌یان بۆ خوینده‌وه‌ و پاوژیان پێکردن که‌ چی بکه‌ن، و دواتر به‌پاریاندا وه‌فدیک که‌ هه‌ندی ده‌لێن (۱۴) که‌سی ناوداریان بوون و هه‌ندی ده‌لێن (۶۰) سوار و سی که‌سیان گه‌وره‌ ده‌مپاسیان بوون.^۳ وه‌فده‌که‌یان گه‌یشته شاری مه‌دینه و جل و به‌رگی سه‌فه‌ریان داکه‌ندو جل و به‌رگی جوان و گه‌ران به‌هاو ده‌وله‌مه‌ندی یان له‌به‌رکرد و ئالتونیان کرده‌ په‌نجه‌کانیان و به‌و شیوازه‌ وه‌ هاتنه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و سلاویان لێکرد پیغه‌مبه‌ریش وه‌لامی سلاوه‌که‌ی نه‌دانه‌وه‌ و هه‌رچی هه‌ولیاندا گه‌فتوگۆی له‌گه‌ل بکه‌ن نه‌و هه‌ر پشته‌ی تێده‌کردن .

بۆیه‌ خوێان گه‌یانه‌ عه‌شمانی کوپی عه‌فان و عبدالرحمن کوپی عه‌وف (ﷺ) که‌ پێشته‌ ده‌یانناسین، و له‌سه‌رده‌می نه‌فامیدا بازرگانیان له‌ نێواندا هه‌بوو، له‌ناو کوژه‌لی له‌ پشتیواناندا دانیه‌شتبوون، و

^۱ مسند الامام احمد (۴۹۲) حديث صحيح .

^۲ البداية والنهاية (۴۸/۵) .

^۳ السيرة النبوية لابن شيه (۵۴۷/۲)

بانگیان کرد: ئەمى (عثمان)، ئەمى (عبدالرحمن)، پيغه مېهره كه تان نامەيه كى بۆ ناردوين و ئيمەش هاتووين به دەم نامەكهوه كه چى سلاومان لى كردووه وه لامان ناداتهوه و به دريژايى ئەمى ناماده نەبووه له كه تمان گفتوگۆ بكات، نایا پای ئیوه چیه؟ نایا پیتان وایه برۆینموه؟

عەلى كۆپى ئەبو طالب (ﷺ) لەناو خەلكه كەدا بوو هەردووکیان لێیان پرسى: ئەمى (ابو حسن) تۆ چیان وه لام دەدەیتموه؟ من وا به باش دەزانم ئەو جل و بەرگ و ئالتون و شتانهى بەریاندا بکەن و جل و بەرگی ئاسایی سەفەرەکیان لەبەر بکەنموه، وه وهفده كەش وایان کرد و گەپانموه بۆ لای پيغه مېهر (ﷺ) و سلاویان لێکرد و ئەویش وه لامى سلاوه كى دانموه و دەستیان کرد به گفتوگۆ و لەناو قسەکانیاندا ووتیان به پيغه مېهرى خوا (ﷺ) ئيمە له پيش ئیوه شهوه موسلمان بووين، پيغه مېهریش له وه لامدا پیتی ووتن ((ینعمک من الإسلام ثلاث: عبادتکم الصلیب، واکلکم الخنزیر، و زعمکم ان لله ولدًا))¹. واتە: ئیوه سێ شت پێگەرە لە بەردەم موسلمان بونتاندا: خاچ پەرستیتان، بەراز خواردنتان، و گومانبردنتان بەوێى كه خودا كۆپى هەیه).

دیسان ووتیان: تۆ جێئۆ به پيغه مېهره كه مان - عیسی - دەدەیت كه پیتی دەلێیت - بەندهى خوايه ! ئەویش فەرمووی ((أجل انه عبدالله و رسوله و كلمته القاها الى مريم العذراء البتول)) واتە: بەلێ بەندهو پيغه مېهرى خوايه و ووشەى پەروردگارە و به فرمانى خۆى خستويەتى ئیو سکی مەریه مى خواناس.

بەو ووتەيه زۆر توپە بوون و ووتیان: نایا هەرگیز كهست دیوه بەبێ باوك له دايك ببيت؟ و ئەگەر پراسته كهیت نمۆنهيه كمان بەرێ؟ خۆى گەورەش لە وه لامیاندا نایهتى قورئانى دابەزاندا و فەرمووی ((إن مثل عيسى عندالله كمثل ادم خلقه من تراب ثم قال له كن فيكون)) . واتە: وێنەى لەدایك بوونی عیسی بەبێ باوك وهك دروست بوونی ئادەمه - علیه سلام - بەبێ باوك و دایك، بەو وه لامه دەم كوتى كردن به يەكجاری و قسەیان بۆ نەهات.

پاش ئەوێ زانی گفتوگۆ بۆ سووده له كه تیان دا بانگی كردن بۆ (موباهله) واتە لەعنەت بکەین لەوهمان لەسەر ناهەقه و لام و جیم دەكات²، و عەلى و حەسەن و حوسەین و فاطمە ی

¹ زاد المعاد (۳ / ۶۳۳)

² المرة النبوية لابی شهبه (۲ / ۵۴۷).

بانگ کرد و فرموی همدو وعایه کم کرد همدو لایه ک بلت - ثامین - و ثوانیش له نیوان خویاندا کهوتنه مقو مقو و چفه چف و ووتیان - ثامین - ناکمین ، چونکه دلتیابون که نهو پیغه مبهیره ، و بویه پییان ووت: خوت چونت پی خوشه و امان لیبه که؟ پیغه مبهیری خواش (ﷺ) له گه لیان پتک کهوت له سمر دوو ههزار خشل که مانگی په جعب ههزارو مانگی سه سمر ههزاره کهی تر بدنه.^۱

دهیم / عدلی (ﷺ) بانگ خواز و دادوهری یه مهن :

له پاش فقهی مه که که زورتک له ههزه کانی عه ره بی دور که هاتن به دهم بانگهوازی نیسه لاهوه ، و پیغه مبهیری خواش (ﷺ) بانگ خوازانای ده ناره ناویان به تاییهت نهو ههزانای که هیشتا موسلمان نه بوو بوون ، له وانه عدلی کوپی نه بو طالایی (ﷺ) نارد بۆ هه مه دان له یه مهن . با گوپیگرین بۆ بهرانی کوپی عازب (ﷺ) که له گه ل عدلیدا هاوپی ئه م گه شته بانگهوازی یه بوو ، و ده لیت: کاتی گه یشتینه سمره تای ماله کانی یه مهن ، هه وائی هاتنمان بلاویویه وه و هه مویان کۆبونه وه و عدلی بهر نوژی کردین و نوژی به یانیان نه هه ما ، و کاتی لیویه وه هه موو به یه که ریز وه ستاین و عدلی (ﷺ) له ریزه که هاته دهره وه و سوپاس و ستایشی خوای کرد و پاشان نامه کهی پیغه مبهیری خوای بۆ خویندنه وه و هه مه دان هه مویان موسلمان بوون لهو رژه دا و نهو هه وائی له نامه یه کدا ناره وه بۆ پیغه مبهیری خوا (ﷺ) پیغه مبهیریش هه ر له ویدا سوژه یه کی برد بۆ خوای گه وه و فرموی ((السلام علی همدان، السلام علی همدان))

و به م کاره ئاواتی پیغه مبهیری سمر کرده (ﷺ) هاته دی که هه زی ده کرد به ره کانی باشوری وولاتی نیسه لاهه مهن بیت و بهر ده وام کهسانی تریشی وهک - خالیدی کوپی وه لید و مو عازی کوپی جه به لی - بۆ ناردن (خوایان لی پازی بیت).^۲

و پیغه مبهیریش (ﷺ) به عدلی فرموو: بیه به قازی ناویان و کیشه کانیان یه کلا به کهره وه ، و عدلی (ﷺ) خوی بۆ مان ده گپرتنه وه و ده لیت ((پیغه مبهیری خوا نارد می بۆ وولاتی یه مهن،

^۱ هه مان سمرچاوهی پیتشور (۲ / ۵۴۷)

^۲ الفقه السیاسی للونانق لا ۲۳۱ .

ومنیش پیتم ووت: ئەدی پیڤه مبهەری خوا (ﷺ) تۆ ئەم نیریت بۆ ناو ھۆزێک کە ھەموویان لەمن بە تەمەنتن و منیش لاویکم دادوهری نازانم ((.

دەلیت: پیڤه مبهەر (ﷺ) دەستی ھێنا بەسەر سنگدا و فەرمووی "اللهم ثبت لسانه وأهد قلبه، یا علی إذا جلس اليك الخصمان فلا تقضی بينهما حتى تسمع من الآخر ما سمعت من الأول، فأنت إذا فعلت ذلك تبين لك القضاء" واتە: ئەدی ئەدلی ئەگەر دوو کەس بە کێشەکانیانەو لە بەردەمتدا دانیشتن ھوكم دەرمەبەرە تا گوێ لە دووھەمیش دەگرت وەك چۆن گویت لە یەكەم گرت، و ئەگەر وا بکەیت ھوكمەكەت بۆ پوون دەبیتهو، و ئەدلی دەلیت: پاش ئەو ھیچ مەسەلە یەکی دادوهریم لە دەست دەرنەچوو و ھیچ مەسەلە یەکم لێ تێك نەچوو.^۱

— نمونە یەك لە دادوهریەکانی ئەدلی (ﷺ) لەناو یەمەنی یەکاندا:

مەسەلە ی ((زبیه الاسد))، ھەنەش لە ئەدلیەو دەگیرێتەو و کە دەلیت ((پیڤه مبهەری خوا (ﷺ) ئاردمی بۆ یەمەن و گەشتینە ناو ھۆزێک، چالیان ھەلکەندبوو تا شیرێکی تی بکەوێت و پراوی بکەن و لەسەر چالەکە شان شانیانیان کردبوو یەکیکیان کەوتە خوارو و دەستی گرتبوو بە یەکی ترەو و ئەویشی خستە خوارو و ئەویش دەستی گرتبوو بە یەکی ترەو و تا چوار کەس کەوتنە ناو چالەکە و شیرەكەش ھەموویانی بە سەختی بریندار کردبوو تالە ئاکامدا یەکیکیان بە خەفەرەکی شیرەكە دەکوژێت و بەلام لەتاو قۆلێ برینەکانیان ھەرچاریان دەمرن.

و کەس و کاری ھەریەکیان کردی بەچەکدا بۆ ئەوانی تر و ئەلێش لەوکاتەدا حازر بوو بە سەریانەو و پێی گوتن: تایا ئیتو لەناویەکدا دەجەنگن ھیشتا پیڤه مبهەری خوا لەناوتاندا یەو زیندوو؟ نەکەن بەلکو من دادوهریەکتان بۆ دەکەم ئەگەر پیتان باش بوو جێ بەجێی بکەن و ئەگەر بە دلێشتان نەبوو ئەوا ئارام بن تا دەچنە خزمەت پیڤه مبهەری خوا (ﷺ) و ئەو دادوهری ئەواتان بۆ بکات ئیتەر پاش ئەو ھەرکەسی داوای خوێن بکات مافی ئەو ی نەو و ھیچی ناکەوێت.

لە ھەموو ھۆزی ئەوانی کەوتبۆنە ناو بێرەکەو (١/٤) و (١/٣) و (١/٢) و لەگەڵ دیەکی ئەوادا لێی کۆکردنەو و چارەکەکی دا بەیەكەم چونکە یەکی تریشی خستۆتە خوارو و

^۱ الفضائل الصحابة (٢/٨٧١) اسناد حسن ذ ١٩٩٥.

سیئه که کی دا به دووم و نیوه کی دا به سیئه و دیه ته واوه که شی دا به چواره، به لام هیچ لایه کیان به حوکه کی عدلی پازی نه بوون. و خویان گه یانده مه دینه و مه سه له کیان بۆ پیغه مبهری خوا باس کرد و نهویش ویستی حوکیان بکات، یه کیتکیان ووتی: عدلی بهم جوړه حوکی نیوانمانی کرد و پیغه مبهریش به حوکه کی پازی بوو.^۱

یازدههم / عدلی (ﷺ) له حه جی مالتاوايدا:

له حه جی مالتاوايدا عدلی (ﷺ) خوی گه یانده پیغه مبهری خواو (ﷺ) و ده بینئ پیغه مبهر (ﷺ) به دهستی موباره کی خوی قوریانیه کانی سدره بریت و به ژماره ی ته مهنی خوی که (۶۳) ساڼ ده کات وولاخی سدربری و پاشان دهستی هه لگرت و فدرمانی دا به عدلی (ﷺ) که قوریانی یه کانی تری بۆ سدربریت که (۱۰۰) دانه بوون.

و عدلی (ﷺ) شتوازی حه جکردنی پیغه مبهری نازیزمان بۆ ده کات له حه جی مالتاوايدا و له عدلی ده گیرنده که ده لیت " پیغه مبهر (ﷺ) له سدر کتوی عه رفه وه ستا بوو به ته نیشتی ئوسامه ی کوپی زهیده وه فدرمووی ((هژا الموقف و کل عرغه موقف)) واته: ئیره جیگای وه ستانه وه موو عه رفه جیگای وه ستانه و پاشان چوه ناو خه لکه کهو ده بینئ هه موو به چه پ و راستدا ئه م لاو ئه م لا ده کهن و نهویش لای کردوه بۆ لایان و فدرمووی ((السکینه ، السکینه، ایها الناس)) واته: به هیمنی، به هیمنی، ئه ی خه لکینه)) و تا گه یشته " موزده لیه " و دوو نوژی کۆکرده وه و له سدر بهرزیایی یه ک وه ستا به ته نیشتی (فضل ی کوپی عه باس) وه فدرمووی ((هذا الموقف و کل الموقف مزدلفة)) واته: ئه مه ش شوینی وه ستانه و هه موو موزده لیه فیش جیگه ی وه ستانه.

وله و کاته دا ئافره تیک هاته خزمهت سدرور (ﷺ) پیتی ووت: باوکم حه جی له سدر فهرزه به لام له توانايدا نیه حه ج بکات ئایا من ده توانم له جیاتی ئه و حه ج بکه م بۆی ؟ و پیغه مبهریش (ﷺ) فدرمووی - نعم - واته به لئ ، له و کاته دا پرووی فضلی ده کرده پشته وه و تا ته ماشای ئه و ئافره ته نه کات .

^۱ هه مان سەرچاوه ی پێشوو (۱۲۳۹) اسناد ه صحیح.

و پاشان عەباسی مامی (ﷺ) لیتی پرسى: ئەى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) مەن چاوم لێبوو پەروى برازاكەت بۆ دواوە وەرەگێت؟ ئەویش فەرموو (ئەى رايەت غلاماً شاباً، و جارىە شابة، فخشيت عليهما الشيطان)) واتە: مەن كۆپىكى گەنەم دى و كچىكى گەنەيش بۆيە ترسام شەيتان لە خشتەيان بەریت

دوانزەهەم/ عەلى (ﷺ) شەرف مەند بوو بەشۆزىنى جەستەى پێغه مەبەر (ﷺ) و ناشتنى :
 كاتى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) وەفاتى كرد عەلى لە گەڤ فضل و ئوسامەدا شۆرديان.^۱
 و عەلى (ﷺ) دەلێت: كاتى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) دەشۆرد، لەوێ ورد دەبومەو بەزانم هەيچى لەوێ زەمى مردوو دەكات، هەيچى لە وەزەمى مردوو نەدەكرد و بەزىندووى و بە مردووى بۆنى خۆش بوو.^۲
 هەر عەلىش بوو (ﷺ) كە لە گەڤ فضل ی كۆپى عەباس و قشەم ی كۆپى عەباس و شەقرانى خەزمەتكارى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) چوونە ناو قەبرەكەو خۆش بەخت بوون بەناشتنى جەستەى پەمەزى پێغه مەبەر (ﷺ) .

سیازدەهەم/ بەسەرھاتى ئەو وەسیەتنامەى كە پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) بە نیاز بوو لەسەر مەرگدا بۆ عەلى بنو سەیت :
 لە هەردوو صحیحى بوخارى و موسەلم دا هاتووە كە (ابن عباس) (ﷺ) دەلێت: كاتى كە پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) كاتى مردنى هات كۆمەلەى پیاو بەدەوریدا بوون، فەرموو ((هلموا اكتب لكم كتاباً لا تضلوا بعده)) واتە ئەوەن باشتیكتان بۆ بنوسم تا دواى خۆم سەرتان لى نەشیوێت.
 لەو كاتەدا هەندىك ووتیان: نازار زۆرى بۆ پێغه مەبەرمان هێناوە و ئێ قورئانىشمان لەناو داوە و ئەو هەموو شتیكە بۆ ئێمە، هەندى لە خاندەوادەى پێغه مەبەر (ﷺ) - لەوى بوون: ووتیان نزيك ببنەو

^۱ ابوداود (۲/ ۳) صحیحە الابسانى لا ۵۰ .

^۲ سنن ابن ماجه (۱ / ۳۶۲) و صحیحە الابسانى لا ۵۰ .

وهلّی تا شتیك بنوسیّت بۆمان تا پاش خۆی سمرمان لّی نهشیویتی و کاتی دهستیان کرد به دهه‌مه‌قاله و گفتوگو پیغه‌مبەر (ﷺ) فرمووی: قوموا، واته هه‌لسن بپۆن. و عبدالله ده‌لّیت: هۆکاری سهره‌کی نه‌وی هیچی بۆ نه‌نوسین نه‌وه‌بوو که دهه‌مه‌قاله و ده‌نگه ده‌نگ دروست بوو.^۱

له‌م فرمووده‌یه‌شدا هیچ شتیکی وای تیدا نیه که له‌که‌و نه‌نگی بیت بۆ هاوه‌لانی به‌پێزی پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) و هه‌موو نه‌و بۆچوون و به‌لگانه‌ی شیعه‌کان ده‌یه‌یتننه‌وه ناپه‌وايه و به‌ناشکرا بۆ مانایه و زانایان له‌ کۆن و نویدا وه‌لامی نه‌و قسه‌لۆکانه‌یان داوه‌ته‌وه له‌وانه:

۱ - ناکۆکی ناو هاوه‌لان له‌ مه‌سه‌له‌یه‌دا ناشکرایه، وه‌ۆکاره‌که‌شی پاده‌ی تیگه‌یشتنیان بوو هه‌ر که‌سه‌و به‌ جۆریك له‌ فرمووده‌که‌ی و نه‌ك سه‌رپێچی کردنی، و نه‌مه‌ش له‌به‌ر نه‌وه‌بوو که - ئیجتهااد - و بۆ چوونی په‌وايان هه‌بوو له‌ مه‌سه‌له‌کاندا و هه‌موشيان پاداشتیان هه‌بوو له‌سه‌ر نه‌و بۆچوانه‌یان و هه‌موو (مجتهد) یکیش یان ده‌پێنکی یان به‌رامبه‌ره‌که‌ی ده‌پێنکی و هیچ کامیان گونا‌ه بارنا‌بن و به‌لکو پاداشتیان هه‌یه.^۲

به‌به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی که پیغه‌مبەر (ﷺ) سه‌رزه‌نشتی هیچ لایه‌کی نه‌کرد و به‌په‌رویاندا هه‌لنه‌شاخا به‌لکو به‌س نه‌وه‌نده‌ی فرموو ((وازم لّی به‌پێن نه‌مه‌ی منی تیدام باشه))^۳.

وینیه‌ی نه‌مه‌ش له‌ جه‌نگی خه‌نده‌قدا په‌ویدا که پیغه‌مبەر (ﷺ) فرمووی ((فلا یصلین احدا لعصر الاّنی بنی قریضة))^۴. واته که‌س نوێزی عه‌سه‌ر نه‌کات تا ده‌گه‌ینه به‌نی قه‌ریچه به‌لام هه‌ندێ له‌هاوه‌لان ترسان نوێژه‌که‌یان به‌روات بۆیه نوێزیان کرد له‌ پێگه‌و هه‌ندێ تریش نه‌یانکرد تا نه‌وی و پیغه‌مبه‌ریش (ﷺ) له‌ هه‌ردوولایان پازی بوو و هیچی پێ نه‌ووتن.

۲ - شیعه‌کان ده‌لّین نه‌و جیاوازی و ده‌مه‌قاله‌یه‌ی هاوه‌لان بووه هۆی نه‌وه‌ی که پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) شتیکی وای بۆ نه‌نوسین که له‌سه‌رگه‌ردانی و گوهرپایی بیانپاریزیت !!.

^۱ البخاری ژماره (۴۴۳۱).

^۲ الفهم لما أشكل - تخلص كتاب مسلم (۴ / ۵۵۹) .

^۳ " ادعونی ، فالذی انا فیہ خد " البخاری ژ (۴۴۳۱) .

^۴ البخاری ۴۱۱۹ .

نهم بدلگه‌یش نار‌ه‌وایه به ناشکرا ، چونکه مانای شه ده‌گه‌یه‌نیت که پیغه‌مبیری خوا (ﷺ) تنها له‌بهر ده‌مه‌قائمه‌کی ناوخ‌زی هاوه‌لان پدیامی خ‌وای شارد‌بیتته‌وه و پیتی نه‌وتبن، و نه‌گهر نه‌مه واییت - په‌نا به‌خوا- که‌واته پیغه‌مبیری خوا (ﷺ) هه‌ندی پدیامی خ‌وای شارد‌وتته‌وه و باسی نه‌کردوه و نه‌مه‌ش تانه‌یه‌کی

که‌وره‌یه له پیغه‌مبهرمان (ﷺ)نی ده‌ده‌ن و خ‌وایش ده‌ریاره‌ی ده‌فرم‌ویت ((يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ)).^۱ واته: نه‌ی پیغه‌مبهر چی له‌لایه‌ن خ‌وداوه بۆ دیت بیگه‌ینه‌ه و نه‌گهر وانه‌که‌یت شه‌وه به‌ نه‌رکی پیغه‌مبهرایه‌تی هه‌لنه‌ساویت و خ‌وایش له‌ خه‌لکی ده‌تپاریزیت.

۳ - یان شه‌وی که ده‌لین : گ‌وایه پیغه‌مبهر (ﷺ) مه‌به‌ستی له‌ نوینی شه‌و شته هه‌لب‌ژاردنی عه‌لی بوو به‌ خه‌لیفه‌ی موس‌لمانان له‌ د‌وای خ‌زی ! و شیعه‌کان ده‌لین له‌مه به‌ولاوه ته‌فسیری تر هه‌لناگریت و نهم ووته‌یه‌ش پوچه‌ل و نار‌ه‌وایه: وه‌ک (ابن تمیمه) ده‌لینت : هه‌رکه‌سی و گ‌ومان به‌ریت که ویستویه‌تی به‌نام‌ه‌ی خ‌زی خ‌یلافه‌تی عه‌لی بچه‌سپینیت شه‌وه به‌پای هه‌موو ئوممه‌ت به‌ شیعه‌و سوننه‌وه که‌سیکی گ‌وم‌پرایه. چونکه نه‌ه‌لی سوننه له‌سه‌ر شه‌وه یه‌کن که نه‌بو‌بکر(ﷺ)له‌پیشتر بووه بۆ جینش‌نی پیغه‌مبهر (ﷺ) و نه‌وانه‌شی که ده‌لین عه‌لی(ﷺ) شایان بووه بک‌ریتته خه‌لیفه و ده‌لین چ‌ندان ده‌ق هه‌یه شه‌و مافه‌ی ده‌داتی، ده‌ی که‌واته چ پت‌ویست به‌وه ده‌کات که‌له‌سه‌ره‌مه‌رگ‌دا شتیکی له‌و بابه‌ته بنوسیت .

^۱ المائدة ۶۷.

بهشی دووهم

عدلی (ﷺ) له سدرده می خهلیفه پاشیدکاندا:

جیباسی یه کهم

عدلی (ﷺ) له سدرده می نه بویکری صدیق دا (ﷺ):

یه کهم / بهیعت دانی به نه بویکری صدیق (ﷺ):

پریوایاتی زۆر هدییه له سدر نهووی بهیعت دانی عدلی (ﷺ) به نه بویکر دواکهوت ، وهك چۆن زویتری کوپی عدوامیش (ﷺ) دواکهوت .

زۆری لهو پریوایه تانه صحیح نین و له بهرامبه ریشدا پریوایاتی صحیح زۆره له سدر نهووی که نهو دوانهش له سدره تاوه بهیعتیان به نه بویکر داوه .

له نهبی سعید الخودری یهوه ده گێر نهوه (ﷺ) که ووتویهتی : کاتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) وهفاتی کرد ، وتار بیژه کانی پشتیوانان قسهی خویان کرد به دریزی له " بیعة السقیفة دا " ، و پاشان ده لایت " کاتی کهوتنه پی نه بویکر (ﷺ) چوه سدر مینه برو سدیری خه لکه کهی کرد و عدلی نه بیینی و ههوالی پرسی ، هه ندی له پشتیوانان چوون به دوایداو هینایان و نه بویکر (ﷺ) پیسی ووت : نهی نامۆزای پیغه مبهری خوا و نهی زاوای نهو ده تهویتی نیوان موسلمانان تیک به دهیت ؟ نهویش ووتی : تۆ هیچ شتیکت له سدر نیه نهی جینشین پیغه مبهری خوا ، و پاشان هه ستاو بهیعتی پێدا و پاشان ده بیینی زویتریش لهوئ نیه ، و ههوالی پرسی و چوون بۆیان هینا ، و پیسی ووت : نهی پورزای پیغه مبهری خواو خۆشه ویستی نهو ، نه تهوئ پیزی موسلمانان تیک به دهیت ؟ زویترش (ﷺ) ووتی : تۆ هیچت له سدر نیه نهی جینشین پیغه مبهری خوا و پاشان بهیعتی پێدا .¹

مسلم له کتێبه کهی که له گهڤ کتێبه کهی بوخاریدا ، صحیح ترین دوا قورئانی پیرۆز له پیناوه نهو فەرمووده یه دا ده چیت بۆ لای مامۆستا کهی (ابن خزیمه) که خاوهنی (صحیح ابن خزیمه) یه

¹ المستدرک (۳ / ۷۶) و السنن الکبری (۸ / ۱۴۳) باسنادین صحیحین .

دەربارەى فەرموودەكەى سەرەو لىتى پرسى و پىشى ووت: ئەم فەرموودەىە لەلام لە قوربانىەكى گەرە و قەلەو باشترە، و ابن خزىمەش ووتى: ئەك ئەوئەندەى و لاخىتىكى قەلەو بەلكو ئەوئەندەى كىسىنىكى پەر لە پارە، و (ابن كثر) یش لەسەر ئەم فەرموودەىە دەئىت " اسنادە صحىح محفوظ " و كەلكىكى گەرەى هەىە كە ئەوئەى تىدایە عەلى (ﷺ) بەىعەتى داو بە ئەبو بكرى صدىق (ﷺ) نىتر لە پۆزى يەكەم دا بووىت يان دووهم.^۱

دووم / عەلى (ﷺ) پشگىرى ئەبو بكر دەبىت لە جەنگى هەلگەرپاوەكاندا :
عەلى (ﷺ) شلىفەتك نامۆزگارى بوو بۆ صدىق (ﷺ) و باشترى بەلگەش لەسەر ئەوئەى كە دلسۆز بوو بۆ ئەبو بەكرو قسەى خىترى بۆ بەرژەوئەندى نىسلام و موسلمانان و سوربوونى لەسەر پارىزگارى لە خىلافەت و كۆبونەوئەى موسلمانان لە چوار دەورى، لەو دا دەردەكەوت كە كاتى ئەبو بەكر (ﷺ) سوارى وولاخەكەى بوو و وىستى پروات بۆ ناوچەى (ذى القضة) بۆ جەنگ لەگەل هەلگەرپاوەكاندا، و عەلى كوپى ئەبو طالب چوو پىنگەى و پەشوى وولاخەكەى گرت و پىتى ووت: منىش هەمان شتت پى دەئىم كە پىغەمبەر (ﷺ) لە جەنگى نوحود فەرمووى ((لم سيفك، ولا تفجعنا بنفسك و ارجع الى مدينة فوالله لئن فجعنا بك لا يكون للاسلام نظام أبداً)) و فرجع.^۲
واتە: شمشىرەكەت بخرەو نىو كىلاز و كۆسمان مەخە بە كوشتنت و بگەرپۆە بۆ مەدىنە، و سوئند بە خوا ئەگەر تۆمان لە دەست دەرىچىت نىتر نىسلام دەولەت و دەستورى نامىنى هەرگىز، و ئەوئەى گەرپاوە.

خۆ ئەگەر وەك دوژمنان و هەندى ئەزانانى ناوشىعەكان دەئىن ئەبو بكر پۆستى جى نشىنى لە عەلى داگىر كەردووەخۆ دەبواىە هەزى كەرداىە ئەبو بكر بچىتە ناو شەرو بكوژىت تا ئەو مافە زەوت كراوئەى بۆ بگەرپۆتەو يان كەسىك بنىرىت لە پىنگە تىزورى بگەن، كە عەلى (ﷺ) زۆ لەوئەو دەورە ، وەك چۆن سىياسەت مەدارانى ئەمەز لەگەل نەيارانىندا دەىكەن.^۳

^۱ البداية والنهاية (۵ / ۲۳۹)

^۲ هەمان سەرچاوە لا پەرە (۶ / ۳۱۴ ، ۳۱۵) .

^۳ المرتضى، النوى لا ۹۷ .

له کاتی ناشویی هه‌لگه‌پانه‌وه‌دا نه‌بویکر ویستی بیه‌نگیت له‌گه‌لیاندا به‌لام پاوژی به‌عەلی کرد پیتی ووت: تۆ چی ده‌لێت نه‌ی باوکی هه‌سه‌ن؟ نه‌ویش له‌وه‌لامدا ووتی: نه‌گەر هەر شتیکیان له‌ سهرده‌می پیغه‌مبه‌ری خوادا (ﷺ) داوه به‌زه‌کات و ئیستا به‌تۆی نه‌ده‌ن و قسه‌ش نه‌که‌یت نه‌وا له‌ پیره‌وی پیغه‌مبه‌ر لات داوه ، نه‌ویش ووتی: که‌ ماسام وات ووت ده‌ی ده‌جه‌نگم له‌گه‌لیاندا ته‌نانه‌ت نه‌گەر پشویه‌کی ولاخیشم لی بگره‌وه.^۱

سێ یه‌م / نه‌بویکری له‌خۆی به‌گه‌وره‌تر زانیوه :

پیاویه‌تی زۆر هاتوه له‌سەر ئه‌م پێزلێتانه‌ی عەلی له‌ نه‌بویکر (ﷺ) له‌وانه:

۱ - محمدی کوپی هه‌نه‌فی یه‌ ده‌لێت به‌باوکم گوت: کێ باشت‌ترین که‌سه‌ پاش پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بو نه‌ویش ووتی : نه‌بویه‌کر، و تۆم: نه‌ی پاش نه‌و؟ ووتی: عه‌مر ، بۆیه‌ ترسام له‌سییه‌مدا بلی عه‌شان خێرا و تۆم: پاشان تۆ؟ له‌وه‌لامدا ووتی : من ته‌نها یه‌کێکم له‌ موسلمانان.^۲

۲- له‌ عه‌لیه‌وه‌ ده‌گیرنه‌وه که‌ ووتویه‌تی: ئایا پیتان بلیم کێ باشت‌ترین که‌سی ئه‌م ئومه‌تیه‌ له‌ پاش پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی نه‌بویکر، و پاشان ووتی : ته‌زانن دواي نه‌بویکریش کێ باشت‌رینه‌ عه‌مر.

له‌ به‌بی وائیل شه‌قیقی کوپی سه‌له‌مه‌وه‌ ده‌گیرنه‌وه که‌ ده‌لێت: به‌ عەلی کوپی نه‌بو طالبيان و ت ئایا که‌سێ دیاری ناکه‌یت دواي تۆ به‌چیتته‌ شوینه‌که‌ت؟ عه‌لیش (ﷺ) ووتی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) که‌سی دیاری نه‌کرد پاش خۆی تا منیش دیاری به‌کم بۆ خۆم ، به‌لام نه‌گەر خوای گه‌وره‌ نیازی چاکه‌ی به‌ خه‌لکی هه‌بیته‌ دواي من چاک‌ترین که‌سیان ده‌کاته‌ گه‌وره‌یان وه‌ک چۆن دواي پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی خه‌لکی له‌سەر باشت‌ترین که‌سیان کو‌کرده‌وه.^۳

۴ - عەلی (ﷺ) ده‌لێت ((لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عه‌مر الا جلدته حد المفتی))^۴. واته‌: هه‌ر که‌سێ من به‌باشتر بزانیته‌ له‌ نه‌بویه‌کرو عه‌مر نه‌وه‌ دارکاری ده‌که‌م که‌ جه‌لده‌ی بوختان چیه‌.

^۱ الریاض النظرة لا ۶۷۰.

^۲ البهاری . مسند امام احمد (۱ / ۱۰۶ - ۱۱۰)

^۳ المستدرک (۳ / ۷۹) صحیح الاسناد.

^۴ فضائل الصحابة (۱ / ۸۳) فی سنده‌ ضعف .

خۆشهويستی و پهيوهندی نیتوان عدلی و نهبو به کر:

۱ - عهقبه ی کور ی حارپ ده لئ: له گه ل نه بو به کری صديقدا پينکوه ده چوین بۆ نو ئیژی عه سرو
عدلیش (ﷺ) به تهنیشتیهوه بوو - نه مه چهند پۆژێك پاش وه فاتی پينغه مبهری خوا (ﷺ) و
حه سه نیش مندا لئیک ی بچکۆ له بوو به لایاندا پای کرد و نه بو به کر گرتی و خسته سه رقه لادو شانی
خۆ یی و ده یووت:

بابی شبيه بالنبی و ليس شبيهاً بعلي

کت و مت له پينغه مبه ر ده کات وه یچی له عدلی ناکات، و عدلیش له ولاره پينده کهنی.^۱
۲- (ابن قتيه) ده لئیت: له ده مار ده ميکی زۆره وه له گه رهی باوه ردارانه وه عدلی کور ی نه بو طالب
(ﷺ) که وتویه تی " خير الامة بعد نبیها ابو بکر ثم عمر " چاکترینی نه م ئوممه ته له پاش
پينغه مبه ره که ی نه بو به کره پاشان عمر.
ديسان له (۸۰) پينگاهه رپوايه ت کراوه که ووتویه تی ((هه رکه سی من به باشت بزانی ت له نه بو
به کره عمر، نه وه دارکاری ده که م به ژماره ی جه لده ی بوختان چی))^۲.

چواره م / شوین پین صديق ی هه لگرتوه له نیش و کاریدا:

عدلی (ﷺ) زۆر پازی بوو به جینشینایه تی نه بو به کره هاویه شی بووه له نیش و کارو چاره سه ری
کیشه کاندای، و خۆشی و یستوه له دوايه وه نو ئیژی کردوه و رقیشی له و که سانه بوو، که رقیان لئ
ی بووه.^۳

^۱ مسند احمد (۱ / ۱۷۰) اسناده صحيح .

^۲ مناهج السنة (۳ / ۱۶۲)

^۳ الشیعة و اهل البيت - احسان الهي ظهیر ۶۹ .

تهنانت كهسيك كه له نهيارى خليفه راشيدهكانيش دانى بهو پاستى يه داناوه و نهوه -
 يهعقوبى - شيعه توندرپوه له ميژوه كهيدا باسى سهرده مى خيلافهتى صديق دهكات و دهليت "
 نهويه كر ويستى غهزاي وولاتى پۆم بكات پاوتيزى به كۆمهلى له هاوه لائى پيغه مبهري خوا (ﷺ)
 كردو هدره كهيان شتيكيان ووت و پاوتيزيشى به عدلى كرد و نهو يش ناماژهى پيدا كه ههستيت
 بهو كار، نهبو به كريس ووتى: تۆ بليتى نهم كار بهكم سهر كهوتوم؟ عدلى (ﷺ) ووتى: موژدهى
 خوشت هديه .

نهبو به كر ووتى: چ موژدهيهك؟ عدلى (ﷺ) ووتى: له پيغه مبهري خوام بيستوه كه نهو موژدهيهى
 داوه، و نهبو به كريس (ﷺ) (ﷺ) پيتى ووت: نهى باوكى ههسن دلت خوشت كردم بهو موژدهيهى
 پيغه مبهري خوا، خواى گهوه دلتى توش خوشت بكات ((¹)).

و عدلى (ﷺ) هه ميشه دوعاى خيترى كردوه بو نهويه كر له سهر كارى مهزنى كۆكردنهوى قورئان
 و ووتيهتى " اعظم الناس أجراً في المصاحف ، ابوبكر الصديق ، هو اول من جمع بين اللوحين "².
 واته: گهوه ترين پاداشتى قورئان بو نهبو به كرى صديق ه كه نهو يه كه مين كهس بوو قورئانى له
 دوو تويى كتيبيكدا كۆكردوه.

پينجهم / نيوان صديق و فاطمه (ﷺ):

عائيشه (ﷺ) دهليت: فاطمه و عباس - خوايان لى پازى بى - هاتن بۆلاى نهبو به كر (ﷺ) داواى
 بهشى خويان كرد له ميراتى پيغه مبهري خوا (ﷺ) . داواى زهويه كهى فهدك و بهشه كهى
 خهبيهريان ده كرد.

نهبو به كريس (ﷺ) ووتى: له پيغه مبهري خوام بيستوه كه فهرموويهتى ((لا نورث ما تركنا،
 صدقة))³ واته ((ئيمه پيغه مبهريان ميراثمان نى يه له داواى خۆمان و ههرچيشمان لى بهجى پيتى
 نهوه دهكرت خيتر)).

¹ تاريخ اليعقوبي (٢ / ١٣٢ - ١٣٣)

² مسند احمد (٤٧)

³ بخارى (٦٧٢٦) .

و فاطمه یش (رضی الله عنها) وازی له داواکاریه کدی هیټنا، همرکه گوټی له فرموده که بوو، سمری
 بڅ هق دانواندو شه مش شهوه ده گهیه نیت که فاطمه شه فرموده یه نه بیستبوو، همرکه بڅی
 باسکرا یه کسدر وازی هیټنا له داواکاریه کدی.^۱

به لأم هندی له شیعه کان به تاییهت زیاده پوه کانیان (غلو) شه به سهرهاتی داواکاری میرات و
 په درندنه وی نه بویه کریان کردو ته تهریکی ژهرای دهیگر نه شه پیاه وی نیسلام و همدو هاو له
 به پریزه کانی پیغه مبهری خوا (ﷺ) شه همدو فرموده ده (صحیح) ه په ده که نه وه - په نا به خوا
 - هاو له آن له که دار ده کهن و بهوه تاوانباریان ده کهن که زو لم و سته میان له (أهل البيت) کردو وه
 دهیشیکه نه بنه مایه ک بڅ جیگر کردنی نا کوکی نیوان هاو له آن و نالویدیت -

شه وی کتیبی شیعه کان بخوټیټ شهوه سهارهت به په درندنه وی شه فرموده صحیحانه وی که باس
 لهوه ده کهن پیغه مبهران میراتیان دایهش نا کریت و پیغه مبهرمان (ﷺ) ده فده مویت ((نحن معاشر
 الانبیاء لا نورث، ما ترکناه صدقة))^۲ و گومانه کانیشیان بڅ شه فرمودانه بهم جوړه یه:

۱- وا گومان ده بدن که شه فرموده یه - په نا به خوا - شه بو به کر (ﷺ) شه فرموده یه وی
 هه لبه ستوه، و له م باره یه وه خوټنده واره کانیان که بڅ نمونه ناوی هندی که له وانه دینن تا موسلمان
 بڅی ده ریکه مویت که تا چ شه ندازه یه ک دژایه تی هاو له گیان له سدر ده سته کانی پیغه مبهریان
 کردو وه:-

(الحلی) ده لیت: ده دیسه کدی که شه بو به کر هه لی به ست (ما ترکناه صدقة) فاطمه همر باوه پریشی
 پی نه کرد!! یان ده لیت: شه بو به کر بڅ پشتگیری کاره کدی له پی نه دانی میرات به فاطمه و عباس،
 کو مده لی فرموده وی دروست کردو وه که بهس خڅی ریوایه تی کردو ون^۳.

و (مجلسی) یش پاش شه وی باسی شهوه ده کات که شه بو به کرو عمر (ﷺ) گوایه په نا به خوا
 زویه کدی فده کیان برد بڅ خوټیان، ده لیت: له بهر شه مه به سته شه ریوایه ته پیسه یان دروست کرد
 که ده لیت ((نحن معاشر الانبیاء لا نورث، ما ترکناه صدقة))^۴.

^۱ تاریخ مختلف الحديث، لا (۱/۱۹).

^۲ مسلم، (۱۷۵۸).

^۳ منهاج الکرامه مطبوع مع (منهاج السنة)، (۱۹۳/۴).

^۴ حق البیّن لا (۱۹۱) له کتیبی (العقیده فی اهل البیت) لا ۴۴۳ و مرگواوه.

(خومەینی) یش له کەشف الاسراردا دەلالت : ئەو فەرموودەیە کە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر -
 صحیح - نیە و ئەو فەرموودەیە یەشی لەبەر ئەوە دروستکراوە کە ئەوەکانی پێغەمبەر لە ناو
 بپریت .^۱

ئەم ووتانە ی سەرەوێش هەموویان پەت کرانەو و بەدرۆخراوەتەو زۆر ناشکرایە کە ئەبو بەکر
 (ع) تەنها نیە لە گێڕانەوێ ئەم فەرموودەیەدا بەلکو فەرموودە ی " لا نورث ما ترکناه صدقة "
 ئەبو بەکر و عمر و عثمان و عەلی و طلحە و زوبیر و سعد و عبدالرحمن ی کوپی عەوف و عباس
 ی کوپی عبدالمطلب و خێزانەکانی پێغەمبەر (ع) ئەبوو هوریرە و حذیفە بن الیمان رێوایەتیان
 کردووە - خوا لە هەموویان پازی بیت .^۲

هەرەها سوننە و کۆدەنگی هاوەلان - اجماع - لەسەر راستی ئەو فەرموودەیان :
 (ابن تیمیە) دەلالت ((ئەوێ کە کەس میرات لە پێغەمبەر (ع) نابات بەرپرگە ی سوننەو
 دوویات کراوەتەو و کۆدەنگی هاوەلانیشی لەسەرە و لەبەك هاوەل ملە جەپتی لەم کارەدا
 نەکردووە و بەلکو هەمویان وەریان گرتووە و قبوڵیان کردووە ، لەبەر ئەوەشە کەبەك خێزانی
 پێغەمبەر (ع) نابینی سوریوون لەسەر داواکاری میراتەکیان لیتی، و مامە عەباسیشی
 (ع) سۆر ئەبوو لەسەر داواکاریەکی و هەموویان لەبەر خاتری ئەو فەرموودەییە دەستیان لە
 داواکاریەکیان هەلگرت و ئەمەش بە درێژایی ماوەی حوکمرانی خەلیفەکان بەردەوام بوو تا
 گەشتە یەر حوکمرانی عەلی (ع) و فەدەك و هەموو زەویەکانی تر کەوتە ژێر دەستی و کەچی
 کاری بەو فەرموودە (صحیحە) کردو هیچی بە فاطمە و مندالەکانی ئەداو هیچیشی بە دایکانی
 باوەرداران ئەدا، و ئەگەر وابوایە نایا عەلی (ع) نەیدەتوانی ئەو سەتەمە لەسەر (خانەوادە ی
 پێغەمبەر) هەلگریت بەو هەموو هیژو توانایەو کە جەنگی بەرامبەر معاویە دەکرد و سوپای
 مدەنی پێك دەخست بۆ ئەو مەبەستە نێتر ئەو تۆزە ماله چی بوو بیدایەتەو پێیان کە ئەوە زۆر
 ئاسانتر بوو .^۳

^۱ کشف الاسرار- خینی لا (۱۳- ۱۲) لة (العقيدة في اهل البيت) وەرگراوە.

^۲ العقيدة في اهل البيت لا ۴۴۴.

^۳ منهاج السنة (۲۲۰/۴)، (۳۴۷/۶).

(ابن الجوزی) دهلیت : جاریک عهباسی سهفاح لهسهر بلند گۆ ووتاری ددها و پیایوئیک ههستایه سهر پی و ووتی: من له نهوهی عهلیم و نهی گهوهی موسلمانان تۆلهم بۆ بکهروهه، سهفاح پیی ووت: کئی ستهمی لیکردوویت ؟ ووتی نهبو بهکر ستهمی له فاطمه کرد که فدهکی لی داگیر کرد. پیی ووت: بهردهوام لهسهر نهو ستهمهبوو؟ ووتی: بهئی. ووتی: نهی پاش نهو؟ کابرا ووتی: عمر چوه سهر حوکم ، ووتی: نهویش بهردهوام بوو لهسهر ستهم لی کردنتان؟ ووتی: بهئی ، ووتی: نهی پاش نهو؟ ووتی: عثمان چوه سهر حوکم ، ووتی: بهردهوام بوو لهسهر ستهم لیکردنه کهتان؟ ووتی: بهئی، عهباسیش ووتی پیی نهی پاش نهو کئی چوه سهر حوکم؟ دهلی: کابراسهیری نهو لاوای کرد تا کونی بدزیتتهوه و لیوهی رابکات.^۱

۴ - لیبورهی فاطمه له گهل نهویه کردا:

بهراشکاوانه جیگرهوه که فاطمه پاش نهو داواکاریه له نهویه کر پازی بوو و بهو شیویهش وهفاتی کرد، ویدههقی بهسهندی خۆی له شعهبی یوه دهگیریتتهوه که وتیهتی ((کاتی فاطمه نهخۆش کهوت، نهبو بهکر هات بۆ سهردانی داوای هاتنه ژورهوهی کرد، و عهلیش (علیه) ووتی: ههزده کهیت پوخسهتی بدهم ؟ ووتی: بهئی، و نهویش فرمووی لیکرد و هاته ژورهوه تا گهردهنی نازاد بکات و پیی ووت: سویند بهخوا تهنها لهبهر پهزامهندی خواو پیغه مبهره کهی و پهزامهندی ئیوهی (اهل البيت) وازم له مال و حال و خزم و کهس و هۆزی خۆم هیناوه و پاشان داوای گهردهن نازادی لیکردو نهویش گهردهنی نهویه کری نازاد کرد. واین کشر دهلیت (اسنادی نهو فرمودهیه باشه و به هیزه و دیاره شعهبی له عهلی بیستوهه یان له کهسیکی بیستوهه که نهویش له عهلی بیستوهه.^۲

شهشم/ ژن و ژن خوازی نیوان صدیق و (آل البيت):

پهیهوهندی نیوان خهلیفه موسلمانان - نهبو بهکری صدیق - و خانهوادهی بهرپی پیغه مبهری خوا (علیه) زۆر پتهو بههیزهوه و زۆر خۆشهویستی له نیوانیاندا جیگیر بووه و نیت نهو پهرو پاگهندهو

^۱ تلخیص ابلیس ۱۳۵.

^۲ البدایه و النهایه (۵/ ۲۵۳)

چېړه که دهم هدلبهستانه‌ی که نه‌یارانی صدیق و (ال‌البیت) دروستان کردوون نه‌یانتوانیوه قه‌لای نه‌وخ‌شه‌ویستی یه‌پروختنن.

و عائشه‌ی پاک داوین (ع) که کچی نه‌بو به‌کربو و خیزانی سرداری مرؤفایه‌تی بووه و ه‌روه‌ها (ن‌سمای کچی عومه‌یس) که خیزانی جه‌عف‌ری برای عدلی بوو، له‌پاش مردنی جه‌عف‌ر نه‌بو به‌کری صدیق خواستویه‌تی و کوپ‌یکیشی لی‌بوه به‌ناوی (محمد) که عدلی (ع) له‌س‌رده‌می حوکم‌پانی خ‌زیدا کردوویه‌تی به‌والی میسرو کاتی نه‌بو به‌ک‌ریش وه‌فاتی کرد عدلی (ع) خواستی و کوپ‌یکیشی لی‌بوو ناوی نا (یده‌یا).

و ه‌روه‌ها کچیتک له‌ن‌ه‌وه‌کانی نه‌بویر (ع) خیزانی (محمد الباقر) بوو که به‌نیمامی پینج‌هم داده‌ن‌ریت لای شیعه‌کان که نه‌وی عدلی بوو (ع).

مام‌وستا "احسان إلهی ظهیر" ده‌ل‌یت: قاسمی کوپ‌ی عمدی کوپ‌ی نه‌بویه‌کر له‌گه‌ل عدلی کوپ‌ی حوسه‌ین ی کوپ‌ی عدلی کوپ‌ی نه‌بو طالب دا، کوپ‌ی پوری یه‌ک‌تری بوون که دایک ه‌ردوویکیان کچی یزدج‌ری کوپ‌ی شهریار کیسرای فارسی بوو که له‌عه‌هدی عمردا له‌غه‌نیمه‌کاندا بوون.^۱

ه‌ر (احسان) ده‌ل‌یت: به‌ل‌گه‌یه‌کی تری خ‌زه‌ویستی (اهل‌البیت) بو نه‌بو به‌ک‌ری صدیق (ع) له‌وه‌دایه که ز‌زریان ناوی مندا‌له‌کانیان به‌ناوی (نه‌بویه‌کره) وه‌ناوناوه نه‌وش له‌ب‌ر خ‌زه‌ویستیان بو خاوه‌نی نه‌و ناوه بوو، نه‌مه‌ عدلی یه (ع) کوپ‌یکی ناوده‌ن‌یت - نه‌بو به‌کر - و نه‌م کوپ‌ه‌شی له‌پاش دانای نه‌بو به‌کر (ع) به‌جینشینی پیغه‌م‌ب‌ری خوا (ع) به‌م ناوه وه‌ب‌گره له‌پاش وه‌فاتیستی.

ده‌ی نایا من به‌ه‌موو شیعه‌کانی نه‌م‌پ‌ر ده‌ل‌یم نایا تاقه مندا‌ل‌یک‌تان به‌ناوی نه‌بو به‌ر‌کره‌وه ناوناوه؟ بی‌گومان نه‌خ‌یر، که له‌کاتیک‌دا خ‌زریان به‌شوینکه‌وته‌ی عدلی و خ‌زه‌ویستی عدلی ده‌زانن (ع)!!!.

نه‌ک ه‌ر نه‌وه‌نده به‌ل‌کو به‌ل‌گه‌ی نه‌وی که (اهل‌البیت) ز‌ز ز‌ر حورمه‌تی صدیقیان گرتووه و خ‌وشیان ویستووه و ناوه‌کیان به‌پ‌ر‌ز زانیوه، نه‌وه‌تا ه‌ردوو کوپ‌ی عدلی (ع) ه‌سه‌ن و

^۱ الشیعة واهل‌البیت ۷ (۷۸-۸۳)

حوسەین ، ھەریەکیان کورپێکی خۆی ناواناوە ئەبو بەکر، کە (یەعقوبی) و (مەسعودی) کە ھەردووکیان لەگەورە مێژوونووسانی شیعەن ئەم مەسەلەیان گێڕاوەتەوە و یان نقل کردووە.^۱

ئەمەش بەردەوام بوو لەناو خانەوادەی بەرپێزی پێغەمبەردا (ﷺ) لە دای ئەوانیش، بۆ نمونە عبدالله ی کورپی جەعفر (ﷺ) برازاکی عدلی کورپی ئەبو طالب ، کورپەکی خۆی ناواناوە (ئەبویەکی) و ئەمەش ئەو پەڕی مانای خۆشەویستی و پێکەو ژیان لەناو ھاوەلانی بەرپێزدا و بە پێچەوانەی ئەوی شیعە دەیلێن کە گواہ - پەنا بە خوا - پەقە بەرایەتی و دژایەتی و ئەیاری و سەمکاریان لەناو دا بوو بە تابەت لەگەڵ (اهل البيت) دا.^۲

حدوتم/ عدلی (ﷺ) له کاتی وه فاتی نه بویه کړدا (ﷺ):

عدلی (ﷺ) یه کیک بسو لهو که سانه ی که نه بو به کری صدیق (ﷺ) له کاتی سهره مدرگیدا ده ستیشانی کردن بۆ خیلافات له پاش خوی، به لام عدلی خوی پای وابوو که عمری فاروق (ﷺ) شوینی صدیق بگریتموه ،^۳ وکاتی مردن نزیک بوویه وه و نه بو به کریش وه لامی دایم وه و دواين ووشی که له زاری ده رچوو نمو نایه ته پیرزوی سوپه تی یوسف بسو که ده فهرمویت "

توفنی مسلماً و الحقنی بالصالحین" واته: به موسلمانه تی بزم و پاشان بگه یه نیته کاروانی صالحان

و لهو کاته خهفت نامیزدها مه دینه وه بلیتی بومه له رزه لییداوه و لهوساته وهی پیغه مبهیری خوا (ﷺ) کۆچی دواپی فرمویه ، مه دینه خهفت و ناره حتی وای به خۆیه وه نه دیبوو، و گریان و سه دا نهو ئیواره یه ناسمانی نهو شاره ی پرکرد بوو، عه لیش (ﷺ) زۆر به خێرای و به گریان و (إنا لله و إنا الیه راجعون) وه هات و له بهردهم نهو ژوردها وه ستا که شه بو به کر لهوی گیانی سپاردبوو، پر به دهه هاواری کرد و دهیوت " په حمه تی خوات لیبتی نهی شه بو به کر تۆ هاوپی و خۆشهویست و مایه ی حهوانه وهی پیغه مبهیرو جیگه ی متمانه ی بوویت، له هه مووان دهوله مه ندرت بوویت له ئاینه که ی خوا، و له هه مووان زیاتر له پیغه مبهی (ﷺ) گه یشتبویت ، له هه مووان

¹ تاريخ اليعاقبة (٢ / ٢٢٨) النتيجة والأشوا لا ٨٢.

² الشيعة واهل البيت لا (٨٣) . رحماء بينهم - صالح درويش

³ الكامل لاين الاثني (٧٩ / ٢).

زیاتر نیسلام دۆست بویت، له ههمویان پێشتر بویت له چاکه‌دا، له ههمویان به‌رزتر بویت له پله‌دا، و له ههمویان نزیکتر بویت له هۆکاری چاکه‌دا، و شتووه‌ شتووازه‌ له ههمویان زیاتر له پێغه‌مبه‌ری خوا ده‌چوو، و له ههمویان پله‌ت به‌رزتر بوو، ده‌ی خوا پادا‌شته‌ت بداته‌وه‌ له‌ بانی ژیا‌نت له‌ پێناو پێغه‌مبه‌ر و نیسلام‌دا، باوه‌رت به‌ پێغه‌مبه‌ر هێ‌تا له‌ کاتی‌که‌دا خه‌لکی به‌ درو‌یان ده‌خسته‌وه‌، تۆ بۆ نه‌و وه‌ک چاو و‌گۆی وا بو‌ویت، خوا له‌ قورئانه‌که‌یدا ناوی لێ‌ناویت (صدیق) ، وه‌ک خوا ده‌فهرموی ((والذی جاء بالصلق و صدق به‌.....)) .

تۆ دڭنەوايىت دەکرد لە کاتيکدا خەلکى دووره پەريژ دەبون ليى، تۆ لەهەموو ناڤەهەتى يەکاندا لەلای بوويت کە خەلکى لەلای نەبون، لە ناڤەهەتى ترين کاتدا تۆ باشتري هاپيى بوويت، تۆ دووم کەسى ناو نەشکەوت بویت، کاتي نارامى دابەزيه سەرى ، و هاپيى کۆچى بویت، و جيئشيني بوويت بۆ پاريزگارى لە ئيسلام و ئومەتەکەى، باشتري جيئشيني بوويت لە کاتيکدا خەلکى پاشگەز دەبونەوه.

تۆ به‌شیره‌یه‌کی واجوان هه‌ستایت به‌ کاره‌کانی که هیچ جێنشینی وای نه‌کردوه بۆ هیچ پیغه‌مبه‌ریک، تۆ له‌سه‌ر پی و هه‌ستای له‌ کاتی‌که‌دا هاوه‌له‌کانی له‌سه‌ر نه‌ژنو که‌وتبون، تۆ س‌نگت ده‌ریه‌پاند له‌ کاتی‌که‌دا نه‌وان سه‌ریان کز ده‌رکرد، تۆ به‌ هێز بویت له‌ کاتی‌که‌دا خه‌لکی تۆقابه‌بون، پابه‌ندی به‌رنامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ریبویت (ﷺ) له‌ کاتی‌که‌دا خه‌لکی لێی بیناگا بوون، تۆ وه‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا پیتی ده‌وتیت له‌لاشه‌دا لاواز بوویت، به‌لام له‌ ناینی خوادا به‌هێزبوویت.

له لای خۆت بچوک بویت ، به لām لای خوا ژۆر مهزن بوویت، به پێژر بوویت له بهرچاوی خه لگی و مهزن بووی له دلیاندا، کهسیان کینهیان لیت نه بوو، که سیشیان قسهیان له سهرت نه بوو، باکت له هیچ مه خلوقێک نه بوو، لاواز و بێ دهسهلات له لات به هێژر بوو تا مافی خۆیت دهست ده خست، و خزم بێگانه له لات وهک یهک وابوون، و نزیک ترین کهس له لات نهوانه بسوون که زیاتر بۆخوا صولحا بوون و تهقوای نهویان له دلدابوو.

ئيش و كارت ھەمووى نەرم و نىيانى و پاستگۆيى بوو، ووتەكانت بە جى بون، برىتىسى بوون لە سوربون و لەسەرخۆيى، پاو بۆ چونت لە زانست و كردهو بوو، ناين بە تۆ پێك پاوەستا، و باوەر بەتۆ ھىزى وەرگرت، و بەرنامەكەى خوا زال بوو، تۆ پيشمان دەكەوتیت سوتند بەخوا پيش

کهوتنیکی دوور، کهسانی پاش خۆت بدو کاره جوانانهت ماندوو کرد، ماندووونیکی توند، لهکاری چاکه دا سمرکهوتیت بهسمرکهوتنیکی ناشکرا، دهی سا " انا لله وانا اليه راجعون" پازین به قهزای خواو به کارهکانی خواى تعمالا، و سمرنزمی دهبین، وهللاهى لهدوای کۆستی پیغهمبیری خوا (ﷺ) موسلمانان همرگیز کۆسی وهک تۆیان ناکهوتیت، و تاین بهتۆوه سمریرزو پاریزراو بوو، دهی خوا بتگهیهنیت به محمد (ﷺ) ، له پاداشتیش بی بهشمان نهکات و لهدوای تۆ سمرگمردانان نهکات)) .

نا لهم کاتهدا خهکهکه ههموو بیدهنگی ووتهکانی عدلی بوون ، و همر که لی بوویمه بانگ و صدای گریانیاں لیدا بهیهک دهنگ هاواریاں کرد: راستهکهیت.^۱

له ریوایهتیکی تردا هاتوه که دهچیتته ژوووهوه و نهبو بهکر دهبینی کفن کراوه هاوار دهکات و دهلیت: همر کهسیک گهپایتموه بۆ لای پهرومردگار به نامهی کردارهکانی ئهوهندهی ئهم پاكشاهه خۆشهویست نیه لهلام.^۲

¹ البصرة لابن الجوزي (١ / ٤٧٧ - ٤٧٨)

² التاريخ للذهبي عهد خلفاء الراشدين لا (١٢٠)

جی باسی دودوم

عہلی (ؑ) لہ سہر دہمی عومہری فاروقدا (ؑ):

یہ کمہ/ عہلی لہ کارویاری دادوہریدا:

عہلی ئەندامیئکی گہورہو بہرچاوی ئەنجومەنی شورا بوو لہ دہلەتەکی عمردا، بەلکو پاوێژ کاری پلہ یەک بوو، عمر (ؑ) چاکە و لیہاتویی و تیگەیشتنی عہلی لہ بہرچاوی دہگرت و پای ژۆر باش بوو بہرامبەری و دہریارہی دہیوت "أقضانا علي" دادوہرترین کەسمان عہلی یە^۱.

(ابن الجوزی) دہلەیت: ئەبو بەکرو عمر پاوێژیان بہو دہکرد و عمر (ؑ) دہیوت ((اعوذ باللہ من معضلة ليس لها ابو الحسن)).^۲ واتە: ئەنادەبەم بەخوا لہ مەسەلە یەکی قورس و "ابو حسن" یش نەبێت بۆ چارەسەرکردنی.

مەسروق دہلەیت: خەلکی لہ شەش کەسەو زانستیان وەرگرتووە (عمرو علي و عبدالله و ابی موسی و زید بن ثابت و ابی بن کعب) و دہلەیت: ھاوہلائی پیغەمبەری خوا م بۆن کردووە، و بۆم دەرکەوتووە زانست لہ لای شەش کەسیان کۆیووەتووە (عمرو علي و عبدالله و ابی درداء و ابی بن کعب و زید بن ثابت) و ئەوانیشم بۆن کرد دوو کەسیان لہ ھەموان زیاتر زانا بوون: عہلی و عبدالله ی کورپی مسعود^۳.

ھەرۆھە دہلەیت: زانست دہگەراییوہ بۆ لای سێ کەس، زانای مەدینە ی پێ لہ نور عہلی کورپی ئەبو طالب بوو، زانای کوفەیش عبدالله ی کورپی مسعود بوو، زانای شامیش ابو درداو بوو، ئەگەر ئەو سیانە یەکیان بگرتایە زانای عێراق و شام لہ زانای مەدینە یان دہپرسی بەلام ئەو لہوانی نەدەپرسی.^۴

بە دادوہری یە ناوازەکانی دہلەتەنی نوێی ئیسلامی پازاندبویوہ لہوانە:

۱ - ئافرەتیک جار بە جار شیتتی یەکی لێدەھات:

^۱ الاستيعاب في معرفة الأصحاب لا ۱۱۲۰.

^۲ فضائل الصحابة لا (۱۱۰۰) اسنادہ ضعیف.

^۳ علل الحديث و معرفة الرجال علی بن المديني لا (۴۲ - ۴۳).

^۴ المعرفة و التاريخ للفسري (۱ / ۴۴۴).

(ابی ضبیان الجنبی) ده‌لټت: نافرده‌تیکیان هټنا بۆ لای عمری کوپی خطاب (ﷺ) که زینای کردبوو، فرمانی ده‌رکرد که سزای په‌سمردا جی به جی بکمن، نه‌وانیش بردیان بۆ په‌جم کردن، له‌پښگا عدلیان پی گه‌یشت ووتی: نه‌وه چیه؟ ووتیان زینای کردووه و عمر فرمانی داوه په‌جمی بکمن، عدلیش (ﷺ) له ده‌ستی سه‌ندن و بردیه‌وه، و نه‌وانیش هاتنه‌وه بۆ لای عمرو نه‌ویش وتی: چی بوو هاتنه‌وه؟ و نه‌وانیش ووتیان: عدلی گه‌راندینه‌وه، و عمر یش ووتی: ده‌ی عدلی له‌بهر شتیک نه‌بیټ که نه‌و باشر ده‌یزانټ نه‌ی ده‌گه‌راندووه، و ناردی به‌دوای عدلیدا و عدلیش (ﷺ) هات و ناسه‌واری توپه‌بونی پیوه دیاربوو، پیی ووت: نه‌وه بۆچی نه‌و خه‌لکانه‌ت گه‌راندووه؟ عدلی (ﷺ) پیی ووت: نه‌ی نه‌تبیس‌تووه پیته‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرمویه‌تی ((رفع القلم عن الثلاث، عن النائم حتی یستيقظ، وعن الصغیر حتی یکبر، وعن المبتلی حتی یعقل؟)) واته: قه‌له‌می گونا هه‌لگیراوه له سمر سی که‌س، خه‌وتوو تا خه‌بهر ده‌بیته‌وه، و منداڵ تا گه‌وره ده‌بیټ، و شیټ تا چاک ده‌بیته‌وه. عمر ووتی: به‌لټی. عدلی (ﷺ) ووتی: نه‌مه فلان ژنه و له فلان هۆزه جار به‌جار عدلی له‌لای خوی نامینټ و کټ ده‌لټی له‌م کاته‌دا نه‌م شیټی یه‌ی لی نه‌هاتبی، عمر ووتی: نازانم.

و سزای به‌ردباران‌کردنی له‌سمر هه‌لگرت، و عمر نه‌یزانیبوو که شیټ بوو.^۱

۲ - دوو قات کردنه‌وی سزای ناروق خۆر:

عمر (ﷺ) پراو بۆ چوونی عدلی قبول کرد، سهرباره‌ت به سزای (حه‌دی مه‌ی نو‌ش) نه‌مه‌ش له‌بهر نه‌وه‌بوو دیارده‌ی عمره‌ق خواردنه‌وه له‌ناو گه‌له‌ پزگاری‌بووه‌کاندا بلا‌وی‌بوویه‌وه و تازه موسلمان بوو بون، و عمر پاوژی به‌ عدلی کرد و نه‌ویش ووتی (۸۰) جه‌لده‌ باشه که نه‌وه‌ش خوارترین تو‌له‌ی حه‌ده‌کانی خواجه، و هۆیه‌که‌یشی بۆ نه‌وه گه‌راندووه که هه‌ر کاتی سمر خۆش بسو بوختانیش ده‌کات و بوختانیشی کرد (۸۰) جه‌لده‌ی لی‌ده‌ردرټ.^۲

^۱ مسند احمد - ژماره - ۱۳۲۸ - (صحیح لغوه)

^۲ ارواء الغلیل للابانی (۸ / ۴۶ - ۴۷) اسناده ضعیف .

یان له جیبه کی تر دا عدلی (ﷺ) ده لیت: همرگیز سزای هدی که سی نادم و لهو کاته دا بریت، و گوئی بده می، مه گهر مدی خور که نه گهر مرد، خوینه که سی شه دم چونکه پیغه مبهری خوا نمیکردوه به سونته.^۱

وابن تیمه یش شه پایدی په سند کردوه و ووتویه تی: له کاتیکدا عمره ق خوره کان کم بونه وه سزای چل داره که جیگیر ده کریته وه.

۳ - ده ست ناروات به سر کوره له ناو سکا :

نافره تیکی سک پریان هینا بۆ لای عمر و نهویش پرسیری لیکرد و نهویش دانسی نا به داوین پیسی یه کهیدا، و عمریش فرمانی ده رکرد که په جم بکریت، له دهره وه عدلی (ﷺ) نافره ته که ی بینى و ووتى : بۆ کوئى ده بن؟ ووتیان : (ته میر المؤمنین) فرمانی ده رکردوه، عدلیش (ﷺ) گهراندیه وه بۆ لای عمر و پیتی ووت: تۆ فرمانت داوه به په جم کردنى؟ عمر ووتى: به لئ. له بده ده دا دانى به بده دپره وشتى یه کهیدا ناوه، عدلیش (ﷺ) پیتی ووت: تۆ ده توانیت شه و نافره ته بکوژیت به لام ناتوانیت سزای کوره که ی ناو سکی بدهیت، و پیشی ووت: له وانه یه سزات دابیت یان ترساندیت؟ ووتى: به لئ و امان لیکردوه، و عدلیش (ﷺ) پیتی ووت: نه ی نه ت بیستوه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمویه تی: سزا جی به جی ناکریت به سر که سی کدا به لیدان دان به تاواندا بنیت و همر که سیک بگریت و کۆت و زهیر بکریت و له ژیر همره شه دا دان به همرچیدا بنیت شه شته ناچه سپیت به سریداو کارى پیناکریت، و عمریش (ﷺ) شه ژنه ی بده لا کرد و پاشان ووتى ((عجزت النساء ان تلدن مثل على بن ابى طالب، لولا على لهلك عمر)).^۲ واته: نافره تان نه یان توانیوه وینه ی عدلی کورې شه بو طالبیان بییت، و نه گهر عدلی نه بویه، عمر له ناو ده چوو. (ابن تیمه) له سر شه پوداوه ده لیت ((نه گهر شه پوداوه راست بیت شه وه مانای وایه عمر (ﷺ) نه یزانیوه که شه ژنه سکی پره که عدلی ناگاداری کرد، به خوشحالی یوه له بریاره که ی خوی دابه زی، و شه وشی که مه سه له یه که له عمر نا لوزیت هیچ نه نگى نیه بزی که عدلی

^۱ فتح الباری (۱۲/۶۶)

^۲ المختصر من کتاب الموافقه لا (۱۳۱).

(ﷺ) وهك براهه كى بالڤاست بۆي پاست بكا توه و توهش به تهاوى ماناي توهيه كه خۆشهويستى نيوان عدلى و عمر زۆ له وه مهزنتره كه هه نديك به ناو مو سلمان نيوانيان بشيوتين.¹

٤ - چي نازانن بيجگيرنه وه بۆ سوننه تي پتفه مبه ر (ﷺ) :

نافره تيكيان هينا بۆ لاي عمر (ﷺ) كه له كاتي عيده دا شوي كرده بو، و عمر يش جياي كرده وه له يهك و ماره يي يه كه شي خستنه (بيت المال) و وتي: ماره يي يهك ناده م به كه سيك شو كرده كه ي دروست نه ييت و وتيشي " هه رگيز بۆيه كتر يش ناشين!" و تهم هه واله گه يشته عدلى (ﷺ) و وتي: تهمه حالي نه بونه له سوننه ت، چونكه هه ر به گوژانه وه ي بۆ لاي تهمه پياوه ماره يي ده كه وي ت و له يهك جيا ده كرينه وه و پاش تي پهره بوني (عده) تهمه پياوه هه موو داواكار تيك نه تواني ت داواي تهمه ژنه بكات، و عمر يش له وتاردا پروي كرده خه لك ي و وتي: شتيك لي تي تي ناگه ن بيجگيرنه وه بۆ سوننه ت، و عمر يش گه پرايه وه سه ر و وته كه ي عدلى.²

٥ - كه چي ك پياويك ده خاته داوي خۆي:

جه عفه ري كوپي عه د ده ليت: نافره تيكيان هينا بۆ لاي عمر (ﷺ) كه حه زي له گه نه جيكي نه نصاري كرده بو به لام گه نه كه زۆر خۆي لي ده پاريزي ت و ناچي ت به ده م داواكاري يه حه رامه كاني يه وه، و نافره ته كه ش ويستبوي تهمه گه نه پاك داوي نه ئا بروو به ريت، هاتبوو هيلكه يه كي هينا بوو زه ردينه كه ي فه ي داو سپينه كه ي دابو له شه روا ل و جله كاني خۆي و هاتبو بۆ لاي عمر و هاواري كرد: تهمه پياوه ي نه نصار هاتۆ ته لام و له ناو خزه كا ندا ئا برووي بر دووم و تهمه ش ئا سه واري كا ره پيسه كه يه تي كه له گه لم كرده ويه تي، و عمر يش له نافره تاني پرسيبوو و تهاو نيش ووتيان پاست ده كات ئا سه واري مه ني پياوي پتوه يه،

بۆيه نيازي كرد سزاي تهمه گه نه بدات، و لاوه كه ش لالا يه وه و وتي: تهي تهمه يي باوه رداران په له م لي مه كه، سويند به خوا نه به ده ره وشتي م كرده وه و نه به ريشم لي كرده توه، به لام تهمه ژنه داواي شتيكي واي لي كردم و منيش به گويم نه كرد و خۆم لي پاراست.

¹ منهاج السنة (٦ / ٤٢)

² المعنى والشرح الكبير (١١ / ٦٦ - ٦٧)

و عمریش پووی کرده عدلی و پیّ ی ووت: نهی باوکی حهسهن تۆ چی ده‌لّیت؟ و عدلیش (ﷺ) سهیری شوینه‌واری ناوه‌کدی سهر جله‌کانی ژنه‌کدی کردو داوای کرد ناوِیکی زۆر گهرم بهیتن بۆی، و پرستی به‌سهر جله‌کانیدا و یه‌کسهر سپیایی یه‌که بهستی و پاشان بۆنی کرد و به‌زمانیشی لیتی چهشت و له‌نافره‌ته‌که توپه‌ بوو، نه‌ویش دانی نا به‌کاره‌که‌یدا،^۱ نا به‌و جۆره‌ باوکی حهسهن ژیرانه‌ توانی وه‌ک وه‌زیرِیکی دلتسۆزی ده‌وله‌ته‌کدی عمر نه‌و لاوه پاکداوِینه‌ی پرزگار کرد و نه‌و نافره‌ته‌ حیل به‌سزای خۆی گه‌یاند.

دووه‌م/ عدلی (ﷺ) و کاروباری دارایی و نیداری ده‌وله‌ته‌کدی عمر (ﷺ):

أ - مووچه‌ی خه‌لیفه‌ عمر (ﷺ): کاتیّ عمر بوو به‌ نه‌مه‌ری باوه‌رداران له‌ داوای کۆچی داوایی نه‌بویه‌کر، و ماوه‌یه‌ک قبولی وه‌رگرتنی مووچه‌ی (بیت المال) نه‌بوو، تاوای لیّهات گۆزه‌رانی زۆر ناخۆش بوو، و نه‌و پارهو پوله‌ی له‌کاری بازرگانیدا په‌یدای ده‌رکرد به‌شی خۆی و مالّ و مندالی نه‌ده‌کرد، چونکه‌ به‌ بۆنه‌ی نیش و کاری موسلمانانه‌وه نه‌یده‌په‌ژایه‌ سهر نیش و کاری خۆی. بۆیه‌ هاوه‌لانی کۆکرده‌وه و له‌و باره‌یه‌وه قسه‌ی له‌گه‌لدا کردن و ووتی: چی بکه‌م باشه‌ پِنگه‌یه‌کم بۆ دابنیتن؟ عثمانی کورپی عفان (ﷺ) ووتی: به‌شی خواردنی خۆتانی لیّ هه‌لگرن و پاشان پووی کرده عدلی پیّی ووت: نه‌ی تۆ چی ده‌لّیت له‌م باره‌وه؟ نه‌ویش ووتی: نانی دوو وه‌خته‌ت له‌سهر بیت المال بیت و عمریش به‌ قسه‌ی کرد و ووتی: من وه‌ک سه‌ره‌رشتیاری هه‌تیوو مامه‌له‌ له‌گه‌ل (بیت المال) ده‌که‌م و نه‌گهر وه‌زعم باش بیت نه‌و کاته‌ نامه‌وِیت و نه‌گهر پی‌روستیشم پیّی بیت به‌ شیوه‌یه‌کی جوان لیتی ده‌خۆم.^۲

ب - پای عدلی (ﷺ) ده‌رباره‌ی زه‌وی عیّراق:

کاتیّ زه‌وی عیّراق به‌ پیگای زۆر و جه‌نگ نازادکرا عمر (ﷺ) پاویژی به‌هاوه‌لان کرد و هه‌ندی له‌ هاوه‌لان ووتیان با دابه‌شی بکه‌ین به‌سهر موجاهیده‌کاندا، به‌لام له‌بهر فراوانی و به‌ پیّی زه‌ویه‌که عمر دوربینی به‌کاره‌ینا که نه‌وه‌کانی داوای نه‌وان بیّ زه‌وی ده‌بن، و حمزی نه‌کرد دابه‌شی بکات و

^۱ الطرق الحکیمه لابن القیم لا (۴۸)

^۲ الخلافة الراشدة - سنده صحیح لا ۲۷۰.

پرسی به عدلی کرد که لهولاه بیتدنگ بوو، ثمویش ههمان پای عمری هه‌بوو، عمریش ووتی)) لولا آخر المسلمين ما فتحت قرية الا قسمتها بين اهلها كما قسم النبي (ﷺ) خيبي)).^۱ واته: ته‌گەر له‌بەر نه‌وه نه‌بوايه که موسلمانان موجهیده‌کاتم پشت گوی ده‌خوین، شه‌وا ههر ناوچه‌یه‌کم نازاد بکردایه زه‌ویه‌کاتم ده‌دایه‌وه ده‌ستی خاوه‌نه‌کانی خوی .

ج - عدلی خۆت دابه‌شی بکه :

له‌سه‌رده‌می عمردا مال و دارایی یه‌کی زۆ هات بۆ مه‌دینه‌و و عمر ده‌ستی کرد به‌دابه‌شکردنی و له‌دوایدا زیاده‌یه‌کی لیتمایه‌وه و نیازی کرد هه‌لی بگرت بۆ پووداوه له‌ناکاوه‌کان - پۆژی په‌ش - به‌لام کاتی پاوژی به‌هاوه‌لان کرد له‌و باره‌یه‌وه و عدلی (ﷺ) پیتی ووت: کاتی سامانی به‌حرینیان هینایه‌وه بۆ لای پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و دابه‌شی کرد به‌سه‌ر موسلمانان کاندای له‌کوژایی زیاده‌یه‌کی لیتمایه‌وه و نه‌وه‌شی دابه‌ش کرده‌وه به‌سه‌ریاندا، و عمریش (ﷺ) به‌عدلی ووت : ده‌بیته تۆ دابه‌شی بکه‌یت، و ثمویش هه‌مووی دابه‌ش کرده‌وه.^۲

۲ - عدلی (ﷺ) و کارو باری نیداری :

کاتی عمر (ﷺ) ویستی میژویه‌کی تایبته به‌ده‌وله‌تی ئیسلامی دابنیت تا ئیش و کاره‌کانی له‌سه‌ر رێك بجات ، بۆیه خه‌لکی کوژده‌وه و له‌ویاره‌یه‌وه پرسیری لیکردن: چ پۆژێك بکه‌ین به‌سه‌ره‌تای میژوو؟ و عدلیش (ﷺ) ووتی: له‌و پۆژه‌وه‌ی که‌پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) وازی له‌زه‌وی بت په‌رستان هینا و کوچی کرد بۆ شاری مه‌دینه، و عمریش : نه‌و میژوو‌ی جی‌گه‌ر کرد.^۳

و عمر (ﷺ) به‌جوژی سه‌یری عدلی ده‌کرد که باشتی نی ناو موسلمانان کانه و باشتی نه‌که‌سه‌ بۆ سه‌روکایه‌تی موسلمانان له‌دوای خوی، بۆیه کاتی نه‌وه‌ره‌ت لیکراوه له‌نوێژدا - لییدا - به‌چفه‌وه به‌نه‌نصاریه‌کی ووت: دوای من هه‌زده‌که‌یت کێ جی نشینم بیته؟ ثمویش : ناوی هه‌ندێ له‌موجهیده‌کانی بردو ناوی عدلی تیا نه‌بوو. و عمر فهرموی: نه‌ی عدلی چۆنه له‌لاتان؟ وه‌لاهی

^۱ الاموال ، القاسم بن سلام لا ۵۷ .

^۲ مسند احمد (۱ / ۹۴) إسناده ضعيف لا تقطاع فيه.

^۳ التاريخ الكبير للبخاری (۱ / ۹۱)

ئەگەر ھەللى بۇيرىن لەسەر ھەق و دادپەرۋەرى كارەكەتتەن بەرپۇتە دەبات ئىتەر با خۇشتان پىتتان ناخۇش بىت.^۱

و بە (عبدالله)ى كۆپى خۇى ووت: (أن ولوها الأجلح لسلک بهم الطريق).^۲ واتە: ئەگەر ئىش و كارى جىئ نىشىنى بدەنە دەستى (ئەم سەر پروتاۋەيە) مەبەستى عەلى بوۋە - ئەۋا بەرپۇتەگە پاستدا دەيانبات.

۳ - عمر چەند جارىك كىرۋىيەتى بە جىنگرى خۇى لە شارى مەدىنە :

۱ - عمر (ؓ) كاتى لەگەل مۇجاھىدانى ئىسلامدا لە شارى مەدىنە دەرچوۋ تا گەيشتە سەر ئاۋى (ھىۋاء) و لەۋى سەربازگە داکوتا و عەلى (ؓ) لە جىئ خۇى دانا بەسەر شارى مەدىنەۋە و بىستى كە پۇمەكان سوپايەكى گەۋرەيان بەرپۇ خستوۋە بۇ مۇسلمانەكان و خەلگەكەى كۆكردەۋە پراۋىۋى پىكردن و ھەموۋىيان ئامازەيان كىر بەۋەى كە بېرۇن بۇيان.^۳

ب - كاتى چوۋ بۇ پزگار كىردنى فەلەستىن:

كاتى عەمىرى كۆپى عاص (ؓ) گەيشتە ئەجنادىن ، و ئىرتەبۇنى پۇم بۇى نوۋسى ووتى: ۋەللاھى لەدۋاى ئەجنادىن ھىچ كۆنى تر فەتەك ناكەيت ، بۇيە مەغۇرر مەبە ۋىگەپۇرەۋە، چونكە ئەۋ كەسەى ئەم ناۋچانە فەتەك دەكات ناۋى لە سى پىت پىك پىكھاتوۋە ، و عەمىرىش ھالى بوۋ كە مەبەستى (عمر) ە و نامەى نارد كە پزگار كىردنى ئەۋ ناۋچانە بۇ عمر ھەلگەۋە و فرىاكەۋە ۋەرە، و خەلگىش ھاۋارىيان بۇ برد كەپۋات بۇ ئەۋى، ئەۋىش پۇيشت و عەلى كۆپى ئەۋو طالب ى كىر بە جىنگرى خۇى.^۴

^۱ خلافة على بن ابي طالب، عبدالحميد لا ۷۶.

^۲ نهية الباحث من زوائد مسند الحارث (۳ / ۷۴) اسنادہ صحيح.

^۳ المنتظم (۴ / ۱۹۲).

^۴ ھەمان سەرچاۋەى پىتشوۋ.

ج - کاتی عمر حدج به دایکی باوه‌پداران ده‌کات:

دواين هه‌جێك بوو عمر (ع) له ساڵی (٢٣) ی كۆچیدا به موسلمانانی كردو دایکی باوه‌پداران و كهس و كارەكانیانی له‌گه‌ڵ خۆی برد و له‌و كاته‌دا عه‌لی كۆپی نه‌بو طالب ی له مه‌دینه له جێی خۆی دانا.^١

سێ یه‌م / جێگای راویژی عومهر بووه له كارویاری (جیهاد) دا:

عه‌لی (ع) به‌دریژی ژانی عمر - راویژكارێکی نه‌مینی ده‌وله‌تی ئیسلام بووه، و زۆر عمری خوشیستوه و عه‌می بۆ خواردوه و عمریش به‌و جۆره عه‌لی خوشیستوه متمانه‌ی ته‌واو له‌نیوانیاندا هه‌بووه، كه‌چی دوژمنان و ناحه‌زان نایانه‌وی‌ت سه‌ردانی میژوو بکه‌ن و نه‌م پاستیانه به‌چاری خۆیان بیه‌نن به‌لگو به‌هه‌ندی پیاوه‌تی لاوازو پێ له‌مه‌به‌ستی بۆگه‌ن خه‌له‌فان و ویستویه‌نه سه‌رده‌می زێڕینی خه‌لیفه‌ راشیده‌کانی ئیسلام واپیشان به‌ن هه‌موویان پقیان له‌یه‌که‌تر بووه له‌که‌میندا بوون بۆ یه‌که‌تری و له‌په‌شته‌وه پیلانیان له‌یه‌که‌تر گرتوه.^٢ و هه‌موو پاستی یه‌ میژویی یه‌کان نه‌وه ده‌سه‌لمێنن كه عه‌لی راویژكارێکی چاك و ده‌سته‌پاکی هه‌ر سێ خه‌لیفه‌کی پێش خۆی بووه هه‌رکاتی عه‌لی (ع) پیاوه‌کی پێشکه‌ش به‌ عمر بکرا یه، پاسته‌وخۆ عمر - له‌هه‌موو دێتکی یه‌وه وه‌ری ده‌گرت و کاری پێ ده‌کرد.^٣ بۆ نمونه‌ فارسه‌کان پاش تێك شکاندنیان و راوانانی کیسرا، له‌شاری نه‌هاوه‌ند سه‌ر له‌نوێ کۆبوونه‌وه به‌سوپایه‌کی زه‌به‌لاحه‌وه ویستیان به‌ن به‌سه‌ر موسلماناندا، و عمریش خه‌لکی کۆکرده‌وه راویژی پێکردن و نیازی کرد به‌سوپایه‌کی گه‌وره‌وه بدات به‌سه‌ریانداو خه‌لکه‌که‌ش هه‌مان پریان هه‌بوو به‌لام عه‌لی (ع) هه‌ستایه سه‌ر پێ ووتی:

((پاشان .. ئه‌ی ئه‌مه‌ری باوه‌پداران، نه‌گه‌ر هه‌موو خه‌لکی شام هه‌لکه‌نیت و بیا نه‌بیت بۆ شه‌ری فارسه‌کان نه‌وه پۆمه‌کان چاو ده‌په‌نده‌و شام و ده‌یگر نه‌وه، و نه‌گه‌ر خه‌لکی یه‌مه‌نیش به‌ریت نه‌وا هه‌به‌شی یه‌کان زێدی خۆیان ده‌گر نه‌وه، و نه‌گه‌ر نه‌م ناوه‌ش مه‌به‌ستی - مه‌دینه‌یه - هه‌مووی

^١ المنظم (٣٢٧) الفتح (٤ / ٨٧).

^٢ عه‌لی كۆپی نه‌بو طالب مستشار أمین للخلفاء الراشدين، لا (٩٩).

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه، لا (١٣٨).

بهريت بۆ نهوشمېږه نهوا عمره به خيټله كي يه كانى چواده ور چاوى تى ده پرنه وه پهلما رى دده نه وه و
تا وات لى ديت كه بللى ي نه وه لى له دوا وه به جيم هيشتوه زور گرن گتره له وهى بوى دېږم. به لكو
همو سوپاى گه له كان له جى ي خويان بهيټلوه، و سوپاى به سره بكه به سى به شمو به شيكى
به رگرى له شاره كى خومان بكن و به شيك به رگرى له ناوچه ژر دده سته كانيان و به شى سى يه ميان
بېژن به دهم هاوكارى براكانيان له كوفه، و نه وه شى كه ده لئيت نه وان دېن بومان، خوا له تو زياتر
پى ي ناخوشه و له تو ش باشترو به تواناتره بويان. و نه وه شى كه ده لئيت نه وان زورن خو ئيمه
هرگيز به ژماره شمېرمان نه كړدوه به لكو به سمركه وتنى خواى سمركه وتوين و چونكه نه وان تو
بيين بهو ژماره زوره وه دېږيت بويان فارسه كان ده لئين عمره ب به نه ميره كهيانده هاتون و نه و
كاته خراپتر پشتى يه كتر ده گرن و له گه لټ دده جهنگن).

و عومدريش (ع) ووتى: نه مديه نه و پايه جواندى كه ده بيت جيبه جى ي بكم.^۱
دهى ياران نايا كه سيك بزائيت كه كه سائيك كومه لى هاوه قسه ي پيغه مېرى خويان شكاندوه
كه گوايه فېرموييتى - عه لى - جينشيني خوم ده بيت له دواى خوم و نه وان به زور نه و له عه لى
(ع) زهوت كړد بيت! دهى توخوا نا بهو جوړه پشتيان ده گريت و ده بيتوه زيريكى زور دلسو زو
پاوژكاريكى نه مين؟! دهى كه واته هم مو هاوه لان تا سرده مى هدر چوار خه ليفه كه گرن نه بووه
له لايه ن كى ببيت خه ليفه كه س كوشى بۆ نه كړدوه يه ك دل و گيان و هه ست بوون.^۲
نه مدهش ماناى نه وه نى يه عمر - نه شاره زا بوويت به كاروبارى سمرىازى و نيدارى و عه لى
ده ستگرى بووه له ژيانيدا به لكو نه مده ماناى نه وه يه كه عمر نه وپه رى خوشويستنى هاوه لان و
كار كړن به بنده ماى شوراو پاوژى مېه ست بووه وه گمنا له زور كاتدا هاتو ته سمر پاى عمرو
پاكه ي خوى وه لا ناوه.

عائيشه (ع) ده لئيت ((عه لى (ع) له زور شتدا هه مان پاى عمرى هه بووه و يان وازى له پاى
خوى هيناوه بۆ پاى نه و، ته نانه ت عه لى (ع) ده لئيت: عمر پاوژم پيډه كات له شتيكداو منيش

^۱ فقه السيرة للبطي، ۶ (۵۲۹).

^۲ فقه السيرة للبطي، ۶ (۲۹۵).

پایه‌کی ترم هدیه لهو باره‌یه‌وه و جیا له‌پایه‌که‌ی نهو، و هه‌رچی ده‌پروانم ده‌بیسنم هه‌رده‌بیئت نهو
پایه‌ی نهو په‌سه‌ند بکه‌م).^۱

چواره‌م:

په‌یه‌ه‌ندی عه‌لی و نه‌وه‌کانی به‌ عومه‌ره‌وه - خویان لی پازی بیئت :-
عمر (ع) زۆر زۆر پتزی گرتوه له‌کس و کاری پیغه‌مبه‌ری خواو نه‌وه‌کانیان و نه‌مه‌ش هه‌ندی‌که
له‌و هه‌لۆستانه:

۱ - بۆ سهردانان ناکه‌یت (حوسه‌ین) ؟

حوسه‌ین ی کورپی عه‌لی ابو طالب (ع) ده‌گێڕێته‌وه و ده‌لیت " پۆژێکیان عمر پیسی وۆتم: نه‌ی
کورپی خۆم نه‌وه بۆ سهردانان ناکه‌یت و به‌سه‌رمان که‌یه‌وه؟ منیش پۆژێک هاتم بۆ لای که‌ به‌ته‌نها
له‌گه‌ڵ موعاویه‌دا دانیشتبوو، (عبدالله) ی کورپیشی له‌به‌رده‌رگا وه‌ستا بوو نه‌یانده‌هیشت ب‌رواته
ژووره‌وه، و منیش یه‌کسه‌ر گه‌پامه‌وه، پاش ماوه‌یه‌ک بینیمی وووتی: کورپی خۆم نهم بینیی
سه‌ردانان بکه‌یت؟ وۆتم: هاتم تۆ له‌گه‌ڵ موعاویه‌دا دانیشنتان هه‌بوو، (عبدالله) ی کورپی خۆم
بینی گه‌پایه‌وه منیش گه‌پامه‌وه، و عمریش (ع) ووتی: تۆ له‌ عبدالله کورپی عمر شایه‌نتری بییته
ژووره‌وه، چونکه‌ نه‌وه‌ی له‌ میشکه‌ماندا چه‌سپینراوه نه‌وه‌یه که‌ خوامان خۆش بویت و پاشان ئیوه
نه‌ی (اهل البيت) . و ده‌ستیشی هیئا به‌سه‌ریدا.^۲

۲ - دلم خۆش نیه به‌ ئیوه‌م نه‌داوه :

(ابن سعد) له‌ محمد باقر له‌ باوکی یه‌وه عه‌لی کورپی حوسه‌ین ده‌گێڕێته‌وه: که‌ له‌ یه‌مه‌نه‌وه
کۆمه‌لتی جل و به‌رگی جوان هات بۆ مه‌دینه و نه‌ویش خه‌لکی پسی پۆشته کرده‌وه و به‌و جله
جوانانه‌وه ده‌گه‌پان و عمر له‌ نیوان قه‌به‌ری سه‌ردار (ع) و مینه‌به‌ردا دانیشتبوو، خه‌لکی ده‌هاتن
بۆ لای و سلاویان لی ده‌کرد، و هه‌سه‌ن و حوسه‌ین له‌ ماتی فاطمه‌ ده‌رچوون به‌ناو خه‌لکه‌که‌دا

^۱ الإمامة والرد علی الرافضة - اصفهانی، ص (۲۹۵).

^۲ المرتضى لا ۱۱۸، الاصابة (۱ / ۱۳۳).

هاتن و لهو جله جوانانهيان لهبمردانهبوو، هدرکه کهوتنه بهرچاوی عمر بهو شیویه ووتی: دلم خوش نیه که جل و بهرگی یه مهنیم به ئیوه ندهاوه.

تهوانیش ووتیان: ئهی نه میری باوه پداران خه لکه کهت پۆشته کردهوه زۆر چاکت کرد. عمریش ووتی: له بهر نهو دوو لاوهی که به ناو خه لکه کهدا هاتن و لهو جله جوانانهيان له بهردانه بووه و داواشیان نه کردهوه، و پاشان نامه ی نووسی بۆ والی یه مهن که دهست له بهرگه یه مهنیانه بنیتریت بۆ حه سن و حوسهین و تهویش ناردی و پیی به خشین و له بهریان کرد.^۱

۳ - براو هاوړیکهم پیی داووم:

جاریکیان عه لی (ﷺ) له مال چووه دهره وه عه بایه کی عه ده نی به سهر شانده وه بوو ووتی: ئهم عه بایه هاوړی و براو دۆست و خۆشه ویستم نه میری باوه پداران عمر پیی به خشیووم.^۲ له ریویه تیکی تردا له (ابی السفر) هوه ده گێزنه وه که ووتویه تی: عه بایه ک زۆر له بهری عه لیدا ده بینرا، بۆیه پییان ووت: ئهی نه میری باوه پداران تۆ ئهم عه بایه زۆر له بهر ده کهیت مه سه له چیه؟ ووتی: به ئی، ئهمه هاوړی و خۆشه ویستم عمری کوپی خطاب (ﷺ) پیی به خشیووم نهو که سه ی له بهر خوا هه میشه نامۆزگاری کهر بوو، پاشان گریا.^۳

۴ - زهوی یه نبهع:

عومه ری کوپی خطاب (ﷺ) زهوی (یه نبهع) ی به خشی به عه لی (ﷺ) و عه لیش خوی لی پازی بیّت زهوی تری به ده مه وه که ری و گه وه ی کرد و پاشان بیریکی تیّدا لیّدا هه ر که بیره که ته واو بوو ناو فیچقه ی کرده سه ره وه وه که گه رده نی گایه ک که سه ری ده بریّت خویّنی لی دیت.

به په له هاتن و موژده یان دا به عه لی، و تهویش له خۆشیاندا کردی به خیر بۆ هه ژار و نه داره کان له پیی خودا تا بییته تیّشوویه ک بۆ نهو پلازه ی پووی هه ندی په ش ده بیّت و پووی هه ندی کیش سپی ده بیّت تا خوی گه وه له ناگر بیپاریزیت، له وه سیه تنامه که شیدا نووسی که نه وه نه وه ک

^۱ المرتضی ۱۱۸ - الاصابه (۱ / ۱۰۶) .

^۲ المختصر من کتاب المواقفه لا ۱۴۰ .

^۳ المصنف لابن ابی شیبه (۲۹ / ۱۲) استاده حسن .

میرات دابهش ده کریت و ندهده فروشریت و ندهده به خشریت و بهس له بهر خاتری خوی گهوره دهستم
لی هه لگرتووه تا لیم قبول بکات .^۱

پینجهم / (عدلی و عمر) زاوا و خه زووری یه کتر بوون :

عدلی (ع) (ام کلثوم) ی کچی خۆی به خشی به عمری کوپی خطاب (ع) کاتی که داوای کرد
لی و ئه ویش له بهر پیزو پیاو چاکی و سیرت پاکی یه کهی و بۆ زیاتر پته و کردنی دۆستایهتی و
خۆشه و یستی نیوانیان پازی بوو پیتی و ئهم ههنگاوهش زیاتر دوژمنان و ناحه زانی ئهم ئوممه ته نا
ئومید ده کات که ده ئین کینه و پقایهتی و ناحه زی له نیوانیاندا بوو پیت .^۲

عمر (ع) زۆر فەرمووده ی بیستبوو له زاری پیغه مبهرم (ع) که نامۆژگاری ئوممه تی کردووه که
له گه ل کەس و کاریدا باش پهفتار بکه ن دوا ی خۆی، و کاتی عدلی (ع) به و خوازیستی یه پازی
بوو، عمر له خۆشیاندا پۆشته ناو - ئه نصار و مهاجرین - و هاواری کرد " رفتونی ... " واته
پیزو زیایم لی بکه ن و دوعای خیرم بۆ بکه ن .

و پاشان پیتی و وتن هۆکاری ئهم کاره م له بهر ئه وه یه که تیکه لی و خزمایه تیم تیکه ل به خزمایه تی
پیغه مبهری خوا (ع) (بکه م چونکه له پیغه مبهرم بیستووه فەرموویه تی ((کل سبب و نسب
منقطع يوم القيامة الا ما كان من سببی و نسبی)) واته: هه موو خزمایه تی و هۆکاره کان له
پۆزی قیامه تدا ده پچریت ته نها خزمایه تی و په یوه ندی یه کانی من نه پیت . و هه زم کرد نیوان من
و پیغه مبهری خوا خزمایه تی هه پیت .^۳

و پاستی و پرودانی ئهم هاوسه رگه ریه پاستی یه کی میژوویی یه و هیه چ کهس له زانایانی سوننه و
شیعه ویش په دی ناکه نه وه .

(استاذ ابو معاذ الاسماعیلی) له کتیه به کهیدا ده ئیت : خواستنی (ام کلثوم) ی کچی عدلی کوپی
ئهبو طالب (ع) له لایه ن عمری کوپی خطاب وه پاستی یه که و هه لبه سترا و نیه .

له بهر هه می ئه و هاوسه رگه ریه عمر (ع) ام کلثوم که چنکی بو ناوی نا روقیه و کوپیکیشی بوو
ناوی لیتا زهید، و هاوپێکانی ئهم زهیده ده گێرنه وه که شه وێکیان که نیوان (بنی عدی کوری

^۱ الملی (۶ / ۱۸۰) فقه علی، تعلیمی ۲۲۶ .

^۲ الشيعة و اهل البيت ۱۰۵ .

^۳ اسناد حسن اخرجه الحاكم في المستدرک (۳ / ۱۷۳) .

کهعب) دا شهریک دروست بوو، زهید خیرا خوی گه یانده نهوئ و کهوته نیتوانیان تا ناشتیان بکاتهوه و لهو نیتواندها بهردیک بهری سهری زهید کهوت و همرلهوئدا شهید بوو، کاتی دایکیشی همواله کهی بیست له خهفه تاندا له هوش خوی چوو، دوا به دواي نهوش به کاتومیر گیانی سپارد ، و عبدالله ی کورپی عمر (ع) نوئوی له سهر کردو حهسه نیش که عبدالله ی کرده پیش نوئوی خوی له دواوه له پیزه کهدا نوئوی له سهر کرد .^۱

شه شهم / عمر (ع) چۆن دهروانیته فاطمه (رضی الله عنها) و ناحه زانیش چی ده لئین : له (اسلم العلوی) یهوه ده گێرنهوه ده لئیت ((کاتی به یعدت درا به " ابو بکر الصدیق " که ببیته خهلیفه ی پیغه مبهری خوا (ع) ، لهو کاتهدا عدلی و زویتری کورپی عموام هاتوچوی فاطمه یان ده رکرد و پراوژیان پیته رکرد، و همر که عمر بهو همواله ی زانی ، چوو بۆ مالتی فاطمه و پیی ووت : نهی کچی پیغه مبهری خوا له ناو هه موو دروستکراوه کانی خوادا که سمان نهوه ندهی باوکت خوش ناوئیت و دواي باوکیشت که سمان نهوه ندهی تۆ خوش ناوئیت ، و قسه ی له گه لدا کرد له باره ی به یعه ته کهوه و پاشان به عدلی و زویتری ووت: ژیرانه به ژهنهوه، و نهوانیش نه گه پانهوه به یعه تیان نه دا.^۲

نهو پریویه تهش تا ئیتره صحیحه و له گه ل - اسناد صحیح - یشدا له گه ل نهو به ره ناوازه پاکه ی که خوا له قورئاندا شایه تی پاکیان بۆ ده دات ، ئیتر شیعه کان کۆمه لتی پریویه تی بی بنه ماو ناراست و دژ به هه موو پاکه ی و ناوازه یی نهو به ره قورئانیسه خاوئنه یان هیناوه و به داخه وه - له ناو شوئنه که وتوانیاندا بلاوی ده که نه وه که هه موو بوه تان و هه لبه ستراره به ده م نهو دووم پیاره ی مه زنه ی ئیسلامه وه و گوایه به فاطمه ی ووتوه: نهوانه چی ده که ن وا کۆیونه ته وه له ماله که تدا نه م جاره بیان بینم لیتره ماله که یان پیته ده نو سینم وا دیاره ده یانه وئیت موسلمانان په رته موازه بکه ن!!

^۱ اسد الغابة (۷ / ۴۵) ، نساء اهل البيت مهتد عبدالکریم (۶ - ۱۸۵ - ۱۸۶ ...) .

^۲ اخرجه ابن ابی شیبه / المصنف (۱۴ / ۵۶۷) اسناد صحیح .

گوایه پاشتر هاتونده‌وه و فاطمه یش (ع) به همدردوکیانی ووتوه: مده‌نده‌وه ئیره عومدر همره‌شهی کردووه که ماله‌که به‌سدرماندا بسوتینئی و به‌خوا سوینده‌که‌یشی ده‌باته سدر و نه‌وانیش نه‌هاتنده‌وه تا پاش بیدعت دان.^۱

ئو قه‌لمه‌ه ناپاکانه همر به‌وه‌شوه نه‌وه‌ستاون به‌لکو وهک (الذهبی) له میزاندایاسی ده‌کات که (الطبري الطبرسي) پیاوێکه به‌کۆی ده‌نگی هه‌موو وانایانی فرموده‌یه شیعه‌یه‌کی درۆزنه، و گوایه واداده‌نێن که عمر له‌سدر ئو مه‌سه‌له‌یه له فاطمه ی داوه و تمنانهت (کوپه‌که‌شی عه‌سن) ی له‌باربردووه، و نه‌موو چه‌ندان درۆ و دم هه‌لبه‌ستی تر که هه‌یچیان هه‌یچ بنه‌مایه‌کی راستی تیدا نیه، به‌لکو ئو درۆ ده‌له‌سانه تۆمه‌تبارکردنی عه‌لی کوپی نه‌بی طالبعیشی تیدا یه. که گوایه ئو پیاوه نازاو به‌ غه‌ره‌ته‌ی ئیسلام که به‌جهرگترین هاوه‌لی پیغه‌مبهر داده‌نریت، بی ده‌نگ بویت و نه‌ی ویراییت له‌سدر ده‌ستدریژی کردنه سدر خیزانی و کچی پیغه‌مبهری خوا بیتته وه‌لام و به‌رگریان لی بکات، که ئو سدرده‌مه‌ زیرینه‌ی ئیسلامیش نازادی پاده‌رپرین له ئو په‌ری چله‌ پۆیه دابوو!!

ئهم درۆ و دم هه‌لبه‌ستانه نه‌وه‌نده‌ه پوون و ناشکران پیویست به‌ وه‌لام دانوه‌ناکه‌ن و تمنانهت هه‌ندئ له سدرچاوه‌کانی شیعه‌ش به‌درۆی ده‌خه‌نده‌وه،^۲ و ئی له‌پروایه‌تی (صحیح) یشدا سابت بووه که (ع) همر له‌سدرده‌می پیغه‌مبهردا (ع) له دایک بووه ئیتر نازام چۆن ئهم سیناریۆانه دروست کراون و چۆن له خوا ترسان و نه‌مانه‌تی زانستی پێگه‌ی پێداین که ویستویانه ئو جيله‌ ناوازه‌یه‌ی که محمد المصطفی له ماوه‌ی (۲۳) سال پوره‌رده‌کردندا وای لی‌کردوون که رق له‌یه‌ک بوون و کورسی په‌رستی و هه‌لبه‌هه‌لبی پله و پایه‌ی له‌ناو دلیاندا ریشه‌که‌ن کردبوو.^۳

حه‌وتم / عمر (ع) عه‌لی ده‌ستنیشان ده‌کات بۆ جێنشینی خۆی :

۱- ده‌ست نیشانکردنی - نه‌هلی شورا - کاتی عمر (ع) له‌نوێژدا لی دراو گومانی برد که نامینئ، و موسلمانه‌کانیش ده‌سته ده‌سته ده‌هاتنه لای و پێیان ده‌ووت: وه‌سیه‌ت بکه بۆ دواي

^۱ عقائد الثلاثة والسبعين فرقة . ابن عبد اليمنى (۱ / ۱۴۰).

^۲ مختصر التحفة الاثني عشرية ۲۵۲.

^۳ روتنه‌ی وه‌رگێتر.

خۆت، ئەویش دەییوت: من هیچ کەسیگ نایینم شایانی ئەو کارە بێت جگە لەو شەش کەسەى کە
پێغەمبەرى خوا (ﷺ) کاتى وەفاتى کرد لییان پازى بوو - کە (علی) و (عثمان) و (زویى) و
(طلحە) و (سعد) و (عبدالرحمن)^۱.

پاشان کەسە تاییهتی یەکانى ناو ئەوانیشى بانگ کرد کە (علی و عثمان و عبدالرحمن) بسو،
نامۆزگارى زۆرى کردن.^۲ و ئەمەیه ئەوپەرى دادپەرەرى و ماف دان بە میللەت کە قۆرخى نەکرد
لەیدە نەفەردا بەلکو ئیختیاری دایە دەستی گەلى موسلمان کە لەو شەشە خۆیان سەرىشک بن و
چاکترینیان بۆ ئەو کارە قورسە هەلبۆزین، و ئەمەش داھێنانىکى نوێ بوو کە ئەمەڕ لەچەرخى
بیسەتم دا وولتانی دنیا چاوى لى دەکەن و بۆ بەرچاوى پۆشنى گەل هەندى کەس دەست نیشان
دەکرین.

۲- عەلى (ﷺ) چى بە عمر دەلێت لەپاش شەھیدبوونیدا:

لە (صحیح البخاری) دا ھاتوو لە (ابن عباس) ھە دەگێرەو کە ووتویەتی: کاتى عمر گىانی
سپارد لەسەر جیگاگەى خۆى پایان کشاندبوو و خەلگى بەچواردەویدا وەستابوون و نوێژیان
دەکرد، پێش ئەوێ بەرزى بکەنەو و بێن، یەکى لە دواو لەناکاوا ناوشانى گرتە لام کردەو دەبینم
(عەلى کوپى ئەبو طالب) ە: داواى لێخۆشبوونى لەخودا بۆ عمر دەکردو ووتى: کەسێ شک نابەم
بەکردەو جەوانەکانیەو بۆ لای خوا بگەرێتەو ئەوئەندەى تۆ مەزن بێت، سوێند بەخوا ھەموو
گومانم بۆ ئەو دەپوات کە خواى گەورە دەتگەینێتە خزمەت دوو ھاوێشکەى پێش خۆت، و
ئەوشت بەسە کە زۆرجار لە پێغەمبەرم دەبیست دەیفەرموو: ((من و ئەبو بەکرو عمر پۆشیتین)،
و (من و ئەبو بەکرو عمر چووینە ژوورەو)، و (من و ئەبو بەکرو عمر دەرچووین بۆ)).^۳

۳- ووتەى عەلى (ﷺ) دەربارەى عمر (ﷺ):

عمر (ﷺ) زۆر ژیر بسوو، و کارەکانیشى زۆر کارەجێ ی بسوو .. و عەلێش (ﷺ) لەدواى
مردنیشى نەبیستوو پێچەوانەى کارەکانى عمر بکات، (عبداللہ) دەلێت: ((لەلای عەلى بسووم
(ﷺ) کاتى ئەھلى نەجران ھاتن بۆ لای و منیش ووتم: ئەگەر عمر کارێکى کردبێ ئەمەڕ ئێو

^۱ البداية والنهاية (۱/۱۴۲).

^۲ البخاری، ۳ (۳۷۰۰).

^۳ البخاری (۳/۳۸۵).

ده ترانن هه‌لی بوه‌شیننه‌وه، ده‌لی: هاتن و سه‌لامیان لی کرد و له‌به‌رده‌میدا به‌پرز دانیشتن، و یه‌کیکیان وه‌ره‌قه‌یده‌کی له‌گیرفانی ده‌ره‌یناو دایه ده‌ستی عدلی، ووتیان: نه‌ی گه‌وره‌ی باوه‌پداران نه‌مه به‌خه‌تی خۆت نووسراوه به‌حچوری پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، له‌م کاته‌دا عه‌لیم بینسی چاوه‌کانی پرپیون له‌فمیسک و پاشان سه‌ری هه‌لپری ووتی: نه‌ی نه‌هلی نه‌جران: نه‌مه دوا‌ین نو‌سراو بوو که له‌خزمدت پیغه‌مبه‌ردا بینووسم، ووتیان: ده‌ی جیبه‌جی ی بکه‌و پیتمان بده، نه‌ویش ووتی: نه‌وه‌ی عمر لی ی سه‌ندوون بۆخۆی نه‌بووه و له‌خۆیه‌وه نه‌یکردوه به‌لکو به‌ناماده‌بوونی کۆمه‌لێکی زۆر له‌موسلمانان، و نه‌وه‌ی که لی ی وه‌رگرتوون باشت‌ره له‌وه‌ی که پیسی داوون، و سو‌یند به‌خوا شتی‌ک نه‌و داینا‌بی‌ت هه‌لی ناوه‌شیننه‌وه‌وه عمر ژیرو کاره‌جی بووه.^۱ له‌سه‌ر نه‌م پرو‌داوه زانا‌کانی نی‌سه‌لام نه‌وه‌یان وه‌رگرتوه که نابی‌ت هو‌که‌پایان هو‌که‌کانی پی‌ش خۆی هه‌لوه‌شیننه‌وه.

۴- عمر پی ی ناخۆش بووه که‌واته منیش پی‌م ناخۆشه:-

کاتی عدلی (ﷺ) له‌پرو‌داوی (الجم‌ل) بوویه‌وه، پۆشته ناو به‌سه‌روه‌و عانه‌شی په‌وانه‌کرده‌وه کاتی ویستی بگه‌رپه‌ته‌وه بۆ مه‌که‌که، له‌به‌سه‌روه‌و که‌وته پی به‌ره‌و کوفه، و پۆژی دو‌شه‌مه (۱۲) رجب ی سالی (۳۰) کۆچی چووه ناو شار، و پی‌یان ووت: به‌رۆه ناو کۆشکی سپی، ووتی: ناچم چونکه کاتی خۆی عمری کو‌پی خه‌طاب پی ی ناخۆش بووه به‌چپه‌ته ناوی منیش پی‌م خۆش نی یه، و پۆشته ناو (الرحبه) و پاشان دوو رکات نو‌یژی له‌مزه‌گه‌وتی - جامع‌ال‌عجم - دا کرد.^۲

۵- (اهل‌البیت) ناوی عمریان خۆش ده‌و‌یت:

له‌به‌رامبه‌ردا (اهل‌البیت) یش زۆر عمریان خۆش ویستوه‌و ته‌نا‌نه‌ت له‌خۆشه‌ویستی ناوی عمره‌وه ناوی زۆریه‌ی مناله‌کانی خۆیانیان به‌عمر ناوه به‌پی‌چه‌وانه‌ی ته‌وانه‌ی نه‌مه‌رۆ بانگه‌شه‌ی نه‌وه ده‌که‌ن که ده‌ستی (اهل‌البیت) ن که‌چی ناوی عمر له‌فه‌ره‌نگه‌کانیاندا سه‌راوه‌ته‌وه ...!!

بۆ‌نموونه یه‌که‌مین که‌س که ناوی کو‌په‌که‌ی خۆی به‌ناوی (عمر) وه نا عه‌لی کو‌پی ته‌ب طالب بوو (ﷺ) که له (أم‌الحبيب کچی ریبعه‌البکری) خیزانی بوو. و له‌کی‌بی (الفصول) دا هاتوه که یه‌کی

^۱ معجم‌البلدان (۲/۲۶۹)، فقه‌الإمام علی (۲/۸۱۳) إسناده‌مرسل.

^۲ تاریخ‌الخلافه‌الراشده، عمر‌کنعان، ۴ (۳۸۳).

له کوپه‌کائی عه‌لی ناوی عمره‌و له‌هۆزی (التغلب) که کچیکی سر به‌ئو هۆزه بوو که خالید له (عین التمر) دای به‌سه‌ریاندا، و ته‌مه‌نی درێژبوو تا گه‌یشته (٨٥) ساڵ و نیوه‌ی میراتی باوکی کهوت چونکه هه‌موو براکانی پێش خۆی شه‌هید بوون له‌گه‌ڵ حوسه‌یندا (ع) و ئه‌و نه‌کوژراو نه‌و میراته زۆره‌ی کهوت.^١

و پاشان هه‌سه‌ن (ع) یه‌کێ له‌ مناله‌کانی ناو نا (عمر) (ع) و پاشان حوسه‌ینش (ع) یه‌کێ له‌ کوپه‌کائی ناو ناوه (عمر) و عه‌لی کوپی حوسه‌ینیش - زین العابدین - یه‌کێ له‌ مناله‌کانی ناوانوه (عمر) و یه‌کێ له‌ گه‌وره‌ زانایانی ئیسلام به‌ناوی موسی بن جعفر که‌ناسراوه به‌ موسی کاظم یه‌کێ له‌ کوپه‌کائی ناوی (عمر بووه).^٢ و هه‌روه‌ها به‌ناوی ئه‌بو به‌کرو عثمان و عاتیشه‌و گلجهد و هه‌موو هاوه‌لانی تره‌وه‌ ناوی منداله‌کانیان ناوه‌و به‌پاسی خواناس و له‌ئیسلام تێ گه‌یشته‌بوون بۆیه‌ وا یه‌کتریان خۆش ویستوه‌و خۆزگه‌ شیعه‌کانی ئه‌م پڕۆژگاره‌ش نا به‌و دله‌ سافه‌ پر له‌باوه‌په‌وه‌ بیریان به‌کردایه‌ته‌وه‌و ناوی منداله‌کانیان به‌ناوی خه‌لیفه‌ راشیده‌کان و دایکانی باوه‌پدارانه‌وه‌ ناو بنایه‌و تێکه‌لتی خۆین و گوشت له‌ناو موسلماناندا دروست ببوایه‌ته‌وه‌و ئومیدی نه‌وه‌ش ده‌که‌ین - إنشاء الله -.^٣

٦- عمر نه‌بوایه هه‌موو نه‌وه‌کانی حوسه‌ین (ع) نه‌ده‌مان :

بێگومان نه‌وانه‌ی ئه‌مه‌ڕۆ خۆیان به‌نه‌وه‌ی حوسه‌ین (ع) ده‌زانن و خۆشیان ده‌وێن و سنگیان بۆ ده‌کوئن ده‌بێ نه‌وه‌ بزائن که ئه‌گه‌ر عمری کوپی خطاب (ع) له‌ده‌سته‌وته‌کانی فارسه‌کاندا کچی یه‌زد جهردی پاشای فارسه‌کانی پێنهبه‌خشیایه که پاشتر عه‌لی کوپی حوسه‌ینی لی بوو که ناوی (زین العابدین) ی لێنرابوو حوسه‌ین به‌بێ نه‌وه‌ ده‌مایه‌وه‌ و ئه‌م شیعه‌انه‌ی ئه‌مه‌ڕۆش نه‌ده‌بوون.^٤

^١ الفصل المهمة، لا (١٤٣).

^٢ الشيعة وأهل البيت، لا (١٣٣).

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه، لا (١٣٤).

^٤ هه‌مان سه‌رچاوه، لا (١٣٥).

^٥ إذهبوا فأنتم الرافضة، عبدالعزيز الزبيدي، لا (٢٣٠).

^٦ إذهبوا فأنتم الرافضة لا ٢٣٢.

۷ - کورانی حەسەنیش (ﷺ) عمریان خۆش دەوێت :

(حفص) ی کورپی (قیس) دەلێت : دەربارە ی (مسح علی الخفین) پرسیارم لە عبداللە ی کورپی حسن کرد و ئەویش لەوە لāmدا ووتی: مەسحی بکە ، چونکە عمری کورپی خطاب (ﷺ) مەسحی کردووە ، دەلێ: وۆتم، من لەتۆم پرسیووە ئایا خۆت (مسح علی الخفین) دەکەیت ؟ لەوە لāmدا ووتی : ئەمە بۆ تۆ ناشییت ، من دەلێم عمر مەسحی کردووە تۆ دەلێت ئە ی تۆ ؟! دە ی عمر لە منیش و تۆیش و هەموو سەرزهوی باشترە، منیش پێم ووت: ئە ی (ابا عەمد) هەندێ خەلک و گومان دەبەن کە ئەمە لە توقیەووە بووییت لە لایەن ئیووە، ئەویش لە وە لāmدا پێی وۆتم : (کە لەنێوان قەبری پیغەمبەر و مینبەهەکیدە بوو) ، ئە ی خۆی پەروەردگارم من ئەمە قسەمە لە نەینێ و ناشکرادا کەس داوای ئەم قسەیدەم گوێ بۆ هیچ قسەیکە تر نەگرت ،

و پاشان ووتی: ئەمانە کێن و دەزانن عەلی ترستۆک بسو (ﷺ) گوایه پیغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمانی پێداووە و کەچی فەرمانەکە ی شکاندووە ، هەر ئەوێندە بەسە کە عەلی سوک بکات کەسێک کە بلێت پیغەمبەری خوا (ﷺ) عەلی داناووە بە خەلیفە لەدوای خۆی و عەلیش جێبەجێی نەکردووە و قسەکە ی شکاندووە.^۱

^۱ النهی عن سب الأصحاب و ما فيه من الأثم و العقاب .

جی باسی سییهم

عەلی (ﷺ) لەسەردەمی عوسماندا (ﷺ):

یەكەم / بەیعدەت دانى عەلى (ﷺ) بە عوسمان (ﷺ):

هەر كە موسلمانان لە بە خاك سپاردنى عمر (ﷺ) بونەوه، خێرا كۆمەڵى ئەنجومەنى بالائى دۆلەتى ئىسلام كە لە ئەهلى شوپادا خۆى دەبینیوه خۆیان گەيانده مالى داىكى باوەرداران عانسه (ﷺ) تا خێرا گەورەترین كێشه چاره بکەن كە هەلبۆاردنى خەلیفە و سەركردەى ئوممەتە، و دواى تاوتوێ كردنێكى زۆر و بەیارمەتى خوا گەيشتنە ئاكامیكى زۆر باش كە هەموو لایەك پێى پازى بوون.^۱ بە كۆى دەنگ هاتنە سەر ئەوهى عبدالرحمنى كۆپى عەموف هەلبۆژێرن (ﷺ) و خەریك بوو ئەهلى شوپایش جێگهێ بکەن بەلام وەك (الذهبى) دەئێت: گەورەترین چاكى و لیها تووى عبدالرحمن لەوهدا بوو كە پێش ئەوهى ئەهلى شورا قسە بکەن خۆى لەو كارە (عزل) كرد و هەلسایهوه و ئەو بەرپر سيارێتى یە گەورەیهى دابه سەرى، عوسمانى كۆپى عەففان دا.

جا ئەگەر عبدالرحمن حەزى بە پلهو پایە بکرايه و كورسى پەرست بوایە ئەوا ئەو هەله زێڕینهى لەدەست خۆى دەرنەدەرکرد یان هەر هیچ نەبوایە دەیدا بە كۆپى مامەكهى خۆى سەعدى كۆپى ئەبى وه قاص (ﷺ) تا لەبنەمالهكهى دەرنەچوايه.^۲

لەپروایهتى (بوخارى) دا هاتوو دەئێت: لەپەش نوێژى بەیانى - ئەو پیاوانە كۆبونەوه، و ناردیان بەدواى هەموو ئەو ئەنصارو موهاجرانەى لەوكاتەدا لەواناوه بوون، و ناردیشیان بەدواى سەركردەكانى سوپاو فەرمانپەرەى ناوچەكاندا كە هەموویان لەو سالتەدا عمر پێش شەهیدكردنى بانگى كرد بونەوه تا پێكهوه حەجیان پێ بکات، و كاتى كۆبونەوه عبدالرحمن كۆپى عەموف (ﷺ) بەدەنگى بەرز شايدەقمانێكى هێناو پاشان ووتى: ئەى عەلى هەرچى سەیری خەلكەكە دەكەم هەر

^۱ عثمان بن عفان - صادق عرجون ۶۲ - ۶۳.

^۲ سیر اعلام النبلاء (۱ / ۸۶).

همموى عوسمانيان بىدلّه و تۆش لىگه لمان به لىو كارهدا، بىدعوسمانىشى ووت: بىدعتت پى دىدهم لىسەر سوننەتى خواو پىغه مېبرو همدردو جىنشینه كەى دواى خۆى. و پاشان موهاجىران و نه نصارە كانىش بىدعتيان پىداو دواتر سىر كرده كان و فەرمانپەرە واكانىش.^۱

و لىرپوايەتى خواەنى كىتبى (التمهيد والبيان) دا هاتووه كه عدلى كوپى شەبو طالب دووه مەين كەس بوو لىپاش عبدالرحمن ى كوپى عەوف بىدعتى خۆى دا بىدعوسمان.^۲

دووه/ هەندى رىواياتى پرپوچ لىو بارە يەو:

لى مەسەلى هەلبواردنى عوسماندا، كۆمەلّ رىوايەت دروست كراوه لىمىژوودا كه هىچ كام لىو رىوايەتانه (صحیح) نىن، بەلكو لىم دوايىانەدا پۆژەلتناسە كىنە لىدلەكان هاتن گەورەيان كردن و باسيان كردن چونكه لىگەل هەواو مەزاجى دژايەتى كردنى ئىسلام و موسلماناندا دەگوڤا و تۆوى ناكۆكى و جىاوازی پى دەپوئىرا لىناو موسلمانانداو لىوانە (أبو حنيفة) كىتبى تايبەتى لىسەر نووسى بەناوى (كتاب الشورى) و همدروها (ابن عقده) و (ابن بابويه).^۳ ئىمەش هەندى لىو دەمەلەبەستە نىاز گلاويانە دەهينن و لىيان دەكۆلینەو:

۱- گوايه، هاوەلان خزم خزمىنەيان كردووه:

ئەمە تۆمەتێكه بۆ هەركەسىك شىاو بىت هەلبەسترت بەدەمى يەو، بۆ هاوەلان هەركىز شىاو نى يە، ئەواندى ئەم جۆرە تۆمەتانه ئەدەنە پاڵ هاوەلە نازىزەكانى پىغه مېبر (ﷺ) ئەو بەخۆيان بزانن يان نە ئەو پىغه مېبرى ئەكړەم تاوانبار دەكەن - پەنامان بەخوا - بەوى كه نەيتوانيوه بەجۆرى پەروەردەيان بكات هەق بۆن و مافى ماف داران نەفەوتىنن و خزمایەتى بەكارنەهينن لىبىدعت و ديارى كردنى خەلىفەدا..

^۱ البخاري، كتاب الاحكام، ۵ (۷۲۰۷).

^۲ التمهيد والبيان، ۶ (۲۶).

^۳ الفرقة الى تصانيف الشيعة (۱۴ / ۲۴۶).

(الكلبي وأبى مخنف) له باوکی یهوه أحمد الجوهري ده لیت (عمر هستا بهوه یه کلای کردنه و کانی دایه دهستی عبدالرحمن و عدلیش له ویدا ههستی کرد خیلافه تی له دست در چوه!! چونکه عبدالرحمن - عثمانی خزی خوی هه لده بیزیت!!).^۱

(ابن تیمیه) زور جوان وه لامی شم ووتانه ده داته وه و ده لیت : عبدالرحمن و عوسمان هیچ خزمایه تیه که له نیوانیان نه بووه که نزیک بوویت نه برای بوو، نه ناموزا، نه خالوزا، به لکو هه له هوزه کهشی نه بووه به لکو شم له (بنی زهره) یه و شو له (بنی امیه) و بنی زهره له (بنی هاشم) نزیک تر بون تا له (بنی امیه)، چونکه بنی زهره خالوانی پیغه مبهه ر بوون عبدالرحمن له وانه و سه عدی کوری ثبی وه قاصیش له وانه که پیغه مبهه ر (ﷺ) دربارهی فهرمویه تی (هزا خالی، فلیرنی امرؤ خاله).^۲ واته: من شمه خالمه دهی کی خالی خویم نیشان ده دات.^۳

بۆ ده بیینی شیعه کان هه موو به لگه یه کیان له م مه سه له یه دا شو تو مه تیه که گوایه عبدالرحمن به پالته ری خزمایه تی عوسمانی ده ست نیشان کردوه نیتر نه وه یان له یاد چوو که خزمایه تی پشت له خزمایه تی ژن و ژن خوازی به هیتره و نه وه له لایه ک و له لایه کی تریشه وه بهر کردنه وه تیروانیسی نه و بهر ناوازه یی که له ژیر چاودیری خوا و پیغه مبهه ردا پهروه ده بوون و گه وه ره بوون ناگو نییت و ناچیتته عه قلی هیچ مرو فیکه وه که بابه تیانه و دوور له په گز په رستی و مه زه ده ب گه ریتی بهر به کاته وه که به هیچ جو ریک خزم و خزمینه یان کرد بیته.

۲ - حیزی شه موی و حیزی هاشمی :

له په یوایه تی (ته بی مخنف) هاتوه که له کاتی به یعدت دانه که دا خه لکه که بووون به دوو به شه وه ، و به شی بۆ به نو هاشم و به شی بنی امیه!! و شه مش به هیچ شیوه یه ک پاست و صحیح نیه و هیچ په یوایه تیکی صحیح و چعیف ی له سمر نیه ،^۴ و شم پرو دا وه ش پیوستی به وه لام دانه وه نیه چونکه شو جیله ناوازه یه - ناچیتته عه قله وه - نا کوکی عه شایه ریان به کاره یی نیته که پیغه مبهه ری

^۱ أثر التشيع في الروايات التاريخية، لا (۳۲۲).

^۲ صحيح السنن الترمذی (۳ / ۲۲۰) ۴۰۱۸.

^۳ مناهج السنة النبویه (۶ / ۶۷۱-۶۷۲).

^۴ مرویات ابی مخنف فی تاریخ الطبری لا (۱۷۷-۱۷۸).

ئىسلام (۲۳) سال لى ژىئە مەبەرايەتى تۈانى لەپىشەۋە دەرى بەيئىتى و برايسەتى
موسلمانەتى لە جىگەيدا بروتىت .

۳ - درۆ و بوھتان بەدەم عدلىۋە (ﷺ):

(ابن كثر) دەلىت : كۆمەللى لە مېۋونوسەكان لە نىۋانىندا - ابن جرير - و كەسانى تىرىش
پىۋايەتلىك دەگىرنەۋە لە پىۋاننىكەۋە كە كەس نايانناسىت كە عدلى بە عبدالرحمانى ووت: فىلت
لى كردم، و لەبەر خزمایەتى ژن و ژن خۋازى نىۋانتان و ئەو وتووڭزەۋى پۇژانەى نىۋانتان عوسمانت
دەست نىشان كرد ، و ئەۋىش ھەندى بىيانى ھىنايەۋە و پاشان و ووتى " ان الذين يبائعونك انما
يبائعون الله يد الله فوق ايدهم فمن نكث فانما ينكث على نفسه ومن اوفى بما عاهد عليه الله
فسيؤتيه اجرا عظيماً " .

چەندەن پىۋايەتى تىرىش كە پىچەۋانەى فەرمودە - صحيح - ەكانن و زۆرى لە شىعەكان و چىڭڭ
نوسە گىلەكانىش بەبى ئەۋەى لە صحيح - ضعيف - ى بىكۆلنەۋە و نقليان كىردەۋە
لەكتىبەكانىندا نوسىۋانەتەۋە.^۱

سېيەم / عدلى (ﷺ) سزا شەرعىەكانى جى بەجى دەكات - الحدود - :

۱- عدلى سزا شەرعىەكانى كە بە " الحدود " ناسراون جى بەجى دەرگىد لە دەۋلەتەكەى عوسماندا،
لە (حصين كورپى مندر) ەۋە دەگىرنەۋە دەلىت : لەلای عوسمان بىۋوم كاتى ولىدىيان ھىنا و
دووكەس شاھىتەيان لەسەردا كە عەرەقى خۋاردۆتەۋە و يەككىيان ووتى عەرەقى خۋاردوۋە و ئەۋى
تىرىشيان ووتى من نەم بىنى پرشېتەۋە ، عوسمانىش ووتى : ئى نەپشاۋەتەۋە تا خۋاردىيىتەۋە .

عوسمانىش (ﷺ) ووتى : ئەى عدلى ھەستە داركارى بىكە ، و عدلىش (ﷺ) ووتى : ھەسەن
ھەستە تۆ داركارى بىكە، عوسمانىش ووتى : ((الحسن ولّ حارها من تولّى قارها)) واتە ھەسەن
بزانم چۆن ئازارى دەدەيت ەك چۆن چىڭزى لەمەى ەرگرتوۋە، ەك بلىتى تۆ ناتوانىت بۆيە ووتى:
ئەى عبدالله ى كورپى جعفر تۆ ھەستە داركارى بىكە، و جەغفەر دەستى كرد بە لىدانى و عدلىش
بۆى دەژمارد و كە گەشىتە چل ، ووتى بەسە ، پاشان وتى: پىچەمبەرى خوا (ﷺ) چل دارى

¹ البداية والنهاية (۷ / ۱۵۲)

هەدی داوه له عەرەق خۆر و ئەبویە کریش چل و عمر کردویەتی بە (۸۰) و هەمویشی سوننەتە و ئەمەشم پێ خۆشە .^۱

وعەلی (ع) لەو بارەیەوە دەلێت: ئێوە لەسەر وەلید تانە لە عوسمان دێدەن وەک ئەو وایە بڵێین دوستیک هاوکار و دۆستەکی خۆی بکوژیت و تاوانی عوسمان چیه لەسەر کاری ناشەری خۆی لێیداوه پاشانیش لەسەر کار لای برد.^۲

۲ - پاوژکاری عوسمان بە عەلی لە پزگارکردنی ئەفریقیەدا :

له (رياض النفوس) داهاتووێ که عوسمانی کوپی عفان (ع) له والی میسر " عبدالله ی کوپی سعد " هه نامه‌ی بۆ هات تیایدا نویسیوی که موسلمانەکان جار بە جار دەچنە ناوچه‌ی دۆزمنان له کهناری ئەفریقیه و هەندێ زیانیان پێ دەگەیەنن و دەگەڕێنەوه چونکه زۆر نزیکن له سنووری موسلمانانەوه و عوسمانیش (ع) پاش ئەوه (میسوه‌ری کوپی مه‌خزه‌مه) ی بانگ کرد و پیتی ووت : هه‌زه‌که‌م سوپا به‌پێ به‌هم بۆ پزگار کردنی ئەفریقیه، و پیتی ووت : تۆ له‌م باره‌یه‌وه چی ده‌لێیت: ووتی غه‌زویان بکه‌ .

پاشان ووتی: هه‌روه‌ها ئەمەڕ گه‌وره‌ هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کۆده‌که‌مه‌وه و له‌و باره‌یه‌وه پرس و پرایان پێده‌که‌م و نه‌وان چیان پێ باش بێت و ده‌که‌م یان زۆربه‌یان چی پێ باش بێت واده‌که‌م، عەلی و طلحه و زوییر و عەباس ی بانگ کردو یه‌ک یه‌ک دانیه‌شتنی پێ کردن له‌ مزگه‌وتدا و پاشان (ابا الأعور)، سه‌عیدی کوپی زه‌یدی بانگ کرد و ووتی: بۆ هه‌ز ناگه‌یت نه‌ی (ابا الأعور) سوپای ئیسلام به‌ره‌و پزگار کردنی ئەفریقیه به‌پێ به‌مین ؟ نه‌ویش ووتی : له‌ (عمر) م به‌ستوه‌ که ده‌یووت: یه‌ک موسلمان ناخه‌مه‌ پێ بۆ جه‌نگی ئەفریقیه تا ئاوی ته‌ڕ له‌ چاوه‌کاغدا بێت ، و منیش نامه‌وێت تۆ سه‌ره‌پێچی عمر بکه‌یت .

عوسمانیش پیتی ووت : وه‌للاهی من لێیان ناترسم نه‌وان خوا خوايانه که‌س غه‌زویان نه‌کات و له‌ جێی خۆیان بێننه‌وه و ئیتر هیچ که‌س لاری نه‌بوو له‌و مه‌سه‌له‌یدا و نه‌ویش چوه‌ سه‌ر مینه‌به‌ر و وتاریکی دا بۆ موسلمانان و هانی دان بۆ جه‌هاد و رزگارکردنی ولاتی ئەفریقیه و هەندێ له‌

^۱ شرح النووي علی صحيح المسلم كتاب الحدود (۱۱ / ۲۱۶)

^۲ تاريخ الطبری (۵ / ۲۷۸)

هاوۀ لانیس به شداری شو سوپایه یان کرد وه " عبدالله ی کورپی زوبیر و شهبو زهپی غه فاری (ﷺ) ".^۱

۳ - پای عدلی (ﷺ) سبّارەت به یدک شیتواز خویندنه وهی قورئان :

عوسمان (ﷺ) موجهدین و ئەنصاری کۆکرده وه و سبّارەت به کۆکردنه وهی موسلمانان له سەر یدک جۆر قورئان خویندن پرس و پای پێکردن و له ناو گه وه هاوۀ لاندّا عدلی کورپی شهبو طالبعیش ناماده بوو، و عوسمان ئەم کاره گه وه و ترسناکهی خسته بهره دهستی پوختهی ئومەت و فره مانده و سه رکرده هیدایه قه وازه کان ، و مه سه له که یان پێکه وه تاوتوی کرد و گفتوگۆی ته وای له سه رکرا، تا ئەوان پای عوسمانیان زانی و عوسمانیش راو بۆ چوونی ئەوانی بۆ ده رکەوت، و ئیتر هه موو ناوچه فراوانه کانی تری ئیسلام ئەم کۆ ده نگه یه یان پێ گه یشت و یدک که س مله جهرتی تیدا نه کرد.^۲

عوسمان (ﷺ) له خۆیه وه و وه ک بیده یه ک ئەم کاره ی نه کرد به لکو پێشتر (ابو بکر الصدیق) (ﷺ) کردویه تی و عوسمانیش به پرس و راو په زامه ندی هه موو هاوۀ له به رتزه کانی پێغه مبه ری خوا (ﷺ) ئەم کاره ی کرد و زۆر جوان بوو له لایان و پێیان ووت : ئەم بۆ چو نه ت زۆر جوانه - نعم ما رأیت - .

(مصعب ی کورپی سه عد) که هاوۀ لێکی پێغه مبه ری خوا بوو (ﷺ) بینی که عوسمان قورئانه کانی تر ده سوتینیت و هه موو موسلمانان شو کاره یان پێ جوان بوو،^۳ و عه لیش (ﷺ) هه موو جارێ ده یوت : ده رباره ی عوسمان پۆمه چن و زۆر باسی مه که ن به چاکه نه بیّت، وه للاه ی شه و ی شو کردی له س سوتاندنی قورئانه کان - له خۆیه وه نه یکرد و به لکو به پرس و پای هه موومان کردی ، وه للاه ی منیش به رپر سیاریتی - خیلافه ت - وه ربه گرم شه و ی شو کردی منیش ده یکه م.^۴

^۱ ریاض النفوس (۱ / ۸۰۹)

^۲ عثمان بن عفان - صادق عرجون لا ۷۷۵.

^۳ التاريخ الصغير للبخاری (۱ / ۹۴) اسناد حسن لغیره .

^۴ فتح الباری (۹ / ۱۸) اسناد صحیح .

چوارهم - هه‌لۆیستی عدلی (ﷺ) له کاتی شه‌هید کردنی عوسماندا :

کۆمه‌ڵی هۆکاری جۆراو جۆر و تیکه‌ڵ به‌یه‌ک، بوونه هۆی ئاژاوه‌ی شه‌هید کردنی عوسمان (ﷺ) یه‌کێ له‌وانه هۆکاری خۆش گوزهرانی کۆمه‌ڵکه‌ی ئیسلامی، و سروشتی گۆرانکاریانه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان، و هاتنی عوسمان (ﷺ) به‌ دوا‌ی عمردا، و زۆری له‌ گه‌وره‌ هاوه‌لان شاری مه‌دینه‌یان چۆڵ کرد، و په‌گه‌ز په‌رستی سه‌رده‌می نه‌فامی به‌دی ده‌کرایه‌وه، و پیلانی ناحه‌ز و کینه‌ بازان، هه‌نگاونانی وردی دوژمنان بۆ دۆزینه‌وه‌ی بیانوو له‌ دژی عوسمان، و هه‌ستی خه‌لکی جۆلاندن، و کۆمه‌ڵی هۆکاری تر که به‌ درێژایی له‌ ژیا‌نی عوسماندا هه‌تنامه‌.

دوژمنانی ئیسلام لی‌زانانه هه‌ستی موسلمانانیان ده‌جولاند به‌ره‌و به‌ره‌نگاری‌بونه‌وه‌ی کاره‌کانی عوسمان، کۆمه‌ڵی په‌روپاگهنده‌ دروست کراو بلا‌وکرایه‌وه له‌ ناو موسلماناندا له‌ هه‌موو لاره‌ ده‌مه‌قالتی ده‌کراوه‌انی خه‌لکیان ده‌دا له‌ دژی عوسمان و خه‌لافه‌ت و موحاده‌له‌ کردن له‌ گه‌ڵیدا بۆ شکاندن له‌ به‌رده‌م جه‌ماوه‌رداو ته‌شه‌ریان له‌و والیا‌نه‌ ده‌دا که نه‌و دا‌یمه‌زاند‌به‌بون و کۆمه‌ڵی ته‌زویر و ساخته‌ کاری و ووتی هه‌لبه‌ستراو به‌ناوی هاوه‌لانه‌وه (ﷺ) وه‌ک عائشه و عدلی و زوبی‌ر و طلحه

و نه‌وه‌یان له‌ناو خه‌لکیدا بلا‌وده‌کرده‌وه که عدلی شایانه‌تره‌ بیه‌تته‌ خه‌لیفه‌ی موسلمانان و جی وه‌سیه‌تی پی‌غه‌مبه‌ری خوا بوو بۆ دوا‌ی خۆی و دامه‌زراندنی کۆر و کۆمه‌ڵ بۆ به‌ره‌و دان به‌و درۆ و ده‌له‌سه‌ و ئاژاوانه‌ له‌ شاره‌ گه‌وره‌کانی ئیسلام وه‌ک به‌سه‌ر و کوفه‌ و میسه‌ر که نه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نی پی‌شته‌ نه‌خشه‌ی بۆ کێشه‌رایه‌ت.

خه‌لکی شاره‌کانیان به‌وه‌ ده‌خه‌ڵه‌تاند که له‌سه‌ر بانگه‌شه‌ی هاوه‌لان نه‌م کاره‌ده‌که‌ن و کاره‌که‌یان نه‌وه‌نده‌ زل کرد تا په‌نا به‌ خوا گه‌یا‌ندیا‌نه‌ هه‌دی "خوین په‌شت" ^١.

و نه‌و خوین‌په‌ژا‌نه‌ بۆ نه‌وه‌ی خه‌لکی به‌ پیاو چاک و دلتۆزی ئیسلامیان بزانن به‌ (الله اکبر) وه‌ ده‌چوون بۆ شاره‌کان و نه‌یان ووت دژ به‌ زو‌لم و سه‌تمه‌کاری ده‌وه‌سته‌ن و فه‌رمان به‌چاکه‌ و به‌رگری له‌ خراپه‌ ده‌که‌ین، و داوا‌ی گۆرینی هه‌ندێ والی و کار به‌ده‌سته‌یان ده‌رکرد، به‌لام ورده‌ ورده‌

^١ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة ١٤٠١.

شته که یان گه وړه کړد و نیازی پیسیان دهرخست که لابرډنی عوسمانه و هدر به وده شوه نه وده ستان دهستی په شیان به خوینی نه و هاو له دلسوژ و گیان له سهرده سته ی پیغه مبهری نیسلام سور کړد.

هډر که زانیان له شاره کانه وده سوپا به پړی که ووتوه بو پاریزگاری له حورمه تی خلیفه و پایته ختی خیلافته، خیرا نه و نیازه گلاوه ی که پیشتر به تهما بوون روژی خوژی جی به جیتی بکن خه ریک بوو له دهستیان دهرچیت و بزبان نه کړیت، بزیه به هلیان زانی که دهوری خلیفه عوسمان (ع) چوله و عوسمانیش حمز به خوین پړوی ناکات بزیه زوریان بو هیناو شهیدیان کړد.^۱

و تهم کاره پیکخواهش به سهرکړدایه تی " عبدالله ی کورپی سبهء " ی جوله که به پړوه چوو، وه تهم کوشتنه شی هم موو جیهانی نیسلامی هدرژاند و کاریگری یه کی وای به جیهیتشت نه مړاش موسلمانان پیوه ی دهنالینن.

۱ - هه لویستی عدلی (ع) له سهره تای ناژاوه که وده :

عدلی (ع) وه که عاده تی خوژی گوی پایه تی و ناموژگاری و پاو بوچونی پیویست و جوانی دهبه خشی به خلیفه ی سییه می نیسلام و نه وده تا خوژی دهری دهرپیت که تا چندی ناماده ی گوپړپایه تی عوسمانه و پابه نده به هم موو فرمانیکیه وده با تیر زو قورس و نارپه حه تیش بیت وه که ده لیت ((لو سیړنی عثمان الی صرار لسمعت واطعت))^۲.

واته: نه گهر عوسمان بلیت برېو بزناو دهریایش دهرېم وگوپړپایه تی ده که م .

و کاتی ناژاوه گپړان که یشتنه (ذی المروة) پیش مانگ و نیو ټک له شهید کردنی عوسمان (ع)، عوسمان هه ستا به ناردنی عدلی (ع) و پیاو ټکی تر بو ناویان و عدلیش پلاشت بو لایان و پیی ووتن: پازین به حوکی قورنان و پازیش بکړیت له هم موو نه و شتانه ی گله یستان لییان هیه ، و نه وانیش له سهر نه وده پړک که ووتن.

پاشان له سهر (۵) خال پړک که ووتن:

^۱ مصنف ابن ابی شیبہ (۲۲۵/۱۵) سند صحیح

^۲ تاریخ خلیفه ۱۶۹۷.

أ: دور خراوه کان بگه پرتنه وه.

ب: بی به شه کان مافیان بدریته وه.

ج: مالتی - فه یء - بلاؤ بکریته وه و دادپهروه ری بکریته له دابهش کردندا.

د: (ابن عامر) بکریته وه به والی به سره .

هـ : نه بو موسی یش بپنیتنه وه به سهر کوفه وه.¹

و پاشان عوسمان یهک یهک له گه ل وه فده کاندانانیش و پرتکه موتنی له گه لدا کردن و هه موویان به خۆشی یه وه گه پانه وه به ره و شارو ناوچه کانی خۆیان.²

پیلان گێترانی پشتی پهرده عبدالله ی کورپی سه به نی جول که وه هاوکارانی زانیان وا خه ریکه نه خشه که یان پوچه ل ده بیته وه و مه سه له که به هیمنی و له یهک گه یشتن کۆتایی پی هات، بزیه نهم جاره زۆر ئیبلیسانه تر ههنگاویان ناو ویستیان نه و ناشته وایی یه ی نیتوان شاره کان و عوسمان تیک بدن.

کاروانی میسریه کان به ره و ولاتی خۆیان کهوتنه وه پی به لام له رتگه سوارتک هه ر نزیك ده بویه وه لییان و دوباره دوور ده کهوته وه وه بلتی بگرن ، و نه وانیش گومانیان تی برد و چون بزی تا بزنان نه مه چیه ؟ هه ر که لییان نزیك کهوته وه و گرتیان و پییان ووت: چیه نه مه ؟

نه ویش ووتی: من نه مه ری باوه رداران ناردومی بۆ میسر و نامه م پییه له عوسمانه وه بۆ والی میسر، و نه وانیش نامه که یان لیتسه ند، ده بیسن به ده می عوسمانه وه نوسراوه نه گه ر نه مانه گه یشتنه وه میسر یه کسه ر هه موویان بکه به دارا و بیانکوژه یان یه کی ده ست و قاچیکیان به ره !! نه وانیش نه مه یان خوینده وه یه کسه ر گه پانه وه بۆ مه دینه .³

و عوسمانیش ووتی نه مه به هیه ج جزۆتک نامه ی من نیه و من نه م نویسه و، و خا ل له دوو شت به ده ر نیه : یه که م نیا ن نه وه ی دوو پیاری موسلمان شایه تی به دن یان سویند بخۆن که من نویسه و مه، و منیش شتی وام نه نویسه و به که سیشم نه ووتوه که بینوسیته، دووه م: یان نه م نامه یه

¹ فتنة مقتل عثمان (۱ / ۱۲۸) .

² هه مان سه رچاره (۱ / ۳۲۹)

³ تاریخ الطبری (۵ / ۳۷۹)

ساخته‌یمویه ناوی من و مۆری منهوه نوسراوه، به‌لام ئەوان باوەریان پێنه‌کرد.^۱ که ئەو پیاویکی پاک و راستگۆ بوو، به‌لام دیار بوو لەبەر شتیکی دەروونی ناو می‌شکیان باوەریان پێ نه‌کرد. نامه‌کش ساخته بوو لەبەر ئەم هۆیانه‌ی خواره‌وه :

* عێراقیه‌کان چۆن زانیان به‌ مه‌سه‌له‌ی ئەم نامه‌یه‌ خۆ ئەوان به‌ره‌و عێراق گه‌راپه‌ونه‌وه و ماوه‌یه‌کی زۆر له‌ میسریه‌کان دوور گه‌وتبه‌ونه‌وه که‌چی له‌یه‌ک کاتدا گه‌راپه‌نه‌وه، وه‌ک بلیتی له‌سه‌ر مه‌وعید بوون !!!

که‌ ئەمه‌ش ناچێته‌ عه‌قڵه‌وه، به‌لکو هه‌ر ئەوانه‌ی ئەو پیلانه‌ خوێناوه‌یان داڕشت بۆ میسریه‌کان هه‌ر ئەوانیش سوارێکیان ئارد تا بگاته‌ عێراقیه‌کان و مه‌سه‌له‌ی نامه‌کی عوسمان و میسریه‌کانیان تی‌ بگمیه‌نێت و ئەمه‌ش ئەم ووتی عه‌لی کو‌ری ئەبو طالیب (ع) ده‌یسه‌لمێنێت که‌ پیتی ووتن: ئەی خه‌لکی کوفه‌ و ئەی خه‌لکی به‌سه‌ر ئایا چۆن به‌م مه‌سه‌له‌یه‌ی میسران زانی که‌ ئێوه‌ چه‌ندان قۆناغتان به‌ریبوو وا پێکه‌وه‌ گه‌یشته‌نه‌وه‌ لامان .^۲ به‌لکو عه‌لی (ع) راسته‌وخۆ ده‌لێت " ئەمه‌ کارێکه‌ سوێند به‌خوا هه‌ر له‌ناو شاردا بوون نه‌خشه‌ی بۆ کێشراوه‌.

له‌گه‌ڵ ئەم نامه‌یه‌شدا به‌لکو به‌ده‌م دا‌یکی ئیمانداران و هاوه‌له‌کانه‌ی تریشه‌وه‌ نامه‌یان ئاردبوو بۆ شاره‌کان و له‌وانه‌ به‌ناوی عانسه‌وه (ع) نامه‌یان نووسیبوو بۆ شاره‌کان که‌ دژی عوسمان هه‌ستن ئەویش ووتی: شتی وانه‌ سوێند به‌و که‌سه‌ی باوه‌رداران باوه‌ریان پێیه‌تی و کافرانیش بۆ باوه‌رن پیتی تا ئەم ساته‌ی لێره‌دا دانیشتووم و په‌شاییم نه‌خستۆته‌ سه‌ر سپیایی - کاغەز - ،^۳ و ئەو جا ووتیان به‌ عه‌لی (ع) تۆ نامه‌ت بۆ ئاردووین که‌ بگه‌رپێنه‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌ و ئەویش ووتی: وه‌للا‌هی من شتی وام بۆ که‌س نه‌نوسیوه‌، هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ش به‌ده‌م ﷺ و زویته‌رو هاوه‌له‌انی تریشه‌وه‌ نویسیویان که‌ گوايه‌ وه‌رن بۆ مه‌دینه‌ چونکه‌ جیهاد له‌ مه‌دینه‌ خێتره‌ له‌ جیهاد له‌سه‌ر سنوره‌کانه‌ی ده‌وله‌تی ئیسلامی، به‌لام به‌ریوا‌یاتی - صحیح - ده‌رکه‌وت که‌ هیجیان راست نه‌بوون به‌لکو به‌ ساخته‌ نوسراوه‌، با هه‌ندێ له‌ نوسه‌ره‌کانه‌ی ئەم سه‌رده‌مه‌ش له‌ خوا بترسن و نه‌وێرن ئەو میژووه‌ به‌و جۆره‌ نقل بکه‌ن که‌ پیلان چیان دا‌یان پشت بۆ شه‌هیدکردنی عوسمانی کو‌ری عه‌فان

^۱ فتنه‌ مقلت عثمان (۱۳۲ / ۵) البدایه‌ و النهایه‌ (۱۹۱ / ۷)

^۲ تاریخ الطبری (۳۵۹ / ۵)

^۳ تحقیق مراقف الصحابه‌ (۲۳۴ / ۱)

(ﷺ) بەلگوبا بە بابەتیاڤهه بکۆلڤهه له مهسهلهکه نهو جا قهلهم بھلێڤنن به وهه قهههه چونکه لهسر هه موو ووو شهیهک که دهی نو سین لێ پرسینه دهی قورس ههیه بۆیان له پۆژی قیامهتدا.^۱

۲ - ههلوێستی عهلی (ﷺ) لهکاتی گه مارۆدا :

گه مارۆیان لهسر عوسمان توندکرد تا رادهیهک گه یشته نهوهی بۆ نوێوهکانیش نهیا نهیشت بێته دهروه، بهلام زۆر خۆگر و ئاسایی و بهئارام بوو لهسر ئهم (بلوی) یه پێغه مبهری خوا (ﷺ) ههوالی پێدا بوو که دێته پێ ی، و له گهڵ باوهری پتهویدا به قهزاو قهدهر هه خهریکی نهوه بوو که موسلمانان به هۆش خۆیان بێنهوه بۆیه وتاری بۆ ده دان به دهنگی بهرز و له ماله کهی خۆیهوه و باسی گه وهی و تاوانی خۆتێرشتنی موسلمانانی بۆ ده کردن و جارێکی تر باسی کاره چاک و جوانهکانی پێشتی خۆی بۆ ده کردن و باسی (۱۰) که سه کهی (عشرة المبشرة) ی بۆ ده کردن تا بۆیان ده ریکه ویت که سی ناوا دلسۆزی پێغه مبهرو ئایینی خوا بێت چون بۆ ته ماحی دنیایی قیامت له دهست خۆی ده دات ئایا که سی که له خزمهت پێغه مبهری خوا پهروه ده بویته شایانه ناوا ههلسو کهوتی له گهڵ دا بکریته ؟!

تا وای لێهات تهواو دهستیان گرت بهسر شاری مه دینه دا و هه تهوانیش نوێژیان بۆ خه لک ده کرد، و ئا لهو کاته دا هه مو هاوه له نازیه کان - خوايان لێ رازی بێت - بۆیان ده رکهوت کاره که له دهست ده رچوه و زۆر لهو گه وه تره که بهریان لێ ده کرده وه.^۲

بۆیان ده رکهوت که نه مانه نیازیان گلاوه و به ته مای کوشتنی ته مبهری باوه دارانه بۆیه پێیان ووت: بهسر و به مال بهرگرت لێ ده کهین و ئهم هه رچی و په رچیا نه له شاری مه دینه ده رده کهین، بهلام عوسمان (ﷺ) رازی نه بوو لهسر نهو خۆتێ موسلمان بهرۆت.^۳

بهلام گه وه هاوه لان به بی پرس به عوسمان - کو په کانیا نارد بۆ پارێزگاری له جێنشینی سییه می پێغه مبهری خوا (ﷺ)، له وانه " حسن ی کوپی عه لی و عبدا لله ی کوپی زویتر " که په وایه ته کان باسیان لهو کرده وه که له پۆژی شه هید کردنی عوسماندا هه سن به ریندار بووه، هه وه ها " عبدا لله ی کوپی زویتر و عه مدی کوپی حا طب و مروان ی کوپی هه که م و حوسه دین ی کوپی عه لی و

^۱ هه مان سه رچاوه (۱ / ۳۳۵)

^۲ عثمان بن عفان - الخلیفه الشاکر الصابر لا ۲۲۸ - ۲۲۹ .

^۳ فتنه مقتل عثمان (۱ / ۱۶۷)

عبدالله ی کوپی عمر "، و عدلی (ع) له ههموان زیاتر بدرگری له عوسمان کردوه همدروه مبروانی کوپی حکم که لهو پږوهدا نریکترین کهس بوو له عوسمان شایهتی نهمدی بۆ ددهات. (ابن عساکر) له جابری کوپی عبدالله (ع) دهگپږتهوه که عدلی جوابی نارد بۆ عوسمان و پیتی وت: (۵۰۰) چه کدارم له که لډایه، پږنگم بده تا نه هیلم پین بۆت چونکه تۆ هیچ شتیکی وات نه کردوه که شایهتی کوشتن بیت) عوسمانیش پیتی ووت: خوا پاداشتی خیرت بداتهوه، بهلام من حمز ناکم له سمر من خوینی هیچ موسلمانیک برپږږیت.^۱

پړیویه تیش زۆرن که مانای نهوه ده گه یه نن عدلی (ع) له پشتی عوسمان بوو به تهواوی له پږوی ناژاوه که دا لهوانه کاتی که شوږشگیره سمرکه شهکان که ماروی تهواویان خسته سمر عوسمان و ته نانه نه یان هیشت ناویشیان بۆ بږوات و خدریک بوو له تیتواندا مال و مندالی عوسمان دهمردن، عدلی (ع) (۳) گۆزه ناوی بۆ ناردن و تاگه یشته دهستیان (۳) کهس له پیوانی بهنی هاشم و بنی نومه ییه بریندار بوون.^۲

دواتر همرچی و پهرچیه کان که مارۆکه یان توندتر کرد و پاشتر چوونه ژورهوه بۆ عوسمان و نهویش قورئانه که ی به دهستهوه بوو ده پاپایهوه که واژینن و بږونه دهرهوه بهلام شو نه گبه تانه خویان دوچاری شو خوینه گه ورهیه کرد و شهیدیان کرد و خوینی نالیان پشت به سمر قورئانه که یدا... و همداله که گه یشته هاوه لآن و تیک چوون و شپزه بوون، تاوا ی لیها ت عدلی (ع) توپه بوو یه زلله ی به توندی دا له حه سمنی کوپی و به هاوږپکانی تریشی ووت: نه ی ئیوه چیتان ده کرد لهو کاته دا؟؟ و بۆ کزیکیشی دا به سنگی حوسه یندا و قسه ی زۆریشی به طلحه و ابن زبیر ووت و به توپه یی یوه پږیشتهوه بۆ مال و ده یووت: هه میشه له ناواناچن، خوایه من بی تاوانی خومت بۆ دهره بږم له سمر کوشتنی یان هاوکاری کردن له کوشتنیدا.^۳ بهلام پیلانه که زۆر لهوه گه وره تر بوو که چند هاوه لیک که عدلیش یه کیک بوو بتوانن بدرگری له عوسمان بکن و عوسمانیش خوی ږنگه ی به هیچ موسلمانیک نه دا که له سمر شو همل بدات و عوسمانیش به پله ی بمرزی شهیدی گه یشت (ع).

^۱ تاریخ دمشق ۴۰۳.

^۲ انساب الاشراف - بلا ذی (۶۷ / ۵)

^۳ مصنف ابن ابی شیبہ (۲۰۹ / ۱۵) اسناد صحیح

۳- ژن و ژغوازی نیتوان خانهوادهی عوسمان و خانهوادهی عدلی :

هردوو بنه‌مالهی (بنی أمیه) و (بنی هاشم) دۆستایه‌تی و خۆشه‌ویستی و تیکه‌لی و برایه‌تی وایان له‌ناودابوو، به‌جۆری که‌ئو میژوونوس و قه‌لم به‌ده‌ستانه‌ی که‌ ویستویانه‌ دۆژمنایه‌تی و ناحه‌زی له‌ نیتوان ئه‌و دوو بنه‌ماله‌یه‌دا دروست بکه‌ن شکستیان هیناوه‌ چونکه‌ هه‌ردوولا له‌یه‌ك باوکن و هاوڕێیه‌تی ئه‌بو سوفیان و عباس به‌ نمونه‌ هینرایه‌وه.^۱

ئه‌وه‌ش پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هه‌ر سێ کچه‌ نازداره‌که‌ی داوه‌ به‌ چوار پیاو له‌بنه‌ماله‌ی (بنی أمیه) که‌ (ابی العاص بن الربیع و عثمان بن عفان) که‌کۆپی کچی پوری پێغه‌مبه‌ریش بووه‌ و هه‌روه‌ها ئه‌بانی کۆپی عثمان ام کلثوم ی کچی عبدالله ی کۆپی جده‌غفر (الطیار) و کچی حوسه‌ین (ﷺ) سه‌کینه‌ خێزانی زه‌یدی کۆپی عه‌مه‌ی کۆپی عوسمان بووه‌.

۴ - ئه‌مه‌ عوسمانی کۆپی عدلیه‌ :

ئه‌بی سه‌عید (أخضر) ده‌لێت : سه‌یری منداڵێکم کرد که‌ تازه‌ پێ ده‌گه‌یشت و قژو په‌لکه‌کانی به‌سه‌ر شانیدا هاتبونه‌ خواره‌وه‌ - خوا ده‌یزانیته‌ - گومانم هه‌بوو کۆپه‌ یان کچ ، و دامان به‌لایدا گه‌یشت به‌ منداڵێکی تر زۆر له‌و جوانتر بوو که‌ به‌ته‌نێشتی عدلی کۆپی ئه‌بی طالبه‌وه‌ دانێشتبوو، پێم ووت: خوا عه‌فوت کات ئه‌م کۆپه‌ گه‌فه‌ کێ یه‌ وا له‌لاتدا دانێشتوه‌؟ عدلی ووتی: ئه‌مه‌ عوسمانی کۆپمه‌ وله‌ خۆشه‌ویستی عوسمانی کۆپی عه‌فان ناوم ناوه‌ و یه‌کیکیشم به‌ناوی عمری کۆپی خطابه‌ وه‌ ناوناوه‌ و یه‌کیکیش به‌ناوی عباس وه‌ مامی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) یه‌کیکیشم به‌ناوی سه‌رداری بونه‌وه‌ران " محمد " وه‌ ناوناوه‌ .^۲

۵ - کافرکردنی هاوه‌لان سه‌ر بۆچی ده‌کێشی ؟

پاو بۆ چونی ئیمامی یه‌کان که‌ - په‌نا به‌خوا - هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) به‌بێ باوه‌رله‌ قه‌لم ده‌ده‌ن و ئه‌مه‌ش مانای وایه‌ که‌ عدلی کۆپی ئه‌بو طالیش (ﷺ) په‌نا به‌خوا - به‌ کافر بزانه‌ن

^۱ الشیعة و اهل البيت لا ۱۴۱.

^۲ مستند احمد (۲ / ۱۱۵) ژماره‌ ۷۶۹، إسناد صحیح.

چونکه هه‌لنه‌ستا به جی به‌جی‌کردنی فرمانی خوا، به‌تال کردنه‌وی یاسا و شه‌ریعه‌تی ئیسلام به‌وی که کۆمه‌لتی پاشگه‌ز بوو بۆیان نه‌قل کردوین و دواتریش په‌دکردنه‌وی قورشان ی پهرۆز چونکه له‌ پرگه‌ی نه‌بو به‌کرو عمر و عوسمان و باقی هاوه‌لانمه‌و پیمان گه‌یشتووه، و مه‌به‌سته سهره‌کیه‌کیان له‌م ووتیه هه‌ر نه‌و نامانه‌یه.

بۆیه (ابو زرعه) ده‌لێت : نه‌گه‌ر که‌سیک بینی له‌ پله‌و پایه‌ی هاوه‌لانی که‌م ده‌گرێتمه‌وه نه‌وه (زندیق) ه‌ واته - بێ باوه‌ره - چونکه قورشان پاسته و سه‌رمووده‌ش پاسته و ناتوانن توانجی تی‌بگرن به‌لام نه‌م دوو پاستی یه‌مان له‌ پرگه‌ی هاوه‌لانی پی‌غه‌مه‌به‌روه پیمان گه‌یشتووه و نه‌وان ده‌یانمویت تانه و توانج له‌ شایه‌ته‌کانه‌مان به‌دن که گه‌یه‌نه‌ری قورشان و سوننه‌ت بوون، نه‌و تانه و توانج و به‌تال کردنه‌ویه‌ش چاکتر قورشان و سونه ده‌گرێتمه‌وه بۆیه نه‌وانه - زه‌نا دیقه‌ن.^۱

بۆیه کتێبه‌کانی شیعه‌دان به‌وه‌دا ده‌نێن که نه‌و ووته‌ی که ده‌لێت : عبدالله ی کوپی سه‌به‌ندی یه‌هودی یه‌که‌مه‌ین که‌س بوو که نه‌و وته‌یه‌ی دروست کرد که ده‌لێت (یه‌که‌مه‌ین که‌س بوو - عبدالله - که تانه و توانجی گرت نه‌بویه‌کرو عمر و عوسمان و هاوه‌لان و خۆی به‌ری کردووه لی‌یان، وای بلا‌وده‌کرده‌وه که عه‌لی فرمانی پێداوه که هه‌ستی به‌و کاره.^۲

۶- به‌لگه‌ی روون و ناشکرا له‌سه‌ر خۆشه‌ویستی نێوان عه‌لی و جی نشینه‌ پاشیده‌کان :

به‌لگه‌ی روون و ناشکرا و واقعی هه‌یه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که عه‌لی (ع) په‌یوه‌ندی خۆشه‌ویستی و دۆستانه و برایه‌تی تمواوی هه‌بووه له‌گه‌ڵ برا‌کانیدا له‌ خه‌لیفه‌کانی پیش خۆی و باقی هاوه‌لانی تر. وه‌ک پێشتر ناما‌ژه‌مان پێکرد که‌سێ که‌سیکی زۆر خۆش نه‌وێت و به‌ پاستی نه‌زانیت هه‌رگیز کچی خۆی پێنادات، که عه‌لی (ع) (ام کلثوم) ی کچی خۆی ماره‌کرد له‌ عمر (ع) و نه‌گه‌ر له‌لای هه‌ندی له‌ شیعه‌کان، پێیان وابێت که عمر (ع) له‌ ئیبلیس بێ باوه‌رتر بوو - په‌نا به‌خوا ... ده‌ی بۆ ناگه‌رێتمه‌وه بۆلای عه‌قل و ژیری و سه‌ره‌له‌بامی نه‌و تۆمه‌ت بارکردنه‌ ترسناکه زۆر خه‌ت‌ه‌ره، چونکه نه‌گه‌ر عمر به‌و جۆره کافر بویت نه‌وه عه‌لێش (ع) و په‌نا به‌ خوا کافر بسوه، یان

^۱ الکفایه ۷، ۴۹.

^۲ المقالات والفرق للقمي ۷ (۲۰) له (اصول مذهب الشيعة) (۲ / ۹۳۳) و مرگه‌راوه.

تاوانبار بووه بهوهی که کچیکی خۆی ماره کردووه له عمر ۱ و کچه که ی خۆی توشی زیناوی بی شمردی کرد چونکه به گوتی ئهوان داویده تی به بی باوه - پهنا به خوا - ^۱ . و هیچ شیعهیه کیش له سهر بۆچونی خۆی نامینی و ده گهر پتهوه نه گهر ئاوا راستیه ک بیستیت ، نه و تا کاتی ئه م راستیه باسکرا بۆ - معز الدوله - احمدی کوپی بابویه که شیعهیه کی توند په و بووه و بهردهوام جنیو و قسه ی سوکی به هاوه لانی پیغه مبه ر وتووه ، و پیتیان ووت: که عه لی (ع) خه زوری عمر بووه و (ام کلثوم) ی کچی پیداووه و ترساوه ووازی له دهم کوتان بۆ هاوه لان هینا ووتی: من به م راستیه م نه زانیوه و تهویه ی کرد و خپرو خیراتی زۆری ده کرد و بهنده کانی خۆی نازاد ده کرد و گهرده نی خۆی به خه لکی ستم لیکرا و نازاد ده کرد و به جۆری دهستی کرده گریان له هۆش خۆی چوو. ^۲

به لام هه ندی له شاره زاکانی ناو شیعه و یستیان کاریگه ری ئه م به لگه یه هه لوه شیئنه وه بۆیه نه و ووته یان به ناوی ئیمامه کانیانه وه دروست کرد که ده یانوت : نه وه داوینیک بوو لیتمان زهوت کرا!! که ئه مه یان خراپه ره چونکه عه لی (ع) نه وهنده - سوک نه بوو - تا نه و زه لیلی و سه ره شۆپیه قبول بکات " پهنا به خوا " چونکه خوارترین که سی عه ره بی له پیتاوی ناموسیدا خۆی داده نیست چه جای پیاویکی هاشمی که له ساداتی عه ره به. ^۳

و هه ندیکێ تریان ئه م بۆچونه ی به دل نه بوو، و ویستویه تی له م به لگه یه خۆی پرگه ر بکات به شتیکی زۆر غه ریب و سه ر سامکه ر تر و ده ئیت : ام کلثوم کچی عه لی نه بووه به لکو جنۆکه یه کی ئافه رت بووه و له شیوه ی نه و کچه دا بسووه و هه ندی که سیش به و شته خورافاته په رو پوچه خه له تینرا. ^۴

^۱ اصول مذهب الشيعة (۲ / ۹۳۲)

^۲ المنتظم (۷ / ۳۸ - ۳۹) .

^۳ مؤخر النجف للسريدي ۸۶ .

^۴ الانوار النعمانية (۱ / ۸۳ - ۸۴) نقلاً عن اصول مذهب الشيعة (۲ / ۹۳۸) .

پینجهم / وهسفی هاوه لانی پیغه ممبر (ﷺ) له قورناندا :

خوای گهوره ده فمرمویت ((مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا يَتَكَبَّرُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَكْرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَكْفِيَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا)) .سوره فتح " ۲۹ " .

جینگای خویهدتی و زور گونجاوه نهم به شعی نهم کتیبه بهم نایده ته پیروزه کوتایی پی بینم چونکه تیایدا پاش باسی بهرزی پلهی پیغه ممبر (ﷺ) دیته سمر باسی هاوپی و هاوده مه کانی که خلیفه راشیده کان و سمرجهم هاوه له بهرپزه کانی یه تی - خویان لی پازی بیت - و به گشتی و به پی جیا کردنوه دروست کردنی چینایهدتی وهسفی چاکهی هدمویان ده کات و پییان ده فمرمویت " له ناو یه کدا دلنهرم و به سوزن بۆ یه کتری و بهرامبر پی باوه رانیش توندوتیژن و ناساری سوچده و نوروی زور به توندوتیانوه دیاره شو ناسه وارهش وهک - مجاهد - ده فمرمویت ((ناسه واری خواناسی له دنیا نمویه ناوی به چاکه بلاؤ ده بیتتهوه .

له نایه تیکی ترده خوای گهوره ده فمرمویت ((وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)) واته: شو سوز و برایهدتی و خوشه ویستی یه ی خوای گهوره له ناو هاوه لاندای دروستی کردوه به هوی نهم نیسلامه عهزیزوه و که نه گمر عهده به کان یان هدموو مرؤقه کان هدمو خیراتی سمر زهوی بده نه کار بۆ نه وهی شو تولفدهت و خوشه ویستی و پیکه وه ژبان ناهیتنه کایموه که خوای گموره له ناو هاوه لاندای هیتنایه کایموه .

نهم نایه ته پال پشته شو ریوایه ته صحیحانهن که نه وه ده گیه نن هاوه لان زور یه کتریان خوشه ویستوه و همرگیز رقیان له یه کتر نه بووه و پشتیان له یه کتر نه کردوه و له پشته پردوه نه خشیان دژی یه کتر دانه رشتوه، دژایه تی یه کتریان به هیچ شیوه یه که نه کردوه و مافی یه کتریان زهوت نه کردوه و له پرتزی کس و کاری پیغه ممبریان کم نه کردو ته وه به لکو نه و ان جینگای تایبه تیان هه بووه له ناو دلی باقی هاوه لاندای همر که سیکیش بو بیت به گه وریان تووشی خوشگوزهرانی نه بووه به لکو ژبانی گوزاوه بۆ چهرمه سمری و بهرپر سیاریتی گه وریه .

بهشی سى یدم

بهیعدت دان به عدلی (ﷺ) و پهوشت و ژيانی ناو کۆمهلگه‌ی

جی باسی یه‌که‌م

بهیعدت دان به عدلی (ﷺ)

یه‌که‌م / چۆن بهیعدتی پیترا ؟

له‌په‌رگه‌ی هه‌لبژاردنه‌وه بهیعدت درا به عدلی (ﷺ) پاسته‌وخۆ پاش شه‌هید کردنی جێنشینی سی‌یهدم عوسمانی کوپی عه‌فان (ﷺ) له‌سه‌ر ده‌ستی کۆمه‌لای نامۆی له یاسا ده‌رچووی که‌له ناوچه‌کانه‌وه هاتبوون و له کۆمه‌لای هۆزه‌وه هاتبون که پێشینه‌یه‌کی ناسراویان نه‌بوو و ناویکی خێریان له فەرهنگی ئیسلامدا نه‌بینراوه، و پاش ئه‌وه به شێوازیکی دوژمنکارانه و سته‌مکارانه و به‌بێ تاوان هه‌ستان به وکاره ترسانکه‌و قێزه‌ونه له پۆژی هه‌ینی (۱۸) ی (ذی الحجه) ی سالی (۳۵) ی کۆچی ^۱.

و ئه‌و هاوه‌لانه‌ی که‌مابونه‌وه له‌شاری مه‌دینه کۆبوونه‌وه و خێرا بهیعدتی خه‌لافه‌تیاں دا به عدلی کوپی نه‌بو طالب (ﷺ)، چونکه یه‌که‌م له‌و باشت نه‌مابوو له‌و سه‌رده‌مه‌دا و دووهم خۆشی هه‌زی له‌ نه‌ده‌کرد و داواي نه‌ده‌کرد و هه‌ولتی بۆ نه‌داوه ، هه‌ر هۆی ئه‌وه‌ش بوو که‌وه‌ری نه‌ده‌کرد مه‌گه‌ر پاش زۆر لێکردن و کۆژنه‌دان له پیدانی له‌لایه‌ن هاوه‌لانه‌وه.

ئهو پیاوه مه‌زنه زۆر له‌وه ترساوه که ناحه‌زان قسه‌یه‌کی بۆ دروست بکه‌ن و بڵێن ده‌ستی هه‌یه له کوشتنی عوسماندا نه‌گینا بۆ ئه‌وه‌نده زوو خۆی کرد به خه‌لیفه له پاش عوسمان ؟! به‌لام ئه‌م زۆر دوور بوو له‌و تاوانه نه‌گه‌رسه و نه‌بو به‌کری خه‌ل له‌ هه‌مدا کوپی هه‌نه‌فی یه‌وه ده‌گێژێته‌وه و ده‌لێت : من له‌گه‌ڵ عه‌لیدا بووم (ﷺ) کاتی عوسمان گه‌مارۆ درابوو، پیاویک هات و وتی: ئه‌میری باوه‌رداران وه‌خته بکوژیت له‌م کاته‌دا ، و عه‌لیش (ﷺ) خێرا هه‌ستاو منیش

^۱ الطبقات لابن سعد (۳ / ۳۱)

پشتوینه کم گرت و ندم هیشت بېروات - نه تر سام شتیکی به سمر بیهیتن - و نه ویش لای کرده وه ووتی : بېرم ده بڼ دایک " لا ام لك " ^۱.

خوی گه یانده مالی عوسمان به لām کار له کار تراز ابو، عوسمان (ع) شهید کرابوو، و نه ویش له داخندا پږیشته وه بڼ مال و دهرگای هموشه ی له سمر خوی داخست ، و خه لکیش دهسته دهسته ده هاتن و له دهرگایان دده و دهیان ووت: عوسمان شهید کراو پیویسته خه لکی نه میریکیان هبیت و که سیش له تږ زیاتر شک نابین شیاو بیت بڼ نهو کاره ، و عه لیش (ع) له و دیوی دهرگاگوه هاواری دهرکرد: منتان نمویت چونکه من بڼ پالپشتی و وه زیری حاکم نهک بڼ نه میری و خیلافهت ! ، و خه لکه کهش هاواریان دهرکرد: وه تلاهی کهس به شایانی نازانین جگه له تږ ، و نه ویش ووتی: نه گمر هر واز ناهیتن نه و ده بیت به یعدت پیدانم به ناشکرا بیت و من دیم بڼ مزگهوت، و خه لکیش له وې به یعدتی خویان پیدانم ^۲.

و عه باس (ع) ده لیت: له ترسی کرداری ناژاوه گپړان و تیگدانی باره که تر سام له عدلی و پیم ووت : مدیه بڼ مزگهوت پیویست ناکات به لām نهو قبولی نه کرد و نیمهش پازی بوین و هات بڼ مزگهوت و نه نصار و مواهدین به یعدتیان پیدانم.

هه ندی پند و وانه له م به سمر هاته وه:

۱ - پشگیری کردن له عوسمانی کوپی عه فان - له پږی ناژاوه گپړاندا - و له هه موان زیاتر بهرگری لیکروده و ته نانت دواتر مه پروانی کوپی حه کم نهو شایه تیبه ی داوه ووتی : که سی له ناو موسلماناندا نه بو له پږه دا که زیاتر له هاوړی که ی نیمه - واته عدلی - پالپشت و یارمه تی دهری هاوړیکه تان بویت واته عوسمان ^۲.

۲ - زوه د دنیا نه ویستی و خږ به دهرگر تنی عدلی (ع) له کورسی و پله و پایه وحز لینه کردنی خیلافهت به وه ی که پږیشته ماله که ی خوی و دهرگای له سمر خوی داخست.

^۱ نه وه له و کانه دا وک ووشه ی (هدیو) لای خزمان وایه .

^۲ کتاب السنة، ابی بکر الحلال ۶ (۴۵۱)

^۳ عهد الخلفاء الراشدين ۶ ۴۰۶ .

۳ - هاوۀ لائی پیغہ ممبر (ﷺ) کہ لہو کاتہدا بہ نہہلی شورا یان بہ نہہلی حدل و عقد ناسرابوون پلاشتن و بہزور عدلیان پازی کرد کہ بیئتہ خلیفہ ، نہک وک ہندی پریاویہ تی لاواز یان ہدبہ ستر او دہ لیت گواہ ناژاوہ گپران چون بۆ لای عدلی و کردویانہ بہ خلیفہ .

۴ - عدلی شایانترین کہس بو بۆ جینشین چوارہم و پاشکاوانہ ہمموو نہوہیان بہدہم دہرپری .

۵ - گرنگی بوونی خلیفہ بۆ موسلمانان و نہہیشتنہوہیان بہبی سہرگہورہ نہگہر بۆ ماوہیہ کی کہمیش بیت ہاوہ لان (ﷺ) راستہوخو پاش شہید کردنی عوسمان خویان گہیانہ عدلی و نہویش ووتی: نہگہر لہو نہترسامایہ نایینی خوا دہ کہویتہ مہترسیہوہ قبولم نہدہ کرد.^۱

۶ - نہو گومانانہی دروست کراوہ بۆ ہدبژاردنی عدلی (ﷺ) کہ گواہ نہو ناژاوہ گپرانہی - خوارج کہ عوسمانیان شہید کرد ہستاون بہ دانانی عدلی بہ خلیفہو گلحہ و زویہر بہزور بدیعہ تیان پیدرا بۆ عدلی ، نہم وشانہ قسہی میژونوسہ کانہ ہیچ بنہماو سہنہدیکی صحیحیان نیہ .

بہلکو ہندی لہوہدا لیتی تیک چوہ کہ ہدبژاردنی عدلی لہلایہن ہاوہ لانہوہ و نہروشتنی ہاوہ لان لہگہلیدا بۆ بہسرہ تیکہل دہکن ، بہلام ہرگیز تیکہل نابن و یہ کہم کہس بۆی نہبوو لیتی دوابکہویت، و واجب بوو لہسریان ، بہلام دہرچوون لہگہل عدلی بۆ بہسرہ و بۆ پروہ پروہوہی خویناوی لہگہل موسلمانہ نہیارہکاندا مہسہلہیہ کی - نیجہادی - بوہ و پییان باش نہبوہ بہشداری بکن لہگہلیدا.^۲

۷ - دہبیت خوینہری موسلمان زور وریا بیت و ناگای لہو پریاویہ تانہ بیت کہ میژونوسہ کان لہ خویانہوہ یان لہ سہرچاوہی لاوازوہ و ہریان گرتوہ کہ گواہ مہدینہ بۆ ماوہی (۵) پۆز بیئ تہمیر مایہوہ و غافہقی لہو ماوہیہدا تہمیر بوہ و کہس نہہاتوہ بہ دہمیانہوہ و کہس نہو کارہی و ہرنہ گرتوہ.^۳

^۱ فتح الباری (۷۵ / ۱۳) اسنادہ صحیح .

^۲ المدینۃ النبویۃ - عمد سراپ (۲ / ۳۱۱) .

^۳ تاریخ الطبری (۴ / ۴۳۲) .

۸ - ئەو پىۋايەتە صحىحانەى كە بەلگەن لەسەر ئەوئى ھاۋەلان بەيەعتيان داۋە بە عدلى لەو پۆژەدا (۱۱) پىۋايەتن و لەمەو لايش باسيان دەكەين.^۱

دووم / عدلى (ﷺ) شايانى خىلافەت بوو :

لەدواى شەھىدکردنى خەلىفە پاشىدەكەۋە ئىتر عدلى (ﷺ) شايانترين كەس بوو لەناو ھاۋەلاندا كە بىيەتە جى نشىنى چۈرەمى پىتغەمبەرى خو (ﷺ) .

* فەرمودەى پىتغەمبەرى خوا (ﷺ) كە دەفەرموئەت ((خلافة النبوة ثلاثون سنة ثم يؤتى الله الملك من يشاء))^۲.

و خىلافەتى عدلىش (ﷺ) لە دواين سالتەكانى سى سالتە كەبوو كە پىتغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەدۋائى داۋە و فەرموئەتى خەلىفەى پىتغەمبەرەنە - سى سالتە - و پاشان خوا مولكى خۆى دەبەخشى بە ھەر كەس خۆى مەبەستىتى.

(عبدالله ى كۆپى احمد) دەئەيت : بە باۋكم ووت ھەندى كەس عدلى بە خەلىفەى پىتغەمبەرى خوا نازان! ئەۋىش ووتى : قەسەكى قەلب و ھىچە، چونكە ھاۋەلانى پىتغەمبەرى خوا (ﷺ) پىيان ووتە - ئەمەرى باۋەرداران - نايائەتە ئەتوانن بەدرويان بەدەينەۋە و ئى پاشان ھەجى كردوۋە بە موسلمانان و دەستى دزى پىۋە و داۋىنپىسانى بەرد باران كردوۋە و ئەمەش خەلىفە ئەيەت كى دەيكات.^۳

* احمد دەئەيت : ھەر كەس دان ئەنەيت بە خىلافەتى عدلى كۆپى ئەبو طالب دا (ﷺ) ئەۋە لە كۆندىرئەكەى مائەۋەى خۆيان گومپارە و نابى ژنى پى بەرى و ژنى لى ھەۋزەيت .

* عەكرەمە (ﷺ) بە عدلى كۆپى و عبدالله ى كۆپى عەباسى ووت : پەژن بۆ لاي ئەبى سەئىدى خۇدرى و فەرمودەى لى بىيەست ، و ئىمەش چۈۋىن بۆ لاي دەبىنەن خەرىكى دىۋارەكە پاستى دەكاتەۋە ، و عەباكەى خۆى كۆكردەۋە ھاتە پىشۋازىمان و فەرمودەى زۆرى بۆ گىپراينەۋە تا ھاتە سەرباسى دروستكردنى مزگەوت و ووتى: ئىمە يەك يەك خىشتمان ھەلدەگرت بەلام عەمار (ﷺ) دوو دوو ھەلى دەگرت، كاتى پىتغەمبەرى خوا (ﷺ) ى بىنى دەھات بۆ لاي و تۆزى لى

^۱ بيعة على بن ابي طالب لا ۱۲۲.

^۲ صحيح ابن صبان ۶۶۵۷، سلسلة الاحاديث الصحيحة للالباني (۱ / ۷۴۲ - ۷۴۹).

^۳ عقيدة اهل السنة والجماعة (۲ / ۶۸۶)

ئەتەكاند و دەيفەرموو (وىح عمار تەقتلە الفئە الباغىة يدعوهم الى الجنة و يدعونه الى النار).^۱ واتە: وەيش بۆ ئەدەمار كۆمەلەئىكى سەرکەش دەيكورژن كە ئەو بۆ بەهەشت بانگيان دەكات و ئەوانىش ئەو بۆ دۆزەخ بانگ دەكەن، و ئەدەمارىش دەيگوت : پەنا دەگرم بەخو لە ئاژاوه و فەتەنه .

"ابن تیمیہ" لہ پاش ندم فرمودہ یہ و تویہ تی: ندم فرمودہ یہ بہ لگہ یہ لہ سر پاستی و دروستی خیل افندی علی (ﷺ) و پیوستی کوتاہ لہ کردنی رنگاہ بہرہ و بہ ہشت و سر پیچی کردنیشی رنگاہ بہرہ و دزخ نیر با بیانوشی ہدیث - تاویل - ."

جاریکیان (یحیی ی کوپی معین) په خندی له شافعی گرت لږ لږ نه وې که له باسی شه پرکړدن له گڼ سمرکه شاندا - بغاه - بدلگه ی به جنگی عدلی له گڼ سمرکه شاندا هینا یوه و پتی ووت: نایا " طلحه و زویپر " سمر کهش بوون بهر ای تو؟؟.

نیمام احمدیش وهلامی داووتهوه و وتویدتی: بئی قهزا بی ئدی بهلگدی به کئی بهینایهتهوه خۆ سۆ خهلیفهکمی پیتش ئهو شهریان لهگهژ - سهرکهشاندا - تووش نهبوه و ناچاره بۆچونهکانی خهلیفه راشیدی چوارهم کار پێیکات.

یان هندی ده‌لین به‌لّی عمار (ع) لهریزی سوپای علی دابو ده‌یو کۆمه‌لّی هاو‌لّی به‌پ‌ریش له‌گه‌ل مو‌عاریه‌دا بون ده‌ی چۆن دروسته پ‌ی‌یان به‌ل‌ین خه‌لکی بۆ د‌ۆزه‌خ بانگ ده‌که‌ن، و ئ‌یم‌ه‌ش له وه‌لامیاندا ده‌ل‌یین نه‌و هاو‌ه‌له به‌پ‌ریانه - خ‌وایان ل‌ی پ‌ازی ب‌یت - گومانیان واب‌سو که نه‌و پ‌ت‌یه پ‌استه و نه‌یان‌زانویه‌ی بانگ کردنه بۆ ناگری د‌ۆزه‌خ و گو‌ت‌پ‌ایه‌ل‌ی کردنی نه‌مه‌ی باوه‌پ‌داران واته بانگ کردنه بۆ به‌ه‌شت .

سیئہم / مدرجی علی (45) له قبول کردنی خیلافہ تدا:

له هندی له ریوایته کانداهاتووہ کہ : علی (ؑ) له کاتی بے بیعت دانی دا چہند مسرجیکی دانا بۆ قبولکردنی لموانہ : ده بیټ به ناشکراو له ناو خه لکیدا شو مہ پراسیمہ شه غام بدریت و نهی نی نه بیټ، و له مزگه وتیشدا بیټ و بهرہ زامه ندی همرو موسلمانان بیټ و به شیوہ کیش کاروباریان به ریوہ بدریت که به خوی دیه ویت وله سوری پمروه ده بکات.

¹ البخاری ژماره ۴۴۷.

هاوه لائیش بهوه پازی بوون و له پړژۍ داهاتووداو له پړژنکی گرنګ و یه کلاکهره وه دا کاری پړوسه ی بدیعت دان به ناسایی نهغام درا،^۱

عدهی کورشی نهبوطالبیش (ﷺ) به جل و بدرگی جوان و پټک و پټکهوه چوه ناو موسلمانان کان و تارتیکی بۆ دان و پاش سوپاس و سدهای خوی گهوره ویستی شو ههولانه باس بکات که بۆ پازی کردنی درابوون و ووتی: (من پټم ناخۆش بوو نهم کارهتان وهریگرم، بهلام ئیوه هدر ویستان من بکهن - بهخهلیفه -، بهلام بهبی ئیوه هیچ کارټک ناکهم و کلیلی خهزټندی (بیت المال) به منه بهلام بهبی پرسی ئیوه درهدهمیکی لی خهرج ناکهم)^۲، پاشان ووتی: نهی خهلیکینه، نهم کاره لهدهستی کهسدا نی یه بهلکو بهدهست خۆتانه، و دوتینی لهسهر کارټک پټک کهوتین تهگهر نهپړۆ ئیوه پټتان باش نی یه نهوا من دهپړومه دواوه پاشان بهدهنگی بدرز هاواری کرد: نایا پټم پازین؟ ههموو ووتیان پازین، نهویش ووتی: (دهی خوايه تۆ بهشایهت به، و خهلیکهکesh ههموو هاتن و دهستیان کرد به بدیعت پټدانی^۳، پاش تهواو بوونی پړوسه که عدهی (ﷺ) پړوی کرده خهلیکهکو ووتی: نهی خهلیکینه ئیوه بهیعتیتکتان پټداوم که هدر شو بهیعتتهشتان داوه بههاوپټکانی پیش خۆم و پاش نهوهی بهیعتتان پټدام ئیتر بهئارهزووی خۆتان نی یه بهگوټم بکهن یان نا، و لهسهر نهپهرهکهشتانه واجبه پارهستاو بیټ لهسهر بهرنامهکهو لهسهر میللهتیشه گوټی پارهټی بن، نهدهش بهیعتی گشتی بوو.^۴

کۆمهټی پهندو وانه لهم بهسهراتهوه:

۱- یاسای پاورټوکاری - الشوری - :

لهگهټ شو ههموو پوداوه ترسناک و گرنگانهی لهپیش ههلبواردنی عدهی (ﷺ) دا پړویدا، بهلام هدر ههمان شتوازی شورایی پیاده کرا که لهسی خهلیفهکهی تردا پړوی دا و هیچ شتوازیکی نایاسایی نههاته کایهوه وهک ههلبواردن لهسهر بنهمای ختلایهتی یان بنهمالهیی یان ئیدیعی و هسیدت کردنی پټهغهمبهر (ﷺ) بۆ کهسیک و شتی لهمانهدا پړوی نهدا،

^۱ تاریخ الطبری (۵ / ۴۴۸).

^۲ تاریخ الطبری (۵ / ۴۴۹).

^۳ ههمان سهرجاه، ههمان لاپهرو.

^۴ دراسات فی عهد النبوة.

و نه گەر له لایهن پیتغه مبهیره وه (ﷺ) هیچ وهسیه تینکی بۆ جی بایه، نا بهو جزره خیلافهتی په ده نه ده کرده وه به لکو یه که مین کس ده بوو بهرگری لهو مافه ی خۆی بکات، و موسلمانان کانیش له بهرته وه نه بوو که سوور بوون له سهر هه لباردنێ که وهسیه تیک هه یه بۆی یان له بهرته وه ی شمۆزای پیتغه مبهیره یان له بهرته وه ی قوربه شی یه به لکو له بهرته وه بوو که له موسلمانان زۆر پیتشینان کان بوو، و یه کیک بوو له ده که سه موژده پیتراوه کدی به ههشت، له عبدالرحمن ی کورپی عه و فیان پرسى (ﷺ) له پاش شهید کردنی عمر (ﷺ) تۆ جگه له عوسمان کیت به دلّه بۆ خیلافهت؟ ووتی: عدلی (ﷺ).^۱

۲- نه هلی حه ل و عه دقو (پیش سپیانی) سه رده می خیلافهتی عدلی (ﷺ):

له سه رده می خه لیفه عه لیدا (ﷺ) نه نصارو موهاجیره کانی ناوشاری مه دینه و نه وانه شی که و تبه و نه ناو شاره کانی تره وه له وانه ی که به شداری به دریان کردبوو، به لام وه که له و تووژی نیوان عدلی و حه سه نی کورپیدا پووی دا که وای ده که یاند که پیتی ده گوت بنکه کدی فراوان بکات و شاره کانی تریش بگریته وه، و پیتی و تبه و: زۆر شتم بۆ پیتشینار کردیت به لام تۆ به قسه ت نه کردم و زۆر نه ترسم له جی یه کی چۆلدا بئ کس کوژت بکه ن و کس نه گاته فریات. عه لیش (ﷺ) له وه لامدا پیتی ووت: هیتشتا هه ر نه نوژینی وه که چۆلّه، نا ده ی چیت پی و وتم و من به قسه م نه کردیت؟ وتی: نه و پۆزه ی عسمان گه مارۆ درابوو پیتم ووتی له مه دینه دا مه مینه کاتی عوسمان ده کوژن، و پاش کوژرانیشی پیتم وتی قبوڵی خیلافهت مه که تا وه فدی شارو هه ریمه کان دین و هه موو ناوچه یه که به یعه تی خۆیت پی بدات.

عه لیش (ﷺ) له وه لامدا پیتی ووت: بۆ نه وه ی که شاره کانیش به شدار بکه م له به یعه ته که مه دا، حه زم نه کرد ئه م کاره له ناو مه دینه یی یه کان ده ریچیت و پیتم ناخۆش بوو ئه م فه خره یان له ده ست ده ریچیت.^۲

و له م گفتوگۆیه شه وه ئه م په ندانه ی لی وهرده گرین:

۱- ریزگرتن له پای بهرامبه ر له لایهن هه ردوولاوه.

^۱ دراسات في عهد النبوة.

^۲ البداية والنهاية (۷/۲۴۵).

۲- نەرم و نیانی لە هەلس و کەوتی ئەمیری باوەرداران لەگەڵ کوپە کەیدا.

۳- قسە یی پەردەو ناشکرای نیتوان کوپو باروک و دەرپرینی پای خۆیان بۆ یەکتەری.

۴- جوان گۆتگرتن یۆ کەسی بەرامبەر وەك چۆن عدلی (ﷺ) گوی دەگریت بۆ حەسەنی کوپی لەگەڵ ئەو هەمو بەلگاندەدا.

۳- سوربوون لەسەر ئەوەی نابێ موسلمانان بێ خەلیفە بن:

موهاجیرۆ ئەنصارەکان لە مەدینە هانایان بۆ عدلی برد تا بیکەنە خەلیفەو بەبێ ئەوەی خۆشی حەزی لێ بکات ئەمەش بۆ ئەوەی فیا بکەون و ئەمەت گەندەڵ و پەرتەواژە نەبێت و تا ئەم کارە گیرەشیۆنەکان تەشەنە نەکات و کار لەکار نەترازێت.

۴- یەكەم ووتاری عدلی (ﷺ):

یەكەم ووتاری ئەمیری باوەرداران عدلی (ﷺ) لەپاش وەرگرتنی خیلافەت ئەمە بوو: خۆی گەرە
کتیبێکی پێنموونی کاری ناردوو، چاکو خراپە ی تیادا دیاری کردوو، خێرەکانی کار پێبکەن و
خراپەکانی وازلێ بهێنن، فەرزەکانی خوا بەجێ بهێنن بەرەو بەهەشت دەتانیات، و خوا کۆمەڵی
شتی بەناشکرا حەپام کردوو و خۆینی مەرۆفی بەتەواوی حەپام کردوو، موسلمانانیشی بەدەلسۆزی
و یەکتا پەرستی بەهێز کردوو، و موسلمانان پاراستووە لە دەست و زمانی موسلمانان تر مەگەر
بەهەقی خۆی و نازاردانی موسلمانان بەهیچ شیوەیەك دروست نی یە مەگەر بەپێی پێویست، و
خەریکی بەپێوەبردنی کاری گشتی بن ... خەلکی ئیستا لەبەر دەستاندان و سەبێنیش قیامەتەو
بەرامبەرتان دەوێست و شتیان لەسەر سوک بکەن با شتیان لەسەرتان نەبێت، چونکە خەلکی
چاوەرپوانی قیامەت دەکەن بۆتان لەخوا بترسن و ناگاتان لە وولات و خەلکەکە ی بیت، ئێسە لەو
پۆژەدا بەرپرسیارن تەنانت لەهەموو ناوچەکان و هەموو نازەلەکان، گوێراپەڵی خوا بن و
سەرپێچی مەکەن، و ئەگەر چاکەتان بینی وەری بگرن و ئەگەر خراپەشتان بینی وازی لێ بێنن،
(وَادْكُرُوا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ))^۱ "الأنفال/۲۶"

^۱ تاریخ الطبری (۴۵۸/۵، ۴۵۹).

۵- کامیان راسته بلّین - رضي الله عنه - یان - علیه السلام - :

له‌پراستیدا به‌کاره‌یتانی وشه‌ی - خوا لى ى پازى بیټ - پراستړه له به‌کاره‌یتانی - علیه السلام - یان (کرم الله وجهه) چونکه خواى گه‌وره له‌هم‌مویان پازى بسوه به‌نایه‌تى ((رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ)) "التوبة/۱۰۰" یان خواى گه‌وره له‌نایه‌تیکى ترډا ده‌فرمویت ((لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ)) "الفتح/۱۸" بږیه نه‌هلى سوننه به‌گشتى زاراوه‌ی - رضي الله عنهم - یان داناره له‌کاتى ناویردنې په‌کى له‌هاوه‌لانى پیغه‌مېردا (ﷺ) نه‌بیستاره شتیکى تریان به‌کاره‌یتانیت پى بزائم - هدرچنده (سه‌لام) سلواى ناو موستانانه وه‌ک قورثان ده‌فرمویت ((فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ)) "النور/۶۱". به‌لام خوا لى ى پازى بیټ له - سه‌لامى لى بیټ - باشته چونکه ((وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ)) التوبة/۷۲".

هدروها پیغه‌مېردان (ﷺ) ه‌دوالى داوه که خواى - عز وجل - به‌خه‌لکى به‌هشت ده‌فرمویت ((أَحْلَ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أُسْخَطُ عَلَيْكُمْ أَبَدًا))^۱

و زانایانى نيسلام وشه‌ی سه‌لامیان تاییدت کردوه به پیغه‌مېردانه‌وه (ﷺ) به به‌لگى نایه‌تى ((وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ)) "الصافات/۱۸۱". یان باسى عيسى ده‌کات ده‌فرمویت ((وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ)) "مریم/۱۵". به‌لام نه‌و لیتیکچونده‌ی که ه‌ندى له شيعه‌کان تى که‌وتروه به‌تایه‌ت پږچوه‌کانیان (غلاه) که‌ده‌لین على - علیه السلام - گوايه حسابى ناستى پیغه‌مېردکى بږ ده‌که‌ن چونکه پیغمبر (ﷺ) کاتى ف‌رموى ((أَنْتَ مَتَّى بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى))^۲ واته تږ بږمن وه‌ک هاپون بږ موسى وایت، خو له‌پراستیدا گومانى تیدا نى په‌که‌ه‌لى (ﷺ) شایانى نه‌و دوو پاشگړه‌یه - علیه السلام، کرم الله وجهه - به‌لام نه‌و دوو وه‌سغه ه‌موو هاوه‌لانى تریش ده‌گریت‌ه‌وه.^۳ و نه‌م دوو پرسته‌یه‌ش - که ه‌ندى له زانایانى سوننه‌ش به‌کاریان ه‌ت‌ناوه - و خ‌وماناکه‌شى ته‌واوه‌ه‌لى (ﷺ) شایانیه‌تى به‌لام نابى به‌هیچ جوړیک له‌هاوه‌له به‌پږزه‌کانى

^۱ مشکاة المصابیح، البغوي (۸۸/۳).

^۲ بخاری، ۳ (۲۴۰۴).

^۳ فتاوی فی التوحید، عبدالله بن جریر، ۳۷.

پیغه مبدری خوا جیابکریتته وه و جوانترو شایانتره به ویش بگوتریت - خوا لی ی پازی بیت - و
جیاوازی نه خریتته نیتوان هیچ کامیانه وه.^۱

^۱ الناهیه عن طعن امیر المؤمنین، مرعاریه، لا ۲۶.

جیّ باسی دووہم

ہندیّ لہ چاکیہ کانی، گرنگترین رہوشته کانی، بنہمای حکومہ تہ کھی:

ثیمام احمد و اسماعیل القاضی و ابوعلی النسابوری دہلّین: تہوہندی سہندی باش و پلہ بدرز دہریارہی عدلی (ؒ) ہاتوہ بۆ ہیچ ہاوہلیکی تر نہ ہاتوہ ^۱.

(ابن عمر) ہۆکاری تہمہ بۆ تہوہ دہگہریتہوہ کہ تہو دواہین خہلیفہی راشیدین سووہ . و لہ سہردہمی تہودا شتی جۆرا و جۆر روویدا و کۆمہلیّ کەس لہ دژی ہەلستان و تہمەش سوو بہ ہۆی تہوہی ہەرکەسێ ہەرشتیککی دہریارہی بیستبێ بۆ خەلکی پوون دہکردہوہ تا پشتی بہر نەدەن و سەرکەوێت بہ سەر نیارانییدا و تہہلی سوننہ پتویستیان بہوہ سوو کہ کہ چاکی پیاوہ تیہہ کانی بلاویکەنہوہ و لہ بہر تہم ہۆیہ پاوی و گیتراوہ کانی زۆر بوون، وہ تہگەر نا ہیچ کام لہ سێ خەلیفہ کھی پیش تہو کہ متر نہ بوون لہ چاکی و پیاوچاکیدا تہگەر بہ پتوانہدیککی دادپەرورہانہ بیانیکیشی ^۲.

(ابن کثیر) دہلّیت ((لہ چاکیہ کانی عدلی (ؒ) تہوہیہ کہ نزکترینی تہو دہ کہ سہ سوو لہ پیغہ مہبری خواوہ (ؒ) کہ موژدہی بہ ہہشتیان پیترا بوو)) ^۳

* لہ تہبی زہرہوہ (ؒ) دہگیترنہوہ کہ وتوویہ تی ((عدلی (ؒ) وتوویہ تی: سویتند بہو کہ سہی تۆو دہتہقیننی و (با ہەلدەکات) پیغہ مہبری خوا (ؒ) تہمہی پیتوتم ((ان لا یحبني الا مؤمن و لا یبغضني الا منافق)) ^۴ واتہ: کەس خۆشی ناویم جگہ لہ باوہردار و رقی لیم نیہ بیتجگہ لہ دوو پوو .

* تہبی ئیسحاق دہگیترتہوہ کہ پیاوینک پرسیاری لہ بہراو (ؒ) کرد کہ ئایا عدلی (ؒ) بہ شداری جہنگی بہدري کرد؟ بہراو ووتی: بہلکو شمشیربازی و خۆ بردنہ پیشہوہیش ^۵.

^۱ فتح الباری (۷/۷۱) .

^۲ فتح الباری (۷/۷۱) .

^۳ البدایہ و النہایہ (۱۱/۲۹) .

^۴ الصحیح المسند فی الفضائل الصحابہ لا (۱۱۱) .

^۵ الصحیح المسند لا (۱۱۲) .

* (ام ساعه) دهلیت: له پیغه مبهری خوا (ﷺ) بیست که دهیغرموو ((من سب علیاً فقد سبني)) واته: نهوی قسه به علی بلیت قسهی به من وتووه .

نهمه هندیکی زۆر که من له چاکیه کانی، نه ما په وشته بهرزه کانی نهویه که پیاو چاکیک بسوه پیاو و بۆ خوا ژیاو بووه و له پیناو خوا و پیغه مبهر و قورئانه کیدا چندان قوریاو داوه له وانه: بیروباوه پری دروست، زانستی شهرعی، متمانه به خوا، پیشه نگی، راستگویی، شیاوی، خوگری، دهر وون بهرزی و ئه داده به هیژی، دادپهروهی، توانای زانست به خشی و ناماده کردنی سهر کرده و کۆمهلتی په وشتی تر که له سهرده می ژیاو مه که نهو که له پیاوه دا به دی ده کریت و چ له سهرده می مه که و چ له سهرده می ژیاو مه دینه ی پر نووردا . لهو په وشتانه :

یه کهم / زانست و شاره زای له ئاینیدا:

نهمیری باوه پداران عهلی (ﷺ) له گه وه زاناکانی ناو هاوه لآن بوو، به وه جیا ده کرایه وه که زۆر ههولتی فیریونی ده دا، و زۆر لیده کۆلییه وه له وه رگرتنی زانستدا و پر سیاری زۆری ده کرد و هۆکاره کانی وه رگرتنی زانستی نهو سهرده مه ی به کار ده هیئا، و به رده وام له خزمهت پیغه مبهر ده ژیا و، خۆی بۆمان ده گیریته وه ده لیت

((خه ونه چۆته چاوم و نه نو قاره له سهرده می پیغه مبهر خوا (ﷺ) تا نه م زانیبی نهو پۆزه جویره نیل چ ئایه تیکی هیئا وه ته خواره وه، له حه لال و حه رام یان فه رمان به کردن یان نه کردن))^۱ زۆر هه ولیداره فه رموده یکی له ده ست ده رنه چیت و نه گه ر هاوه لیک فه رموده یکی بگپرایه ته وه سویندی ده دا پاشان لیتی وه رده گرت وه کو خۆی ده لیت: ((من که سیك بووم فه رموده یه کهم له پیغه مبهری خواوه (ﷺ) بیستایه سوودی باشم لی وه رده گرت، به لām نه گه ر یه کی له هاوه لآن بۆیان بگپرایه ته وه سویندم نه دا و سویندی بۆ به واره دمایه باوه ریم پی ده کرد .

خۆی ده لیت: نه بویه کر (ﷺ) فه رموده یه کی بۆ گپرایه وه ووتی ((بیستم له پیغه مبهری خوا (ﷺ) که ده یغرموو: ((ما من عبد یزن ذنباً فیحسن الطهور، ثم یقوم فیصلی رکعتین، ثم

^۱ هه مان سه رچاره ۱۲۶ .

^۲ مسند الامام زید ۱ (۳۴۳) .

يستغفر الله الا غفر له)) و ثم قرأ هذه الآية ((وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ)) "ال عمران: ١٣٥" ^١ واته)) همدیه ندهیه ک گونا هیکی کرد به دوایدا دهست نویژیکی گرت دوو رکاتی نویژیکرد و ووتی ((استغفرلله)) خوی گوره لئی خویش ده بیئت)) عدلی (ﷺ) سوئندیدا، نهویش سوئندی بۆ خوارد .

نهمهش مانای نهمه نهوویه عدلی (ﷺ) زۆر لیکۆلینه تهمه له فرموده و نهو هاوه له راستگۆ و خاوهن متمانانهی سوئندهدا نهوجا فرموده کهی لئ وهرده گرتن .

عدلی (ﷺ) دل و میشکیکی زۆر چاکی هه بوو و هه میسهش دهم به پرسیار بووه، وهک خۆی ده لیت ((ان ربي وهب لي قلباً عقولاً ولساناً سؤلاً)) ^٢ واته: پهروه دگرم دلکی تیگه یشتوو و زمانیکی به پرسیاری پی به خشیووم . عدلی (ﷺ) له پیناوی وهرگرتنی زانستدا نهی هیشتوه شهرم بییته بهر بهست و ته نانهت خۆی رووی نه هات پرسیاریکی شهرعی له پیغه مبهه بکات.. پیاویکی پاسپارد وهک خۆی بۆمان ده گیریتته وه له سهر زاری عمد کوری حه نه فیه وه کو ووتویه تی: من که سیک بووم که زۆر زوو (مهزی) م ^٣ هه بوو، به میقدادی کوری نه سوهدم ووت پرسیارم بۆ بکات و نهویش لئ پرسى بوو له وه لامدا پیغه مبهه (ﷺ) فرموو بووی ((فيه الوضوء)) ^٤ واته: بهس دهست نویژ بگرتته وه .

له شوینیکی تردا ده لیت ((لا يستحي احدكم اذا لم يعلم ان يتعلم)) ^٥ واته: کهستان شهرم نه کهن له فیربوونی شتیک که نایزانن .

به نووسه ده کهی خۆی ده گووت : لا پهره کت با جوان بیئت با نووکی قه له مه کت پان بیئت و دپیر بپهرینه و پیته کان له یهک نزیک بکه ره وه . ^٦

^١ صحيح سنن الترمذي (١٢٨/١) .

^٢ الطبقات (٣٢٨/٢) .

^٣ مذي: نهو ناویه له نه بهامی بیر کردنه وه یان بیینی نافرهت دپته دهره وه .

^٤ مسلم (٢٤٧/١) .

^٥ مصنف ابن ابي شيبة (٢٨٤/١٣) .

^٦ الجامع لاخلق الراوي (٢٦٢/١)

(ابن حزم) له پله ی سییمدا دایدەنیت له ناو زاناکانی ناو هەوەلاندە له بارە ی زۆر یفەتواکانیەو و هانی خەلکی دەدا بۆ لیکۆلینەو ی زانستی و دەیفەرموو ((تزاوړوا و تدارسو الحدیث، ولا ترکوه یدرس))^۱ واتە: سەردانی یەکتەری بکەن و فەرموودە تاوتۆی بکەن، و مەهیتلن لەناو بچیت ((. یان دەلێت: ((لاتشبع من طول صجته، فانما هو کالخنلة تنتظر متى يسقط عليك منها شيء))^۲ واتە: تێرمەبە لە هاوڕیتی مامۆستا کەت، چونکە ئەو وەک دارخووما وایە و چاوەڕوان کە کە ی بەروبوومی بووەریت بە سەرتدا)) .

و بانگێشە ئەو ی کردوو کە سوود لە زانستە کەلک دارەکان وەر یگیریت و کات لە گەل زانستە بی سوودەکان بە فێرێ نەدریت وەک دەلێت: ((زانست زۆر لەو زۆترە کە باندوێت هەمووی فێربین، بەلام با زانستە جوان و بەکەلکەکان وەر یگیرین))^۳ .

عەلی کوری ئەبو طالب (ع) لە زانستدا گەیشتبوو ئەستێک کە بلێت چی دەپرسن لێم پێرسن، ئەم ناستەش کەم کەس پێدەگات . سەعیدی کوری موسەیب دەلێت: ((هیچ کەس نە ی ووتوو بە خەلک پرسیارم لێ بکەن، جگە لە عەلی (ع)))^۴ .

موعاویە (ع) هەر شتیکی لێ بگۆڕیە نامە ی دەنارد بۆ عەلی و: پرسیاری لێ دەکرد لەو بارە یو، بەلام کاتی هەوالتی شەهید بوونی بیست ووتی: بە مردنی عەلی کوری ئەبو طالب زانست و فێقهیش مردن .

^۱ هەمان سەرچاوە (۲۳۶/۱)

^۲ تاریخ الیعقوبی (۵/۲) .

^۳ الاستیعاب لا ۱۱۰۳ .

^۴ هەمان سەرچاوە لا ۱۱۰۴ .

هندی له پښمايه كانی عدلی (ﷺ) بۆ قوتابیان

یه کهم: خویندن له بهر ره زامه ندی خوا:

(حافظ ابو نعیم) له کومه یلی کوری زیاده وه ده گڼرته وه و ده لیت: عدلی کوری شهو طالبی دهستی گرم و بردمی بۆ بیابان، و کاتی گه یشتینه شهو دانیش و هه ناسه یه کی هه لکیشا و پاشان ووتی: شهی کومه یل، دلکان دهفرن و چاکترینیان شهو دلانهن زیاتر زانستیان له خۆ گرتوه، شهو ی پیت ده لیم جوان لیم وه ریگره، خه لکی سۆ به شن: یه کهم: زانایه کی خوا و یست-زښانی، دووه: فیرخوازیک له پیناو پژگاریدا، سییه: هه رچی و په رچی که شوین هه موو جیقه یه که ده کهون.^۱

شم نامۆزگاریده ش شم سوودانه ی له خۆگرتوه:

أ - زانا خوا و یسته کان: مه به ست له زانای ره بانئ شهو زانایانه که فیه و حیکمه ت یه که بهات له خۆیدا وه (ابن عباس) (ﷺ) له ته فسه ری ثایه تی ((ولکن کونوا ربانین)) دا ده لیت: ((حکماء فقهاء)) و فیه و حیکمه ت ده خه نه کار بۆ پڼگه یانندن و ناماده کردنی نومه تی ئیسلام و ئاړاسته کردنی،^۲ و فیرکردنی پښمايه ئیسلامیه کان و په روه رده کردنیان له سر ته قوا و پوه شته بهرزه کان.

وه شه مه ری باوه رداران پښاسه ی په بانئ ده کات و ده فهرمویت: (شهو که سانه ن بهر ده وام به حیکمه ت و لیژانی و ژیرانه خواردنی ده روونی خه لکی ده دن و په روه رده یان ده که ن.^۳

ب - خوازیارانی زانست شهوانه دل سۆزانه و خۆیان یه کلایکرد شهو بۆ وره گرتنی زانست: تابییته هۆی پژگار بوونیان له بهر پر سیاریه تی بهر دم خوی گه وه، و شه مه ری باوه رداران ده ریاری شم ده سته یه ده لیت ((فیرخوازیک له پیناو پژگاریدا، و شه مه ش ته نها شهوانه ناگریته وه که خۆیان ته رخا ن کردوه بۆ زانیاری، به لکو هه موو شهو که سانه ده گریته وه که له ژیا نده ده یانه ویت شم دینه جی به جی بکه ن و مه به ستیانه له دوا رۆژدا پژگاریان بیت، و له باره یه شهو بهر ده وام و

^۱ صفه الصفرة (۳۲۹/۱).

^۲ التاريخ الاسلامي (۴۳۸/۱۲/۱۱).

^۳ الفتاوى (۴۹/۱).

فدتوا له زانا ره‌بانیه‌کان وهرده‌گرن، تا بهو جۆره خوا ناسین بکات که فرمانی پیتراوه و له‌سه‌ر به‌نامه‌کی په‌روه‌دگار مامه‌له له‌گه‌ل خه‌لکی بکات .

ج- نه‌وانی زانستی ئاینیان به‌جی هیشته‌وه و په‌یوه‌ندیان به زانا ره‌بانیه‌کانه‌وه پچراوه، و نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (ع) به هه‌رچی و په‌رچی (همج رعاع) ناویان ده‌بات که له‌گه‌ل هه‌موو بایه‌کدا شه‌ن ده‌کهن و به نووری زانست د‌ل‌یان پووناک نه‌بوته‌وه و ده‌یه‌ویتی ئوممه‌تی ئیسلام له‌م جۆره که‌سانه‌ی تیدا جیگای نه‌بیته‌وه .

د- به‌راورد له نیتوان زانست و سامان دا:

له ئامۆژگاریه‌کانی نه‌میری باوه‌رداران (ع) بۆ کومه‌یلی کوری زیاد، ده‌ل‌یت((زانست له سامان زۆر چاکتره، و زانست پاسه‌وایی تۆ ده‌کات به‌لام سامان تۆ پاسه‌وانی ده‌که‌یت، و زانست به کردار پی‌کردن زیاد ده‌کات و به‌لام سامان به خه‌رج کردن که‌م ده‌کات، زانست فرمان‌په‌وایه به‌لام سامان فرمانی پی‌کراوه، پ‌یزداری سامان بی‌پ‌یزده‌بیته ته‌گه‌ر سامانه‌که‌یان نه‌ما، و به‌لام خۆشه‌ویستی زانا به به‌شیک له ئاین داری داده‌ن‌ریت، و زانست ده‌بیته هۆی نه‌وه‌ی ده‌ورویه‌ر به‌گوئی ده‌کهن له ژياندا و به چاکه‌ش باسی ده‌کهن پاش مردنی، پاره‌هه‌ل‌گران هه‌ر به زیندوویی مردوون، زانایان ناویان ده‌می‌نیت تا ژیان بم‌ینیت، و لاشه‌کانیان له ناو خه‌لکیدا نه‌ماون به‌لام وینه‌یان له‌ناو د‌له‌کاندا ناماده‌یه ^۱.

هـ / ناوکرۆکی تینگه‌یشتن له ئیسلام:

زانای تینگه‌یشتوو نه‌وانی به‌ته‌واوی فه‌قیهن، هه‌رگیز خه‌لکی بی‌هیوا ناکهن له رحمه‌تی خوا و د‌ل‌نیاشیان ناکهن له سزای سه‌ختی خوا و پ‌یگای گونا‌ه کردنیان بۆ ئاسان ناکهن، و پشت له قورئان هه‌ل‌ناکهن بۆ هه‌یج شتیکی تر، و خیر و چاکه‌ش له به‌ندایه‌تی و خواناسیه‌کی بی‌زانست دا

^۱ حلیه‌ الاولیاء (۷۵/۱) .

نییه، و خیر و چاکهش له زانستیکدا نییه که لی ی تی نهگهیت، و خیر و چاکهش له قورشان خویندنیکدا نییه که لی وورد بوونهوی له گهڙا نهیهت.^۱

و: چهند فینکه بو دل و دهروون:

شععی له عدلی کوری نهبو طالیب (ع) وه دهگیرتموه که چوه نار خهڼکه که و پیسی ووتن: چهند فینک بهخسه به دل و دهروون، و پیتیانی ووت: چیه نهو شته؟ و نهویش له وهلامدا ووتی: شتیک که نایزانی بلی خوا باشتی لی دهزانیته.^۲

ز/ فیرکردن:

نهمیری باوهرداران علی (ع) دهلیته ((خوی گهوه پتویتی نهکردوه لهسر خهڼکانی عوام و نهخویندهوار که فیرن، نهوندهی که پتویتی کردوه لهسر زانایان که خهڼکی فیریکه.^۳

ح: خیر له زور زانستدایه نه که له سامان و ملک و مال:

عدلی (ع) دهلیته: خیر لهوه دانیه پاره پۆل و مندالت زور بیت، بهلکو خیر لهوه دایه که زانست زیاد بکات، و نهرم و نیانیت زیاتر بیت، و بهسر خهڼکییهوه به خواناسیهکانت شانازی بکهیت، و نهگهر چاکهت کرد سوپاسی خوا بکهیت و نهگهر خرپهت کرد داوای لی خوشبوون بکهیت، خیر له دونیادا نییه مهگهر له دوو پیادا نهبیت: یهکه منیان پیاوکه گوناهیته دهکات خیرا فریای خوی دهکویت و تهویه دهکات و دوهمیان پیاوکه پیشبرکی دهکات له کاری چاکهدا، و هیچ کردهویهک بچوک نییه لهگهڙ بوونی تهقوادا، کهی بچوکه شتیک که وهرگهراو بیت.^۴

^۱ هه مان سمرچاره ۷ (۱ / ۷۷) .

^۲ جامع بیان العلم و فضله (۲ / ۶۶)

^۳ فرائد الکلام ۷ ۳۶۱ .

^۴ حلیه الاولیاء ۷ (۷۵)

ط/ نیتوان زانین و نه زانین:

عەلی (ﷺ) دەلێت ((کفی بالعلم شرفاً ان يدعيه من لا يحسنه و يفرح به اذا نسب اليه، و كفى بالجهل ضغة ان يتبرأ منه من هو فيه و يغضب اذا نسب إليه))^١ واتە بەسە شانازی بۆ زانست و زانین کە زۆری لە خەلکی خۆی پێوە هەڵدەنێت و تیاشیا نا نییە، و خۆشحال دەبێت کە ووشەی زانا بدرێتە پالتی، و بەسە بۆ نه زانین نهنگی و عەبیه کە ئەوەشی تیا یەتی خۆی لێ بە دوور دەگرێت و توپەش دەبێت ئەگەر ووشەی نه زان بدرێتە پالتی .

ی - بۆچی خەلکی نایانەوی بێنه زانا:

ئەمیری باوەرداران (ﷺ) دەلێت: ((خەلکی خۆیان نادەن لە پێبازی بە زانا بوون، لە بەر ئەوەی شە کە دەبینین ئەوانە زانستیان وەرگرتووە کەلکی لێ وەرناگرن))^٢ . کە ئەمەش ناگادارییە کە بۆ زانایانی خراپ کە بەهۆی زانستیانەوێ دژایەتی خوا دەکەن، و بانگی زانایان دەکات تا کار بە زایاریەکیان بکەن و خەلکی بۆ بانگ بکەن و لە پێناوی خوایشدا لەو پێگەیەشدا خۆگرو بەئارام بن)) .

ک- زانست باشترە:

ئەمیری باوەرداران دەلێت: ((العلم أفضل من الصائم القائم المجاهد، و اذا مات العالم تلم في الاسلام ثلثة لا يسدها الا خلف مثله)) . واتە: زانایان لە رۆژوگرێکی شەونۆزکەری موحەمەد باشترە، و ئەگەر زانایەکی بمیرت کەلێنتێک دەکوێت ئە ئیسلام کە هەرگیز پڕ نایێتەوێ مەگەر کەسێکی وەکو خۆی هەلکەوێتەو .

ئەمەش لەبەر ئەوەی نوێژ و پۆژو چرایە و تەنها بمر پێ خواوەنی روون دەکاتەوێ بەلام زانست و زانیاری کەلکی بۆ هەمووانە و گشت کەلەبەرێک رووناک دەکاتەوێ .

^١ فراند الکلام ٦ ٣٦٦ .

^٢ ادب الدين والدنيا ٨٢ - ٨٥ .

دوهم / دنیا نه ویستی ته میری باوه پدران (ﷺ):

نهمیری باوه پدران به هوی ژیاڼی بدرده و اسی له خدمت پیغه ممبری خودا (ﷻ) و پاشتریش له گهڼ هاولندا له وه تیگه یشت که دنیا جیگای تاقیکردنه ویه.. چونکه له سمر پیره وی قورشان پوره ده بوو و له و نایه تانه جوان تیگه یشتبوو که دنیا به سوک ناو دهبه و به له ناو چوو و قیزه و نه ده یخه نه بهر چاوی باوه پدران یه کڼی له و نایه تانه له سوره تی (کهف) دا خوی گه وړه ده فرمویت ((وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَتْرَوُهُ الرِّيحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا * الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ كَوَافًا وَخَيْرٌ أَمَلًا))

له سمر دهستی نه و پیغه ممبره خوښه ویسته گوښه کړاوه که ده فرمویت ((لو كانت الدنيا تعادل عندالله جناح بعوضه ماسقی منها کافراً شریه ماء))^۱ واته : نه گمر دنیا لای خودا نرخۍ باله میثول یکی هدهوایه هدرگیز نهی ده هیشت بی باوه پ قومه ناوړکی لی بهواته وه .

یان ده فرمویت: ((الدنيا سجن المؤمن و جنة الکافر)) واته: ژیاڼی دنیا وه ک زیندان وایه بو مرؤفی موسلمان و وه به هه شتیش وایه بو مرؤفی خوا نه ناس و بی باوه پ .

۱- نهی زهره و سوور خه لکانی تر بجه لته یتنه:

عدلی کوری ره بیعه (الوالبی) ده لیت: (ابن النباح) - که بهر پرسی (بیت المال) بوو - له کوفه و هاته خدمت عدلی کوری نه بو طالب (ﷺ) و پی ووت: نهی ته میری باوه پدران (بیت المال) پر بوو له زهره و سپی، نه ویش فرمووی: ((الله اکبر)) و پاشان دهستی خسته سمر شانی (ابن نباح) و ههستا سهری و بهره بیت المال پوښتن .

و پاشان ووتی: نهی (ابن النباح) خه لکی کوفه م بو بانگ بکه، نه ویش جاری دا و هه موو هاتن و چی پاره و نالتوونی و مالآتی تیدا بوو دای پییان و به ته واهوتی خالی بوویه وه . و عه لیش (ﷺ) هاواری کرد- یا صفراء یا بیضاء غری غری - هاها ((واته: نهی زهره و سپی واته نالتون و زیو تو ناتوانیت من ده ستخه رز بکه یت خه لکی تر بجه لته یتنه - ها - ها .

تاوای لی هات یهك دینار و یهك درههم له خهزێنه‌دا نه‌ما و چووه ناوی گسکی داو پاشان دوو پکات نوێژی تێدا کرد تا له قیامه‌تا شایه‌تی بۆ بدات .

ئه‌میری باوه‌پداران له سهرماندا ده‌له‌رزیت:

له‌ نمونه‌ به‌رز و بێ وێنه‌کانی دنیا نه‌ویستی عه‌لی (علیه‌السلام) هارونی کوری عه‌نتهر بۆمان ده‌گیرێته‌وه له باوکییه‌وه که ده‌لێت: له‌ خورنه‌ق^۱ چوومه‌ خه‌مه‌ت عه‌لی کوری ئه‌بو طالیب (علیه‌السلام)، ده‌بینم له سهرماندا ده‌له‌رزیت و لیقه‌یکێ کۆنی دابو به‌ خوێندا، و منیش و وتم: ئه‌ی ئه‌میری باوه‌پداران خوای گه‌وره به‌شی تۆ و کهس و کار - ال بیت - ی له‌ بیت و مال دا دیاری کردووه، که‌چی تۆ بۆ ئاوا ده‌که‌یت به‌خۆت! و ئه‌ویش له وه‌لامدا ووتی: وه‌لاهی هیچم له‌م (بیت المال) هی ئێوه ده‌ست نه‌که‌وتووه و ئه‌م لیقه‌یه‌شم هه‌ر ئه‌وه‌یه که له مه‌دینه‌وه له ماله‌که‌ی خۆمه‌وه هێناومه .^۲

با به‌رسین: ده‌ی ئایا چی وای کرد له ئه‌میری باوه‌پداران که ئه‌و سه‌رمایه قبوڵ بکات و به‌وه پازی بێ که وه‌ک هه‌زار بۆی، له کاتێدا ده‌یتوانی جوانترین و گه‌رمترین جل و به‌رگی سه‌ر زه‌وی بکڕیت؟ ئه‌مه‌ش نمونه‌ی دنیا نه‌ویستی راسته‌قینه‌یه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا که ده‌ستیشی بیگاتێ و به‌راستی قوتابی قوتابخانه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر بوو (علیه‌السلام) که تیایدا وانه‌ی دنیا نه‌ویستی - زه‌د - فێرده‌بیست له‌پێناو خۆشیه‌یه‌کانی پۆژی دوایدا، که پیغه‌مبه‌ر (علیه‌السلام) ده‌یتوانی خۆشترین ژیانی هه‌بیست که‌چی ژیانی هه‌زارانه‌ی هه‌لده‌به‌ژارد و پێخۆش بوو .^۳

۳- من خۆم رازمه پیتی:

له ئه‌بی ته‌ری کوری عبدا‌لله‌ی جوهه‌نیه‌وه ده‌گیرنه‌وه و توو به‌تی: جارێکیان عه‌لیم بیینی (علیه‌السلام) ده‌م وچاوی هه‌لبه‌ستبوو و جلیکی ساده‌ی له‌به‌رکرد بوو، و داڕێکی گرتبووه به‌ ده‌ستییه‌وه و خۆی به‌رده‌بووه شیوازی عه‌ره‌بیکی ده‌شته‌کی و خۆی کرد به‌ بازاری شاری کوفه‌دا و له‌گه‌ڵ یه‌کێ له‌ بازرگانه‌کاندا مامه‌له‌ی کالایه‌کی کرد به‌سێ دره‌هم، به‌لام بازرگانه‌که ناسیه‌وه ئه‌ویش لێ ی

^۱ خورنه‌ق: جێگه‌یکه نزیک شاری کوفه‌یه.

^۲ حلیه‌ الاولیاء (۸۲/۱)

^۳ التاریخ الاسلامی (۲۸۲/۱۲)

نه کړې، و يه کي تری بينی به لآم نهویش ناسیهوه و نه میښ دیسان هیچی لى نه کړې، و پاشان مندالیکي تازه پینگه‌یشتوو بیني کراسیکي به ده‌ستهو بوو عدلی لیتی کړې به سى درهم . و پاشان باوکی منداله که گه‌رأبویهوه و پرسى بوو ده‌رباره‌ی کراسه‌که و نهویش پیتی ووت دام به سى درهم، باوکیشی ووتی: بايى دوو درهم بوو، بویه به‌په‌له پاره‌که‌ی برده‌وه بى عدلی و پى ووت: نهو کراسه‌ی تى کړیت باى دوو درهم بوو، و نه‌میری باوه‌ردارانش فدرمووی ((به‌ره‌زامه‌ندی خوم پى فروشتم و به‌ره‌زامه‌ندی نمو لیم کړې .^۱

نه‌مه‌یه نمو پهری مانای زوهد و دنیا نه‌ویستی که نه‌میری باوه‌ردارن بیت، که‌چی بپرات کراسیکي هرزان باى بکړیت و به‌جلی ساده و ساکاروه بگړیت و وه‌که‌ره‌بیکی ده‌شته‌کی بجیتته ناو خه‌لک‌یه‌وه و که‌چی مافی خوشی بوو له به‌رام‌بدر نمو نه‌رکه‌ قورسه‌که‌ی سدر شانی که خیلاف‌ت بوو، له (بیت المال) دا پاره ده‌ره‌یښت و بی‌دات به‌جل و به‌رگیت که شایه‌نی گه‌وره‌ی وولات بیت .

و دهم و چاوی خوی هه‌لده‌پیت له‌بهر نه‌وه‌ی نه‌یناسنه‌وه نه‌میری باوه‌ردارانه و پاره‌ی لى وهرنه‌گرن یان خاتری زوری بگرن و پله و پایه‌که‌ی به‌کاربه‌یښت بى به‌ره‌وه‌ندی خوی و به‌هویه‌وه پړزی تایبه‌تی بگرن .^۲

۴- پینه به جله‌کانی نه‌میری باوه‌ردارانه‌وه:

عمری کوری قه‌یس ده‌لیت: له نه‌میری باوه‌رداران عدلی کوپى نه‌بوطالیبیان پرسى: بوی جی و به‌رگه‌کانت پینه ده‌که‌یت؟ له وه‌لامدا ووتی: خوشوع ده‌خاته ناو دله‌وهو باوه‌ردارانش چاوی لى ده‌که‌ن .^۳

نهم نمونده‌یه له‌گه‌ل نه‌وه‌ی که زهد و دنیا نه‌ویستی عدلی (ﷺ) ده‌ده‌خات، مانای نه‌وه‌شی لى وهرده‌گړیت که نمو پیاوه مه‌زنانه به‌هه‌لئس و که‌وتی خزیان وستوویانه کومه‌لگا په‌روه‌ده بکه‌ن

^۱ الزهد لا (۱۳۰)

^۲ التاريخ الاسلامي (۱۲ / ۴۲۹) حميدى .

^۳ التاريخ الاسلامي عهد خلفاء الراشدين لا (۶۴۷) ذهبي .

له سهر ژيانى ساده و دوور بکونهوه له پېشپرکى کردن له کړينى جل و بهرگ و مؤديلى نويدا و دنيا نهويسته کانيش پزگاريان ببيت له لومه کردن له سهر نهو شتوازه زاهيديهيان .

۵- ده بى بزاتم چى ده پواته گه ده مدهوه:

نهميرى باوه پرداران على (ع) هدموو جارى له پاش به کارهيتنانى نارد، جوان سهرى کهنه کدى دهنایهوه و دهيووت: هز ناکم شتيک بچيته ناو سکمهوه که سدرچاوه کدى، نه زاتم و سوفيان ده ليت: عدلى (ع) تا ژيا خشتيکى نه خسته سهر خشتى و له مدينه شهوه له ناو گوزدها گه غم و جوى بؤ ده ريشت .^۱

۶- زاهيدترين کس:

حه سهنى کورى صالحى کورى حدى ده ليت: باسى زاهيده کانيان ده کرد له خزمدت عمرى کورى عبدالعزيز، نهویش ووتى: زاهيدترين کس له دنيا دا عدلى کورپى نه بو طاليب بووه .^۲
(الذهبي) ده گيريتنهوه ده لى عدلى کورپى نه بو طاليب (ع) سوارى گوئدرىوک بسو، به جورتک هدردوو قاچى کردووه بووه لايهک و دهيووت: من نهو نهو که سهر دنيا م بى نرخ کرد (که ماناى وايه گرنگيم پى نه داو خفه تم بؤ نه خوارد و هدموو مبه ستيکم روى کرده نهو دنيا که روى قيامته .^۳

نهميرى باوه پرداران (ع) له گه ل ژيانى زير و زاهيديه کيدا، پروگرژ و دهم وچاو تال و پهق نه بو، به لکو بهوه وه سفى ده کد که: ((حسن الوجه، ضحوك السن - خفيف المشى على الارض)) واته: دهم و چاو کراوه و جوان بووه و دهم به پيکه نين بووه و له سهر خؤش بووه له ريشتندا .^۴

^۱ الكامل في التاريخ (۴۴۳/۲) .

^۲ تاريخ الاسلام عهد خلف الراشدين لا ۶۴۵ .

^۳ تاريخ الاسلام (الذهبي) لا ۶۴۵ .

^۴ علي ابن طالب - محمد رشيد رضا لا ۳۰۴ .

نیام عدلی (ﷺ) پیتاسهی زوهدمان بۆ دهکات و دهلیت: ((ایها الناس الزهاده قصر الاول والشکر عند النعم و التورع عن المحارم)) . واته: نهی خه لکینه، هیوا کورتی و سوپاسگوزاری له سهر به خششه کان و خو دوور گرتن له حرامه کان .^۱

سی یه / تهوازع و خو به کهم زانین و بی فیزی عدلی (ﷺ):

۱- منم نهو که سهی دنیام بی نرخ کرد:

صالحی کوپی نهی اسود له وانه ده گیریتته ده که عدلیان دیوه سواری گویدریژ بووه و قاچه کانی کردوته یه کلا و وتوویه تی: ((منم نهو که سهی که دنیام بی نرخ کردوه .^۲ جینگای خویه تی عدلی (ﷺ) ناوا دلخوش بیت بهو سهر که وتنه ی به سهر دنیا و به دیمه نی که سیکی زۆر ساده ی ناو موسلمانان خو ی پیشان بدات له کاتیکدا خه لیفه ی موسلمانان بووه، که به پیچه وانه ده زۆر کهس خو یان به کهم زانیوه و به لām هدر که به پرسیاره تیان پیدراوه له خو یان گوزان و فیزیان زل سووه و وه لāmی که سیان نه داوه ته وه و که سیش ههر نه ی توانیوه بیان بینیت....

به لām دۆستانی خوا و هه لگری پسته قینه ی پتبازه بهرز و پیرۆزه که ی نیسلام تا پله میان بهرزتر بییتته وه و خو یان به به چووک ده زانن و شانازی ده کهن به وه وه ی که خو یان به یه کی له خه لکه ساده که بزائن و لوتی که وه یی و خو به زل زانی خو یان بشکینن .

۲- خاوه ن مال ده بیت خو ی شتی خه لبگریت:

ده گیرنه وه له عدلیه وه (ﷺ) که هه ندی خورمای کړی بوو خستبوویه گونییه که وه و ویستی هه لی بگریت و بۆ ماله وه ی به ریتته وه، خه لکیش ووتیان: نیتمه بۆت هه لده گرین نه ی نه مه ی باوه رداران، نه ویش نه یه یشت و ووتی: نه خیر خاوه ن مال ده بیت خو ی شتی خه لبگریت .^۳

(الله الکبر) له م به ره قورئانی یه ناوازه یه!... چه ند پتو یستیمان به سهر کردایه تیه کی نا له و جۆره یه . شهرم نه کات و نه لیت من به ریرسیکی با لām چۆن خو م شتی خو م ده کپم و چۆن

^۱ رجال الفكر و الدعوه . (۱ / ۱۰۵) .

^۲ تاریخ الاسلام للحمیدی (۶۳ / ۱۷) .

^۳ الزهد للامام احمد ۴ (۱۳) .

هه‌لیده‌گرم! ئەو خزمەت کارم بۆچییه؟ ئەو هه‌موو ئەندامەم بۆچییه گە‌گەر ئیشم بۆ نە‌کەن و خزمە‌تم نە‌کەن؟!

۳- هه‌لس و که‌وتی له‌گه‌ڵ مامه‌ عه‌باسیدا (ﷺ):

(صهیب) خزمە‌تکارێکی عه‌باس بوو ده‌گێڕێته‌وه وه ده‌لێت: عه‌لیم بینی ده‌ست و قاچی عه‌باسی ماچ ده‌کرد و پیتی ده‌ووت: ئەو مامه‌، لێم پازییه ^۱.

سه‌رکرده‌ی راسته‌قینه‌ ناویه له‌گه‌ڵ خزم و که‌س و کاریدا و له‌به‌رده‌میاندا ده‌بی‌ت خۆی به‌که‌م بزانی‌ت و پۆز لێ نه‌دات به‌سه‌ریاندا و سه‌ردانیان بکات و نه‌ملاولایان ماچ بکات و له‌سه‌ر به‌رکه‌شیان دابنیشی‌ت و نه‌ترسی‌ت له‌وه‌ی جله‌کانی تۆزای بێ یان ئوتوه‌که‌ی تێک به‌چیت! .

و (صدر الطائي) وه‌سف‌ی عه‌لی (ﷺ) ده‌کات وه ده‌لێت: ((هه‌زی کردوه‌ جل و به‌رگی کورت بی‌ت و چیش‌ت و خواردنی ساده‌ بی‌ت، و له‌ناوماندا بوو وه‌کو یه‌کی‌تک بوو له‌ ئێمه‌، په‌رسیارمان لێ بکرایه‌ وه‌لامی ده‌داینه‌وه‌ و هه‌والێکمان لێ په‌رسیایه‌ ناگاداری ده‌کردین لێ به‌لام وه‌لامی له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی که‌ چهند تێکه‌ڵ و نزیک بوو لی‌مانه‌وه‌ نه‌مانده‌وێرا بیدۆینین و هه‌بیه‌تمان لێ ده‌کرد ^۲.

هه‌موو سه‌رکرده‌کانی لای خۆمان وا ده‌زانن نه‌گه‌ر تێکه‌لی خه‌لکی نە‌کەن و نه‌چن بۆ بازار و له‌ناو پێزی دواوه‌ی په‌رسه‌ و بۆنه‌کاندا دانە‌نیشن نه‌وا هه‌بیه‌ت په‌یدا ده‌کەن و که‌سایه‌تیان گه‌وره‌ ده‌بی‌ت، به‌لام پێشه‌وايانی یه‌که‌می ئومه‌ته‌که‌مان به‌و خالانه‌ چوونه‌ته‌ دلی خه‌لکییه‌وه‌ گه‌وره‌ بوون له‌به‌ر چاویان بۆیه‌ نه‌مه‌ری باوه‌رداران (ﷺ) فورمه‌ویه‌تی: ((تواضع المرء یکرمه‌)) واته‌: خۆ به‌که‌م زانی‌نی مرۆ‌ف به‌رز و به‌پێزی ده‌کات .

(یان زانا و خۆینه‌وار و خاوه‌ن به‌روانامه‌کانی نه‌مه‌رۆ زۆر به‌ به‌رزی سه‌یری خۆیان ده‌کەن و زۆر به‌ نزمی سه‌یری خه‌لکی تر ده‌کەن من خۆم که‌سی‌تک ده‌ناسم تا وه‌ک خۆم به‌روانامه‌ی به‌کالۆریۆسی هه‌بوو له‌ بازردا ده‌وه‌ستا به‌ ده‌مه‌وه‌ و به‌گه‌رمی مه‌رحه‌بای و هه‌وال په‌رسی لێ ده‌کردم به‌لام هه‌رکه‌

^۱ صاحب الحمل (۲۲۴/۱) السيرة للذهبي (۹۴/۲) اسناد صحیح .

^۲ الاستيعاب (۱۱۰۸/۳)

بوو به خاوه‌نی ماسته‌را! له دووره‌وه ده‌ستی‌کم بۆ به‌رز ده‌کاته‌وه!! نه‌وه له‌گه‌ژ من وایه! نه‌ی ده‌بی له‌گه‌ژ خه‌لکی نه‌خوینده‌وار چۆن بی‌ت هه‌ی یاران () (وه‌رگێڕ)
 ده‌ی به‌ پی‌چه‌وانده‌وه نه‌مه‌یری باوه‌رداران (ﷺ) پ‌رو ده‌کاته خوینده‌وار و به‌روانا مه‌داره‌کان و ده‌لی‌ت:
 نه‌گه‌ر بووی به‌ زانا سه‌یری نه‌خوینده‌واره‌کانی خوار خۆت مه‌که - تا خۆت لی نه‌گ‌زێ - به‌ل‌کو
 سه‌یری زانایانی سه‌رووی خۆت بکه .^۱

چواره‌م / به‌خشنده‌یی و ده‌رمال داریه‌کانی:

به‌خشنده‌یی و ده‌ست کراوه‌یی په‌وه‌ستی‌کی مه‌زنی قورئانییه و پی‌غه‌مه‌بری سه‌روه‌رمان (ﷺ)
 هاوه‌لانی له‌سه‌ر گۆشه‌ کردوه و خۆشی به‌کرده‌وه نیشانی داوه‌ که ده‌بی‌ت مرۆ‌ف‌پاره‌و سامانی
 به‌س بۆ خۆی نه‌بی‌ت و ده‌ست‌گ‌زێی نه‌داران و هه‌ژاران و داماوانی پی بکات ..
 پیاوی‌ک هات بۆ لای عه‌لی کو‌ری نه‌بو‌ط‌الی‌ب (ﷺ) پی‌ی ووت: نه‌ی نه‌مه‌یری باوه‌رداران، من
 پی‌وی‌سته‌یه‌که‌م تی‌ت که‌وتوه‌ و داوام له‌ خ‌وای گه‌وره‌ کردوه پی‌ش نه‌وه‌ی له‌ تۆی دوا بکه‌م، نه‌گه‌ر
 بۆم بکه‌یت نه‌وا هه‌مدی و سه‌نای خودا و سو‌پاسی تۆش ده‌که‌م، به‌لام نه‌گه‌ر بۆشیم نه‌که‌یت نه‌وا
 هه‌ر سو‌پاسی خودا ده‌که‌م و بی‌ان‌و‌وش بۆ تۆ ده‌ه‌ینمه‌وه، وه‌ عه‌لی (ﷺ) پی‌ی ووت: پی‌وی‌سته‌یه‌که‌ت
 به‌ده‌م مه‌یلی به‌ل‌کو له‌سه‌ر زه‌ویه‌که‌ بی‌ن‌و‌سه‌ چونکه‌ پی‌م ناخۆشه‌ له‌ناو چاوتا ووشه‌ی سو‌ال کردن
 به‌دی بکه‌م، پیاوه‌که‌ش له‌سه‌ر زه‌ویه‌که‌ نو‌وسی، من بی پاره‌م، عه‌لیش (ﷺ) داوای ده‌ستی جل
 و به‌رگی جوانی کرد، و بۆیان ه‌ینا و دای به‌و پیاوه‌ و له‌به‌ری کرد و له‌ خۆشیاندا به‌ده‌م خۆیه‌وه
 شعری ده‌ووت:

کسوتنی حله ت‌بلی عاسنه‌ا فسوف اکسوک من حسن الشاحللا
 ان الشنا می ذکر صاحبه کالغیث میی نداه السهل والجبلأ

عه‌لیش (ﷺ) فه‌رمووی: پاره‌کانم بۆ به‌ینن، و (۱۰۰) دیناریان بۆ ه‌ینا و نه‌ویش دای به‌و پیاوه‌..
 (الضیغ) یش ووتی به‌ عه‌لی (ﷺ): نه‌ی نه‌مه‌یری باوه‌رداران نه‌و جل و به‌رگه‌ و (۱۰۰) دیناریش!!

^۱ هدایه‌ الراشدین لا (۱۰۵) - علي محضوط .

عەلى (ﷺ) فەرمووی: بەئێ، من لەپێنەمبەر بیستوو (ﷺ) کە فەرموویەتی ((أنزلوا الناس منازلهم)) دەی ئەمەش پلە و پایەى ئەم پیاوێهە لە لام^۱.

لە ئیمام عەلیان پرسی: سەخاوەت چییە؟ ئەویش فەرمووی: ((مالٌ بیه خشیت پیش ئەوێ داوات لێ بکەن، چونکە دواى داواکردن بێدەیتى ئەو لە شەرم و بەخشندەییەوێه))^۲.

ئىمام (ﷺ) زۆرحەزی کردوو مێوان پەروى تى بکات و زۆر شادومان بوو بەبەینینی هاوێرى و براکانى لە مالى خۆیدا و ئەگەر هەفتە تێپەریایە و مێوانى نەهاتبايە غەم دايدەگرت و دەیفەرموو (حەوت رۆژ تێپەریوو مێوانم نە هاتوو زۆر دەترسم خواى گەورە بێ بايەخى کردم)^۳.
خێر و خێراتى ئەوقافەکانى کە لەژيانى خۆیدا لە پێى خوادا وقفى کردبوو دەگەيشتە (٤٠٠٠) دینار کەچی لە برساندا نازارى دەچەشت وەك خۆى دەئێت: ((چەند جار دەتبینم کە لەبرساندا بەردەم دەبەست بەسکەموە لە کاتیگدا کە خێر و صدەقەى ئەوقافە کاتم (٤٠٠٠) دینار بوو))^۴.
هەموو جارێک هانى مۆسڵمانانى دەدا کە پێز و حۆرمەتى شایستەى بێەخشن بە هۆزەکانى خۆیان و دەبیوت: ((پێزى هۆزەکت بگرە، چونکە ئەوان دوو باالى تۆن لە کاتى فرێنتدا، بەهۆى ئەوانەو دەیت و دەچیت و بەهۆى ئەوانیشە باالت درێژ دەکەیت، ئەوان تیشوون بۆ تۆ لە کاتى ناپەرەختیدا، بۆیە پێزى پیاو چاک و ناودارەکنیان بگرە و سەر لە نەخۆشەکانیان بدە و لەکارەکانت دا بەشداریان بکە و کارى هەژارەکانیان ئاسان بکە^۵.

پێنجەم/ شەرمکردن لە خواى تەعالا:

شەرم کردن یەکیکە لە پەوشتە بەرزەکانى ئیسلام و بەلگەىە لەسەر خاوینى دڵ و دەروون و وێژدانى زیندوبى و بوونى دیندارى و چاودێرى خواى - عز و جل - بەسەر مەزقەو، خو ئەگەلا شەرم نەبوايە، پێزى مێوان نەدەگما و هیچ بەئێنى نەدەبرا سەر و پاسپاردە نەدەپاریزا بۆیە - شەرم - کراوە بەیەکی لە بەشەکانى باوەر .

^۱ البداية والنهاية (٩/٨) .

^۲ تاريخ الخلفاء للسيوطي لا ٢٠٤ .

^۳ موعظة المؤمن (٢/ ٢٥٢) .

^۴ اسد الغابة (٧/٤) .

^۵ فرائد الکلام لا ٣٤٨ .

عەلی کۆری ئەبوظالەیب (ﷺ) پەرەردەیی بەردەستی پێغەمبەری خودا بوو (ﷺ) هەموو
 ڕەوشتەکانی ئەوەی هەلگرتبوو یەکنێ لەو ڕەوشتانە - شەرم کردنی بوو، کە پێغەمبەر (ﷺ) لە
 کچێک شەرمەن تر بوو لە شەوی گۆژانەویدا^۱. دەی نێتر چۆن ئەم شەرمکردنە جوانە لە
 کەسێتی عەلیدا ڕەنگ نەداوەتەو، و عەلی (ﷺ) خۆی سەبارت بەم ڕەوشەیی بۆمان دەگێڕێتەو و
 دەلێت:

((پەنا دەگرم بەخوا لە تاوانی هیچ کەسێک لە لێبوردنم گەورەتر بێت، یان نەفامیەک لە لەسەر
 خۆیم مەزن تر بێت، یان بێنینی عەورەتێک نەتوانم بپێژم، و یان پێداویستی کەسێک کە
 بەخشندەیییم جێ بە جێی نەکات))^۲
 دەبینین هەموو ڕەوشتەکانی خۆی بەستەو بەشەرم کردن لە خۆی توغالا .

شەشەم/ بەندایەتی و ئارامی و دڵسۆزی عەلی (ﷺ) بۆ خودای - عز و جل - :

عەلی (ﷺ) لە ژیایدا بەشێوازیکی گشتی زاراوی بەندایەتی جێ بە جێ کردبوو، بەشەو نوێژدا
 دیار بوو، بوو بە یەکنێ لەو کەسانەی کە زۆر نوێژ و (تەجد) ی دەکرد کە خۆی گەورە دەرباریان
 دەفەرموویت: ((تتجافى جنوبهم عن المضاجع يدعون ربهم خوفاً و طمعاً)) واتە: خەو لە
 چاوەکانیان تۆراوە و لەناو جێگەدا هەر خەویان لێ ناکەوێت و لە بەر ترسی و لەبەر پاداشت
 هاواری ئەی پەرەردەگاریان دەکەن .

ضراری کۆری ضەرەمی کەنانی لە بەردەم موغایەیی کۆری ئەبو سەفیاندا (ﷺ) وەسفی ئیمامی
 عەلی دەکات و دەلێت: لە دنیا و ڕازاوەیی یەکانی تۆقیسوو، و دڵی زۆر خۆش بوو بە شەو
 تاریکایی یەکەیی، بۆ خوا شایەتی دەدەم کە لە هەندێ ئالەتدا دیوومەن، تاریکای شەو بۆ
 کێشا بوو ... ئەستێرەکان زێڕەیان دەهات، و لەناو میحراوەکەدا شانەکانی دەلەپاندەو و بە
 هەردو دەستی ریشی خۆی گرتبوو، بەم لاوлада لارە لاری دەکرد وەک مار گەستوو، و دەگریا

^۱ مسلم ۲، ۲۳۲۰.

^۲ تاریخ دمشق (۵۲۷/۴۲) .

گریانی خه مگین، گویم لئ بۆ ئه لیتی ئهم ساتهیه دهیوت: ئه ی پهره ردگارمان .. ئه ی پهره ردگارمان .. لئ ی دهپاراپه وه - و پاشان به دنیا ی دهووت: ئایا دوته ویت بمخه له تینیت یان خۆشت دهویم؟ نایبینی .. نایبینی .. خه لکی تر مدغرور بکه، من سی به سی ته لاقم داویت، ته مهنت کورته ... و دانیشه کانت بئ نرخن ... و پله و پایهت کورت خایه نه ...

ئای له که می تویشو مان ... دوور و درێژی سه فهره که ... ترستاکی پښگایه که فرمیسک له چاری موعاویه هاته خواره وه به سدر پشیدا و بۆ نه ده وه ستایه وه و به دهسته گانی دهی سپری و خه لکه که ش دهستیان کرد به گریان، موعاویه ش ووتی (ئه بو الحسن) همر وابووه (ﷺ) ئه ی تۆ چیت له سهری ههیه ئه ی چرار؟

ئهویش ووتی: من له دوری ئه وه که سهرم که پۆله که ی له باوهشی فریتراره و سه پراره، و فرمیسکی ووشک ناکات و خه فته تی دانا مرکیته وه .. پاشان هه ستاو پرویشته ^۱.

(ئهم به سدر هاته ش ئه وه ده رده خات که ئه وه ناکۆکییه ی که وته نیوان عدلی و موعاویه - خوا له همر دووکیان رازی بیته - رقه به رایه تی شه خسی نه بووه و له بهر هوا و ئاره زوو نه بووه، به لکو له بهر به رژه وه ندی نیسلام و موسلمانان بووه هه ریه که له نه زه رێکی خۆیه وه، نه گینا موعاویه چۆن پښگای ده دا له کۆر و دانیشه کانی خۆیدا باسی خواناسی و چاکی عدلی بکریته! ... یان چۆن گریان یان ده هات یان چۆن شاهیدی چاکی و خواناسی بۆ (ابو الحسن) ده دا؟! ^۲

(ئوشته ری نه خه می) شه ویکیان ده چیت بۆ لای عدلی (ﷺ) ده بین خه ریکی شه نوژه، و پیی ده لیت: ئه ی ئه مه ری باوه رداران به رژه دا رژه و، به شه ویشدا نه خه وتن و خۆماندیکردنیش له و نیوانه دا؟! کاتی عدلی (ﷺ) له نوژه که ی بوو سه وه پیی ووت: شاخه رت رښگایکی زۆر دوور و درێژه، بۆ به رینی پتو یست به شه ره یی ده کات ^۳.

له شوینیکی تر دا ده لیت: ئه ی خه لکینه ئهم چه ند وشه یم لیوه ریگرن، نه گهر سواری وولاخ بن و بۆ پرۆن تا نه سپه که تان له رژیشتن ده که ویت شتی واتان ده ست ناکه ویت: هه یج به نه ده یه ک ئومیدی به که س نه بیته جگه له خوا، و ته نها له گونا هه که نتان بترسن، و شه رم مه که ن که نازانن فیترن و

^۱ حلیه الاولیاء (۸۴/۱ - ۸۵) الرقه البکاء ۷ ۱۹۸ .

^۲ وه رکیته بۆ سه ر زما نی کوردی .

^۳ آدب الدنیا والبنین ۷ ۱۲۳ .

شەرم مەكەن - كە نازانن بۆلۈن نازانن، و بزائن ئارامى و خۆگرتن لەناو (بىر و باوەردا) وەك سەر وایە بۆ لەش و لەشیش چ سوودىكى ھەيە ئەگەر سەرى نەبێت.^۱

لەم نامۆزگارىيەدا دەربارى يەكتاپەرستى و پاشان پۈنمونی زانستى دەدوێت، دەربارى تېپوانىنى پەلەي (ترس و ئومىد) - الخوف والرجاء - ، باوەردار دەدوێت ھەر بە تەمەي خودا بێت چونكە ھەموو بەخشەكانى ھەر لەو ھە دەبێت و ئەو خەلكەي كە بەخششت پۈ دەدەن - ئەوانە ئەوانە ھۆكارىكەن لە نۆوان خوا و بەندەدا و خوا لەرىگای ئەوانەنەو پۆزى بەندەكان دەدات .

يان نامۆزگارى ھەلگەرانى زانست و زانىارى دەكات و ھانىيان دەدات تا شەرم پۈنگايان لى نەگرت لە فېرېوون و ئەگەر بوون بە زاناش شەرم پۈنگايان لى نەگرت بۆلۈن نازانن لەو شتەنەي كە نايزانن و پاشان دەلێت:

((ئاي ھەلگەرانى مەشخەلى زانست، كار بە زانستەكانتان بکەن، چونكە زانا كاتيك زانايە كەكار بە زانستەكەي بكات، و كردهو و زانستى يەك بگرنەو، و كەسانى دین لەمەولا مەشخەلى زانست و زانىارى ھەلەكەن بەلام لە گەردەنيان تى ناپەرىت، ھەلس و كەوتى نەپەنيان پۈچەوانەي ئاشكەرايە، و كردهوكانيان پۈچەوانەي زانستەكانيانە، و دادەنيشن و ھەلقە دەبەست، يەلام ھەندىكيان خۆيان بەسەر ھەندىكى تريان ھەلەكەن، و تەنەت ھەندى لەوانە توپورە دەبەن لە قوتابيانيان ئەگەر بەشدارى ھەلقەيكي تر بكات و گوێ بۆ زانايەكي تر بگرت، و ئەوانە كردهوكانيان لەو دانىشتەنياندا زياتر بەرز نابێتەو بۆ لاي خوداي - عز و جل - .^۲

(الله اكبر) بى كەم و زياد ئەو نامۆزگاريانەي ەلى (ﷺ) نەلێي بۆ بانگەوزانى ئىسلامى و زانستى شەرى ئەمە و تراو ... چەند گەنگە ئەگەر سەرچاوەكان يەك بھرينەو و سوود لە ھەموويان وەرېگرت و سانسور نەخريتە سەر ھېچ زانا و ھېچ قوتابھانەيەكي زانستى و كەس ئەو ھى خۆي بە نىگا نەزانیت و دان بەوانى تردا نەنیت .^۳

^۱ حليہ الاولياء (۷۵/۱)

^۲ الجامع لاخلاى الراوى (۹۰/۱) .

^۳ ووتەي وەرگير

حه و ته م / سوپاس گوزاری خواى - عز و جل - .

سوپاس گوزاری پروهردگار نهويه که همرچی نیعمهت و بهخششیکت پیدراوه بهکاری بهینیت له پیناو نهو مدهستهی که به هویهوه دروست کراویت، واته هه موو بهخششهکانی، ماڻ و گیان و شتهکانی تریش بهکاربهینیت له پیناو بهندایهتی پروهردگارا و به هه موو نهندامهکانی لهش، نهگه وات کرد نهو سوپاس گوزاریت به باشتین شیوه نههماده .^۱

سوپاسیش تهنها به دهم نابیت و بهلکو هه نیعمهتیک سوپاسهکهی بهخویهوه بهنده بۆ نمونه سوپاسی دهم - شوکورکردنی پروهردگار و گوناھ پی نهکردنییهتی و سوپاسی چاو گوناھ نهکردنه پیتی و بهکارهینانییهتی له شتی چاک و خیردا ...

کهواته خواى - عز و جل - نه سوپاسهی داواکردوه له قورئاندا نهک تهنها سوپاسی دهی، وهک دهفرموویت ((فاذاکرونى اذکرکم واشکروا لى ولا تکفرون)) واته: یادم بکهن یادتان دهکهم و سوپاسم بۆ بکهن و بى باوهی مدهن و نهیفرموو (فاشکرونى) واته سوپاسم بکهن، بهلکو فرمووی ((واشکروا لى))،

پیغه مبهری خواش (ﷺ) خاوهنی ناستیکی زۆر بهرز بووه له لایهن سوپاس گوزارییهوه و کاتى عایشه ی خیزانی پرسیری لى کرد: که تایا بۆچی نهوهنده خۆت دهرهغیینی و شهو نوێو دهکسیت بهبهر دهوامی له کاتیکدا خودا له گوناھی پیتشوت و داهاتوت خوش بووه؟ نهویش فرمووی: ((افلا اکون عبداً شکوراً)) دهی تایا بهندهیهکی به نه مهکی سوپاس گوزار نهیم؟!^۲

عهلی کوری نهبو طالیب (ﷺ) پروهردهی دهستی پیغه مبهر بووه (ﷺ) بۆیه سوپاس گوزاری له هه موو شتیکیدا پهنگی دابوویه و تهنا نهت له سهر تاویش دههاته دهرهوه دهستی دههینا بهسهر سکیدا و دهیوت: ئای چهند بهخششیکى گهوهیه، نهگه بهنده سوپاس گوزاری تهواوی لهسهر بکات .^۳

^۱ اخلاق النبى في القرآن و إسنه لا ۱۸۵ .

^۲ ووتدی وهرگیز

^۳ عده الصابرين لا ۱۲۲ .

و جاريك به پياوړكي همدداني فهدموو: ((بدهدهوامي نيعمهت و بهخشش پهيوسته به سوياس گوزاريدهوه و سوياس گوزاريش بدهده به بدهدهوامي بهخششدهوه، و نهو دووانه پيکهوه، و بدهدهوامي و زيادکردني نيعمهت له بدهده نابريټ لهلايهن خواوه تا واز له شوکر و سوياس نههيني،^۱ بڼ نمونه سوياس گوزاري لهسر نازايي و ليهاټووي نهويه بدهده بدهده دوزاوهد کهت ببهخشيت کاتي دهستت چوو بهسهريدا و له بارهيوه دهليټ: نهگمر دهست چوو بهسر نهياره کهتدا نهو ليبوردي لهگهل بهکاريهينه وهک سوياسي خوا لهسر نهو توانا و دهسهلاتهت))^۲.

هدهشتم/ پارانهوه له خوا:

دووعا دهرگاييكي زور گهوريه نهگمر لهسر بدهده والابيت نهو دهرگاي خير و چاکهي بهسهدرا والادهبيت...

بزيه، نهميري باوهرداران عهلي کورې نهبو طاليب (ﷺ) بدهدهوام له خزمهت پيغهمبهردا زياوه و لهسر دهستي نهو گهوره بووه بينگومان بينيويهتي که چون پيغهمبهردمان (ﷺ) هانا دهباټه لاي خوا و داواي سهرکهوتن و کومهکي لي دهکات ... نيماميش (ﷺ) هدر بهو چهشنه کاري تي کرابوو، زور سوور بوو لهسر نهو بهندايهتیه گهوره و گرنگه، و پروا و پر ههولي دده هدر نهو شيوازه دوعا پارانه دهوياره بکاتهوه که پيغهمبهرد خوا (ﷺ) له زيانيدا دوويارهي کردونهتهوه و هدرگيز لاي نهداوه بڼ دوعا گهليکي تر که ووشهکاني پازاوه و ماناکاي گهوره بسون بهلام پيغهمبهرد (ﷺ) نهي فهدموويون.

کومهلي دوعاي زو و زهبندي به درزيان بي ناگاي دراوته پال نيمامي عهلي (ﷺ) و له پاستيدا نهو ليتي بهريه، چونکه نهو زور پابهند بووه به سونهت و فهدموودهي صحيحهوه له کردا و گوftarيدا، و له زياندا خاوهني گهرايووني دوعا بووه، جاريك له جاران پياوړک - وهک (نهبي عمر پازان) دهگيرتتهوه که فهدموودهيکي بڼ عهلي باس دهکرد، و عهليش (ﷺ) پتي ووت: هدرچي وورد دهدهوه دروم لهگهل دهکهيټ، و پياوهکه ووتي: درو ناکهم، و نهويش پسي ووت: نهگمر درو

^۱ الشکر - ابن ابي دنيا (۴۸۱/۵) .

^۲ الاعجاز والاهيار - العالبي - لا (۳۰)

بكهيت دوعات لى دهكهم، ووتى دوعام لى بكه، و دوعاى لى كرد و نهویش نهوندهى پى نهچوو
كويز بوو.^۱

و هدرکاتى به چاکه باسیان بکردبايه دهيفرموو: ((اللهم اغفرلي ما لا يعلمون ولا تواخذني بما
يقولون، و اجعلني خيراً مما يظنون))^۲ واته: خوايه لهو شتانهى نهوان نايزانن ليم خوش ببه و لهو
شتانهشى كه دهيلين ليم نهگريت و چاکترشم بكهيت لهوى نهوان گوماني پيډهبن .

و نهميرى باوهرداران (ﷺ) کۆمهلتى ناداب و پهوشتى سهفرکردن روون دهکاتهوه و له پيغه مبهري
خواوه (ﷺ) دهگيرتتهوه كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) هدر کاتى ويستبيتي بچيت بۆ سهفريت
فهرموويهتى: ((اللهم بك اصول، وبك اجول وبك اسير)) واته: نهى پهروهر دگرم بهناوى تۆوه
دهگيريم و جهوله دهكهم و ديم و دهچم .

و له شويتىكى تر دا نادايىكى ترى سهفر روون دهکاتهوه و هدرکاتى ويستبيتي پروات بۆ سهفري
دهيوست سواري ولاخهكهى ببيت دهيووت ((بسم الله)) و کاتى تهواو دهچوه سهفر ولاخهكهى
دهيووت: ((الحمد لله)) و پاشان دهيووت: ((سبحان الذي سخر لنا هذا و ما كنا له مقرنين، و انا
الى رينا المنقلبون)) و پاشان (۳) جار (الحمد لله) و (۳) جار (الله اكبر) دهكرد و پاشان
دهيووت: ((اللهم لا اله الا انت ظلمت نفسي فاغفرلي، انه لا يغفر الذنوب الا انت)) پاشان پى
دهكهنى، و لييان پرسى هوى چييه پى دهكهنى نهى نهميرى باوهرداران؟

و نهویش له وهلامدا دهيووت: پيغه مبهري خوا م ديوه (ﷺ) بهم چهشنهى كردووه و به شيتوى
منى ووتوه و پاشان بيكهنيوه، و لييان پرسى هوى چى بوو پيكهنييت پيغه مبهري خوا (ﷺ) ؟
نهویش فهرمووى: ((خوى (عز وجل) دهفهرموى: عجبك للعبد، اذا قال لا اله الا انت، ظلمت
نفسى فاغفرلي انه لا يغفر الذنوب الا انت، يعلم انه لا يغفر الذنوب الا هو))^۳ واته سهفرم
سوردهمينى له بهنده کاتى دهلييت: هيچ خوايهك نيه جگه له تۆ، ستم له خۆم كردووه ليم خوش
ببه كى هديه ليم خوش ببيت جگه له تۆ، دهزانيت كهس نيه جگه له نهو لى خوش ببيت .

^۱ البداية و النهاية (۶ / ۸)

^۲ مرعطة المؤمن (۲ / ۲۲۸)

^۳ مسند احمد (۱۸۳ / ۲) اسناد صحيح - قاله احمد شاکر .

و هدردهم پښمونى موسلمانانى كړدوه تا بهو جوړه سونته دوعا بكن به تايبه ته له كاتى نيش و كار و سفدر و خواردن و خهوتن... هتدا دا ... و (ابن اعبد) ده لیت: عدلى كوپى نه بو طاليب پتی و وتم: نهى كوپى نه عبده، نه زانى هدى نان خواردن چيه؟ و تم: هده كهى چيه نهى كوپى نه بو طاليب؟ فدرمووى: ((ده لیت: (بسم الله، اللهم بارك لنا فيما رزقتنا، وتی: نهى ده زانیت شوكر كړنه كهى چيه؟ نه كدر لیبویه؟ و تم: چيه شوكره كهى؟ فدرموو: ((الحمد لله الذي اظعمنا و سقانا))^۱

و هدر كاتى مانگى بدیا به دهیوت: ((اللهم اني اسألك خير هذا الشهر و فتحه و نصره و بركته و رزقه و نوره و ظهوره و هواه، و اعوذ بك من شر، و شر ما فيه و شر ما بعده))^۲

نویم / سدرچاوهى بالآى ده ولت له سدرده مى عدلیدا (ﷺ)

عدلى كوپى نهى طاليب (ﷺ) سدرچاوهى هدمو دادوهرى و حوكم و فقهييه كى ده ولته كهى قورثانى پيرؤز و سونته ته پيغه مدر (ﷺ) و شوين پى هه لگرتنى دوو پياوه مدزنه كهى پيش خوى بووه .

۱- سدرچاوهى يه كه م: ((قورثانى پيرؤز)) :

قورثان هدمو لايه نه كانى ژيانى گرتوته وه و هدمو نهو شتانهى پوون كړدوته كه ده بيته هوى ناسوده كړدى ژيان و خوش گوزهرانى خه لكى و هدردها نهو پايانهى جيگر كړدوه كه به هويه وه موسلمانان ده ولته ته له سدر بنيات بنين و حوكمرانى گهلى پى بكن، كه نه مدهش په ديكه بؤ نهو كه سانهى كه دوورن له حهقيقه ته قورثان و شاره زانين له مانا و مدهسته بدرزه كانى و نايشيانموى لى تى بكن ده لىن نيسلام و حوكمرانى دوو شتى جيان و نيسلام له مزكهوت ده بيت و حوكميش بؤ خه لكانى تر كه نه مده پيچه وانده پاستييه و نيسلام بؤ نهو هاتوه كه حوكمى ولات و ميللهت بكات .^۳

^۱ مسند احمد (۳۲۹/۲) اسناد حسن .

^۲ صحيح ابن ماجة - الابيانى (۳۰۳ / ۲) .

^۳ ورتهى و مرگير

عدلی (ﷺ) ده‌لٲت: ((الزاموا دینکم، و اهدوا بهدی نبیکم، واتبعوا سنته ، واعرضوا عما اشکل علیکم علی القرآن، فإن عرفه القرآن فالزموه، و ما أنکره فردوه)) واته: ده‌ست بگرن به ناینه‌که‌تانه‌وه و شوٲن رٲنموونی پٲغه‌مبیره‌که‌تان بکه‌ون، و سونه‌ته‌کانی جٲ به جٲ بکه‌ن، هدرشتٲکتان لی تٲک چوو بکه‌رٲنه‌وه بٲ لای قورشان، نه‌که‌ر قورشان به‌جوانی زانی ده‌ستی پٲوه‌بگرن و نه‌که‌ر پٲی باش نه‌بوو ره‌دی بکه‌نه‌وه .

۲- سدرچاوه‌ی دووه‌م/ سوننه‌تی خاوٲن:

کردار و گوفتاری پٲغه‌مبیری خوا (ﷺ) به سدرچاوه‌ی دووه‌م داده‌نرٲت له دارشتنی ده‌ستوری ئیسلامیدا و له رٲگای نه‌وه‌وه شیوازی جٲ به جٲ کاری هوکه‌کانی قورشانی که‌ریمان بٲ دهرده‌که‌وٲت .^۱ و نه‌میری باوه‌ر‌داران عدلی (ﷺ) ده‌لٲت: ((رٲنموونیه‌کان پٲغه‌مبیره‌که‌تان جٲ به جٲ بکه‌ن، چونکه بیگومان باشت‌رین رٲنموونی که‌ره و سوننه‌ته‌کانی جٲ به جٲ بکه‌ن چونکه چونکه بیگومان باشت‌رین سوننه‌ت و رٲٲیره‌وه .^۲

۳- شوٲن پٲی هه‌لگرتنی خه‌لیفه‌کانی پٲش خٲی:

پٲغه‌مبیری خوا (ﷺ) ده‌فه‌رمووٲت: ((اقتدوا بالذین من بعدی: أبی بکر و عمر))^۳ واته ((شوٲن پٲی نه‌وو دوو پیاوه هه‌لگرن که دوا‌ی خٲم دٲن: نه‌بو‌بکر و عمر)) و پایشی سه‌باره‌ت به عثمان (رضی‌الله‌عنہ) زٲر جوان بووه، و هه‌میشه ده‌م کووتی نه‌وانه‌ی کردووه که جورشه‌تیان کردووه به‌رامبیری و بٲ حورمه‌تیان نواندوه، و به‌وو که‌سانه‌ی ده‌ووت: نه‌ی خه‌ل‌کینه له‌مه‌سه‌له‌ی عوسماندا به‌هه‌له‌دا نه‌چن، و به‌چاکه نه‌بٲت باسی مه‌که‌ن، و سوٲند به‌خوا نه‌وو کاره‌ی کردی - له‌سووتاندنی نوسخه‌کانی تری قورشان - به‌به‌رچاو و به‌ره‌زانه‌ندی هه‌موومانه‌وه کردی، و سوٲند

^۱ فقه التمکین فی القرآن الکریم - الصلابی لا ۴۳۲ .

^۲ البداية والنهاية (۳۱۹/۷) .

^۳ صحیح سنن الترمذی (۲۰۰/۳)

به‌خوا نه‌گهر منیش ببومایه به خلیفه هدر وام ده‌کرد،^۱ و هدردهم ده‌بیوت: ((ما كنت لاحل عقدة شدا عمر))^۲ واته: گری ناکه‌مدوه که عمر توندی کرد بیټ .

دهیمه/ مافی گهل له چاودیری کردنی ده‌سه‌لاتداراندا:

گهل بۆیه هدیە چاودیری هه‌نگاوه‌کانی بهر پرس و ده‌سه‌لاتدارانی وولات بکه‌ن و له ژیر روشنایی نه‌و نایه‌تدا که دفه‌رووت ((وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ))^۳ واته: ده‌بیټ له‌ناو ئیوه که‌سانێک هه‌بن خه‌لکی به‌ره‌و چاکه بانگ بکه‌ن و فەرمان به‌ چاکه و به‌رگری له خراپه بکه‌ن و نه‌وانه‌ش سهر‌فرازانى پۆژی قیامه‌تن . یه‌که‌م وشه‌یه‌ک ته‌مه‌ری باوه‌رداران - له وتاره‌که‌یدا دای کاتی هه‌لبێژرا به‌ خلیفه ووتی: ته‌م مه‌سه‌له‌یه مافیکی په‌وای خۆیاتانه و که‌س بۆی نیه بیټ به‌ خلیفه به‌ فەرمانی و په‌زامه‌ندی ئیوه نه‌بیټ، و من هیچ قه‌سه‌یه‌کم نییه به‌بێ په‌زامه‌ندی ئیوه .^۴

ته‌بویه‌ کریش (ع) کاتی خۆی هه‌مان ووته‌یدا به‌ گوئی جه‌ماوه‌ری باوه‌رداردا و پیتی ووتن: نه‌گهر باشم کرد هاوکارم بن و نه‌گهر خراپه‌م کرد پاستم بکه‌نه‌وه .^۵

و عمریش (ع) ووتویه‌تی: ((احب الناس الى من رفع الي عيوى))^۶

و عوسمانیش (ع) ووتویه‌تی: ((ان و جدتم في كتاب الله ان تضوا رجلي في القيد فضعوا رجلي في القيد))^۷ واته: نه‌گهر مه‌سه‌له‌یه‌کیان له قورئاندا به‌دی کرد هه‌ردوو قاچی من بکه‌نه کۆتیه‌وه و بکه‌نه کۆته‌وه، واته به‌ زۆر وام لی‌بکه‌ن پابه‌ندم به‌ قورئانه‌وه .

و عدلیش (ع) له‌سه‌رده‌می خیلافه‌تی خۆیدا ته‌مه‌ی زۆرجار دووپاتی کردۆته‌وه و له‌ ووتاردا ووتویه‌تی: ئه‌ی خه‌لکینه نه‌وانه‌ی پێش ئێمه به‌وه له ناوچوون که ده‌ستیان کرد به‌ گونا‌ه کردن و

^۱ فتح الباري (۸/۹) إسناده صحيح .

^۲ ابن أبي شيبة المصنف ۱۲۰ .

^۳ ال عمران ۱۰۴ .

^۴ تاريخ الطبري (۴۴۹/۲) .

^۵ البداية والنهاية (۳۰۵/۶) .

^۶ اشيعان ابوبكر و عمر ۲۳۱ .

^۷ مسند احمد ۵۲۴ .

کچی نه جبار و قه شه کانیان بهرگریان لی نه کردوون، و سزاش هه موویانی گرتموه، بۆیه فرمان به چاکه بکه و بهرگری له خراپه بکه و پیش نه وهی نه وهی به سهر شهوان هات به سهر ئیوهش بیت، بیشیزانن فرمان به چاکه و بهرگری له خراپه نه ده بیته هۆی بهرینی پۆژی و نزیك کردنه وهی نه ده لتان.^۱

یانزیه م: ((شوری))

له بنه ما سهره کیه کانی ده ولتهی نیسلامی نه وه زاراویه که پیتی ده لئین - شوری - پاوژکردن - واته سهر کرده و پیش سپیانی ولات پتکه وه پاوژ ده کهن، و نه مهش شتیکی سهر به ستانه نییه که نه مه به ئاره زوی خۆی کهی حه زیکات پاوژیان پی بکات، به لکو فرمانی خوایه و واجبه له سهری وه خوی گه وه به پیغه مبه ره کهی ده فرمانی ((و شاورهم فی الامر)) ال عمران، واته: له ههنگاوه کانتدا پاوژ به موسلمانان بکه، و بهو شیوه ده رده که ویت که حوکمی شوری له نیسلامدا وه حوکمی نوژ و پۆژ واجبه.^۲

نه مهی باوه داران عه لی (ﷺ) وه سێ خه لیفه کهی پیش خۆی نه م فرمانی خوی گه وهی جی به جی ده کرد و پاوژی به موسلمانان ده کرد و نمونهش بۆ نه وه کاتی که مه عه لی کوپی قه یس (الریاح) که نه رکی جهنگی خسته بووه سهری دژی (خه رپی کوپی راشیدی خاربی) و نه ویش نامه ی بۆ عه لی نارد که چی بکه م و نه ویش هه موو هاو پتکانی ده وریه ری کۆ کرده وه و نامه کهی بۆ خویندنه وه و داوای پاوژی لی کردن که پای خۆیان له و باره یه وه بنووسن، و پای گشتی یان هاته سهر نه وهی که: بنووسه بۆ مه عه لی کوپی قه یس که شوین نه و فاسقی له سنوور ده رچه وه بکه ویت و بیدۆزیتنه وه و بیکوژیت یان دووری بهاته وه، چونکه ئیتمه دلنیانین لیتی که خه لکیت لی هه لته گیتنه وه.^۳

^۱ تفسیر ابن کثیر (۶۰۳/۲).

^۲ النظام السياسي في الاسلام لابی فارس لا (۹).

^۳ تاریخ الطبری (۳۹/۶).

و دهریاره‌ی پاوژکردنیش ده‌لیت: (الاستشارة عين الهداية وقد خاطر من استغني عنه)^۱ واته: پاوژکردن چاوی پرتنموونییه، و همرکس نیکات نهوه خۆی ده‌دات به قه‌لبه یه‌کدا .
 یه‌کی له نامۆ‌گارییه‌کانی بۆ (مالک کوپی حارث (الاشتر)) کاتی ناردی بۆ میسر، هاندانی بوو له‌سەر پاوژکردن و پاوژکاری، و پیتی ووت: هەرگیز به‌خیل و پیسکه مه‌خه‌ره ناو پاوژکاره‌کانت چونکه ناهیللیت خیر و چاکه بکه‌یت و له هه‌زاری ته‌رسینیت، و ترسنۆکیش دامه‌نی چونکه لاوازت ده‌کات له هه‌نگاونان، و دنیا په‌رستیش دامه‌نی چونکه فیتی هه‌لبه هه‌لبی ناره‌وات نه‌کات، و بزانه که - نهو سی پوهشته - پیسکه‌یی و ترسنۆکی و دنیا وستی - له یه‌ک په‌وه‌شتدا یه‌ک ده‌گرنه‌وه ته‌ویش گومانی خراپ برده به خودا .^۲

دیسان نامۆ‌گاری مالیک به‌وه ده‌کات - کاتی کردی به سهرداری میسر - جوان په‌روانه بۆ کاری نهو که‌سانه‌ی به کاریان ده‌هینیت و ده‌یان که‌یت به‌رپرس، با هه‌لبۆاردنت به ناره‌زووی خۆیان بیت و له‌بهر خۆشه‌ویستی و جیاوازی کردن نه‌بیت - چونکه خود کاری واته - چه‌وساندنه‌ویه به‌بی پاوژکردن - هه‌لبۆاردنی به‌رپرس له‌بهر دۆستایه‌تی بیت نه‌وه سه‌رچاوه‌ی ستم و خیانه‌ته له خۆی گه‌وره، و زیان گه‌یاننده به خه‌لکی، و کاری مه‌للته و کاری والیه‌کان دروست نابیت، گهر به جوان هه‌لبۆاردنی نه‌وانه‌ی دایان ده‌نیت بۆ به‌رپرسیاره‌تی کاره‌کانی ده‌ولت، نهو که‌سانه هه‌لبۆیره بۆ به‌په‌یوه‌بردنی کاره‌کان که ته‌هلی خۆ له گونا‌ه پارتین، الورع - خاوه‌نی - عفه - و زانیاری و سیاست بن و په‌نا به‌ به‌ر ژیر و دنیا دیده و شه‌رمه‌نه‌کانی خه‌زانه صالحه‌کان و دیندار و خۆ پارێزه له گونا‌هان، چونکه نه‌وان زۆر پوهشت به‌رز و زۆر مه‌به‌ستیانه سه‌ره‌ت پاک و پیاو چاک و دوور بن له زیاده ره‌ووی له ته‌ما‌حکاریدا، و له خه‌لکانی تر زیاتر به‌ر له ته‌فه‌امی کاره‌کان ده‌که‌نه‌وه، و ده‌ی با نه‌وانه هاوکار و کارمه‌ندت بن.^۳

^۱ الاداره العسكرية (۲۷۹/۱)

^۲ (۲۷۹/۱) هه‌مان سه‌رچاوه

^۳ الشرر بین الاصلح و المعاصره لا ۱۰۲ .

دوانزه يه م / داد و يه کسانى:

له ناماښه کانى حکومته ئيسلامى سوور بوونه له سدر بهرپاکردنى شو بڼه مایانه دى نيزامى
ئيسلامى بۆ بهرپاکردنى کۆمه لگه دى موسلمان و له گرنگترينى نهو بڼه مایانه دى (داد و يه کسانى ،
و نه مېرى باوه پداران دادپوه دى له ناو خه لگدا بهرپاکرد . و هر له بهر هاتنه دى هه موو شو
په وشتانه دى که له سدر کرده و قاچى موسلماندا هه دى له نه مېرى باوه پداراندا ، وای لى کرد بوو که
پېغه مېرى خوا (ﷺ) هه لېږارد و ناردى بۆ يه مېن و کردى به قازى شه وى ، و نه م دو عايه
مه زنه شى بۆ کرد و پتې فرموو: ((اللهم ثبت لسانه واهد قلبه))^۱ واته: ((نه دى په روه ردگارم
زمان پارا و دل وريای که دى)) . بۆ يه ناسايه که عدلى دادپه روه ر بېت ، و نه دى خو ئيسلام
نه بوونى باشته له کۆمه لگه دى موسلماندا بېت و سته م تايينه قاقا هات بېت .
هه لوتسته دادپه روه ريه کانى دل که مه ندکېش ده که ن بۆ لای ئيسلام و ژيرمه نده کان سدر سام
ده کات .

له (شوره يچ) هه ده گېرنه وه که کاتى نه مېرى باوه پداران عدلى خواى لى پازى بى که و ته پى بۆ
ته مى کردنى سوپاکه دى مو عاييه (ﷺ) و له پېگا قه لغانه که دى لى وون بسو ، و کاتى جه ننگ
کۆتايى هات و گه رايه وه بۆ کوفه ، ده بېنى قه لغانه که دى به ده ست جوله که يه که وه يه و ده يه وى ت
بيفرۆشيت ، و پى ووت: نه دى کاکى جوله که نه مه قه لغانه که دى منه و نه فرۆشتوومه نه به
خشيوومه ، جوله که ش ووتى: قه لغانى خۆمه وه له ده ستى خۆمدايه ، عدلى (ﷺ) ووتى: با برۆين
بۆ لای قازى ، هه ردووکيان چوون بۆ لای شوره يچ ، و نهو له پال شوره يچدا دانېشت و جوله که ش
له به رده مي دا ، شوره يچ پووى کرده عدلى و ووتى: نه دى نه مېرى باوه پداران قسه دى خۆت بکه ؟ و
عدلى (ﷺ) ووتى: نه م قه لغانه دى لای نه م جوله که يه دى هى منه نه فرۆشتوومه نه به خشيوومه ، و
شوره حېش - رضی الله عنه - ووتى پتې شايه ت هه دى ، ووتى: به لى: قه مېر و هه سېن و حوسېن
شايه تى ده دن نه م قه لغانه هى منه ، شوره يچ ووتى: شايه تى کوپ بۆ باوک نابېت ، و عدلى (ﷺ)

^۱ نظام الحكم في العصر الراشدي - ۱۶۱ .

ووتی: پیاوړیک له نه هلی به هشت به شایه ناگړیت؟! که له پیغه مېری خوام بیستوه (ﷺ) که فېرموویته ((الحسن والحسين سیدا شباب أهل الجنة))^۱.

جوله که کښ ووتی: نه مېری باوه پداران نه مېبات بڼ لای قازی خوی و قازیه کښی حوکم بڼ من ددهات؟ شایه تی ددهم نهم بهرنامه یه پاسته ((اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان عمداً رسول الله)) و نهو قه لغانه ش قه لغانه کدی خۆته و نهو شوه لیت کدوت که چوویت بڼ (صفین) و من هلم گرتوه . عدلی (ﷺ) فېرمووی: که مادهم موسلمان بوویت نهو قه لغانه و نه سپه که شم دیاری بیت بڼ تو، ده لې: بینم له نه هره وان دږی شهرخوازه کان ده جېنگا له خدمت عدلیدا (ﷺ).^۲

فونه ټکی تر له دادپه روه ری عدلی (ﷺ)... ناحیه القرشی - له باوکییه وه ده گړتیه وه که نیمه کومه لیک بووین له بهر دهرگای قه سری خیل افهت راوه ستا بووین و له ناکاو عدلی (ﷺ) هاته دهره وه و کاتې چاومان پیتی کدوت له بهر هدیبه تی بلاوه مان لې کرد و کاتې دای به لاماندا شویتنی کدوتین و له پتنگا پیاوړیک به دهنگی بهر ز هاواری کرد، بڼ خاتری خوا فریام کهن . بیني وا دوو کس پتکه وه شهر ده کهن و دای به سینگی همدو وکیاندا و له یه کی دوورخستنه وه و پاشان پیتی ووتن: پرڼه دواوه .

یه کیکیان ووتی نهی نه مېری باوه پداران نهم پیاوه مېړتکی له من کړیوه و مېرجم له سدری نه وه بووه که پاره ی عېبدار و - تزویر - م پې نه دات، که چی لهو پاره یی بڼ هیناوم و کاتې بڼم هیناوه ته وه زله یه کی لې داوم... و بهوی تری ووت نهی تو چی ده لیت؟ ووتی: پاست نه کات نهی نه مېری باوه پداران . عدلی (ﷺ) ووتی: دهی مېرجه کدی پیده روه و پاشان پیتی ووت: دانیشه، به پیاوه زله لیدراوه کدی ووت: توله ی خۆتی لیکه روه... نهویش ووتی: نهی نه گهر لې ی بسوورم نهی نه مېری باوه پداران، و عدلی (ﷺ) فېرمووی: ناروه زوی خۆته، ووتی: کاتې پیاوه که ویستی بېروات فېرمانی دهر کرد بیگرن و بیبېن و نهوانیش گرتیان به کولیانسه وه وک چوین مندا له کانی حوچره هله گړت و فېرمانی دهر کرد (۱۵) داری لې بدن و فېرمووی: نه مه توله ی نهو که سیه که حورمه تی یه کی تر ده شکینیت و له ریوایه ټکی تردا ووتو یه تی نه مه ش مافی ده ولته .

^۱ مصنف ابن شیهه ۱۲۲۵، له زوړ رووه (صحیح) . .

^۲ تاریخ الطبری (۷۲/۷۲/۶) .

ئەمدىيە بەرپىرى دىلسۆز و دادپەرور و راستەقىنە، و تىكەل بە مىللەت و لە بازاردا و لە ناو كۆلانەكاندا حوكمى نىوان ئاكوڭىيەكان دەكات و مافى ماف خوراو دەگىرتتەو .

يەككى تر لە ھەلۆستە پەر لە دادپەرورەيىيەكانى عەلى (ﷺ) ئەوھىيە كە (عاصم) كوپى كولەيب لە باوكىيەو بۆمان دەگىرتتەو و دەلتىت: لە ئەسفەھانەو پارە و سامانىتىكى زۆر ھات بۆ عەلى كوپى ئەبوطالب (ﷺ) و ئەويش كەردى بە ھەوت بەشەو و لە ئاكامدا يەك نان بە تەك ماىو و ئەو نانەش كەردى بە ھەوت پارچەو ھەر پارچەيىكى خستە سەر بەشىك و پاشان قورەي كەرد بۆ ئەوھى كى يەكەم كەس يەكەم بەش دەبات .^۱

(ئەبو رافع) بەرپىرى (بەيت المال) بوو لە سەردەمى عەلىدا (ﷺ) دەلتىت: پۆڭتەك عەلى (ﷺ) ھات بە ژورا و دەبينى زەينەبى كچى پازانراوئەو بە خشىلىكى جوان كە وورد بوويەو ناسىيەو كە لە ئالتونەكانى - بەيت المال - و پىرسىارى كەرد: ئاى ئەمەي لە كۆي بوو؟ لەبەر خاترى خوا لەسەرم پىتويستە دەستى بېرم، و دەلتىت: كاتى بىنىم وا خەرىكە بەراستىيەتى و سۆندەكەي دەباتە سەر، وۆم: سۆند بە خوا ئەي ئەمەي باوەرداران - مەن لە (بەيت المال) بۆم ھىنا و برازاكەم پى پازاندەو، دەي ئەو چۆن دەتوانىت ئەو كارە بكات - دىي بكات - ئەگەر مەن پىم نەدايە .^۲

رۆڭتەك پارەي لە (بەيت المال) بەيەكسانى دا بەش دەكەرد لەنەين موسلماناندا، دوو ئىن يەكەمىيان عەرەبى بوو، دووھەمىيان عەجەمى بوو، عەرەبىيەكە پخەنى كەرت - و ووتى: وەللاھى مەن ئىتىكى عەرەبىم! و ئەمە عەجەمىيە!! . عەلى (ﷺ) لە وەلامدا پىتى ووت: وەللاھى وا نازانم ھىچ جىياوازيەك ھەبىت لە نىوان ئەوھى ئىسماعىل (ﷺ) و ئەوھى ئىسحاق (ﷺ) .

يان جارىكىيان عەمەرى كورى سەلەمە كە عەلى (ﷺ) كەرد بووى بە بەرپىر لەوئ - ھاتەو بۆ كوفە بە كۆمەلئى شت و مەكەو كە تىايدا چەند گۆزەيەك ھەنگووين و پۆن ھەبوو، (ام كلثوم) كچى ئەمەي باوەرداران جواپى ئاىر بۆ عەمەر كە ھەندئى لەو ھەنگووينانەي بۆ بنىرت و ئەويش بۆي ئاىر، و لە بەيانى پۆڭى داھاتوودا عەلى (ﷺ) وىستى دا بەشى بكات بەسەر موسلماناندا دەبينى دوو گۆزەي كەم كەردو، پىرسىارى كەرد بەلام عەمەر شاردييەو و پىتى ئەوت ووتى خۆم

^۱ الكامل في التاريخ (۴۴۲/۲) .

^۲ تاريخ الطبري (۷۲/۶) .

دهيان هينمهوه، و عدلی وازی نههینا و عهمر ناچار بوو پیڅی ووت، و عدلیش (ﷺ) ناردی به دوی دوو گۆزه کدا له مالی کچه کهی و هینایانهوه. دهبینی لیتیان کهم بسوه، ناردی بۆ بازار دهبینی بای (۳) درهه می کهم کردوه، و پاش شهوی پری کردنهوه دهستی کرد به دابهش کردیان.^۱

سیانزیه م / سهریه سستییه کان

سهریه سستی یه کیڅک بوو لهو بنه ما سهرکییانهی که حوکمهتی نیسلامی له سهرده می خهلیفه راشیدیه کاندایه سهری وهستا بوو، و به پیڅی تم بنه مایه دهولت سهریه سستی تهواو زامن دهکات بۆ یه که یه کهی نه دمانانی کۆمه لگا، وه له سهروی هه موویانهوه شهویه که هیچ که سیک یان هۆز و نه ژادیڅک به زۆر موسلمان ناکریت و خۆی سهریه ست ده کریت له هه لباردنی ټایندا .

نیسلام لهو کاتهی که هات شتیکی نوئی هیئا و هیچ کهسی شه سهرده مه زاراهوی سهریه سستی بوونی نه بیستبوو بۆ نمونه پۆم و فارسه کان دوو پژی می چهو سیتمری نه یاره کانیاں بوون نیتر له بواری باوه ردا یان له بواری سیاسه تدا به بی جیاوازی و که مایه تییه ټاینییه کانی ژیر ده ستیان بهرده وام دهیان نالاند به ده ستیانه وه .

و شه میری باوه پردان عدلی (ﷺ) زۆر ووتهی هیه له سهر شه سهریه سستییه که مافیککی سهره تای هه موو مروؤتیکه و کهس بۆی نییه پیشیلی بکات، لهو ووتانهی: ((بش الزاد علی المعاد، العدوان علی العباد)) واته: چ تیشویه کی خراپه له قیامه تدا، ده ست درژی کردنه سهر بهنده کانی خودا))^۲ و دیسان لییه وه ده گیرنه وه که ووتویه تی: ((ليس من العدل القضاء علی الثقة بالظن)) واته: راست نییه متمانه به گومان له ناو بریت .

پروگرامی سهریه سستی زۆر به جوانی و پروونی له سهرده می حوکمپانی شه میری باوه رداران عه لیدا ده رده که ویت، له گه ل بوونی - ناشوب - پیلان - جهنگ - دا که جیڅای خۆی بوو یاسایه ک پیاده

^۱ الکامل فی التاریخ (۴۲/۲) .

^۲ نظام الحکم فی عهد الخلفاء الراشدين ۷ ۱۶۵ .

^۳ هه مان سهرچاره .

بکات که هات و چۆ و چالاکی هه‌ندی خه‌لکی سنووردار بکات که نه‌مرۆ پێ ده‌لێن پراگه‌یانندنی باری ئاسایی - الطواری - .

به‌لام عه‌لی (ع) سهریه‌ستی که‌سی سنووردار نه‌کرد و یاسای باری ئا‌اسای پرا‌نه‌گه‌یان‌د، ئیتر با‌له تاقمی موعاویه‌ بوا‌یه یان له‌ تاقمی خۆی، و زۆری له‌ که‌س نه‌کردوه که بمی‌نیت‌هوه یان به‌پوات له ژێر سنووری ده‌سه‌لاتیدا، و ته‌نه‌ات زۆری له‌ که‌سیش نه‌کردوه که له‌گه‌لیدا به‌ژن بۆ جه‌نگ، و به‌رگری له‌ هه‌یج یه‌کێک له‌وانه‌ش نه‌کردوه که ویستوویانه‌ خۆیان به‌گه‌ینه‌ موعاویه (ع).^۱

و هه‌روه‌ک سهریه‌ستی هارپێکانی عبدالله کورپی مه‌سه‌عود (ع) عبیده‌ الس‌لمانی و الر‌بیع بن خیشم، ی نه‌گرت‌هوه له‌وه‌ی که به‌زۆر بی‌انبات له‌گه‌ل سوپا‌که‌یدا بۆ جه‌نگ که خۆیان په‌دی‌ان ده‌کرده‌وه جه‌نگ له‌گه‌ل م‌وس‌لمانانی شامدا بکه‌ن، به‌لکو پێگه‌شی پێدان به‌ژن بۆ خاله‌کانی سه‌ر سنوور و له‌وه‌ی ژیان به‌رنه‌سه‌ر وه‌ک خۆیان پێیان خۆشه‌ .^۲

و کاتێک (خه‌وارج) ه‌کان له‌ دژی هه‌ستان و سه‌ر که‌شی‌ان پراگه‌یان‌د له‌ دوا‌ی جه‌نگی (صفین) به‌هۆی نه‌وه‌ی که‌یاسای (ته‌حکیم) ی قبو‌ل کرد، و نه‌وان وازیان لێ هێنا و به‌پێچه‌وانه‌وه دژی وه‌ستان، به‌لام عه‌لی (ع) هه‌رگیز زۆری لێ نه‌کردن له‌ ماله‌وه بمی‌ننه‌وه (الإقامة الجبرية) به‌لکو بۆیان هه‌بوو بۆ هه‌ر جێیک که خۆیان پێیان خۆش بی‌ت، نه‌ک هه‌ر نه‌وه به‌لکو به‌ والی و به‌رپرسه‌کانی خۆی ده‌ووت که‌ستان ده‌ست نه‌دنه‌ پێگایان مه‌گه‌ر وه‌ختێک گه‌نده‌لی له‌سه‌ر زه‌وی به‌ریاب‌ی‌ت یان ده‌ست در‌یژی بکه‌نه سه‌ر خه‌لکی .^۳

و هه‌رده‌م به‌و خه‌واپه‌مانه‌ی ده‌ووت: له‌لایه‌ن ئیتمه‌وه سی شتان بۆ هه‌یه، به‌رگری‌تان لێ ناکه‌ین له‌ نۆژی له‌ مزگه‌وتدا، بێ به‌شتان ناکه‌ین له‌ فه‌ینو ده‌ستکه‌وت ماده‌م له‌گه‌لماندا بوون له‌ کاتی ده‌ست که‌وتنیدا، و جه‌نگی‌شتان له‌گه‌ل ناکه‌ین تا ئی‌وه جه‌نگمان له‌گه‌ل نه‌که‌ن .^۴

^۱ هه‌مان سه‌رچاره لا ۱۵۹ .

^۲ هه‌مان سه‌رچاره لا په‌ره .

^۳ نظام‌ الحکم فی العهد الراشدي لا ۱۶۰ .

^۴ تاريخ الطری (۶۸۸/۵) .

جیّ باسی سییه م

ژیان له ناو کۆمه لگا و فه رمان به چاکه و بهرگری له خراپه :-

یه کهم/ بانگه وازی یه کتاپه رستی و دژایه تی بته رستی:

ژیانی شه میری باوه رداران علی (علیه السلام) پریه تی له بانگه واز بۆ خوا به یدک ناسین و ناساندی ماناکانی باوه ر به خه لکی، و پشت به ستن به خوا و ترسان له پهروه ردگار، و پێناسه کردنی شه خودایه له پێگای ناوه جوانه کانی و سیفاته بهرزه کانییه وه، دژایه تی بته رستی کرد به هه موو جۆره کانیه وه:

۱- عدلی (علیه السلام) ده لیت: ((لا یرجون عبد الا ربه و لا یحافن الا ذنبه)) واته: هیچ بهنده یک به ته مای کهس نه ییت جگه له پهروه ردگار و له هیچیش نه ترسیت جگه له تاوانه کانی، نه مهش جوانترین و وته که به ته ما بوون - الرجاو - بۆ کاری خێر و ترسیش بۆ کاری خراپه یه . و شه تانیش ده لیت: من خه لکم به گونا ه کردن له ناو برده به لām نه وانیش به (لا اله الا الله) و تهویه کردن منیان له ناو برده وه .^۱

له و وته به نرخه ی عدلیدا (علیه السلام) نه وه مان بۆ ده رده کهو یت که گونا ه کردن سه رچاوه ی هه موو نه هاهمه تی و نه گبه تی و به لایه که، نه گهر مرۆڤ بیهو یت له هه رشتیکی خراپ یان که سیکی زۆر دار پزگاری ببیت با واز له گونا ه بێنیت و تهویه بکات .

وهک له شه سه ردا هاتوه: خوی گه وه ده فهرمو یت ((من - الله - م، گه وه ی هه موو ده سه لاتدار و پادشا گام دلّی پاشاکان له ناو دهستی مندا یه، هه رکه سیك گوێرایه لم بیت دلّیان پێ ده کهم له په حم و بهزه یی بهرامبه ری، و هه رکه سیك سه ریچی کارم بیت شه دلّیان پێ ده کهم له خه شم و قین بهرامبهریان، و خۆتان خه ریک مه کهن به قسه ووتن به پادشا و فه رمان په وایان به لکو گوێرایه لی من بکهن دلّیان پێ ده کهم له سۆز و بهزه یی بهرامبه رتان .

^۱ مستند ابی یعلی (۱۲۳/۱) الفتاوی (۱۰۱/۸) .

۲- ناساندنی ناوه جوانه کانی خودا - به خه لکی:

خوای گهوره ده فرمویت: ((فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ)) "محمد: ۱۹" واته: بزانه که هیچ خویه که نییه جگه له خوا (الله) و داوای لی خۆشبون بکه بۆ گونا هه کانت، و هه که سیک زیاتر خوا بناسیت، زیاتر لیتی ده ترسیت ((انما یخشی الله من عبادة العلماء))

و له فرموده ی - صحیح - دا هاتوو که پیغه مبه (ﷺ) فرمویه تی: ((ان الله تسعة و تسعين إسمًا من احصاها دخل الجنة))^۱ واته: خوای گهوره (۹۹) ناوی هدی هه که سیک له بهریان بکات و کاریان پی بکات ده واته به هه شته وه .

له بهر گرنگی نهم زانسته بوو نه مهی باوه پداران (ﷺ) و وتویه تی: ((يا طالب العلم، ان للعلم ثلاث علامات: العلم بالله وما يجب الله، و بما یکره الله)) واته: نهی خویندکاران، زانا سی نیشانه ی هدی: یه که م: خوا بناسیت، دووهم: بزانیته نهو خویه چی پی خۆشه، سییه م: و بزانیته چی پینا خۆشه .

و له وه سف کردنی خوای - عز و جل - دا کاتی جووله که یه که لیتی پرسیبوو - خوای - عز و جل - که ی بووه؟ نهویش رهنگی سوور هه لده که ریت و ده لیت ((لم یکن فکان، هو کان و لا کنیونه، کان بلا کیف، کان لیس قبل، ولا غایه، انقطعت الغایات دونه فهو غایه کل غایه)) فاسلم الیهودی^۲

واته نه بووه و دواپی بیت، نهو هه ر بووه به بی بوون، به بی چۆنیه تی بوونه که ی، پییش نهو هیچ نه بووه و له بهر هیچ مه به ستی نه بووه، و هه موو مه به سته کان جگه لهو پچراون، و نهو له سه رووی هه موو مه به سته کانه ویه)) و جووله که کهش موسلمان بوو .

^۱ البخاری کتاب الدعوات ژ ۶۴۱۰ .

^۲ تاریخ الیمقویی (۲/۲۰۷) .

^۳ تاریخ الخلفاء للسيوطی لا ۲۰۶ .

۳- نه‌میری باوه‌رداران به‌خششه‌کان ده‌خاته‌وه یادی خه‌لکی:

نه‌میری باوه‌رداران - عدلی - باسی خوی - عز و جل - و به‌خششه‌کانی ده‌کات به‌سهر به‌نده‌کانییه‌وه و ده‌لئیت: ((نه‌ی به‌نده‌کانی خوا وه‌سیه‌تان پی ده‌کم لهو خواجه بترسن که هه‌موو شتیکی بۆ روون کردوونه‌ته‌وه به‌ نمونه و نه‌مسال ...، و بۆ دیاری کردوون کاتی نه‌جهل، گوئی پیداون بۆ بیستنی راستیه‌کان و چاوی پیداون بۆ بینینیان، و دلی پیداون بۆ تیگه‌یشتینیان، و خوی - عز و جل - بی هۆ دوستی نه‌کردوون و بۆ گالته ده‌ستور یاسای بۆ نه‌ناردوون، به‌لکو دای پۆشیوون به‌ جوړها به‌خشش، و گوزهرانی کردوون به‌ خوشرین گوزهران و هه‌مووتانی گرتوته‌وه و ژمادوونی، و پاراستنی کاتی خوژی و ناخوژی بۆ هه‌لگرتوون، ده‌ی له خوا بترسن نه‌ی به‌نده‌کانی خوا و به‌دوای نانی هه‌لآلدا بگه‌رتن، و زوو بکه‌ن کرده‌وه‌ی چاک بکه‌ن پیش نه‌وه‌ی خوژی بر و چیژ له‌ناوهر - مردن - ریتان پی بگرت .

یان ده‌لئیت: ((نه‌گه‌ر په‌غبه‌ت و خوا په‌رستیتان تیدا دروست بوو سوپاسی خوا بکه‌ن و هه‌ول بدنه له خوا ترسانیشی - ره‌به - شی تیکه‌ل بکه‌ن، وه نه‌گه‌ر له خوا ترسان و ره‌به‌تتان تیدا دروست بوو سوپاسی خوی له‌سهر بکه‌ن و په‌غبه‌ت و خوژه‌یستی خوی تیکه‌ل بکه‌ن))

۴- نه‌میری باوه‌رداران و نه‌هیشتنی پاشماوه‌ی نه‌قامی :

عدلی کوپی نه‌بو طالیب (علیه‌السلام) ده‌لئیت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) خه‌ریکی به‌ خاک سپاردنی مردوویه‌ک بوو، فەرمووی: ((ایکم ینطلق الی المدینة فلا یدع و ثناً الا کسره ولا قبرا الا سواه، ولا صورة الا لطحها ؟)) واته: کامتان ده‌رواته‌وه بۆ مه‌دینه هه‌ریتیکی تیدایه بیشکیئیت و هه‌ر قه‌بریکی تیدایه ته‌ختی بکات و هه‌ر وینه‌یکی تیدایه بیشکیئیت؟ عدلی (علیه‌السلام) ووتی: من ده‌رۆم نه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ، فەرمووی: ده‌ی به‌رۆ، و پۆششت و پاشان گه‌رایه‌وه و ووتی نه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا یه‌ک بتم نه‌هیشت و قه‌بره‌کام ته‌خت کرد و وینه‌کام شیواند، و پیغه‌مبه‌ریش (ﷺ) فەرمووی: ((من عاد لصنعة شیء من هذا فقد كفر بما انزل علی محمد))^۱ واته: هه‌ر که‌سی بگه‌رپته‌وه سهر یه‌کی له‌م شتانه، نه‌وه بی باوه‌ر ده‌بیته به‌وه‌ی دابه‌زیوه بۆ سهر محمد .

^۱ مسند احمد (۸۷/۲) ۷۶۷ .

(کاتی عدلی (ﷺ) بوو به نه مېری باوهرداران (ابو الهیاج الاسدی) نارد و پي ووت: نه ونیرم بؤ کاریک که پیغه مېبری خوا (ﷺ) منی نارد بؤی نه ویش نهویه هیچ بتيك مه هيله و بیشکینه، و هدر گۆپتيکی بهرزت بينی تهختی بکه)^۱.

زور جار نه مېری باوهرداران سهردانی گۆرستانی ده کرد و ناموژکاری باشی لیسه فیر ده بسو، و ده چوه لای گۆره کان و پي ده وتن: نهی خه لکی گۆرستان هه والی خوتانمان بؤ باس بکه ن؟ به لام هه والی دواي خوتان پي ده لیم که ژنه کانتان ماره کراون و پاره کانتان دبهش کراون، خانوه کانتان نیستا خه لکانی تری تیدا ده ژی، و پاشان دهیوت: وه لاهی نه گهر بیان توانیا به قسه بکه ن دهیان ووت: هیچ شتيك سوودی بزمان نهیون جگه ته قوا و له خوا ترسان))^۲.

عدلی (ﷺ) زور سور بوو له سهر نهوهی که هۆکاره کانی بتهرستی بنه پ بکات و خه لکی لهوه ناگادار ده کرده وه که گۆپی هیچ که سیك مه که ن به مزگهوت، چونکه مرؤف به ره و مردوو په رستی ده بات ده لیت: ((شرار الناس من يتخذ القبور مساجد)) واته: ((خراپترین کهس نهو که سانه ن که گۆره کان ده که ن به مزگهوت))^۳.

سهردانی گۆستان له نیسلامدا دروسته به مه بهستی سوود که یانلن به مردوو که وهک دوعا کردن بؤی و داواي لی خوشبوون و دهره جی عالی کردن و سوود وهرگرتنیش له بهر کرده وه له مردن به لام به مه بهستی سوود وهرگرتن له مردوو یان داواي شتی لی بکات - په نا به خوا - نهوه حه رامه و بیدعهیه^۴.

نهوه هه لویتستی عدلییه (ﷺ) دهریاره ی نهوانه ی که قهبری پیاو چاک و صالحین ده که ن به مزگهوت و به مه بهستی په رژی و سوود لی وهرگرتن ده چنه دیاری، نهی نه گهر بیزانیا به پاشان گۆری خۆی و کوپ و نهوه کانی ده که ن به مزگهوت!! و سهردانی ملیونی ده کریت چی ده گووت؟

^۱ مسلم کتای المنانز (۶۶۶/۲).

^۲ الاستذکار (۲۳۴/۱).

^۳ کنز العمال (۲۲۵۲۲).

^۴ الفتح الباری (۶۵/۳).

أ- سەردانی (دروستی) گۆرستانەکان: (الزیارة الشرعیة للقبور) .

سەردانی گۆرستان سوونەتێکی گەورە و پڕ سوودە بەلام لەم پۆژانەدا فەرامۆش کراوە، یان سەردانەکان هەموو تێکەڵ بە بیدعە و ناشرعی بووە و هەندێ کاتیش پەنا بە خوا - سەر بۆ شریک و هاوێڵ بۆ خودا پەیدا کردن دەکوتیت .

سەردانی گۆرستان زۆر پێویستە هەر بەینە نابەینی مرۆڤ بڕوات بۆ ناو خوشک و براکانی و بێر لە شوێنی خۆشی بکاتەو و لەم گۆرستانەدا رۆژی دێت و ئەم دنیا رووناک و جوانە بەجێ دەهێڵێت و دەپواتە ناو ئەو گۆرە تەنگ و تاریکەو و بێ مال و حال بە تەنها خۆی کردەوێکانی دەمیشتەو، و شێوە شەریعیەکەشی ئەوێە سلاویان لێ بکەیت و دوای خێریان بۆ بکەیت و خۆشت دابنێی بۆ ئەو سەفەرە پڕ لە وەحشەت و ترسناکە .

(و دەبێت تۆ دوای خێر بۆ مردووێکان بکەیت ئەک - پەنا بەخوا - تۆ داوای خێر و چاکە لەوان بکەیت کە لە دەستی نە ئەوان و نەکەسی تردا نییە جگە لە خوای گەورە، جارتیکیان من پۆیشتم بۆ کەرەلا بۆ سەردانی گۆری - حوسەینی کوری عەلی (ﷺ) و پاشان گەڕامەوێە بۆ بەغداد کە لەوێ لە کۆلیژی شەریعە دەخوێند پیاویکی شیعە مەزەهەب کە هاوێتم بوو زۆر خۆش حال بوو کە زانی سووننی مەزەهەب سەردانی ئیمامێکی ئەوان دەکات ووتی: ها چیت داوا لێ کرد!!! منیش زۆر ناپەرەحت بووم و موم گەرۆ بسو پێم ووت: پۆیشتم وەک پێغەمبەری خوا چۆن سەردانی گۆرستانی کردوو - دوای خێر و مەقامی بەرزەم بۆ کرد و کابراش چاوی ئەبلەق بسو چونکە شتی وای بۆ باس نەکرا بوو پێش تر بۆیە بە سەر سوپمانەوێ دەیووت: تۆ دوای بۆ ئیمام حەسین کرد!!! و ئیمام حوسەین دوای تۆی بۆچی یە؟! ..

ب- ئاھەنگ و سالانە سەردانی مەرقەدەکان لە کەییەو دەستی پێ کردوو؟ :

دەگێرەوێە یەکەمین جار ئەم سەردان و پێکوتانە سالانەیی کە ئیستادا ھاتوو لە ناو جەماوێری شیعەکاندا (فاطمە) یەکان لە سەدەیی چوارەمی کۆچیدا دایان ھێنا لە میسر، وەک (المقریزی) احمد کوری عەلی دەلێت: شەش بۆنەی لە دایک بوونیان داھێنا، لە دایک بوونی پێغەمبەر (ﷺ)،

^۱ ووتە وەرگێ بۆ سەر زمانی کوردی .

عەلى، حەسەن ، حەسین، فاطمە ، خویان لى رازىبى ، و لە داىك بىوونى خەلىفە، و لەپاڤ قەبرەكەى حەسین دا حوشتر و مەر و بزىيان سەردەبرى .^۱

و لە سى سەدەى پىشتەردا خەلكى بە هىچ شىوهدەك گومەزى و مەزارگەيان دروست نەدەكرد و ئاھەنگيان بۆ نەدەگىرآن و گەورەترین بەلگەش لەسەر ئەوە مردنى ئەو ھەموو ھاوڤە بەرپزەنەى پىڤەمبەرى خوايە (ﷺ) كە ھەريەكەيان لە شوينى وەفاتيان كردووە لە نىوان و لاتانى وەك شام و عىراق و مىسردا، و كەچى بە تەواوى گۆرەكانيان نازانىت لە كوڤدايە و مېژوو نووسان جىاوازيان ھەديە لە شوينى مردنەكانياندا وەى ئەگەر گومەزى و مەزارگە و ئاھەنگ و سەردانىان بىكرايە چۆن گۆرەكانيان بە نەزانراوى دەمايەو؟

و كارى دواى ئەو بمرە قورئانىيە پاكە، نابىتە بەلگە و نا شەرعىنرەت، چونكە پىڤەمبەرى خوا (ﷺ) بمرگرى كردووە لەوەى كە دواى خۆى گۆرەكەى بىكەن بە جەژنگە .^۲ و ھەركەسى ئەو كارە بىكاتناشەرى و پىڤەوانەى پىڤەمبەرى خواى (ﷺ) كردووە ((لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ)) "الحجرات: ۱" .

ج- گرنگى دان بە مەزارگەكان لە دواى نەمانى نەفامى و دواكەوتوبىيەو ھات:

ئەو ھەموو گومەزى و كۆشك و تەلارەنى بە سەر گۆرى ئەو پىساو چاكانەو دروست كراوە پىڤەوانەى فەرمانى پىڤەمبەرى خوايە (ﷺ) كە فەرمانى بە عەلى دا (ﷺ) كە بپراتەو بۆ مەدينە و گۆرە بمرزەكان تەخت بىكاتن كەچى پاش خۆى گۆرەكەى بەرز دەكرىتەو! .

ئەك ھەر ئەوئەندە بەلكو ملوئىنەھا دىنار سەرف دەكرىت كە لە پىنناو ئەو قەبرانە و گومەزى و دەرگای ساجى گران و بە بەھا و چەندان كەس كاسبىيەكانيان لە پاسەوانى و سەربەرشتى و ئەو مەزارانە داىە و قاسەى پۆلايان تىادا دەننن بۆ كۆكردنەوې پارە ئەو خەلكە بەستەزمانەى كە بە مەبەستى سەردان و زيارەت دەچن بۆ ئەوئ و ئەو كەسانە چەندان كەرامەتيان بۆ خواوېنى ئەو گۆرانە دروست كردووە كە تىادا ھەرپەشى گەورە لەو كەسانە دەكات كە گومانى ھەيىت لەوې پوودەدات و كرەوويانە بۆ ئەو گۆرانە .

^۱ الغفراني الدين الغرياني ۱۰۳ .

^۲ الغفراني الدين، الغرياني (۱۰۵) .

نهمهش دواى شكستى و دواكهوتووى موسلمانان داهات كه موسلمانان له بلاوكردنهوى بانگهوازى و نوورى مدهمهدى وهستان و نيتړ شو پهيامه گهوره جيهانييهيان بچوك كردهوه له دوو تويى سستى و بى كارى و ژيان لهناو خديالاتدا .

دهى نايا پرسيارتيك لهو كهسانه نهكهين كه نايا له ههموو سمر زهويدا له گزرى پيغهمبهر مبارك تر و گهورهتر هديه ؟ دهى هاوهلان نهوهيان بۆ كرد و قهبروكهيان كرد به مزارگه ؟ بيگومان نهخير، كهواته نهوهى نهمرۆ دهكرت هيچى پهيوهنديدهكى به ديندارييهوه نيه و هيچ مانايهكى عيبادت و خوا پدروستى تيدانيه . بهلكو نموندهيهكى شيوازي دواكهوتووى و نهقامى و بى ناراستهوى و دوركووتنهويه له پيغمونييهكانى پيغهمبهرخوا و ههموو هاوهله بهريزهكان له سرويانهوه عدلى كورى نهبو طاليب (عليه السلام).

د- ههولتى داگير كهران و دروست كردنى مزارگه:

ههوالتى داگيركمره پړژناوايهكان لهم بوارهدا هاندانى موسلمانان بوو بۆ گرنگى دان به شيخ و پياو چاك و هاوهلانى پيغهمبهر بدن، تا بهم كار له جهوهر و كرۆكى نايين دووريكهونهوه. پړژنامهى (تاينز) ى نينگليزى ووتى يهكيك له پياوانى داگيركمرى بهريتانى هينساوه كه هانى خهلكى دهوات بۆ بلاوكردنهوى كارى بيدعه و داهيتراو و خورافيات لهناو موسلماناندا دهلتيت: ((چونكه نهوه زامنى نهويه كه له نيسلام دووريان بهاتموه .

شيخ احمد باقورى دهلتيت: يهكى له گهوره پړژههلات ناسهكان بوى باس كردم دهريارهى ههندي له شيوازهكانى داگيركهران له ناوچهكانى ناسيا، كه زۆر گرنگ بوو، نهوهش دههاتن شو ههموو قافله و كاروانى يه گهورانهى له هيندستانهوه بهرو بهغداد دههاتن، بهجوړى له ههموو شو ناوچه دوورانموه پروگهيان بگۆږن بۆ نارستهيكي تر كه له خويانهوه نزيك بيت، نهمهش مهبهستيان ههبووه تيايدا .

بۆ شو كار ههچ هۆكارتيكمان نه دۆزييهوه تا له ناكامدا پامان هاته سمر نهوهى كه كۆمهلتى نهزهرگه و مزارگه دروست بكهين و گومەزى گهورهيان بۆ بكهين له نزيك يهكترييهوه، و پاشان همر نهوهندهت زانى خهلكى باسى گهورهيهى و خاوهن كرامهتتى شو نهولييايهيان بلاودهكردهوه كه

له‌ناو ئەو مەزارگەندەن!! و گوايه كەرامەتی زۆریان لێبێنراوه، و تا وای لێ هات ئەو پێگایانە
قەرەبالتج بوون و خەلكی دەسته دەسته پوویمان تێ دەکردن.^۱

و هەروەها لە میسریش حكومەتی بەریتانی گرنگی بەو ھالەتە ئاینییە دەدا كە دەیزانی
شیوعیەت لە بڵاوبونەو دە، و لەو دُنیا بوو كە میسرەكان ئایندارن و نابن بە شیوعی،
نزیكە (۳) ملیۆن مۆسڵمان لە ماوەی (یەك) ساڵدا سەردانی مەزاری (احمد البدوی) یان كرد لە
(طنطا) . و یەكێ لەو زانا ئاینیانە كە وەزارەتی ئەوقاف ناردبوونی لەگەڵیان بۆ وەعزو
نامۆزگاری دەتێت: شتی وام لەو مۆسڵمانانە دەدی كە شایەنی ئەو بوو دارکاری بكرێن نەك
نامۆزگار و قسە دەم، كە لە كاتیكدا ئەگەر بانگ بكرانایە بۆ بەجێ ھێنانی ئەركێكی دروستی
ئاینەكەیان ئا بەو شتوویە نە دەهاتن بەپێر بانگ كردنەكەو، و بەسە ئەوەندەیان دەربارە بزانیست
كە ئەوان ھاتبوونە سەر ئەو شەخسە بە مەبەستی قوربانی سەپڕین و دوعا كردن و ھاوار تێ
كردنی.^۲

هـ- ئایا ئەو مەزارگە و نەزەرگە داھێنراون لە ئایندا:

پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەفاتی كرد، كە بەرپۆزترین و لە خواترس ترین و تەقوادارترین كەس بوو لە
سەر زەویدا، و ھاوێلانیش خوایان لێ پازیبێت - شاراو نە لای ھیچ كەسی لە ھەموو كەس زیاتر
خۆشیان وێستوو و خۆشەویسیان بۆی بێ سنوور بوو، و كێ گۆزی پێوژی لە مالهەكە خۆیدا
و ھەموو كەس شۆینەكە دەزانیت و قەبرەكەشی باشتین گۆپی دنیا، كەچی ھیچ گومەزی و
بینایەكی گەورەیان بەسەرەو نەكرد و خەلیفە راشیدەكانی پێغەمبەر (ﷺ) بە دەوریدا ساڵانە
كۆنەدەبوونەو نە گۆپی ئەو و نە پاشتریش گۆپی خەلیفە راشیدەكان نەكرانە مەزارگە و نەزەرگە و
لەپال ئەواندا دوعا و پارانەو و خواپەرستی و نوێژکردن نەدەكرا.

بەلكو چۆن خوای گەورە ئەمری پێ كردون ھەر كاتێ بیاندا بە لای گۆپەكەیدا سلاواتیان لەسەر
دەدا، و گوێ پرایەتی ھەموو فەرمانەكانی بوون و جێ بە جێ كاری ھەموو سوننەتەكانی بسوون و
پێنموونیەكانی ئەویان بە پێنموونی كاری خۆیان دەزانی چ لە كاتی ژياندا و چ لە كاتی مردنیدا،

^۱ لیس من الاسلام، محمد غزالی - ۲۲۶۷ .

^۲ الغفری الدین لا ۱۰۵ .

چونکه خوای گه‌وره پیّ فەرموو بوون: ((وما اتاكم الرسول فخذوه و مانهاكم عنه فانتهوا))
 واتە: هەرچی پێغه‌مبەر فەرمانتان پێ دەدات جێ به‌ جێی بکەن هەرچیشان لێ قەدەغە دەکات
 قەدەغە‌ی بکەن لەسەر خۆتان .

هەروەك پێغه‌مبەر (ﷺ) لە ژياندا زۆر لەوه دەترسا كه پاش خۆی قەبرە‌كە‌ی بکەن به‌ نەزەرگە و
 جەژن و قەبرە‌بالتفی لە پالدا بکەن، بۆیە هەرچی فەرموووە صحیحە‌كانییەتی لەو بارە‌یە باسی
 قەبری خۆی دەکات و هەرگیز باسی قەبری تری نە‌کردوووە لەبەر دوو هۆ‌یە‌كە‌م:

١- هەستی دە‌کرد هاو‌ه‌ه‌لان خوایان لێ پازیبی زۆریان خۆش دە‌ویست، بۆیە دە‌ترسا ئەو
 خۆشە‌ویستیە‌یان لە پاش مردنی بە‌ره‌و نە‌فامی و گو‌م‌پ‌رای بیانیات و قەبرە‌كە‌ی پ‌پ‌را‌زێنە‌وه و
 خۆ‌لە‌كە‌ی ما‌ج بکەن و داوا‌کاری گە‌وره‌ی لێ بکەن و بیبە‌ه‌رێز پ‌ر‌و‌ه‌رد‌گ‌اره‌وه - پ‌ه‌نا به‌ خوا -

٢- ئەوه‌ی به‌ باش زانی‌وه لە گۆ‌پ‌ی خۆ‌یە‌وه دە‌ست پێ بکات و قەدە‌غە‌ی بکات بیکەن به‌‌م‌زارگە
 و مە‌رق‌ەد و سالانه و پ‌ۆ‌ژانه سە‌ردانی بکەن به‌‌م‌بە‌ستی جو‌را و جو‌ری نا‌پ‌ه‌وا - وەك شی‌فای
 نە‌خۆش و مندال پێ‌دان و شتی تر . و نە‌گ‌ەر گۆ‌پ‌ی ئەو دروست نە‌بی‌ت بک‌ری‌تە مە‌زارگە ئە‌وه
 مو‌س‌لمانان بۆ‌یان دە‌رده‌کە‌و‌یت كه قەبری كە‌سی تر لە قەبری ئەو بە‌‌پ‌ر‌ێ‌زتر نییە .

٣- خە‌یالی بۆ‌ئە‌وه نە‌چ‌وه كه مو‌س‌لمانان بگە‌‌پ‌ێ‌نە‌وه سە‌رده‌می نە‌فامی و تە‌ع‌زیم و گە‌وره‌ی بە‌دن
 به‌ مە‌لاو شی‌خ و پیاو چاكە‌كانیان و مە‌زارگە‌یان بۆ دروست بکەن و به‌‌ه‌زاران كە‌س وەك چۆن بۆ
 مالی خوا - كە‌عبە - دە‌چ‌ن ناوا بۆ ئە‌ویش پ‌ر‌ۆن و بگ‌ره زیات‌ریش، ئە‌گ‌ینا ئە‌گ‌ەر ئەو گو‌مانە‌ی
 بە‌ردایە به‌ مو‌س‌لمانان ئە‌وا دە‌یفە‌رموو (نە‌گۆ‌ری من و نە‌گۆ‌ری هێ‌چ كه سی‌ی‌کی تر مە‌كە‌ن به‌
 جە‌ژنگە) بە‌لام ئەو به‌ خۆی فە‌رموو (ولا ت‌ج‌علوا ق‌بري عیداً)^١.

ئە‌مە‌ش ئەو پە‌‌پ‌ری بی‌دە‌ه و دا‌ه‌ی‌ن‌راوی‌کی تر‌س‌نا‌كه و لە پاش ((خير القرون)) دا‌ه‌ی‌ن‌را‌وه، تیمام
 مالی‌كیش - (رحمته‌) - دە‌‌ئ‌یت: هەر كە‌سی شتی‌کی تازه به‌‌ی‌ن‌یتە ناو ئەو نای‌نە‌وه كه پ‌ی‌ش‌تر نە‌‌ب‌و‌ی‌ت،
 ئە‌وه وا دەر دە‌خات كه پێغه‌مبە‌ری خوا (ﷺ) خی‌انە‌ت و نا‌پا‌کی بە‌م نای‌نە‌و ک‌رد‌وو‌ه - حاشا لله -
 چونكه خوای گە‌وره دە‌‌ف‌رموو‌یت ((الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ

^١ ووتە‌ی وەرگ‌یز .

الإِسْلَامَ دِيناً))^۱ واته: ((ثم مَوَّ ثِيْرًا يَنْبَغُ أَنْ يَكُنَّ تَنْبَغُ تَعَاوِي (كامل) بوو، به خششی خۆم به سردا ته واکردن و پازی بووم ناینی ئیسلام بکهنه ناینی خۆتان)) . و نهوهی دوینی بهشی نهبووه له ناین نه مپۆ به شیک له ناین^۲.

و: عهلی (ﷺ) باوهڕ به بورجه کان پووجهڵ ده کاتهوه :

کاتیك ئهمیری باوهڕداران ویستی سه فەر بکات بۆ جهنگ له گهڵ خهواره کاندای، یه کۆ له نهستییه ناسه کان پیتی ووت: ئهمیری باوهڕداران سه فەر مه که چونکه مانگ له بسورجی دوو پشکدایه و نه گهر له م کاته دا سه فەر بکهیت له و جهنگه دا ده شکیت، و عهلیش (ﷺ) پیتی ووت: به لکو ئهم سه فهره ده کهم پشت به خوا و متمانه به پهروهردگار و به درۆ خستنه وهش بێت بۆ تۆ، سه فهره که ی کرد و سه رکهوتن و پیروزی به دهست هینا و زۆری له (خهواره کان) ی له ناو برد^۳.

له رپویه تیکدا هاتوه که کاتی به سه رکهوتویی له جهنگی نه هره وان بوویه وه، سوپاسی خودای کرد و پاشان ووتی (نه گهر له و کاته دا هی رشه که مان بکردایه که نهستییه ناسه که ووتی و سه ریکه وتنایه، نه و نه فام و ساده کان دهیان ووت: له بهر نه وه سه رکهوت که له و کاته دا رۆیشت که بۆی دیاری کرد)^۴.

نه وه تا ئهمیری باوهڕداران زۆر خه می نه وهی بووه که به رپویه و پی موسلمانان وه ک سه رچاوه ساف و زوڵاله که ی بهینیته وه و خورافاتی تیکه ل نه بیته و کهس نه کریتسه هاویه شی خودا له ئیش و کاره کانیدا ..

(به لām ئهمرۆ موسلمانان به جۆریک له بیر و باوهڕی ئیسلام دور کهوتونه نه وه - په نا به خوا - به ناشکرا له ته له فزیون و که ناله ئاسمانیه کانه وه بورجی خه لکی ده خۆتینه وه و نا هیلن خه لکی خۆیان به ده نه دهستی پهروهرد گاریان و ئیش و کاریان په ک نه خه ن)^۵.

^۱ المائدة (۳) .

^۲ الاعتصام للشاطي (۲/۲۳) .

^۳ مجمر الفتاوي (۱۷۹/۳۵) .

^۴ البداية والنهاية (۲۸۸/۷) .

^۵ و ته ی و مر گیت .

ز- هندیك عدلی کوری نه بو طالبیان به خوا ده زانی!! :

عبدالله کوری شهریک (العامری) له باوکییه وه ده گیریتته وه و ده لیت: به عدلی ووترا: کۆمه لئ کس له بهر درگای مزگه وتدا وه ستاون وا داده نین تۆ خوا بیت! و نهویش بانگی کردن و پیتی ووتن ها چی ده لئین؟ ووتیان: تۆ خوامانیت و دروست کهر و پۆزی دهرمانیت! و عدلیش ووتی: دهک له ناویچن من ههر وهک ئیوه بهنده یه کم، وهک ئیوه خواردن دهخۆم و خواردنه وه دهخۆم، و نهگهر به قسه ی خوا بکه م پاداشتی خیرم ده داته وه (انشاء الله) و نهگهر به قسه ی نه که م نه ترسم سزای سه ختم بدات، ده ی له خوا بترسن و په شیمان ببه وه، به لām نهوان ههر سوور بوون له سه ر بیر و پای خۆیان، عدلیش (ﷺ) دوا ی خست بۆ پۆزی داهاتوو .

له پۆزی داهاتوو (قهنبهر) هات بۆ لای عدلی و پیتی ووت: ههر سوورن له سه ر قسه که ی دوینیان . و عدلیش (ﷺ) ووتی: بانگیان بکه ره ژووړه وه و که چی هه مان قسه یان دووباره کرده وو، و له پۆزی سییه مدا بانگی کردن و پیتی ووتن: نهگهر هه مان قسه بکه ن به پیستین شتوه نه تانکوژم، به لām نهوان ههر سوور بوون له سه ر بۆ چوونی لاری خۆیان، و عدلیش (ﷺ) له نیوان کۆشکی خه لیفه و مزگه وتدا ناگریتکی گه وړه ی کرده وه و پیتی ووتن: نهگهر نه گه پښه وه له و قسه یه تنان نه تان خه مه ناو نه و ناگره وه، و نهوان ههر سوور بوون نهویش هه موویانی خسته ناوییه وه سوتاندنی،^۱ و ووتی:

إني اذا رأيت الامر امراً منكراً اوقدت ناري و دعوت قنبراً .

هه موو هاوه لان پازی بوون به و کاره به لām (ابن عباس) (ﷺ) پازی بوو بو کوشتنیان به لām له گه ل سوتاندنیاندا نه بوو بۆیه هه رکه هه واله که ی بیست ووتی: نهگهر من بوومایه ده مکوشتن و نه مده سوتاندن چونکه پیغه مبه ری خوا - (ﷺ) فهرموویه تی: ((لا تعذبوا بعذاب الله)) واته: به سزای خوا سزای کس مه دن .^۲

^۱ فتح الباري (۲۷۰/۱۲) سنه حسن .

^۲ البخاري كتاب المرتدين (۲۷۹/۴) .

(ابن تیمه) - (رحمہ) - دہلیت: ئەوہ ناشکرایہ کہ زۆری لە ئیمامی بەکانی سوتاند چونکہ باوەریان وابوو کہ عەلی خودایە.^۱

ح- باوەر پەنگی دل چی لێ دەکات؟ عەلی چۆن پێناسەی تەقوا دەکات؟
 ئەمیری باوەرداران (رحمہ) دہلیت: ئیمان لەسەر تەوہ وەک نۆختەیکە سپی وایە لەسەر دل، و هەتا باوەری بەهێزتر و زیاتر بێت ئەو سپیایە زیاد دەکات و بەلام بەندە هەمکاتی دوو پرووی زیادی کرد بێتیدا دلی پەش هەڵدەگەڕیت و هەم کاتی بەتەواوی بوو بە دوو پروو، دلی بە تەواوی پەش دەبێتەو، و سۆیند دەخۆم بەخوا ئەگەر دلی موسلمان شەقق بکەیت، دەبینیت سپیە و ئەگەر دلی دوو پروو لەت بکەیت دەبینیت پەشە.^۲

دەربارە تەقوا دہلیت: ((ترک الاصرار علی المعصیة، وترك الاغترار بالطاعة))^۳ واتە: بەردەوام نەبۆن لەسەر گوناھ و خەڕۆ نەبوونیش بە گۆی پرایەلی .
 یان دہلیت: ((التقوى هي الخوف من الجليل والعمل بالتنزيل، والقناعة بالقليل والاستعداد ليوم الرحيل))^۴ واتە: تەقوا واتە ترسان لە خوای جەلیل و کارکردن بە قورئانی تەنزیل و پازی بسوون بەکەم و قەلیل و خۆ نامادەکردن بۆ پۆژی مردن و رەحیل .

ط: قەزا و قەدەر لە لای ئەمیری باوەردەران:

ئەمیری باوەردەران عەلی (رحمہ) دہلیت: هیچ شتێک لەسەر زەوی پرونادات تا لە ئاسمان ئەفھام نەدرابێت، و هیچ کەسێک نییە کہ دوو فریشتە لەگەڵیدا نەبێت بۆ پارێزگاری لێی، تا قەدەری دیت، ئەو کاتە ئەو دوانە وازی لێ دەهێنن، و من لە لاین خواوە قەلغان و پارێزەری بە توانام هەیە بەلام کاتی ئەجەلەم هات وازم لێ دەهێنن، و هەرگیز تام و چیژی باوەر نا چێژێت ئەو کەسە

^۱ الفتاوى، (۴۷۴/۲۷).

^۲ هەمان سەرچاوە لا (۱۹۱/۷) .

^۳ تغیر الرازی (۲۱/۲) .

^۴ فراند الکلام لا ۳۳۴ .

وانه زانیت که شهوی به سهری هاتوو به نارهوا و ههله نمبووه و شهوی به سهری نه هاتوو شهو نهی
پینکاوه.^۱

ی- چۆن خوا شهو هه موو خه لکه لیپرسیینه وه ده کات؟:

به نه میری باوه پدارانیان ووت: چۆن خوا ی- عز و جل - لیپرسیینه وه له گه ل شهو هه موو خه لکه
ده کات له گه ل زۆریاندا؟ نهویش له وه لامدا ووتی: ((کما یرزقهم علی کثرة عددهم))^۲ واته: وهک
چۆن پزریان ده دات له گه ل زۆری ژماره یاندا.

^۱ حیاة الصحابة کاند هلری (ب۳) لا ۳۰۵ .

^۲ ادب الدنيا و الدين لا ۲۶ .

دووه‌م/عه‌لی ئه‌بو طالیب و هه‌ندی له شیعره‌کانی:

۱- ده‌ریاره‌ی ئارامی و خۆگرتن:

الا فاصبر على الحدث الجليل	وداو جواک بالصبر الجلیل
ولا تجزع فان اعسرت يوماً	فقد ايرت في الدهر الطویل
ولا تظنن بريك ظن سوء	فان الله اولی بالجميل
فان العسر يتبعه يسار	و قول الله اصدق كل قيل
فلو أن العقول تجر رزقاً	لکان الرزق عند ذوي العقول
فكم من مؤمن قد جاع يوماً	سهوی من رحيق السلسبیل ^۱

۲- ده‌ریاره‌ی هاوڕێه‌تی:

فلا تصاحب أبا الجهل	فایاک وایاه
فكم من جاهل اُردى	حليماً حين اخاه
يقاس المرء بالمرء	اذا ما هو ماشاه
وللشيء من الشيء	مقاييس واشباه
قياس النمل بالنمل	اذا ما هو حاذاه
وللقلب على القلب	دلیل حين یلقاه ^۲

۳- ده‌ریاره‌ی خۆ به‌که‌م زانی و قه‌ناعه‌ت کردن:

حقيق بالتواضع من يموت	ویکفی المرء من دنیاه قوت
فما للمرء يصبح ذا هموم	و حرص ليس تتركه النعوت
صنيع مليکنا حسن جميل	وما أرزقه عنا تفوت

^۱ البدياة و النهایة (۱۱/۸) .

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه .

- ۱۰- ((اخفاء الشدائد من المروءة)) واته: شارینه‌وهی نارپه‌ه‌تیه‌کان نیشانه‌ی پیاوه‌تیه .
- ۱۱- ((احسن الى المسيء تسده)) واته: چاک به له‌گه‌ل خراپه‌کار چاکی ده‌که‌یتوهه .
- ۱۲- ((من عذب لسانه کثر اخوانه)) واته: نه‌وه‌ی زمانی شهرین بیټ هاورپی ژور ده‌بیټ .
- ۱۳- ((صاحب الاختیار تأمن الاشرار)) واته: هاورپی‌ته‌ی پیاو چاکان بکه، دلتیا ده‌بیټ له‌پیاو خراپ .
- ۱۴- ((جلیس الخیر غنیمه)) واته: دانشتنی خیر ده‌ستگموت و غه‌نیمه .
- ۱۵- ((لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال)) واته: مه‌پرسه کی ده‌لټیت، پپرسه چی ده‌لټیت .
- ۱۶- ((قیمه کل امری ما یحسنه)) واته: نرخ مرؤف به‌پی نه‌و شتانه‌یه ده‌یزانټیت .
- ۱۷- ((احذر صولة الکرم اذا جاع و صولة اللئیم اذا شبع)) واته: خوت بیاریزه له‌کاردانه‌وه‌ی مرؤفی چاک نه‌گهر برسی بوو، و کاردانه‌وه‌ی مرؤفی بی نرخ نه‌گهر تیر بوو .
- ۱۸- ((الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا)) واته: خه‌لکی نووستوون کاتی مردن به‌خه‌بهر دټین .
- ۱۹- ((الناس اعداء ما جهلوا)) واته: خه‌لکی رقیان له‌و شتانه‌یه که نایزان .
- ۲۰- ((الفقر یغرس الفطن عن حجتہ - والمقل غریب فی بلده)) واته: هه‌ژاری ژیرمه‌ند لال ده‌کات له‌بدرگری له‌خوی و کهم ده‌ست غم‌ریبه له‌ولاتی خویدا .
- ۲۱- ((بشاشة الوجه عطیه ثانیه)) واته: پوو‌خوشی به‌هریه‌کی تره .
- ۲۲- ((العفو عند المقدرة شکر للمقدرة)) واته: لی‌ب‌ووردیه‌ی له‌کاتی ده‌ست پوشتندا نه‌وه سوپاسی نه‌و به‌خششه‌یه .
- ۲۳- ((اعادة الاعتذار تذکیر للذنب)) واته: دووباره داوای لی‌ب‌ووردن کردن، پرخستنه‌وه‌ی تاوانه .

چوارهم/ ئەمیری باوەرداران لە چەند شتیك دەدوێت:

۱- پەوشتەکانی چاکترین بەندەکان:

لە ئەمیری باوەردارانیان پرسی دەربارەی پەوشتی چاکترین بەندەکانی خوا، ئەویش لە وەلامدا ووتی:

((ئەوانەى هەر کاتى چاکە بکەن خۆشحال دەبن، و خراپە بکەن تەوبە و پەشیمانی دەردەبەرن، و هەر کاتى بەلایەکیان بەسەردا بیت ئارام دەگرن، و هەر کاتى تووپە بێن لێبۆردە دەبن))^۱.
یان دەلێن: خۆای - عز و جل - کۆمەڵی بەندەى وای هەبە، ئەلى بە چاوی خۆیان بەهەشتیەکان دەبینن نەمرن لەناو بەهەشتدا و دۆزەخیەکانیش دەبینن لەناو سزادان، خەلک لە خراپەیان بى خەمە، دلایان پێ لە غەمە، دەروونیان خاوەنە، پێداویستیان کەمە، پۆژانێکی کەم خۆگرن بۆ پۆژانێکی درێژ خایەن، لە شەودا بیانبینیت قاچەکانیان پێک وەستاوه و فرمێسکەکانیان کۆلیماندا دیتە خوارەوه و داوا لە خوا دەکەن گەردنیا لە ناگر بپارێزێت، و لە پۆژیشدا پیاو چاکن، نەمر و نیا، لە خوا ترسن وەک پەرداخ ساف و جوان، کەمەکی سەیریا دەکات دەلى نەخۆشن و بەلام نەخۆشیش نین، تێکەلى ی خەلکی دەکەن، و شتیکی هەرزانیشت تێکەل بە خەلکی دەبێت^۲.

یان دەلێت: پێویستە لەسەر موسلمان - سەیرکردنی پەند بیت و بێدەنگییەکەى بێرکردنەوه بیت و

قسەکانی ژیرانە بیت^۳.

۲- عەلى (ع) وەسفی هاوێلانی پێغەمبەر (ﷺ) دەکات:

کاتى عەلى کوپی ئەبو طالیب (ع) هەستى کرد هاوێلکانى کەمى سستى و تەمەلیان پێوەدیاره و بى ناگایى خەریکە زال دەبێت بەسەر خوا پەرستى و گوێ پرایەلیدا، بۆیە هەستا بە یاد خستەوهى هاوێلە بەرێزەکانى پێغەمبەر (ﷺ) کە (أبو أراکة) دەلێت:

^۱ مروج الذهب (۴۳۱/۲) .

^۲ البداية و النهاية (۶/۸) .

^۳ مروج الذهب (۴۳۴/۲) .

نوژی به یانیم کرد له گهڼ عهڼیدا (ﷺ) و پاش سهلامدانوه، سهیریکی لای راستی خۆی کرد و بـی تاقهتی پتوه دیاربوو، مایهوه مایهوه تا خۆر دای له بن میچی دیواری مزگموت و ههستا دوو رکات کرد و دهستهکانی دابهیه کدا و ووتی:

((سویند به خوا هاوه لانی پیغه مبهری خوام به جۆریک بینوه که به یانی زوو به قۆی بژ و پهنگی زه دهوه وه که سیک له سه فمر گهرا بیتهوه، و شهوه که یان به کپنوش و شهونویژ به سه ده برده قورنانه که ی پهرمهرد گاریان ده خویندهوه، و یان قاچه کانیاں له سه ر زهوی بوو یان ناوچهوانیاں، و هه رکه بانگی به یانی ده دا خۆیاں ده کردهوه خۆیاں بهم دیودیودا لار ده کردهوه له سه ر شیوهی درهختیک بوون که په شهبا دهیهینی و دهیبا، چاوه کانیاں نه وهنده فرمیسیکی پيدا ده هاته خوارهوه تا جل و بهر که که یانی ته پرده کرد، به لام وه لاهی وا نه زام نه م خه لکه نه م شهویان به بی ناگایی و له ناو غه فله تدا به سه ر بردهوه، پاشان ههستا و پۆی و دوی نه وه کهس نه یی بینوه پیبکه نیته تا نه م دوژمنی خواجه (ابن ملجم) شهیدی کرد.^۱

۳- سهردانی نهخۆش و بیماران:

(ثویری کوپی ابی فاخته) له باوکییهوه ده گپه پتهوه و ده لیت: عهلی دهستی گرم ووتی: باه پۆین سه ریک له هه سه ن به دهین - نهخۆش بووه - کاتی پۆیشتشه ده بینن (ابو موسی) له وینه، نه مهیری باوه پداران لی پرسی: نهی (تهبا موسی) سهردانی به ناسایی هاتوی یان بۆ لای نهخۆش؟ ووتی: به لکو بۆلای نهخۆش هاتوم، و عه لیش (ﷺ) ووتی: له پیغه مبهری خوام بیستوه کهوا فەرموویهتی: ((مامن مسلم يعود مسلماً عذوة الأصلی علیه سبعون الف ملک، حتی یسی، وان عاده عشية صلی علیه سبعون الف ملک حتی یصبح))^۲ واته: هه ر که سی به یانی که سهردانی نهخۆشیک بکات (۷۰) ههزار فریشته تا ئیواره سلواتی له سه ر ده ده ن و ته گه ر شهو سهردانی بکات نهوا (۷۰) فریشته تا به یانی سهلاواتی له سه ر ده ده ن .

^۱ حلیه الاولیاء (۷۶/۱) .

^۲ صحیح سنن الترمذی للالبانی (۲۸۶/۱) .

۴- عدلی (ﷺ) هانی حەسەن دەدات لەسەر ووتاردان:

پۆژێک عدلی (ﷺ) بە حەسەنی کوپی دەتێت: کوپی خۆم ووتاریک بەدە با گویت لێبگرم، حەسەنیش ووتی: مەن شەرم دەکەم تۆم لەلابییت ووتار بچوینم، عدلیش (ﷺ) بە جوۆی دوورکەوتەوه کە حەسەن نەیدەبینی، و پاشان حەسەن (ﷺ) لەناو خەلکەکه‌دا هەستایە سەر پێ و ووتاریکی‌دا زۆر جوان و بەهێز و پەوان بێژیوو و کاتی لێبوویەوه و پۆیشت، عدلی بە دەم خۆیەوه دەبیوت ((زریة بعضها من بعض والله سمیع علیم))^۱ واتە: وەچەیه‌کن هەموویان لە یەک دەکەن، (واتە وەک خۆم ووتار دەدات، چەند شایانە باوکان نابەو جوۆرە کوپەکانیان پابهێنن و نامادەیان بکەن بۆ پۆژانی داهاوو جێگەی خۆیەتی بە جواترین شێوه بگرنەوه ئای کە چەند زانامان بینی مردن - بە بەهەشت شاد بن - بەلام نەیانتوانی بە منداڵی وەچەکانیان لەسەر پڕۆگرامی پێژزی خۆیان پەروەردەبکەن و گەورەیان بکەن و ئیستا بە پلهی (۱۸۰) پێچەوانەی مەنەج و پڕۆگرامی باوکیانن^۲ - پەنا بە خوا - .

۵- ناپەحەت‌ترین کار:

نەمهی باوەرداران عدلی کوپی طالیب (ﷺ) دەتێت: ((أشد الاعمال ثلاثا، إعطاء الحق من نفسك، و ذکر الله على كل حال، و مواساة الأخ في المال))^۳ واتە: سێ کردەوه بە قورستین کار دەژمێردرێن: لە مافی خۆت بپەریت، و یادی خوا بکەین بە بەردەوامی، دلخۆش کردنی بڕایانت بە پاره پێدانیان .

^۱ البداية والنهاية (۷۳/۸) .

^۲ ووتە وەرگێز .

^۳ حلیة الاولیاء (۸۵/۱) .

پینجەم / له هەندێ نەخۆشی ترسناک ئاگادارمان دەکاتەوە:

۱- یادداشتی گوناها :

نهمیری باوہ پداران عدلی (ع) دہائیت: پاداشتی گوناہ کردن، مرؤہ سست دہکات لہ خوا ناسی، و ژیان سہخت و ناخوش دہکات، و چیژیوش نابینئ، ووتیان: یانی چیؤ نابینئیت؟ ووتی: ہمر حدائیکی دہست کہوت شتیکہ بز پیددا دہبت لی تک بدات^۱.

وهدروها هانی خه‌لکی ده‌دات بۆ چاکه و ده‌لێت: ((هه‌ر که‌سی‌ک به‌بێ خه‌زم و که‌س سه‌ره‌زه‌زی بو‌یت و نه‌وه‌ی زۆری به‌بێ مه‌ندال و ده‌وله‌مه‌ندی به‌بێ پا‌ره، ده‌ی با له سه‌ر شه‌وری گو‌ناه که‌ردن به‌گو‌نێ‌تیه‌وه بۆ سه‌ره‌زه‌زی چاکه‌که‌ردن. ^۲

۲- هیوا دریژی و نارہزوو یدرستی:

پژځتيك ته مهري باورداران له سمر مينځه له كوفه ووتاري ددها و پاش سوپاس و ستايشي
پمروه دگار ووتی: نهی خه لكينه نهوی زځر ليڼی ده ترسم دوو شته: هيوا دريځی - طول الامل -
ناره زوو پمرستی، هيوا دريځی قيامهت له بهر دهاته وه و ناره زوو پمرستيش له هق و پاستی لات
دهدات، كوره دنيا پځی پشتی هه لكرد، وا قيامهت بهرهو پوومان ديټ، همر لايهك كوپي خځی
هديه، دهی كوپي قيامهت بن و كوپي دنيا مځبن، وا نه مرځ كرده وه كرده و ليپر سينه وه نيه و
سبه بنځی ليپر سينه وه و كرده وه كردن نامتيټت .^۳

۳- پروپامایی و ریاکاری:

نه میروی باو و پداران عدلی (ع) دهائیت ((لا تعمل شیئاً من الخیر ریاء ولا ترکه حیاء)) واته: هیچ کرده و یدیکه مده که لبهر پیا و پروپامایی و وازیش له چاکه مه هیئنه لبهر شمر مکردن .

^۱ تاریخ الحلفاء سید طی لا ۲۰۴ .

² تاريخ العقوي (٢٠٠٦/٢).

³ منهج علي في الدعوة الى الله لا ٣٠٧ .

٤ ادب الدين و الدنيا لا ١١٠ .

يان ده‌لټيت: ((بزړيا كار كړم د تلې نيشانه هديه: يه كڼې لمو نيشانانه نه‌وه يه همدركاتې له‌ناو خه‌لكيدا بوو گورج و گول و نيش كهره و به‌لام همدركاتې همر خوي بوو ته‌مه‌ل و ته‌وه‌زه له و زياتر نيش ده‌كات كه باسي چاكي بكه‌يت و واز له‌نيش دټيټ كاتي سهرزه‌نشتي بكه‌يت ^۱.

۴- له خوي‌اي بوون (العجب):

نه‌ميري باوه‌رداران علي (عليه‌السلام) ده‌لټيت: (الاعجاب آفة الالباب) ^۲ واته: له خوي‌اي بوون له‌ناو به‌ري ژيرمه‌نده‌كانه . و عبدالله كوري موباره‌ك ده‌لټيت: ((له خوي‌اي بوون نه‌وه‌ي كه شتي له خوتدا بييني و له خه‌لكي تر دا نه‌بييني ^۳.

شه‌شهم/گرنگيداني علي (عليه‌السلام) به ري‌كخستني بازاره‌كان:

نه‌ميري باوه‌رداران زور به په‌روشه‌وه بووه گرنكي بدات به بازارې و ري‌كخستني نرخه‌كان و هانداني بازركان و فروشي‌اره‌كان بز له خوا ترسان و گزي نه‌كردن له فروشياري بي‌ ناگا .
(الحري) ي كوري (حرموز المراوي) له باوكييه‌وه ده‌گيړته‌وه و ده‌لټيت: عليم بييني (عليه‌السلام) له كوشكي خيلافه‌ت هاته دهره‌وه و به‌رهو بازارې ده‌كه‌وته پي كه بورده‌يه‌كي له به‌ردابوو كورت ببوو له سه‌رووي په‌قه‌له‌ي قاچييه‌وه بوو، داريكي به‌ده‌سته‌وه بوو له بازاردا ده‌گه‌را و فره‌ماني به دوكان دار و ده‌ست گيړه‌كان ده‌كرد به له خوا ترسان و جوان شت فروشتن و ده‌يووت: ((اوفوا الكيل والميزان و لا تنفتحوا اللحم)) ^۴ واته: كي‌شان و ته‌رازووتان با لا قورس بيت و گوشت پروت مه‌كه‌نه‌وه له نيسقان .

(ابي مطر) ده‌لټيت: له مزگه‌وت چومه دهره‌وه، ده‌بينم پياوټك له دواوه بانگم ده‌كات، و ده‌لټيت: جل و بهرگت له خواره‌وه كورت كه‌ره‌وه چونكه خاوين تر ده‌بيت و خوايش پتي خوزه و سهرت

^۱ الكيانر (ذهبي) ۱۴۵ ۶ .

^۲ جامع بين العلم و فضلة (۵۷۱/۱) .

^۳ سير اعلام النبلاء (۴۰۷/۸) .

^۴ فضائل الصحابه (۶۸۸/۲) اسناد صحيح .

که من کورت که ره وه نه گمر موسلمانیت، و منیش له دوایه وه که و قه پئی عه بایکی له بیدر کرد بوو ده م و چاری هه لیه به ست بوو ، خۆی خستبووه شیوه ی عهره بی ده شته کی و وتم: نه مه کییه؟ پیاوێک له تهنیشتمه وه ووتی نه لئی غه ربیی له م شاره، و وتم: به لئی، خه لکی شاری به سهر م . و ووتی: نه مه عه لی کوری نه بو طالیه و نه میری باوه پدارانه.

به رده وام پۆشیت تا گه یشته لای مالی (ابن معیط) و پیتی ووت: شت به فروشن به لام سویندی تیدا مه خۆن، چونکه سویند شت و مه ک سهرف دکات به لام به ره کت نله یلێت، و پاشان دای به لای خورما فروشه کاندا، و ده بیینی که نیه کیێک ده گری، لیتی پری: بۆچی ده گریت؟ نه ویش ووتی: نه م پیاوه بایی یه ک درهم خورمای پئی فروشتم به لام که ورم له ماله وه به دلی نه بوو پیتی نارد مه ته وه و نه ویش وه ری ناگریته وه، عه لیش (ﷺ) به دوکانداره که ی ووت: خورما که ی لئی وه رگروه و درهمه که ی پئی به رده وه چونکه نه م داماو هه یچی به ده ست نیه، و نه ویش لیتی وه رگروه و لیم پرسی: نه م پیاوه ده ناسیت؟ ووتی: نه خێر، و وتم: نه مه نه میری باوه پدارانه عه لی کوری نه بو طالیه (ﷺ) ... کابراش شهرم گرتی و ووتی: هه زده که م لیم پازیبیت نه ی نه میری باوه پداران، و عه لیش (ﷺ) پیتی ووت: په زامه ندی منت بۆ چییه نه گمر به جوانی مامه له له گه ل کپیاره کاندا به که یت .

پاشان دای به لای خورما فروشاندا و پئی ووتن: به شی برسی و نه دارانی لئی به دن به ره کت ده که ویتته ناو کاسبیه کانتان .

پاشان دای به لای ماسی فروشاندا و پیتی ووتن: له م بازاره ی تیه مه دا نابی ماسی سهر ناو که ووتوو به فروشیت.^۱

زازان ده لیت: عه لی (ﷺ) به تهنه ها خۆی ده گاینده بازار و پێگه ی به نه شاره زایان پیشان ده دا و یارمه تی لاوازه کانی ده دا و ده یدا به لای سه وزه و میوه فروشاندا و نه م نایه ته ی ده خوینده وه به سه ریاندا: ((تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا)) واته:

¹ البداية و النهاية (۳۹/۸ - ۳۹) .

بهدهشتی خوا له قیامه تدا بۆ ئهو کهسانه یه که نایانه ویت له سهر زه ویدا بهرز رابگیریت و خراپه
بلاو بکه نه وه .^۱

((ابو الحساء)) ده لیت: عه لی کوپی نه بو طالیبم بینی (ﷺ) له ناو بازاردا ده گه را و له نرخ ی کالا
و شت و مه که کانی ده پرس ی .

هه ندی ئاموژگاری و بهرگری له گونا ه و خراپه کان :

۱- ناپازی بو وه ئافرت به چیت ه بازاری قه ره بائغ و شان به شانی ن کردن:

بزیه زۆر سهرزنشتی ئهو پیاوانه ی ده کرد که بهرگری ناکه ن له ژن و که چه کانیان که نه پۆن بۆ
بازاره کان به تایبه ت بازاری پ پ له نا شهرعی یان کافران و ده یووت: پیم گه شتو وه که ئافره تان تان
ده ره چن و له بازاره کاند ا شان شانی ن ده کمن له گه ل علوجه کان .^۲

۲- بازرگانه کان ده ترسی نی له نه شاره زایی له شهر عدا:

نه میری باوه رداران عه لی کوپی نه بو طالیب (ﷺ) ده لیت: ئهو که سه ی له ئسلام و نه حکامه کانی
نه گه شت بیتی نه گه ر بیتی بازرگان، ئهو ده که ویت ه ناو سوو خوارد نه وه، ده که ویت ه ناو سوو
خوارد نه وه، و ده که ویت ه ناو سوو خوارد نه وه،^۳ وه به داره که ی ده ستیشی ده ییدا له و فروشیاران ه ی
که نا شاره زا سوون له نه حکامی شهر عیدا و ده یووت: خۆتان فیرکه ن پاشان وه رنه نه م
بازاره مانه وه .^۴

(نه مرۆ هو که مه تی ئسلامی ده توانیت مه رج دا بنیت له کاتی مۆله ت پیدانیان و پرس یاری
جوړا و جوړیان له سهر به شه کانی کهرین و فروشتن و سوو خواردن وو شته په یوه نداره کانی تریش یان
لی بکات و چه ندان خولی زانستیان له و بواره دا بۆ بکاته وه و تیایاندا بنه ما کانی دل نه رمی و

^۱ الدر المنثور ، سیرطی (۴۴۴/۶) .

^۲ مسند احمد (۲۵۴-۲۵۵/۲) صحیح الاسناد .

^۳ بستان الاعارفین لا (۳۵۰) .

^۴ نظام الحکومة الإسلامية - الکتابي (۱۷/۲) .

به‌زه‌یی هاتنه‌وه به‌کپیری هه‌زار و نه‌داردا و سویند نه‌ خواردن و قازانجی زۆر ناشیا و دانه‌نان له‌سەر که‌ل و پهل و راستگزی له‌ مامه‌له‌دا و هتد (...)^۱.

۳- له‌ سهرده‌می عه‌لیدا (ﷺ) که‌س بۆی نه‌بوو له‌ بازاردا شوین داگیربکات و بلیت هه‌موو پۆژی ته‌م شوینه‌ ه‌ی خۆمه‌ و کاتی ده‌نگه‌ ده‌نگیک له‌ شاری کوفه‌ دروست بوو له‌سەر نه‌وه، عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (ﷺ) هه‌ستا و چوو بۆ ناو بازاردا و پیتی ووتن: که‌س بۆی نه‌یه‌کاری واک بکات چونکه‌ بازاری موسلمانان وه‌ک پێزه‌کانی نوێی مزکوت وایه‌ و هه‌ر که‌سی ته‌وه‌نده‌ مافی هه‌یه‌ تیایدا که‌ له‌وئ بپینته‌وه‌ و هه‌ر کاتی به‌جیتی هیششت مافی به‌سه‌ریه‌وه‌ نامینیت .

به‌لام پاشان له‌ سهرده‌می (موعیده‌ی کوپی شوعبه‌) دا (ﷺ) هه‌رکه‌سه‌ شوینیکی خۆی پسی درا^۲ وه‌ک ته‌مرۆ حوکه‌مه‌ته‌کان چاو له‌ فیکری نیسلاسی ده‌که‌ن و گه‌ره‌کی بازرگانی دروست ده‌که‌ن و خاوه‌ن پیشه‌کانی بۆ ده‌رده‌که‌ن له‌ شاره‌کاندا ...

ته‌م کاره‌ مه‌زنه‌ی ته‌مام عه‌لی کردی (ﷺ) ته‌مرۆش به‌رده‌م دوکانه‌کان ده‌گریته‌وه‌ بۆ ده‌ستگیره‌کان و هه‌یج دوکانداریک ناتوانیت به‌رده‌می دوکانه‌کی بکات به‌ ه‌ی خۆی و بیدات به‌ کری^۳.

۴- لادی یه‌کی سوتاند:

ته‌مه‌ری باورداران عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (ﷺ) زۆر ناڕه‌حه‌ت و نیگه‌ران ده‌بوو له‌ یه‌کیک که‌ ناڕه‌قی بفرۆشتایه‌، و فره‌مانی سوتاندنی ته‌و ناوچه‌ی ده‌رده‌کرد .

(الإمام ابو عبیده القاسم کوپی سلام) ده‌گیرته‌وه‌ که‌ رۆژێکیان عه‌لی کوپی ته‌بو طالیب (ﷺ) سه‌دیری گه‌ره‌کیکی شاری کوفه‌ی کردو پرسیا‌ری کرد: ته‌م دئییه‌ کوئییه‌؟ وتیان: زرا‌ه‌ی پی ده‌لین و خه‌لکی رووی تی ده‌که‌ن و نا‌ره‌قی تیدا ده‌فرۆشیت، و ته‌ویش که‌وته‌ پی تا گه‌یشه‌ ته‌وئ و وتی: ناگرم بۆ بکه‌نه‌وه‌، و ناگه‌ریان تی به‌رده‌ن، چونکه‌ باپیه‌سه‌کان یه‌کتری به‌ۆن، و (راوی) ده‌لین تا ته‌و په‌ری سوتا و ناگه‌ر که‌ گه‌یشه‌ باغه‌که‌ی خواستای کوپی جه‌برونا^۴.

^۱ ووته‌ی وه‌رگه‌تر .

^۲ الاموال لابی عبیده لا ۱۲۳ .

^۳ ووته‌ی وه‌رگه‌تر

^۴ الاموال لا ۹۸، ۹۷ .

۵- خراپه کارانی زیندانی ده کرد:

قازی یوسف کوپی عبدالمالکی کوپی عومدیر ده لیت: ((عدلی کوپی نه بو طالیب (ﷺ) هر کاتې بیینیاپه له ناو گمړه کتک یان هوژتک دا خراپه کارتک یان بهد رپه وشتیکې تیدایه، په کسهر فرمانی گرتنی دهرده کرد و نه گهر دهو له مهند بوایه له پاره ی خوی مسره فی زیندانه کې پیده کیشا و نه گهر هه ژاریش بوایه له (بیت المال) مسرونی بۆ ده کرد و همیشه دهیفرموو: له شه پ و خراپه ییوهی دهن و له بهرامبردا له (بیت المال) ده کی خویان خواردنی پیده دریت^۱.

۶- رقی له به خپله کان بووه:

نهمیری باوه پردان عدلی (ﷺ) ده لیت: ((موده بدن به پاره و سامانی به خپل که یان له رووداودا خرجی ده کات یان بۆ وهرسه کی))^۲.

و دیسان ده لیت: ((البخیل مستعجل الفقر ، يعيش في الدنيا عيش الفقراء و يحاسب في العقبى حساب الاغنياء)) . واته: به خپل په له ی هه ژاریته، له دنیا ژیانی هه ژاری به سدرده بات که چی

له قیامه تدا حیسابی دهو له مندی بۆ ده کریت - په نا به خوا - .

۷- هاواری ده کرد خه لکینه نویژه کانتان:

نهمیری باوه پرداران زور گرنکی ددها به نویژ و کاتې ده چوو بۆ مزگوت: به ریوه به دهنگی بهرز دهیوت: نویژ، نویژ، و بهو کاره ی خولکی به خه بر ده هیئا بۆ نویژی به یانی^۳.

۸- گرنکی دان به شاره وانی:

نهمیری باوه پرداران عدلی کوپی نه بو طالیب (ﷺ) فمرکانی ددها به پاکیشانی ناو و دامه زرانندی ناوهر پ له جاده گشتیه کاندا .

^۱ الحراج لایي یوسف لا ۱۵۰۶ .

^۲ نشر اللایي ۱۸۳۶ .

^۳ منهج علي في الدعوة

حهوتم / له سهردهمی عهلی (ﷺ) پۆلیس دهست به کار بووه:

زۆر له سهرچاوهكان ناماژه به رۆرتی گرنگی - شورت - پۆلیس - دهكەن له سهردهمی خهلیفه
عهلیدا (ﷺ)

(أصبغ كوبری نباته) دهلتیت: گههتیک هات و سکاڵای خۆی بهرز کردهوه بۆ لای عهلی (ﷺ) ووتی:
باوکم له گهڵ کۆمهلتیک کهسدا چوه بۆ سهرمهتیک، کهچی ههموویان هاتوونهتوه باوکم نهیت،
کاتی لیم پرسین ووتیان: مردوه و وتم نهی پارهکانی؟ ووتیان هیچی پێ نهبوو، و شکاتم برد بۆ لای
شورهیح و سوتندی دان و برهلائی کردن .

و عهلیش پۆلیس بانگ کرد و ههڕهک تاوانبار و دووپۆلیسی بۆ دانا، و پیتی ووتن با له یهکتر
نزیک نهبنهوه و جیا یان که نهوه لهیهک، و تیشی کهس قسهیان له گهڵ نهکات .

کاتهکهی خۆی بانگ کرد و له گهڵ یهکێک له تاوانبارهکان و پێ ووت: باسی باوکی ئهو لاوه بۆ
بکه، چ پۆرتیک له گهڵتاندا کهوته پێ؟ له کوێ لاتان دا؟ چۆن دهڕیشتن؟ به چ دهردیک ئهو پیاوه
مرد؟ و ئهی مالهکهی چی بهسهر هات؟ و تهنانهت پرسیاریش لێ کرد دهربارهی ئهوهی کێ
شۆردی؟ و کێ نوێژی له سهر کرد؟ و له کوێ نیژا؟ نووسهر کهش ههموو وهلامهکانی دهنووسی
خهڵکهکهش (الله اکبر) یان دهکرد، و تاوانبارهکانی تر نهیان دهزانی که ئیفا دهدهمی هاوڕیکهیان
وهرگیراوه و پاشان یهکێکی تری به تنها بانگ دهکرد و ههمان پرسیارههکانی پێشوو لێ
کردهوه و نا بهو جۆره له ههموویان پرسى و له ئاکامدا ههڕهکهو بهجۆرتیک وهلامی پرسیارهکانی
دایهوه که پێچهوانهی یهکتری بوون، و پاشان یهکهمی بانگ کرد و پێ ووت: ئهی دوژمنی خوا،
درۆ و دهلهسهکانتانمان بۆ دهڕکهوت و هیچ شتیک له سزا دهربازت ناکات جگه له راست گۆیی و
پاشان کرێهوه زیندان، تاوانبارهکانی تر گومانى ئهوهیان نهبرد که هاوڕیکهیان دانی به راستیدا
ناوه، بۆیه دوهم کهسانی بانگ کرد و ههڕهشی لێ کرد و ئهویش ووتی: ئهی ئهمیری باوهڕداران
من ههر له سهرتاوه پێم ناخۆش بوو ئهو کارهی کردیان و ئهوانی تریش بانگ کرد و بهو شیویه
دانیان به راستی دانا، پاشان یهکم کهسی له زیندان دههینا و پیتی ووت: هاوڕیکانت دانیان به

هه‌موو شتێك داناوه و تۆش جگه له پاستی گووتن هه‌یج شتێك فریات ناکه‌وێت، و نه‌ویش دانای به‌ تاوانه‌که‌دا دانا و هه‌موو پاره‌کانی پیاوه‌که‌ی پێ‌ بژاردن و تۆله‌شی له‌ بکوژه‌که‌ی کرده‌وه .^١

^١ الطرق الحکمیة ٤٩٠ .

بهشی چوارهم

دهزگای دارایی و دادوهری له سهردهمی عدلی کوپی نهبو طالب و

له گهل هندی له بۆچونه فیهی یه کانیدا :

جی باسی یه کهم

دهزگای دارایی :

له سهردهمی نه میری باوه پداراندا بهو شیوه یه گۆپان به سهر نه م دهزگایه دا نه هات ، به لام نه بو نه میری باوه پداران عدلی (ﷺ) گه پایه وه سهریاسا کانی سهردهمی خه لیفه نه بو به کر الصدیق (ﷺ) که موچه و به خشینه کانی یه کسان کرده وه له نیوان هه مواندا به بی جیاوازی له نیوان بهنده و گه وه کاند^۱.

له هندی له ویلایه ته کاندای بهرپر سه کان خۆیان سهرپشک بوون له خه رج کردنی داها ته کاندای ، و ههروه ک چۆن کاتیک " الاشتر النخعی " نارد بۆ میسر به ناو نیشانی والی نه وی ، پیسی راگه یاند که له گهل بهرپر سیاریتی گشتی یه کهیدا ده بیته بهرپر سیاریتی دهزگای دارایی به گریته نه ستۆ و بهو شیوه یه بهر ژوهندی گشتی تیدایه خه رج بکات.

نه میری باوه پداران (ﷺ) مه سه له ی داها تی به سهر چاوه یه کی بنه په تی داده ناو زۆر به وردی چاودیری ده خسته سهر نه و لایه نه و که سی تایبه تی به نه یینی دا ده نا بۆ نه وی چاودیری کارمه ند و والی یه کانی بکات و بزانیته چۆن و به چ شیوازیته داها ت و سامانی ولاته خه رج ده که ن^۲.

به لام به هۆی نه و جیاوازی و بهر بهر یکانی یه ناو خۆی یه له سهردهمی عدلی کوپی نه بو طالبیدا رویدا به تایبه تی کاریگه ری خراپی هه بو له سهر هه ردو دهزگای دارایی و سهر بازیه وه و پاشتریش بوو به هۆی کۆتایی هینان به زیرین ترین سهردهم که سهردهمی خیلافه تی راشیدین بوو که له مه و دوا - انشاء الله - به درێژی لیوه ی ده دویت

^۱ الاستیعاب (۱۱/۳).

^۲ الولاية على البلدان (۹۸ / ۲).

جی باسی دووهم دهزگای دادوهری :

سهردهمی هه‌لبژاردنی عه‌لی (ﷺ) بۆ خیلافه‌تی ئیسلامی هاوکات بوو له‌گه‌ڵ ڕووداوی ترسناکی شه‌هید کردنی خه‌لیفه‌ی سییه‌می ئیسلام عثمان (رضی الله عنه) و دوا به‌دواي نه‌ویشدا کۆمه‌ڵی پشیتوی و نا‌زاوه‌ گێڕی ڕوویدا که ڕیزی موسلمانه‌کانی په‌رته‌وازه‌ کرد و یه‌کبوونی له‌ناو بردن. نه‌میری باوه‌ڕدارانیش (رضی الله عنه) له‌گه‌ڵ نه‌و هه‌موو سه‌رقاڵیه‌یدا لایه‌نی دادوهری و هوکمرانی دروستی پشت گوێ نه‌ده‌خست .

ئه‌وه‌تا کاتێک (مالیک الاشتر) والی میسر ده‌بی‌ت ، عه‌لی (رضی الله عنه) نامه‌یه‌کی بۆ ده‌نیریت که جێگای خۆیه‌تی هه‌موو دادوهری‌کی موسلمان و پارێزه‌ره‌کان له‌به‌ریان بی‌ت، نه‌مه‌ش ده‌قی نامه‌که‌یه :

" ئه‌و که‌سانه هه‌لبژێره بۆ دادوهری که له‌کاتی ڕوداوه‌کاندا ، دنیای لی‌ نایه‌ته‌ یه‌ک و دوژمن و نه‌یاری کار له‌ به‌ریاره‌کانی ناکات، و به‌رده‌وام نابێ‌ت له‌سه‌ر چه‌وتی، و خێرا بۆلای حق دێت‌وه هه‌ر که بۆی ڕۆیشن بویه‌وه ، و ته‌ماح و سته‌می نابێ‌ت ، به‌ حالێ بوونی که‌م ڕازی نابێ‌ت ، به‌لکو ئه‌و په‌ڕی تی‌ گه‌یشتنی ده‌وێت ، له هه‌موان زیاتر خۆی له‌ کاره - شه‌بهه - داره‌کان ده‌پارێزێت ، له هه‌موان زیاتر شه‌یدای به‌لگه‌یه ، و له‌هه‌موان که‌مه‌تر بی‌ تاقت بی‌ت به‌ شکات کردنه‌کان ، له هه‌موان زیاتر به‌ نارام بی‌ت له‌ روون کردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌کاندا ، و له‌هه‌موان زیاتر سو‌ر بی‌ت له‌سه‌ر روون کردنه‌وه‌ی هوکمه‌که ، له‌و که‌سانه‌ی که نه‌له‌بوون و خۆشگوزه‌رانیدا له‌ حق لاده‌ده‌ن و نه‌که‌شیش ده‌توانی‌ت ده‌میان چه‌ور بکات ، و ئه‌و که‌سانه‌ش زۆر که‌من .

ئه‌گه‌ر ئه‌و که‌سانه‌ت دۆزیه‌وه پتوێستی یه‌کانبیان جی به‌جی بکه‌ ، ته‌واو بوا‌ری بده‌ و خه‌رجی ته‌واوی بده‌ با نه‌بوونی پتوه‌ دیار نه‌بی‌ت و موحتاجی پاره‌ی که‌س نه‌بی‌ت، تۆ ئه‌وه‌نده له‌ خۆتی نزیک بکه‌ره‌وه و پله‌ی بده‌ری تا نه‌وه‌ک وه‌زیر و ده‌ست و پتوه‌نده‌کانت به‌ره‌و خۆیان ببه‌ن ، و به‌و کاره‌شت پیاوان له‌وه د‌ل‌نیا ده‌بن که تۆ له‌ناویان نابه‌یت و دوریان ناخه‌يته‌وه " ^۱.

¹ شرح نهج البلاغه له (نظام الحكم) ی قاسمی وهرگه‌هاوه (۳۷۹/۱).

له نامه‌یه‌کی تریدا ده‌لێت " به ویژدان و دادپەرور به له‌بەر خاتری خوا و له‌ناو خەڵکدا دادپەرور به نه‌گەر زیانی بۆ خۆیشت یان که‌سیکی نزیکت هه‌بوو، له‌گه‌ڵ نه‌وانه‌شدا دادپەرور به که ناکۆکیت هه‌یه له‌گه‌ڵیاندا، و نه‌گەر وانه‌که‌یت زوڵم و ستم ده‌که‌یت ، و نه‌و که‌سه‌یش ستم له به‌نده‌کانی خودا بکات ، نه‌وه‌ خۆی - عز وجل - له جیاتی نه‌وان شکات که‌ری ده‌بیّت ، و نه‌و که‌سه‌یش خودا شکات کاری بیّت به‌لگه‌ی پێنایه‌ت و به‌رده‌وام له‌گه‌ڵ نه‌ودا له جه‌نگدایه تا واز ده‌هێنێت یان ته‌ویه ده‌کات ،

و هیچ شتیکیش نه‌وه‌نده کاریگەر نیه بۆ نه‌هێشتنی به‌خشش و نیعمه‌ته‌کانی، وه‌ک به‌ریا کردنی زوڵم و ستم ، و خۆایش بیسه‌ری هاواری ستم لێکراوانه ، و بۆ ستم کارانیش هه‌رده‌م له که‌میندایه "١.

یه‌که‌م/ شیوازی دادوه‌ری عه‌لی (عليه السلام) :

١ - ده‌ستی نه‌برد بۆ گۆڕینی شیوازی دادوه‌ری :

عه‌لی کۆری نه‌بو طالیب (عليه السلام) ویستی شیوازی دادوه‌ری بگۆڕێت به شیوازی که له‌گه‌ڵ نه‌و پێشکه‌وتن و گۆرانکاریانه‌ی به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی داها‌تبوو بگۆنجیّت ، به‌لام نه‌و کاره‌ی دوا‌خست و وازی لێهێنا بۆ نه‌و کاته‌ی ئارامی و هێوری ڕوو ده‌کاته‌وه کۆمه‌لگه ، و لێوه‌ی ده‌گێڕنه‌وه که وتویه‌تی " دادوه‌ری به‌ڕێوه‌به‌رن هه‌روه‌ک جاران ده‌بیّت تا نه‌و کاته‌ی یه‌که‌بون ده‌بیّت و کۆده‌بینه‌وه ، چونکه من زۆر ده‌ترسم له جیاوازی و په‌رته‌ وازه‌یی "٢.

٢ - دادوه‌ری یه‌که‌که له‌و به‌رپرسیاریانه‌ی که ئیش و کاری خه‌لکی ڕاده‌په‌ڕێتن و ده‌بیّت مه‌رجه‌کانی موسلمانه‌تی و ژیری و پێگه‌یشتوویی تێدا بیّت و هه‌روه‌ها ده‌بیّت هیچ له خه‌لکی وه‌رنه‌گرێت وه‌ک به‌رتیل و دیاری و هتد...، و زۆر نه‌رم و نیا‌ن بیّت و به‌ره‌ق ترین قسه‌ی خه‌لک تێک نه‌چێت و تۆره نه‌بیّت ، و زانا بیّت به شه‌ریعه‌ت به هه‌موو ورده‌کاریه‌کانیه‌وه .

^١ هه‌مان سه‌رچاوه (٢ / ٥٥٩).

^٢ مصنف عبدالرزاق (١١ / ٣٢٩).

جاریتکیان به دادوهریکی ووت " نایا - ناسخ و مهنسوخ - ده زانیت ؟ ووتی : نهء ، و نهویش پیی ووت: خزیشت و خه لکیشت له ناو بردووه ، و ههروهك ده بیئت ناگای له حوکم و دادوهریه کانی قازیه کانی پیش خوی بیئت تا ههه که سهو به جوړی حوکم دهر نه کات ، و ده بیئت زور خو به کم زان بیئت و پیی عهیب نه بیئت پرسیار له زاناو داناو ژیرمه نده کان بکات و نهو کاته زور کم ده که ویتته هه له وه ، و ده بیئت حوکمی راستی بدات و بویر بیئت و نه ترسیئت له ده سه لات داران. نم شیوازان له ووته یه کی عه لیدا (ﷺ) به جوانی کوکراوه ته وه که ده لیئت " دادوهر به دادوهر دانانریئت تا (۵) شتی تییدا نه یه ته دی: عه فیف بیئت (واته هیهچ شتیک له کهس وهر نه گریئت) ، نهرم و نیان و له سه رخو بیئت ، زانا بیئت به دادوهره کانی پیش خوی، و راوړو بکات به ژیرمه ندان و له بهر خاتری خوا له لومهمی لومه کاران نه ترسیئت)^۱.

۳ - ده بیئت دادوهر بی بهرام بهر کار بکات :

به وهی که بهر پاکردنی دادوهری نهرکی سهره کی ده ولته تی نیسلامیه و فیهی نیسلامیش لهم بواره دا زور مه به سته یه تی که حقه که پوښن بیته وه و سته م لیکراو مافی خوی وهر بگریته وه ، بویه هیهچ یه کیک له شکات که ره کان نابیئت پاره بدن به دادوهر که بو نه وهی نمه ک گیر نه بیئت ، به لکو حکومه تی نیسلامی موچه ی ته وای پی ده دات و عه لیش (ﷺ) موچه ی به (شوره یح) ده دا له بهرام بهر کاره دادوهریه که یدا له کوفه و مانگانه (۵۰۰) درهمی بو بریپوویه وه^۲.

۴ - سهره تای کاری پاریزه ری :

سهره تای کاری پاریزه ری (غامات) ده گریته وه بو سهره می عه لی کوړی نه بوو طالیب (ﷺ) که عه قیلی برای دانا بوو بو ئاسان کاری کاره نا کوکیه کان - الخصومات - ، و کاتئ عقیل به سالدو چوو عبدالله ی کوړی جه عفری له جیاتی نه ودا داناو هه رده م ده یوت " ما قضی لوکیلی فلی ، و ما قضی علی وکیلی فعلی " واته : چ مافیک بدریئت به وه کیله کم نه وه بو منه و چ مافی تکیش له وه کیله کم به سه نریئت نه وه له سه ر منه^۳.

^۱ المفی (۹ / ۴۳).

^۲ مرسوعة فقه علی بن ابی طالب ۷۶ .

^۳ اصول الحاکمات الشرعیة ۷۰ .

دووم / نهو کارانهی لهسهر دادوهر پټوېسته :

۱- لیکڅلینهوه به وردی له کیشهکان : ناییت به پهله حوکم دهریکات پیش وردبوونهوه و لیکڅلینهوه و دلنیا بوون له حوکمهکه بویه قازی شورهیج دهلیت " لسانک عبدک مالمتکلم ، فاذا تکلمت فانت عبده ، فانظر ما تقضى ، و فیم تقضى ؟ و کیف تقضى ؟ " واته : زمانت بهندهی تویه تا قسه نهکویت و نهگهر قسدت کرد توی دهبیته بهندهی نهو، جا بهوردی پروانه چ حوکمی ددهدیت ؟ له چیدا حوکم ددهدیت؟ و چۆن حوکم ددهدیت؟

۲- یهکسانی لهنیوان دوولای ناکوکدا :

جاریکیان عهلی (ﷺ) میوانیکی هات و چهند پوژنیک لهلای مایهوه و پاشان لهسکالایهکدا هاته بهردهم عهلی، و نهویش پیی ووت : تو لایهنیکی ناکوکیت - الخضم ؟ وتی : بهلی ، ووتی پیی : برژ نه ماله بهجی بهیلله چونکه نیمه بهرگریان لیکراوه که لایهنیکی ناکوک به تنهها میواننداری بکهین مهگهر لهگهل لایهنهکمی تریدا^۱.

۳- دهنگ بهرز کردنهوه بهسهر دوو لای ناکوکدا:

عهلی کورپی نهبو طالیب (ﷺ) - ابو الاسود الدؤلی - کرد به والی شاری بهسره بهلام پاش ماویهک لای برد،

و نهویش پیی ووت : نهوه بوجی لات بردم خو من نه ناپاکیم نواندووه و نهتاوانبارم؟ وتی : نا بهلکو لهسهر نهوهی که خوّم به چاوی خوّم توّم بینی هاوار و قیرهت دهکرد بهسهر دوولای ناکوکدا^۲.

۴- بوار نهدان به نفس که کاری لیبکات :

نیتر نهو کاریگهریه خزمایهتی یه، نارهیهکی زوره، نان رق و ناکوکی پیشتر، جدهدهی کورپی ههبیره هات بو لای عهلی (ﷺ) و پیی ووت : نهگهر دوو کس هاتنه لات بو شکات و

^۱ کنز العمال ژماره ۱۴۴۲۹.

^۲ المعنى (۱۰۴ / ۹).

یہ کہ میان تو خوشہویست ترین کسی بیت و دووہ میان بوی بکریّت سہرت بپریت سہرت دہپریت،
 نایا ہدق دہدہیت بہ لایہنی یہ کہم و دووہم بیّ بہش دہکہیت ؟
 عدلیش (ؑ) بہ خیتسہ کہیہوہ سہیری کرد و پیتی ووت: نہ گہر دادوہریم بۆ خۆم بکردایہ بہلّی،
 بہلام بۆ خواہیہ^۱.

۵ - راویژ کردن :

لہسہر قازی پتویستہ راویژ بکات بہ زانا و خاوہن بۆ چوونہ جوانہکان تا ہدقی لہ دہست
 دہ رنہچیت ، و عدلی خۆی یہ کیٹک بووہ لہو کہسانہی خہلیفہکانی پیش خۆی راویژیان پیکردووہ لہ
 کاتی پروداو و کیشہکاندا، (خصاف) لہ (ادب القاضی) دا دہلّیت : ہمر کاتیٹ عثمانی کورپی
 عدفان (ؑ) دوو کہسی سکالاکہر بہاتنایہ بۆ لای یہ کسہر دہیووت : عدلیم بۆ بانگ بکہن،
 بہیہکیّ تریشی دہووت: طلحہ و زوییر و کہسانیکہ تریشم لہ ہاوہلائی پیغہمبہر بۆ بانگ بکہن ،
 و کاتی دہہاتن بہو دوو کہسہی دہووت: نادہی قسہی خۆتان بکہن ، و کاتی قسہیان تہواو
 دہکرد، پرووی دہکردہ بانگ کراوان و پیتی دہوتن لہم بارہیہوہ چی دہلّین؟ نہ گہر راکانیان لہ
 رایہ کہی خۆیہوہ نزیک ہواہیہ حوکمی دہدان و نہ گہر راکیہیان جیاواز ہواہیہ لہ گہلّ رایہ کہی خۆی
 تہوا دواۓ دہخستن بۆ کاتیکی تر^۲.

^۱ فلقہ علی بن ابی طالب - فلقہ جی - ۵۰۸ .

^۲ شرح ادب القاضی المصالح (۱/ ۳۰۵).

جی باسی سییہم

فیقہی نہمیری باوہرداران عدلی کوری نہبو طالب (ﷺ) :

یہ کہم / عیبادات و پەرستشہکان :

زور نارہدہت نہبوو لہ سہر نہمیری باوہرداران ہستان بہ پروون کردنہوہی مہسہلہ فیقہی یہکان
بۆ خہلکی چونکہ خاوەنی زانیایہکی لہسنور بہدہر بوو، نەگەر بمانہویت بینوسینہوہ لہ چہندان
بەرگدا جیگای نابیتہوہ، ئیمہ لیژہدا ناماژہ بۆ ہندیکی دہکەین :

۱۔ عبدالرزاق بہ سہنددی خۆی لہ (مصنف) دا دہلّیت عدلی (ﷺ) ابن مسعود (ﷺ) و
شەعبی دہبارہی ئەو کەسە بە دانیشتنہوہ خەوی لیژکەویت نایا دہست نوژنہکەہی دہشکیت؟
ئەو سیانہ دہلّین : دہستنوژن ہلگرتنہوہی لہسەر نیہ^۱.

۲۔ قورٹان خویندن بہبی دہست نوژن واتہ لہبەر:

عدلی کوری نہبو طالب (ﷺ) دہلّیت : پیغہمبەری خوا (ﷺ) لہہموو حالہتیکدا قورٹانی بۆ
دەخویندینہوہ جگہ لہ کاتی لہش قورسی^۲.

عامیری شەعبی دہلّیت : لہ (ئەبی غەریفی ہمەدانیم) بیستوہ دہسووت :
عدلی کوری نہبو طالب (ﷺ) چوہ سەر ئاو کاتی ہاتہ دەرہوہ ووتی : ہەموو کاتیک قورٹان
بخوینن مەگەر کاتی نہبی لہ شتان قورس بیت - جنب - نەگەر وابوون یەک پیتیش مەخوینن^۳.

^۱ المصنف (۱/۱۳۱).

^۲ مسند احمد (۵۱/۲) اسنادہ صحیح .

^۳ مصنف عبدالرزاق (۱/۳۳۹).

۳- چونه لای خیزان له کاتی سوړې مانگانه یدا:

عمری کورې خطاب (ﷺ) له عدلی پرسې دهرباره ی که سیټک پرواته لای خیزانه که ی له کاتی
حه یزدا؟ و نه ویش له وه لآمدا ووتی: هیچ که فاره تیکې له سدر نیه ته نه ا شه وه نه بیټ که ده بیټ
ته وه بکات^۱.

أ - دهرباره ی نویژ:

۱- له کرڼوش و سوجه دا قورثان ناخویندریت:

له عدلی کورې نه بو طالبه وه (ﷺ) ده گپړنه وه که ووتویه تی: پیغه مبه ری خوا (ﷺ) بهرگری
لیکروم که له کاتی (رکوع و سجود) دا قورثان بخوینم^۲.

۲- نویژ نه کمر کافرو بیتاوه ره :

له نه میری باوه پدارانیان پرسې دهرباره ی ثافره تیک نویژ ناکات؟ له وه لآمدا ووتی: هر که سیټک
نویژ نه کات کافره^۳.

و عبدالله ی کورې شرفیق ده لیت: هاوه لانی پیغه مبه ر (ﷺ) هیچ کره وه یه کیان نه ده بینی که
خاوه نه که ی بی باوه ر و کافر بکاته وه جگه له نویژ نه کردن^۴.

نه مه بز که سیټکه باوه ری پتی نه بیټ ، به لآم نه و موسلمان دی له بهر ته مبه لی و ته وه زه لی وازی لی
دینی نیمامی شافعی و مالیک ده لیتن: (کافر) نابیت به لکو (فاسق) ده بیټ و ده بیټ داوای
ته وه ی لی بکریټ و نه گهر هر نه یکرد نه و ا به شمشیر ده کوژریټ وه ک حه ده کانی تر.

به لآم نیمامی (المزنی) که له گه وره زانایانی شافعی مذهبه به ده لیت: ناکوژریټ و کافریش
نابیت به لکو زیندانی ده کریټ و لیډانی ده کریټ - تعزیر^۵.

^۱ مصنف ابن ابی شیبه (۵۹/۱).

^۲ مسلم (۳۴۹/۱).

^۳ مصنف ابن ابی شیبه (۴۷/۱۱).

^۴ المغنی (۴۴/۲).

^۵ شرح صحیح مسلم (۷۰/۲).

۵ - شۆرىنى شههيد :

لهلای عدلی (ﷺ) شههيد به هيچ جۆرىك نابيت بشۆريت ، و دهگيرنهوه كه هيچ كام لهو كساندى كه لهگهيدا شههيد دهبون به دهستى خهوارج يان نهيارهكانى و كفنشى نه ده كردن وه چون عمارى ناشت (ﷺ).

ب - ده باره ي زهكات:

۱ - نهو شتانه ي زهكاتيان دهكهويت:

لهلای ئهميرى باوهرداران عدلی (ﷺ) لهم شتانهدا زهكات واجبه : گه نم و جو و خورماو ميتوژ و ابن حزميش له سهر نه مهيه^۱.

۲- سهوزه و ميوه و ههنگوين : ئهميرى باوهرداران (ﷺ) دهليت " سهوزهوات زهكاتى تيدا نيه"^۲. له رپوايه تىكى تردا دهليت " سهوزه و پاقلهوات زهكاتى نيه"^۳. ئه مه راي جمهورى زانايانه و بهلگه شيان نهويه كه ئهم شتانه كاتين و ناميننهوه، و ههروه ها عدلی (ﷺ) ده باره ي زهكاتى ههنگوين دهليت " ههنگوين زهكاتى ناكهويت "^۴.

۳- زهكات به كى بدرت ؟ دروسته زهكات كه هه مووى به يهك جوړ كهس بدرت له ههشت جوړه كه ي هه ژاران ، يان دروستى به يهك كهس بدرت و دهولمه ندى بكات لهلای عدلی (ﷺ) و دهليت : هيچى تيدا نيه نه گهر زهكات به يهك جوړ (له ههشت جوړه كه) بدرت يان جارتيكان زهكاتى بۆ هات و هه مووى نارد بۆ يهك خيژان^۵.

^۱ فقه الامام علي (۱ / ۳۴۶).

^۲ مصنف عبدالرزاق (۷۱۸۸).

^۳ فقه الامام علي (۱ / ۳۴۷).

^۴ هه مان سهرچاره (۱ / ۳۴۵).

^۵ فقه الامام علي (۱ / ۳۵۲).

۴ - زهكات دان به باوك ودايك يان كوپو كچ :

نهمیری باوه‌پداران (ﷺ) ده‌لیت: نه‌كوپ نه‌باوك زه‌كاتیان بژیه‌ك ناشیت و نه‌گه‌ر هه‌ركه‌سیك باوكی هه‌بی یان كوپری هه‌بیٔ و ده‌ستگژیی نه‌كات نه‌وه له خراپه‌كاران داده‌نریت له‌گه‌لیاندا (العقوق)^۱.

(چونكه نابیت كوپ بهیلى باوك و دایكى نه‌وه‌نده هه‌زار بكه‌ون كه زه‌كاتیان پی بشیت و یان باوك بهیلى كوپه‌كه‌ی زه‌كاتی پی بشیت.)^۲

ج - ده‌رباره‌ی رۆژوو:

۱ - رۆژووی له‌ش قورس - له‌ش پیس - :

دروسته مرۆف به‌رۆژوو بیٔ له‌كاتیكدا كه له‌شی قورس بیٔ و به‌و شیوه‌یه‌شه‌وه رۆژوو بكا‌ته‌وه له‌پاشان خۆی بشوات و نوێ‌ه‌كه‌ی بكا‌ت و رۆژه‌كه‌ی دروسته له‌لای عه‌لی (ﷺ).
۲- پیر نابیت به‌ رۆژوو بیٔ:

نهمیری باوه‌پداران (ﷺ) له‌تەفسیری ئایه‌تی (۱۸۴) ی سوپه‌تی البقره‌ دا (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) دا ده‌لیت: نه‌و پیرانه‌ی ناتوان به‌رۆژووین با نه‌یگرن و له‌باتی هه‌ر رۆژێك نانی هه‌زارێك بدات^۳.

د - ده‌رباره‌ی ئیعتیكاف:

(ئیعتیكاف) سونه‌تیكى مونه‌كه‌ده و موسلمان بۆ شه‌حن كردنه‌وه‌ی باوه‌ر و به‌ندایه‌ته‌یه‌كانی، له‌مژگه‌وتدا ده‌مینیته‌وه‌ به‌لام له‌و ماوه‌یه‌دا نابیت (ئیعتكاف) بشكینی و بپواته‌ ده‌ره‌وه‌ مه‌گه‌ر له‌به‌ركاریكى زۆر پیتوست به‌لام له‌لای نهمیری باوه‌پداران ده‌توانیت بپوات بۆ نوێژی جومعه‌و

^۱ فقه الامام علي (۱ / ۳۵۲).

^۲ روئمی و مرگتی.

^۳ تفسیر الطبری (۱ / ۱۱۲).

سەردانی نەخۆش و شوێن جەنازه کەوتن و سەردانی کردنی مالهوه و دەرکردنی پێداویستیەکانی بەلام ناییت دابنیشیت و دەبیّت بە پێوه بیّت^۱.

* دەربارە ی سەر و پێشی سپی:

دروسته مرۆڤ کە چوو بەسالد و سەر و پێشی سپی کرد ، دەستی بۆ نەبات بە هیچ پەنگێک پەنگی نەکات هەرچەندە بەخەنە دروستە بەلام وەك شەعەبی دەلیت: عەلیم بینی بە شیوەیەك سەر و پێشی سپی بوو هاتبوون بەسەر شانەکانیدا^۲.

ابن اسحاق دەلیت : عەلیم بینی سەری پوتابوێهه - اصلع - و سەر و پێشی سپی کردبوو^۳.

* یاری کردن بە تاولە:

لەلای عەلی (ع) تاولە هەپامه و لە بارەیهوه دەلیت: سەکلی سور بگرم بە دەستمهوه پێم خۆشتره لەوهی کە زاری تاولە بگرم بە دەستمهوه^۴. و هەرگیز سەلامی لەو کەسانە نەکردوه کە خەریکی تاولە بوون^۵. و بەلکو پەوی تێ کردوون و پێی ووتون " وەللاهی ئێوه بۆ ئەمە دروست نەکراون و وەللاهی ئەگەر لەوه نەترسامایه کە دەبیته سوننەت لەدوای خۆم ئەوه بەو تاولەیه دەهاتم پێدانداو دەم و چاوم دەشکاندن^۶.

* سیغه کردن یان ژن هینان بۆ لەزهت:

ئەمیری باوەرداران عەلی (ع) دەلیت : پەمەزان هەموو پۆژوێهکی تری لابرد ، و زەواجی مۆتەعیش تەلاقی و عیده و میرات هەڵدەوهشینتهوه، بەلگەیشی ئەوه بوو کە پێغه مەبری خوا(ﷺ) بەرگری کردوه لە ژنەپنانی لەزهت (سیغه) و خواردنی گوێ درێژی مالتی کاتی لە خەبەر بوو^۷.

^۱ مصنف ابن أبي شيبة (۸۷/۳).

^۲ فقه الامام علي (۱ / ۴۹۵).

^۳ مصنف ابن أبي شيبة (۹/۴۲۷).

^۴ هەمان سەرچاوه (۸/۷۲۸).

^۵ اعلاء السنن للتهانري (۱۷/۴۶۴).

^۶ سنن البيهقي، فقه الامام علي (۱/۵۰۲).

^۷ مسلم، كتاب النكاح (۲/۱۰۲۷).

* چوونه لای خیزان له دواوه:

له لای نه میری باوه پدران علی (علیه السلام) چوونه لای ژن به شیوه ی نادروست و له دواوه واته -
لواطه - حرامه،

(ابن قدامه) نه مه ی نه قلّ کردووه له (ابی المعتمر) و ده گپړنه وه که علی (علیه السلام) له سهر
مینبه ره که یه وه هاواری کرد: پرسیارم لیبکه ن، و پیاوړیکش ووتی: نایا دروسته پیاو له دواوه
بجیته لای خیزانی خوی؟ عدلیش (علیه السلام) پتی ووت: هه ی نه زانی خوا نه زان کردوو، نه ی نایه تی
په روه ردگارت نه خوړیندو ته وه که د فهرمویت ((انکم لتأتون الفاحشه ما سبقکم بها من احد من
العالمین)) العنکبوت ۲۸. واته: ښه گونا هیک ده که ن که هیچ کهس پیش ښه شتی وای
نه کردووه؟.

* ده سته کوتی کافران نافرۆشیته وه به خویان:

له (ام موسی) و ده لیت: له ناو نه و غه نیمانه دا که بۆ عدلیان هی نا قاپیکي له ئالتون
دروستکراوی تیدا بوو که په رمزی فارسه کانی پتوه بوو، ویستی پارچه پارچه ی بکات و دابه شی
بکات به سهر موسلماناندا و هندی کهس له (ده هقانه کان) که له وان غه نیمه کرابوو، ووتیان:
نه گهر نه م دهره بشکینی به ها که ی ده شکیت و به ساغی پاره ی زور ده کات و به و شیوه یه پیمان
بده روه و چند قات پاره ی دده ین، علی (علیه السلام) له وه لاما ووتی: نه خیر مالیک خوی گه وره
له ښه ی سنده و بۆ ښه م، من هه رگیز پیتان ناده مه وه، و له ت و په تی کرد و دابه شی کرد به سهر
موسلماناندا^۱.

* حوکی زینای ناچارۍ:

نه گهر که سیك ناچار بوو بۆ نه وه ی خوی له مردن پزگار بکات - زینا - بکات، نه وه ش سزای
هده ی له سهر نیه له لای علی (علیه السلام)^۲.

^۱ فقه الامام علي بن ابي طالب (۷۵۲/۲).

^۲ همان سرچاره (۷۸۸/۲).

ده گيرپنهوه ئافرهتيك هات بۆلای عمر(ﷺ) ووتی : من زینام کردووه وبه لکو بهرد بارانم - رجم - بکهیت، و عمریش وتی : برۆ تا چوار شایه تی نه دهیت لیّت قبول ناکهین ، و نه ویش چوار جار شایه تی دا و عمریش فرمانی ده رکرد په جم بکریّت.

عەلی(ﷺ) ووتی: ئەمێ ئەمیری باوەرداران ، بیگه پینهوه و پرسپاری لیبکه هۆی چی بووه وا زینای کردووه به لکو له وانهیه بیانویه کی - عذر- هه بیّت؟

عمریش بانگی کردهوه و پیی ووت : بۆچی زینات کرد؟ و ئافره ته کهش ووتی : کۆمه لێ وووشرمان هه بوو چووم بیانیه ته وه و شه ریکیکیشمان هه بوو نه ویش به دوایماندا هات و من ئاوی زۆرم پێ نه بوو، ووشره کانشم شیریان تیدا نه بوو، به لām ووشره کانی نه و شیردار بوون ، و له و بیابانه من ئاوم لیپرا و تینووم بوو، داوای ئاوم لیکرد و نه ویش نهیدامی و ووتی: تا خۆت نه دهیت به دهسته وه و منیش خۆم نه دا به دهسته وه ، به لām دواتر خه ریک بوو له تینویدا گیانم ده رده چوو، بۆیه خۆم دا به دهسته وه .

لیپره دا عەلی(ﷺ) هاواری کرد: (الله اکبر) " فمن اظطر غير باغ ولا عادٍ فلا اثم عليه ، أرى لها عذراً ^١ .

واته: هه ر که سیك ناچار بکریّت بۆ گوناھێک و دهستی خۆی تیا نه بیّت نه وه تاوانبار نابیّت، ئەم ئافره تانه ش بیانووی خۆی پێ یه .

* عه ره ق خواردن له په مه زاندا:

(عطاء) له باوکیه وه ده گيرپه ته وه که عەلی(ﷺ) (٨٠) داری هه دی دا له شاعیرێک به ناوی النجاشی الحارث و زیندانیشی کرد و (٢٠) داریشی له پۆژی داها تودت لیپدا . و پیی ووت: (٨٠) دار بۆ عه ره ق خواردنه که ت و (٢٠) کهیش بۆ نه وه ی که بویری به رامبه ر خوا و له په مه زاندا عه ره ق ت خواره وه ^٢ .

^١ المفني (١٨٧/٨).

^٢ كنز العمال ١٣٦٨٧.

* دهستی دز برین و هه‌لوا‌سینی به به‌رۆ‌کیدا

سوننه‌ته به داو و درمان به زوترین کات شوێن برینه‌که‌ی دهستی دزه‌که خوش بکریته‌وه و پاشان دهسته قرتاوه‌که بکریته به ملی و خه‌لکی بی‌بین و عه‌لی (ﷺ) ده‌چوو بۆ‌لای دزه‌کان له‌ زیندان و پیتی ده‌ووتن: ده‌ستتان به‌رز بکه‌نه‌وه بۆ لای خوای گه‌وره و نه‌وانیش به‌رزیان ده‌کرده‌وه و نه‌ویش پیتی ده‌وتن : کێ ده‌ستی بریونه‌ته‌وه؟

نه‌وانیش ده‌یانوت: عه‌لی ، و نه‌ویش ده‌ی پرسى لییان : له‌سه‌ر چى؟ و نه‌وانیش ده‌یان ووت: دزیمان کردووه و عه‌لیش ده‌یوت " اللهم اشهد اللهم اشهد " خواجه تو به‌شایه‌ت به وفه‌رمانی ده‌رکرد خیرا چاره‌سه‌ری برینه‌که‌یان بکه‌ن با پیسی نه‌کات لێی .

* که‌سى به‌ خزمه‌تکاره‌که‌ی ده‌لێت : فلان که‌سم بۆ بکوژه :

له‌لای عه‌لی (ﷺ) هه‌ر که‌سیک فەرمان ده‌ریکات بۆ خزمه‌تکار و به‌نده‌کانی که فلان پیاوی بۆ بکوژن و نه‌وانیش کوشتیان ، پیاوه‌که ده‌کوژریته‌وه و به‌نده‌که‌ش زیندانی ده‌کریته .
خه‌لاس له‌ عه‌لیه‌وه ده‌گێریته‌وه ده‌ریاره‌ی که‌سیک فەرمان بدات به‌ خزمه‌تکاره‌که‌ی که که‌سیکی بۆ بکوژیته‌ ووتیه‌تی: ده‌بیته گه‌وره‌که‌ی بکوژریته‌ چونکه‌ نه‌و به‌نده‌یه وه کامچی یان شمشیری نه‌و کابرایه وایه و نه‌و به‌نده‌یه‌ی ته‌نها زیندانی ده‌کریته^۱.

* که‌سیک له‌ قه‌ره‌باله‌غیدا بپلیشیته‌وه:

نه‌گه‌ر که‌سیک له‌کاتی قه‌ره‌باله‌غی و کێشمه‌ کێشدا بوو به‌ژیره‌وه و مرد ، خوێنه‌که‌ی له‌سه‌ر (بیت المال) ی موسلمانانه له‌لای عه‌لی ، یه‌زیدی کوپی مه‌زکوپی هه‌مه‌دانى ده‌لێت : پیاویک له‌ رۆژی جومعه‌دا و له‌کاتی قه‌ره‌باله‌غی چوونه‌ ده‌ره‌وه دا بووبه‌ژیره‌وه و خنکا ، و عه‌لی (ﷺ) له‌ (بیت المال) خوێنه‌که‌ی دا^۲.

^۱ نقه الامام علي بن ابي طالب (۸۳۶/۲).

^۲ الخلافة الراشدة، لا ۶۰۲.

* ئەسپ سوار يان ئۆتۆمبىل خەلگى بىكەن بە ژىرەو:

عەلى (ﷺ) لە رىپوايەتلىكدا دەربارەى ئەو شوفىرە يان ئەو سوارەى كە كەسىك دەكات بە ژىرەو دەلىت: ئەگەر جادە كە تەسك بوو ئەو تەوانبارە دەبىت خويىنەكەى بدات ، بەلام ئەگەر جادە كە فراوان بوو - واتە شۆستەى ھەبوو- يان شۆستەيشى نەبىت بەلام زۆر پان بىت ئەو - كەمتەرخەمى پىادەكەى و شوفىر ھىچى لەسەر نىيە، چونكە لەم ھالەتەدا كەسە لىتراوہ كە تەوانبارەو كەمتەرخەمى كەردوہ^۱.

* ھوكمى كەسىك كە بلى فلائم كوشتوہ و نەشى كوشتى :

لەسەردەمى عەلىدا (ﷺ) پۆلىس - عەسەس - پىاويكىان ھىنا بۆ لای نەمىرى باوہرداران كە قەمەيەكى بەدەستەوہبوو، جەلەكانىشى ھەر خويىن بوو لەگەل پىاويكى كوژراوى لەخويىن گەوزاودا، و لى پەرسى و ئەويش ووتى : من كوشتومە ، عەلىش (ﷺ) فەرمانى دەر كەرد كە بىكوژنەوہ ، و كاتى برديان پىاويك بەپەلە ھات و ووتى ئەى گەورەى باوہرداران من كوشتومە و ئەو پىاوہ بىتەوانە بانگ كەنەوہ ، عەلىش بە پىاوى يەكەمى ووت: چى واى لىكردى بلىت من كوشتومە و نەبىت كوشتوہ؟ ووتى: ئەى نەمىرى باوہرداران دەى چ چارەيەكى تەرم ھەبوو، پۆلىسەكانت لەپال پىاويكدا گەرميان كە لەخويىندا گەوزاوہ و منىش بە چەقۆيەكى خويىناويەوہ بەپاسەريەوہ وەستام و لەناو كەلاوہ كەدا بسوم و ترسام كەس باوہرەم پىنەكات ، بۆيە دائم نا بەو كارەداو داواى پاداشتەكەيم لە خواى خۆم كەرد. عەلىش (ﷺ) ووتى : كارىكى خراپ كەرد ، تىم گەيەنە چۆن چويت بۆ ئەوى ؟ ئەويش ووتى : من پىاويكى قەسەم و بەيانى زوو ھاتم بۆ دوكانەكەم و مانگايەكم سەرپرەى و گورىم لەو كاتەدا ، مىز زۆرى بۆ ھىنام و ھەر بەقەمەكەى دەستەوہ چووم بۆ كەلاوہكەى نەزىك دوكانەكەم بۆسەر ئاوكاتى وىستم بگەپتەوہ دەبىنم پىاويك كوژراوہ و لەخويىنى خويىدا گەوزىنراوہ و منىش ھەپەسام و سەيرم دەكەرد، لەناكاو پۆلىس ھاتن و منيان بەو ھالەوہ بىنى ووتيان تۆ بكوژىت و گەرميان و منىش لەو دلتيا بووم كە تۆ باوہر بەوان دەكەيت و باوہر بەمن ناكەيت .

^۱ فقہ الإمام علي (۸۴۲/۲).

و پاشان عدلی (علیه السلام) پرووی کرده پیای دووهم و پیتی ووت: نهی تۆ بۆچی نهی پیاوته
 کوشت؟ کابرایش ووتی: راستی یه کهی له بهر ته ماحی پاره و پوله کانی بردمه نهی که لاهیه و
 کوشتم که گویم له چرپه ی پیتی نهی کابرایه بوو خیرا به دزیه وه پام کرد، به لام زانییم خه ریکه نهی
 کابرایه به بی تاوان ده کوژن ، و وتم خوینیکم پشتووه با دوو خوین نهیه ته سهرم .
 عدلی (علیه السلام) ووتی به هسه نهی کوپی : نهی تۆ چی ده لیتی لهم باره یه وه ؟ ووتی: نهی نه میری
 باوه داران ، نه گهر که سیکه کوشتی و نه که سیکه تریشی له مردن پرگار کردو خوایش
 ده فرمویت ((وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا)) المائده ۳۲. و عدلیش (علیه السلام) له
 ههردوکیان خۆش بوو ، له (بیت المال) یش خوینه کهی دا^۱.

^۱ القضاء في الإسلام، ۱۵۴۶.

بهشی پینجهم

دامه زانندی ویلایه ته کان له سهرده می عدلی (ع) :

جی باسی یه کم

هه ریمه کانی ده وله تی نیسلامی

یه کم / شاری مه ککه ی پیروز:

کاتی عثمان ی کورپی عفان (ع) شهید کرا ، خالیدی کورپی سه عیدی کورپی عاص والی شاری مه ککه بوو، به لام کاتی عدلی (ع) بوو به خلیفه ی چواره م یه کی له برپاره کانی لابرندی خالید بوو، و (نه با قه تاده ی نه نصاری) له جیگه ی داناو ویلایه تی نه با قه تاده ییش له دوو مانگ زیاتر نه بو، نه وه بوو که عدلی (ع) ویستی پروات بو عیراق هزی کرد و قشم ی کورپی عه باسی بخاته شوینی نهو، و سه رچاوه کان باس له وه ده کهن که (قشم) حوکمی مه ککه و طانیف و شوینه کانی چواره وری کرده له یه ک کاتدا. و مه ککه ییش لهو سه رده مه دا باس و رۆلکی وای نه بوو جگه له وه رزی (حج) نه بیّت ، هه رچهنده نه میری باوه رداران عدلی (ع) به بۆنه ی نهو هه مووه شهرو ناژاوه و ناشوبانه ی دوو چاری خلیفه بوون نه ییه رژایه سه ر مه ککه و ته نانه ت هه جیشی پی نه ده کرا و نه رکی سه رۆکایه تی کردنی هه جیشی دا بوو به سه ر قشم ی کورپی عه باسدا ، نیتر پاش ماوه یه ک شاری مه ککه له نیوان هه ردوو سه رگه و ره دا (عدلی و موعاویه (ع)) له کی شمه کی شمه دا بوو هه ر ماوه یه ک یه کیکیان حوکمیان ده کرد و، موعاویه ش سوپایه کی گه و ره ی به سه ر کردایه تی (بسر کورپی ارطاة) نارد بو شاری مه ککه و به یه کجاری شاری مه ککه له ژیر ده سته لاتی نه میری باوه رداراندا نه ماو (قشم) ناچار بوو هه ل بیّت و عه لیش (ع) تاوتویی رزگار کرد نه وه ی شاری مه ککه ی کرد بوو له لای هاوړیکانی به لام شهید بوونی بوو به هوی سه رنه گرتنی نه کاره^۱.

^۱ الولاية على البلدان (۴/۲).

دووه م / شاره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) :

شاری مه‌دینه به دريژاوی سهرده‌می پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و هه‌ر سێ خه‌لیفه‌ راشیده‌که‌ی دوا‌ی خۆ‌ی پایته‌ختی ده‌وله‌تی ئیسلامی بووه ، و خه‌لیفه‌ خۆ‌ی له‌وێ نیشه‌تته‌جێ بووه و له‌وێ وه‌ حوکه‌می هه‌موو ناوچه‌کانی تری کردووه و مه‌گه‌ر له‌به‌ر سه‌فه‌ریک بۆ حه‌ج یان بۆ جیهاد له‌ ده‌دینه‌ ده‌رچووین و جینگه‌ریکیان له‌ شوینی خۆیان دانابیته‌.

به‌لام له‌سهرده‌می خه‌لیفه‌ی چواره‌مدا بارو زروفه‌که‌ گۆڤا و له‌پاش شه‌هیدبوونی عثمان (رضی الله عنه) ناچار بوو شاری مه‌دینه‌ی پایته‌خت به‌جێ به‌یته‌یت و به‌ره‌و عێراق به‌رێ بکه‌ویته‌ به‌تایبه‌ت له‌پاش ده‌رچوونی طلحه و زوبی‌ر و عائشه (رضی الله عنها) بۆ عێراق له‌ پیش ده‌ست پێکردنی جه‌نگی جه‌م‌ل^۱.

و سه‌هلی کو‌ری حنیف ی کرد به‌والی شاری مه‌دینه له‌ باتی خۆ‌ی داینا، و ماوه‌ی حوکه‌مه‌شی به‌سه‌ر مه‌دینه له‌ سالتیک زیاتر بووه، و له‌پاش لا‌بردنی نه‌و (قام ی کو‌ری عه‌باسی) کرد به‌والی نه‌وی، و له‌پاش نه‌ویش نه‌بو نه‌یویی نه‌نصاری (رضی الله عنه) کرد به‌والی و به‌رده‌وام بوو تا سالتی ۴۰‌ی کو‌چی. پاش نه‌وی که‌ (مو‌عاویه) سو‌پایه‌کی گه‌وره‌ی له‌شامه‌وه به‌رێ کرد و شاری مه‌دینه‌ی خسته ژێر کۆنترۆلی خۆیه‌وه و نه‌بو نه‌یویش ناچار بوو به‌ره‌و شاری کوفه‌ بۆ‌ی ده‌رچوو خۆ‌ی گه‌یاند به‌ نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (رضی الله عنه) .

ئیه‌تر مه‌دینه‌ی پڕ له‌نور له‌و ماوه‌یه‌دا که‌ مو‌عاویه ده‌ستی گرتبوو به‌سه‌ریدا باسیکی وای نه‌ما له‌ناز ڤووداوه هه‌نوکه‌یی و گرنه‌که‌کاندا^۲.

سییه‌م / به‌حه‌رین و عومان :

به‌حه‌رین له‌ کاتی‌کدا - عثمان - شه‌هید بوو به‌شیک بوو له‌ ویلايه‌تی به‌سه‌ره، و (ابن عامر) به‌رپرسی بۆ داده‌نا، و له‌سهرده‌می عه‌لیدا (رضی الله عنه) کۆمه‌ڵی نه‌میری به‌سه‌ریه‌وه داناوه و ناسراوترینیان (عمر کو‌ری ابی سلمه)^۳. و له‌گه‌ڵ عه‌لیدا ڤۆششت بۆ عێراق و پاشان کردی به‌والی

^۱ تاریخ خلیفه بنی خياط، ۱۸۱.

^۲ الولاية على البلدان (۳۵۷/۲).

^۳ تهذيب التهذيب (۴۵۶/۷).

به‌حره‌ين و پاش ماوه‌يه‌ك هينايه‌وه بۆ هاوپريه‌تى خۆى . و (عومانيش) هه‌ندى شوپش و ناژاوه‌ى تى كه‌وت و عدليش دوو كه‌سى نارد به‌ سوپايه‌كه‌وه بۆ شه‌وه‌ى يه‌كه‌مىيان وه‌ك والى و دووه‌مىيان وه‌ك سه‌ركرده‌ى سوپاكه‌ و له‌ويشه‌وه (يه‌مامه‌) به‌شيك بوو له‌ نيداره‌ى به‌حره‌ين.

چوارهم / يه‌مه‌ن :

كاتى عثمان (عليه‌السلام) به‌ غه‌در شه‌هيد كراو به‌يعه‌ت درا به‌عه‌لى (عليه‌السلام) و بوو به‌ خه‌ليفه‌ى نوێى موسلمانان ، و عبیدالله ی كورپى عه‌باس (عليه‌السلام) ی دانا به‌والى يه‌مه‌ن ، چونكه‌ له‌پاش شه‌هيد كردنى عثمان ، والى يه‌كانى شه‌و ناوچه‌يه‌يان به‌جى هيشت و خۆيان گه‌يانده‌ سوپاى (جمل) له‌ گه‌ل (طلحه و زوير و عاتشه) و رۆليكى گه‌وره‌يان هه‌بوو له‌ ناماده‌سازى سوپاى جه‌مه‌لدا^١.

و كوژرانى عثمان زۆر كاريگه‌رى كردبووه‌ سه‌ر ده‌روونى يه‌مه‌نيه‌كان و رق و كينه‌يان ده‌خواردوه‌ بۆ بكوژانى و هه‌ندى له‌ يه‌مه‌نيه‌كان هه‌ر به‌يعه‌تيشيان به‌عه‌لى نه‌دابوو و حه‌زيان ده‌كرد پيشتر تۆله‌ى عثمان بكره‌يته‌وه‌ شه‌وا خه‌ليفه‌ ديارى بكره‌ت، و به‌لام هه‌ركه‌ شه‌م مه‌سه‌له‌يه‌ دواكه‌وت نامه‌يان نارد بۆ موعاويه‌ له‌ پاش (ته‌حكيم)، و شه‌و يش به‌هاوكارى شه‌وان سوپاكه‌ى (بسر) ی نارد بۆ يه‌مه‌ن و ده‌ستيان گرت به‌سه‌ر ولاتى يه‌مه‌ندا و به‌لام پاش ماوه‌يه‌كى كه‌م عه‌لى (عليه‌السلام) توانى بيگيرته‌وه‌ ژيتر ده‌سته‌لاتى خۆى و (عبیدالله ی كورپى عه‌باسى) كرده‌وه‌ به‌والى و به‌رده‌وام بوو له‌سه‌ر كاره‌كه‌ى تا شه‌هيدكردنى شه‌ميرى باوه‌رداران (عليه‌السلام)^٢.

پينجه‌م / ويلايه‌تى شام :

موعاويه (عليه‌السلام) له‌سه‌رده‌مى عمر و عثمان دا (عليه‌السلام) والى ويلايه‌تى شام بوو، و كاتى عه‌لى (عليه‌السلام) بوو به‌خه‌ليفه‌ ويستى عه‌زلى بكات و له‌ جينگايدا (عبدالله ی كورپى عمر) بخته‌ شوينى، و به‌لام شه‌و داواى لي‌بووردنى كرد و باسى شه‌وه‌ى كرد كه‌ خزميه‌تى و ژن و ژنخوازى هه‌يه‌ له‌ نيوانياندا^٣.

^١ مروج الذهب للمعمرى (٢/٣٥٧).

^٢ تاريخ الطوبى (٦/٨٠-٨١).

^٣ الاتصار للصحب والال، لا (٥٠٧).

له پاش نهو هی که (ابن عمر) (رضی الله عنه) داوای لیبوردنی کرد له وەرگرتنی شه م کاره و قبول کردنی ویلایه تی شام، نه میری باوه پداران له باتی نهو (سه هلی کوری حنیف) ی هه لپوارد و ناردی، به لام هه که له شام نزیک بوویه وه سواره کانی موعاویه گرتیان و پییان ووت : نه گهر عثمان ناردوویی یا خوا به خیر بییت و نه گهر یه کیکی تر ناردوویی به زووترین کات بگه پیره وه^۱. لهو کاته دا ولاتی شام خوین ده خواره وه بو تۆله له بکوژانی عثمان به تایبته کراسه خویناویه که ی له گه ل په نجه کانی (نانه) ی خیزانی که بو بهرگری له هاوسهره که ی ژبانی به کاری هینان و نهو دوور له خواپانه به قرتاندیان به شمشیر!، و ههروه که هوالی ده ست گرتنی ناژاوه گیره کان به سهر شاری مه دینه دا و هه له اتنی بهی نومه یه لیتی به رهو شاری مه که که، و نه مهو چهندان هوکاری تر بوونه هو ی کاریگهری له سهر شامی یه کان و له سه رویانه وه موعاویه (رضی الله عنه) وه هه بوو که خو ی به تۆله سیینی شهرعی عثمان ده زانی و نهو خاوه نی خوینه که ی بوو. له بهر نه وه موعاویه هه ستا به کوژدنه وه ی خه لکی و ووتاری بو دان ده رباره ی کوشتنی عوسمان به بی تاوان به ده ستی کوژه لی دوو پوی ناژاوه گیر، که حورمه تی خوینی موسلمانیان نه گرت، له مانگی حه رامدا خوینیان پشت وله کو ی؟ له (بیت الحرام) ی شیدا!! خه لکه که هه لچوون و هاواریان لی بهرز بوویه وه که ژماره یه که له هاوه لانی پیغه مبهریان له ناو دابوو (رضی الله عنه) که یه کیکیان (مره بن کعب) بوو ووتی : نه گهر له زاری پیغه مبهروه نه مبیستایه ههر باسیشم نه ده کرد، باسی فیتنه و ناژاوه ی کرد که نزیک بوته وه، و پیاو ی که ده م و چاوی هه لبه ستبوو له و ی وه تیپه ری و پیغه مبه ر (رضی الله عنه) فهرمووی (هذا يومئذ علی الهدی) واته: لهو پۆژده نا شه پیاه له سهر هیدایه ت و پتبازی خوایه، و منیش هه ستام و چووم بۆلای ده بینم عثمانی کوری عه فانه، و ده م و چاویم لاداو پیم ووت نهو پیاهویه، فهرمووی به لی^۲.

فهرمووده یه کی تریش جگه له مه ی باسمان کرد، کاریگهری گه وری هه بوو له سهر سووریون له سهر بهرنامه ی عثمان و خو سازدان بو تۆله سه ندنه وه له بکوژانی که نوعمانی کوری به شیر (رضی الله عنه) له عانشه وه ده گیر پته وه که وتویه تی: پیغه مبه ری خوا (رضی الله عنه) ناردی به داوای عثمان ی کوری عه فاندا و

^۱ صحیح سنن ابن ماجه (۲۴/۱).

^۲ مسند احمد ۵ (۲۴۰۴۵) حدیث صحیح.

ئەوئىش خىرا ھات بۆلەي پىتغەمبەرىش(ﷺ) چوۋ بەرەو پرووى و دەستى دا بەھەردوۋ شانىدا
 فەرموۋى " يا عثمان ان الله عسى ان يلبسك قميصاً فان أرادك المنافقون على خلعه فلا تخلعه
 حتى تلقانى " سى جار دووبارەي كىرەو، واتە: ئەي عوسمان لەوانەيە خۇاي گەورە كراسىك بىكاته
 بەرت، ئەگەر دوۋرەكان بىيانەۋىت لەبەرت دايىكەن تۆ ھەرداي نەكەنىت تا دەگەيتە من، و
 منىش پىم ووت ئەي دايىكى باۋەرداران تۆ ئەم فەرمودەيت لەلەيە؟ عائشەش (ﷺ) ووتى: بىرم
 چۆتەو ۋەللاھى نايەتەو بىرم ، و دەلتى بۆ موعاۋىيەم باس كىرد بەلام بەوھش پازى نەبو، تا
 نامەي نوۋسى بۆ دايىكى باۋەرداران كە ئەو بەنوسىن بۆم بنىرىت و ئەوئىش بۆي نوۋسى^۱.

سورىبون لەسەر جى بەجىكردنى حوكمى قورئان بەسەر بىكوۋانى عثماندا ھۆي سەردەكى
 بوو بۆ قبول نەكردنى خەلكى شام بە بەيەت دان بە علي (ﷺ) ، و لەبەر ئەو نەبو، كە
 موعاۋىيە ھەز بە كورسى دەستەلات بىكات و لەو پىناۋەدا خۆتىنى مۇسلمانان بىرىت، و ھەرگىز
 خۆي بەشياۋى ئەو مەقامە نەزائىۋە و لەو دۇنياۋو كە علي (ﷺ) يەككە لە (۶) كەسەي
 كە ئەھلى شورا بوون بە درىۋاىي حوكمى ئىسلام لە سەردەمى پىتغەمبەرەو تا خەلىفەكەي پىش
 خۆي^۲.

ئەبى مۇسلىم الخولانى ووتى بە موعاۋىيە: تۆ كىبەركى لەگەل عەلىدا دەكەيت، يان تۆ خۆت
 بەئاستى ئەو دەزانىت؟ ووتى: نەبەخوا، من چاك دەزانم ئەو لەمن باشترە، و لەمن شايان ترە،
 بەلام ئايا نازانن عثمان بەستەم كوۋرا، و منىش ئامۇزايىم و خاۋەنى خۆتەكەيم، و بۆۋنە لاي و
 پىي بلتىن: با بىكوۋانى عوسمان بەداتە دەست و منىش خۆم دەدەمە دەستى ئەو، و قەسەيان لەگەل
 عەلىدا كىرد و قبولى نەبو، وتى: جارى با بەيەت بەدن و مەھكەمەيان لەسەر مەنە و
 موعاۋىيەش بەمە پازى نەبو^۳.

بەلام جىگەي داخە كە ھەندى لە نوسەرەكان بە ھەۋائە دەمىان لەم مەسەلە ترىناكە كوتاوە
 و موعاۋىيەيان بەو تاۋانبار كىردوۋە كە كى بىركىي ھاشىي يەكانى كىردوۋە و نەرىتى سەردەمى

^۱ فتح الباري (۹۲/۱۳).

^۲ خلافة علي بن ابي طالب لا ۱۱۲.

^۳ ولا مصر للكندي، ص ۴۲-۴۳.

نه‌فامی زیندوو کردۆته‌وه و ئوممه‌وی و هاشمی زیندوو کردۆته‌وه وه‌ك عباس محمود عقاد له (عبقریه علي) دا و نوسه‌رانی تریش باسیان کردوه^۱.

شده شدم / ویلایه تی جدزیره:

دورگه‌ی عه‌ره‌بی به درێژایی خه‌لافه‌تی عه‌ثمان به‌شه‌یک بووه له ویلایه‌تی شام و له‌پاش شه‌هید کردنی عه‌ثمان (ﷺ) و شام له ژێر ده‌ستی مو‌عویه‌دا بووه و عه‌یراقیش به‌ده‌ستی عه‌لیه‌وه بووه، نهمچه دورگه‌یش له‌و نه‌توانه‌دا پێ گه‌رابوو هه‌ر جاره ولایه‌کیان ده‌ستیان ده‌گه‌رت به‌سه‌ریدا و له‌و کاته‌ی عه‌لی (ﷺ) ده‌ستی به‌سه‌ریدا رۆشیت (الاشتر) ی کرد به‌والی به‌سه‌ریه‌وه.

نه‌و ناوچه‌یه‌بوو بو به‌ جێگای نه‌و هاوه‌لانه‌ی خۆیان دوور ده‌گه‌رت له‌ جه‌نگی براکوژی و له‌وێ گۆشه‌گیر بوون.

حدوتہم / ویلا یہ تی میسر:

کاتی عثمانی کوپی عەفان (ﷺ) شەهید کرا، والی میسر " محمدی کوپی ابی حوزیفە " بوو
 که بەزۆری خۆی سەپاندبوو بەسەر ئەو ناوچەیەداو عثمان پازی نەبوو پیتی، و لەپاش مردنی
 عثمان، عەلی بوو بە خەلیفە و تاماوێکی کورت لەو پۆستەدا هیشتیەو، موعاویە سوپایەکی
 بەرەو میسر برد و توانیان محمدی کوپی ابی حەزیفە بگرن و بیکەنە زیندانەو و پاشتریش کوژرا^۲.
 عەلی (ﷺ) ئەو محمدی دانەنابوو بەوالی بەلام لەبەر هەر هۆیک بوو هیشتی یەو تا ماوێک،
 بەلام پاش لەناو چوونی بەدەستی سوپای موعاویە، عەلی (ﷺ) هەستا بەدیاری کردنی والی
 نوێ بۆ ولایەتی میسر (قەیسێ کوپی سەعدی ئەنصاری) نارد بۆ ئەوێ و پیتی ووت:

برۆ بۆ میسر، من تۆم کرد به والی نهوی، و برۆ خۆت بچه پێ و متمانهت به کێ ههیه له گهڵ
خۆت بیهه بۆ نهوی، و له گهڵ سهربازه کاندای، چونکه نه مه زۆر گرنگه بۆ ترساندنێ دوژمنان و

¹ الكامل في التاريخ (٢ / ٣٥٤).

² ولاية مصر، ص ٤٤.

دلخۆش کردنی دۆستان، نه گهر - انشاء الله - به بې وې گه‌یشتیته نه‌وې له گه‌ل چا که کاراندا چاک به و توندیش به له گه‌ل گومان لی‌کراواندا و نه‌رم به له گه‌ل میلله ته که‌دا، چونکه نه‌رمی به‌ره که‌ته^۱.
 سه‌عدیش به شیوه‌یه‌کی لی‌زانانه و حکیمانه چووه ناو میسر هوه له‌به‌ر ده‌رگای شاردا هاتنه
 ری‌گای پی‌یان ووت: تو کی‌یت و چۆن هاتویت؟ ووتی: سه‌عدی کو‌پی قه‌یسم و یه‌کینم له
 هه‌له‌اتوانی عثمانی غه‌در لی‌کراو! ئیتر نه‌وانیش به خیر هاتنیان کردو کردیانه ژووره‌وه. پاش
 نه‌وې گه‌یشته میسر و له (فسطاط) چووه سه‌ر مین‌به‌ر و ووتاریکی بو دان وتیایدا نامه‌ی
 نه‌میری باوه‌ر دارانی بو خویندنه‌وه و ناردنی خۆی وه‌ک والی پی‌ راگه‌یاندن و خه‌لکه‌که‌ش بوون به
 دوویه‌شه‌وه نیوه‌یان قبولیان کرد و به‌یعه‌تیان دا به‌ عدلی و نیوه‌شیان هه‌ر داوای خوینی عثمانیان
 ده‌کرد و چوونه مالی خۆیان. و قه‌یس زۆر حکیمانه جولایه‌وه له‌گه‌ل نه‌یاره‌کانیدا و زۆری لی
 نه‌کردن بو به‌یعت دان به‌ عدلی و نه‌ک هه‌ر نه‌وه‌نده به‌لکو یارمه‌تی و سالانه‌که‌ی بو ده‌ناردنه
 ماله‌کانی خۆیان و هه‌ندی که‌سیشی ته‌رخان کردبوو که‌ ری‌زیان بگری‌ت و چاک بی‌ت له‌گه‌لیاندا^۲.
 نه‌و هه‌ل‌سوکه‌وته جوان و نه‌رم و نیانه‌ی قه‌یس بوو به‌ هۆی نه‌وې که‌ له‌میسردا نه‌یاری نه‌ماو
 نارامی و خۆشی پروی کرده ولاتی میسر، و پی‌اوانی ئیداری دانا و پۆلیسی تاعین کرد و
 ده‌سته‌لاتی به‌هیزو گه‌وره بوو تاوای لی‌هات مو‌عاویه هه‌یه‌تی ده‌کرد له‌ هی‌زی سه‌ریازی قه‌یس ی
 کو‌پی سه‌عد و نامه‌ گۆ‌رینه‌وه له‌نیوانیاندا هه‌بوو، تا وای لی‌هاتبوو له‌گه‌ل مو‌عاویه و ئیداره‌که‌یدا
 دۆستانی عدلی گومانی نه‌وه‌یان لیده‌کرد که‌ گۆ‌راپی‌ت و بوپی‌ت به‌ لایه‌نگری نه‌وان، و داوایان له
 نه‌میری باوه‌ر داران ده‌کرد که‌ لایبات و بی‌گۆ‌ری‌ت و نه‌ویش ده‌یووت: بی‌ قه‌زا بن شتی وای
 نه‌کردوه وازم لی‌بینن، هه‌ر وازیان لی‌ نه‌هینا تا به‌قه‌سی کردن و نامه‌ی بو ناردو بو‌ی نووسی: من
 پی‌ویستیم پی‌ته لای خۆم و که‌سی‌ک دابنی له‌ شوینی خۆت و خویش خیرا وه‌روه بو‌لای خۆم^۳.
 (مالیک الاشتر) ی له‌ جیاتیدا داناو به‌لام نه‌و پی‌اوه گه‌یشته ده‌ریای سور و له‌وې گیانی سپارد و
 داخ له‌دلان نه‌و مردنه پاکه‌یان داوه‌ته پا‌ل مو‌عاویه (رضی‌الله‌عنیه) که‌ گوايه نه‌و ده‌ستی هه‌بووه له‌ ده‌مان
 خوارد کردنیدا!

^۱ هه‌مان سه‌ره‌اره.

^۲ ولا‌ة مصر لا (۴۵ - ۴۶) رجاله‌ ثلاث.

^۳ ولا‌ة مصر لا ۵۰.

به لّام ابن كثير و ابن خلدون و كهسانى تریش نهم ههواله زۆر به دوور ده زانن كه موعاويه كه هاوه لتيكى دلسوزى پيغه مبهري خوا بووه (عليه السلام). پاشتر عهلى (عليه السلام) عمده كورى نه بو به كرى صديق ديارى ده كات وهك والى ميسر و كاتى ده پروات بۆ نهوى قهيس لهوى بوو، بۆيه عمده داناو كۆمه لى نامۆزگارى دۆستانه و برايانه كرد ده رياره ي چۆنيه تى هه لّس و كهوتى دروست له گه لّ گه لى ميسردا.

و پيى ووت: هه ر چه نده من لا براوم بۆ تۆ، به لّام نهمه رپم ليتنا گريت كۆمه لى نامۆزگارى برايانه ت بكهم، يه كيّك له وانه واز له و كه سانه بينه كه داواى خوينى عثمان ده كهن و به يعهت به عه لى نادهن و له گه ليان باش به نه گه ر هاتنه لات رپزيان بگهرو نه گه ر نه شهاتن مه نيّره به دواياندا، و نه گه ر پيّت كرا له گه لّ مردووى موسلماناندا برۆ بۆسه ر قهبران و سه ردانى نه خۆش بكه، چونكه تۆ به مه ليت كه م نابيّه وه^١. نه وه بوو تا ماوه يهك به و جوّره ي ده كرد و ژيان له ميسردا ناسايى بوو به لّام ورده ورده نامۆزگاريه كانى قهيسى پشت گوئى خست، و ده ستى كرد به نا په حهت كردنى نه و كه سانه ي كه به يعه تيان به علي نه دا بوو، داواى به يعه تى ليّده كردن و كۆمه لى چه كداريشى نارد و ماله كانى سوتانن و هه نديكيانى زيندانى كرد و نه وانيش ده ستيان دايه دژايه تى كردنى^٢. پاشتر هه ل بۆ موعاويه هه لكهوت و په يوه ندى خۆى توند كرد له گه لّ نه و كه سانه دا كه نه يارى عمه د بوون، و به سوپايه كى گه و ره وه دايا به سه ر ميسردا به سه ر كرايه تى - عه مرى كورى عاص (عليه السلام) - و پاش كۆمه لى جهنگى گه و ره و خويناوى توانيان ده ست بگرن به سه ر ميسردا و (عمه د) بگرن و شه هيدى بكهن و به و جوّره ميسريش له ده ستى نيمام عه لى (عليه السلام) ده رچوو و بوو به ويلايه تيكي سه ر به حوكمى شام و موعاويه سه ر په رشتى ده كرد نهمه له سالى (٣٨)ى كۆچيدا بوو.

^١ الكامل في التاريخ (/) .

^٢ خلافة علي بن ابي طالب، ص ١٠٧.

هه‌هه‌هه‌هه / وئلایه‌تی به‌سه‌ره:

ئه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (ع) عه‌ثمانی کۆپی حه‌نیف الانصاری دیاری کرد بۆ والی به‌سه‌ره پاش ئه‌وه‌ی که والیه‌که‌ی پێش ئه‌و (عه‌دالله ی کۆپی عاصیر) ده‌ستی له کار که‌شانه‌وه و گه‌راپه‌وه شاری مه‌که‌که‌ی پیروژ، ئه‌م عه‌ثمانه پیاویکی زۆر شاره‌زا بوو له ئیش و کار و ورده‌کاری ی ئه‌و ناوچه‌یه‌ چونکه پێشتر عمر (ع) داینا بوو به‌سه‌ره (خه‌راج) و دیاری کردنی پویه‌ری عیراق، و عه‌ثمان به‌ شیوه‌یه‌کی جوان پۆشته ناو به‌سه‌ره‌وه، به‌لام خه‌لکی به‌سه‌ره بوون به‌ سێ به‌شه‌وه، به‌شیکیان به‌یعه‌تیان دا به‌ عه‌لی و هاته‌نه ناو کۆمه‌له‌وه و کۆمه‌لێکیش دووره‌په‌ریز بوون و سه‌ر به‌هیچ لایه‌ک نه‌بوون، و کۆمه‌لێکی تر به‌یعه‌تیان نه‌دا...^۱

ماوه‌یه‌کی که‌م له‌وئ والی بوو، نیتێر طلحه و زوبییر و عائشه به‌ره‌و به‌سه‌ره هاته‌ن له پێش پودانی جه‌نگی جه‌مه‌ل و داوای تۆله‌ی عه‌ثمانیان ده‌کرد (ع) و کاره‌که له‌ده‌ست ده‌رچوو گه‌یشته شه‌رو کوشتار، و ماوه‌یه‌کی که‌م پێش ده‌ست پێکردنی جه‌نگی (جه‌مه‌ل) عه‌ثمانی کۆپی حه‌نیف به‌سه‌ره‌ی به‌جئ هێشت و به‌ره‌و کوفه‌ که‌وته پێ و له‌ریگا‌دا گه‌یشته عه‌لی (ع).

له پاش جه‌نگی جه‌مه‌ل و سه‌رکه‌وتنی ئه‌میری باوه‌رداران، و مانه‌وه‌ی له‌ناو شاری به‌سه‌ره‌دا بۆ ماوه‌یه‌ک و له‌پاش ئه‌وه عه‌دالله ی کۆپی عه‌باسی کرد به‌والی ئه‌وه‌ی و (زیادی کۆپی ابیه) یشی کرد به‌ به‌رپرسی خه‌راج (دارایی).

و پاشان به‌ (ابن عه‌باس) ی ووت: سوود له‌ شاره‌زایی و عه‌قل و سیاسه‌تی ووردی زیاد وه‌ریگه‌ره^۲. و هه‌ندئ نامۆزگاری پێشکه‌ش کردو پێی ووت:

"أوصیک بتقوی الله - عز وجل - و العدل مع ولاک الله امره ، اتسع للناس بوجهک و علمک و حکمک و ایاک و الإحن فإنها تمیت القلب و الحق، و اعلم انما قریک من الله بعدک من النار، و ما قریک من النار بعدک من الله، و اذکر الله و لا تکن من الغافلین"^۳.

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۵۸۰).

^۲ وقعة الصفین للنقدی، لا ۱۰۵.

^۳ سيرة اعلام النبلاء (۳/ ۳۵۱).

واته: نامۆزگاریت ده کهم له خوای - عز وجل - بترسه و دادپهروهه به له گهڵ ئهوکه سانهی خوا کردوونی به ژێر دهسته، ده خیلێ بێ پقاوی و کینه له دڵ مهبه چونکه دڵ و حهق ده مرینیت، و بزانه ئهوهی له خوا نزیکت بکاتهوه له ناگر دورت ده خاتهوه و ئهوهی له ناگر نزیکت بکاتهوه له خوا دورت ده خاتهوه، و یادی خوا زۆر بکهو له غافل و بێ ناگیان مهبه.¹

هندی له نوسهره به ناو موسلمانان ده (طه حسین) له (علی و نبوه) دا هندی ناما قولی ده باره ی هه لویستی (ابن عباس) باس ده کات سه باره به عه لی، که پیاویکی دۆراو ناتوانیت پیاویکی مه زنی ده (ابن عباس) "بپیویت که (اعمش) ده گپێتته وه ده لیت سالیکیان (ابن عباس) نه میری هه ج بوو و وتاریکی وای بو داین که خۆم پینه گیرا و وتم تا ئیستا وتاری وام نه بیستوه و نه گهر فارس و پۆم و تورکه کان بیان بیستایه موسلمان ده بوون.²

نۆیه م / ویلایه تی کوفه:

ویلایه تی کوفه له سه رده می عثماندا (رضی الله عنه) (ابو موسی الاشعری) (رضی الله عنه) والی بووه به سه ریوه که هاوه لیکێ به ریزی پیغه مبه ری خوا بووه و پاوی زۆریک له فه رموده کانی بووه، و له پاش شه هید کردنی عثمان (رضی الله عنه) عه لی کوپی نه بو طالیب له هه مان پله و مه قامدا هه شتیه وه و نه ویش به یعه تی له خه لکه که وه رگرت بو عه لی و له و باره یوه نامه یه کی بو نووسی و تیایدا پیی پاگه یاند که زۆریه ی خه لکی کوفه قبولی به یعه تدانیان کردوه بۆی.³

کاتی نه میری باوه رداران (رضی الله عنه) له مه دینه به ره و عیراق ده رچوو ده باره ی نه بو موسی پرسیاری کرد و له رێگا پیاویکی پی گه یشت و عه لی (رضی الله عنه) هه مان پرسیاری لیکرد و نه ویش وتی: نه گهر بو ناشته وایی و صولح هاتویت، نه وه نه بو موسا نه هلی صولح و ناشتی یه، و به لام نه گهر به نیازی شه رو کوشتار هاتویت نه وه نه و له گه ل شه رکردندا نیه، و عه لیش فه رموی "وه للاهی جگه له صولح و ناشته وایی هه یج مه به ستیکم نیه تا وه لايمان ده داته وه.⁴

¹ تاریخ الطبری (۵ / ۶۷).

² هه مان سه رچاوه (۵ / ۵۱۱).

³ هه مان سه رچاوه (۵ / ۵۱۷ - ۵۱۹).

بەلام كاتى ئىمامى عدلى (ﷺ) عمارى كوپى ياسرو محمدى كوپى ئەبو بەكر و جەسەنى كوپى خۆى نارد بۆ كوفە تا لەگەلئاندا بن لە جەنگيان دژى بەيەت نەدەران لە (جەمەل) دا، و خەلكى كوفەيش لە ئەبو موسايان پەرسى و ئەويش ووتى: خۆتان دەزانن، بەلام ئەگەر قىامەتى خۆتان دەوئەت مەپۆن بۆ شەپ، و ئەگەر دنياشتان دەوئەت بپۆن ئيتەر خۆتان سەپشك بن .

بەلام پاش ماوەيك زۆرئەك لە خەلكى كوفە پازى بوون لەگەل (حسن) دا بن و بچەنگن لەگەل نەيارانى خىلافەتدا، و نزىكەى (٩) ھەزار چەكداريان خستە پى لەگەلئاندا ئيتەر لەو كاتە بەدوا ئەبو موسا والى كوفە نەبوو بەلكو پۆشتەو بۆ شارى مەدينە و لەو ئاژاوەيە بەدوور بوو.

دەيەم / ويلايەتەكانى پۆژەلەت:

١- فارس:

سەرچاوەكان ئاماژە بۆ ئەو دەكەن كە ئەميرى باوەرداران (ﷺ) سەھلى كوپى جەنفي ئەنصارى (ﷺ) كرد بەوالى ئەو ناوچەيە، و پاشان لە سالى ٣٧ ك فارسەكان ھەلئان تۆراند و دەستيان دايە ئاژاوە و عدليش (ﷺ) پەيوەندى كرد بە (ابن عباس) ھو كە لەو كاتەدا والى بەسرە بوو پى ووت: چارەسەرى كيشەى فارس بكە و ئەويش پاش تاوتوى كردن و ليكۆلئەو ھەستا بە ناردنى يارمەتى دەرەكەى خۆى (زيادى كوپى ابيە) نارد بۆ ناويان بە (٤) ھەزار موحاھيدەو و ئەو ئاژاوە و ھەلتۆراندەى دامركاندەو و ھەزەكەى ئاسايى كردەو و تا كۆتايى ھوكمى عدلى (ﷺ) بەوالى فارس مايەو^١.

٢- خوراسان :

خوراسان ويلايەتئەكى زۆر فراوان بوو، و راستەوخۆ پەيوەندى لەگەل ويلايەتى بەسرەدا ھەبوو بە دريژايى سەردەمى خەليفە راشيدەكان، و يەكەم والى كە عدلى (ﷺ) پاش بەيەت پىدانى داينا بەسەريەو (عبدالرحمن ي كوپى ئەجى).

^١ الولاية على البلدان (١٢/٢).

سجستانیش له خوراسانهوه نزيك بوو، په يوه ندى به والى به سره وه هه بوو، له پاش پوداوى نه خواراوى (جه مەل) لات و لوت (صعلوك) ه كانى عده رب شوپشيان نايه وه و خراپه كارانيان له و ناوه دا به رپا كرد، تا عدلى (عليه السلام) جوابى نارد بو (ابن عباس) كه نه ميريك بنيرت به سوپايه كه وه و چاره سهرى نه و ناژاويه بكات و نه ویش (رهبعى كوپى كه نسى عه نهرى) نارد بو نه وى و سه علوكه كانى عده بهى لابرډ و نارامى و ناسايشى بو نه و ولاته گتپايه وه^۱.

تا بهم شيويهى پيشو بو مان دهرده كه ورت كه نه ميرى باوه پداران چهند هه ولى له راده به دهر و ناره حهتى و سه رتيشه توش بووه تا نه و هه موو كيشانهى ناو نه و هه رتيمانهى چاره سهر كردووه و هه رتيم به هه رتيم چاره سهرى ناكوكى و ناژاوه ناوخويى يه كانى كردووه.

نه مدهش سه ره راي نه وهى كه موعاويهى براى له شامدا گه وره ترين كيشهى بو دروست كردبوو و هه روهك زورى له هاوه له كانى پيغه مبه رى خوا (عليه السلام) گوشه گير بوون و پشتى خه ليفهى چواره ميان به ردا بوو كردبوويان به پارويه كى نه رم و ناسان بو نه ياره كانى .

هه روهك دروست بوونى خه واريجه كان له دواساته كانى ژيانيدا نه رك و ناگاو خهريك بوونيكى زياترى بو دروست بوو، كه به جوړه ها شيوه دژايه تيان ده كرد و شهريان ده كرد.

به لام ليړه دا جيگه خويه تى ناماژه بو نه وه بكه م كه موعاويه (عليه السلام) به دريوايى سه رده مى خيلافه تى عدلى (عليه السلام) داواى خيلافه تى نه كردووه و داواى به يعه تى له موسلمانانى شام نه كردووه، به لكو هه ر پي ووتراوه (امير) و به عدلىش ووتراوه (امير المؤمنين) و له پاش شهيد كردنى عدلى (عليه السلام) له سالى (۶۰) ي كوچيدا نيت موعاويه به رامبه رى نه ماو كيشه كه بو نه و يه كلا بوويه وه^۲.

^۱ الاخبار الطوال، ص (۱۵۳).

^۲ و تمى و مرگيت.

جیباسی دووهم

دیاری کردنی (والی) یه کان له سهرده می عه لیدا (ﷺ):

عهلی (ﷺ) له کاتی کدا هه لێژێردرا به خه لیفه، ولاتی گه وهری نیسلا می پرپوو بوو له پشیتی و ئاژاوه گێپی و کەس به کەسه وه نه بوو و ته نانه ت نه م ئاژاوه گێپیه پایته ختی نیسلا میشی گرتوه که مه دینه بوو، بۆیه دلسۆزان هه ستیان به ترسناکی نه و بارودۆخه کرد و هه ریه که و به جۆری نامۆزگارییان پێشکەش به خه لیفه ی نوی ده کرد (ﷺ) به تایبەت له لایه نی دانان و لابر دنی (والی) هه ریمه کان^۱.

یه که م/ هه لویستی خودی عه لی له والیه کانی عثمان:

۱- هه لویستی عه لی (ﷺ) له والیه کانی عوسمان.

نه میری با وه پداران (ﷺ) باش هه ستی به وه ده کرد که هۆی سهره کی ئاژاوه کان، نه وه بوو که کۆمه لێ له خه لکی له والیه کانی عوسمان (ﷺ) پازی نه بوون، و نه وه ش به هانه یه کی باش بوو به ده ستی ئاژاوه گێپانه وه بۆ دژایه تی کردنی عثمان. (ابن عباس) (ﷺ) ده لیت: عثمان پێش نه وه ی شه هید بپیت منی کرد به نه میری هه ج و کاتی گه پامه وه خۆی شه هید کرابوو، به یعه تیش به عه لی درابوو، چووم بۆلای بۆ ماله که ی خۆی و ده بینم (موغیره ی کورپی شوعبه) ی به ته نها له لایه و منیان له ده ره وه دانا تا نه و هاته ده ره وه، پاشان چووم بۆلای عه لی و پیم ووت: نه مه ی پۆشته ده ره وه چی پی وتیت؟ پێش نه م جاره پیی و وتم: جواب بنیره بۆ عبدا لله ی کورپی عامیر و موعاویه و باقی والیه کانی عثمان، که هه مویان له پله و مه قامی خزیان بیننه وه و نه وانیش به یعه تت له خه لکی بۆ وه رده گرن و ولات نارام و سه قامگیر ده که ن،

منیش سه رم بادا و و تم: وه للاهی نه گه ر یه ک سه عاتیش خه لیفه بم هه ول ده دم پای خۆم جی به جی بکه م و نه و که سانه له ده سه لات دوور بجه مه وه. نه و جاره به جی هی شتم و خۆیشی

^۱ الولاية على البلدان (۲/۲۷).

دهيزای که له سدر هه له یه، وا ئیستا گه راوه ته وه لام و پیم ده لیت: من نهو جار شتیکم پی و تیت به لام به قسدت نه کردم، و من دواي نهوه پایه کی ترم بۆ هاتوه، وه ده لیم هدر وابکه که خۆت پیّت خۆشه و هه موویان لابییه و کۆمه لێ والی خاوهن متمانه دابنی، چونکه خوا بیوهی کردین و نهوانهش له ده رهتانی درکێک ناسان ترن.

(ابن عباس) ده لیت: منیش پیم ووت: یه کهم جار نامۆزگاری کهرت بسو، به لام دووهم جار غهشی لیکردیت عهلی (رضی الله عنه) ووتی: نامۆزگاری چی کردووم؟ (ابن عباس) ووتی: تو چاک ده زانیت موعاویه کهمی ههزی دنیایی تیدا یه نه گهر له شوینی خۆی دات بنایه ته وه گزنگ نه بوو له لای کێ نه میری باوه رداران ده بیّت، به لام هه که لات برد ووتی: عهلی نه م خیل افه ته ی به بی راویژی هه موو موسلمانان وه رگرتوه و به به رچاویه وه هاو پیکه مان کوژراوه، و خه لکت لی هان ده دات^۱.

نه م پیاویه ته ی سه ره وه زۆر لاوازه و پرووداوه میژوویه کان به درۆی ده خه نه وه چونکه هاوه لانی نازداری پیغه مبه ر (رضی الله عنه) وه ک موعاویه به دنیاویست و موغیره ش به غه شکه ر داده نیّت!! که حاشا له و پیاوانه ی خودا، ئی پاشان پیاوانی وه ک موعاویه نه گهر شایسته ی نه میری نه بوایه، نهیده توانی (۲۰) ساڵ والی بیّت و ئی عبدالله ی کوپی عامیر له فتوحاته کانی ئیسلامدا دهستیکی بالایی هه بوو توانی ئیسلام بگه یه نیته چیاکانی کابل له نه فغانستان! به لام تانه دان له والیه کانی عثمان (رضی الله عنه) کاری ناژاوه گیره کان بوو، عه لیش (رضی الله عنه) ویستی به دلی نهوان بکات تا واز له گیره شیوینی بهینن و نارامی و سه قامگیری بۆ ده ولته تی ئیسلام بگیری نه وه^۲.

۲- هه لویستی عهلی (رضی الله عنه) له دانانی عثمان (رضی الله عنه) هه ندی له خزمه کانی به والی هه ریمه کان: هه ندی له نوسه ره کان ناماژه بۆ مه سه له ی دیاری کردن و دانانی والی هه ریمه کان ده کهن که گوایه عثمان و عهلی (رضی الله عنه) خزمه کانی خۆیانیان داناوه که هه رچهنده وردیش بینه وه ده بینن، له (۱۸) والی عثمان (رضی الله عنه) ته نها (۵) کهسیان خزمی خۆی بسو که نه مانه بسوون: موعاویه و

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۴۶۱-۴۶۳).

^۲ ووتی و مرگیز.

عبدالله بن سعد و عبدالله ی کورپی عامیر وکه پیش نهوهی شهیدیش بکریت دوانیانی عهزل کرد که وهلیدی کورپی عهقهبه و سهعیدی کورپی عاص و له کوفهیش عدزلی کردن که عاده‌تیاں وابوو له‌هیچ والیهک پازی نه‌بوون و هه‌موویان به بیانو بوون^۱.

و هه‌موو نهو خزمانه‌شی که داینا‌بوون له‌بهر لی‌هاتووی و لی‌وه‌شاهویی خزیان بوو نهک له‌بهر نهوهی که ته‌نها خزمی خوی بوون ، که توانیان عه‌دل و داد‌په‌روه‌ری و نارامیش سه‌قامگیر بکه‌ن له هه‌ری‌مه‌کانی‌اندا، نه‌میری باوه‌پ‌دارانیش عه‌لی (علیه‌السلام) له‌سه‌ر پرۆ‌گرام و به‌رنامه‌ی عثمان به‌رده‌وام بوو، هه‌ستا به دانانی که‌سانی لی‌هاتوو، خواناس له‌ناو خزمه‌کانیدا و کردنی به‌والی هه‌ری‌مه‌کان که پشتی به‌ست به نامۆ‌زاکانی که کورپانی عه‌باسی کورپی عبدالمطلب بوون، و هه‌موو لی‌کۆ‌لینه‌وه‌کان نه‌وه ده‌سه‌لمی‌تن که هه‌ری‌ه‌که له عثمان و عه‌لی (علیه‌السلام) له‌بهر لی‌هاتووی و به‌توانایی نه‌فه‌ریان هه‌ل‌پ‌ژاردوو ه‌بۆ به‌رپر‌سیاری‌تی نی‌تر نه‌و که‌سه خزم بو‌ی‌ت یا‌ن بی‌گانه به‌لایانه‌وه گرنگ نه‌بووه، به‌لکو گرنگ نه‌وه بووه که د‌ل‌سۆز بن بۆ نی‌سلام و به‌وه‌فا بو‌وین بۆ خه‌لیفه‌ی موس‌لمانان و له‌ناو هه‌ری‌مه‌کانیشدا داد‌په‌روه‌ر و چاک بو‌وین .

هه‌ر چه‌نده ئی‌مامی عه‌لی (علیه‌السلام) (۳۶) والی هه‌بووه که (۱۱) که‌سیان له نه‌ن‌صاره‌کان بوون و (۷) حه‌وتیان له قه‌ره‌یش و چواریان له‌نه‌وه‌کانی عه‌باس بوون^۲.

دووه‌م / چاودیری کردن و ئا‌پ‌استه کردنی به‌رپر‌سه‌کان له‌لایه‌ن نه‌میری باوه‌پ‌دارانه‌وه :
نه‌میری باوه‌پ‌داران وا‌خوی پی‌وه گرت‌بوو به‌رده‌وام چاودیری والی و کاربه‌ده‌سته‌کانی ده‌کرد و له‌باره‌یان‌وه پر‌سیاری ده‌کرد و بۆ نه‌و کاره‌یش کۆمه‌ل‌ئی هۆ‌کاری به‌کارده‌ه‌یتا ، له‌وانه :
پش‌کنه‌ر و چاودیری ده‌نارد و پر‌سیاریان له خه‌ل‌که ژ‌یر ده‌سته‌که‌یان ده‌کرد و هه‌ندی کاتیش له‌کاربه‌ده‌ستیک هه‌وال‌ئی کاربه‌ده‌سته‌کانی تری ده‌پرسی، و نامه‌ی نارد بۆ که‌عبی کورپی مالیک :
که‌که‌سی‌ک له‌جی‌گه‌ی خزی داب‌نی و چه‌ند که‌سی‌ک له‌گه‌ل‌ خۆ‌تدا به‌ره‌و تا ده‌گه‌یه‌ ناو زه‌وی - کوره

^۱ حقیة من التاريخ لا ۷۵.

^۲ عصر الخلافة الراشدة لا ۱۲۹.

- و لهوئى دهر باره‌ی کاربه‌ده‌ستانم پرسیار له خه‌لکى ناوچه‌که بکه و هه‌والئى هه‌ئس و کهوت و ره‌وشتیان بپرسه بۆم^۱.

هه‌ندئى کات چاودێره‌کانى حکومه‌تى ئیسلامى به‌ره‌سمى دای ده‌نان و ناسراو بوون و هه‌ندئى کاتیش وا پتویستى ده‌کرد که که‌سانى نه‌ناسراو بن و جیگه‌ی گومان نه‌بن و والى و کاربه‌ده‌سته‌کان نه‌یان ناسن و نه‌شزانن بۆچى هاتوون^۲.

جارى وا ده‌بوون خه‌لکى هه‌مان ویلايه‌ت بوون، جارى وایش هه‌بوو ده‌چوون بۆ چاودێرى ویلايه‌ته‌کانى تر بۆ راپه‌راندنى کارى چاودێرى کردنه‌که.

و هه‌ندئى کاتیش راشکاوانه‌ ده‌رگای ده‌خسته‌ سه‌ر پشت بۆیه‌که به‌یه‌که‌ی دانیشتوانى نه‌و هه‌ریمه‌ که‌چى ره‌خنه‌ و گله‌یى و گازنده‌یه‌کیان هه‌یه‌ یان به‌ناشکرا بیگه‌یه‌نن به‌ خه‌لیفه‌ یان نه‌گه‌ر نایشوێرن باوه‌ك راپۆرتیكى نه‌یئى بینووسن و بیگه‌یه‌ننه‌ نه‌میری باوه‌رداران .

و هه‌ر کاتى له‌و سکاڵایانه‌دا سته‌م و ناعه‌داله‌تى نه‌و والیانه‌ی تێدا ده‌رخرایت عه‌لى (عليه السلام) فەرموویه‌تى

" اللهم انى لم آمرهم ان يظلموا خلقك او يتركوا حقك " واته : نه‌ی خواى په‌روه‌ردگارم من فەرمانم پى نه‌داون که زوڵم و سته‌م له‌ دروستکراوه‌کانى تۆ بکه‌ن یان مافیکی تۆ پشت گری بجه‌ن. و هه‌ندئى کاتیش له‌سه‌ر نه‌و راپۆرتانه‌ کارى جدی ده‌کرد و نه‌و والیانه‌ی زیندانی ده‌کرد و به‌داریش دارکاری ده‌کردن نه‌گه‌ر تۆمه‌ته‌که به‌سه‌ریاندا به‌سه‌پایه‌. یان به‌رده‌وام خه‌ریکی نامۆژگارى کردنى والى و کاربه‌ده‌سته‌کانى بووه‌ و هه‌موو کاتیک پتپه‌وى راستى له‌ پێگه‌ی نامۆژگاریه‌وه‌ بۆ پروون ده‌کردنه‌وه‌ و ئاراسته‌ی ده‌کردن بۆ کارى جوان و گه‌ل رازى کردن.

جاریکیان هه‌ندئى له‌ ده‌هقانه - فارسه‌کان - سکاڵای کاربه‌ده‌سته‌تیکیان کردله‌لای عه‌لى (عليه السلام) و نه‌ویش بۆى نووسى " پاشان... نه‌وا ده‌هقانه‌کانى ولاهه‌که‌ت سکاڵای توندپه‌وى و شیوازی ره‌قت لێده‌که‌ن و تۆش که‌واى نه‌رم و نیانى له‌به‌ر که له‌گه‌ل هه‌ندئى له‌توندی و په‌قیدا، به‌زه‌یى و توپه‌یى پێکه‌وه‌ گری بده‌، جار به‌جار نزیکیان بکه‌ره‌وه‌ و جار به‌جاریش دووریان بجه‌ره‌وه‌ (انشاء الله)^۳.

^۱ الرأية على البلدان (۲ / ۳۲).

^۲ نهج البلاغه (۲ / ۱۵۵).

^۳ تاریخ بن خياط ۶ ۲۰۰.

سَيِّدِمْ / سنوری دهسته لاتی والیه کانی عدلی (۱۳۹۷):

ئەمىرى باوەرداران ھەرگىز پىنگەى بەو نەداوھ كە ھەرھەموو نىش و كارەكان لە دەستى يەك كەسدا كۆيىتەوھ بەلكو كارەكانى داھەش كردوھ و دەستەلاىى لەت كردوھ لە نىوان دوو تا سى كەسدا وەك لەبەسرە ئەنجامى دا، بەجۆزىك (ابن عباس) پادەسپىرى بۆ ئەوھى كارى (والى) ئەنجام بدات - بەزاراوھى ئەمىرۆ سەرۆكى ھەرىكەكە - و لەھەمان كاتدا (زىاد بن أبىه) دەكاتە بەرپرەسى داراىى و كۆكردنەوھى خەراج، و داواش لە (ابن عباس) دەكات كە گوئى بگريىت بۆ پاو بۆچوونى زىاد لە چوارچىوھى كارەكەيدا و بەھەمان شىوھەش زىاد گوئى لە مەشتى والى ولات يىت ، و بەلام كارى ياساىى و دادوھرى تايبەت كرد بە (ابو الاسود الدؤلى).

*** والی ندم کاراندی خوارووه نه نجام ددهات:**

۱۔ دانانی وزیر:

دانانی وهزیر له دهسته لاتی والی دایه و بۆکس نیه جگه له خهلیفه ی موسلمانان وهزیری به سهردا بسه پیښی چونکه وهزیر دانراوه بۆ هاوکاری والی و ده بیټ خۆی هاوکاری چاک و دل سۆز ده ست نشان بکات.

و ده‌بیټ کاری بۆ دیاری بکات و له‌سنووری خۆی زیاتر پێ رانه‌کیشت، و ده‌بیټ پێشتر وه‌زیر نه‌بوو. ده‌بیټ له‌ حکومه‌تی والیه‌کدا که گه‌نده‌ل و سته‌م کار بوو، و له‌و باره‌یه‌وه ئامۆژگاری مالیه‌کی کۆپی الاشتر ده‌کات و ده‌لێت : خراپترین وه‌زیرت نه‌و وه‌زیرانه‌ن که پێشتر وه‌زیری والی یه‌کی خراپ بوون، و نه‌وانه‌ی له‌ گوناها به‌شداریان بوون با نه‌بنه هاوکاری تۆ، و تۆ له‌خه‌لکانی تر جگه‌ له‌وانه‌ پیاوی دڵسوو خزمه‌تگوزار ده‌وێتیه‌وه که هه‌رگیز پشگیری زالمیان نه‌کردوه، و نه‌وانه‌ بۆتۆ چاکن و زیاتر به‌سوون و که‌مه‌تر ده‌بنه سووداری که‌سانی تر.

و ژماره‌ی وه‌زیره‌کانیش پیداویستی ولات دروستی ده‌کات و والی خو‌ی ده‌زانیٔ چ‌ند وه‌زیر و هاوک‌اری پٚویسته بویه عدلی (علیه‌السلام) ژماره‌که‌ی دباری نه‌کردن بۆ مالیک .

۲- دامه‌زاندنی ته‌نجومهدنی پاورژکاری :

ته‌مه‌ش به پشت به‌ستن به زاناو دانا و ژیرمه‌ندان و ته‌هلی حهل و عه‌قد و پسپۆر و شاره‌زایان و ته‌مانه‌ش له‌م نامۆژگاریانه‌ی ته‌میری باوه‌رداراندا به‌پروونی ده‌رده‌که‌وێت که ده‌لێت: له‌گه‌ڵ زاناکاندا تاوتوێی زانسته‌کان بکه و له‌گه‌ڵ ئاقل و ژیرمه‌نده‌کاندا گفتوگۆ و لێکۆڵینه‌وه بکه ، له‌هه‌موو ته‌و مه‌سه‌لانه‌دا که‌له چاکسازی ولاته‌که‌تدا به‌سوودن ، و به‌رده‌وامی ده‌به‌خشن به‌و کارانه‌ی که حکومه‌ته‌کانی پێش تۆ هیناویانه‌ته کایه‌وه^۱ .

چۆن سوود له‌و هه‌موو که‌سه جیا‌جیا‌کان ببینی ته‌گه‌ر له‌ژێر قوبه‌یه‌که‌دا کۆیان نه‌کاته‌وه و پێکه‌وه راگۆڕینه‌وه نه‌که‌ن؟.

۳- دامه‌زاندنی سوپا و پێداویستی یه‌کانی :

ته‌میری باوه‌رداران به‌ مالیک ی (الاشتر النخعی) ده‌لێت: به‌رزترین پله‌و مه‌قام و پێزبه‌خشه به‌سه‌ربازه‌کانت، و به‌ئه‌وه‌شی کۆمه‌کیان پێشکه‌ش ده‌کات، و ته‌وه‌نده یارمه‌تیان بده که پێداویستی خۆشیان و مال و مندالیان ده‌ربکات ، تا هه‌موو خه‌فه‌تێکیان جه‌هاد و کوشتاری دوژمنان بێت، و به‌سۆز و به‌زه‌یی بیت له‌گه‌لیاندا ته‌وانیش سۆز و به‌زه‌یی خۆیان پێ ده‌به‌خشن^۲ .

له‌م ووته به‌نرخه‌ی عه‌لی یه‌وه (عليه السلام) ته‌م خالانه‌ی لی وهرده‌گیریت:

۱- ده‌بیته هیژیکێ سه‌ربازی هه‌بیته به‌رگری له‌هه‌رێمه‌که بکات و سه‌نده‌ی سوپای بیته له فتوحاتی ولاته‌کاندا.

۲- دروست کردنی ته‌م ده‌زگایه ته‌رکی سه‌ر شانی (والی)یه و ده‌بیته له (بیت المال) یش خه‌رجی سوپاکه و موچه‌ی سه‌ربازه‌کانی دا‌بین بکریته.

۳- هه‌لبۆاردنی سه‌رکرده بۆ سوپا‌کانی هه‌رێمه‌که له ده‌سته‌لاتی (والی)یه و ده‌بیته گرنگی تایبه‌تی به‌ خۆیان و مال و مندالیان بدات که‌وایان لی بکات جگه له جه‌هاد و گیانبازی له پیناوی خواو پاراستنی ولات هیچ خه‌میکی تریان نه‌بیته.

^۱ نهج البلاغه شرح محمد عبده ۶ ۱۱۰.

^۲ نهج البلاغه شرح محمد عبده ۶ ۱۱۳.

٤- دیاری کردنی سیاسهتی دهرهوه له جهنگ و ناشتی :

نهمیری باوه‌پداران له نامۆزگاریه‌کانی بۆ (مالیک الاشتر) ووتی: صولح و ناشتی په‌دمه‌که‌ره‌وه نه‌گه‌ر دوژمنه‌که‌ت خستی یه‌ به‌رده‌ستت و په‌زامه‌ندی خوای تێدابوو، چونکه ناشتی حه‌وانه‌وه‌یه بۆ سه‌ربازه‌کانت و خه‌م و خه‌فته‌ت ناهیلێ و ئاسایش بۆ ولاته‌که‌ت ده‌سته‌به‌ر ده‌کات، و به‌لام به‌ته‌واوی وریابه له دوژمنه‌که‌ت له‌دوای صولح چونکه له‌وانه‌یه خۆی نزیک کردۆته‌وه تا له‌ناکاودا په‌نیکت پێدا‌ده‌ات، و زۆر توندو تۆلبه، و له‌و کاره‌شدا گومانێ چاکه‌ش به‌ خراپ بزانه، و نه‌گه‌ر له‌گه‌ڵ دوژمنه‌کانتدا په‌یمان و پێکه‌وتنت نی‌م‌زا کرد، نه‌و په‌ری به‌وه‌فابه و په‌یمانی خۆت به‌پاکی به‌ره‌سه‌ر، و له‌و پێناوه‌شدا گیانی خۆیشت داناوه گوی مه‌ده‌ری بۆ نه‌وه‌ی به‌لێنه‌که‌ت به‌ریته‌ سه‌ر، و خه‌لکی هیچ فه‌رزێک له‌وه گه‌وره‌تر سه‌یر نا‌که‌ن نه‌وه‌نده‌ی پارێزگاری له‌وه‌عد و په‌یمان ده‌که‌ن، و ته‌نانه‌ت کافرو بۆ باوه‌رانیش عه‌هد و په‌یمان ده‌به‌نه‌ سه‌ر چونکه له‌ناو چوونی خۆیان له‌ غه‌درو ناپاکیدا ده‌بینیه‌وه، و ناپاکی نه‌که‌یت له‌ به‌لێنه‌کانتدا و فیل و فې نه‌که‌یت له‌ پێکه‌وته‌کانتدا^١.

٥- پارێزگاری له ئاسایشی ناوخۆ:

نهمه‌ش به‌ گرته‌وه‌ی سیاسه‌تی ناشتی خوازان له‌گه‌ڵ میللته‌که‌ی خۆیدا، وه‌ک نهمیری باوه‌پداران نامه‌ی نارد بۆ هه‌ندی له‌ کاربه‌ده‌سته‌کانی و پێی ووتبوو: "هه‌ندی له‌ ده‌هقانه‌کانی ولاته‌که‌ت سه‌کالای نه‌وه‌ت ده‌که‌ن که‌ تۆ له‌گه‌ڵیاندا توندوتیژ و په‌قیت و وشکیت و به‌سوکی‌ش سه‌یریان ده‌که‌یت، ده‌ی که‌وای نه‌رم و نیانی بکه‌ره به‌ریان له‌گه‌ڵ که‌می توندو تیژی، له‌نیوان هه‌لسوکه‌وتی په‌ق و نه‌رمدا بژی له‌گه‌ڵیان، و نزیک بوونه‌وه و نزیک کردنه‌ویان تێکه‌ڵ بکه‌ له‌گه‌ڵ دوورکه‌وته‌وه و دور خسته‌نه‌ویان"^٢.

نه‌و سیاسه‌ته‌ش به‌وه دیت هه‌ر کاتی ئاسایشی ناوخۆ که‌وته له‌رزو که‌سانێکی ناوخۆ ده‌ستیان دایه سه‌رپێچی و ئاژاوه‌نانه‌وه ده‌بی‌ت به‌شیوه‌یه‌کی ناشتیانه به‌ره‌و پروی کێشه‌که ب‌روات و به‌نه‌رمی چاره‌سه‌ری نه‌و ئاژاوه‌یه بکات و هی‌زی به‌کارنه‌هی‌نێت و زه‌ه‌رو زه‌نگ نه‌نوینێت به‌رامبه‌ر

^١ نهج البلاغه شرح محمد عبده ١٢٧٧.

^٢ الرأية على البلدان (٢/ ٣٧)

میلله ته که می ، وبه (مالك الاشتر) ده لیت: هیزو دهسته لاتی خۆت به هیز مه که به کوشتن و برین و خوینی حه پام ، چونکه نه وه لاوازی ده کات و له ناوی ده بات و نایه تلایت^۱.

۶- دامه زرانندی ده زگای دادوهری له هه ریمه کاندای:

نه میری باوه پداران عه لی (ﷺ) ده لیت: "پاشان که سانی که هه لبریره بۆ حوکمرانی و دادوهری که له لای خۆت باشتین که سی میلله ته که ت بن، له و که سانه ی که گه و ره یی مه سه له کان نایانترسی نیت و پقه به رایه تی که س وای لی ناکات که له سه ر پای خۆی سوور بیت، و له ناو هه لده دا به رده وام نابیت، و خاوه خا و ناکات له گه پانه وه بۆلای حق کاتی بۆی ده رکه ویت، بۆ ته ماح و ده سته که وتی دنیا نه پروانیت، به نه و په ری چاره سه ر پازی بیت نه که به که م، و له هه موویان زیاتر له کاره گومانایه کان خۆی به دوور بگریت (الشبهات) ، و له هه موو که س زیاتر دوا ی به لگه بکه ویت، که متر نیگه ران بیت له زۆری شکات که ران، له هه موویان زیاتر به نارام بیت له پیناو پروونکرده وه ی مه سه له کاندای، و له هه مووان زیاتر سو رییت له سه ر ده رپرینی حوکمی کۆتایی، و له و که سانه بیت که ناترسیت له مه دحی مه دح که ران و هیچ ده سته که وتیکی دنیایی له ده رپرینی حوکمی راست و دروست لای نه دات، و نه وه نه ده پاره و هاوکاری به ده ری که پتویستی به خه لکی نه بیت، تا به و کاره دلنایای بکه یت له وه ی له لای تو پیا و له ناو ناچیت، و به قولی بۆ نه و مه سه له یه پروانه"^۲.

له م ده قه ی به نرخه ی نه میری باوه پدارانه نه م خالانه مان بۆ ده رده که ویت:

۱- دیاری کردنی قازی و دادوهر له کارو نه رکی (والی) ولاته.

۲- له سه ر والی پتویسته مه رچی توندو تو لی هه بیت له هه لبراردنی قازیه کانیدا.

۳- له سه ر والی پتویسته نه وه نه ده چاودیری و کۆمه کی قازیه کان بکات تاوایان لی بکات پتویستیان به یارمه تی و پاره و پولی خه لک نه بیت^۳.

^۱ نهج البلاغه شرح محمد عبده ۶۲۷۷.

^۲ شرح نهج البلاغه لا ۶۱۵.

^۳ الادارة و النظام الاداری لا ۲۵۸.

۷- خەرج کردنی پارەو سامان:

سەرچاوە دارایی یەکانی ویلاتەکانی ولاتی ئیسلام : زەکات ، خێرو خێرات، دەستکەوتی غەنیمەکان، ئەو سامانەکانی بەبێ شەڕ دەست دەکەوێت (الفیئ) و دەستکەوتی زەوی و زارەکان و شتی تر، کە دەخرێتە (بیت المال)ی موسڵمانان کە بەرزترین خەزینە و دارایی ولاتی تێدا هەڵدەگرێت، فرمانبەری هەیه کە هەر سامانیکی بۆ بڕوات خێرا تۆماری دەکات و هەرچیش ی لێ دەبرێت تۆماری دەکات. و (بیت المال) کاریکی زۆر گرنگی هەیه لە هەریمە فیدرالییەکاندا - اللامرکزیه - و ئەو پارەو سامانەکانی کە لە سەرچاوە جیا جیا کەنەو دێتە خەزینە موسڵمانان لەو هەریمەکاندا هەموو خەرج دەکرێتەو لە نیش و کارو پێداویستی یەکانی هەریمە کەو مۆجە ی فرمانبەر و دادوەر و سەربازەکانی لێ دەدرێت و ئەو ی لەو پێداویستی یانە زیاترە دەکرێت بە چاکسازی و بیناسازی و پردو نەخۆشخانەکان ، و ئەگەر لەوێ زیاتر بوو پەوانە ی پایتەخت دەکرێت و دەنێردرێت بۆ خەلیفە موسڵمانان.

لەو بارە یەوہ عەلی (ع) دەلێت "الناس کلهم عیال علی الخراج و اهلہ" واتە خەلکی هەموو بەتەمە ی دەستکەوتەکانی زەوی و خەلکەکانی یەتی . و هەر وەها هانی موسڵمانان دەدات کە بەتەنیا پشت بە (خراج) نەبەستن و بەلکو خەراجیان بۆ ئاوەدان کردنەو ی ولات بویت و جوابی نارد بۆ (قرضه ی کوپی کەعبی أنصاری) و پیتی ووت: هەندێ لە ئەهلی - ذمّة - باسی ئەو یان کردووە کە کانیەکی گەورە هەبوو لەو ناوچە یەدا و بەلام پاشتر پڕبۆتەو داپۆشراو، دە ی من دەمەوێت مەسروف لە پاککردنەو و دەر خستنەویدا بکەیت چونکە خوا ئاگادارە ئاوەدان کردنەو و پیشخستنی ولاتم پێخۆشترە لەو ی پارەو سامانی خەراجم بۆییتەو و السلام".^۱

۸- دانانی فرمانبەر و بەرپر سەکان لەلایەن (والی) یەکانەو:

ئەمیری باوەر داران عەلی (ع) زۆر جار (والی) یەکانی خۆی ئاگادار کردۆتەو کە بەرپر س و فرمانبەرەکانیان لەسەر بنەمە ی خۆشیستن و خزمایەتی و نزیک ی هەڵنەبژێرن بەلکو شیای و بەتوانایی لەپاش تاقیکردنەو ی ورد.

^۱ الولاية علی البلدان (۲ / ۳۷).

و ده‌لټ " زور به‌وردی سه‌یری هه‌لسوکه‌وتی فه‌رمانبه‌ره‌کانت بکه‌و تاقیان بکه‌ره‌وه، ونه‌که‌ی له‌به‌ر خۆشه‌ویستی و نزیک‌ی نه‌و کاره‌ بکه‌یت چونکه‌ نه‌وه سه‌رتۆپه‌ی سه‌ته‌مکاری و ناپاک‌ی یه، نه‌وانه‌یان هه‌لبژیره‌ که‌ خاوه‌ن شه‌زموونن و به‌شه‌رم‌ن، و له‌بنه‌ماله‌ی پیاوچاکانن و میژوویان هه‌بیته‌ له‌ موسلمان‌ه‌تیدا، و نه‌وانه‌ په‌وشتیان به‌رزتر و مه‌به‌ستیان پاک‌تره‌ و خۆیان زور به‌رزده‌گرت له‌ پاره‌ خواردن و ته‌ماح‌کاری، و زیاتر له‌ پاشه‌پۆژی کاره‌کانیان ده‌ترسن، و پاشان پزق و پاره‌ی چاکیان بجه‌ره‌ ده‌ست بۆ نه‌وه‌ی پێداویستی خۆیان‌ی به‌باش‌ی پێ ته‌واو بکه‌ن له‌لایه‌ک، و له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ هه‌رگیز بیر له‌وه‌ ناکه‌نه‌وه‌ ده‌ست به‌رن بۆ نه‌و پارانه‌ی له‌به‌رده‌ستیاندایه، و قسه‌و به‌لگه‌یان پێ نایه‌لټ کاتی بیانه‌وت ته‌ ناپاک‌یت له‌گه‌ڵ بکه‌ن و پاره‌بدزن.

پاشان ئیش و کاریان به‌سه‌ر بکه‌ره‌وه‌ و چاودێریان به‌سه‌ره‌وه‌ دابنێ - به‌ نه‌ینێ - له‌و که‌سانه‌ی که‌ راستگۆن و به‌وه‌فان.

و پاشان سزایش دیاری ده‌کات بۆ نه‌وانه‌ی ناپاک‌ی ده‌که‌ن له‌گه‌ڵ شه‌وه‌مووه‌ گرنگ‌ی دان و موچه‌ی باش و پزێ ته‌واو دا دزی و ناپاک‌یان کرد لییان قبول نه‌که‌یت به‌لکو وه‌ک پێیان ده‌لټ:

" نه‌گه‌ر یه‌کێک له‌و فه‌رمانبه‌رانه‌ت ده‌ستی درێژ کرد بۆ دزی و ناپاک‌ی و چاودێره‌ راستگۆکانیشت راپۆرتیان له‌سه‌ر به‌رزکردنه‌وه‌ بۆت و ته‌واو راستی مه‌سه‌له‌که‌ت بۆ ده‌رکه‌وت، لی‌دان و سزای گیانی دابه‌زینه‌ بۆی و شه‌و به‌رپرسیاری ته‌ی که‌پیت داوه‌ و لیی به‌سه‌نه‌ره‌وه‌ و پاشان له‌ پله‌و مه‌قامیه‌کی زور سوک و سه‌لیم دا دای بنی تا حه‌یای به‌جیت"^۱.

وله‌ شوینیه‌کی تر دا روده‌کاته‌ والیه‌کانی و پێیان ده‌لټ: باچاکه‌ کارو ده‌سته‌پاکه‌کان له‌گه‌ڵ خراپه‌کار و ناپاکه‌کان وه‌ک یه‌ک و به‌یه‌ک چاو سه‌یریان مه‌که‌، چونکه‌ شه‌و کاره‌ ده‌بیته‌ هۆی نه‌وه‌ی نیتر نه‌هلی چاکه‌ له‌ چاکه‌کردن سارد ببنه‌وه‌و شه‌هلی خراپه‌ش به‌رده‌وام بن له‌سه‌ر خراپه‌کاری خۆیان و هه‌ریه‌که‌یان چی شایسته‌یه‌ له‌گه‌لیدا بیکه‌.

^۱ شرح نهج البلاغه ۶/ ۶۱۶.

هه‌ردوو جه‌نگی (جه‌مه‌ل) و (صفین) و مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم:

خوای گه‌وره ده‌فرمویت ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)) سورة الحجرات ۹- ۱۰.

واته: هه‌رکاتێ دوو کۆمه‌ڵ له‌ باوه‌رداران بوو به‌شه‌ریان، ئێوه صو‌لحیان بکه‌ن، نه‌گه‌ر لایه‌کیان زو‌لمی له‌لاکه‌ی ترکرد، ئێوه‌ش شه‌ڕ له‌گه‌ڵ نه‌و لایه‌دا بکه‌ن که‌ زو‌لم ده‌کات تا ده‌یانگه‌رینه‌وه‌ بۆلای پێبازی خوا، و نه‌گه‌ر گه‌رایه‌وه‌ ئێوه‌ش دادپه‌روه‌رانه‌ صو‌لحیان بکه‌ن چونکه‌ خوای گه‌وره‌ ناشتی خوازانێ خۆش ده‌وێت.

ه‌زی هاتنه‌ خواره‌وه‌ی نه‌م نایه‌ته‌ نه‌وه‌یه‌ که‌ (أنس ی کورپی مالک) ده‌گێڕێته‌وه‌ که‌ به‌ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ووترا: چۆنه‌ سه‌ردانیکی عبدا‌لله‌ ی کورپی نویه‌ی بکه‌یت؟ فه‌رمووی: باب‌ڕۆین بۆلای، مو‌س‌لمانه‌کانیش له‌گه‌ڵیدا ڕۆیشتن و دا‌یان به‌لای زه‌ویه‌کی ک‌ڕپین و وشکه‌لاند‌ا و پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ) به‌سواری گو‌ید‌ریژێکه‌وه‌، کاتێ گه‌یشته‌ لای ووتی: که‌مێ لێم دووربکه‌ره‌وه‌ بۆنی گو‌ید‌ریژه‌که‌ت نازاری دام و نا‌په‌ه‌تی کردم‌ا.

پیاو‌تکی نه‌نصاریش زۆری پێ ناخۆش بوو پیتی ووت: وه‌للا‌هی بۆنی گو‌ید‌ریژی پیغه‌مبه‌ری خوا له‌ بۆنی جه‌نابتان خۆشته‌، و پیاو‌تکی خ‌زمی (عبدا‌لله‌)یش نه‌و قسه‌یه‌ی پێ ناخۆش بوو، چه‌ند پیاو‌تکی خ‌زمی نه‌نصاریه‌که‌ش پێیان ناخۆش بوو هاتنه‌ وه‌لام و ده‌ستیان کرد به‌شه‌ڕو پێک‌دادان و به‌نه‌عل و بۆکز و پاله‌دارخورما هاتن به‌یه‌ک‌دا، و وامان بۆ باس ک‌راوه‌ که‌ نه‌و نایه‌ته‌ی سه‌ره‌وه‌ له‌سه‌ر نه‌م تێک ئالان و شه‌ڕه‌ هاته‌ خواره‌وه‌^۱.

نایه‌تی ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا)) واته‌: هه‌ر کاتێ دوو کۆمه‌ڵ که‌ مو‌س‌لمانان بوو به‌ جه‌نگ و هه‌ریان پێویسته‌ له‌سه‌ر ده‌سته‌لات داران به‌هێژ بچنه‌ نێوانیان و

^۱ البخاری (۲۶۹۱)، مسلم (۱۷۹۹).

نه هیلن یه کتری قات و قپکهن، و هدرهک له سهسر پیاو ماقول و پیاوچاکان و نه هلی عیلم و دهستهی ناموژگار و بانگهوازکارانی پینگهی خوا، له پینگهی ناموژگاری کردن و قسهی خیر و پهوانهوی گومانهکان و یهک خستنهوی پراو بۆچونهکانهوه ناشتیان بکهنهوه...

هەرلهم نایه ته شدا ناماژهیهکی ناراسته و خۆی تێدایه که لهوانهیه جهنگ و ههرا بکهوێته ناو موسلمانانهوه بهلام نهگهر پرووی دا نهوه دهگمهنه و کهمه و نهسل نهویه که موسلمانان برابیهتی و خۆشهویستی دهچرپ بۆیه کتری و فهرمودهکان ناماژهی نهوه دهکهن که موسلمانان دهبیست بۆ یه کتری وهک یهک لاشهوابن و به نازاری یه کهوه نازار بچهژن.

و له (صحيح)ی (البخاری) دا هاتوه له (ابی بکره) وه (رضی الله عنه) دهلیت پیغه مبهری خوا (رضی الله عنه) ووتاری بۆ ده دابین و لهو کاته دا حهسهنی کورپی عهلی (رضی الله عنه) له گه لیدا بووه، و جارێ سهیری نهوی ده کرد و جارێکی تری سهیری خه لکه کهی ده کرد و دهیفرموو ((ان ابني هذا سيد، ولعل الله تعالى أن يصلح به بين فيئتين عظيمتين من المسلمين))¹.

واته: نه م کورپم سید و گه وریه، و لهوانهیه خوای گه وریه بیکاته هۆی ناشت بونهوی دوو کۆمهلتی گه وریه ناو موسلمانان، و (سبحان الله) ههروایش بوو که پیغه مبهری خوا (رضی الله عنه) ههوالی دا و حهسن (رضی الله عنه) بوو به هۆی ناشت بونهوی نه هلی شام به سهرو کایهتی موعاویه و نه هلی عیراق به سهرو کایهتی خهلیفه موسلمانان، دواي نهو جهنگه خۆئاویانهی کهوته نیتوانیان، و گرنه نهویه خوای تمعالا صیغهتی باوهری له هیچ لایهکیان نه کردۆتهوه و ههردولا به باوهردار ناو دهبات و نه مهش پیچهوانهی پای خهوار یه کانه که خه لکی به گونا هه گه وریه کان کافر دهکهن و له میللهتی موسلمان دهیان که نه ده رهوه.

نه میری باوهرداران عهلی (رضی الله عنه) ناو کوژکی نه م نایه تهی جی به جی کرد له گه ل گه وریه هاوه لانی وهک - طلحه و زوبیر (رضی الله عنه) هاتن به ده م ههنگاه پرله ناشتی یه کهی عهلی، بهلام - نه فسوس - تاقه کهی (عبدالله ی کورپی سه به) ناگری شه ره کهیان خۆش کرد له نیتوان ههردو لادا و له شوینی خۆیدا بهوردی باسی ده کهین (انشاء الله).

¹ البخاری ژ ٧١٠.

و عهلی (علیه السلام) زور به پهره شده بود که نهو جهنگه نه خوازراوه له نیوان شهو و خه لکی شامدا پرونده دات، و بو شهو مده به ستهیش شمشیره که ی له خوی کرده وه و تا دهستی بگات فری ی دا، تا کار بکاته سهر دلی موعاویه (علیه السلام) بیته وه ژیر گوپرایه لی و پیگه ی ناشتی هه لبریزیت و یه کپیزی خیل افه تی نیسلامی بیاریزیت... به لام داخه که م - موعاویه - له نیجتهاده کهیدا نه پییکاو به هه له دا چوو به وه ی بهرده وام داوای بکوژانی عثمانی کوپی عه فانی ده کرد (علیه السلام) و هه قیش له لای شه میری باوه داران بوو، بویه جهنگ له نیوانیاندا دهستی پیکرد.

وه نایه تی (انما المؤمنون اخوة) واته تنها موسلمانان برای راسته قینه ی یه کترن و نه م نایه ته - بناغه ی پیوه ندیه کانه - به وه ی پیغه مبه ری خوا (علیه السلام) سیغه تی (باغی) واته ستم کاری دایه پالی نهوانه ی که عه ماری کوپی یاسر (علیه السلام) شه هید ده کهن وه ک فهرموویه تی "تقتل عماراً الفتنه الباغية" و جهنگیش دژی هه لگه پراوه - باغی - فهرزی کیفایه یه و نه گهر که سانیک پی ی ههستان له سهر کهسانی تر ده که ویت و له سهر شهو بنه مایه بوو که هه ندی له گه وره هاوه لان وه - ابن عمر و سه عدی کوپی نه بی وه قاس و محمدی کوپی مه سلهمه - (علیه السلام) خویان به دوور گرت لهو جهنگه و به شداری هیچ لایه کیان نه کردو پاشتریش هه ریبه که یان بیانویه کیان بو عه لی هینایه وه و نهویش قبولی کرد لییان.

له ناکامیشدا جهنگه که کومه لی نه حکامی شهرعی نوی ی لیکه وته وه وه ک (ته حکیم) و جهنگ دژی موسلمانان باغی یه کان) و پاشانیش له سهر کردنی تاجی ناشت بوونه وه که له سهر دهستی حه سه نی کوپی عه لی کوپی شه بو طالیب (علیه السلام) هاته کایه وه.

جی باسی یه کهم پرووداوه کانی پیښ جهنگی "جه مهل"

ناژاوهی کوشتنی عوسمان (ﷺ) بوو بهووی هیئانی کۆمه‌لّی ناژاوهی تر به‌دوای خویدا، و بالّی کیشا بوو به‌سەر پرووداوه‌کانی دواترداو زۆر هۆکار بوونه فاکتهری شه‌هیدکردنی عوسمانی کورپی عه‌فان (ﷺ) له‌وانه: ئەو خۆش گوزهرانی یه‌ی پرووی کردبووه کۆمه‌لگهی نیسلاسی، و گۆپانکاری یه‌ کۆمه‌لایه‌تی یه‌کانی ئەو سهرده‌مه و هاتنی عثمان - به‌دوای عومهری کورپی خطاب - دا، و به‌جی هیشتنی شاری مه‌دینه له‌لایه‌ن گه‌وره‌ هاوه‌لانه‌وه، و ده‌مارگیری سهرده‌می نه‌فامی، و وه‌ستانی بزوتنه‌وه‌ پرزگاربخوازه‌کان - الفتوحات - و ته‌ماحی ته‌ماح بازان، و پیلانی کینه بازان، و دارپژوانی نه‌خشه‌ی ورد بۆ تاوانبارکردنی عثمان (ﷺ) و به‌کاره‌یئانی هۆکاری بزوتنه‌ری دلی خه‌لکی، و پۆلی (عبدالله ی کورپی سه‌به‌ء) له‌و ناژاوه‌یه‌دا،

خه‌لکی زۆر زۆر عوسمانیان خۆش ده‌ویست، له‌بەر سیاسه‌ته‌ جوانه‌کانی و پله‌و مه‌قامی له‌دلی پیغه‌مبه‌ری خوادا (ﷺ) فەرمووده‌ی زۆر له‌سەر چاکی یه‌کانی و پێدانی دوو کچی خۆی پی‌ی و که به‌و بۆنه‌وه‌ ناوی نرا - ذی النورین - و یه‌کێکه له‌و گه‌وره‌ هاوه‌لانه‌ی که موژده‌ی به‌هه‌شتیان پی‌ی درا له‌ماوه‌ی ژبانی خویداو له‌سهرده‌می خیلافه‌تیدا زۆر زوڵم و ناهه‌قی پی‌ی کراوه له‌لایه‌ن هه‌ندێ له‌ گیره‌شیوتنه‌وه، و خۆ له‌تواناشیدا هه‌بوو هه‌موویان له‌ناو به‌ریت به‌لام ده‌ستی بۆ نه‌بردن چونکه زۆر له‌وه ده‌ترسا که یه‌که‌م که‌س بی‌ت به‌یتته‌ هۆی پشتنی خوینی پۆله‌کانی ئوممه‌تی محمد المصطفی (ﷺ) و سیاسه‌ت و هه‌لس و که‌وتی عثمان (ﷺ) له‌به‌رامبه‌ر گیره‌شیوتنه‌وان و ناژاوه‌که‌دا بریتی بووه له‌ نهرم و نیانی و دادپه‌روه‌ری و له‌سه‌رخۆیی، و به‌رگریشی له‌ هاوه‌لان ده‌کرد که دژی ناژاوه‌گیران بجه‌نگن، و هه‌زی کردووه‌ خۆی بکاته‌ قوربانی هه‌موو موسلمانان، و بۆیه شه‌هیدکردنیشی بوو به‌هووی هیئانی کۆمه‌لّی فیتنه‌و ناژاوه‌ به‌دوای خویدا،

به‌پراستی شه‌هیدکردنی عثمان (ﷺ) زۆر گه‌وره‌و گران بوو له‌سەر دلی موسلمانان و کۆمه‌لگهی نیسلاسی به‌گشتی هه‌ژاند، و خه‌لکه‌که‌ی کرد به‌ دوو به‌شه‌وه، و گه‌وره‌ترین به‌لگه‌ له‌سەر بی‌

تاوانی و بهرائه تی عثمان هه لۆیستی هه موو هاوه لێان له سهر بێ تاوانی و بێ گوناهی یه که یه تی و هه موو له سهر نه وهن به لێام هه ریه کهو به جۆرێک ...

به کورتی تیشک ده خهینه سهر پۆلی (عبدالله ی کورپی سبأ) له هه لگه رساندنێ ناژاوه که به گشتی:

یه کهم/ ناسه واری سه به ئی له هه لگه رساندنێ ناژاوه کاند:

۱- سه به ئی یه کان پاستین یان خه یالێن؟ پاستی عبدالله ی کورپی سه به ء؟

هه مو زاناو نووسه رانی کۆن له سهر نه وهن و بێگومانن له بوونی ئەم پیاوه جوله که یه که ناوی (عبدالله ی کورپی سه به ء) بوو که تۆوی فیتنه و ناژاوه ی له نار موسلماناندا چاند له لایه که وهو له لایه کی تره وه ویستی بدات له که سایه تی هاوه لانی به رپیزی پیغه مبه رمان (ﷺ) که نمونه ی پاکی و په وشت به رزی و به وه فایه و غیره ت بوون - و به وه تاوانباریان بکات که نه وان بوون هۆکاری ناژاوه کهو به وهش له پله و مه قام و پاکی و وینه ی پرشنگذاری یان کهم بکاته وه. هه موو کتیبه برپا پێکه راوه کانی لای نه هلی سونه و نه هلی شیه ناوی ئەم پیاوه خراپه کاره براوه، و هه ندی که سی وه ک زانی به ناویانگ (الشعبی) ده رباره ی (عبدالله) ده لیت: عبدالله ی کورپی سه به ء که سیکی درۆزنه.

(ابن تیمیه) ده لیت: به نه مای (رافزه) پیاویکی زه ندیق - بێ باوه ر - ی وه ک عبدالله ی کورپی سه به ء دروست کرد.^۱ (ابن حجر) یش ده لیت: (عبدالله ی کورپی سه به ء) له زیاده ره وه کانی (زنا ده) یه ... شوین که وه تیشی هه بووه پێیان ووتوون (سه به ئی یه کان) و په نا به خوا - دیعایه ی خوایه تی عه لی کورپی نه بو طالیبیان کردوه ... و عه لی له سه رده می خۆیدا به ناگر سووتاندوونی.^۲

(مقریزی) که له سالی ۸۴۵ کۆچیدا ژیاوه ده لیت (عبدالله ی کورپی سه به ء) له سه رده می عه لیدا سی شتی ده دا به گوئی شوین که وتوانیدا که نه و سیانه ش: پیغه مبه ر وه سیه تی بۆ عه لی کردوه بپێته جی نشینی، گه رانه وه ی رۆح بۆ دنیا، ته ناسوخ!^۳

^۱ مجموع الفتاوى (۴۸۳/۲۸).

^۲ لسان المیزان، ابن حجر (۳/۳۶۰).

^۳ المواقف والاعتبار، مقریزی (۹/۲۵۶-۲۵۷).

نه گهر چاويکيش بگيترين به سهرچاوه باوه پيکراوه کانی شيعه دا باسی (ابن سبأ) زور کراوه له وانه: (الکشي) له محمدی مهوله ويه وه ده لیت: سهدی کوری عبدالله پی ی ووم: یعقوب ی کوره یزید و محمدی کوری عیسی و علي کوری مهزیار له فضاهلی کوری نه یوی نه زدی یه وه، نه ویش له (أنان) ی کوری (عثمان) وه ده لیت: ((گویم لی بو (أبا عبدالله) ده یوت: له عنه تی خوا له عبدالله ی کوری سه بهء بیت، نهو بوو بانگه شهی خواجه تی نه میری باوه پدارانی ده کرد، و نه میری باوه پدارانیش بهنده یه کی گوی پایدل بووه، وهیل و له ناوچوون بو نهو که سهی در زمان به ده مه وه هلد به ستیت، و هندی کهس هندی شتمان ده دهنه پال که نیمه نایده یه پالی خو مان و به خوا نیمه به ریو دوورین لهو شتانه وه))^۱

و نه م ریوا یه ته له لای شيعه کان له لایه نه ده وه (صحیح) ه.^۲ و خاوه نی کتیبی (الحضال) دا (القمی) هه مان هه والی سهر وهی هیناوه به لام به سه نه دی خو یه وه، و خاوه نی (روضات الجنات) له سهر زمانی (الصادق المصدق) باسی (ابن سبأ) ی کردوه و توویه تی: خوا له عنه تی له (ابن سبأ) کردوه له سهر نه وهی که درو ساخته (تزویر) و ناشکرا کردنی نه یی یه کان و ته نویلاتی کردوه.^۳

و یه که مین کهس که گومانی دروست کرد له بوونی (عبدالله ی کوری سبأ) دا پوژه له تناسه داخ له ده لکان بوون و هندیکی که میان هه ستان به بلأو کردنه وهی باسی نه بوونی عبدالله و تیر لهو پوژه به دوا شيعه کانی هاوچه رخیش باوه پریان پی کردن و ده ستیان دایه گومان بلأو کردنه وه ده باره ی بوونی (عبدالله) و له نا کا ما ده ندیکیان چوونه سهر نهو بوچوونه، به لام نه وانه هیچ به لگه یه کی راست و دروستی میژوو ییان له بهر ده ستانی یه وه مهو به لگه کانیان له سهر به نه مای گومان دروست کردوه.^۴

^۱ رجال الکشي (۳۲۴/۱).

^۲ عبدالله بن سبأ الحقیقة المجهولة/ للشیعی محمد بن علی المعلم، ۳۰.

^۳ عبدالله بن سبأ، سلیمان العمدة، ۶۲.

^۴ تحقیق مواقف الصحابة (۳۱۲/۱).

۲- پۆلى عبدالله ى كوپى سەبەء لە جولاندنى ئاۋاھ كەدا:

لەكۆتايى سالتەكانى سەردەمى ھەكمپانى عوسمانى كوپى عەفاندا (ﷺ) ھەندى تىكچوون و پشيوى پووى كرده كۆمەلگەى ئىسلامى لەبەر ئەو ھۆكارانەى كە پىشتەر باسى ھەندىكىمان كرد، و لەم كەش و ھەوا - لىلەدا - جولەكەكان وىستيان جولەيەك بكەن و جۆرە دەرکەوتنىكى ژىر بەژىريان ھەيىت، بۆيە ئەو ئاۋاھىيان بەھەل زانى كە پوى كوردبىووە پايتەختى ئىسلام و بەروالەت موسلمان بووبوون و بۆ پاراستنى گيانيان، يەكئ لەو كەسانە (عبدالله ى كوپى سەبەء) بوو كە پىيان دەووت (ابن السوءاء).

ئەم پىاوە لەپاستىدا نايىت زۆر گەورە بىكرىت و ەك دىو ەمە سەيرى بىكرىت وەك ھەندى زيادەپەو - غالى - گەورەى دەكەن و باسى دەكەن، ھەروەھا ناشىيەت بىچووك بىكرىتەو و ھەولئى ئەو بەدىت كە گومان دروست بىكرىت لە بوونىدا يان ئەو پۆلە قىزەنەى ئەو پىتى ھەستا بىچووك بىكرىتەو، بەلكو ئەو پۆلەى ئەو بىنى ترسانك ترين و زىانيەخىش ترينيان بوو.

ئەم پىاوە زۆر فەلبازو لىزان بوو لە لادانى ماناكانى قورنان لە مانا راستەكانى يەو بە تەئويلاى نادروست كە قورنان لىيان بەرى يە، بۆ ئموونە دەلىت: زۆر سەرسام دەم لەو كەسانەى كە دان بەگەپانەوئى عىسا دادەنئىن جارىكى تر بۆ سەر زەوى كەچى باوەرپيان بەگەپانەوئى پىغەمبەر محمد (ﷺ) نى يە جارىكى تر بۆ سەر زەوى! كەچى خاى گەورە دەفەرموئىت ((إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ قَدْ خَلَوْا عَلَى النَّفْسِ فَأَصْبَحُوا بَشَرًا مِّثْلَ بَشَرٍ)) "القصص/ ۸۵" و كەواتە محمد (ﷺ) لە عىسا شايانترە كە بگەپىتەو.^۱

ھەروەھا پىگايەكى ترى فەلبازانەى گرتەبەر تا ئەو بختە دلى خەلكى سادە و ساكارەو ەك عەلى - وەسى پىغەمبەرى خوا بوو!! و بۆ سەلماندى ئەو درۆيەى خۆى دەلىت: ھەموو پىغەمبەرىك خۆشەويستىكى ھەبوو، و ھەموو پىغەمبەرىكىش جىنشين و وەسى يەكى بۆ دواى مردنى ديارى كردوو، و عەلىش (ﷺ) وەسى پىغەمبەرى خوا بوو، و كەواتە: محمد خاتەمى پىغەمبەرانەو عەلىش خاتەمى وەسى يەكانە.^۲

^۱ تاريخ الطبري (۳۴۷/۵).

^۲ ھەمان سەرچاوە.

کاتی ئەو شتانهی ناخنی یه میشکی شوینکه وتوانی، نیت چوو بۆ قۆناغی دووهم لهو نه خشهیدی که کیشابووی، که نهویش یاخی بوونی خه لکی بوو له دژی عثمان (ﷺ) و نه وهش یه کی دهگرتوه له گهڵ ههزو ئاره زووی هه ندی که سدا و پیتی ووتن: کێ لهوه سته مکارتره که وهسیهتی پیغه مبه ر جی به جی نه کات و عدلی که وهسی پیغه مبه ر بووه لای داوه و خۆی چۆته شوینی خه لیه ؟... وپاشان پیتی ووتن: عثمان به ناهه ق خه لافه تی بۆ خۆی به چریوه و نه مهش عدلی (ﷺ) که وهسی پیغه مبه ری خوایه و هه ستن به جۆلینن .. و به تانه و ته شه ر له نه میره کانتانه وه ده ست پی بکه ن و له شیوازی فه رمان به چاکه و به رگری له خراپه دا په شانی خه لکی به دن و دلی خه لکی بۆ نه م کاره رابکیشن و بانگیان بکه ن بۆ نه م کاره .

بۆ نه م مه به سته نه فه ره کانی خۆی بلآ و کرده وه به ناو شاره کاندای نامه ی ده نار د بۆ نه و که سانه ی له سه ر نه و بۆ چوونه بوون و نه وانیش نامه یان بۆ نار ده وه و فه رمان به چاکه و به رگری له خراپه یان ده رده خست له رواله تدا، و پاشان نامه ی ده نووسی بۆ یان و تیایدا ناته واوی و سته مکاری و ناشیاوی والی و نه میره کانی خۆیانی بۆ پون ده کردنه وه و نه وانیش له و یوه نامه یان به هه مان جۆر ده نار ده وه بۆ هاو پێکانی تریان^۱.

ئا به و جۆره خه لکی هه ر شاره و نامه یان ده نار د بۆ شاره کانی ترو تیایدا هه موویان دژی شاری مه دینه ده جۆلانه وه و هه موو سه رزه وی یان پر کرد له و قسانه و له رواله تدا به نیاز یکه وه و له ژیریشه وه نیاز یکی تر، و خه لکی شاره کان ده یان ووت: ئیمه زۆر باشت رین له وه ی شاره کانی تر پیوه ی ده نالینن^۲.

له م ده قانه ی سه ره وه دا شیوازی عبدا لله ی کوپی سه به ء به جوانی پروون و ناشکرایه، که ده یویست دوو هاوه لێ مه زنی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) به به رچاوی خه لکه وه بدات به گه رێ یه کدا، به شیوه یه که میانی کرد به ماف خورا و سته م لیکرا و که عدلی بوو، دووه میشیان کردبوو به سته مکارو پێشیلکه ری ماف که عثمان بوو!

^۱ هه مان سه رچاوه (۳/۲۴۸).

^۲ ته قیق موافق الصحابة (۱/۳۲۷).

پاشان ههولیدا خه‌لکه که له شه‌میره‌کانیان هه‌لگه‌پێنێته‌وه و له‌ژێر په‌رده‌ی فه‌رمان به‌چاکه‌و به‌رگری له‌خراپه‌دا به‌رامبه‌ری بوه‌ستن، به‌تایبه‌تی له‌شاری که‌فه‌دا - تا وایان لی هاتبوو له‌به‌ر به‌چو‌کت‌ترین کێشه ده‌ستیان ده‌دا به‌ شو‌پش و یاخی بوون له‌گه‌ڵ والی یه‌کانیان،

سه‌ره‌تا له‌لایه‌ن دوو چینی کۆمه‌ڵه‌وه ژه‌هری خۆی کرده ناو له‌شی وولتاتی گه‌وره‌ی ئیسلام، یه‌که‌میان: چینی عه‌ره‌به ده‌شته‌کی یه‌کان که زۆر ساده‌و سینه‌ ساف بوون و خو‌ش به‌پروا بوون و ماده‌یه‌کی خاو بوون بۆ جی به‌جی کردنی پیلانه‌کی.

دووه‌میان: قورئان خو‌ینه‌کان - القراء - نه‌وانه‌شی به‌وه هه‌لخه‌له‌تاند که گوايه شه‌م کارانه‌ی شه‌م پێیان ده‌لێت به‌شێکه له فه‌رمان به‌چاکه‌و به‌رگری له خراپه، و خه‌لکانی تریش له‌و که‌سانه‌ی ویست و ئاوات و مه‌به‌سته‌ی تایبه‌تی خۆیان هه‌بوو، و دڵ و می‌شکی پرکردن له‌ پرپیاگه‌نده‌ی درۆ به‌ده‌م خه‌لیفه‌ی سی یه‌مه‌وه (عليه السلام)، بۆ نمونه گوايه عثمان (عليه السلام) په‌اره‌و سامانی پشتووه به‌سه‌ر خزه‌کانی خۆیدا له (بيت المال) ی موسلمانان و گوايه قه‌ده‌غه‌و شتی بۆ خۆی ته‌رخان کردووه و شه‌مه‌و چه‌ندان تانه‌ی تر که دڵ و ده‌روونی گێره‌شی‌وێنانی پرکرد دژی عثمان (عليه السلام) ی به‌ری و بی تاوان، و پاشان داوای ده‌کرد له‌خه‌لکی هه‌ر هه‌ریمێک که به‌نامه‌و نوسراو کۆمه‌ڵی هه‌وال و پروداوی ناخو‌ش و دله‌زێن بنێرن بۆ هه‌ریمه‌کانی تر، تا وای لی‌هات نه‌هلی هه‌ر هه‌ریمێک وای ده‌زانی حاله‌که شه‌مه‌نه خراپ بووه که ئیتر له‌وه خراپتر نابێت،

سودمه‌ندی سه‌ره‌کی له‌و بارو زروفه‌ ته‌نها سه‌به‌نی یه‌کان بووه، چونکه به‌و قسه هه‌له‌ق و به‌له‌قانه‌وه له‌لایه‌ن خه‌لکه گشتی یه‌که‌وه سودی باش ده‌گه‌یه‌نێت به زیاتر گه‌رم کردنی بازاری گێره‌شی‌وێنان و تیک دانی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی^۱.

عثمان ی کوری عه‌فان (عليه السلام) هه‌ستی کردبوو که داو و ته‌له‌که نانه‌وه له‌ناو هه‌ریمه‌کاندا سه‌ری هه‌لداوه و ئوممه‌ت له‌به‌رده‌م نیازپێکی خراپدايه، ده‌یووت: ((وه‌للّاهي ناشي ئا‌وا‌هه گێران له‌کاردايه، ده‌ی خو‌شه‌ختی بۆ خو‌مان شه‌گه‌ر که‌سێک به‌ریت پێش نه‌وه‌ی بی‌جولێنیت))^۲.

^۱ تاریخ الطبری (۲۵۰/هـ).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۳۴۸/هـ).

ئەو شۆيىنەي كە زەۋىيەكى لەبار بوو بۆ كارەكەي (عبداللەھى كورپى سەبەء) مىسرى ھەلبژاردىبوو،
 ۋە لەۋىيە ھەولەكانى خستە گەر دۆى خەلىفە عثمان ۋە ھانى خەلكى دەدا كە بېرۆن بەرەو شارى
 مەدىنە ۋە ئاۋاۋە ھەلگىرسىنن بە بيانوى ئەۋەي كە عثمان بە ئارەۋا ۋە بەناھەق خىلافەتى بۆخۆى
 زەۋت كىردوۋە، ۋە ئەلى (ؓ) جى گەي ۋە سىيەتى پىغەمبەرى خوا بوۋە ۋە ئەو شايانترە^۱،

ھەندى قىسە ۋەتەي بەناۋى ھەندى لە گەرە ھاۋەلانىۋە نووسى ۋە بەناۋ غەرەبە دەشتەكى يەكاندا
 بىلاۋى كىردەۋە ۋە كاتى ھاتن بۆ مەدىنە ۋە لەگەل ئەۋ ھاۋەلانىۋە دانىشتن دەبىنن شتى وايان
 نەۋوتوۋە ۋە بەلكو خۆيشيان لەۋ ۋوتانە بەرى دەكرد^۲.

ۋە بىننىشيان ۋا عثمان ھەموو مافەكانى داۋە دىيارى كىردوۋە بۆ ھاۋەلان، ۋە بەلكو
 لەگەلئان دانىشت ۋە گفتوگۆى كىردو درۆۋ بوختانى ئەۋ ۋوتانەي ئەۋانى بۆ پرون كىردنەۋە ھەموو
 كارەكانى خۆى بۆ باس كىردن كە لەبەر چ ھىكمەتتەك كىردوۋىيەتى.

تەننەت يەككى لە سەر كىردەكانيان - مالك الأشتر - ۋوتى: دەي لەۋانەيە ئەمە فىل ۋە فېرە ۋە لە
 خەلىفەۋ لە ئىۋەش كرايىت.

ھەموو مېژوۋونوۋسان ۋە زانايان ۋە فەرمودەناسان لەسەر ئەۋەن كە پىاۋىك بەناۋى (ابن سبأ) ۋە
 دەر كەۋتوۋە ۋە كۆمەللى بۆچوون ۋە بىرۋ باۋەرى چەۋتى ھىناۋە لەناۋ مۇسلماناندا بىلاۋى كىردۆتەۋە، تا
 ئاكوۋكى ۋە جىاۋازى بىخاتە نىۋان مۇسلمانان ۋە فەرمانپەرۋا سەر كىردەكانيان ۋە لە ئاينەكەشيان دوريان
 بىخاتەۋە ۋە كۆمەللى فېتنەچى ۋە گىرەشىۋىنى دۆزىۋە ۋە پىكەۋە كۆمەلەي (سەبەئى) يەكانى لى
 پىك ھىتان ۋە بوۋنە يەككى لە ھۆكارە سەرەكى يەكانى شەھىد كىردى عثمان (ؓ).

دوۋە/ جىاۋازى ھاۋەلان لە شىۋازى داۋا كىردى تۆلەي عثمان (ؓ):

ئەۋ ئاكوۋكىيانەي كەۋتە نىۋان ئەلى ۋە طلحە ۋە زىبىر ۋە عائشە ۋە نىۋان ئەلى ۋە موعاۋىيە
 ھۆكارەكەي ئەۋە نەبوۋ كە ئەلى شايستەي خىلافەت نى يەۋ يان ھەقى خۆى نەبوۋە يان گلەبىيان

^۱ ھەمان سەرچاۋە (۶).

^۲ أحداث وأحاديث الفتنة المجرى، ۲ ۱۵۸.

بەلگەو جیاوازیان لە شێوازی تۆڵەسەندنەوە لە بکوژانی عێشان (ﷺ) و عدلیش (ﷺ) وەك ئەوان سور بوو لەسەر تۆڵەسەندن لە ئەو گیرەشێوانەی هەستان بەتاوانی شەهیدکردنی عێشان و بێلاوکردنەوی ئازاوە لەناو هەرێمەکاندا..

بەلگەو ئەلى (ﷺ) ئەوەندە جياوازی ھەموو لەنتیان ئەو و ئەواندا ئەوەبوو کە ئەوان دەیان ووت دەبێت بەزوترین کات و یەكەمین ئیشیش بێت لە ئیشەکانی خەلیفەى چوارەم کە ھەستىت بەتۆلە سەندنووە لەو کەسانەى عثمانيان بەنارەوا بەسەر قورئانەکیددا شەھید کرد،

به نام علی (علیه السلام) دهیفرموو: پهله مه کهن با بارو زروفه که ناسایی بکهینه وه و ناشتی و نارامی بگپړینه وه بۆ هدریمه کان و پاش ثمو کارانه یهک یهک دادگاییان ده کهین و تۆلهیان لی دهسته نینه وه.

طلحه و زبیر (رضی اللہ عنہما) چون بۆ مه ککو له گهڵ دایکی باوه‌داران عائشه‌دا (رضی الله عنها) کۆبوونه‌وه، ئه‌م کۆبوونه‌وه‌یه‌ش پاش چوار مانگ له شه‌هیدکردنی عثمان (رضی الله عنه) کرا، واته له سالی ۳۶ ی کۆچی، و له گه‌ڵ عائشه‌دا پێک که‌وتن که ده‌رچن، چونکه پالێپه‌ستۆیه‌کی ده‌روونی زۆر نا‌په‌حەت کاریگه‌ری زۆری کردبووه‌ سه‌ر ئه‌وانه‌ی که به‌به‌ر چاویانه‌وه خه‌لیفه‌ی موس‌لمانان به‌شته‌مکارترین شی‌وه شه‌هید کرا له ماله‌که‌ی خۆیدا، و هه‌ستیان به‌وه ده‌کرد که تاوا‌نێکی گه‌وره‌یان کردوه‌و خۆشب‌وونی‌شیان نی‌یه به‌وه نه‌بی‌ت که هه‌موو هه‌ولیان ب‌خه‌نه کار بۆ تۆ‌له‌سه‌ندنه‌وه‌ی له‌ بکوژانی.

هه‌ڕه‌چه‌نده ئه‌وان له‌به‌ر قسه نه‌شكاندنی عثماني به‌رگريان لێ نه‌کرد كه خۆی دا به‌كوشت له‌پێناو ئه‌وه‌ی كه‌س خۆینی خۆی له‌سه‌ر نه‌پژێنیت به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا عائشه ده‌یروو: عثماني به‌سته‌م و نا‌ره‌وا كوژراوه‌و وه‌للاهی داوای خۆینه‌كه‌ی ده‌كه‌م^۱.

٢٥٨

طلحەمیش دەبیوت: ((من بەرامبەر عثمان قەرزار بارم و تەویەو پەشیمانیم بەو دەبیّت لەپێناو سەندنەوی خۆینی عثمان دا خۆینی خۆم برژێنم))^۱

و زبیریش ووتی: (با خەلکی راپەرێنین بۆ سەندنەوی ئەم خۆینە تا نەفەوتیّت و بەفەوتانی ئەو خۆینە دەستەلاتی خوا لەناوماندا بێ نرخ دەبیّت، و ئەگەر خەلکی وێنە ی ئەو کەسانە دەرس دانەدەن پێشەوایەك نامیّنێت کە کوشتن نەبگرێتەو)^۲.

بەتای لەمکال دەرچوون و نەیانەزانی چ ئاکامیکی نادیار چاوەڕوانیان دەکات، و هەریەکەیان لەمال دەرچوو نەیدەزانی نایا دەگرێتەو یان نا؟ و خێزان و منداڵەکانیان بەگریان و شیوەندەو مالتاوییان لێ کردن و شاری مەککە هیچ پڕۆژیکێ و گریانای بەسەردا نەهاتبوو کە خەلکی هەموو بۆ نیسلام و ئەو پڕۆزە هاتۆتە پیش بۆی.

بۆچی لەمەککەو دەستیان کرد بەدەرچوون؟

کۆمەلەی هۆکار وای لێکردن کە لە مەککەو بێر لەهۆکاری هاتنەدی ئەو داواکاری یەیان بکەنەو، لەوانە: (بنی أمية) لە مەدینەو هەلەتەن و لە مەککە گیرسانەو، و لەوانە: عبدالله ی کورپی عامر کە ئەمیری عثمان بوو بەسەر بەسەرەو لەپاش گرتنی بەسەر لەلایەن سوپای موغایەو هەلەتە بۆ مەککەو هانی خەلکی دەدا بۆ سەندنی تۆلەی عثمان و نامادەیی خۆیشی پیشان دەدا بەهەموو هاوکاریەکی مادی و مەعنەوی.

لەوانە (یعلی) ی کورپی (أمینة) پیش شەهیدبوونی عثمان لە یەمەنەو بەسوپاکەیهو هات بۆ هاوکاری خەلیفە، بەلام کاتێ گەیشته مەککە بیستبووی کە گیرەشیوتنان عثمانیان شەهید کردوو و ئەو ئیتر لەوێ مایەو کە چەک و ولّاخ و پێداویستی چاکی پێبوو،

پاش ئەم هۆکارانە هەموو لایەك نامادە بوو بۆ دەرچوون بەلام بەرەو کۆی دەرچن؟ ئەو پرسیارێک بوو هەریەکەیان بەجۆرێک وەلامی دایەو، و عائشە (رضي الله عنها) ووتی: دەبیّت لەشاری مەدینەو دەست پێ بکەین، و بۆچونیکی تر دەبیوت: نا، با بەرەو شام بڕۆین و لەگەڵ سوپاکە ی موغایەدا یەکبگرینەو و پێکەو بکوژانی عثمان بگرین و بیانکوژینەو، و بەلام پاش

^۱ سم اعلام النبلاء (۳/۱).

^۲ تاریخ الطبرانی (۵/۴۸۷).

مشت و مپێکی زۆر پرایان هاته سەر شاری بەسەر، چونکه بەسەر شارێکی زۆر گەورەیه و ئەوانەش کەمن و پێیان ناوێرن و هەروەك شام مسۆگەر بسو لەبەر بسوونی موعاویە، و پاشان بەسەر دەستەلاتی خەلیفەی بەسەرەوه لاوازبوو لەچاو شارەکانی تردا و دەتوانن لەوی ناواتەکانیان بهێننه دی^۱.

مەبەستیشیان لەم دەرچوونە پروون و ناشکرابوو، کە ئەویش تۆڵە سەندنەوه لە بکوژانی عثماني (ﷺ) و چاکسازی و دەرخستنی نالەباری ئەو کارە ی گێڕەشیۆنێان کردیان بە عوسمان و خیلەفت، و هەروەها فەرمان بەچاکەو بەرگری لە خراپە بوو^۲،

و ئەمەش داواکردنی جی بەجی کردنی هەدیک بسو لە حدودەکانی خوا چونکه ئەگەر ئەوانە نەکوژێنەوه ئێتر هەر کەسیك دواي ئەوان خیلەفتی بەدڵ نەبێت دێنە سەر پایتەخت و خەلیفە دەکوژن.

ئاماغیشیان لەدواي بەسەر چوونە ناو کوفە بوو کە لەو کاتەدا پایتەختی خیلەفت بسو، لەوی بەناسانی بکوژان کە لەناو سوپای عەلیدا (ﷺ) خۆیان هەشار دا بسو بگێڕن و بکوژێنەوه بەکەمترین قوربانی^۳.

دەرچوون بەرەو بەسەر، ئامادەکردنی شاری بەسەر بۆ بەرەنگاری و تۆڵە سەندن و ئەو توپە بوونە جەماوەری یە ی کە هاوێڵە بەرپێزەکانی پێغەمبەری جولاند بۆ تۆڵە سەندن لە بکوژانی عثماني (ﷺ). شتیکی وا ئاسان نەبوو، وەك بلی ی کەسیکی ئاسایی کوژرایت، بەلکو سوپای بی شومار کەوتە رێ بۆ تۆڵە سەندن و جی بەجی کردنی هەدیک لە حدودەکانی خوا کە کوشتنەوه ی بکوژە، ئی عثماني (ﷺ) خواوەنی پلەو مەقامیکی گەورە بوو لە دلی موسلماناندا، یەکیك بوو لە هاوێڵە گیان لەسەر دەستەکانی پێغەمبەری خۆشەویستمان (ﷺ) کوشتنی ئا بەوجۆرە و بەدەستی هەندێ هەرچی و پەرچی (أوباش) و گێڕەشیۆن - غوغاء - شتیکی ئاسایی نەبوو.

^۱ دراسات في عهد النبوة، ۴ (۱۸).

^۲ ههسان سەرچارە، ۴ (۱۹).

^۳ مقدمة ابن خلدون، ۴ (۱۹).

ئى تىرۆرکردنى (عثمان) مانايەكى زۆر گەورەى ھەبو كە ئەوئش تىرۆرکردنى خىلافەتى ئىسلامى بوو كە لە ئىسلامدا خاوەنى شەرىعى خاويە لە پارىزگارى لەناين و كاروبارى وولات^۱.

زوييرو طلحمو عائشە (ﷺ) بۆ شەپ دەرئەچوون، بەلكو بۆ ئەو دەرچوون كە پايشەكى گشتى شەقامى ئىسلامى كۆيكەنەو بۆ بەرئەنگاربوونەو لەگەل تاقمەكەى سەبەئى يەكان كە بەهيز بوو بوون و گالتەيان پى ئەدەكرا، ئەمەش بە پوونكردەو و باس كردنى ئەو كارە نامرۆفانەى كە گىرەشيوتان كرديان،

ئيتەر لاي ھاوئلان پوون و ئاشكرابوو كە ئەو كەسانە ھەستاون بەو كارە ئاشايستەيە لەناو سوپاكەى عدليدا و لە پلەو مەقامى بەرزدا خۆيان ھەشارداو و عەلش (ﷺ) كە لەوان زياتر ھەزەكات تۆلە بۆ عثمان بەسەئيت و حدودى خوا جى بەجى بكرتت بەلام دەيزانى ناتوانيت ھەئسيت بەوكارە لەگەل ئەو كەسانەداو ئى پاشان زۆر دەرئەسا لەوئى بدەنەو بەسەر مەدينەدا و قات و قري بكن، دەيان ويست تەنانت سوپاكەى عدلى (ﷺ) جگە لەگىرەشيوتنەكانى ناوى - ھەموو بىئە سەر ئەو قەناعەتەى كە ئەمان بۆ مەبەستىكى پىرۆز و جى بەجى كردنى حدودى خوا - ھاتوون و مەبەستيان شەپ ئى يە و نيازبان بە دژايەتى كردنى عدلى نيە (ﷺ)^۲.

كاتى عائشە (رضي الله عنها) گەيشتە شارى بەسەر، والى بەسەر لى ي پرسى لەھۆى ھاتنى بۆ ئەم شارە و لەوئلەمدا عائشە (رضي الله عنها) ووتى: وەللأھى كەسىكى وەك من بەنيەتتىكى شاراوە وە نايەت، و نيازو ھەوالى خۆى لەكۆرەكانى ئاشارتەو، گىرەشيوتان لەھەرىمەكانەو و لەھەرچى و پەرچى لەھۆزەكانەو ھاتن و دايان بەسەر ھەرەمى پىغەمبەرى خوادا و ئەوئى كرديان كرديان و نەفرەتى خاويان بەسەرخۆياندا ھىئا بەكوشتنى پىشەواى مۇسلمانان بەبى بەلگەو بەبى بەھانە، و خويىنى ھەراميان ھەللال كرد، و دەى ئىمە بۆ ئەم مەبەستە بانگتەن دەكەين كە لەسەر نىرو مى و گەورەو بچووكى ئىسلام پىويستە فەرمان بەچاكەو بەرگرى لەخراپە بكن^۳.

¹ دور المرأة السياسي، ۶، ۳۹۴.

² تاريخ الطبري (۴۸۹/۵).

³ الثقات لابن حبان (۲/۲۸۲).

و عائشه (رضي الله عنها) نامه‌ی نارد بژوالی کوفه که - أبو موسى الأشعري - بوو، لهوکاته‌دا و عه‌لی (ﷺ) داینابوو، بژی نوسی: دهریاره‌ی کوشتنی عثمان - به‌ناړه‌وا - زانیاریت پیږ گه‌یشتووه، و منیش له‌بهر به‌رژه‌وهندی خه‌لکی له‌مال دهرچوم، و توییش فه‌رمان بده هه‌موو سهریازانت بچنه ماله‌کانی خو‌یان و بی‌وه‌یی هه‌لبژږتن تا نه‌وکاته‌ی هه‌والی خو‌شی چاک کردنه‌وه‌ی کاروباری موسلمانان‌یان پیږ ده‌گات^۱.

چهند مه‌سه‌له‌یه‌کی گرنګ له‌دهرچوونه‌که‌ی عائشه‌دا (رضي الله عنها):

۱- نایا له‌م دهرچوونه‌یدا که‌س زژری لی کردووه؟

یه‌عقوبی که‌ خاوه‌نی کتیبی (تاریخ الیعقوبی) یه‌وا گومان ده‌بات که‌ زویږی کورپی عه‌وام (ﷺ) زژری کردووه له‌ عائشه که‌ هه‌ستیت به‌م سه‌فه‌ره، و (الذهبي) یش ناماژه‌یه‌کی وای هه‌یه‌ گوايه عبدالله‌ی کورپی زویږر زژری لی کردیت، به‌لام نه‌گه‌ر به‌وردی به‌دوای پاستیدا بگه‌ږیت، بژت پروون ده‌بیته‌وه نه‌م قسانه‌ هیچ کامیان پاست نین، چونکه‌ نه‌مان دواي (۴) مانگ دین بژ مه‌ککه‌و مه‌سه‌له‌که‌ ده‌خه‌نه به‌رده‌ستی عائشه (رضي الله عنها) به‌لام عائشه هه‌ر له‌یه‌که‌م ساتی کاره‌ساته‌که‌وه داوای خو‌ینی عثمانی کردووه و ده‌گیږنه‌وه یه‌کسه‌ر له‌گه‌ل پرووداوه‌که‌دا مه‌دینه‌ی به‌جی هیشتووه و چوه بژ مه‌ککه‌، و له‌وی یه‌کسه‌ر عبدالله‌ی کورپی عامیر حضرمی پیگه‌یشتووه و پی‌ی ووتوه: چی توی هیناوه‌ته‌وه (بژ مه‌ککه‌) نه‌ی دایکی باوه‌پداران؟ نه‌ویش له‌وه‌لامدا ووتی: بژیه‌ گه‌رامه‌وه چونکه‌ عثمان به‌ ستم لیکراوی کوژراوه و هه‌رگیز وه‌زع ناسایی نابیتته‌وه تا نه‌م گیره‌شیوتنه‌انه‌ مابن، بژیه‌ نیسلام سه‌ریه‌رز بکه‌ن به‌ سه‌ندنی تۆله‌ له‌ بکوژی عثمان، و عبدالله‌ یه‌که‌مین که‌س بوو که‌ هات به‌ده‌م داواکاریه‌که‌یه‌وه^۲.

که‌واته‌ طلحه و زویږر له‌ مه‌دینه‌ دهرنه‌چوون مه‌گه‌ر دواي چوار مانگ له‌ تیپه‌پروونی کاره‌ساته‌که‌ه^۳.

^۱ تاریخ الطیبی، ۷ (۴۷۵).

^۲ دور المرأة السياسي، ۷ ۳۸۴.

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه، ۷ ۳۸۴.

۲- نایا عائشه - کي ٿي له گه ٿاڊا بوو؟

نهوانهي له گه ٿي ده رچوون کومه ٿيک له هاوه ٿان بوون^۱، و عائشه لهو ٿا فره تانه نه بووه که به زور و به روگيري خه لکي بداته بهر و بيانيات بؤ به سره و هه موو ريوايه ته کان له سهر نه وهن که سرجه م دايکاني باوه رداران پشتگيري بوون له م هه نگاهه ويدا و هه موو که سيک به کامي سهر به ستي خوږه وه له هه وټه چاکسازيه که ويدا له گه ٿي بوون و ټم ژماره يه ش که م نه بوون و وه ک طلحه و زويير ده ٿين: پياو چاک و نه جيب زادکاني خه لکي به سره دواي عائشه که وټن^۲.

ته نانه ته گهر که ساني به ريز و موسلمان و پياو چاک نه بوونايه، نه ميري باوه رداران عه لي (ﷺ) له دواي جهنگي جه مه ل له سهر شه هیده کانين نه ده وه ستاو دوعاي لي خو شوبوونيان بؤ بکات و به چاکه ناويان به ريت^۳،

۳- نایا دايکاني باوه رداراني له گه ٿاڊا بووه له م کاره ويدا؟

لهو ساله دا که ټو کاره ساته دلته زنه پړوي دا دايکاني باوه رداران له حج بوون، و هه رکه خه بهر که بيان بيست له وي مانوه و نه گه پانه وه، و چاوه پوانيان ده کرد بزانن خه لکي چي ده کهن و مه سه له که به رهو کوي ده پوات

پاش ټوهي به يعه ت درا به نه ميري باوه رداران له مه دينه، ده نگه ده نگي گيره شيو ټني له هه ريحه کانه وه له سهر هه ٿاندا بوو، ژماره يه کي زور له هاوه ٿان شاري مه دينه ي منه وه ريان به جي هيت و به رهو مه که گه پانه وه، که واته مه که کومه ٿيکي زور له هاوه ٿاني پيغه مبه ر و دايکاني باوه رداراني لي بوو^۴.

سرجه م دايکاني باوه رداران پازي بوون له گه ٿ عائشه دا بگه رينه وه بؤ مه دينه ي پر نووه به ټام هه رکه راي عائشه و هاوه ٿاني له مه دينه وه گور درا بؤ به سره، سرجه م دايکان ووتيان: ټيمه جگه له مه دينه بؤ هيچ کوي نارو ټين^۵.

^۱ تاريخ الطبري، دور المرأة السياسي، ۶ ۳۸۵.

^۲ هه مان سرچاوه.

^۳ البداية والنهاية (۲۴۱/۷).

^۴ هه مان سرچاوه.

^۵ تاريخ الطبري (۴۸۷/۵).

کهواته پازی بوون به کاره کدی و دهستخویشیان لیّ دکرد به لّام لهوهدا جیاواز بوون که نهوان
 حزیان ده کرد له مه دینه وه نهو کاره بکریّت و نه پۆن بۆ عیّراق. ته نانهت: دایکی باوه پداران
 (حفصه ی کچی عمر) ووتی من له گه لّت دیم به لّام عبدالله ی برای سویندی لیّ خوارد که ناییت
 برۆیت و نهویش داوای لیّبوردنی کرد له عائشه که عبدالله ی برام ناهیلّیت بیم له گه لّتا^۱.

۴- پای زانایان ده رباره ی عائشه (رضی الله عنها):

هموو زانایانی نیسلام له سه رنه وهن که عائشه له ناو دایکانی باوه پداراندا زانترینیان
 بووه له پرووی ته فسیر و شهرع و ریوایه تی فرموده وه^۲.

عوره ی کوپی زویتر ده لّیت: عائشه وای لیّ هاتبوو که که سم نه دیوه وه که نهو زانا بیّت له
 قورئانداو له فره زه کان و له سونه تدا و له شیعردا و له پرووداوه کانی عه ره ب، و نه ژادناسی
 دادپهروه ری و پزیشکی دا^۳

(شه عه بی) به سه سه رپه مانه وه باسی زانست و فیه ی عائشه ی کردوو و پاشان ووتوو یه تی: گومانی
 چی ده بن به پهروه ده کراوی دهستی پیغه مبه ر؟!

و (عطاء) ده بیوت: عائشه فیه زانترین که س بووه و له پرووداوه گشتی یه کانیشدا
 جوانترین پای هه بووه^۴.

نه حنه فی کوپی قه یس که یه کیکه له په وان بیژه کانی عه ره ب ده لّیت: (گویم گرتوو له ووتاری نه بو
 به کر و عمر و عثمان و علی و خه لیفه کانی تریش، به لّام نه مدیوه که س وه که عائشه ووتار بدات و
 ووته ده رپه یّت)^۵

^۱ سه اعلام النبلاء (۱۸۳/۲).

^۲ هه مان سه رچاره.

^۳ سه اعلام النبلاء (۱۸۵/۲).

^۴ هه مان سه رچاره (۱۸۳/۲).

^۵ مسند احمد (۹۷/۶).

۵- تیپه‌پرونی عائشه (رضی الله عنها) به لای ناوی (حه‌وئهب) دا:

له ریوایه‌تی صحیح دا هاتوو که عائشه (رضی الله عنها) داویه‌تی به لای ناوی (الحواب) دا، قه‌یسی کوپی حازم ده‌لئیت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌خیزانه‌کانی فهرموو: ((کیف باحداکن تنبح علیها کلاب الحواب))^۱

له‌رئگه‌ی (شوعبه) وه نه‌ویش له (أصیل) وه که وو شه‌کان هی شوعبه‌ن ده‌لئیت: (عائشه کاتیک تیپه‌ری به لای ناوی (حه‌وئهب) دا گوئی ی له وه‌په‌ی سه‌گ بوو، ووتی: وا نه‌زانم بگه‌رئمه‌وه باشه، چونکه پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) پی‌ی فهرمووین: ((ایتکن تنبح علیها کلاب الحواب)) واته: کامتانن که سه‌گی هه‌وئهب لی‌ی ده‌وه‌رئیت؟، زویریش پی‌ی ووت: ئایا ده‌گه‌رئسته‌وه؟ نا به‌لکو خوی گه‌وره به‌بۆنه‌ی تۆوه ناشتی بخته‌ نیوان موسلمانان)^۲.

۶- نه‌و کارانه چی بوون له به‌سره کردیان؟

هه‌رکه نه‌و سی‌که‌سه که - زویر و طلحه و عائشه - (ﷺ) گه‌یشتنه به‌سره له‌ناوچه‌ی (خریبه) نیشته‌جی بوون، و له‌وئوه جوابیان نارد بۆ پیاو ماقول و ناودارو سه‌رۆک هۆزه‌کان و داوی هاوکاریان لی‌ ده‌کردن له مه‌سه‌له‌ی سه‌ندنه‌وه‌ی تۆله له بکوژانی عثمان (رضی الله عنه)، و زۆرئیک له‌خه‌لکی به‌سره و شاره‌کانی تریش حه‌زبان ده‌کرد له‌وه‌ی تۆله بۆ خه‌لیفه‌ی موسلمانان بکریته‌وه، به‌لام هه‌ندی له‌وانه وایان به‌چاک ده‌زانی نه‌و کاره بدرئته ده‌ستی خه‌لیفه و نه‌و به‌و کاره گرانه هه‌ستیت، و سه‌ربه‌خۆ هه‌ستان به‌ ناوا کاریکی ترسناک به‌بی‌ په‌زامه‌ندی خه‌لیفه به‌سه‌رپیچی داده‌نرئیت،

به‌لام له‌لایه‌کی تروه خه‌لکه‌که ده‌یانینی که کۆمه‌لئی هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) داوی نه‌و کاره ده‌کن که موژده‌ی به‌هه‌شتیان پی‌ دراوه و نه‌ندامانی شوران و دایکی باورداران خاتوو عائشه‌یان له‌گه‌له - خۆشه‌ویسته‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، و تیگه‌یشتوو و زاناترین

^۱ خلافة علی بن ابی طالب، ۶، ۱۳۳.

^۲ طبقات ابن سعد (۴۵۶/۵).

ئافرەتى ھاوەلان، و لەلایەکی تریشەووە داواکاریەکیان شتیکی جوان و پۆشنەو یەك كەس لە ھاوەلان لارییان لی ی نی یە.

و زوبیر (ﷺ) نامەى نارد بۆ (أحنف) ی کورپی (قیس) التمیمی كە سەرۆك ھۆزى تەمیم بوو، ھەموویان لەقسەى دەرنەچوون و داواى لی کرد پشتیان بگرتت لە داواکردنى خوینی عثمان و تۆلە سەندنەو لە بکوژانى، و ئەحنەف خۆى باسى ئەو كاتە ناخۆشەمان بۆ دەكات و دەلیت: ترسناکترین داواکاری بوو تا ئەو ساتە وەختە لەمن کراییت، : پشت ھەلکردن لەو کەسانەى کە دایکى باوەرداران عائشە و خۆشەویستەکەى پیغەمبەرمان (ﷺ) یان لەگەڵدایە زۆر ناپەرەحت و ئەستەمە^۱.

بەلام لەبەرئەوێ جورئەتى نەکرد خوینی موسلمان بەدەستى موسلمان پڕۆینیت، بۆیە وای بەباش زانى نەچیتە سەر هیچ لایەك و خۆى و (٦) ھەزار لە ھۆزەکەى دوورەپەریز بوون لەو جەنگە، بەلام کۆمەلە کەسانیکى زۆر لە ھۆزەکەى بەگوێیان نەکرد و پۆیشتنە ناو سوپاکەى عائشەو^۲.

تا وای لی ھات وەك زوھەرى دەلیت: (زۆرینەى خەلكى بەسرە چون بەدەم داواکاریەکانیانەو)

۷- کوژانی (حەکیم ی کورپی جەبەلە) و گێرەشیۆنەنى ھاوپی ی:

دواى ئەوێ عائشە (رضي الله عنها) وتاریکی دا بۆ خەلكى بەسرە، حەکیم ی کورپی جەبەلە دەستى دایە شمشیرو دەستى کرد بەشەر لەگەڵ ھاوپیکانى طلحە و زوبیر و عائشە (ﷺ) و ئەوانیش دەستیان دایە پمەکانیان بەلام نەیان دەوێشان،

بەلام حەکیم و تاقمەکەى ھەر وازیان نەھینا و بەردەوام ئەسپەکانیان تاو دەدا و شەریان پى دەفرۆشتن و طلحە و عائشەیش دەستیان نەدەچوو شەرکردن مەگەر زۆر ناچاربوون و بەرگریان لە گیانی خۆیان کرد^۳.

^۱ مصنف عبدالرزاق (٤٥٦/٥).

^۲ تاریخ الطبری (٤٩٤/٥).

^۳ ھەمان سەرچاوە (٤٩٥/٥).

و حکیم ی - نه گبت - هر ورزنگی ددها له نه سپه کدی و بهره و پیش هیرشی دهرد
 بویان، و له گهل نه وهشدا عائشه له جی ی خوی وهستابو - خهلکی هاندها له سر شهړنه کردن و
 دهست نه کردنه وه، و داوای له هاوړیکانی ده کرد که دوور که ونه وه لییان و مه چنه ړیگه یان و نا
 بهم شیویه مانه وه تا شه واهات و له یه که دوور که ونه وه.

له به یانی ړوژی داهاتوودا دیسان حکیم هاتوه و ړمیکی درژی به دهسته وه بوو به دهم خویه وه
 قسه ی به عائشه دهوت و بهره و عائشه دهړیشت و هره که سی، هر ژنیک یان پیاوړیک پی ی
 بگو تابه قسه به عائشه مه لی، هله ده گه ړاپه وه بوی و ده یکوشت^۱.

نیر له ویدا خویان بوی پینه گیرا و ووتیان به حکیم: نه ری تو چیت؟ دوینی نه وه ی کردت کردت و
 کس وه لامي نه دایته وه، که چی نه مړو خراپتر له دوینی هاتووته وه، دهی وه لاهی وازت لی
 ناهینین تا خوا تولدت لی ده کاته وه. به لام گه ړانه وه وازیان لی هیناو دهستیان نه چوه خوینی.

بویه حکیم له گهل تا قمه گیره شیونه کیدا که کاتی خوی دایان به سر مه دینه دار عثمانیان
 به ناړه و زولم شهید کردبوو کوبوونه وه و بویان ده رکوت که که شف بوون و مانه وه یان
 له به سرده نه ماوه و بوی ده چوون له ړیگا که یشت به هاوړیکانی عائشه، و شهړیکی قورسیان
 پیکه وه کرد^۲.

بانگه واز که ری عائشه ییش بانگی لیوه ده کردن و دهیوت: دهست هه لگرن له جهنگ به لام نه و گیره
 شیونانه گوئیان نه ددها به بانگه که و به رده وام بوون.

تا بهاتابه زیاتر شهړه کیان گهرم ده کرد و عائشه (رضی الله عنها) هاواری کرد: شهړنه کن
 له گهل کهس تا شهړتان له گهلدا نه کریت...

به لام طلحه و زوبیر (رضی الله عنهما) بویان ده رکوت که نه م تا قمه بی شه رمانه شمشیر له برای موسلمان
 خویان هله ده کیشن و خویان له کهس لانه دن و خوینی موسلمان ړشت له لایان حورمده تی نیه... و
 ناماغبیان هه لگیرساندنن جهنگه و بهس.

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۴۹۹).

^۲ تاریخ الطبری (۵/ ۴۹۹).

بۆیە هەردووکیان بەیەكدهنگ ووتیان: سوپاس بۆ ئەو خواپەیی گەیاوندنی بە بکوژانی عثمەن کە خەلکی بەسەرە و خواپە گیان دنگیان بە زیندوویی دەرنەکەوت، و ئەمەڕۆ تۆڵەیی عثمەنیان لێ بەکەیتەوه، دەستیان کرد بەجەنگ لەگەڵیان و ئەو نەگبەتە زۆر بەراستیان بوو، پیس دەجەنگان! بۆیە بانگیان کردن: ئەوەی لە بکوژانی عثمەن نی یە باواز لە شەڕ بەیتنی لەگەڵمان، چونکە ئێمە تەنها مەبەستمان ئەو کەسانەن خۆینی عثمەنیان بەناھەق ڕشت، و ئێمە لەگەڵ کەستان دەست پیشخەری ناکەین، بەلام ئەوان زۆر ترسناکە دەجەنگان لەگەڵیان!^۱

ولەناکامدا هەمویان کوژران و تەنها یەك کەسیان نەبێت کە هەڵبات و بەو شێوەیە بەسەرە پاک کرایەوه لە گیرە شێوینان و بکوژانی خەلیفەیی سێ یەمی پێغەمبەری خوا (ﷺ).

طلحە و زوبێر پێکەوه هاواریان کرد: کۆی تەرتان لە هۆزەکان لەناو ئەو تاقمەدا بوون کە هاتن و دایان بەسەر شارەکی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) با بێتە پێشەوه^۲. ئەو گیرە شێوین و نەفامانەیی - وەك عائشە وەسفیان دەکات - کە هیچ چارێکیان نەمابوو جگە لە تۆڵە لێ سەندنەویان بەیانپەکی زوو ویستیان بەدەن بەسەر چادەرەکی عائشەدا و تیرووری بکەن بەلام خواپە گەورە بەکۆمەڵی لە موسڵمانان کە بەچار دەوریدا پارێزگاریان دەکرد پاراستی، هەرچەندە ئەوەندە نزیک بوونەوه تا گەیشتنە بەردەرگای چادەرەکی و شەڕ دەستی پێکرد و هەمویان کوژران و تاقیان دەرنەچوون.^۳

لەناکامدا سوپاکەیی عائشە (رضی اللہ عنہا) خواردن و پێداویستی یان لێرا - چونکە لەمیوانداری کەسدا نەبوون - بۆیە هێرشیان برد بۆ خانووی حوكم کەوالی لەوێ (ولاتەوانی) دەکرد و دەستیان گرت بەسەریدا و والیان گرت و دەستیشان گرت بەسەر (بیت المال) داو بەتەواوەتی بەسەریان بۆیە کلایی بویەوه و نزیکەیی (۷۰) کەس لەوانەیان کوشت کە دابوون بەسەر مەدینەدا و بەناپەرەوا عثمەنیان شەھید کرد بوو بەسەرۆکایەتی سەرگەورەکیان (حەکیم ی کۆری جەبەلە) و

^۱ هەمان سەرچاوە (۵/ ۵۰۱).

^۲ هەمان سەرچاوە (۵/ ۵۰۱).

^۳ انساب الاشراف (۲/ ۹۳) پسند حسن .

هممو خه‌لکی به‌یعتیان دا به‌زویتر که بیته نهمیر و سهرکرده‌ی سوپاو کاری جه‌نگ به‌ریت به‌پتوه^۱.

۸- نامدی عائشه (رضی الله عنها) بۆ هممو هدریمه‌کان:

بۆنه‌وی کهس به‌هه‌له تینه‌گات و پای گشتی دروست نه‌بیته دژی عائشه و نهم جه‌نگه‌ی به‌سره، ده‌ستی کرد به‌ناردنی نامه بۆ شام و کوفه و یه‌مامه و مه‌دینه و تیایدا مه‌سه‌له‌که‌ی بۆ پۆشن ده‌کردنه‌وه که به‌ج شپوه‌یه‌ک شه‌ر دروست بووه و که خواستی نه‌وانی له‌سهر نه‌بووه: بۆ شامی یه‌کانی نووسی "ئیمه له‌مال ده‌رچووین تا شه‌ر بنه‌پرکه‌ین قورئانه‌که‌ی خوی - عزو جل - نیش پی بکه‌ین نه‌و فرمانه‌ی خوا - قصاص - جی به‌جی بکریته به‌سهر هه‌مواندا گه‌وره و به‌چوک و زۆرکه‌م و نرم و به‌رز، تا خوی گه‌وره خۆی حوکیان بکات،

بۆ نه‌و مه‌سه‌له له هه‌ممو پیاو چاک و نه‌جیب زاده‌کانی به‌سره به‌یعتیان پی داین، که‌چی پیاو خراپ و تاوانباره‌کانی ناو شار به‌رامبه‌رمان وه‌ستان و شمشیریان لی هه‌لکیشاین، و ده‌یان ووت: دایکی باوه‌رداران ده‌گرین و ده‌یکه‌ینه بارمه‌ نه‌گهر هه‌ول بدات هه‌ق پۆشن به‌یتسه‌وه!، و خوی گه‌وره‌یش بواری پیدان و موسلمانان جار له‌دوای جار هه‌ر خۆیان لی لاده‌دان، تا هه‌ر کۆلیان نه‌دا و هه‌ر به‌زۆر هینایینه‌ شه‌ر له‌ ناکامدا بکوژانی عثمان له‌ خه‌لکی به‌سره هه‌مویان کوژران جگه له (حورقوس) نه‌بیته که خوی (عزوجل) تۆله‌یش له‌و ده‌کاته‌وه^۲.

چواره‌م/ نه‌میری باوه‌رداران پایته‌خت ده‌گویتیه‌وه بۆ کوفه:

مه‌دینه‌ی پر نوور جۆره هه‌یه‌یه‌تیکی خۆی هه‌بوو له‌ دلی باوه‌رداراندا و هه‌ممو هدریمه‌کانی تر، به‌ چاو‌یکی قورسه‌وه ده‌یان‌پوانی یه‌ نه‌و شاره له‌به‌رنه‌وه‌ی که دروست بوونی یه‌که‌مین ده‌وله‌تی نیسلامی و بوونی قه‌بری پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌وی.

^۱ تاریخ الطبری (۵ / ۵۰۱).

^۲ الثقات لابن حبان (۲ / ۲۸۳).

به‌لام نه‌میری باوهرداران (ﷺ) گوی به ناموژگاری و لالانه‌وی هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ری خوا نه‌دا که رجا‌یان لی‌کرد مه‌دینه به‌جی نه‌هیل‌یت و نه‌روات بۆ جی یه‌کی تر، به‌لام شه‌و به‌پی‌ویستی زانی له‌بهر هه‌ندی هۆکار له‌وانه، تا له‌نزیکه‌وه موعاویه (ﷺ) ببینی‌ت و بزانی‌ت چی ده‌وی‌ت و ده‌یه‌وی‌ت چی بکات.^۱

هه‌روه‌ک وای ده‌بینی که‌چی تر مه‌دینه‌ی پایته‌خت شه‌و جوژه توانایه‌ی نه‌ماوه که‌هه‌ندی له‌ هه‌ریمه‌کان هه‌یانه له‌وانه بوونی سامانیکی زۆر و جه‌نگاوه‌ریکی بی شومار له‌ عیراقدا هه‌بوون.^۲ هه‌رچه‌نده‌ عه‌لی کوپی شه‌بو طالیب (ﷺ) که‌سیکی که‌لله ره‌ق نه‌بوو که‌ قسه‌ هه‌ر قسه‌ی خۆی بی‌ت و گوی بۆ ناموژگاری دۆستانه‌ی که‌س نه‌بی‌ت، شه‌وه ((شه‌وو شه‌یوی نه‌نصاری یه (ﷺ)) ناموژگاری عه‌لی ده‌کات که‌ له‌مه‌دینه ده‌رنه‌چیت و چونکه مه‌دینه کوچگای پیغه‌مبه‌ری خوایه و قه‌بره‌که‌ی له‌وی یه‌و ماده‌ی خاوی ئیسلام عه‌لی یه، و خۆت لی‌ره‌به و باوالی و به‌ریرسه‌کانت هه‌ریمه‌کان به‌رن به‌پێوه، و شه‌و کاته هه‌ر که‌سیک درایه‌تیت بکات به‌و هه‌ریمانه جه‌نگی له‌گه‌ژ ده‌که‌یت و نه‌گه‌ر ناچاری ده‌رجونیش بووت شه‌وا بی‌انوت هه‌یه و که‌س لی‌ت دوانا‌که‌وی‌ت، و خه‌لیفه‌ی باوهردارانیش (ﷺ) ماوه‌یه‌ک به‌ قسه‌ی شه‌م هاوه‌له به‌پێزه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ی کرد.^۳

به‌لام دواتر هه‌ندی پووداوی نوێ هاتنه‌ ئاراوه وایان له‌عه‌لی کرد خۆی کوچکاته‌وه و به‌ره‌و عیراق بکه‌ویته‌ پێ و بریاری دا به‌ره‌و کوفه‌ بچیت تا له‌شامه‌وه نزیک بی‌ت و داوای کرد له‌ خه‌لکی مه‌دینه که‌ هه‌موویان له‌گه‌لی بچن به‌لام شه‌وان خۆیان دواخست و سستیان نواند و ووتیان نه‌خێر، وه‌لاهی هیشتا رۆشن نی یه‌ ده‌بی‌ت چی بکه‌ین و ده‌بی‌ت خۆمان بگه‌ڕین چونکه‌ ئازاوه هه‌ریه‌رده‌وامه و ماوه‌ته‌وه.

زۆری له‌ هاوه‌لان (ﷺ) چوونه‌ ماڵه‌کانی خۆیان و ده‌رگایان داخست که‌ زۆربه‌یان به‌شدارانی جه‌نگی به‌در بوون له‌ ماڵ نه‌هاتنه‌ ده‌ره‌وه مه‌گه‌ر بۆ گوژه‌که‌یان.^۴

^۱ الانصار في العصر الراشدی لا (۱۶۱).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه لا ۱۶۱.

^۳ البداية والنهاية لا (۱۶۴).

^۴ تاريخ الاسلام في عهد الخلفاء الراشدين.

بەراڤەرەيك خەمبار بوون كە ئەبو حەمیدی (الساعدی) ئەنصاری كە یەككە لە بەشدارانی بەدر لەدوای شەهید كردنی عثمان (رضی اللہ عنہ) ووتی: "پەروەردگارم مەرج بێت پێكەنین لەخۆم حەرام بكەم تا دەگەمەوه لات"^۱،

و ئەو هاوێڵە بەرێزانە زۆر ئەترسان لەوێ ئەگەر لەگەڵ عەلیدا دەرچن بۆ عێراق مانای وایە بەدەستی خۆیان بەرەو زۆنگاوی (فیتنە) و ناژاوەكە دەرچن و پەنجی چەند سالا جیهادیان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بەبادا دەچێت و بەجوانی نامیشتەوه بۆ قیامەتیان^۲. هەندێکی زۆر كەمیان بەشداریان كرد لەسوپاكەیی عەلیدا (رضی اللہ عنہ) و تەنانت شەعبی دەلیت: تەنها چوار كەس لە هاوێڵانی بەشدارێ جەنگی جەمەلیان كرد كە - عەلی و عمار و طلحە و زوبیر - بوون و هەر كەسێ پێنجەم بەینی ئەو مانای وایە مەن درۆزەم^۳.

لەو ژمارە زۆری هاوێڵان كە لە (۱۰) هەزار كەس زیاتر بوون، چەند كەسیكی كەمیان لەگەڵ عەلیدا بەرێ كەوتن بۆ عێراق و بەلكو زۆریەكی ئەوكەسانە بەشدارێ جەنگی جەمەلیان كرد كوفیی و بەسەیی بوون و ئەگەر هاوێڵانی تێدا بویت سەرچاوەكان ناماژەیان بۆ شەهید و بریندار و ووتە و نامۆزگاریەكانی ناو چەنگیان دەكرد و رێنموونی جەنگاوەرانیان دەكرد و وەك عەدەتی خۆیان^۴.

• عبدالله ی كورێ سەلام (رضی اللہ عنہ) نامۆزگاری ئەمیری باوەرداران دەكات:

• عبدالله ی كورێ سەلام (رضی اللہ عنہ) یەككە بوو لە هاوێڵە بەرێزەكانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) داوای كرد لە عەلی (رضی اللہ عنہ) كە لەشاری مەدینە دەرەچێت و نەروات بۆ عێراق و پێی ووت: ئەترسم مێشی شمشیر تێت بدات و ئەگەر ئەم مینبەرە پێغەمبەری خوا بەجێ بهێڵیت جاریكی تر نەگەرێتەوه بۆلای.

عەلی (رضی اللہ عنہ) ئەم شتانە دەزانێ بۆیە ووتی: وەللاهی پێغەمبەری خوا ئەم شتانە بۆ باس كردووم، بەلام ئەوانەكی لەگەڵ عەلیدا بوون لە كوفی و بەسەریەكان زۆر لە ئیسلام حەڵی نەبوون

^۱ الانصاری فی العصر الراشدی لا ۱۶۶.

^۲ تاریخ ابن خیاط لا ۱۶.

^۳ الامتنان فی ما وقع من تاریخ العصر الراشدی من الحلال لا ۳۸۸.

^۴ مسند ابی یعلی (۳۸۱/۱).

و خوینی موسلمان له لایان شتیکی ناسایی بووه، دیار بوو هاوه لانی پیغه مبهریان له گه لډانه بوو نه گینا چۆن دهیان ووت به (ابو الحسن): ړینگامان بده با بیکوژین!! نه میری باوه ډارانیش دهیوت: شتی وانه کهن عبدالله ی کورپی سه لام پیاویتی زور صالح و چاکه.

✽ ناموزگاری حهسهن (ﷺ) بۆ باوکی:

حسهن (ﷺ) ړوښت بۆ (الریضة) که سړپاکه ی باوکی له وی بوون و له وی سهریازگه یان دروست کړدبوو، و له گه ل نزیکی (۲۰۰) کهس له موسلمانان چوون بۆ لایان، و له وی حهسهن (ﷺ) چوو بۆ لای باوکی و به چاوی پر به گریان و فرمیسه کوه پیی ووت: هه رچیم پی ووتیت گویت بۆ نه گرتم، سبه نیی له جی یه کی وادا بی کهس کوژده کړییت و کهسی نییه به چواره ورتدا و بهرگریت لی بکات.

عەلی یش (ﷺ) پیی ووت: هیشتا هه ر وه مندال ده گریت، تو چیت پی ووتوم و من به قسم نه کړدیت؟ حهسهن ووتی: پیم وتیت له و ړوژه ی عثمانی تیدا کوژرا تو له مه دینه مبه به با کاتی عثمان ده کوژریت تو له وی نه بیت و پاش کوشتنیشی ووتم: بهیعه ته دوا بخه تا نوینه ری هه ریمه کان دین و بهیعه ته پی ده دهن و پاشان ووتم: تو خوت مه گلینه بهو کاره ی (طلحه و زبیر) ده یکه ن و له مال دانیشه و بهرامبهریان مه وهسته، با خراپه کاری و ناژاوه له خه لکی تره وه سهره لډات، و له هه مو نه وانه دا گویت بۆ نه گرتم.

نه میری باوه ډارانیش (ﷺ) له وه لامدا ووتی: نی ی کورپی خوم، نه وه ی که ده یلیت (خوژگه له کاتی شه هید کړدنی عثماندا تو ش له مه دینه نه مایتایه)، ده ی وه لاه ی نه و چۆن نابلقه درابوو، نیمه ش هه ربه و شتوه نابلقه درابوین، و نه وه شی ده لیت با چاره پروانت بکړدایه تا هه ریمه کان (الامصار) ده هاتن و بهیعه تیان پی بدایتایه، من نه وه م نه کړد چونکه نه م کاره له دهستی مه دینه دا بووه و هه زم نه کړدوه له دهستی نه وان ده ریچیت بۆ ناوچه کانی تر.

بۆ مەسەلەى (طلحه و زوير) یش، چۆن شتى وا دەبیت کەمن خەلیفەم و وللاھى لەو کاتەوى ئەو دوانە ھوجۆلیان ھەيە من نەمتوانیوہ ئیشەکانم وەك پیتویست نەنجام بەدەم و تەویت بۆخۆم دانیشم لە مالا کەمدا؟^۱ دەى وازم لیبھیتنە کورپى خۆم^۱.

عەلى(ﷺ) وا دیار بوو ئەم جارە زۆر سوور بوو لەسەر پۆششتن بۆیە لە پەبەزەوہ - عەمدى کورپى نەبویە کورم عەمد کورپى جەعفەرى نارد بۆ کوفە تا داوا لە خەلکە کەى بکات کە شوین عەلى بکەون و بەشداری نارام کردنەوہ و سەقامگیر کردنەوہى وولاتى ئیسلام بکەون لەگەلیدا، بەلام نەیان توانى سەرکەوتن بە دەست بھیتن چونکە (نەبو موسی الاشعری) (ﷺ) والى کوفە بوو ساردی کردنەوہ و پیتی پاگەیاندن کە ئەمە (ناشوییکە) و دەبیت موسلمان خۆى بەدوور بگرت لە خوین پشتنى موسلمان و پاشان دواى چەند پۆژیک عەلى (ﷺ) بە سوپایە کەوہ کە (۹۰۰) جەنگاوہر بوو گەیشتە شارى (ذى قار) و لەوێ وە ھەولێ دا کوفەى یەکان قەناعەت پیتی بکات و لەو کارەشیدا سەرەتا (والى کوفە) (ابو موسی الاشعری) (ﷺ) عەزل کردو (قرضە ی کورپى کەعب) ی کرد بەوالى و پاشان عەمد و حەسەنى کورپى ناردە ناویان و بەدوایاندا عەبدالله ی کورپى عەباس ی نارد، بەلام سوودیکى وای نەبوو.

بەلام (قەعقاع) پۆلیکی گرنکی ھەبوو لە قەناعەت پیتی کردنیان ووتى پیتیان ولاتى ئیسلام پیتویستی بەرێکخستنەوہ و چاککردنەوہ ھەيە و دەبیت نەمیرە کەى بەتوانا و بەھیتز بیت تا ئەو کارە نەنجام بدات و ئیوہش دەبیت پشتنی بگرن چونکە نیازى پاکەو بۆ نەھیشتنی سەتەم و چاکسازی ھاتووہ و دەى ئیوہش خۆتان بنوین^۲.

وحەسەنیش(ﷺ) وتاریکی بۆ دان و پیتی ووتن: ئەى خەلکینە ، وەرن بەدەم بانگەوازە نەمیرە کەتانەوہ و خۆتان بگەینەننە ریزی براکانتان، خۆ خەلک ھەيە - ئەو کارە نەنجام بدات لەگەل عەلیدا - بەلام وەللاھى ناقل و ژیرمەندو پیاوچاکى لەگەلدا بیت باشە چ بۆ دنیاو چ بۆ قیامەتیش دەى وەرن بە دەمانەوہ و لەم مەنەتەدا کە ئیمەش و ئیوہیش تێوہ گلاوین^۳.

^۱ تاریخ الطبری (۵/۴۸۲).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۵۱۶).

^۳ ھەمان سەرچاوە (۵/۵۱۶).

و خەلکی کوفە قەناعەتیان کردو نزیکی (٦ تا ٧) هەزار جەنگاوەریان نامادە کرد بۆ خەلیفە موسلمانان و پاشان (٢) هەزاری تریش لە خەلکی بەسەر لە هۆی عبدالقیس چوووە ریزیان و پاشان لە هۆزەکانی دەورووبە ریشەوێ ژمارەیهکی تریان بۆ هات و بەکۆی گشتی سوپاکەیی عەلی (ع) گەیشته نزیکی (١٢) هەزار کەس^١.

کاتی سوپاکەیی کوفەیی یەکان گەیشته لای عەلی (ع) لە (ذی قار) پێی ووتن: ئەو خەلکی کوفە ئێوە هیزی فارسە کانتان شکاند و پاشاکەیتان لەناو برد و کۆمەڵیان تان بـلاو پێکرد تاواي لیهات هەموو سامانیان بوو بە میراتی ئێوە، و خەلکی بەسەر دوژمنانیاندا زال بوون، من ئێوەم بانگ کردووە تا بەرەو براکافان بڕۆین لەبەسەر ئەگەر بەبێ وە ی گەرانهوێ ئەوە ئێمەش هەر ئەوەمان دەوێت، و ئەگەر نەگەرانهوێ ئەوا بەنەرمی چارەسەری کێشه که دهکەین، نزیکیان نابینەوێ مەگەر ئەوان دەستمان لێ بوه شیئن بەستم، هیچ کاریک وازلینا هیئین ئەگەر بزانی بەرژووەندی و چاکەیی موسلمانانی تێدا یه و خراپه و نازاوه هەڵدەگریت - إنشاء الله - ولا قوة الا بالله^٢.

* جیاوازی بیروپرا کار لە خۆشه‌ویستی و براهەتی ناکات :

ئەم ووتە یه بەکردهوه ئەم شەپه نەخوازراوه‌دا بەدی کرا، که ئەگەر جیاوازی بۆچوون و بیروپرا‌دا، که‌مترین رق وکینه نەچووێ دلی هیچ لایه‌کیان بەرامبەر براکەیی، ده‌ سه‌یری ئەم پوداوه بکه‌ له‌ کوفه‌ رویداوه:

بوخاری لە ئەبی وانیلەوێ ده‌گێرێته‌وه و ده‌لێت: (ابو موسی الاشعري) و (ابو مسعود) و (عقبه‌ی کورپی عەمری ئەنصاری) (ع) هاتن بۆلای عەمارێ کوری یاسر(ع) که نوێنه‌ری عەلی بوو بۆلای کوفه‌یی یەکان که ده‌یویست هانیان بدات له‌گه‌ڵ عه‌لیدا بڕۆن.

ووتیان: له‌وه‌تی موسلمان بووێت نەماندیوه‌ ئاوا به‌و خێرای یه‌ هه‌ستی به‌کاریک که ئێمه‌ پێمان ناخۆش بێت ئەوه‌نده‌ی ئەم کاره‌ی ئێستات .

عماریش (ع) ووتی: منیش تا ئێستا کاریکی وام لێنه‌دیوون ئەوه‌نده‌ی ئەم سسته‌یه‌تان به‌رامبەر ئەمیری باوه‌رداران پێم ناخۆش بێت له‌وه‌تی موسلمان بوون.

^١ مصنف عبدالرزاق (٤٥٦/٥ - ٤٥٧) بسند صحیح الی الزهد.

^٢ تاریخ الطبری (٥/ ٥٩٩).

رېوايه ته ګان ده لټن - ابو مسعود- ده وله مهند بووه به خزمه تګاره کې ده لټت: جوان ترين جل و بهرګ بټنن و بيګه نه بهرې عمار و ابو موسی الاشعري با نوږي جومعه به جل و بهرګي توژاوي و سدفه روه نه ګڼ^۱.

نابيني نه بو مسعود و عمار پای جياوازيان هديه و يه کتري به هه لاه ده زانن که چي له ولايشه وه ده بيني يه کتريان خوځ ده وټ و حزن اګه يه کتري به ديمه ني ناشيرين و جلي کونه وه بينن و ناهي لي خه لګي به سوك سهيري برا موسلماننه کېان بګه ن.

جا که سي ناوا بن بويه کتري نيتر چوڼ حزن ده ګڼ شمشير له يه کتر هه لټن و خوي ني يه کتري برېښن؟ هدر چنده هدر دوولا له سدر حق بوون و له نيجه تهاد دا جيا بوونه ته وه و هدر يه که و به لګي خوي به ده سته وه بوو، ياراني عه لي (ﷺ) نه و نايه تديان جي به جي ده کرد که نه ګر هدر دوولا بوو به شهريان ده بي موسلمان لايه ني ستم ليکراو بګري ت وه خواي ګه وړه ده فهرمويت ((فقاتلوا الذی تبغی حتی الى امر الله)) .

لايه ني دووه ميش نه و فهرموودانه يان جي به جي ده کرد که موسلمان ده ترسي نن له فيتنه و ناژاوه ناوخو و چه کېان به پروي براکانياندا بهر ز ده کرده وه ، به لام هدر دوولا به نا به دلي و به جه نګي کي قيژه وني نه خوازاويان ده زاني^۲.

* کوژراوي هدر دوولا شهيدن و به هه شتين :

نه بو سه لامه ي ده لاني پرياري کرد له شه ميري باوه داران عه لي (ﷺ) : ناي ا نه و کومه لاهي که داواي خوي ني عثمان ده ګڼ نه ګر به پاګي مه به ستيان په زامه ندي خوا بيت لييان ورده ګيري ت؟ ووتي: به لي .

ووتي: نه ي هوکاري دواکه وټني تو له داواکردني خوينه کې عثمان قبول کړاوه؟ ووتي: به لي، شتيک نه تواني پي ي بګه ي نه تواني ت سوودي موسلماناني تيډايه نه وه بګه ي ت.

^۱ البخاري كتاب الفتنة.

^۲ المدينة النبوية.

پرسیاریکی تری کرد: نه گهر تووشی جهنگ بووین پیکه وه - خوا نه کرده - ناکامی کوژراوی هردوولامان کوئی یه؟ ووتی: من رجام وایه ههرکه سینک شه مړې به دلټیکی پر له باوه پری خاوتنه وه له نیمه یان له نهوان بکوژریت خوی گهوره ده یخاته به هه شته وه^۱.

پینجهم / ههوله کانی صولح و ناشتبوونه وه:

عدلی(عليه السلام) پیش نهوهی سوپاکه ی بهرهو شاری به سره بهرې بخت، ماوه یه که له (ذی قار) مایه وه، و مهبه ستیشی هه ره نه وه بوو که به شپوه یه کی ناشتیانه و دوور له خوین رشتن و کوشتاری براکوژی نهم نه زمه دی نارواوه کوژی پی بهیتریت، و موسلمانان لهو شه ره پیاریزیت که هیچ سوودی تیدا نیه جگه له لاواز بوونی موسلمانان و لهو پیناوه دا هه موو هیژ و دهسته لاتیکی خسته کار.

ههروه ها (طلحه و زبیریش) (عليهم السلام) به هه مان شپوه حه زیان ده کرد مه سه له که ناشتیانه پری رهوی خوی بگریت و نامانجه کانیان بیتهدی به بی نهوهی خوینی موسلمانانی بی تاوان برژیت و بۆنه و مهبهسته گهوره هاوه لانی پیغه مبه ر(عليه السلام) که و تنه نیوانیان نه وانه ی که بی لایه نیان هه لپاردبوو واته (اعتزال) یان کردبوو له شه ر له گه ل هیچ کام له دوولایه نی شه ر.

* (که عب ی کوپی سور) یه کی که له گهوره پیوانی تابعین ، و هه موو هه ولیکی خوی خسته کار، له توانای خوی زیاتر وزه ی خسته کار، به جوژی رۆلی خوی بینی که له توانای کم پیاودا هه یه بهو جوژه بکات له پیناوه هه لته گیرسانی شه ر له نیوان نهو دوو به ره یه گهوره یه ی موسلمانان ، و به لام نهوهی لیتی ده ترسا هاته دی و لهو پیناوه شدا بوو به قوریانی و چوو بووه نیوان هه ردوو سوپاکه وه و بانگی هه ردوولای ده کرد که بۆخاتری خوا شه ر مه کهن و وه رنه وه بۆلای قورنانه که ی پهروه ردگار و چه که کانتان فری بدن^۲.

* قه عقاعی کوپی عه مری ته میمی: نه میری باوه رداران هه ستا به ناردنی قه عقاع بۆلای طلحه و زبیر به مهبهستی ریکه و تن و صلح و ناشته وایی، و پی ی ووت: نهو دوو پیاهه بیینهو

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۲۵۰).

^۲ الطبقات لابن سعد (۹۲/۷).

بانگیان بکه بۆ پیکهوه ژیان و ناوکۆمهڵ و مهسهلهی جیاوازی و ناکۆکیان له لا ترسناک و گهوره بکه.

(قەعقاع) ههستاو چوو بۆ بهسره ، یه کهم جار چوو بۆ لای عانشه (رضی الله عنها) و پسی ی ووت: دایه گیان تۆچی هیناویتی بۆ بهسره؟ عانشهیش ووتی: کۆری خۆم له پیناوی چاکسازی و ناشتهوایی ناو خه لکی داهاتووم، و قهعقاعیش داوای لیکرد که با طلحه و زوییر نامادهی گفتوگۆی نێوانیان بن و با بێن و گوێیان لی بیت.

* گفتوگۆی نێوان قهعقاع و طلحه و زوییر:

کاتی هاتن قهعقاع دهبارهی نهم هاتنهیان بۆ بهسره پرسپاری لیکردن و نهوانیش وتیان بۆ چاکسازی و ناشتهوایی نێوان خه لکی هاتووین .

قهعقاعیش پی ی ووتن: نهم ناشتهوایی و چاکسازیه چۆنه ئیوه باسی ده کهن ؟ وه لاهی ئیمهش نه گهر به چاکی بزاین له گه لتان رێک ده کهوین و نه گهر به چاکی نه زاین رێک ناکهوین، ههردووکیان ووتیان: بکوژانی عثمان (رضی الله عنه) ده بیت بکوژیت و نه گهر نه کوژیت وه واته وازهینان له حوکمه کانی قورنان، له کار خستنی فهرمانه کانی، و به لām نه گهر بکوژیت وه نه وه زیندوو راگرتنی قورنان و نه حکامه کانی شهره.

قهعقاعیش ووتی: خۆ له بهسره دا (٦٠٠) کهس له بکوژانی عثمان هه بوون، و هه موویانتان کوشت جگه له یه کهس که هه رقوصی کۆری زوهیری سه عدی یه وله دهستان هه لتهات و خۆی خزانه ناو هۆزه کهی و (٦٠٠) کهسی هۆزه کهی بهرامبهرتان وهستا و بوویه دوژمنتان و به یه کهس دهنگ بهرامبهرتان وهستان، دهی نه گهر واز له هه رقوص بهینن وهو داواکاریهش که بانگه شهی بۆ ده کهن وازی لی بهینن بۆ عه لی باشت نی یه ؟ چونکه نه گهر شهی له گه ل بهنی سه عد دابکهن و نه وان سه ریکهون به سه رتاندان وهو تووشی وهو ده بن که لی ی ده ترسان و به داواکردنی (هه رقوص) هه ردوو هۆزی (ریعه و مضر) ده کهن به دوژمنی خۆتان چونکه پشتی نه وان ده گرن و دژی ئیوه ده وهستن و عه لیش رێک و پێک نه مهی به سه ر هات له گه ل بکوژانی عثمان (رضی الله عنه) که له ناو سوپا کهیدا هه بوون.

* كمواته چارهسەر ئىمەويه ئارام گرتن و پاشان تۆلە سەندن:

عائشەو ئەوانەى لەوى بون، قسەكانى قەعقاع كارى تىڭ كردن و بەلگەى قسەكانى قەعقاعيان زۆر پىڭ قبول بوو، بۆيە خاتوو عائشە پىڭى ووت:

ئەى تۆ رات چۆنە ئەى قەعقاع ؟ ئەوئىش ووتى: ئەمە كارىڭكە دەرمانەكەى پەلە نەكردن و ئارام گرتنە و پىيويستە لەمەسەلەى تۆلە سەندنەودا بۆ عثمان لەسەر خۆو ئارام بىن ، و ناكۆكى و جياوازيەكان نەمان و ھەموو ئومەتى ئىسلام لەسەر خىلافەتى عدلى يەك بگرن و ئەوئىش خۆى يەكلا دەكاتەو بۆ تۆلە لىسەندنەويان، ئەگەر ئىيە بەتەواوەتى بەيەت بە عدلى بەدن و بىنە ژىر پكىتى و لەگەلیدا پىڭ بگەون، ئەمە نىشانەى خىرو مژدەى پەھمەتى خوايە و توانايە بەسەر بكوژانى عثماندا...

بەلام ئەگەر وانەكەن و ھەر لەسەر قسەى خۆتان بن و بەنيازى شەپرو كوشتار بن ئەو نىشانەى خراپەيەو نەمانى ئەم دەستەلاتە ئىسلامى يە يەو ھەولتى بىيەويى بەدن دەستتان دەكەوت، دەى كىلىلى چاكەبن ھەر وەك جارن وابون، و تووشى بەلاو نەھامەتىمان مەكەن، و بەرەو پروى مەچن، و ئەو كاتە خوايش ئىمەش و ئىيەش لەناو دەبات .

بەخوا من ئەم قسانەتان بۆ دەكەم و بانگتەن دەكەم بۆى و لەھەمان كاتىشدا زۆر دەترسم ئەم ئىشە سەرنەگىت و خوايش بەلگەمان لەسەر بگىت، ئەم ئومەتەى كەچەك و تفاقى لە كەمىدايە و ئەم ھەموو بەلاو نەھامەتىانەى تووش بوو، ئەمەى توش بوو زۆر ترسناك و گەورەيە، خۆ ئەمە كوشتنى كەسىك نى يە و شەپرى نىوان دوو ھۆز نى يە .

ھەموويان قەناعەتەيان كرد بەم قسە جوانانەى قەعقاع كە دلىكى پاك و دلسۆز و پاستگۆزە دەردەچىت، و پازى بون لەسەر ناشتەوايى لەگەل عدلىدا(ﷺ) و پىيان ووت: زۆر چاكت كرد و زۆر جوانت ووت، بپۆرەو ، ئەگەر عدلىش لەسەر ھەمان پراى تۆ بوو ئەم ئىشە چاك دەبىتەو - انشاء الله - .

قەعقاع گەپرايەو بۆ (ذى قار) بەسەر كەوتويى لە كارەكەيدا، و بەدرىيى بۆ عدلى گىپرايەو چى پرويدا بوو لە نىوان ئەو و ئەواندا، و عدلىش زۆر بەو پازى و دلخۆش بوو، خەرىك بوو

بەدەكجاری صولح بكن، ئىتر كى پى ي ناخۆشه با ھەر پى ي ناخۆش بىت و كىيش پى ي خۆشه با ھەر پى ي خۆش بىت^۱.

* مژدەى رىككەوتن:

كاتى قەققاق گەپايەو ھەوالەكەى دابەئەلى، و ئىمام عەلىش(ﷺ) دوو پياوى نارد بۆ زياتر متمانە بەو ھەوالە خۆشەى كە قەققاق لەگەل خۆى ھىنايەو لەلايەن سوپاكەى طلحە و زويترەو، دوو پياو كە گەرانەو بە ئىماميان ووت: لەسەر ھەمان پان و فریا بكەو بۆ بۆلايان... و ئەویش پۆشت بۆ ئەوئ چوو لەلايان و ھەر ھۆزەو لەلاى ھۆزەكەى خۆيدا بەزى - مضر بۆ مضر و رىبە بۆ رىبە و يەمەن بۆ يەمەن.

كەس ناپازى نەبوو لە پىكھاتن و صولح، و ھەندىك بوون بە مياوئى ھەندىك و ھەندىك دەچوون بۆلاى ھەندىكى تر، و باس و نيازىان ھىچ نەبوو جگە لە باسى صولح و ناشتەوايى^۲.
لە ئاكامدا ئەمىرى باوەرداران پىرپارە ترسانكەكەى كۆتايى داو ووتى: ئەوا من سبەينى بەرەو بەسەر دەكەومە پى و ھا ئەو كەسانە لەگەل ئەيەن بۆئەوئ كەلە كوشتنى عثماندا دەستيان ھەبوو^۳.

شەشەم/ ھەلگىرسانى جەنگ:

لەناو سوپاكەى ئەمىرى باوەرداراندا (ﷺ) كەسانىك ھەبوون لە كوشتنى عثماندا دەستيان ھەبوو بەلام خەلك پى نەزانىبوون و نەيدەناسىن يان خەلكى دەيناسىن بەلام ھۆزەكەى لە پشتى بوو كە نەيدەتوانى دەستيان بۆ بەرىت، و ھەندىكى تر بەلگە نەبوو لەسەرى كە بەژدارى كوشتنەكەى كردوو، و يان ھەندىكى تردلى دووروى - نفاق - ي تىدابوو بەلام ناشكرائى نەكردبوو^۴.

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۷۳۹).

^۲ تاريخ الطبري (۵/ ۵۳۹).

^۳ ھەمان سەرچاوە (۵/ ۵۲۵).

^۴ ھەمان سەرچاوە (۵/ ۵۲۶).

شوینکه وتوانی (ابن سبنا) هه‌لێیان ده‌دا ناگری جه‌نگه‌که هه‌لب‌گیرسی‌نن، تا به‌م کاره‌یان له‌ کوشتن و تۆله‌ سه‌ندنه‌وه‌ لێیان ده‌رباز بێ^۱.

نێتر پاش نه‌وه‌ی خه‌لکه‌که هه‌موو به‌ دلّ ئارامیه‌وه‌ چوونه‌وه‌ ناو چادره‌کانیان، و عه‌لی (ع) ده‌رچوو، هه‌روه‌ها طلحه‌ و زوبییر ده‌رچوو به‌ره‌و سه‌ربازگه‌کی خۆیان، و چ عه‌لی و - طلحه‌ و زوبییر - (ع) جوابیان نارد بۆ فه‌رمانده‌ و سه‌رکرده‌کانی سوپا‌کانیان جگه‌ له‌و که‌سانه‌ی که‌ گه‌مارۆی ماله‌ی عثمانيان دابوو کاتی خۆی، و خه‌لکی زۆر به‌دلتی ناسوده‌ و خۆش‌حاله‌ی یه‌وه‌ نه‌و شه‌وه‌ خه‌ویان لێ نه‌ده‌که‌وت و له‌ خۆشی صولح و پێک‌هاتن له‌ نێوان پیزه‌کانی شوین که‌وتوانی قورناندا....

(نای که‌ هه‌ستی موسلمانه‌تی زۆر ناسکه‌، زوو هه‌لده‌وه‌رئ، نه‌گه‌ر نه‌شاره‌زایانه‌ ده‌ستی بۆ به‌رین، یان ورپا نه‌بێن و له‌تاریکایی شه‌ودا نه‌خشه‌ی هه‌لکێشانی له‌لایه‌ن هه‌سودان و دلّ گه‌نیواندا ده‌دریّت به‌لام خۆزگه‌ گومانی چاکه‌مان به‌رامبه‌ر به‌ براکامان به‌ردایه‌ و به‌نازانیایه‌ له‌ ناومان هه‌رگیز به‌ده‌ستی یه‌کتر لێل نابێت به‌لکو ده‌ستیکی په‌شی له‌ پشته‌وه‌یه‌ و ئێمه‌ زۆر جار هه‌ستی پێ ناکه‌ین)^۲.

نه‌وه‌تا له‌م شه‌وه‌دا که‌ موسلمانانی ناو هه‌ردوو سوپا و موسلمانانی دوره‌ په‌رێزیش دلّ‌خۆشن به‌م ناشته‌وایی و پێک‌هاتنه‌، به‌لام نه‌ی هه‌ل‌گیرسی‌نه‌رانی ئاژاوه‌ (فتنه‌) ده‌بی نه‌م شه‌و چهند خه‌فه‌تبار بن و چهند دلته‌نگ بن به‌و ناشتی و ئارامی و سه‌قام‌گیری پیزه‌کانی موسلمانان. بۆیه‌ بکوژانی عثمان له‌ شوین که‌وتوانی (ابن سبنا) نه‌و شه‌وه‌یان به‌ نا‌په‌حه‌ت‌ترین و ناخۆش‌ترین ساته‌کانی ژانیان لێ ده‌رۆشت... چونکه‌ له‌ناو چوونی خۆیانیا ن تێدا ده‌بینی یه‌وه‌، بۆیه‌ نه‌و شه‌وه‌ خه‌و نه‌چووه‌ چاویان و به‌دزیه‌وه‌ کۆبونه‌وه‌یه‌کیان کرد و له‌ناو خۆیاندا باسیان له‌وه‌ ده‌کرد که‌ سه‌به‌ینی چی بکه‌ین.

یه‌کیکیان ووتی: (طلحه‌ و زوبییر) دوو که‌سه‌ن باش ده‌یان ناسین، به‌لام تا نه‌م‌رۆش هێشتا نازانین عه‌لی به‌نیازه‌ چی بکات، چونکه‌ داوای له‌ خه‌لکی کرد هه‌موویان بکه‌ونه‌ پێ له‌گه‌لیدا جگه‌

^۱ تطبیق مواقف الصحابة (۲/ ۱۲۰).

^۲ روتنه‌ی وەرگیر.

لهو كهسانه‌ی به شیوه‌یهك له شیوه‌كان به‌شداری كوشتنی عثمانیان كردووه، رای خه‌لكیش وه‌للاه‌ی یهك شته ده‌ریاره‌ی نیجه، كه نه‌وه‌ش پێكه‌وتنیانه له‌گه‌ڵ عه‌لی له‌سه‌ر خۆینی نیجه^۱.

(عبدالله بن سبا)یش - كه پراویژوکاریان بوو- ده‌ستی كرد به‌ قسه‌كردن و ووتی: نه‌ی خه‌لكینه، سه‌ربه‌زی نیوه له‌وه‌دایه، كه خه‌لكی بێن به‌یه‌كدا ده‌ی وایان لی بكه‌ن، و سه‌به‌ینی نه‌گه‌ر خه‌لكه‌كه گه‌یشتن به‌یهك و شه‌رو هه‌را بنێنه‌وه و بواریان بۆ مه‌هیلنه‌وه پێكه‌وه دابنیشن و پێك كه‌وتن مۆر بكه‌ن.

له‌هه‌ر كه‌سه‌وه نه‌زیکه‌ن هه‌ول به‌ن ناگری شه‌ره‌كه‌ی پێ رابگه‌یه‌زن و نه‌و كاته خوا عه‌لی و طلحه و زوبییر وا خه‌ریك ده‌كات به‌شه‌ره‌وه نه‌یانپه‌رژێته سه‌ر ناشتی و صولح به‌لام مه‌هیلن یهك كه‌س هه‌ست به‌م جموجۆله‌ی نیوه بكات^۲.

هه‌موویان له‌سه‌ر نه‌وه پێكه‌وتن كه به‌نه‌ینی جه‌نگه‌كه دروست بكه‌ن و له‌تاریكایی كۆتایی شه‌ودا كه كه‌س كه‌س نانا‌سیته‌وه و هه‌ستان یه‌مه‌نیان نارد هه‌رچا‌داری یه‌مه‌نیه‌كان و په‌بیعه بۆ په‌بیعه و مضر بۆ مضر و شمشیریان لی هه‌لكێشان.

خه‌لكی به‌سه‌ره‌یش ناگریان تی به‌ربوو، هه‌لچوون و هه‌ر هۆزه په‌لاماری نه‌و هۆزه‌ی خۆی ده‌دا كه شه‌و هاتبوونه سه‌ریان و طلحه و زوبییر (رضی الله عنه) خێرا ناگاداری به‌رپرسیانی لای راستی سوپا كه (عبدالرحمن ی كوری حارث) سه‌روكایه‌تی ده‌ركردو لای چه‌پیش كه (عبدالرحمن ی كوری عیتاب ی كوری اسید) ی كرد كه له‌حاله‌تی ناماده‌باشیدا بن.

و نه‌وانیش پرسیان چی پوویداوه؟ ووتیان: نه‌م شه‌و كوفه‌یی یه‌كان داویانه به‌سه‌رماندا، و نه‌وانیش ووتیان: هه‌رگیز گوما‌غان نه‌بردووه عه‌لی (رضی الله عنه) شتی وا بكات و نه‌دی خۆی بگۆرێت بۆ خۆین پشتن و به‌لام خۆ كرا، بۆیه سوپاكه‌یان گه‌رانده دواوه بۆ نه‌زیکه‌ی به‌سه‌ر و ده‌ستیشیان كرد به‌ قه‌سف كردنی هێرش به‌ره‌كان و فراندنیانه‌وه بۆ سه‌ربازگه‌كه‌ی خۆیان^۳.

عه‌لی (رضی الله عنه) و كوفه‌یی یه‌كان گۆییان له‌ ده‌نگه‌كه‌ بوو، (عبدالله ی كوری سه‌به‌نی) بۆ سه‌رگرنتی نه‌خشه ژاها‌روی یه‌كه‌ی - كه پیاویکی له‌ نه‌زیکه‌ی عه‌لی دانا‌بوو تا هه‌له‌كه‌ی به‌

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۵۲۶).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۵/ ۵۲۷).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه (۵/ ۵۴۱).

پيچەوانەوہ بۆ باس بکات، کاتىٰ عدلى (ﷺ) ووتى: ئەمە چى بوو؟ پىاوه - نەگبەتەکش وەك نەخشەى بۆ کيتشرا بوو- ووتى: جگە لەوان کىٰ ھەيە لەناخۆفدا بەدات بەسەرماندا و بەلام باش بوو لىيان ھاتىنە دەست و ڤايان کردەوہ، ئەوہ ھەموو موسلمانىک لىٰ دەترسا ھاتە دى، و ناچار عدلى (ﷺ) ناگادارى بەرپرسانى لای راست و لای چەپى سوپاي کردەوہ کە نامادەبن، و لەم کاتەدا سەبەئى يەکان بەردەوام ناگرى جەنگەکیان خۆش دەکرد^۱.

لەگەڵ ئەو جەنگە سەرتايى يەى بەو بەياني زووہ ڤووى دا، بەلام ھەردوولا بەئارام و لەسەرخۆيى يەوہ لەوہزەگەکیان ڤوانى بزائن مەسەلەکە چى بوو؟ و عدلى (ﷺ) و سوپاکەى لەسەر ئەوہ رىک کەوتن کە دەست پيشخەرى نەکەن لەم جەنگە - نەخوازوہدا - تا راستى ڤوداوہکیان بۆ روون دەبيتەوہ و بەلگەيان دەکەويتە مەشت، بەلام لەگەڵ ئەوہشدا برينداريان نەدەکوشت و شويتن ھەلھاتوو نەدەکەوتن، بەلام سەبەئى يەکان بەردەوام ناگرى جەنگەکیان خۆش دەکرد^۲.

لەلایەن سوپاکەى طلحە و زوبيريشەوہ - طلحە - بەسەر وەلاخەکەيەوہ بوو چوار دەوريان دابوو بەجەنگاوہر و ئەويش ھاواری دەکرد: گويتان ليمە؟ گويم بۆ دەگرن؟ بەلام جەنگاوہرەکانى گويتان لىٰ نەبوو ھەر دەھاتن و دەچوون بەيەکدا، و ئەويش ووتى: ئۆف - ئۆف لە پەپولەکانى دەورى ناگر و قەلەپەشەکانى دەورى لاک^۳. ئاى لە ئاژاوہ چى يە سەبەئى يەکان کە دەرگايان داخست لەدواين تروسکايى ناشتەوايى و پينکھاتن .

و لەمەوہ بۆمان دەرەکەويت کە سەبەئى يەکان و ھاوکارانيان ناگرى شەڤيان ھەلگيرساند - و گومانى تيدانيە کە ھاوہلان (ﷺ) - مەبەستيان چاکسازى و پينکھاتن و ناشتەوايى و برايەتى بوو، و ئەمەيە کە شتيكى راست و بەلگە نەويستە و دلتارامى تيدايە^۴. و ھەندى دەقى ميژوويى دەکەينە نمونە لەسەر ئەوہدەستە ئاژاوہگيرەى کە کەوتە نيوان ئەو دوو سوپا موسلمانە و توشى شەريكى قيزەونى نەخوازراوى کردن لەوانە:

^۱ ھەمان سەرچاوہ.

^۲ تاريخ خليفة بن خياط لا ۱۸۲.

^۳ فتح البارى (۱۳/۵۶).

^۴ شرح العقيدة الطحاوية لا ۵۶۶.

۱- له کتیبی (أخبار البصرة) ی (عمری کوپی شیبۀ) داهاتووه که نهو کهسانه‌ی که به‌بکوژانی عثمان تاوانبارکرابوون له‌وه ترسان که هەردوو سوپا پێک یێن و بریاری کوشتنی ئەمان بەدن، بۆیه شه‌په‌که‌یان هه‌لگیرساند و نه‌وه‌ی پروویدا پروویدا..

۲- (الامام الطحاوی) ده‌لێت: ئاژاوه‌ی (جه‌مه‌ل) له‌لایه‌ن خراپه‌کارانه‌وه ته‌قیه‌وه به‌به‌ی و یست و هه‌زی عه‌لی و به‌به‌ی و یست و هه‌زی طلحه^۱.

۳- قازی (عبدالجبار) ووتی زاناکان نقل ده‌کات که عه‌لی و طلحه و زوبیتر و عائشه (رضی الله عنهن) له‌سه‌ر صولح و ناشته‌وایی پێک هاتن و شه‌په‌که‌کردن و ووردبوونه‌وه له‌ پاستی مه‌سه‌له‌کان، به‌لام له‌ناو سه‌ربازگه‌دا دوژمنانی عثمان هه‌بوون که نه‌و صولحه‌یان پێ ناخۆش بوو، و له‌وه‌ش ترسابوون که نیتر هه‌ردوولا یه‌ک بگرن و بیانه‌په‌رژێته سه‌ر نه‌مانه‌و نه‌و کاره‌یان دروست کرد که کردیان و بۆشیاکان چوه سه‌ر^۲.

۴- (ابوبکر العری) ده‌لێت: عه‌لی به‌ره‌و به‌سه‌ره‌ پۆشت و له‌یه‌ک نزیک بوونه‌وه تا له‌یه‌که‌تر حاڵی بن به‌لام ئاره‌زوو په‌رستان وازیان نه‌هێنا و ده‌ست پێشخه‌ریان کرد له‌ خوێن پرشتندا و وه‌زه‌که‌یان تێکدا به‌سه‌ریه‌کدا تا مه‌سه‌له‌که‌ پۆشن نه‌بیته‌وه و بکوژانی عثمان گوم بن، و یه‌ک که‌س ده‌توانی‌ت سوپایه‌ک تێک بدات، جاوه‌ره هه‌زار که‌س بن^۳.

۵- (ابن حزم) ده‌لێت: ویه‌لگه‌یش له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌یه‌کیان گرتوو و شه‌په‌ پێکه‌دادانیان نه‌کرد، و له‌شه‌وه‌که‌یدا بکوژانی عثمان بۆیان ده‌رکه‌وت نه‌م صولح و ناشته‌وایی یه‌ زیانی بۆ نه‌وان تێدایه‌، و به‌وشه‌وه‌دا دایان به‌سه‌ر سه‌ربازگه‌ی طلحه و زوبیتردا و شمشیریان لێ خستنه‌ کار، و نه‌وانیش به‌رگریان له‌خۆیان کرد و هه‌موو شه‌پانی یه‌کانیان فرانه‌وه‌وه ناو سه‌ربازگه‌ی عه‌لی و نه‌وانیش له‌وێ به‌رگریان له‌خۆیان کرد و ئا به‌م جوژه هه‌ردوولا کردیان به‌جه‌نگ و هه‌رلایه‌ک وای ده‌زانی لایه‌که‌ی تر هێرش بۆکه‌ردوه‌.

^۱ تثبیت دلائل النبوة/ همدانی ۲۹۹.

^۲ العواصم من القواصم لا (۱۵۶-۱۵۷).

^۳ الفصل في الملك والنحل (۴/ ۱۵۷-۱۵۸).

فاسق و یاخی یه کان له بکوژانی عثمان شه‌په‌که‌یان تا بیت گهرم تر ده‌کرد، و به‌لام هه‌ردوولا لایه‌نی طلحه و عه‌لی - تنه‌ها به‌رگریان له‌خۆیان ده‌کرد و خاوه‌نی نیه‌تیکی پاک و مه‌به‌ستیکی خاوین بوون.

و زویتر له‌داخاندان و نه‌و دیمه‌نی به‌دل نه‌بوو که موسلمان برای موسلمانانی خۆی بکوژیت، بۆیه مه‌یدانی جه‌نگه‌که‌ی به‌جی هیشته و (طلحه) ییش تیریکی ویل له‌دوو‌ره‌وه هات و دای قاجی و پراو پر نه‌و جی‌گایه‌ی پینکا که کاتی خۆی له‌ جه‌نگی (نوحود) دا برینداربوو بوو و نیستا کولایه‌وه و پشتی هه‌لکرد له‌ جه‌نگه‌که و گیانی سپارد (ﷺ).

و زویتریش پاش نه‌وه‌ی له‌مه‌یدانی جه‌نگه‌که پاشه‌کشی کرده‌وه به‌و دووری پۆژیک له‌به‌سه‌ره‌وه وله‌وی له‌(وادی السباع) شه‌هیدیان کرد.^۱

ه- (الذهبی) ده‌لیت: جه‌نگی جه‌مه‌ل بی می‌شکه‌کانی هه‌ردوولا هه‌لیان گیرساند.^۲

جه‌وله‌ی یه‌که‌می جه‌نگی نه‌خوازارای جه‌مه‌ل:

سه‌به‌نی یه‌کان له‌ زیاده‌بووندا بوون له‌ ریزه‌کانی هه‌ردوو سوپادا، تا بیت ناگری شه‌په‌که‌یان خۆشته‌ ده‌کرد، و هیرشیان ده‌برده سه‌ر لایه‌نه‌که‌ی تر، وهانی هه‌ردوولایان ده‌دا به‌و په‌لاماری لایه‌نه‌که‌ی تر، و به‌و جۆره جه‌نگه‌که زۆر گهرم و ترسناک بوو، ناوی لیتره جه‌نگی جه‌مه‌ل چونکه دایکی باوه‌رداران عاتشه (رضی الله عنها) له‌جه‌وله‌ی دووه‌می شه‌په‌که‌دا له‌ناو جه‌رگه‌ی جه‌نگه‌که‌دا به‌سواری خۆشته‌که‌یه‌وه بوو...

نه‌و جه‌نگه‌یش له‌ پۆژی هه‌ینی ۱۶ ی جمادی دووه‌می سالتی ۳۶ ی کۆچی پوویدا، له‌ناوچه‌ی (زابوکه) ی نزیک شاری به‌سه‌ره، و عه‌لی زۆر خه‌فه‌تباری نه‌و پروداوه نه‌خوازاراوه به‌وو بانگی خه‌لکی ده‌کرد و ده‌یووت: وازه‌یێن له‌ جه‌نگ و کوشتار، به‌لام کس گوێ ی بۆنه‌ده‌گرت و هه‌مووی خه‌ریکی شه‌پ بوو له‌گه‌ڵ به‌رامبه‌ره‌که‌یدا.^۳

^۱ العبر (۳۷/۱).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۱۶/۵).

^۳ الطبقات (۱۰۸/۳) صحیح الاسناد.

ئەم جەنگە بەدوۋ جەۋلە ئەنجام درا و جەۋلەي يەكەم (طلحه و زوير) فەرماندەيى سويى
 بەسەريان دەکرد، لە بەرەبەيانەۋە تاكەمى پيش نيوەرۆ بەردەوام بوو، عەلى (ﷺ) لەلایەكەۋە
 ھاۋارى دەکرد بەسەر سوپاكەي خۇيدا و (طلحه و زوير) پيش بەهەمان شىۋە بە جەنگاۋەرەكانى
 خۇيانيان دەووت: بريندار نەكوژن، ئەۋەي هەلدئ شوينى مەكەون، و ئەۋەي مەيدانى جەنگ بەجئ
 دئلى وازى لئ بهيتن.

زوير (ﷺ) لەو كاتەدا بە عبدالله ي كورپى ووت: ئەمرو هەر كەسيك دەكوژيست يان سستەمكارە
 يان سستەم ليكرائ، ومن وادەزائم بەستەم ليكرائ دەكوژيئم، و گەورەترين خەفەتم قەرزەكانە) و
 داۋاي لئ كرد داۋاي خۇي بۆي بيوژيئت^۱.

تەننەت شەركردنیشان لەگەل يەكتريدا پريەتى لەپەند و نامۆژگارى بۆ موسلمانانى داۋاي
 خۇيان و ئەۋە زوير (ﷺ) پيناويك ديت بۆلای و پيشنيارى بۆ دەكات كە ئەگەر پيت خۆش بيت من
 ئەچمە ناسوپاكەي عەلى و خۆمى لئ نزيك ئەكەمەۋە و ئەو كاتە بە ئاسانى دەيكوژم بۆت، و
 زوير زۆر تۆرە بوو لئ ي، و پئى ي ووت: نا، موسلمان پەلامارى موسلمان نادات و باۋەردار
 بەرگري لئ كراۋە لە كوشتنى باۋەردار^۲.

(كەۋاتە زير بۆ كوشتنى براى موسلمانانى خۇي لەمال دەرنەچوۋە، چونكە پەرۋەردەي
 دەستى محمد المصطفى يەو تەنھامەبەستى تۆلە سەندنەۋەيە لەو كەسانەي كەبەناپەۋا، بەستەم -
 گەورەي باۋەردارنران لە پايتەختى ئيسلامدا و لەناو شارەكەي پيغەمبەرى خودادا و لەمالەكەي
 خۇيدا شەھيد كرد و وەك باسكى بانانيش و بەرۆزى پۆشنا و بەبئ ترس گەرانەۋە شارەكانى خۇيان
 و زوير و ھاوييرانى بۆماۋەي چوار مانگ خۇيان گرت تابزانن ئەميرى باۋەرداران عەلى (ﷺ)
 تۆلەيان لئ دەسەنيت بەلام هيچ دەنگى نەبوو عەلى (ﷺ) مەشغولى كارى زۆر لەۋە گەورەتر بوو
 كە يەكخستەنەۋەي مالى دەۋلەتى ئيسلامى بوو كە هەموو ھەريميك بۆخۆي ببوۋە ولايتكى
 سەريەخۆ و وجودى بۆخەليغەي موسلمانان دا نەدەنا)^۳.

^۱ مسند احمد (۱۹/۲) احمد شاکر دقليت: (اسنادہ صحيح).

^۲ البداية والنهاية (۵۲۱/۷).

^۳ ووتەي وەرگير.

به لأم زویتر کاتی بینی وه زعه که له دهست ده رچوو و شهر پرویدا و کوشتنی موسلمان به دهستی موسلمان هکی ناسایی بو، نیتر بینی له باتی تۆله له بکوژانی عثمان، وا نه مړه سهدان و هه زاران موسلمان ده کوژریت و وازی له جهنگه که هینا و بهر هکانی جهنگی به جی هیشت، به تایبته له بهر نه وهی که عه ماری کوری یاسری بینی (ع) له ریزه کانی سوپای عه لیدا جهنگ ده کات نیتر پشتی به ته وای سارد بوویه و زانی له م کاره یاندا له سهر هق نه بوون و نه م جهنگه نار هویه له گهله خلیفه دا نه غجایی ده دن و فرموده که پیغه مبهری خودای بیر که و ته وه که فرموده تی " تقتل عمار الفتنه الباغية " واته کۆمه لیککی یاخی و له سنور ده رچوو عمار ده کوژن. و هه روه ها (ابن عباس) یش (ع) کاریگری هه بووه له سهر زویتر که واز له جهنگ بهینی و چونکه خزمایه تی له گهله عه لیدا بیر خسته وه و پی ی ووت: دهی کوا وه فات بو (صفیه ی کچی عبدالمطلب) که شهر له گهله عه لی کوری نه بو طالبیدا ده کهیت؟..

له بهرام بهری نه و تیک شکاندنه هات به سهر سوپای به سه ره یی یه کاندا که زویتر وازی له جهنگه که هینا و طلحه به تیریکی ویل شه هید بو، کۆمه لیککی زۆر کوژا و برینداریان لی کهوت، عه لی (ع) هیچ دلخۆش نه بو به سهر که و تنیشی نه ده زانی، و به گریان هوه باوه شی کرد به حه سه نی کوپیدا و فرمیسک له چاوه کانی ده هاته خواره وه، و حه سه نیش (ع) ده یووت: باو که گیان ئانه مه بو من بهر گریم لی ده کردیت، و باو کیشی ووتی: من چوزانم کار ده گاته نه م پاده یه، توخوا ژیان تامی چی یه دوا ی نه م پرووداوه؟ و به ته مای چ خیریک بین نیتر؟^۱

جهوله ی دووه می جهنگه که:

هه وائی جهنگه که گه یشته دایکی باوه داران عانشه (رضی الله عنها) و شه ویش سواری حوشره که ی بو و به چواره وریدا پیوانی هۆزی نه زدی یه کان ده وریان دابوو، و (که عب ی کوری سور) له گهله دا بو، عانشه قورئانیکی دابوو به دهستی یه وه تا بانگی خه لکی بکات بو وازهینان له خوین رشتن.

^۱ البداية والنهاية (۵۲۱/۷).

و دایکی باوه‌دازان خۆی کرد به‌ناو جه‌نگه‌که‌دا - که‌زۆر - متمانه‌ی ته‌واوی هه‌بوو به‌وه‌ی که‌گوی ی بۆ ده‌گیری و به‌قسه‌ی ده‌که‌ن له‌به‌ر نه‌و شوینه‌واره مه‌زنه‌ی هه‌یه‌تی له‌دلی موسلماناندا و ده‌توانیته‌ ناگری نه‌و ئازاوه‌ گیری یه‌ بکوژینه‌وه^۱.

وہ بہوشہوہ نہوہستان بہلگو تیربارانی کہڑاوہی عائشہیشیان کرد و نہویش ہر ہاواری دہکرد و دہیووت: نای، کوہکاہم، خودا...خودا...خودا و پروژی قیامت بخہنہوہ بیری خوٲتان و واز لہشہر یینن، بہلام سہبہئی یہکان نہیان دہہیشٹ خہلگہ پاکہکہ بچن بہدہم داواکہی دایکی باوہدارانہوہ تا بیت توند تر لہسوپای بہسرہی بہکانیان دہدا،

و کاتی عائشه (رضی اللہ عنہا) بینی وا کہس گوی پایہ لی ناکات، و ہدروہا کہعبیشیان بہ فورثانہی باوہشی یدوہ کوشت، ہاواری کرد: نہی خہلکینہ نہفرہت بکہن لہ بکوڑانی عثمان و شوین کہوتوانیان، و ہدموو سوپاکہی بہسرہ دہستیان کرد بہ نعلت کردن لہ بکوڑانی عثمان، تاوای لیہات عدلی (ؓ) پرسی: نهم دہنگ و ہاوارہ چی ید؟ وتیان : عائشہ ید لہ گہل بہسرہی یدکاندا نہفرہت لہ بکوڑانی عثمان دہکات، و نہویش فرموی: نادہی ہدموو لہ گہلدا بانہفرہت لہ بکوڑانی عثمان و ہدموو سوپاکہی عدلی بہیہک دہنگ ہاواریان دہکرد نہفرہت لہ بکوڑانی عثمان .^۳

² البداية والنهاية (٢٥٣/٧).

³ البداية والنهاية (٧ / ٢٥٣).

شهره که گهرم بسو شمشیره کان شکان و سوپاکان تیکه‌ئی یه کتر بسون، و لهم کاته‌دا
 گیره‌شیوینه کان ویستیان خویان بگه‌یننه عائشه و حوشتره‌که‌ی سهر برن و خویشی بکوزن، به‌لام
 به‌سره‌یی یه کان به‌رگری سهر و مالیان لی کرد و هرکه‌سی دهستی بگه‌یشتایه تهره‌شوی حوشتره‌که
 خیرا ده‌یانکوست.

به‌راستی هۆزه‌کانی ناو به‌سره هر له نه‌زدیه‌کان و به‌نی صنبه و گه‌نجانی قورپیش به‌ره‌نگاریه‌کی
 بی وینه‌یان کرد له دایکی باوه‌رداران و تا ده‌هات شهره‌که گهرم تر ده‌بوو.
 محمدی کورپی طلحه (السجاد) رشوی حوشتره‌که‌ی گرت و پی‌ی ووت: دایه گیان، چی ده‌فرمویت
 تا بیکه‌م؟

عائشه‌یش پی‌ی ووت: وه‌ک کورپه چاکه‌که‌ی ناده‌م بکه (هابیل) واته ده‌ست له‌شهر هه‌لبگره، و
 نه‌ویش شمشیره‌که‌ی کرده‌وه کیلان به‌لام - به‌داخه‌وه - به‌بی شمشیر له‌دواوه شه‌هیدیان کرد -
 ره‌حه‌تی خوی لی بیت -^۱

نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (علیه‌السلام) دهستی کرد که نه‌م کاره زۆر ترسناکه و هه‌موو هۆزه‌کانی
 به‌سره وازناهینن و به‌سهر و گیان به‌رگری له‌دایکی باوه‌رداران ده‌که‌ن بۆیه به‌زیره‌کی خوی و
 لی‌هاتوویی سهریازی یه بی وینه‌که‌ی بۆی ده‌رکه‌وت مانه‌وه‌ی نه‌و حوشتره له‌ناو جهرگه‌ی جه‌نگه‌دا
 هۆی به‌رده‌وامی جه‌نگه‌که‌یه و له‌ناو چوونی هه‌موو خه‌لکی به‌سره‌یی یه‌کان نه‌واز له‌شهر ده‌هینن
 و نه‌شکستیش دیت به‌سهریاندا ماده‌م عائشه به‌ حوشتره‌که‌یه‌وه له‌ناو جهرگه‌ی به‌ره‌کانی جه‌نگدا
 بیت.

و هه‌روه‌ها مانه‌وه‌شی مه‌ترسی یه‌کی گه‌وره‌یه له‌سهر ژیا‌نی خوی چونکه که‌ژاوه‌ی کون کون
 بوو بوو به‌هۆی نه‌و هه‌مووه‌ تیر و یم و شتانه‌ی تر که به‌ری که‌وتبوو.^۲
 بۆیه فرمائی ده‌رکرد بۆ محمدی کورپی نه‌بویه‌کر (علیه‌السلام) که‌برای عائشه بوو له‌گه‌ل چهند که‌سی‌کدا
 برۆن و حوشتره‌که‌ دانه‌وینن و عائشه دابگرن له‌که‌ژاوه‌که‌ی نه‌وانیش وایان کرد و حوشتره‌که‌یان

^۱ انساب الاشراف - بلازی (۴۳/۲) با‌سناد متصل.

^۲ مصنف ابن ابی شیبه (۲۸۶/۱۵) بسند جید.

سەرپرپی و عاتشه‌شیان هیتایه خۆمەت ئەمیری باوە‌پداران، و ئەویش فەرمانی دا بردیان بۆ مائی عبدالله ی کۆری بە‌دیل.

و هەروا دەرچوو کە ئەمیری باوە‌پداران زەینی بۆی پۆشت و پیری لی کردەوه و هەر ئەوە‌ندەت وانی هەموو سەربازەکانی سوپای بە‌سره‌ بلا‌وه‌یان لی کرد و هەریە‌کە بە‌لایە‌کدا رایان کردو عەلیش(ع) هاواری دەرکرد: بریندار نە‌کوژن و شوین هە‌ل‌هاتوو نە‌که‌ون و مال و سامانیان بە‌ غە‌نیمە نە‌گرن جگە لە‌وه‌ی لە‌ناو جە‌نگە‌کە‌دا یە‌ک چە‌ک و تفاق و تە‌قە‌مە‌نی، جگە لە‌وه‌ هی‌چ‌ی تریان بۆ ئی‌وه‌ پە‌وا نیە، و نە‌ی هیتشت کە‌سیان بچنە‌ ناو مالە‌کانە‌وه‌.

نە‌ک هەر ئەوە‌ندە بە‌ل‌کو بە‌ خە‌ل‌کی بە‌سره‌یشی ووت: نە‌گەر کە‌ل و پە‌ل‌یکی خۆتان برا‌بووه‌ لە‌ه‌ی سەربازە‌کانی من دۆزیتانە‌وه‌ بی‌به‌نە‌وه‌، بۆیە‌ پیاوی‌ک هات بۆ‌ل‌ای کۆمە‌ل‌ێ سەربازی سوپاکە‌ی عە‌لی دە‌بینی لە‌ مە‌غە‌ل‌ێکی گە‌وره‌دا، گۆشت دە‌کو‌ل‌ێنن و ئەویش مە‌غە‌ل‌ە‌کە‌ی خۆیانی ناسی یە‌وه‌ و گۆشتە‌کە‌ی بۆ‌دا‌کردن و مە‌غە‌ل‌ە‌کە‌ی لە‌دا‌خاندایا بردە‌وه‌^۱.

* نایا چە‌ند کە‌س بە‌سوپای هە‌ردوولا شە‌هید بوون لە‌و جە‌نگە‌دا:

ئە‌م جە‌نگە نە‌گرسە نە‌خوازراوه‌ی کە‌ موس‌لمان تیا‌یدا بۆ بە‌رگری لە‌گیانی خۆی، جە‌نگی لە‌گە‌ڵ برا موس‌لمانە‌کە‌یدا دە‌کرد و یە‌ک‌تریان دە‌کوشت، بە‌لام ژمارە‌ی کوژراوانی هە‌ردوولا پ‌وون نی یە، هەرچە‌ندە‌ پ‌اوی نووسەرە‌کان هەرکە‌سه‌و بە‌نا‌ره‌زو و مە‌زاجی خۆی پ‌ی‌وه‌ی بۆ داناون. بۆ نمونە‌ قە‌تادە‌ دە‌ل‌یت (۲۰) هە‌زار کە‌س کوژرا^۲. و یە‌ع‌قوب‌یش دە‌ل‌یت: (۲۳) هە‌زار کە‌س کوژرا بوون، و ئە‌م ژمارانە‌ ئە‌بو (م‌خ‌ن‌ف) ی راف‌زی واده‌زانی‌ت چاکی کرد‌وه‌ کە‌ ب‌ل‌یت بە‌س لە‌سوپای بە‌سری یە‌کان (۲۰) هە‌زار کوژرا، و ئە‌مانە‌ و چە‌ندان بۆ‌چوونی تر کە‌ هە‌موویان لە‌پ‌استی یە‌وه‌ دوورن و زیاده‌پ‌و‌سیان بە‌نا‌ش‌ک‌را پ‌ی‌وه‌ دیاره‌، چونکە‌ بە‌ هە‌ردوولاوه‌ ئە‌وه‌ندە نە‌دە‌بوون^۱.

^۱ مروج الذهب (۳۶۷/۲).

^۲ مصنف ابن ابی شیبە (۵۴۶/۷) و فتح الباری (۶۲/۱۳).

ئەم زىيادە پۇيى يەش كۆمەللى ھۆكارى ھەبوو لەوانە:

* ناحەزانى ھاوەلانى پىغەمبەر(ﷺ) ۋەك سەبەئى يەكان و شوئىنكەوتەكانيان، دەيان ويست بازىندى ناكۆكى يەكەى نىوان ھاوەلان گەورەتر بىكەن كە خۆشەويستى و چاۋكردن لە پىغەمبەرەكەيان ۋىدواى خۆى كۆى كىردبويەو كارىيان تى نەكات.

* شاعىرە ناحالى يەكانى ھۆزەكانى ھەردوولا مەسەلەكەيان گەورە دەكرد و پىژەى كوزراوى بەرامبەرەكانيان زۆر دەكرد تا شىعەرەكەيان بەھىژ بىت و ھۆزەكەشيان لىھاتوو سەرىرەزىت ئەو، جگە لە حىكايت خوانە خوانەناسەكانىش كە ئەوانىش پۇللىان ھەبوو تىايدا لە پىناوى گەرم كىردنى شەوچەرەكانياندا.

بەلام خۆشەختانە لە راستىدا پىژەى كوزراوى ھەردوولا لە جەنگى جەمەلدا زۆر كەم بوو لەبەر ئەم ھۆيانەى خوارەو:

* ماوەى جەنگەكە زۆر كورت بوو كە (ابن ابى شىبە) بە (اسناد صحيح)^۱ ۋە ھىناويەتى كە جەنگەكە دواى نيوەرۆ بەرباكر و پىش خۆر ئاۋابوون كەس بەدەۋرى حوشترەكەدا نەما كە بەرگرى لى بىكەن.

* شىۋازى جەنگەكە كە ھەموو بەرگرى لەخۆى دەكرد و مەبەستى كوشتنى رىژەيەكى زۆرتر نەبوو.

* ھەموو جەنگاۋەرلىك ھەول داۋە توۋشى پىاۋ كوژى و قەتل نەبىت لەبەر گەورەيى گوناھەكەى لە شەردا .

* ئەگەر قىياسى بىكەينە سەر جەنگى يەرموك - كە (۳) ھەزار كەس كوژران و قادىيە(۸) ھەزارى تىدا كوژراۋە چونكە جەنگەكە چەند پۇژىكى زۆرى خاياند و بەلام (جەمەل) ماوەيەكى زۆر كەم بوو، پاشان جەنگىكى بىروباۋەرى و سەر مالى نەبوو ۋەك ئەو جەنگانەى سەرەو.

^۱ مصنف ابن ابى شيبه (۵۴۶/۷) و فتح البارى (۶۲/۱۳).

* (خەلیفەى كۆرى خياط) ناوى كۆژراوانى جەنگى جەمەل دەھىنىت، كە (۱۰۰) كەس تىنپەپەرىت^۱، باواش دابىيىن دوو قاتى ئەو ژمارەيە بوون كە (۲۰۰) كەس دەكات و دكتور خالد عەمد غىث لە نامەى دكتوراكەيدا (استشهاد عثمان و وقعة جمل في مرويات سيف بن عمر، في التاريخ الطبرى، دراسة نقدية) دا ئەمەى بەراست زانىرە و ھەلبژاردووە.

* ئەمىرى باوەرداران عەلى لەدواى جەنگەكە:

جەنگ لەتەواو بوون دابوو، بانگەواز كارى عەلى (ﷺ) ھاواری كرد: پەلامارى برىندار نادريت، شوين شكاو و ھەلاتوو مەكەون و خۆتان مەكەن بەمالاندا، ھەر كەسى چەكەكەى دانا ئەو ەبى ھەى دەبىت، و ئەو كەسەى چوو مالى خۆى و دەرگای داخست بى ھەى دەبىت، و مال و سامانيان غەنىمە ناكريت جگە لەو ەى لەگەل خۆيان ھانىويانە بۆجەنگ ەك چەك و پىداويستى جەنگ و ھىچى تريان بۆ كەس ھەلال نى يە.

و داوايشى لەخەلگى بەسەرەكرد كە ھەركەسى ھەر شتىكى بردوون لى بىسەننەو^۲، و لەناو سوپاكەى عەليدا بلازىوويەو گوايە ئەو ئافرەتانەى گىراون عەلى دابەشيان دەكات بەسەر جەنگاو ەكاندا ەك كەنيزەك، بەلام عەلى (ﷺ) لەناكاودا فەرمانى دەرکرد و ووتى: بۆ كەس نى يە بەتەماى ئافرەتان بىت و ھەر ئافرەتتىكىش مێردەكەى شەھىد بوو ەا چوار مانگ و دە پۆزى خۆى تەواو بكات، و خەلكەكەش ھاواريان لى ھەستاو بەلگەيەكى لاوازيان گرت بەدەستيانەو و ووتيان: خوينيان ھەلال بىت بۆمان كەچى ژن و مالىان ھەلال نى يە بۆمان؟!.

لەو ەلامدا عەلى (ﷺ) پى ى ووتن: ئەمە ئەخلاقی موسلمانە لەگەل ئەھلى قىبلەدا و پاشان پى ووتن: دەى باشە و ەرن قورعەى بۆ بكەن بزەنن عائشە (رضى الله عنها) بەرى كى دەكەويت چونكە ئەو سەرکردەيانە، و ھەموويان بەيەك دەنگ ووتيان: "اسفغر الله" و بۆيان دەرکەوت لەسەر ھەلەيەكى گەورەبوون، بەلام لەباتى ئەو ەدا لە (بيت المال) سەرى (۵۰۰) درھەمى پىدان^۳.

^۱ تاريخ خليفة لا ۶۸۷-۶۹۰.

^۲ خلافة على بن ابي طالب - عبد الحميد لا ۱۸۶.

^۳ مصنف ابن ابي شيبة (۵۸۶/۱۵) بسند صحيحة ابن حجر (۵۷/۱۳).

* عدلی (ﷺ) سەردانی شەهیدەکانیان دەکات و دووعای لیخۆش بوون و بەزەبیان بۆ دەکات:

لەپاش تەواو بوونی جەنگەکە عدلی (ﷺ) لەگەڵ کۆمەڵی لە یارانیدا چوون بۆ شوینی جەنگەکە و سەردانی کۆژراو و بریندارانی کرد و لەوێ لەناو شەهیدەکاندا چاوی کەوت بە عەمەدی کۆری طلحە (السجاد) و ووتی: "إنا لله وإنا اليه راجعون" وەللاهی ئەمە لاویکی زۆر صالح و بۆخوا ژیاو بوو، پاشان لەبەردەمی تەرمەکیدایا بەچۆکدا هات و بێ تاقەت و خەفەتبار بوو، و داوای لێ خۆشبوونی کرد بۆ شەهیدەکانیان و باسی چاکە و پیاوێتی ژمارەیەکیان دەکرد^۱.

کاتی گەڕایەوه بۆمālە دەبینی خێزانەکە و هەردوو کچەکە بۆ (عثمان و طلحە و زوییر) و خەمەکانی تریان لە هۆزی قورەیش دەگریان، و ئەویش پێی ووتن: تکام وایە ئێمە و ئەوان لە بەهەشتدا کۆ بکاتەوه و ئەو ئایەتە بمانگرتەوه کە دەفەرموێت "و نزعنا ما فی قلوبهم من غل، اخوانا علی سرر متقابلین" واتە: پێ و کینه‌مان لەناو دڵەکانیاندا پێشەکەن کردووه و بەرامبەری یەکتای لەبەهەشتدا بە خۆشی و شادی یەوه دانیشتون، پاشان ووتی: دەی ئەوانە کێن ئەگەر ئێمە نەبین؟ دەی ئەوانە کێن ئەگەر ئێمە نەبین؟...

* بەیعت دانی خەڵکی بەسەر:

ئەمیری باوەرداران عدلی (ﷺ) زۆر خەمی ئەوەی بوو کە یەك پیزی موسلمانان پاریزێت، و پیزی دانیشتوانی ناو دەوڵەتی نیسلام بگرت، و بەشیوەیەکی جوان هەڵس و کەوتیان لەگەڵدا بکات، و ئەم هەڵوس و کەوته جوانەشی وای لە خەڵکی بەسەر کرد کە بەیعتی خۆیان پێی بدەن...^۲

ئەمیری باوەرداران، ئێوارەی پۆژی (جەمەل) دیلەکانی برده شوینیکی چاک و تاییبەتەوه و لەپاشا نوێژی مەغریب داوای کرد موسای کۆری طلحە ی کۆری عەبیدالله ی بۆ بهێتن و هینایان و ئەویش لەبەری هەستاو بەخێرهاتنی جوانی کرد و لەتەنیششت خۆیەوه دای نیشاندا، و هەوالتی خۆی و براکانی تری لێ دەپرسی و پاشان پێی ووت: ئێمە ئەم زەویەمان لەئێوه نەسەندوه و هەرچەندە

^۱ هەمان سەرچاوه (۱/ ۲۶۱). المستدرک (۳/ ۱۰۳-۱۰۴، ۳۷۵) استاده حسن لعهه.

^۲ الطبقات (۳/ ۲۲۴) بسند حسن.

ده شمانه ویت بیگرین به لآم گرتمان له ترسی نه وهی خه لکی به تالان نه بیبه و هه مووی پیدایه وه و پیتی ووت: برزای خۆم هه ر پیتیستی یه کت بوو سه رمان لی بده تا بۆت جی به جی بکهین، و هه ربه و شیوهیه شی کرد له گه ل عمران ی برایشی داو نه وانیش هه ردوکیان به یعه تیان پیدایه، و سه رجه م دیله کانی تریش که نه و هه لۆیسته جوانه یان له عه لی بینی هه موو به یعه تیان خۆیانیان پیدایه و نه ویش به یعه تی لی و هه رده گرتن، هه موویان هۆز به هۆز ده هاتن به یعه تیان پیتشکه ش ده کرد^۱.

و پاشان هه والی مه روانی کور ی هه که می پر سی و ووتی: کوانی له کو ی یه من خۆشه ویستی یه کی تاییه تی و خۆمایه تیم هه یه له گه لیدا و هه روه ها گه وره یه که له ناو گه بجه کانی قورپه ییش دا، و مه روانیش (حسن و حسین و ابن عباس) ی پاسپارد که قسه له گه ل عه لیدا بکه ن بۆی و کاتی پیتیان ووت: ووتی: نه و سه ربه سته و بۆکو ی ده روات با پروات و مه روانیش به رامبه ر نه م چاکه یه ی عه لی (ﷺ) نه رۆیشت هه تا به یعه تی خۆی پی نه دا^۲.

پاشان مه روان - پیتش نه وه ی پروات - ده رباره ی عه لی (ﷺ) به هه سه نی کور ی ووت: تا ئیستا نه م دیوه با شترین که سی سه رکه و تووی وه ک با وکت، چونکه کاتی له شه پر ی جه مه لدا شکا یین و رامان کرد، هاواری کرد، برینداریان مه کوژن، شوین هه ل هاتوویان نه که ون^۳.

پاش نه وه ی خه لکی به سه ره به ژن و پیاوه وه به یعه تیان دابه نه میری با وه رداران، (عه دالله ی کور ی عباس) ی نامۆزای کرد به و الیان و (زیادی کور ی ابیه) ی شی کرده به رپر سی خه راج و دارایی ویستی ماوه یه کی زۆر له ناویاندا بمینیتته وه به لآم هه رکه زانی مالیک (الاشتر) له و زویر بوو که نه یکرد به والی به سه ره و به خۆی و هۆزه که یه وه به سه ریه یان به جی هیشت و عه لیش (ﷺ) له ترسی نه وه ی نه وه ک فیتنه و ناژاوه یه ک هه لگیر سینیت زوو که وته پری و خۆی پی گه یاند و له و ی پی ی ووت: نه م ده رچوونه چی بوو به بی پر سی که س؟ نه ویش ووتی: نه مزانیووه تو پازی نیت^۴.

^۱ سنن سید بن منصور (۴۴۷/۲) بسند حسن.

^۲ کتاب اهل النبی - للماوردی ۶، ۱۱۷، وفتح الباری (۶۲/۱۳).

^۳ فتح الباری (۵۷/۱۳).

^۴ پۆلی پینج شه مه گه یشتنه به ک و پۆلی ههینی چنگه که هه لگه سا.

* شهری جدمدل کھی بووہ؟

پای زور هدیه له سەر پۆژه‌کە‌ی بە‌لام هه‌موو له‌سەر ئه‌وه‌ن که پۆژی پینج شه‌مه‌دی سالی ٣٦‌ی کۆچی بوو، به‌لام له‌مانگه‌که‌دا جیا‌وازیان هه‌یه و پای به‌هێ‌زیش ئه‌وه‌یه که خه‌لیفه‌ی کۆ‌ری خیا‌ط له‌ رێ‌گه‌ی قه‌تاده‌وه هینا‌ویه‌تی و له‌م باره‌یه‌شه‌وه راست‌ترین (اسناد)ه.^١

*** ثافره تان سه ربه ست بوون له ده ربړیندا:**

نه‌میری باوه‌رداران علی (علیه‌السلام) چوو بۆ سەردانی ئەو ماله‌ی که عائشە‌ی لی‌ دانرابوو، و داوای پوخسەتی کرد و ئەویش پێشوازی لێ‌کرد و لەوی کۆمەڵێک ژنی لی‌ بوو بۆ شەهیدەکانیان دە‌گریان که عبدالله و عثمانی کوپی خەلە‌فیان تێ‌دابوو، که عبدالله لە‌گەڵ عائشە‌دا بوو شە‌هید کراو عثمانیش لە‌گەڵ علی‌ دا بوو شە‌هید کرا و خێزانە‌کە‌ی عبدالله که ناوی (صفیه) بوو پرۆوی کردە نه‌میری باوه‌رداران و پێ‌ی ووت:

خوای گه‌وره مندالەکانت هه‌تیو بکات وا مندالەکانی منت هه‌تیو کردا، و عدلیش هیچ وه‌لامی نهدایه‌وه و تێک نه‌چوو، و هه‌لیش نه‌چوو، و له‌کاتی هه‌ڵسانیدا دووباره قسه‌که‌ی پێ ووتوه و نه‌و هه‌رسه‌ری داخستبوو بۆ ده‌نگ بوو.

بۆيە پياويك له گهڵ عهليدا بوو ووتی: ئەي ئەميري باوهرداران بۆ ئەم ئافەرته بێ دەنگ ناکەیت؟
گویت لێ نە چي دەلیت؟ و ئەويش لەوە لایدا ووتی: بێ قەزا بیت نێمە فەرمانمان پێدراوه
دەست بەرز نە کەینەوه لە ژنانی بێ باوەرو بێ پەرست، ئەي چجای ئافەرەتانی موسلمان ؟!.^۲

* هه‌لۆیستی عه‌لی (ع) ده‌رباره‌ی قسه‌ی سووک ووتن به عاتشه (رضی الله عنها):

پیایوتک ووتی: نهی نهمیری باوهرداران دوو کەس لەبەردەرگان و قسە بە عائشە دەلێن، و عدلیش(عليه السلام) فرمانی دا بە (قەعقاع) کە یەکێکی (۱۰۰) جەلەدیان لێ بدات و جلەکانیشیان لەبەر دا بکەنن، و قەعقاعیش فرمانەکی چۆ بە چۆ کرد.

¹ البداية والنهاية (٣٥٧/٧).

² سواعلام النبلاء (١/ ١٧٩).

* عمارى كورې ياسر (ﷺ) بهرگرى له داىكى باوهرداران دهكات:

محمدى كورې عديب دهگيرتتهوه و دهليت: پياوړى له پال عهليدا به خراپه باسى عائشه دى ده كرد و عمارى كورې ياسر ش هاته ژوروه و ووتى پى ي: نه م پياوه كى يه وا بى نه ده بى دهنونى بهرامبهر خيترانى پتغه مبرمان (ﷺ) ؟ وكابرا كيش... تهريق بوويهوه و به شهرمه زارى يوه بى دهنگ بو^۱.

* نايا داىكى باوهرداران خوينى موسلمانانى هلال كردوه؟

پيشتر باسان كرد كه بزج مدهستىكى گوره و گران له مال دهرجو، نهك بو شهر و كوشتار، نهوه زوهري يه له عائشهوه دهگيرتتهوه كه دواى جهنگى جهمل ووتويهتى: من بهم دهرجونم ويستم بجمه نيوان خهلكى و نه هيلم زولم له يه كترى بكن، و حسابى نهوهم نه كردبو كه موسلمانان پيكهوه شهر دهكن، نه گهر ده مزانى شتى وا پروده دات هه رگيز شو هه لويستم وهرنده گرت^۲.

و نه مدهش راست ترين شته له م بابدها هاتبيت و نيت عائشه دى خيترانى (خير البشر) چون خوينى خوشك ويرا موسلمانكانى هلال دهكات و نهوى لهو باره يوه بهناپه و ده مى كوتاهه له دوو كهس به دهرنى يه، يان پافزيه و يستويهتى ميژوى جوانى نيسلام له كه دار بكات و جهنگى نيوان (على و عائشه) به شهرى ناوخو ناوره ند بكات!

يان قه لدهم به دهسته نه خوینده واره كانى هاوچهرخى كه له سرچاوه باوه پینه كراوه كانهوه شت وهرده گرن و وهك توتوى دهيلينهوه وهك سرچاوه كانى : (الامامه والسياسه - الاغانى - مروج الذهب - تاريخ اليعقوبى) و بهلكو (تاريخ التمد الاسلامى) جورجى زيدان.

^۱ المعازى للزهى ۱۰۴.

^۲ دراسة و تحليل للمعهد النبوى الاصيل محمد جميل.

* ئەمىرى باوەرداران عدلى (ﷺ) بەرپزەوه عائشە بەرەو مەككە بەرپى دەخاتەوه:

عدلى كۆپى ئەبو طالەب (ﷺ) ھەستا بەرپى كردنى داىكى باوەرداران عائشە (رضى الله عنها) خواردن و پارەو ھەموو پىداويستى يەكى رېڭاى بۆ نامادە كرد و ئەوانەشى كە مابوون و كاتى خۆى لەگەلیدا ھاتبوون، مەگەر كەسىڭيان خۆى پىى خۆش بىت لەبەسره بىننیتەوه. (٤٠) ژنى خەلكى بەسرهى خستە تەكى و بە ھمدى ووت: تۆ لەگەلیدا بڕۆ تادەگەيەنیتە شوئنى خۆى.

كاتى پۆژى بەرپى كەوتنى قافلەكەى عائشە ھات (رضى الله عنها) و عدلى ھات بۆلاى و تالەگەل خەلكەكەدا خوا حافىزى لى بكات، و بەعدلى ووت: كۆپى خۆم ھەندىڭمان گلەيان لە ھەندىكى ترمان ھەيە، و ھەندى دەلەين تۆ لەوكارەدا كەمتر خەمىت نواند و ئىوھش دەلەين: نىمە بەزىادەوه مەسەلەكەمان جولاندو، ولەمەولا لەسەر ئەو مەسەلەيە كەس دەست درىژى نەكاتە سەر كەس، كەس كەس زویر نەكات.

وہللاھى پىشتەر و لەكۆنیشدا لەنىوان من و عدلىدا ھىچ دوژمانىھتى يەك نەبوو و نىوانان خزمایەتى زياتر نەبىت ھىچى تر نەبوو، و ئەو لەگەل پەخەى زۆرم دا لى لەلاى من لە پىاچاكانە....

عدلىش (ﷺ) ووتى: ئەى خەلكىنە، وہللاھى راستەكات، وياش دەلەيت، نىوان من و ئەو جگە لەخزمایەتى و موسلمانەتى ھىچى تر نەبوو و وەئەویش خىزانى پىغەمبەرەكەتەنە لەدوونیا لە قىامەتدا.

لە پۆژى شەممەى مانگى پەجەبى سالى ٣٦ى كۆچىدا بە جوانترين ھەلس و كەوت و كردار عائشەى پەوانە كرد و چونكە كاتى خۆى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەوالى دابوو پىى كە تۆو عائشە ناكۆكەك دەكەوتتە نىوانتان و ئەگەر پرویدا بە شىوازو ھەلس و كەوتى جوان لەگەلى بچولتەرەو و بە پزەوه بىگىتەرەو بۆ شوئنى خۆى، وەك پىغەمبەر (ﷺ) بە عدلى دەفەرموويت "إنه سيكون بينك وبين عائشة أمر" قال "أنا يا رسول الله؟ قال: نعم: فقال أنا؟ قال: نعم، فقلت فأنا اشقاهم يا رسول الله، قال: لا، ولكن إذا كان ذلك فارددها الى مامنها".^١

^١ مسند احمد (٣٩٢/٦) اسناد حسن.

* ھەموویان لەو کارەیان پەشیمان بوون:

(ابن تیمیە) دەلالت:..... و ھەروەھا ھەموو ئەوانە پێشین، پەشیمان بوونەووە لەو جەنگە کە کردیان، و ھیچ لایەکیان مەبەستیان شەڕ پێکدادان نەبوو، بەلام بەبێ حەزو ویستی خۆیان جەنگ دروست بوو^۱.

و ئەمیری باوەرداران عەلی (ع) لەدوای ڕووداوی جەمەل دەبیوت: خۆزگە (۲۰) ساڵ لەمەوبەر بێرەمە، و عائشەیش (رضی اللہ عنہا) ھەر جاری بگەیشتاوە ئەو نایەتە کە دەفەرموێت ((وقرن فی بیوتک)) واتە: لەمالەکانی خۆتاندا نۆقرە بگرن و مەچنە دەرەو، نێر ئەوەندە دەرەو گرێا تا سەرپۆشەکە ی خۆی تەر دەر کرد^۲.

ئەوسێ کەسە ی سەرۆکایەتی بەسەرەیی یەکانیان دەر کرد لە جەمەلدا:

۱- دایکی باوەرداران عائشە (رضی اللہ عنہا):

عائشە کچی ئەبوبەکر صدیق و دایکیشی أم رمان الکنانیە بە چوارساڵ دوا ی ھاتنی نیسلام لەدایک بوو و پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەتەمەنی لە تەمەنی (۹) ساڵیدا خواستی.

* عائشە ئەو تاکە نافرەتە یە لە خۆی گەرە لە سەرۆکی حەوت ناسنامەووە پاکی و ڕەوشت بەرزێ ئاشکرا کرد بە نایەتی قورئانی پیرۆز، و تاکە ژنی پێغەمبەر (ﷺ) کە بەکچی خواستووێتی، و خۆشەویست ترین ھاوسەری پێغەمبەری خوا بوو لە دلتی پێغەمبەردا و لەناو ھەموو خێزانەکانی تریدا،

بوخاری لە (عەمری کوپی عاص) و دەگێرتەووە و دەلتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەگەڵ سوپاکە (ذات السلاسل) دا ناردمی و منیش چووم بۆلای و لیم پرسی: چ کەسیکت لە ھەموو کەس خۆشتر دەوێت؟ فەرمووی "عائشە" وتم ئەو لە پیاوان؟ فەرمووی "ابوھا" واتە باوکی^۳.

^۱ المنقذ من مناهج الاعتدال في نقض كلام اهل الرفض والاعتزال - عی الدین الخطیب ۶ ۲۲۲.

^۲ سواعلم النبلاء (۲/ ۱۷۷).

^۳ البخاری - فضائل الصحابة ۷۳۶.

"حافظ الذهبی" ده‌لٔت: نهم فەرموودەیه صحیحە و شتیکی وایە لای هەموان هاتووە ئیتر بە "رافزە" لەداخا بته‌قن.

* عائشە (رضی اللہ عنہا) تاکە ئافرەتیکە کە جویرەئیل بە پیغەمبەردا سەلامی بۆناردوووە و بخاری بە ئیسنادی عائشە خۆیەو دەگێڕێتەو کە ووتی: پیغەمبەری خوا پۆژیک ووتی: "یا عائشە هذا جبریل یقرئک السلام" واتە: ئەمە جویرەئیلە و سەلامت لێ دەکات "نەمیش لەو لەمدا ووتی: "وعلیه السلام ورحمة الله وبرکاته، بەپراستی ئەوێ تۆ دەبینی من نایبینم".

* عائشە (رضی اللہ عنہا) یەکیکە لە خێزانەکانی پیغەمبەری خوا (ﷺ) لە بەهەشتدا، حاکم لە عائشەو گێڕاویەتەو کە ده‌لٔت: بە پیغەمبەری خوا ووت: کێ خێزانتە لە بەهەشتدا؟ فەرمووی: "أما إنک منهن" واتە: تۆ یەکیکت لەوان.

* ئەمە و سەرەرای ئەوێ کە بەپراستی زانا بوو لە تەفسیر و ئەحکامی شەرعدا و زۆری لە فەرموودەکانی پیغەمبەری خۆی گێڕاوەتەو بۆمان، و یەکیکە لەو سێ ئافرەتەێ کە باشترین ئافرەتی ئوممەتی ئیسلامن کە خدیجە و عائشە و فاطمە یە (رضی اللہ عنہن).

٢- زوپیتری کۆری عەوام (رضی اللہ عنہ):

زوپیتری کۆری عەوام ی کۆری خویلد و کۆری پوری پیغەمبەری خوا یە (ﷺ) کە دایکی صفیە کچی عبدالمطلب ه و یەکیکە لەو دە کەسەێ مژدەێ بەهەشتیان پێ دراووە و یەکیکە بوو لە ئەندامانی شورا لەسەردەمی هەر چوار خەلیفە کەدا، لەتەمەنی (١٦) سالییدا موسلمان بوو و لەهیچ جەنگێکی ئیسلام و کافران دوانە کەوتوو^١.

^١ سەم السلف (٢٢٦/١).

^٢ الطبرانی فی الکبیر (١/٢٢٢).

* وله دواى موسلمان بوونى دووچارى سزاي سهخت بووه له لايهن مامى يهوه و ده يخته ناو حهسريت و له ژيرهوه دوكله ددا و پى ي دهوت: بگه پيره وه بوناو كوفر و شهوش دهسوت: هدرگيز ناگه پيمده ناو كوفر^۱.

* يه كهه كهس بوو له پيناوى خوادا شمشيرى ههلبكيشيت له سهرده مى مهككى دا، سهعيدى كورى موسهيب (ﷺ) ده لئت جاريكيان كه وه بهر گوئى زبيري كورى عهوام كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) كوژراوه، و شهوش شمشيرى ههلبكيشاو بهرهوه دهروه پاي كرد... و له پيگا له گه پيغه مبهردا پرويه پرويه بونهوه و پى ي فهرموو ((ما شانك يا زبير؟ واته : چى پرويه داوه زويير؟ ووتى: بيستم وتيان تو كوژراويت، پيغه مبهريش (ﷺ) فهرمووى " فما كنت صانعاً؟ دهى چيت ده كرد؟ زوييريش ووتى: وه للاهى پيشانى قوره يشم ددا چى ده كهه، پيغه مبهريش دوعاى خيى بو كرد، و سهعيد ده لئت: پر جام وايه نهه دوعايه پيغه مبهري له لاي خوا نهفه وتيت^۲.

* يه كيكه لهو هاوه لانهى كه كوچى كرد بو حه به شه، ولهوى پيژيكي زوريان لى گيرا به لام پاش ماوه يه كه نه جاشى توشى شه پيك هات له گه دوژمنه كانيدا و خوى و سوپاكه چوونه شه بهرى نيل بو شه پى سهرو مالى.

تاماره يه كه هيج هه واليك نه بوو، هاوه لان زور نيگه رانى نه جاشى بوون و له ناوخوياندا ووتيان يه كيكيان بپوات هه واليكيان بو بزانييت و زوييرى به غيرت كه هيشتا منداليش بوو ووتى: من ده پۆم و گۆز يه كه بهست به سنگيه وه و داي له پويارى نيل و پويشته شه بهره وه و پاش چه ند پۆژيك زويير هاته وه و ووتى: مرده بيت نه جاشى سهركه وت به سهرو دوژمنانيدا...^۳

* حه وارى و خۆشه ويستى تايبه تى پيغه مبهري خوا (ﷺ) بوو، له جهنگى خنده ق دا پيغه مبهري خوا (ﷺ) فهرمووى : كى هه واليكي (بني قريظة) مان بو دينيته وه؟ زوييروتى: من، به سوارى نه سپيكه وه پويشت هه والى بو هينايه وه، بو جارى دووه فهرمووى كى هه والمان بو دينى؟ زويير ووتى: من و بو هينايه وه و بو جارى سى يه ميهش به هه مان شيوه تا پيغه مبهري خوا (ﷺ)

^۱ فضائل الصحابة (۹۱۴/۲).

^۲ السيرة النبوية لابن هشام (۲۷۹/۱).

^۳ مسلم ۲۴۱۴.

فەرمووی " لکل نیی حواری ، وحواری زبیر " واتە: ھەموو پیغەمبەریک ھەواری و دۆستی نزیکیان ھەبوو، و دۆست و ھەواری منیش زویبێر^۱.

* زۆر ھەزی کردوو ھەبێت چاکەکانی شاروھ بێت و کەس پێی نەزانیت و خالصا بۆ خوا ی عزوجل بێت، ھانی موسلمانانیش دەدات تا کردوھ جوانەکانیان بەدزیوھ بێت و کەس پێی نەزانیت و لەوبارەبوھ دەلێت ((ایکم استطاع ان یکون له خبیثه من عمل صالح فلیعمل))^۲.

* زویبێر ترسنۆکانه کوشتوویانە:

کاتی لەناو جەنگی جەمەلدا بوو بینێ موسلمان خوینی موسلمان دەپژیت بەبێ تاوان بۆیە - اسغفر الله - ی کرد وپاش ئەوێ کەس بەقسە ی نەدەکرد وازیان لە شەپە کە نەدەھینا ناچار خۆی بە و لاخە کە ی گۆرەپانی جەنگە کە ی بەجێ ھێشت و لەپێگا عەمری کوپی جەرموزی پێ گەیشیت و عەمر پێ ی ووت: تۆزیک ئیشم پیت ھەیە، زویبێر ووتی: دە ی وەرە نزیک ببەرەوھ ، خزمەتکارە کە ی زویبێر بە زویبێری ووت: ناگاداریە چەکی پێ یە. زویبێری بەغیرەت ووتی: دە ی با چەکی پێ بێت، و پیاوھ کەش ھاتە پیشەوھ و قسە ی لەگەڵ زویبێردا کرد تا کاتی نوێژ، زویبێر پێ ی ووت: با نوێژە کاغان بکەین، ووتی : زۆرچاکە با بیکەین، زویبێر لە پیشەوھ بەر نوێژی دەکرد و جەرموز لەدواوھ دایە بەر خەنجەر و شەھیدی کرد.

ھەندیکێ تریش دەلێن: جەرموز ھاتبوو بۆ دۆلی (وادی السباع) و لەوێ دەبینی زویبێر لە بنی درەختیکدا خەوتووھ و بەخەنجەر دای دەگریتەوھ و شەھیدی دەکات.

و کاتی عەلی (ؓ) ھەوالە کە ی بیست فەرمووی " مژدە بدەن بەبکوژی کوپی صفیە کە دەخریتە ناو ناگری جەھەنەم"^۳.

۳- طلحە ی کوپی عبیدالله (ؓ):

ناوی ئەبو عەمەد (طلحە) ی کوپی (عبیدالله) و لە (مرە ی کوپی کەعب) دا لەگەڵ پیغەمبەردا یە ک دەگریتەوھ، دایکیشی ناوی (صعبە ی کچی حەزرمی یەمەنی) یە و خوشکی

^۱ الزھر ابن مبارک، ص ۳۹۲.

^۲ الطبقات (۱۰۵/۳) اسنادە حسن.

^۳ الاصابە (۲۲/۲).

(علاء الحضرمی) به^۱. و هاوہائیکہ دلتسوزی پیغہمبہری خوا بووہ و شہرہف مہند بسووہ بہ کۆچ کردن بۆ مہدینہی پر لہنور و یہکیکہ لہو دہکہسانہی پیغہمبہری خوا(ﷺ) لہ ژیاندا مژدہی بہہشتی پیداون و یہکیکہ لہو ہشت کہسہی کہ تہنہا نہوان موسلمان بوو ہون لہ مہککہدا و یہکیکہ لہو (۵) کہسہی لہسہر دہستی نہبویہکری صدیق موسلمان ہون و یہکیکہ لہ نہندامانی شورا.

✽ موسلمان ہونی:

طلحہ (ﷺ) دہلئت: لہبازاری (بصری) ہوم، راہیبیک لہشویٹی بہندایہتی خویہوہ دہیووت: پرسیارم بۆ بکہن لہ حاجیانی نہم سالّ یا خہلکی شاری مہککہ یان لہگہلدایہ؟ (طلحہ) ووتی: بہلّی، منم، ووتی: نایا ہیشتا احمد پیدانہبووہ لہناوتاندا؟ ووتم: نہحمد کئی یہ؟ ووتی: کورپی (عبداللہ)ی کورپی (عبدالطلب) نہم مانگہ نہو مانگہیہ کہ تیاتیدا دہردہکہویت و نہویش کۆتا پیغہمبہرہ لہکہعہدا دہردہکہویت و کۆچ دہکات بۆ شاری خورما، دہخیلت ہم باکہس پیشت نہکہویت بۆلای.

(طلحہ) دہلئت: قسہکانی کاریان تیّ کردم و خیرا بہروہ مہککہ ہاتمہوہ ووتم: شتی تازہ روو داوہ؟ ووتیان: بہلّی: (عہد الامین) دہلّی ہوم بہ پیغہمبہر و ابن ابی قحافہیش باوہری پسیّ کردووہ، طلحہ دہلئت: خۆم گہیانندہ نہبویہکرو پیتم ووت: تۆ شوینی کہوتویت؟ ووتی: بہلّی، بابوین ببۆلای و شوینی بکہوہ، چونکہ خہلکی بۆ پښگای راست و خیر و چاکہ بانگ دہکات، و (طلحہ)یش نہبویہکری ناگادارکر لہ ووتہکانی (راہیبہ)کہ، و نہبو بہکر (ﷺ) طلحہی لہگہلّ خۆی برد بۆلای پیغہمبہری خوا و لہوئی موسلمان ہوو، و نہویش ہواالہکدی راہیبہکدی بۆ گپراہیوہ و پیغہمبہریش (ﷺ) زۆر دلخۆش ہوو. پاشتر نوفلّی کورپی خویلد - کہ پییان دہوت شیرتی قورہیش - ہەردووکیانی بہیہک پەت بەشتەوہو بہیہکەوہ و ہۆزەکەشیان (بنو تمیم) ہیچیان نہووت، بۆیہ دواتر بہ طلحہ و أبو بکر دہلّین - دوانہکہ -^۲.

^۱ البداية والنهاية (۲۵۸/۷).

^۲ الحاكم في المستدرک (۳۶۹/۳).

و له‌رېنگای شام و له بازرگانی گه‌رپایه‌وه له‌نیوان مه‌ک‌و مه‌دینه‌دا گه‌یشت به پیغه‌مبه‌ری خواو نه‌بو به‌کر - کۆچیان ده‌کرد یۆ مه‌دینه‌و جل و به‌رگ و خواردنی پیدان و گه‌رپایه‌وه مه‌ک‌و پاش ته‌واو‌کردنی نیش و کاره‌کانی له مه‌ک‌که، خانه‌واده‌ی نه‌بو به‌ک‌ری له‌گه‌ل خۆی برد و کۆچیان کرد یۆ مه‌دینه.

* به‌شداري جه‌نگي به‌دري نه‌کردوه چونکه پيش جه‌نگه‌که - پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) طلحه و سعیدی کورې زه‌یدی نارد یۆ زانینی پټ‌په‌وی قافله بازرگانی یه‌ک‌ی قور‌ه‌یش و نه‌وانیش چوونه که‌ناری ده‌ریاو له‌وې مان‌وه ه‌ر زانیان پټ‌په‌وی گۆږی خیرا چوونه‌وه یۆ مه‌دینه تا ه‌واله‌که به‌رنه‌وه، به‌لام پیغه‌مبه‌ری خوا به‌شی خۆیانی له غه‌نیمه دیاری کرد وه جه‌نگاوه‌رېک^۱.

* له جه‌نگي نوحود دا - رۆلټکی پال‌ه‌وانانه‌ی بیني، و نه‌بو داود (الطیالیسی) له عائشه‌وه ده‌گيرټ‌ته‌وه که ووتویه‌تی نه‌گه‌ر باسی جه‌نگي نوحود له‌لای نه‌بو به‌کر‌دا بکرایه ده‌یووت: نه‌و رۆژه ه‌مووی رۆژی طلحه بو^۲.

* و له‌و جه‌نگه‌دا (۳۶ - تا - ۳۹) جار بریندار بوو، دوو په‌نج‌ه‌یشی شه‌ل‌ل لید‌داو وه‌ستان^۳،
* ه‌ر له‌دنیا پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ) مژده‌ی شه‌هیدی پید‌اوه، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌ریاره‌ی طلحه ده‌فرمویت: ((من أحب أن ينظر الی شهید یمشي علی وجه الأرض فلینظر الی طلحه بن عبیدالله))

* هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ری زۆر خۆش ویستوه و پازی نه‌بووه که‌س باسیان بکات به‌جۆرېک، جارېکیان پیاوړیک دیت بۆلای طلحه و پټی ده‌لټ: نه‌م پیاویه‌مانی یه - أبو هريره - له‌نیوه زان‌تره له فرموده‌ی پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ): چونکه ه‌ندئ فرموده‌مان یۆ باس ده‌کات که نیوه بۆتان باس نه‌کردووین، طلحه یش زۆر به‌هیمنانه ووتی: ((نه‌و شتانیکی زۆری له پیغه‌مبه‌ره‌وه (ﷺ) بیستوه که نیمه نه‌مان بیستوه، چونکه نیمه مال و حالمان ه‌ه‌بوو ده‌چوینه‌وه یۆ مالی خۆمان و ته‌نها به‌یانیان و نیواران ده‌گه‌یشتینه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌لام - نه‌و پیاوه - مال و حالی نه‌بوو، ه‌ه‌ژار بوو، ه‌میشه له‌به‌ر ده‌رگای پیغه‌مبه‌ردا

^۱ فتح الباري (۳۶۱/۷).

^۲ البخاري (۳۶۱/۷).

^۳ رواء الترمذي والحاكم وصححه الالباني في صحيح الجامع (۵۹۶۲).

داده‌نیش تا زیاتر بگاته خزمه‌تی و گومانی تیدانی یه که له ئیمه زیاتر فەرمووده‌ی له زاری پیغه‌مبەرەو بیستوو، نایا کەسێک هەیه که خێرو چاکە‌ی تیدابیت و قسە هەلبەستیت بەدەمی پیغه‌مبەری خواوه که نه‌یفەرموویت^۱

* پیاویتی زۆر بەخشنده بوو و لەری ی خوادا بە‌لیشاو مالتی بە‌خشیوه و هەرگیز پازی نه‌بووه پاره له‌مالێدا ب‌ه‌ویتی و خێر دابه‌شی کردوو بە‌سەر هاوه‌له‌ هەژاره‌کاندا، هەسەنی بە‌سری (ﷺ) ده‌لێت: طلحه (ﷺ) زه‌ویه‌کی هەموو فرۆشت به‌ (٧٠٠) هەزارو نه‌و شه‌وه‌ خەوی لی نه‌که‌وت تا به‌یانی له‌ترسی نه‌و پاره‌یه، و هەرکه‌ پۆژ بوویه‌وه دابه‌شی کرد^۲.

* شه‌هیدبوونی (طلحه) (ﷺ) له‌ جه‌نگی (جه‌مەل) دا بوو، کاتی شه‌ره‌که ده‌ستی پسی کردبوو عەلی و طلحه به‌رامبەری یه‌که‌تری وه‌ستان و عەلی (ﷺ) نامۆگاری کردو شه‌ویش گه‌راپه‌وه‌ پیزه‌کانی دواوه‌ به‌لام تیریکی ویل هات و دای له‌ پانی طلحه و ده‌لێن له‌ پانی یه‌وه‌ چه‌قی بووه‌ و پرگی نه‌سپه‌که‌شی و پیکه‌وه‌ نووسان و طلحه‌ هاواری کرد: به‌نده‌کانی خوا فریام که‌ون و خزمه‌تکاره‌که‌ی چوه‌ سه‌ر نه‌سپه‌که‌ی و له‌ دوايه‌وه‌ سوار بوو تا نه‌که‌ویتی و برديه‌ ناو به‌سه‌ره‌و کردی به‌مالێکدا و له‌و مال‌ه‌دا گیانی پاکی سپارد،

هەندیکیش ده‌لێن کاتی تیره‌که‌ لی دا هەر له‌ گۆره‌پانی جه‌نگه‌کانی تردا گیانی سپارد و عەلی (ﷺ) گه‌را به‌ناو شه‌هیده‌کانداو له‌ نایاندا - طلحه - ی بینی بوویه‌وه‌و خۆلی له‌ ده‌م و چاوی س‌پروه و پاشان ووتویه‌تی: نه‌ی باوکی عەمد، زۆر نیگه‌رانم و پێم ناخۆشه‌ ناوا به‌کوژراوی له‌م دۆله‌دا ده‌تبینم، و پاشان ووتی: هەموو خه‌فه‌ت و سه‌کالای ناخه‌م ده‌به‌مه‌ لای خوای په‌روه‌ردگار. و پاشان ووتی: خۆزگه‌ بیست ساڵ پێش ئێستا به‌ردبایه^۳.

^۱ سیر اعلام النبلاء (٧/١) إسناده حسن.

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (٣٢/١).

^۳ تاریخ الإسلام - عهد الخلفاء الراشدين (٥٢٨)

* خَوای (عز وجل) جه‌سته‌ی طلحه به یارِ یَزَراوی ده‌هیَلِیْتِه‌وه:

له پاش شه هیدبونی له به سره دهنیورت و پاش زیاتر له (۳۰) سال گوره کوی ده گورنه وه بز شویتنکی تر، و جهسته کوی - سبحان الله - وه خوی مابویه وه هیچی لی تیک نه چوویو مه گهر چهند ته لیک له لایه کی ریشی یوه وه ریو،

(مثنی) ی کوړې سه عید ده گټر پته وه و ده لیت: پیاوړک هات بولای عائشهی کچی طلحه و پئی ی ووت: طلحه م له خه ودا بینوه پئی ی ووتم بلئی به عائشهی کچم با گوړه کمم بگوړزنه وه بؤ جیگایه کی تر چونکه ناوو ته پایی نارپه تیان کردووم و کاتئ گوړایانه وه ده بینن لاشهی پیروزی وه ک خوی ماوه تده مه گهر چند ته لیک له ریشی وه ریبوو، که سی و شتیك سال له وه و بهر شه هید کرابو، دهی خوی گه وړه له ویش و له هه موو هاوه لانی پیغه مېره کهی خوش بیټ.

* سەعدى كۆپچى نەبى ۋە قاص (ﷺ) دوعا لى پىاۋىك دەكات:

سەعیدی کوپی موسەیب (ﷺ) دەلێت: پیاویك بێ شەرمی دەنواند و قسەی سوکی بە طلحە و زبیر و عثمان و علی (ﷺ) دەووت و سەعدی کوپی ئەبی وه قاص یش (ﷺ) بەرگری لێ دەکرد و پێی دەووت: قسە بە براکاتم مەلێ، ئەو هەر وازی نەدەهینا، سەعد هەستا دوو پکات نوێژی کردو پاشان دەستی بەرز کردەوه بۆلای پەرورەدگار ووتی: ئەی خوای بەدەستەلات ئەگەر قسەکانی ئەم پیاوێت پێ ناخۆشە دەی ئەمڕۆ شتیکی وای بەسەر بیهێنە بۆم تا بیکەیتە بەلگەو بیکەیتە بەند،

پیاوه که له ماڼۍ دره چوو یه کسدر له سدر کولانه کدا هه لته قی به ده زگای کا براه کدا که ناوی پی ددها به خه لکی و نهم که و ته ناو سنگی ده زگا که و تا فریای که و تن نه نجر نه نجر کردو کوشتی، و خه لکیش هاتن بولای سه عد پیاان ده ووت: پیروژت بیت نهی (باوکی نیسحاق) دوعاکه گپرا بوو.^۲

^۱ اصحاب الرسول (۱/۲۷۰).

² البداية والنهاية (٢٥٩/٧).

جیباسی دووهم

جەنگی صفین

یەكەم: زنجیره رووداوەكانی پیش جەنگەكە:

۱- كراسە خویناویەكەى عوسمان:

كاتى عوسمانى سەتەم لىكراو شەهید كرا (ﷺ)، دایكى باوەرداران (ام حبیبه)ى كچی (أبو سفیان) كراسە خویناویەكەى بە نوعمانى كۆپى بەشیردا ناردی بۆ شام، كە چەند تەلیك لە پریشی خوێ تێدا بوو كە لە كاتى كوشتنى وەرى بوون، و نوعمان كەوتە پێ بە خوێ و كراسەكە و نامەیهكەوه، و لەگەڵ چەند پەنجەيكی نائەلى خێزانیدا كە ئەو گیرەشیۆنەكانە بە شمشیر قرتاندبوویان كاتى خوێ دابوو بە سەردیدا و بەرگری لە خەلیفەى هاوسەرى كردبوو.^۱

موعاویە (ﷺ) كە ئەو كاتە ئەمیری شام بوو، ئەو دیمەنى زۆر كاری تێ كرد و ئەویش لە رۆژى هەینی دا و لە كاتى ووتاردا كراسەكەس بەرزكردەوه و كە لە خویندا سوور بوو، پیشانى خەلكەكەى دا و كە پەنجەكانى نائیلە بەستراوو بە سەر قۆلەكانییەوه .. یەكتریان دەدا تۆلە سەندنەوه لە بكۆژانى.^۲

شەرحیلى كەندى هات بۆ لای موعاویە و پیتی ووت: عوسمان خەلیفەمان بوو ئەگەر دەتوانیت تۆلە بسێنیت ئەوه باشە، ئەگەر ناتوانیت ئەمیریان مەكە.^۳

و كۆمەڵى لە پیاوانى شامیش سوێندیان خوارد كە لە خێزانەكانیان نزیک نەبنەوه خەویش نەچیتە چاویان تا بكۆژانى عوسمان نەكوژنەوه یان گیانیان لەو پێناوەدا دانەنێن.^۴

و موعاویەش هەر ئەمەى دەویست، هینای ئەو كراسە بەوشیۆ ترسناكە و كوشتنى خەلیفە و فەرماندەبە و بەرپرسیاریتی وا لە دەست گیرەشیۆنەكاندا، و (البیت المال) تالان كراوه،

^۱ البداية و النهاية (۲۵۹/۷) تېبىنى: بەدوور دەزانرێت كە پەلەمى خێزانەكەى عوسمان نەنێزاربێت چونكە ئەو دژی دەقەكانى شەریعەتە ((دەرگێز)).

^۲ البداية و النهاية (۵۳۹/۷) سەندەها ضعیف .

^۳ الانساب (۴۱۸/۴) .

^۴ تاریخ الطبری (۶۰۰/۵) .

و خیزانی خهلیفه پهغه کانی دهستی قرتاوه، نه مانده هست و نه ست و مه شاعیری خه لکیان جولاند و کاریکرده سدر دله کان و چاوه کانی پرکرد له ناو، نیت شتیکی غه ریب نیه که موعاویه و هه موو موسلمانانی شام داوای تۆله بکهن بۆ عوسمان، و بهیعدت به علی ندهن تا نهو که سانه به سزای خویمان نه گهیه نیت .

و نایا ده چیتته عه قلی که سهوه نه میری باوه رداران و سهر کرده ی ولاتانی نیسلام له لایه ن کۆمه لّی گێره شیوین و کینه له دل و پیلان گێره وه بکوژریت و که چی جیهانی نیسلام له و پر بهر بۆ نهو پهری مهوج نهدات و داوای تۆله نکات له و که سانه ی بهم تاوانه نا مرۆفانه یه ههستان؟!¹

۲- هۆکاره کانی بیعدت نه دانی موعاویه:

موعاویه (رضی الله عنه) والی شام بوو له سه رده می عمر و عوسماندا (رضی الله عنه) و کاتی عه لی خیلافه تی گرت ه ده ست ویستی لای ببات و (ابن عمر) بخته شوی نی و (ابن عمر) یش داوای لی بووردنی کرد و نهویش زۆری لی نه کرد و له باتی نه ودا (سهل کوپی حنیف) ی نارد هه ر که گه یشته لیوار شام چه کداره کانی موعاویه به سه رۆکایه تی (حبیب کوپی مسلم ه المهری) هاته پێنگه ی و پێ ووت: نه گه ر نێردراوی عوسمانی نه وه نه تخهینه سه رچاوان و نه گه ر که سی تر ناردویتی نه وه له کۆیوه هاتوویت بگه ر پێره وه بۆ نهو ی².

ده یان ووت: نێمه بهیعدت به که سی نک ناده یه ن که بکوژانی عوسمان دالده داوه و هه تا (عه لی) (رضی الله عنه) هه لئه ستیت به سه ندنه وه ی تۆله له و که سانه ی عوسمانیان شه هید کرد هه رگیز بهیعه تی پێناده یه ن، و ده ترسان له بکوژه کانی عوسمان که هه موو ده ست لاته دار و له ناستی بهر بر سیاره تیدا بوون و ده یان ووت: بهیعدت له سه رمان واجب نیه وه نه گه رله پێناویشیدا کوژراین سته م لی کراو ده یه ن .

¹ معاوية بن ابو سفيان - غضبان ص (۱۷۸-۱۸۳) .

² التاريخ الطبري (۴۶۶/۵) .

دهيان ووت: عوسمان به ستم كورزاوه و نهمه پاى ههموو موسلمانانه و نه گهر بيعت بدهين به
 عدلى نهو نيمهش له خومان دهرسين له ممولو چونكه بكورزانى عدلى زياتر دهستلايمان به سردا
 پيدا دهكن و نا بهو جوړهى خوښى عدلى وون دهبيت .

موعاويه واى دهبينى كه توله سندنهوه له بكورزانى عوسمان نهركى سهرشانى نهوه به پلهى يهك
 چونكه نهو ناموزايهتى و وهلى خوښه كهيتهى و خواى گورهش دهرمويت ((وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً
 فَقَدْ جَعَلْنَا لِرِكَيِّهِ سُلْطٰناً فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً)) "الاسراء ۳۳" .

بويه موعاويه خولكه كوى كوكردهوه و وتاريكى بو دان و باسى كوشتنى عوسمانى بو كردن له سر
 دهستى كومهلى بى ميتشكى دووړو كه خوښان له رشتنى خوښى حرام لانه دا، كه له مانگى
 حرامدا و له شارى حرامدا، و خهلكى هاواريان لى بهرزيويهوه بو توله سندنهوه، وه
 ژماره يه كيان كه هاوه لاني پيغه مبهري خوا بوون (ﷺ) نهم بيستايه هرگيز قسم نه ده كرد و
 باسى ناژاوهى بو كردين كه نزيك بوتهوه و لهو كاته پياويك له ويوه تپهري دهم و چاوى
 هلبستبو، و فهرمووى: نا نهو پياوه لهو كاته دا له سر هيدايت و پينموونيه، و چووم بو لاي
 نهو پياوه دهبينم عوسمانه، و وروم كرده پيغه مبهري و ووتم: نهميه؟ فهرمووى: بدلى^۱.

نهمه بوو هوى سهره كى بيعت نه داني موعاويه و خهلكى شام به نه ميرى باوه داران
 عدلى (ﷺ) و نهوان بوچونيان وا بوو كه توله سندنهوه كه پيش به بيعت دانه كه بيت، و شير
 هرگيز له بهو نهوه نه بووه كه هاوه لى بهريزي پيغه مبهري خوا (موعاويهى كورپى نه بو سفيان)
 هزى له كورسى حوكم و سرؤكايهتى شام بوويت، يان داواى شتيك بكات ههقى نهو نه بيت
 چونكه نهو باش لهوه دلنيا بوو كه كارى - خلافت - دهبيت له نه دامانى شورا دهرنچيت كه
 عدلى يه كيك بوو له وانه، و له ویش بهريزتر و باشر و شايانتر بوو .

و له شارى مهدينه به كوى دهنك هاوه لان كردويانه به نه ميرى باوه داران و بو چوونى
 موعاويه پيچه وانهى راستى بوو .

^۱ صحيح سنن ابن ماجه (۱/۲۴۰) .

۳- موعاویه وهلامی نه مہری باوہر داران دہداتہوہ:

عدلی (ؑ) نامہی زوری نارد بۆ موعاویہ لہ شام بہلام شو وهلامی نەدەدایہوہ، تا بہردہوام بۆ ماوہی سی مانگ نامہ لہ دوا نامہی بۆ دہنارد، و پاشان موعاویہ نامہی کی نووسی بۆ عدلی بہ پیاوہکدا بۆی نارد، و پیاوہکەش ہاتہ خزمەتی عدلی (ؑ) و لیتی پرسی: چیتان دہویت؟ پیاوہکە ووتی: لہ لای گہلکەوہ ہاتووم بۆ لات کہ بہ ہیچ رازی نابن لہ تۆلہ سەندنوہ لہ بکوژانی عوسمان و ہەموویان دہمەغیان کوڵاوہ بۆ تۆلہسەندنوہ .

(۶۰) ہزار کہسم دیوہ لہ ژیر کراسہ خویناویہکە عوسماندا گریاون و موعاویہش لہ سەر مینبەر بہ گریانوہ پیشانی داون لہ دیمەشق، و عدلیش (ؑ) ووتی: نہی پەرورەدگار من دوورم لہ خوینی عوسمان، و پیاوہکەش ہەستا و گہراپیہوہ بہلام خەواربجەکانی دەروربەری ویستیان نەویش بیکوژن بہلام بہ ہزار حال رزگاری بوو لہ دەستیان و پۆیشتہوہ^۱.

۴- عدلی بہ نیازہ شام بگریژتہوہ و حەسەن نارازیہ:

پاش نەوہی عدلی (ؑ) وهلامی موعاویہی بیست (ؑ)، خەلیفہ نیازی کرد جەنگ لہ گەل خەلکی شامدا بکات، و نامہی نارد بۆ قەیسی کوپری سەعد کہ والی میسر بوو، کہ خەلکی نامادہ بکات بۆ شو جەنگە، ہەر وہا جوابیشی نارد بۆ نەبو موسا الاشعری لہ کوفہ و بۆ عوسمانی کوپری حونەیف بۆ ہەمان مەبەست .

و خۆشی دەستی کرد بہ ووتاردان و ہەندانی خەلکی بۆ نەم مەبەستہ و خۆی سازدا بۆ ہیرش بردن و لہ شاری مەدینہ پۆیشتہ دەر وہ (قثم کوپری عەباس) لہ جیگہی خۆی دانا لہو، و حەسەنی کوپری ہات بۆ لای و ووتی: واز لەم کارہ بپہیننہ نەمە خوین رشتنی موسلمانانہ و کەوتنەوہی دووبەرەکی یە، بہلام گویتی بہ ووتەکانی کوپری ژیری خۆی نەدا زیاتر سوور بوو لہ سەر جەنگ، و دەستی کرد بہ ریک خستنی سوپا، و لیوای دایہ دەستی عەمدی کوپری حنیفہ و عبداللہی کوپری عەباسیش (ؑ) دەستہ راست و عەمری کوپری نەبی سەلەمی بہر پرسی لای

^۱ البیایۃ والنہایۃ (۷/ ۲۴۰).

چەپ، و بە تەواوی خۆی خستە پێ بۆ گرتنەوهی شام، بەلام هاتنی عائیشە و زویبەر و طلحە بۆ بەسرە و دواتر جەنگی جەمەل- ئەو نیازە پێ دواخست^۱.

۵- ئەمیری باوەرداران نوێنەری دەنیرت بۆ لای موعاویە:

لە پۆژی دووشەممە ۱۲ی رەجەبی سالی (۳۶)ی کۆچی، گەشتە کوفە، و پێیان ووت: فەرموو دابەزە بۆ ناو قەسری سپی، عەلی (ع) ووتی: نەخێر، عمری کۆری خطاب (ع) پێی ناخۆش ناخۆش بوو تێدا بەدوێتەوه، و منیش وەک ئەو پێم ناخۆشە، و بۆیە لە (جامع الاعظم) دابەزی و دوو پکات نوێژی کرد، و پاشان ووتاریکی بۆدان و تیایداهانی دان بۆ خێر و چاکە، و بەرگری لێ دەکردن لە خراپە، و لە ووتارەکیددا وەسفیکێ کوفە کرد.

وپاشان جوابی نارد بۆ جەریری کۆری عبدالله کە والی ھەمەزان بوو، و بۆ - اشعشی کۆری قەیس - کە والی نازربایجان بوو، و پێی ووتن بەیعدەتی لە خەلک وەرێگرن و نامادەیان بکەن بۆ مەبەستی کۆنترۆل کردنی شام و ئەوانیش بەو جۆرە ئەو ووتی هاتنەوه بۆ لای عەلی (ع). ھەرکە عەلی (ع) نیازی کرد کە سێک بنیرت بۆ لای موعاویە و بانگی بکات بۆ بەیعدەت دان، جەریری کۆری عبدالله ی بەجەلی ووتی: ئەو ئەمیری موسلمانان من نامادەم بڕۆم بۆ لای، چونکە نیتوان من و ئەو دۆستایەتی یەک ھەیە، و بەیعدەتی لێ وەرەگرم بۆت.

(الاشتر) ووتی: ئەو ئەمیری باوەرداران مەنیرەوه، ئەترسم دلتی لەگەڵ ئەودا بیت. و عەلیش ووتی: وازی لێ بیتنە، و بەنامەییەکەوه ناردی بۆ لای موعاویە و تیایدا باسی ئەوەی بۆ کردبوو کە موھاجرین و ئەنصار ھەموو بەیعدەتیان پێداوم و لەجەنگی جەمەلیش دا ئەوەی پروویدا پروویدا و بانگت دەکەم بۆ ئەوەی تۆش وەک ئەو خەلکە تر وەرە ژێر بەیعدەتەوه.

کاتی جەریر نامەکی دایە دەستی موعاویە، ئەویش عەمری کۆری عاص و سەرانی شامی کۆکردەوه و پراویزی پێکردن، و ھەموو پازی نەبوون بەیعدەت بدیرت مەگەر پاش تۆلە لە بکوژانی عثمان بکاتەوه یان بیداتە دەستی ئەوان.

^۱ ھەمان سەرچاوە (۷/۲۴۰-۲۴۱).

كاتى عبدالله گه پايه وه و هه واله كهى به نه ميري باوه پرداران دا (الاشتر) ووتى: نه م ووت نهو مه نيره؟ نه گهر خومت بناردايه، نه مزاني چون وه لاميان ده ده مه وه و ده ميان داده خه م، جري ر ووتى: جا نه گهر تو بجويتايه هه ره له وى له تو لهى عثمان ده يانكوشيت داماو، (الاشتر) يش ووتى پى: ئاي نه ميري باوه پرداران به قسه مى بكردايه تو و نهى تو سجن بكردايه تا كاره كانى نه نجام ده دا.

و جهريريش به توره يى يه وه هه ستاو پوشتوه بو (قهريساء) كه خوى والى نه وى بوو تا بهو جو ره (الاشتر) هاوه لى كى دلسوزى عه لى دوورخسته وه كه يه كى كه له هاوه له به ريزه كانى پيغه مبه رى خوا (ﷺ)، خوى ده لى ت: هه ركاتى پيغه مبه رى خوا (ﷺ) منى بدىايه به ده مه وه پي ده كه نى ده يفه رموو: ((يطلع عليكم من هذا الباب رجل من خير ذي يمن، على وجهه مصحة ملك))¹

٦- عه لى (ﷺ) به ره و شام به رى ده كه وى ت:

عه لى (ﷺ) ته واو ناماده باشى كرد بو گر تنى شام، سوپايه كى گه وهى خسته رى كه رپوايه ته كان هه ريه كه و ژماره يه كيان ووتوه به لام زوريه يان لاوازن و پشتيان پى نابه سترى ت². و نه وهى كه ته نها رپوايه تى كى راست و ئيسناد باش بى ت نه وه يه كه ده لى ت (٥٠) هه زار جهنگاوهر بووه³.

و نه ميري باوه پرداران له (نه خيله) سه رى ازگه ي خست كه نزيك بوو له كوفه وه و به رامبه رى شام بوو، و له ويره هوزه كان يه كه يه كه به جهنگاوهره كانيان وه هاتن بوو پالېشتى، و زيادى كورى نضر الحارثى نارد به (٨) هه زار چه كداره وه، و پاشان به ره و مه دائين - به غدادى ئىستا - رويشت و له وى شه وه (٣) هه زار چه كدارى نارد بوو ناوچه ي موصل ..

له و كاته دا هه والى بوو هات كه موعاويه به سوپايه كى گه وروه هاتوه بوو (صفين) بوو به ره نگارى كردنى سوپاكه ي عه لى (ﷺ)، و نه وىش به سوپاكه ي وه كه وته رى به ره و (ره قه) كه

¹ مسلم، ذ (٢٤٧٥).

² (البداية والنهاية) ده لى ت (١٥٠) هه زار / خليفه بن خياط (٩٠) هه زار / المعركة والتاريخ (١٢٠) هه زار كس بووه.

³ تاريخ خليفه لا (١٩٣) بسند حسن.

شاریکی سوریا به نیستا - و لهویشهوه به بهلهم و کهشتی چوو لهوهری فورات و له (صفین) گیرسایهوه^۱.

۷- دهوچوونی موعاویه بو (صفین):

موعاویه (رضی الله عنه) زور بهراستی بو له تۆله سەندن له بکوژانی عثمان (رضی الله عنه) بۆیه که مینی دانا بو کۆمهلهی میسری که بهشداریبون له کارهساتی شهید کردنی عثماندا، و له کاتی گهڕانه و یاندا گرتنی و هه موویانی کوشت، که یه کێکیان نه بو عه مری کوپی به دیل (الخزاعی) بوو^۲.

و ههروه ها توانی نه و سه رانه ی که ده ستیان هه بوو له و تاوانه دا له میسری یه کان وه ک عبدالرحمن کوپی عدیسی، که نانه ی کوپی بشیر و محمدی کوپی حوزیفه، بگریست و بیانکاته گرتوخانه وه له فه له ستین - له مانگی ذی الحجة ی سالی (۳۶) ی کۆچیدا هه موویانی کوشت^۳.

و له و کاته دا هه وائی بو هات که عه لی (رضی الله عنه) خه لکی عیراق و ناوچه کانی تری خسته و ته پری بو گرتنی شام و بۆیه ووتاریکی بو خه لکی شام داو ووتی: وا عه لی هه موو خه لکی عیراقی لی هان داوون. (ذو الکلالع الحمیری) ووتی: ده ی سا تو نه مرکه و ئیمه ش جی به جی ی ده که یین^۴.

و خه لکی شام هه موو هه ستان و به یعه تیان دا به موعاویه له سه ر سەندن خوینی عثمان و جهنگ له و پێناوه دا، و عه مری کوپی عاص (رضی الله عنه) دهستی کرد به ئاماده کردنی سوپا و سازدانی لیواکان، و ژماره ی سوپاکه ی نه وانیش دیسان جیاواز له ناو راویه کان و میژوو نووسه کاندایه نیوان (۱۲۰ هه زار) و (۱۰۰ هه زار) و (۷۰ هه زار) به ئام هه موویان لاوازن و جیگه ی ئارامی دل نین، به ئام دوا ی لیکنۆلینه وه نه وه ده رده که ویت که (۶۰ هه زار جهنگاوه ر بوون) چونکه پاوی یه که ی صفوان کوپی عه مری سه کسی یه و خه لکی (حمص) له شام و خۆی زۆری له و که سانه ی بینیه که به شداری جهنگی صفین یان کردبوو^۵.

^۱ تاریخ الطبری (۶۰۴/۵).

^۲ المحن لأبي العرب التميمي، ۱۲۴.

^۳ خلافة علي، عبد الحميد، ۱۹۱.

^۴ الاصابة (۴۸۰/۱).

^۵ خلافة علي بن أبي طالب، ۱۹۴.

۸- جەنگ لەسەر ئاۋ:

سوپا كەى عەلى (ﷺ) گەيشتە (صفين) كە سوپا كەى موعاويە لەوئ سەرباز گەيان خستبو، دەبينئ شوئنيئكى فراوان نى يە تا سوپا كەى تئدا دابەزئنيئت و ناچار بە شوئنيئكى ليئوگايى يەوہ گيرسايدوہ كە ھەمووى تەلەزمە بەردى گەورە بو،^۱

لەم كاتەدا سوپاى عىراق نەبەلق بوون لەوہى كە سوپا كەى موعاويە ناھيئلى دەستيەن بگاتە ئاۋ، خئرا ھاتن بۆ لای ئەميرى باوہرداران و پئيان ووت چى بگەين؟ تيا دەچين؟!

عەلى (ﷺ) ھەستا بەناردنى (أشعث ى كورپى قەيس) بە دوو ھەزار جەنگاۋەرەوہ تا رئگە بگەندوہ بۆ گەيشتن بەئاۋ، و ئەوانيش جەولەيەكى سەرەتايى جەنگيان كرد و تيايدا سەركەوتن و رئگيان كردوہ.^۲

بەئام رىوايەتيئكى تريش ھەيە كە پئچەواندى ئەم رىوايەتەى پئشەوہيە كە دەئيت: (أشعث ى كورپى قەيس) دەچيئت بۆ لای موعاويەو پئى دەئيت: بۆ خاترى خوا، موعاويە - ئاگات لە ئومەتى محمد بيئت، ئەوا ئەھلى عئراقتان ھەمووى كوشت ئەى كئ بئنيئ بۆ ماڵ و مندالەكانيان؟ خواى گەورە دەفەر موئيت: ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا)) و موعاويەش ووتى: ئئستا تۆ بۆچى ھاتوويت؟ ووتى: وازمان لئ بئين با دەستمان بگاتە ئاۋى خواردنەوہ، و ئەويش بە (ابى الاعور) ى ووت: واز لە براكانمان بئين با ئاۋ بەكاربيئن.^۳

ئيتەر لەپاش ئەو رووداوہ بۆ ماوہى يەك مانگ پۆژى كەتیبەيەكى بچووك لە ھەردوولا دەردەچوون و جەنگيان دەكرد و پاشان دەگەراندەوہ جارى واش ھەبوو پۆژى دوو جار، و ئەمەش لەبەرئەوہ بوو ھيچ لايەكان پئيان خۆش نەبوو خوئنيئكى زۆرى موسلمانانى ھەردوو لا پڕئيت و بەو ھيوايەوہ ئەم جەنگە بچوكانەيان ئەنجام دەدا بەلكو صولح و ئاشتەوايى جيئگاي شمشير بگريئتەوہ ...

^۱ ھەمان سەرچاۋە، لا ۱۹۶.

^۲ مصحف ابن ابى شيبة (۲۹۵/۱۵) بسند حسن.

^۳ سەر اعلام النبلاء (۴۱/۲) و مرويات ابى عوف، لا ۲۹۶.

۹- وهستانی جەنگ و ھەولەکان بۆ ناشتی:

هەر مانگی (عەرم) هاته پێشهوه هەردوو لا پێشنیاری صوڵح و ئاگرێهەستیان کرد کە ئەم خۆین پڕشتە بوو. هەستینێ و ئەم مانگیان بە هەل زانی بۆ نایە گۆڕینهوه و ناردنی نوێنەر بۆ لای یە کتری، بەلام نایەکان شتیکی نوێ ی تیدا نەبوو لە لایەن عەلی یهوه داوای بەیعدەت یە کەم جار پاشان تۆلە سەندن، و وه لایە نهوانیش تۆلە سەندن یە کەم جار پاشان بەیعدەت دان.

و دوو هاوہالی بہریزی پیغمبرمان (ﷺ) زور ہو لیان دا ناشتی بخندہ نیوان ہمدو لا بدلام بی ہود ہو هیچ لایہک لہ قسمی خوئی داندہ بہزی، بویہ ناچار ہمدو کیان وازیان لہ ہمدو لایہنی شہرکمر ہیناو بہ شداری شو خوینہ نہبون کہ یہ کہ میان (أبو درداء و أبو امامة) ہو (ﷺ).

دووهم دهسټپيکړدنی جهنگ

وهزعه که گه پرايه وه بۆ سدرده می پيش (ذي الحجة) و جهنگ دهستی پی کرده وه وهك جار ان به مفره زه، مفره زه و سريه سريه و شمشير يازی تاکه که سی دهستی پيکړده وه، و نه مهش له ترسی نه وهی جهنگی گوره و گرانه که نه کړت، و له و ماویده دا نه و جهنگه لاوه کیانه گه یشته (۷۰) تا (۹۰) جهنگ.

به لثم دوو سوپای زه به لاج بهرام بهری یه کتری وه ستابن ناکامیان هدر تیک رژان و شورې مال کاولکمر ده بیت، بویه علی (عليه السلام) به سوپاکه ی خوی ووت: سبهینی چوارشه مه جهنگی یه کلاکه روه یان له گه لدا ده کهین، و مو عاویده شی له و نیازهی ناگادار کرد^۱ و هه مووان خویان چهك و تفاقیان بۆ سبهینی ریک ده خست و دلّه پاوکه ی نه وهشیان بوو که بهرام بهره که یان براو موسلماننه که یانه و بیکوژن هه روهی نه یکوژن هه روهی.

۱- رۆژی یه کهم:

له رۆژی چوارشه مه دا، هه ردوو لا خویان ناماده کرد و ریزه کانیان ریک خست، و سوپاکه ی نه میری باوه رداران به و شیویه سوپاکه یان ریک خست، علی خوی له ناو جهر گه دا بیت، و عبدالله ی کوری عباس له لای چه پ و عمار ی کوری یاسریش سهر کرده ی نه سپ سواره کان، و محمدی کوری حه نه فی یهیش لیوای به دهسته وه بوو.

و سوپای شامیش خوی له سهر کرده که هه موو جهنگاوه رانی ناو جهر گه ی به دهسته وه بوو، و عه مر ی کوری عاص سهر کرده ی نه سپ سواره کانی شام و (ذي الکلالع الحمیری) بهر پرسی لای پاست ..

^۱ البداية والنهاية (۲۷۳/۷).

و بوؤجۆره هەردوو سوپا تێکەڵی یەکتای بوو، دۆل و دەشتەکیان پڕ کرد، و لەوێدا علی (ﷺ) ووتاری دەدا بۆ جەناگاوەران و تیایدا داوای لێ دەکردن خۆگرو بەئارام بن و ذیکرو یادی خوایان لەبیر نەچیت، لەبەیانێ زوووە جەنگ بە ناپەرەت ترین شیوە دەستی پێکردو بەردەوام هەر گەرم دەبوو مەگەر بۆ کاتی نوێژەکان شەپەرە که بوەستایە، و هەرلایەك - و لە سەربازگەیی خۆیدا بەکۆمەڵ نوێژیان دەکرد و جەستەیی شەهیدانی هەردوو لا لەیەکی جیاوە کردنەو. یەکنێ لە جەناگاوەرەکانی سوپای علی (ﷺ) لەعەلی پرسى: ئەمى ئەمیری باوەرداران ئاکامی کۆژراوی ئێمەو ئەوان کۆی یە؟ و عەلی (ﷺ) ووتى: هەرکەسێ لەئێمەو هەرکەسیکیش لەوان نیەتی پاک بێت و لەبەر خاتری پەزاسەندی خواو پۆژی دواى بچەنگیت و بکۆژیت دەپرواتە بەهەشتەو^۱.

و بەردەوام ئەو پۆژە جەنگ بوو بەلام هیچ لایەك سەرکەوتنى بەدەست نەهێنا، و لەنێواری ئەو پۆژەدا عەلی (ﷺ) سەیریکی سەربازگەیی شامی یەکانی کرد و ووتى: خواپە لە منیش و لەوانیش خوش ببیت^۲.

۲- پۆژی دووهم:

بۆ پۆژی داهااتوو کە پۆژی پێنج شەممە بوو، عەلی (ﷺ) بەپەلە نوێژی بەیانێ بە موسڵمانان کرد و دای بەسەر سوپای شامی یەکاندا، و پێش ئەو هەندێ گۆڕانکاری لە سوپاکەیدا کرد وەك گۆڕینی مەیمەنە کە (أشعث) ی گۆڕی بە عبدالله ی کۆری بەدیل الخزاعی و ئەویشی خستە لای چەپ. و هەردوو لا بەرەو یەکتای کسان و شەپێکی گەرم و خویناوی دەستی پێ کرد و سوپای عێراقی یەکان بەرەوپێش چوونێکی بەرچاویان پێوە دیار بوو، و عبدالله ی کۆری بەدیل توانی لای چەپی سوپای موعاویە بشکێنێت و بەرەو کەتیبەکەیی موعاویە کەوتە پێ و جەنگێکی دۆزار و بێ وێنەیی دەکرد، و لەم سەرکەوتنە لاوەکی بەی عێراقی یەکاندا هەموو سوپا تەکانێک پۆشته پێشەو تا وای لێ هات موعاویە خەریک بوو گۆرەپان بەجێ بهێڵێت و هەڵبێت، بەلام خۆی گرت و پووی نەهات ئەو کارە نەنگە بکات و بەپێچەوانەو هانی کەتیبەیی (السهباء) ی دا کە

^۱ سنن سعید بن منصور (۳۴۴/۲-۳۴۵) بسند ضعیف.

^۲ مصنف ابن ابی شیبە (۲۹۷/۱۵) بسند ضعیف.

خۆی سەرپەرشتی دەکردن بۆ گیان فیدایی و بە گوڕو تینەوه بەرپەرچی سوپای عەلیان دایەوه و عبدالله ی کوڕی بەدیل شەهید بوو، و یەكسەر (الاشتر) یان خستە جێگە،
و سوپای شام نارامیان گرت و خۆیان گرت و پەیمانی مردنیا دا بەیەكتری و سەرلەنوێ
هێرشیان بردهوه و كۆمەڵێكیان لێ شەهید بوو لەوانە (عبدالله ی كوڕی خطاب و حەوشەب و ذو
الكللاع) (ﷺ) و نەم جارە سوپای شام هێرشیان هینا و زۆریان هینا بۆ سوپای نەمیری باوەرداران
تا وای لێ هات عەلی (ﷺ) دەستی كرد بەگەرم كردنەوه و بەرزكردنەوهی وری سوپاكە ی و
هەموو پەیمانی جەنگ تا مردنیا دا بەیەكتری^۱.

و (عماری کویری یاسر) (ﷺ) لەتەمەنی (۹۴) سالی دا بوو کاتی بەشداری نەم جەنگە ی
کرد، و بەگوڕو تینەوه دەجەنگا و هانی خەلكەكە ی دەدا و وری بەرزده كردنەوه بەلام سۆزو
خۆشەویستی هەر هەبوو بۆ براکانی لەسوپای شام، ئەوەبوو جەنگاوەریکی تەنیشتی ووتی: خەلكی
شام بێ باوەرن، و عمار زۆری پێ ناخۆش بوو بەرگری لێ كرد شتی وا بلیت و پێ ی ووت: بەلكو
لیمان یاخی بوون و نێمە لەسەر ئەو یاخی بوون و سەرکەشی یەیان (البغی) جەنگیان لەگەڵ
دەكەین ئەگینا خوامان یەكەو پیغەمبەرمان یەكەو قیبلەشمان یەكە^۲.

ئەو گوڕو تینە ی لە عمارێکی پیردا كە لەتەمەنی (۹۴) سالی دا بوو گوڕو تینەوه دەجەنگا ئەوه
پۆلێنکی گەورە ی هەبوو لە بەرزكردنەوهی ورو لیپرانی جەنگاوەره كاندا و توانیان پێ رەوی
جەنگەكە بە بەرژووەندی خۆیان بگۆڕن و عماریش زیاتر هانی دەدان و دەیووت: بۆ پیشەوه هاشام،
بەهەشت لەژێر سیبەری شمشێردایە،

لە خۆرئاواو بوونی ئەو پۆژەدا عمار (ﷺ) داوای قاپێ شیر ی کرد و پاشان ووتی:
پیغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فرموم ئە ی عمار ناخر خواردنەو یەك لەدنیا دا بیخۆیتەوه قاپێك
شیرە^۳. و داوای ئەو قاپە شیرە، خۆی و هاشامی کوڕی عوتبە ی کوڕی أبی وقاص پۆشتنە ناو
جەنگەكەوه و بەگوڕو تینەوه شەریان دەکرد و هەردووکیان شەهیدبوون و نەگەرانەوه (ﷺ)^۴.

^۱ الإصابة (۱/۴۵۴).

^۲ مصنف ابن أبي شيبة (۲۹۰/۱۵) إسناده حسن لمعه.

^۳ مصنف ابن أبي شيبة (۳۰۲/۱۵) (۳۰۳).

^۴ تاريخ الطبري (۶۵۲/۵).

۳- شەوی ھەریر:

شەوی ھەینی جەنگە کە تا بێت گەر مەتر دەبوو کە پۆژانی پێشوو شتی وای بەخۆوە نەدیوو، و ھێرش و پەلاماری عێراقی یەکان زۆر بە ھێزتر بوو تا وایان کرد لە شامی یەکان لە شوێنەکانی خۆیان بترازن، و عەلی (ع) شەپکی نازایانەو نەبەردی کرد و پەیمان مردنی دەبەست^۱. نێمام شافعی دەلێت: لە عەلی یەو دەگێرێوە کە شەوی ھەریر نوێژی ترسی (صلاة الخوف) کردووە لە مەغریبدا^۲.

یەکی لە بەشداربووانی ئەو جەنگە دەگێرێتەووە و دەلێت: سێ شەو و سێ پۆژ بەردەوام جەنگمان دەکرد تا پەمەکانی دەستمان شکا، تیرمان پێ نەما، و ناچاربووین دەستمان کرد بە شمشیربازی و تا نیوەی شەو بەو جۆرە بووین، تا وامان لی ھات باوەشمان کرد بەیەکدا، و کاتی شمشیرەکانیش کۆل بوون - وەك ناسن ئەمان کێشا بەیەکتیدا و دواتر ھەر دەسکەکەی مابوو بەدەستمانەووە و ئەمان دا لەیەکتەری و تەنھا گوێمان لە مەرھەمەتی یەکتەری بوو، و پاشان دەستمان کرد بە شەپە بەرد و پاش ئەوێش دەستمان کرد بە شەپە قوڕ و خۆل و پاشان دەستمان کرد بە گازگرتن لەیەکتەری بەدانەکاغان.

تا پۆژی ھەینی بەردەوام بوو، و خۆر بەرز بوویەووە و یەك ئالا بە ھەلکراوی نەدەبینرا و لەناو تۆزو غوباردا ھیچ کۆی دیارنەبوو و جەنگ ھەردوو لای ماندوو کەردبوو و دەستەکانی شەکەت کەردبوو، و گەرۆھەکانی ووشک کەردبوو^۳.

(ابن کثیر) وەسفێکی ئەو پۆژەمان بۆ دەکات و دەلێت: شەوی ھەینی بوو - شەوی ھەریر - جەنگاوەرەکان گازیان لەیەکتەری دەگرت تا ھیلاک دەبوون ئێتر ھەردووکیان دادەنیشن و کەمی دەحوانەووە و بەدانیشنەووە مەریان دەدایە سەر یەکتەری و پەلاماری یەکتەریان دەدا و پاشان ھەلەسانەووە و وەك لەسەرەتاو دەستیان دەکەردەو بەجەنگ - إنا لله وإنا اليه راجعون - و خەلکی

^۱ المستدرک (۱۰۲/۳) الذھبی: ضعیف.

^۲ تلخیص المسیر (۷۸/۲).

^۳ رقعة صفی، ۶ ۳۶۹.

ئا بەم جۆره بوون تا رۆژ بوویەوه و ھەموو موسلمانەکان بەناماژە ی چا و نوێژی بەیانیان شەنجام دا و جەنگ بەردەوام بوو تا کاتی چیشتنەنگاو، و لەوکاتەوه وردە وردە سەرکەوتن بەلای سوپای نەمیری باوەرداراندا دەشکایەوه^۱.

۴- بانگەشە ی - تەحکیم :-

حالی ھەردوو سوپاکە شپرزە بوو، و گەیشتنە ئاستیەک کە نیتەر توانای جەنگیان نەما، و (أشعث ی کوپری قەیس) کە سەرۆکی ھۆزی کەندە بوو لەشەوی ھەریدا ووتاریکی بۆ ھاوڕێکانی داو ووتی: (بەچاوی خۆتان ئە ی موسلمانان - لەدوینێ وە دەبینن چۆن عەرەب قری تیکەت، وەللاھی گەشتووومدەتە ئەم تەمەنەم شتی وام نەدیو، دە ی ئەو ی لیرە یە با نادیارەکان ناگادار بکاتەوه و ئەگەر سەببێ دەست ھەلگرین لە جەنگ عەرەب ھەموو لەناو دەچییت، و ئاڤرەکان دەتکین، خۆ بەخوا لەترسی جەنگ من ئەم قەسە یە ناکەم، بەلام من پیاویکی بەتەمەنم و خەمی سەببێ ی ژن و مندالەکاغانە کاتی ئیمە ھەموو لەناو بچین، ئە ی خوا ی گەورە من بۆچوونی خۆم پێشکەشی ھۆزەکەم و ھاودینەکانم کردو کەمتەرخەم نەبووم)^۲.

ئەم قسانە ی (أشعث) موغاریە (رضی اللہ عنہ) ووتی: (بە رەبێ کەعبە راستەکان، ئەگەر بەیانیش ئەم شەرە بەردەوامبکەین - پیاو نامینێ - پۆمەکانیش زۆر بەناسانی پەلاماری ژن و مندالە جیماوەکاغان دەدەن، و فارسەکانیش پەلاماری عێراقیان دەدایەوه و ژن و مندالەکانیان زەوت دەکرد، بەخوا ناقل و ژیرمەندان ھەست بەمە دەکەن، و پاشان بەھاوڕێکانی ووت: قورشان ھەلواسن بەنووی شمشیرەکانتانەوه)^۳.

نیتەر ئەمە راستی یەکەو ھەردوو لایەنی شەرکەر ھەستیای پیکرد و گەیشتنە ئەو قەناعەتە و ئەمەش حەقیقەتیەکە و دەباوایە پیش جەنگەکە ھەستیای پێ بکردایە بەلام شەیتان ناھیلێ ئەوەکانی ئادەم بەردەوام دەست لە ملی یەکتەر بن و کەرنەفالی خۆشەویستی بۆ یەکتەری بچن. و ئەمە فیل ئەبوو لەلایەن ھاوہلێکی بەرێزی پیغەمبەری خواوہ (ﷺ) کە (عەمری کوپری عاص) بانگەشە ی بۆ بکریت و سەبەئی یەکان زۆر پێ ی قاس بوون چونکە ئەوان لەناوی لیل دا

^۱ البداية والنهاية (۲۸۳/۷).

^۲ وقعة صفين، لا ۴۷۹.

^۳ ھەمان سەرچاوە، لا (۸۸۱، ۸۸۴).

هزيان له مهله بوو، دهيا نزانى موسلمانان تا مهشغو لى شهړو جهنگ بن نايانپهړ ژيټه سهر شهوان كه بكوراني عثمانى كورپى عهفان (ﷺ) ي بى تاوان و غه در لى كرايوون.

و سبه شى يه كان كه خهريك بوو خوړيان بهره و ناوايوون بچيټ بهناشته وايى موسلمانان لهناو خوړياندا شهوان ناچار بوون هه موو شتيك كه بشى و نه شيټ، بيده نه پال هه موو موسلماننيك و بهدم على يهوه دهيان درو پټك بخه، و لهوانه: شهو قورثانانديان بهرز نه كړدو تهوه مه گهر فيل و ساخته يه كى بهدواوه يه^۱.

شهو رپوايه تهى (ابى مخنف) كه گريمانى شهوه دهكات كه گوايه على (ﷺ) بهو بانگه شهيه ي كه خهلكى شام پيشنياريان كړدبوو كه - ته حكيم ي قورثانه - پازى نه بوو بهلام له ژير فشارى قورثان خوښه كان - خه واريچ - دا ناچار بوو قبولى بكات)^۲. شهو رپوايه ته واهى يهو به هيچ جوړيك قبول ناكړيت چونكه (ابى مخنف) نيمامى يه كى داخ له دلته.

له بهرام بهردا رپوايه تهى وا هه يه له پراويه كانى بهوه توّمه تبار نه كراون كه نارزه ووى خوړان چيروك ووته هه لېه ستن و بيده نه پال شهو دوو هاوه لېه به پټزه ي پټغه مبهري خوا (ﷺ) كه على و موعاويه بوون، لهوانه شهو رپوايه تهى پيشهوا (احمدى كورپى حنه بل) له (حبيب) ي كورپى (ابى ثالث) وه ده گيټر پټه وه و ده لټت: نيمه له (صفين) بووين، كاتى جهنگه كه له سهر خهلكى شام گهرم بسو عه مرى كورپى عاص ووتى به موعاويه: قورثانيك بنيره بو لاي و بانگى بكه بو لاي كتيبه كى خواو دلتيابه شهو نه خير ناكات، و به پياوټ كدا قورثانى ناردو ووتى به على (ﷺ): له نيوان نيمه و نيوه دا با قورثان حه كه مان بيت، ((الْم تَرَى إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ)) "آل عمران/ ۲۳".

على ووتى: به لى باشه، من شايان ترم قبولى بكه م، و قورثان خوښه كان كه بهدوره وى عه ليذا بسوون شمشيره كانيان خسته سهر شانيان و ووتيان: شهى شه ميرى باوه رداران بو بهرده وام نه پوين بويان تا خواى گه وره نيوانان ده خات به لايه كدا؟.

^۱ الكامل (۳۸۶/۲).

^۲ تاريخ الطبري (۶۶۲/۵).

و له وکاته دا - سهیل ی کورې حنیف الانصاری - (ﷺ) ووتی: نهی خه لکینه خوتان تاوانباریکهن، نیمه له پوژی حوډیبیه له گهڼ پتغه مبهري خوادا بووین، زوریه مان شه پمان پیّ باش بوو به لّام پیّغه مبهري خوا ریکه وتنی کرد له گهڼ پیّ باوه پاندا و تهنانهت (عمر) (ﷺ) نارازی بوو بهو سولّحو سوره تی فتح هاته خواره وه بّ سهر پیّغه مبهري خوا (ﷺ)، و عدلیش (ﷺ) ووتی: به پاستی نه مدهش فتحه و مه سه له که داده خات و گه پایوه و خه لکه کهش له گه لیدا گه پانه وه^۱.

پازی بوون هردوو لا بهو هی قورنن حه که می هردوو لا بیّت و صولّح بکهن له سهری، به پیّ نهو هی مدهامی هیچ کام له لایه نی شه پرکه ر بیته دی، نه شامی یه کان بکوژانی عثمانیان له بیرما، و نه علی (ﷺ) داوای به یعدت دانه کی له بیرما، نه مدهش له بهر بهر ژه وهندی گشتی و نه فو تانی نومته ی عمده (ﷺ) له شه ری نه خوازوای لاهه لاییدا که ده بیّت نهو خوینانه له جهنگه پرزگار بخوازه کاندا برژیت له پیّناو بانگه وازی نیسلام و گه یاندنی ثانی نی نوّ به سه راپای دانیش توانی سه رزه وی، و نه مری واقع نه مدهی به سه ر موسلمانانی هردوو لادا فرز کرد و نه م ههنگاهش ده ری خست که موسلمانان هیشتا له ناستی بهر پر سیاریتی و هیژو ده ستلاّت و باوه پ به خو کردندان^۲.

نه میری باوه پداران علی (ﷺ) دلّی زوّر خوڅ بوو به وه ستانی جهنگی (صفین) و پازی بوو به (ته حکیم). و به سه رکه وتن هه ژماری ده کرد و گه پایوه بّ کوفه^۳. و نومیدی خواست ته حکیم خالی ناست بوونه و هی نومته بیّت و یه کریزی بگه پرتیته وه و ده ولّت به هیژیکاته وه و بزوتنه وه پرزگار بخوازه کانی وولّتان بخه نه وه گه پ.

کۆمه لّیک هۆکار بوونه هۆی نهو هی هردوو لا ته حکیم قبوّل بکهن له وانه:

* کۆتا چاره سه ر بوو بّ وه ستانه و هی ده ریای خوین رشتن له هه ر دوو لایه نی موسلمانان و هه ولّیکی هه مه لایه نه و گومانی سه رکه وتن زوّر بوو به پیّچه وانه ی هه ولّه تاکه که سی یه کانی جهنگی جه مه ل که شکستیان ده هیّنا.

^۱ الانصاف، لا ۵۳۰.

^۲ دراسة في تاريخ الخلفاء الامويين، لا ۳۸.

^۳ دراسة في تاريخ الخلفاء، لا ۳۸.

* کوژراویکی زۆر و پشتنی خوینیکی لهپادهبهدر له هەردوو لا و ترسان له لهناوچوونی هەموو پیاوانی ئیسلام و هەول دان بۆ ناگریهست نارهزوی هەردوو لا بوو.

* ئەو وەرسی و بێتاقەتی یە پووی کردە خەلکی بەبۆنە درێژی جەنگە، وەك بلی ی هەموو لایەك چاوەڕوانی ناوا پێشنیاریك بوون كە هاواری وەستانی لافاوی خوین بکات و خەلکی بپرۆن بەدەمی یەو و جەنگاوەرەكان هاواریان دەکردو دەیان ووت: جەنگ سەری خواردین و مانەو مان له ناگریهست و شەرەستاندایە^۱.

و بەرزکردنەوێ قورئان شتیکی تازه نەبوو، بەلکو پێشتر لەجەنگی جەمەل دا (كەعب ی نوری سور) ی لەسەر شەهید کرا کاتی هاواری دەکرد وەرن بەدەم ئەم قورئانەو و شەرمیکی لی بکەن و جەنگ بوەستین بەلام ئەم جارە له (صفین) دا بەرزکردنەوێ قورئان هەولێ تاکەکەسی نەبوو بەلکو هەولێ سەرکردایەتی بوو بۆیە ئومێدی سەرکەوتنی زیاتریبوو.

* نیمان و بیروباوەر لەدەلەکاندا جێگیر بوو بۆیە هاتن بەدەم بانگەوازی دەنگی ناشتی یەو وەك خۆای گەورە دەفەرموێت ((فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ)) "النساء/ ۵۹"، واتە: لەهەرشتیکدا ناکۆکی کەوتە نێوانتان بگەرێنەو بۆلای خواو پیغەمبەر بۆتان چارەسەر دەکات.

۵- شەهیدکردنی عەماری کوپی یاسر (رضی اللہ عنہ):

ئەو فەرموودەیه (صحیحە) و لەزانستی فەرموودەدا وەرگیراوە کە پیغەمبەری خوا بە عەماری کوپی یاسری فەرموو: ((تقتلك الفئة الباغية))^۲ واتە عەمار کۆمەڵێکی یاخی بوو شەهیدت دەکەن، بۆیە شەهیدبوونی زۆر کاریگەریبوو لەسەر جەنگە کە و هەموو هاوەرەکان (رضی اللہ عنہم) بەدوای عەمارەو بوون و ئەو لەهەمو لایەك بوایه، ئەوانیش دەچوونە ئەو سەنگەرە و (خزیمە) ی کوپی (ثابت) (رضی اللہ عنہ) دەستی نەدەچوو جەنگ لەگەڵ برا شامی یەکانیدا بەلام هەرکە عەماری بینی شەر دەکات ئەویش دەستی دایەو شمشیرەکە ی و چونکە ئەو فەرموودەیهی سەرەوێ بیستبوو^۳.

^۱ الصفین، ۲ (۲۸۲-۲۸۴).

^۲ مسلم، ۲ (۲۹۱۶).

^۳ مسلم، ۲ (۲۹۱۶).

له‌پړوايه‌ټيكي - صحيح - دا هاتووه كه دوو كهس له‌لای عبدالله ى كوپى عه‌مرى كوپى عاص دا ده‌مه‌قاله‌يان بوو له‌سهر نه‌وې نه‌و ده‌بیوت من كوشتوومه و نه‌وى تریش ده‌بیوت من كوشتوومه و عبدالله یش توپه‌بوو ووتی: یه‌كيكتان خوی لی‌ پزگار بکات و نه‌و خوینه‌ بخاته سهر براده‌ره‌كه‌ى چونكه‌ من له‌پیغه‌مبه‌رى خوا بیستوه كه فهرموویه‌تى ((تقتله‌ الفئنه‌ الباغیة)) واته‌ كۆمه‌لنكى سهركه‌ش و یاخی له‌موسلمانان ده‌يكوژن، موعاویه‌ به‌ عبدالله ى ووت: ده‌ى كه‌واته‌ تو چى ده‌كه‌یت له‌گه‌لماندا؟ نه‌ویش ووتی: باوكم سكالای منى كرد له‌لای پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) كه‌ گوټ‌پرايه‌لى ناكهم و پیغه‌مبه‌ریش پسى ى فهرمووم: ((اطع أباك مادام حياً ولا تعصه‌)) واته‌: ((به‌گوئى ى باوكت بكه‌ تا له‌زياندايه‌ و سهرپیچى مه‌كه‌)) و منیش له‌گه‌لى ده‌م و به‌شدارى جه‌نگیش ناكهم^۱.

و (بخارى) له‌ نه‌بى سعید خوده‌ریه‌وه‌ ده‌گيټ‌پته‌وه‌ كه‌ ده‌لټ‌ت: نټه‌ - له‌كاتى دروست كردنى مزگه‌وته‌كه‌ى پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ) يه‌ك يه‌ك خشتمان هه‌لده‌گرت به‌لام عمار دوو دوو خشتى هه‌لده‌گرت و پیغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) به‌و جوړه‌ چاوى پسى ى كه‌وت بانگى كرد و توزه‌كه‌ى لی‌ ده‌كرده‌وه‌ و پسى ى ده‌فهرموو: ((ويح عمار تقتله‌ الفئنه‌ الباغیة يدعوهم الى الجنة ويدعونه‌ الى النار))^۲ واته‌ بئى قه‌زابى عمار كۆمه‌لنكى سهركه‌ش و یاخی ده‌يكوژن و نه‌و بۆ به‌هشتیان بانگ ده‌كات و نه‌وان بۆ ناو ناگرى بانگ ده‌كهن و عه‌ماریش ووتی: په‌نا نه‌گرم به‌خوا له‌ فیتنه‌و ناژاوه‌گيټ‌پى.

و پیغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) ده‌فهرموټ: ((قاتل عمار وسالبه‌ في النار)) واته‌ بكوژى عه‌مارو نه‌و كه‌سه‌یشى شته‌كانى لی‌ ده‌كاتوه‌ بۆخوى له‌ناگرى دۆزه‌خ دان.

۶- هه‌لس و كه‌وتى جوان له‌كاتى جه‌نگ و پرويه‌پرويوونه‌كه‌دا:

له‌جه‌نگى - صفین - دا شتى وا سه‌ير پروى داوه‌ كه‌ تاكانه‌یه‌و له‌هېچ جه‌نگيټكى دونیادا شتى وا نه‌بېنراوه‌، و نه‌گه‌ر هه‌زاران كه‌سى ناو گۆږه‌پانه‌كه‌ به‌چاوى خویان نه‌یان‌بېنیايه‌ كه‌س باوه‌ړى پسى نه‌ده‌كردن و به‌لكو خویشیان باوه‌ړیان پسى نه‌ده‌كرد، چونكه‌ گۆږه‌پانى جه‌نگ كه‌شيټكى

^۱ البخارى، ژماره (۴۴۷).

^۲ السلسلة الصحيحة (۱۸/۵-۱۹).

تایبه ته .. سۆزو بهزهیی .. خزمایه تی .. نویژو ناینداری .. وه فاو به لّین بردنه سهر و فیلّ نه کردن و به شداری کردن به بیّ شهر کردن! و نه مانه و چه ندان شتی تر که رهوشتی به رزی موسلمانان ده سملینیت تنانت له کاتی شهر و پیکادانیشدا له وانه:

* له گهرمه ی شهردا گوئیان له بانگ بوایه جهنگه که یان ده وهستان و دهستیان ده کرد به نویژو جگه له شهوی ههریر که هه مووان به ناماژه ی چاو نویژه کانیاں کرد به خیرایی پاشان دهستیان کرده وه به جهنگ^۱.

* نهو رۆژه ی عه ماری کوپی یاسر (ع) - شهید کرا - شهره که وه ستاو هه ردوو لا نویژیان له سهر کرد له ته نیشتی یه کتریدا^۲.

* عه مری کوپی عاص (ع) جوابی نارد بۆ سه ربازگه ی عه لی (ع) که با جهنگه که به شیوه یه کی کاتی بووه ستینین تا جهسته ی کوژراوه کان به خاک ده سپیرین و نه وانیش پییان باش بوو هاتن به دهم داواکاریه که یانه وه و راوی یه که ده لّیت وه که په نجه کانی ده ست هه ردوو ده چوون به ناو یه کدا.

* هاوه لانی عه لی (ع) شه هیدیکه ی خۆیان به لای عه مری کوپی عاص دا برده وه - عه مر دهستی کرد به گریان بۆی و ووتی: نه و په ری نیجته یهادی خۆی کرد و نه مه ی بۆ خوا به باش زانی^۳.

* کاتی شهر ده وه ستا - وه که سه ربازیکه ی به شداربووی صفین ده گیریتته وه - هه موو سه ردانی یه کتریمان ده کرد و ده چوون بۆلای یه که و قسه مان ده کرد له گه ل یه کتریدا^۴.

هه موو ده چوون بۆ ناوه ی تان و له وی وه که برا بوون و کهس جهنگه ی له گه ل که سدا نه ده کرد و پال پالینیان بوو له سهر ناو خواردنه وه و هیچ کهس نازاری کهسی تری نه ده دا^۵.

^۱ تاریخ دمشق (۲۳۳۹/۱۸).

^۲ انساب الاشراف (۵۶/۶) بسند حسن الى عتبة.

^۳ هه مان سه رچاوه هه مان لاپه ره.

^۴ سه اعلام النبلاء (۴۱/۲).

^۵ تاریخ الطبری (۶۱۰/۵).

* دووکەس دەستیان دەکرد بەشەر بە بۆکزو گاز لەیەکتر گرتن و هەرکە ماندوو دەبوون هەردووکیان دادەنیشتن و دەستیان دەکرد بگفتووگۆو را گۆڕینهوه و قەناعەت بەیەکتری کردن و لەپاش ئەوێ حەوانەوه دیسان هەڵدەستانەوه بۆ یەکتری و پەلاماری یەکتریان دەدا.

* گەنجی یەك هۆز بوو بوون بەدوو بەشەوه هەرلایەك و قەناعەتی وابوو لەلایەك شەڕپەکن و لەوێنەوه دا گیانیان دادەنا و لەکاتی شەڕوەستاندا هەموو هۆزەکە دەچوونەوه بۆ سەردانی یەکتری^۱.

* کوڕ دەبینی بەس لەبەر ئەوێ دڵی باوکی لێ نەرەنجی و لێ ی زویر نەبێت لەگەڵیدا پۆشیشتوو بۆ جەنگ بەلام لەوێ نامادە نی یە خوێنی بڕایەکی موسڵمانی خۆی بڕێتییت وەك عبدالله ی کوڕی عەمری کوڕی عاص.

* لەناو ئەم جەنگەدا کۆمەڵێ لە قوتاییانی عبدالله ی کوڕی مەسعود (ؓ) بەشداری جەنگەکیان کرد بەنامادەبوون و بۆ بەرگری لەخراپە و زۆلم و ناپەوایی لەهەر لایەکیانەوه پڕوودات، و بەعەلیان ووت: ئێمە لەگەڵ هیچ لایەکتاندا نابین بەلام حەز دەکەین لەنزیکەوه چاودێری جەنگەکە بکەین و ئەگەر شتیکی ناپەوا لەهەر جەنگاوەرێکەوه پڕوودا ئێمە دەپۆین بۆی و بەرگری ئەو کارە ی لێ دەکەین،

و عەلی (ؓ) زۆر خۆشحال بوو بەم هەلێستەیان و ووتی: زۆرباشە یاخو بەخێریتن، ئەمەیه تێگەشتنی راستقینە لە ئیسلام و زانیاری فەرموودەکان و ئەوێ بەم کارە ی ئێوه پازی نەبێت ئەو زالم و ناپاکە^۲.

۷- هەلس و کەوتی جوان لەگەڵ دیلەکاندا:

لەجەنگی صفین دا بەروونی هەلس و کەوتی جوان و شایستە دەبینین لەلایەن عەلی یەوه (ؓ) بەرامبەر بەو کەسانە ی کە بەدیل گیرابوون، ئەمەش شتیکی سەیر نی یە چونکە ئیسلام و پۆلەکانی پەرورەده دەکات لەگەڵ ئەسیری بێ باوەرانی شەدادەبێت بەرپۆزو حورمەتەوه هەلس و

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۲۷۰).

^۲ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالحمید، لا (۲۴۳).

کهوتیان له‌گه‌لدا بکریت و نابیت نان و خواردن‌یان لی بگیریتسه‌وه و نابیت به‌ستریته‌وه و نابیت
سهرمایان گهرمایان بیت و نابیت نه‌توانن په‌یوه‌ندی به‌کس و کاریانه‌وه بکن و هتد.

به‌لام له‌به‌رنه‌وه‌ی نه‌سیره‌کان هیژو پالېشتی لایه‌نه‌که‌یه‌تی نابیت نازاد بکریت له‌ناو
جهنکه‌که‌داو ده‌بیت رابگیریت تا جهنکه‌که ده‌که‌ویت به‌لایه‌کدا، چونکه ده‌پرواته‌وه ناو سوپاکه‌ی و
به‌هیزیان ده‌کاته‌وه، له‌به‌رنه‌وه‌ علی (علیه‌السلام) دیله‌کانی چه‌پس ده‌کرد و داوای به‌یعه‌تی لی ده‌کردن و
نه‌گهر همرکه‌سینکیان به‌راستی به‌یعه‌تی بدایه نه‌وه به‌رله‌ای ده‌کردن، و نه‌گهر گیربووایه‌و به‌یعه‌تی
نه‌دایه، نه‌وه چه‌ک و ولّاخ و شته‌کانی لی ده‌سند و ده‌یدا به‌و جهنگاه‌ره‌ی که دیلی کردووه، و
پاشان قورنانی ده‌هیناو سویندی ده‌دان که به‌شداری شه‌ره‌که نه‌که‌نه‌وه و پاشان نازادی ده‌کردن و
له‌ریوایه‌تیکیشدا یه‌کی (۴) دره‌میشی پی ده‌دان^۱.

نه‌سیریک‌ی تریان هینا بولای نه‌میری باوه‌رداران و هاواری کرد: به‌نه‌شکه‌نجه مه‌مکوژن،
علی (علیه‌السلام) پی ی ووت: به‌هیچ شیوه‌یه‌ک ناتکوژین من له‌خوای هه‌موو جیهانیان ده‌ترسم و پاشان
نازادی کرد و ووتی: نه‌گهر خیرداربیت به‌یعت ده‌ده‌یت؟

۸- چهند کهس کوژرا له‌و جهنکه‌دا؟

هه‌روه‌ک جهنگی جه‌مهل - که میژوونووس و پرایه‌کان جیاوازیان هه‌بوو - هه‌ریه‌که‌و
ژماره‌یه‌کی خه‌یالی نووسیوه، هه‌یه جه‌زده‌کات ژماره کوژراوی خوینان که‌م بکاته‌وه و ژماره‌ی
به‌رامبه‌ر زیاد بکات تا نازایه‌تی خوینان ده‌ربخات، و هه‌ش بووه ژماره‌ی به‌رامبه‌ری که‌م کردوته‌وه
و کوژراوی خوینانی زیاد کردووه نه‌مه‌ش له‌به‌رنه‌وه‌ی سۆزو به‌زه‌یی خه‌لکی بولای خوینان رابکیشیت
به‌لام نزیکه‌ی (۲۸ تا ۳۰) کاتومیر شه‌ر کراوه^۲.

هه‌رچهنده جهنکه‌که خه‌ست و دژوار بووینت، دژواری و ناهه‌مواریه‌که‌ی نه‌ده‌گه‌شته
پاده‌ی شه‌هیدو کوژراوانی جهنگی مه‌زنی قادسیه که موسلمانان (۸۰۰۰) شه‌هید و
فارسه‌کانیش (۱۲) هزار کوژراویان هه‌بوو، نیر نازانم نه‌م ریژه زۆرانه‌یان له‌کوی هیناو چۆن چووه

^۱ الدولة الاموية (۳۶۰-۳۶۲).

^۲ الصواعق المرسلة (۳۳۷/۱) بدون سند.

عهقلیانوه که پیایوکی وهك (ابن ابی خیشمة) کوژراوانی ههردوولا به (٧٥) ههزار كهس مهزهنده دهكات و ابن قهیمیش - بهزیاتر له (٧٠) ههزار كهس مهزهنده دهكات!

٩- نه میری باوه پداران عهلی (ﷺ) سهردانی کوژراو و برینداره کان دهكات:

نه میری باوه پداران (ﷺ) له دوای هه موو جهوله یه کی جهنگه کان، سهردانیکی مهیدانی گۆره پانی جهنگه کانی ده کرد و سه میری کوژراو و برینداره کانی ده کرد و دوای لیخۆش بوونی بۆ ده کردن، یه کۆ له وه كهسانه ی لهو ی بوو ده لیت: عه لیم بینى به سواری نه سپه كه ی پتغه مبه ری خواوه بوو (ﷺ) كه ناوی (الشهباء) بوو به ناو کوژراوه كاندا ده گه راو له كاتی گه رانیدا (الاشتر) یشی له گه لدا بوو،

دایان به لای یه کۆ له شه هیده کانی شام دا (الاشتر) ناسی یه وه ووتی: وه للاهی به پیایوکی موسلمان و چاك ده هاته به رچاوم، عه لیش (ﷺ) فهرمووی: ئیستایش موسلمانیکی پیاوچاكه، نه و پیاوه ناوی حابس ی کوپی سه عدی طانی بوو، یه کیك بوو له خواناس و قازی یه ناو داره کانی شام، و نه م قازیه هاته لای عمری کوپی خطاب (ﷺ) و پی ی ووت: خهویکم دیوه زۆر ترسام لى ی!، عمر فهرمووی: چی یه؟ ووتی: خۆرو مانگم له خه ومدا بینى کردیان به شهرو نه سته ره کانی ش بوون به دوو به شه وه، عمر (ﷺ) ووتی: تۆ له گه ل کامیاندا بوویت؟ ووتی: له گه ل مانگدا بووم و عمریش نایه تیکی قورئانی خویند كه نه مه بوو ((وَجَعَلْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً)) "الاسراء/ ١٢" واته: شه وو پۆژمان وهك دوو به لگه ی خۆمان دروستمان کردوون و شه ومان به تاریکی سه ریوه ته وه و پۆژمان به پووناکی هیشته ته وه، ده ی وه للاهی هیچ نه رك و به رپر سیاریتی یه كت ناخه مه نه ستۆ و هه رگیز ناتكه م به به رپرس، و راویه كه ده لیت بیستوومه له جهنگی (صفین) دا له گه ل موعاویه دا بوو شه هید كرا^١.

و دای به لای کوژراوه کانی خۆیانداو کوژراوه کانی موعاویه داو ووتی: خوا لیتان خۆش بیت، خوا لیتان خۆش بیت، به هه ردوو لای ده ووت^٢.

^١ مصنف ابن ابی شیبه (٧٩/١١) بسند منقطع.

^٢ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالحمید، ٧ (٢٥٠).

یەزیدی کۆری (أصم) دەئیت: دای بەلای کۆژراوانی خۆیاندا ووتی: ئەمانە بەهەشتین و دای بەلای کۆژراوانی شامدا ووتی: ئەمانەش بەهەشتین^۱، و پێی دەووتن ئەمانە لە باوەرداران^۲.

۱۰- هەلۆستیتکی مەردانە ی موعاویە (ﷺ):

پاشای ڕۆمەکان ئەم جەنگە ی نێوان موعاویە و علی کۆری ئەبو طالیب (ﷺ) ی بەهەل زانی تا هەندێ لە زەویە لە دەست چووێکانی لە موسلمانان بسەنیتەوه، (ابن کثیر) دەئیت: پادشای ڕۆمەکان تەماحی کردە موعاویە. دوا ی ئەو ی کە سەر شوێو ترسە زاوری دەستی موعاویە و سوپای ئیسلام بوو، ئەم شەپە ی نێوان موعاویە و علی (ﷺ) بەهەل زانی و بە سوپایەکی گەوهە و نزیکی سنوورەکانی دەوتەتی ئیسلام بوویەوه و بە نیازبوو بیانگریتەوه، موعاویەیش (ﷺ) نامەیەکی بۆ نووسی و تیایدا ووتی: وەللاهی ئەگەر وازنەهێنی و نەگەڕیتەوه شوێنی خۆت - ئە ی نەفەرە لی کراو - هەر ئیستا لە گەل نامۆزا کەمدا یەك دەگیرنەوه پێکەوه هێرشت بۆ دەهێنین و لەهەموو خاکەکانی خۆیشت دەرت دەکەین وە کونە مشکت لی دەکەین بە قەیسەری.

پادشای ڕۆم لە گەل خۆتندنەوه ی نامە کەدا هەموو گیانی هاتە لەرزە و سوپاکە ی پاشەکشە پێ کردەوه و داوای تازە کردنەوه ی هوندەیشی کرد لە موعاویە^۳. (ئەمەش بەلگە یە لەسەر نەفس بەرز ی و پیاوچاک ی و بەرگری کردنی لە ئیسلام و خاکی ئیسلام، ئەگینا سەر کردە یەکی دونیایی خۆفروش و هەلپەرست و کورسی دۆست بووایە - جوابی دەنارد بۆ پادشای ڕۆم دە یووت (۱۰۰) هەزار جەنگاوەرم بۆ بنێرە با سوپاکە ی علی تیکبشکیێن و دواتر چە هەندێ زەو ییت دەو ییت لەخزمەتتدایە)^۴

۱۱- ئەمیری باوەرداران دەدات بەلای گۆرستانێکدا:

^۱ مصنف ابن ابی شیبە (۳۰۳/۱۵).

^۲ تاریخ دہش (۳۲۹/۱-۳۳۱).

^۳ البداية والنهاية (۱۲۲/۸).

^۴ ووتە ی وەرگرت.

کاتى نه میرى باوه‌رداران عدلى کورې نه‌بو طالیب (ﷺ) له‌جہ‌نگى - صفین - گه‌رایه‌وه، دای به‌لای گۆرستانیکداو ووتی:

((السلام علیکم أهل الدیار الموحشة، والحال المقفرة، من المؤمنین والمؤمنات، والمسلمین والمسلمات، أنتم لنا سلف فارط، ونحن لكم تبع، ویکم عما قليل لاحقون، اللهم اغفر لنا ولهم، وتجاوز بعفوک عنا وعنهم، الحمد لله الذى جعل الأرض کفاتا، أحياء وأمواتاً، الحمد لله الذى خلقکم وعليها یحشرکم، ومنها یبعثکم، وطوبى لمن ذکر الميعاد وأعدّ للحساب، وقنع بالكفاء))^۱.

۱۲- بکوژانى عثمان (ﷺ) حه‌زده‌کهن جه‌نگ به‌رده‌وام بیټ!

ناژاوه‌گیږه‌کان نه‌وانه‌ی دایان به‌سەر مه‌دینه‌ی منه‌وره‌داو خه‌لیفه‌ی سى‌یه‌مى پیغه‌مبه‌رى خوايان شه‌هیدکرد و نه‌و شاره‌ پیروژه‌یان تالان و برۆکرد، وا نه‌مړۆ شه‌وه‌تان له‌ناو سوپاکه‌ی عدلیدا و وه‌ک گورگ پیستی مه‌ریان له‌به‌ر کردووه و خۆیان به‌دلسۆزى عدلى ده‌زانى، بۆیه له‌ناشتى و صولحدا زه‌ره‌ریان بوو، و هه‌روه‌ها بۆنه‌وه‌ی هه‌ردوو لایان بى‌ هی‌زو لاوازیښ و دواتر نه‌توانن تۆله‌ی عثمان بکه‌نه‌وه و سزای که‌س به‌دن، هه‌ر تی‌کچوون کاتى بینیان وا خه‌لکى شام قورښان هه‌لده‌بړن، و عدلى (ﷺ) ده‌روات به‌ده‌میان‌وه و فەرمانى وه‌ستانی شه‌ر ده‌دات، زۆر هه‌ولیاندا عدلى له‌و بیره‌ لابه‌دن، به‌لام له‌ده‌ستیان ده‌رچوو، جه‌نگ وه‌ستا، و هه‌یچ چاره‌یه‌کیان نه‌ما جگه‌ له‌وه نه‌بیټ که نه‌و ناژاوه‌گیږانه له‌ عدلیش جیابوونه‌وه، و قسه‌یه‌کیان داه‌یناو ووتیان (الحکم لله) و له‌هه‌ردوو لا خۆیان به‌دووړ گرت.

نه‌وه‌ی سه‌یرو نامۆیه له‌م قوناغه‌دا می‌ژوونووسان باسى نه‌و پیلان و کارانه‌ ناکهن که نه‌و جیا خوازانه - خواريج - پى‌ی هه‌ستان، و له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا که زۆریکیان له‌ناو سوپاکه‌ی عدلیدا بوون، و باسى نه‌ینى سه‌رنه‌که‌وتنى نه‌و ناگره‌سته‌ی نیتوان نه‌و دوو لایه‌نه‌یان نه‌کردووه که ماوه‌ی چه‌ند مانگی‌کى خایاند و نایا پۆلى نه‌وانه‌ چى بووه له‌ سه‌رنه‌که‌وتنیدا، و هه‌ره‌س پته‌یتنانى گشت دانیشتن و ږیکه‌وتنه‌کان، چونکه بى‌ که‌م و زیاد هه‌روه‌ک له‌جه‌نگى جه‌مه‌لدا ده‌ترسان شه‌ر بوه‌ستى

^۱ احداث واحاديث فتنة المرح، ۲ (۱۴۷).

و تۆله لهوان بىسه نریت خو له جهنگى (صفین) يشدا هه مان ترسیان هه بوو، چۆن هه ولى
سه رنه كهوتنى پىكهاته نه كانیان نه دا بیته؟!^۱.

۱۳- عهلى (عليه السلام) رازى نابیته قسه به موعاویه بووتریت:

ده گێر نه وه دوو كهس له هاوه لانی عهلى (عليه السلام) جنیوو قسه ی سوکیان به موعاویه ده ووت
و نوفره تیشیان له خه لکی شام ده کرد، عه لیش (عليه السلام) جوابی بو ناردن و پى ی ووتن: واز له و قسانه
بیئن كه بیستومه لیتن.

ئه وانیش هاتن بو لای و ووتیان: ئه ی نه میری باوه رداران ئایا ئیمه هه ق نین و ئه وان له سه ر
ناهه ق - باطل - ووتی: با، به ره بى كه عبه وایه ... ووتیان: ئه ی ئیتر بو چى ناهیتلى جنیوو
نه فره تیان لی بکه یین؟ ووتی: هه زم نه کرد ئیوه له نه فره ت که ران بن، به لām و اباشه بلین: خوایه
خوین رشتن هه لگه ره له نیو ئیمه و ئه واندا و ناشتی بخره نیوان ئیمه و ئه وان، و له گو مپرایى بیانپاریزه
تا هه قیان بو رۆشن بییته وه و له ناو هه لده دا به رده وام نه بن.^۲

ئهو درۆو ده له سانه ی به ده مى (عهلى و موعاویه و حه سه ن و حه سین و أبه ن عباس) وه هه لبه ستراره
هه مووی ده چیتته خانه ی ئهو هه ولانده وه كه نه خشه ی ووردی بو دارى ژراوه - بو ناشیرین کردنى
میژووی ئیسلامی زیرین و ژيانى ئهو پیاوه مه زنا نه ی كه پيشه واره مامۆستای ئیمه ن و له هه موو
ره وشتى كى به رزدا سه ر مه شقن بو مرۆفایه تی له دواى خو یان، كه گوايه له سه ر مینه به ره له عه نه تیان
له یه كتر کردوه !!

ئه وانه ی ئه مانه یان گه و ره کردوه و هه لیان به ستوه وایان زانیوه ئیتر مو سلمانان میژووی
پاکی خو یانیان لی ده شیویت و به چاوی سو كه وه ده رپا نه وه پيشه واره سه ره کرده ئیسلامی یه كانی

^۱ ووتی وهرگێته.

^۲ الاخبار الطوال، ۴ (۱۶۵).

دیرینیان و دواتریش ده‌لَین قورئانیتک و پیتغه‌مبه‌ریک مرؤشی ئاوايان په‌روه‌رده کردوه که له‌راستیدا بۆ دژایه‌تی کردنی خودی ئیسلامه‌که‌یه نه‌ک که‌سایه‌تی یه‌کان.

نه‌گینا هه‌له‌ی نه‌وان چی یه؟ نه‌وانیش مرؤه‌ بوون و مرؤفیش هه‌له‌ ده‌کات و شتی له‌بیر ده‌چیت و بۆچوون و ئیجتیهادی نه‌پیککی ده‌بیئت و به‌وه‌ش له‌بازنه‌ی موسلمانیتتی ده‌ناچیتته‌ ده‌روه.

پیتغه‌مبه‌ری ئیسلام محمد (ﷺ) هاوه‌لانی واگۆش کردبوو که به‌هیچ جوریک نه‌فرت له‌کس نه‌که‌ن و قسه‌ی ناشرینیش به‌کس نه‌لَین و ده‌فهرمویت ((ليس المؤمن بطعان ولا اللعان))¹ واته: موسلمان جنیوفرۆش و نه‌فرت که‌ر نی یه.

و عه‌لی (ع) له‌عه‌نت کردن و به‌کافرکردنی نه‌یاره‌کانی خۆی به‌دوورگرتوه و له‌په‌وه‌شتی به‌رزی نامۆزاو زاوای پیتغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و خه‌لیفه‌ی چواره‌می ئومه‌تی ئیسلام نه‌وه‌شاه‌ته‌وه و نه‌مه‌ش له‌کتیبه‌ صحیحه‌ باوه‌رپیکراوه‌کانی شیعه‌دا به‌روونی به‌دی ده‌کریت.²

¹ السلسلة الصحيحة للاباني، و ٣٢٠.

² أصول منذهب الشيعة، ٩٣٢.

جیباسی سی یم (التحکیم)

له‌دوای جهنگی (صفین) هەردوولا رێک کهوتن له‌سەر (ته‌حکیم)، ته‌حکیم واته‌ هەردوولا یه‌کی حه‌که‌می‌ک ده‌ست‌نیشان بکه‌ن و شه‌و دوو حه‌که‌مه‌ چیان بریاردا و به‌رژه‌وه‌ندی هه‌موو موسلمانانی تێدابوو، کاری له‌سەر بکری‌ت و هەردوولا پێ‌ی پازی بن.

له‌لایه‌ن مو‌ع‌او‌یه‌وه‌ عه‌مری کورپی عاص و له‌لایه‌ن عه‌لیشه‌وه‌ (أبا موسی‌ الأشعری) ده‌ست‌نیشان کرا، و به‌و بۆنه‌یه‌وه‌ هەردوولا په‌یمان‌نامه‌یه‌کیان نووسی، و (دومه‌ الجندل) دیاری کرا بۆ شوێنی کۆبوونه‌وی هەردوو حه‌که‌م له‌مانگی په‌م‌زانی سالی ۳۷ ی کۆچی.

نا لی‌ره‌وه‌ کیشه‌ سه‌ری هه‌ڵداو کۆمه‌ڵێک له‌سوپاکه‌ی عه‌لی (ع) نی‌گه‌ران بوون به‌و رێکه‌وتنه‌و ووتیان شه‌و گونا‌هی‌که‌ و خاوه‌نه‌که‌ی پێ‌ کافر ده‌بی‌ت، و پێ‌ویسته‌ له‌سه‌ری ته‌ویه‌و په‌شیمانی ده‌رپرێ‌ت له‌لای خواو نی‌تر له‌لای عه‌لی ده‌رچوون و ناویان نرا - خواربج - و نه‌ویش - ابن عباس - ی نارد بۆ ناویان و گفتوگۆو ده‌مه‌قاله‌ی له‌گه‌ڵدا کردن و پاشان عه‌لی (ع) خۆی له‌گه‌ڵیان دانیش‌ت مه‌سه‌له‌که‌ی له‌گه‌ڵیان تاوتوێ کرد، و کۆمه‌ڵێکیان گه‌رانه‌وه‌ به‌لام کۆمه‌ڵێکی تریان ملیان نه‌دا له‌سەر پای خۆیان سووربوون.

نی‌تر عه‌لی (ع) تووشی کۆمه‌ڵێ جه‌نگ هات له‌گه‌ڵیاندا که به‌ته‌واوی سوپاکه‌ی ماندوو بوو و شه‌که‌ت بوون و هی‌زیان لی‌ براو شه‌و کاره‌ هه‌ر به‌رده‌وام بوو تا کار گه‌یشته‌ شه‌وه‌ی شه‌هیدی بکه‌ن که له‌مه‌ولا به‌دریژی باسی لی‌وه‌ ده‌که‌ین - إنشاء الله -.

مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم ترسناکترین باب‌ته‌ له‌می‌ژوو‌ی خه‌لیفه‌ راشیده‌کاندا، زۆرک‌ه‌س تیایدا به‌هه‌ڵدا چووه‌ له‌نو‌سه‌ران و به‌پشت به‌ستن به‌سه‌رچاوه‌ لاوازه‌کان یان هه‌لبه‌سه‌راوه‌کان، که تیایدا هاوه‌له‌ به‌رپێ‌زه‌کانی پێ‌غه‌مبه‌ری خوا ناشیرین کراوه‌ به‌تایبه‌تی (أبو موسی‌ الأشعری) (ع) که به‌مرۆ‌قی‌کی فه‌قیر حاڵی، گێلۆکه‌ داویانه‌ته‌ قه‌ڵه‌م ووتیان له‌به‌ر ساده‌یی خۆی عه‌مری کورپی عاص (ع) فێلی لی‌ کردووه‌ له‌مه‌سه‌له‌ی (ته‌حکیم) دا.

ئەم جۆرە ناۋاتۆرانەى كە دراۋنەتە پال ئەو دوو ھاۋەلە مەزنەى پېغەمبەرى خوا - يەكەمىيان بەگىلۆكەو دووەمىيان بەفېلباز - بەرېتە قەلەم - پەنا بەخوا - .

ئەو دوو پىاۋە زۆر گەۋرەو لېتھاتوو بوون و توانىيان پېتكەۋە دابنىشەن و گەۋرەترىن شەپرو پېتكادان بكوژىننەۋە و ئومەتى عەمەد (ﷺ) لەقەتل و امىكى حەقى پزگارېكەن و لەسەر چەند خالىك كە ھەردوولا پىي پازى بېن.

* زۆر پىويستە لىرەدا كورتيەك لەژيانى ئەو دوو ھاۋەلە مەزنەى پېغەمبەرمەن بھەينە بەردەستى خويئەر تا بۆى دەرېكەۋىت كە ھەرچى ووتراۋە و ھەرچى نووسراۋە لەلايەن ناھەزانيانەۋە درۆن و شايستەى ئەو دوو پىاۋە نېن:

يەكەم/ ژيانى (ئەبو موساى ئەشعەرى):

ناۋى عبدالله ى كورې قەيس ە، زاناي گەۋرەو ھاۋەلى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) و نازناۋى (أبو موسى الأشعري) لى نراۋە كە فىقەزان و قورشان خويئىكى بلىند مەقام بوۋە، و لەشارى مەككە مۇسلمان بوۋە، ابن سەد دەلئىت: ھاتوۋەتە مەككەو بوۋە ھاۋەيامانى سەئىدى كورې عاص و ھەرلەۋى مۇسلمان دەبىت و يەكئىكە لە كۆچەريانى حەبەشە^۱.

و ھەندى لەپىۋايەتەكان دەلئىن لەحەبەشە گەپراۋەتەۋە بۆ مۇسلمان كوردنى ھۆزەكەى. پاش ئەۋەى پېغەمبەرى خوا كۆچ دەكات بۆ مەدېنە و لەۋى سەقامگىر دەبىت، و لەۋى خۆى و مۇسلمان بوۋەكانى ھۆزەكەى كۆچ دەكەن بۆ شارى مەدېنە^۲،

۱- لەسەرۋەرەكانى (أبو موسى الأشعري) (ﷺ):

۱/ دووجار كۆچەريان: كاتى كۆچەريانى حەبەشە گەپرانەۋە، مۇسلمانان خەرىكى پزگار كوردنى خەبەر بوون، و پېغەمبەرى خوا (ﷺ) پروۋى تىكرەن و فەرموۋى: ((لكم الهجرة مرتين: ھاجرتم الى النجاشى، و ھاجرتم الى))^۳ واتە: دووجار پاداۋىتى كۆچتان ھەيە: كۆچتان بۆلاى نەجاشى و كۆچتان بۆلاى من.

^۱ الطبقات (۱۰۷/۶).

^۲ فتح البارى (۱۸۹/۷).

^۳ مسلم، ۳ (۲۵۰۲).

نه‌نس ده‌گپرتته‌وه که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((یقدم علیکم عداً قوم هم أرق قلوباً للإسلام منکم)) واته: هۆزیک به‌پتویه بۆ لاتان که له‌ئێوه زیاتر دل‌یان بۆ ئیسلام ده‌جوڵیت، و (نه‌شعیرییه‌کان) هاتن و به‌شعیره‌وه ده‌یان ووت: غداً نلقى الأحبه عمداً وحزیه . واته: سبه‌ینێ به‌ محمد و یارانی شاد ده‌بین و کاتێ گه‌یشتن ته‌وقه‌یان کرد و نه‌وان یه‌که‌مین که‌س بوون ته‌وقه‌یان ده‌یتنا^۱.

ب/ مه‌به‌ستی هۆزه‌که‌ی تۆیه ئه‌ی نه‌با موسی:

عه‌یازی نه‌شعیری ده‌گپرتته‌وه و ده‌لێت: کاتێ ئه‌و نایه‌ته هاته خواره‌وه ((فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ)) "المائدة/ ۵۴" واته: خوای گه‌وره گه‌لێکی تر ده‌نیریت که خوا خۆشی ده‌وێن و نه‌وانیش خوایان خۆش ده‌وێت. له‌وکاته‌دا پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) فەرمووی: ((هم قومك يا أبا موسى، وأوماً اليه))^۲ واته: نه‌وانه‌ی خوا ناویان ده‌بات مه‌به‌ستی هۆزه‌که‌ی تۆیه ئه‌ی نه‌بو موسا، و ناماژه‌شی بۆ ده‌کرد.

ج/ پیغه‌مبه‌ر دو‌عا‌ی لی‌خۆش‌بوونی بۆ ده‌کات:

نه‌بو موسی الأشعری ده‌لێت: کاتێ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌جه‌نگی حونه‌ین بوویه‌وه، سوپایه‌کی خسته‌رێ به‌فه‌رمانده‌یی (أبو عامر الأشعری) و منیشی له‌گه‌ل‌دا بووم و پۆیشتین و گه‌یشتین به‌ (دریدی کورپی صمة) که فەرمانده‌ی سوپایه‌کی بێ باوه‌ران بوو، توانی درید بکوژیت و جه‌نگاوه‌ره‌کانیشی هه‌له‌هاتن، به‌لام یه‌کیکیان تیریکی وه‌شاند و دای له‌ پانی (أبو عامر)^۳، و وتم پێی: کێ لێ ی دای؟ ناماژه‌ی کرد بۆ پیاویک و منیش که‌وقه‌ دوای و ئه‌و نه‌یده‌وێرا بووه‌ستیت، تا پێم ووت: تۆ عه‌ره‌بیت زۆر عه‌یبه‌ ده‌ترسیت و پاده‌که‌یت، که‌وام ووت وه‌ستاو ده‌ستمان کرد به‌شه‌رو له‌ناکامدا کوشتم و هاته‌وه و وتم به‌ (أبو عامر) خوای گه‌وره ئه‌و نه‌گه‌ته‌ی گوشت، ووتی: تیره‌که‌ له‌ پانم ده‌ره‌یه‌نه، منیش لێم نه‌وه‌و ده‌رم هینا‌و ناوی سپی لێ هاته‌ ده‌ره‌وه، ووتی: ئه‌ی برازا که‌م، پڕۆره‌وه بۆلای پیغه‌مبه‌رو سلا‌وی منی پێی بگه‌یه‌نه پێی ی بلی دا‌وا‌ی لی‌خۆش‌بوونم بۆ بکات، و پاشان منی خستی شوینه‌که‌ی خۆی و پاش که‌می‌ک گیانی سپارد، و کاتێ هاتینه‌وه

^۱ سم اعلام النبلاء (۳۸۴/۲) اسناد صحیح.

^۲ المستدرک (۳۱۳/۲) صححه‌ الحاكم.

^۳ سم اعلام النبلاء (۳۸۵/۲).

هه‌و‌ا‌ل‌ه‌ک‌ه‌م به‌پ‌ی‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر دا (ﷺ) و نه‌و‌ی‌ش ده‌س‌ت‌ن‌و‌ی‌ژ‌ی گ‌رت و ه‌ه‌ر‌د‌و‌و ده‌س‌ت‌ی به‌ر‌ز‌ک‌ر‌د‌ه‌و‌ه ب‌ۆ‌ل‌ای پ‌ه‌ر‌و‌ه‌ر‌د‌گ‌ار ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی: ((اللهم اغفر لعبيد الله بن ابي عامر)) وات‌ه: (خ‌و‌ای‌ه ل‌ه ع‌ب‌ی‌د‌ا‌ل‌ل‌ه خ‌ۆ‌ش ب‌ه) و نه‌و‌ه‌ن‌ده ده‌س‌ت‌ی به‌ر‌ز‌ک‌ر‌د‌ب‌و‌ی‌ه‌و‌ه ب‌ن با‌ل‌ی‌م ده‌ب‌ی‌ن‌ی و پ‌اش‌ان و‌وت‌ی: ((اللهم اجعله يوم القيامة فوق كثير من خلقك)) وات‌ه: خ‌و‌ای‌ه ل‌ه‌پ‌ۆ‌ژ‌ی د‌و‌ای‌ی‌دا پ‌ل‌ه‌ی به‌ر‌ز‌ک‌ه‌ر‌ه‌و‌ه به‌س‌ه‌ر ز‌ۆ‌ژ‌ی ل‌ه‌د‌ر‌و‌س‌ت‌ک‌را‌وه‌ک‌ان‌ت‌دا)).

من‌ی‌ش و‌وت‌م: د‌و‌عا ب‌ۆ من‌ی‌ش ب‌ک‌ه نه‌ی پ‌ی‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌ی خ‌وا (ﷺ) ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی: ((اللهم اغفر لعبد الله من قيس ذنبه وأدخله يوم القيامة مدخلاً كريماً))^۱ وات‌ه: خ‌و‌ای‌ه ل‌ه‌گ‌ونا‌ه‌ه‌ک‌ان‌ی ع‌ب‌د‌ا‌ل‌ل‌ه‌ی ک‌و‌پ‌ی ق‌ه‌ی‌س خ‌ۆ‌ش ب‌ه‌ و ل‌ه‌پ‌ۆ‌ژ‌ی د‌و‌ای‌ی‌دا ب‌ی‌خ‌ه‌ره ج‌ی‌گ‌ای‌ه‌ک‌ی ز‌ۆ‌ر به‌ر‌ژ‌ه‌ر.

د / م‌ۆ‌ده‌ی نا‌و‌ی‌ت ئ‌ی‌وه و‌ه‌رن:

ئ‌ه‌بو موس‌ا (ﷺ) ده‌ل‌ی‌ت: ل‌ه ج‌ه‌ع‌را‌نه ل‌ه‌خ‌ز‌م‌د‌ت پ‌ی‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌دا ب‌و‌وم (ﷺ) ده‌ش‌ت‌ه‌ک‌ی ی‌ه‌ک ه‌ات و‌وت‌ی: ن‌ای‌ا نه‌و و‌ه‌ع‌د‌ان‌ه‌ی دا‌وت‌ه ب‌ۆ‌م ج‌ی به‌ج‌ی ده‌ک‌ه‌یت؟ ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی ((أبشر)) م‌ۆ‌ده‌ت ل‌ی ب‌ی، ک‌اب‌را و‌وت‌ی: م‌ۆ‌ده‌ی ز‌ۆ‌رت دا‌وه، پ‌ی‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌ی خ‌وا (ﷺ) ل‌ای ک‌ر‌د‌ه‌و‌ه به‌ل‌ای م‌ن و ب‌ی‌ل‌ال دا‌و ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی ((ان هذا قد ردّ البشري فاقبلا أمتما)) وات‌ه: ئ‌ه‌مه م‌و‌ژ‌ده‌ی نا‌و‌ی‌ت ئ‌ی‌وه و‌ه‌رن. ه‌ه‌ر‌د‌و‌و‌ک‌ی‌ان و‌وت‌ی‌ان: و‌ه‌ر‌ی ده‌گ‌ر‌ی‌ن نه‌ی پ‌ی‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌ی خ‌وا، دا‌و‌ای ج‌ام‌ۆ‌ل‌ک‌ه‌یه‌ک‌ی ک‌رد ده‌س‌ت‌و‌و ده‌م و چ‌او‌ی ت‌ی ش‌ۆ‌رد و نا‌وی پ‌اد‌ای‌ه ده‌م‌ی و ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی: ((إشربا منه وافرغا على رؤوسكما ونحوركما)) وات‌ه: ها ل‌ی ی ب‌خ‌ۆ‌نه‌و‌ه و‌ب‌ی‌ک‌ه‌ن به‌س‌ه‌ر‌و‌یه‌ر و ک‌ی‌ش‌ت‌ان‌دا و نه‌وان‌ی‌ش و‌ای‌ان ک‌رد‌و (أ‌م س‌ل‌م‌ه) ل‌ه‌و‌د‌ی‌و‌ی پ‌ه‌ر‌ده‌ک‌ه‌وه ها‌و‌اری ک‌رد: ک‌ه‌م‌ی‌ک‌ی‌ش‌ی به‌ی‌ل‌نه‌وه ب‌ۆ د‌ای‌ک‌ت‌ان، و ک‌ه‌م‌ی‌ک‌ی‌ان ب‌ۆ ه‌ی‌ش‌ت‌ه‌وه^۲.

۲- پ‌ل‌ه‌و مه‌قام‌ی (أ‌بو موس‌ی) ل‌ه‌ل‌ای ع‌وم‌ه‌ری ک‌و‌پ‌ی خ‌ط‌اب (ﷺ):

((أ‌بو موس‌ی الأش‌ع‌ری) به‌یه‌ک‌ی‌ک ل‌ه‌ پ‌ای‌ه‌ک‌ان‌ی ده‌و‌ل‌ه‌ت‌ه‌ک‌ه‌ی ع‌مر ده‌ژ‌م‌ی‌ر‌د‌ر‌ی‌ت و ز‌ی‌ره‌ک‌تر‌ی‌ن و ز‌ان‌ات‌ر‌ی‌نی ها‌وه‌ل‌ان ب‌وه و ف‌ه‌ر‌مان‌ده‌ی سو‌پ‌اک‌ان‌ی (ف‌ت‌ح) ی ق‌وم و ق‌اس‌ان و ته‌س‌ت‌ه‌ر ب‌و‌وه، و پ‌اش‌ان

^۱ مسلم، ژ‌ماره (۲۴۹۸).

^۲ مسلم، ۳ (۲۴۹۸).

به‌ناوبانگ‌ترین والی یه‌کانی به‌سره بووه و له‌و کاته‌یشدا خۆی به‌سواری نه‌سپه‌که‌یه‌وه جیهادی کردووه له‌رزگارکردنی ناوچه فارس نشینه‌کاندا.

(که‌واته هه‌لبژاردنی عه‌لی (ع)) نه‌بو موسی الأشعری وه‌ک نوینه‌ری خۆی که مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم و ناشته‌وایی له‌گه‌ڵ مو‌عاویه‌دا (ع) و پیاویکی نا به‌و چه‌شنه‌ی که پیشتر با‌سمان کرد نایا جی‌گه‌ی هه‌زار گومان نین نه‌و که‌سانه‌ی به‌ فه‌قیو‌که و گیلو‌که دای بنی‌ن یان مه‌سه‌له‌که نه‌وه‌نه‌بوو به‌ل‌کو نه‌گه‌ر به‌هیچ مه‌رجی‌کی عه‌مری کو‌ری عاص را‌زی نه‌بوایه ج‌گه له‌به‌ی‌عه‌ت به‌عه‌لی، نایا جه‌نگ دو‌وباره هه‌ل‌نه‌ده‌گیرسایه‌وه و نه‌وه‌ی ما‌بوو له‌ئومه‌تی محم‌د نه‌ویش تێدانه‌ده‌چوو؟ بی‌گومان به‌ل‌ی، به‌لام نا‌ژاو‌ه‌گیره‌کان نه‌وه‌یان ده‌ویست نه‌گه‌ر نه‌وه‌ی به‌کردایه، پێیان ده‌ووت چه‌ند ژیرو زۆر‌زان و دنیا دیده‌و زانایه)!¹

¹ روه‌ی وهرگێته‌.

(ژیانی عەمری کورپی عاص) (ﷺ):

ناوی عەمری کورپی عاص ی کورپی وائل السهمی یه، (ابن إسحاق و ابن زبیر و ابن بکار) پێیان وایه له حەبەشەو لەسەر دەستی نەجاشی موسلمان بووه، و لەسالی (۸) ی کۆچیدا کۆچی کرد بۆ مەدینه ...

۱- موسلمان بوونی:

عەمر (ﷺ) خۆی باسی موسلمان بوونی خۆمان بۆ دەکات وەلێت: کاتێ لەجەنگی ئەحزاب گەڕاینەوه، کۆمەڵێ لەپیاوانی قورەیشم کۆکردەوه که لەسەر پاوۆچوونی من دەجولانەوه، پێم ووتن: ئێوه چاک دەزانن که من وادهبینم کاری عەمد پۆڕ بەپۆڕ بەهێزتر و بەرزتر دەبێت، و من پرایەکم هەیه، ئێوه چی دەلێن؟ ووتیان: چی یه؟ ووتم: با هەلێبین بۆلای نەجاشی و لەژێر سایە ی دەولەتەکە ی ئەودا بژین زۆر لەوه باشتره لەژێر دەستی عەمدا بژین، و ئەگەر هۆزەکەشان سەرکەوت بەسەریدا ئەوه ئێمه داناسن و زۆر چاکه، ووتیان: پرایەکی جوانه ..

ووتی خۆتان کۆیکەنەوه و زۆر حەزی لەدیاری یه با هەندێ پێستە ی جوانی بۆ بەرین لەگەڵ خۆمان. و پاشان بەرێ کەوتین بۆلای، ئێمه لەلای بووین - کاتێ (عەمری کورپی أمیة الضمری) هات بۆلای و هەندێ قەسە ی عەمدی بۆهینا دەربارە ی (جەعفر) و هاوێڵەکانی.

و منیش بەهاوێڵکانی خۆم ووت: چۆنە داوای ئەو پیاوه بکەم له نەجاشی و ئەویش دەیداته دەستم و منیش دەیکوژم و بەم کاره خزمەتێک بەقورەیش دەکەم بەکوشتنی نوێنەرێکی.

بۆیه چوومه ژوورەوه و سەرم بۆ دانەواندو وتی: سلاو لەهاوێڵم، نایا شتیکت له وولتەکە ی خۆتەوه بەدیاری بۆ هیناوم؟ ووتم: بەلێ پادشا، پێستیکی زۆرو جوانم بۆ هیناوی، و پادشا سەیری کردن و زۆر جوان بوون لەلای و دلێ گرتبوونی.

و پاشان پێم ووت: پادشا، من ئەو پیاوهم بینی که هات بۆلات و پاشان چووه دەرەوه، ئەوه لەلایەن پیاوێکەوه هاتوو که دوژمنی ئێمه یه، دە ی بیده دەستی من تا بیکوژم، چونکه زۆری لەگەوره پیاوانی لەناو بردوین، دەلێ: پاشا زۆر توورە بوو، دەستی پاکیشاو دای بە لووتی خۆیداو

وام زانی لووتی خۆی شکاندووه، نه گهر زهوی شەقی بێردایه ده‌ڕۆیشتم پیایداو خۆم پزگار ده‌کرد، و پاشان پێم ووت: پادشا، وه‌للاهی بزانیبایه تۆ پیت ناخۆشه شتم وام لی داوا نه‌ده‌کردی. پادشان ووتی: تۆ ده‌ته‌ویت نوینه‌ری پێغه‌مبه‌ریکت پی بده‌م که نه‌و (خاموس) هاتووه بۆلای که پیشتر بۆلای موسی هاتووه تا بیکوژیت؟ ووتی: پاشا تۆلی ی واییت؟ پادشا ووتی: بی قه‌زابی عه‌مر به‌گویم بکه‌و شوینی بکه‌وه، چونکه نه‌و وه‌للاهی له‌سه‌ر هه‌قه، و خوای گه‌وره سه‌ری ده‌خات به‌سه‌ر نه‌وانه‌دا که دژی ده‌هه‌ستن وه‌ک چۆن موسی ی سه‌رخست به‌سه‌ر فیرعه‌ون و سه‌ریزه‌کانیدا، و وتم: ده‌ی به‌یعه‌تم لی وه‌رده‌گریت له‌سه‌ر ئیسلام؟ ووتی: به‌لی. و ده‌ستی درێژکردو منیش به‌یعه‌تم پێدا له‌سه‌ر ئیسلام.

و پاشان هاته‌ ده‌روه و مه‌سه‌له‌که‌م له‌هاوێتکام شارده‌وه‌و پاشان ده‌رچووم و گه‌رامه‌وه بۆلای پێغه‌مبه‌ر تا موسلمان بێم و له‌پێ گه‌یشتم به‌خالیدی کورپی وه‌لید که ماوه‌یه‌کی که‌م پیشی - فه‌قی مه‌که‌که و له‌مه‌که‌که‌وه هاتبوو، پێم ووت: نه‌ی باوکی سوله‌یمان به‌ره‌و کوی ده‌چیت؟ ووتی: وه‌للاهی مه‌سه‌له‌ پۆشن بوویه‌وه نه‌و پیاوه پێغه‌مبه‌ره‌و من وه‌للاهی ده‌پۆم موسلمان ده‌بم، هه‌تاکه‌ی؟ و منیش و وتم: وه‌للاهی منیش بۆنه‌وه هاتووم موسلمان بێم، پێکه‌وه چووین بۆ مه‌دینه‌و چووینه خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ری خواو خالید پیش که‌وت و موسلمان بوو به‌یعه‌تیشی داو منیش چوومه پیشه‌وه‌و و وتم: نه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا به‌یعه‌تت پی ده‌ده‌م به‌لام به‌و مه‌رجه‌ی له‌گونه‌ه‌کانی پیشووم خۆش ببی، پێغه‌مبه‌ری خواش (ﷺ) فه‌رمووی: ((یا عمرو بایع، فإن الإسلام یجب ما کان قبله، وإن الهجرة تجب ما کان قبلها)) واته: نه‌ی عه‌مر به‌یعه‌ت بده، ئیسلام بوون گونه‌ه‌کانی پیشوو هه‌مووی ده‌شواته‌وه و کۆچکردنیش گونه‌های پیشوو ده‌سپێته‌وه و منیش: به‌یعه‌تم پێداو هاته‌ ده‌روه¹.

٢- عه‌مر بۆمال و سامان موسلمان نه‌بووه:

عه‌مر ده‌لێت: پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ناردی به‌دوامدا و پی ی فه‌رمووم ((خذ علیک ثیابک وسلاحک، ثم آتنتی)) واته: (جل و به‌رگ بپۆشه و شمشیره‌که‌ت هه‌لگره‌و وه‌ره بۆلام) و کاتێ هاتم بۆلای ده‌بینم ده‌ستنیوێ ده‌گریت، و چاوێکی پێداخشاندم و پاشان چاوی داخست و فه‌رمووی ((انی

¹ صحیح السیره، ٤ (٥٠٨) صححه‌ الابانی.

أريد أن أبعثك على جيش، فيسلمك الله ويغنمك، وأرغب لك في المال ورغبة صالحه)) واته: (من) ده مهويت به فهراندهى سوپايهك بتنيرم و خوا بى و هيت ده كات و دهسكهوتى باشيشت دهبيت، و توش سامانى باشت دهدهمى و توشى خيريش دهبيت) دهلى: و وتم نهى پيغهمبهري خوا من بؤ پارهو سامان موسلمان نه بووم، من خوشهويستى نيسلام موسلمانى كردووم و له گهل پيغهمبهري خوادا بم، پيغهمبهريش (ﷺ) پى ي فهرموو: ((يا عمروو نعم المال الصالح للمرء الصالح))^۱ واته نهى عه مر چند جوان و گونجاوه پارهو سامانى چاك بؤ پياوى چاك.

۳- پيغهمبهري خوا (ﷺ) مه دحي عه مر ده كات:

عه مري كورپى عاص (ﷺ) دهلى پيغهمبهري خوا (ﷺ) له و كاته وه من و خالد موسلمان بووين به موسلمانىكى ترمان ناگورپيته وه له بواري جهنگدا^۲.

طلحه كورپى عبدالله (ﷺ) دهليت: گويم لى بوو پيغهمبهري خوا (ﷺ) دهيفهرموو: ((ان عمرو بن العاص من صالحى قريش))^۳ واته: عه مري كورپى عاص له پياوه چاكانى قورپه يشه.

^۱ سنن البيهقي (۴/۴۳).

^۲ السلسلة الصحيحة (۱/۲۴۰) ذ (۱۵۶).

سی یه م

ده قی په یمان نامه که ی (التحکیم) :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- ۱- نه مه ده قی نهو پیکه وتن نامه یه که علي کورې نه بو طالب و موعاویه له گه ل کومه لانیاندا له سهری پیک هاتون که همدوولا پازی بن بهوی قورنان و سوننت حوکمیان به سهردا بکات.
- ۲- علي له باتی نامه ده و نامه ده ی دانیشتونانی خه لکی عیراق و موعاویه ش له باتی دیارو نادیاری خه لکی شام نه م پیکه وتنه ده کهن.
- ۳- نیمه پازین به هدر حوکمی که قورنان بزمان دهرده کات و له نه لفی یه و تا تاء، و نهوی قورنان به جوانی زانی به جوانی بزاین و نهوی گوزی نا نیمه ش گوزی بنین.
- ۴- علي و ده ستو کومه له که ی پازین که عبدالله ی کورې قه یس نویندرو حه که میان بیت و موعاویه و کومه له که یشی پازین به عه مری کورې عاص (ع) که بیته نویندرو حه که میان.
- ۵- عدلی و موعاویه په یمانی خویان له همدو نویندرو وهرگرت که حوکمی قورنان هه لبرین و نه گهر نه بو سوننتی پیغه مبر (ع) و له و دوانه لانه دهن و ده ست نه نقه س ناکوکی له مه سه له کاند دروست نه کهن و خویان له ناو - شبهات - داگیر نه کهن.
- ۶- همدو نویندرو په یمانی خویان له عدلی و موعاویه وهرگرت که یه کسر پازی بن به هدر حوکمی نه مان ده گهن پی ی له قورنان و سوننت و دژی نه وست و پیچه وانه ی کارنه کهن و بویان نه بیت هیچ خالیک هه لبره شیننه وه.
- ۷- همدوولا نه مین دهن له حکومت که ی خویاندا له سهر و مال و هه موو شتیکیان و نومه تیش پالپشتیان ده بیت له پازی بوونیان به حوکمی قورنان.

۸- نه گهر يه کي له نوينه ره کان لږ ماوه يدا مردن، بۆ لايه نه که ي تر هه يه که سيکي تر ديارى بکات له شويڼيدا که پياوچاک و خواناس بښت.

۹- نه گهر لږ ماوه يدا يه کي له نه ميري لايه نه کان مرد، بۆ لايه نه که ي تر هه يه نه ميرک ديارى بکات خوځيان پي ي پازي بن.

۱۰- نه م قهزيه يه له نيوان هردوولا پروي داوه و ريکه وتوون له سر جهنگ نه کردن.

۱۱- نه م ريکه وتنه - ته حکيم - واجب بوو له سر هردوولا و هردوو نه ميو هردوو نوينه رو هدرکه سيک خزي لي لابتات و کاري پي نه کات نه وه نوموت بزي نى يه به قهسيان بکات و ده ترانيت له عه هډو په يمانيان دهر بچيت.

۱۲- تا ماوه ي ديارى کراو هه موو خه لکي له سرو ماليان نه مينن و چه ک داده نريت و ناديارى نوموت - غائب -، وه ديارو ناماده حوکم ده يانگريته وه.

۱۳- هردوو حه کم دانيشته کانيان له شويڼيکدا نه بام ده دن که ناوه نديت له نيوان عيراق و شام دا.

۱۴- هردوو حه کم نه هيلن که س ناماده ي دانيشته کانيان بښت مه گهر که سيک خوځيان پييان خوځ بښت و پي ي پازي بن.

۱۵- ماوه ي دانيشته کان تا ماوه ي په مزان ده بښت و نه گهر هردوو حه کم به پيوستيان زاني حوکمي کوټايي پيش ده خن يان دواي ده خن.

۱۶- نه گهر هردوو حه کم تا ماوه ي ديارى کراو - تا مانگي په مزان - نه گه يشنه نه بام يکي باش - له حوکمي قورنان - نه وا هردوولا وه ک سرده مي جهنگه کانيان لي دپته وه و ريکه وتننامه له نارادا ناميت.

۱۷- نوموتيش په يمان و به ليني خويان له سره لږ کاره دا، و هه موو يه کده ستن به رامبه ر نه وه که سه ي بي باوه ر يان سته مکاري يان به دره وشتي ده نويني به رامبه ر نه م ريکه وتننامه يه.

و نه م ريکه وتننامه يه نيمزا کرا به شايه تي کو م لتي زور له هاوه لان و موسلمانان به گشتي له وانه (حسن و حسين) و عبدالله ي کوپي عباس و عبدالله ي کوپي جعفر و الاشعث ي کوپي قهيس و

الأشتری کوپی حارث، سه‌عیدی کوپی مه‌تسی هم‌مه‌دانی و طفیل و حصین و عوف و کوپانی
حارث ی کوپی عبدالمطلب و عبدالله ی کوپی خباب ی کوپی نهره‌ت و عتبه‌ی کوپی نه‌بو سفیان
و محمدی کوپی نه‌بو سفیان و له‌پۆژی چوارشه‌مه‌ی (۱۳) مانگی صفر ی سالی ۳۷ ی کۆچی
نوسرایه‌وه.

به سهرهاتی (التحکیم) و لاوازیه کانی له چهند لایه نیکه وه:

۱- هموو پینگاکانی پاویه کانی لاوازن، و به هیترینیان نهویه که به سه نه دی زوهه ری که هموو پاویه کانی جیگه ی متمانه ن به (مرسل) ی ده یگپرتته وه: که خه لکی شام قورنایان هه لپری و خه لکی عیراقیش هه بیته تی قورنانه که چه کی پی دانان و هه ردولا پازی بوون قورنان هه که م بیته له نیوانیاند، و هه ردولا یه کی هه که میکیان بو نه و مه سه له یه دیاری کرد، و برپاریان دا قورنان کی هه لپری هه لی بپن و کی ی دابه زان دایه زینن، و برپاریان دا له (دومة الجندل) کۆبینه وه نه و ساله بۆیان نه کرا له وی کۆبینه وه بو سالی ناینده له (نه زه رج) کۆبوونه وه، و له و کاته وه - هه روره کان - له عه لی جیا بوونه وه و ده ستیان کرد به جه نگ و هه را له گه لیدا.

و نیت هه موو پینگاکانی تری نه م مه سه له یه لاوازه چ له ده قی ووته کاند و چ له سه نه دو پیاوه کاند.

۲- زانایان زۆر گرینگیان پی نه داوه:

له بهر نه وه ی به سه نه دیکی صحیح وه نه گه یشتوته ده ستان، مه حاله زاناکان پشتی پی ببه ستن له مه سه له فیه ی یه کاند له گه ل زه روره تی و پیداو یستیشیان پی ی.

۳- موعاویه (رضه) دانی ناوه به وه ی عه لی (رضه) شایسته تره له و:

هه رگیز پۆژنیک له پۆژان موعاویه کی بهرکی ی خیلافه تی له گه ل عه لیدا نه کردوه و له گه ل مانی عه لیدا له ژبان نه و هه رگیز داوای به یعدت و خیلافه تی بوخۆی نه کردوه.

بیمی ی کوپی سوله یمانی الجعفی به سه نه دیکی (جید)^۱ وه نه قلی ده کات و ده لیت: له نه بی موسلم الخولانی یه وه که پرسیاری له موعاویه کردوه: نایا تو کیشمه کیشمی خیلافه ت له گه ل

^۱ فتح الباری (۱/۸۶).

عەلیدا دەکەیت یان تۆ خۆت بەئاستی ئەو دەزانیت؟ ووتی: نە، و من چاک دەزانم ئەو لەمن باشتەرەو شایانتریشە بەم کارە، بەلام ئەی ئێوە نازانن کە عثمان بەستم شەهیدکراوە و منیش نامۆزایم و خاوەنی خۆینی ئەوم؟ بۆن بۆلای عەلی و پێی بلین: با بکوژانی عوسمانان بداتە دەست و ئێمەش خۆمان دەدەینە دەستی ئەو، و ئەوانیش چوون بۆلای عەلی و قسەیان لەگەڵ کرد بەلام نامادەنەبوو بیانداوە دەستیان^۱.

و ئەمە هۆی سەرەکی هەموو ناکۆکی یەکانی نێوان عەلی و موعاویە بوو و کاری (التحکیم) ییش بۆ ئەم مەسەلەیە هاتە ئاراوە و ئەک لابردنی خەلیفە و هەلبژاردنی خەلیفە یەکی تر^۲. کەواتە ئەک ابن حزم دەتێت جەنگی ئەمیری باوەرداران دژی موعاویە و دەستەلاتی شام لەسەر ئەوەبوو کە خێلافەتی ئیسلامی کە عەلی (ع) لێپرسراوی بوو دەستی نەدەڕۆیشت بەسەر ئەو ناوچەی ژێر دەستەلاتی موعاویەداو ئەمیش ئەمیر المؤمنین بوو - واجب - بۆ گوێڕایەڵی کردن.

۴- هەموو مەرجەکانی خێلافەت لە عەلیدا هەبوو:

وەک دادپەرۆری و زانایی، سیاسەت مەداری، و بەرژەوهەندی زانی خەلکی و دەبێ خەلکی قورپەشیش بیت. و هەموو ئەم خاڵانەدا لە عەلی دا (ع) هاتبوونەدی، موهاجرین و ئەنصار و ئەهلی حەل و عەقد هەلیان بژارد وەکەس ناتوانیت لای بەریت مەگەر ئەوانە ی کە هەلیان بژاردوو و ئەوانیش لەخۆیانەوه ئەو کارە ناکەن بەلکو دەبێت بەجوانی پوون ببیتەوه کە خەلیفە ئەو مەرجانە ی تێدا نەماوه ...

ئەگەر هەرکەسیک و هەندێ پەخەنی لە خەلیفە هەبێت و بتوانیت بەو هۆیدەو لایبەریت ئەوا هیچ مانایەک بۆ خەلیفە ی مۆسلمانان نامینیت.

خۆ ئیمام عەلیش (ع) هەرگیز نەگۆراوە تا مردن هەر لەسەر دادپەرۆری و خێرو چاکەو خزمەتگۆزاری لێپران بوو.

^۱ سید اعلام النبلاء (۱۴۰/۳).

۵- سردده می (تەحکیم) سردده می ناشوب بوو:

نهو دهمه ی بریاری (تەحکیم) درا له نیتوان نهو دوو لایه نه شه پرکه رده دا سردده میکی پر له ناژاوه ناشوب بوو، کهس به که سه وه نه بوو، جا نه مه هیشتا خلیفه ش هه بوو، جا نه ی نه گهر خلیفه لابرایه چی پووی ده دا؟ بیگومان وه زعه که به رهو خراپترو شپزه تر ده بوو، هاوه لانی پیغه مبه ریش (ﷺ) زۆر له وه ژیرتریوون که وه زعیکی ناوا بخولقیئن.

۶- عومهری کوپی خطاب (ﷺ) پیش شه هیدبوونی: شایسته کانی خیلافه تی له شه ش که سدا بین یه وه وه هه موو نه نصارو موهاجرین به وه پازی بوون و نه وه ش مانای نه وه بوو نابیت له وه که سانه ده ربجیت بۆ که سانی تر، و له سردده می عه لیدا (ﷺ) ته نها یه کهس مابوو یه وه که نه ویش (سعدی کوپی نه بی وقاص) بوو به لām سه عد خۆی نهیده ویست و خۆی له بهر پرسیاریتی به دوور ده گرت و پله و پایه ی دنیایی نه ده ویست و کاتی عمری برای پی ی ووت: خه لکی خه ریکی ده سکه و تنی پۆست و بهر پرسیاریتی یه کانن که چی تۆ لیژده دا خه ریکی ناژه لداریت؟ سه عد دای به پشتی عمری برابدا ووتی: خوا به نده یه کی له خوا ترسی شاراوه ی خۆش ده ویت، که واته عه لی (ﷺ) به هه موو پیوانه یه کی خه لیفه یی شایسته ی نه میری موسلمانان بووه و ته حکیم بۆ لابرده و هه لژاردنی خه لیفه نه بووه^۱.

۷- هه موو ریوایه ته کان باس له وه ده کمن که به یعه ت دانی شام به موعاویه دوا ی شه هیدکردن عه لی بوو:

(ابن عساکر) به سه نه دیکی واوه که هه موو پیواوه کانی جیگه ی متمانه ن له سه عیدی کوپی عبدالعزیز التنوخی^۲ یه وه ده لیت: عه لی (ﷺ) له عیراق بوو پی ی ووتراوه (أمیر المؤمنین) و موعاویه ییش له شام پی ی ووتراوه (نه میر)، و پاش نه وه ی عه لی - شه هید - کرا نیت خه لکی شام به موعاویه یان ده ووت: نه میر المؤمنین^۳.

^۱ مریات تاریخ ابی علف، ۴۱۱.

^۲ تنوخی زانانترین کس بووه له نیش و کاری شام.

^۳ تاریخ الطبری.

پینجهم / هه‌لۆیستی ئه‌هلی (سوننه) له‌و جه‌نگانه‌دا:

ئه‌هلی (سوننه و جه‌ماعه) هه‌لۆیستیان به‌رامبه‌ر ئه‌و جه‌نگانه‌ی له‌ناو هاوه‌ڵه‌ به‌پێژه‌کانی پێغه‌مبه‌ری خوادا (ﷺ) پ‌رووی داوه‌وه‌یه‌ هیچ نه‌لێن له‌و باره‌یه‌وه‌ مه‌گه‌ر شتی‌ک که‌ شایسته‌ی ئه‌و به‌ره‌ ناوازه‌ قورئانی یه‌ بی‌ت، چونکه‌ قسه‌کردن له‌و مه‌سه‌لانه‌دا زیاتر پ‌ر ق و کینه‌ دروست ده‌کات و دو‌ژمنایه‌تی جی‌گیر ده‌کات و له‌وباره‌یه‌وه‌ وتوویانه‌:

(له‌سه‌ر هه‌موو موس‌لمانێ‌ک واجب‌ه‌ هه‌موویانی خۆش بو‌یت و لێیان پ‌ازی بی‌ت و داوای پ‌ه‌حمه‌ت و به‌زه‌یی خویان بۆ بکات و کرداره‌ چاکه‌کانیان پ‌پ‌ارێ‌زێ‌ت، و دان به‌پله‌و مه‌قام و پ‌یشینه‌یانه‌دا بنی‌ت و چاکه‌و به‌رزیه‌کانیان له‌ناو خه‌لکدا ب‌ل‌اویکاته‌وه‌، و ئه‌وه‌ی له‌ناویانه‌دا پ‌رووی دا له‌ مه‌سه‌له‌ی - نی‌جته‌هاد - وه‌ه بو‌وه‌ و هه‌موویان پ‌ادا‌شتی خ‌زیا‌ن هه‌یه‌ چ پ‌یکاب‌ی‌تیان یان به‌هه‌ڵه‌دا چ‌ووین، و ب‌کو‌ژو ک‌و‌ژراوه‌کاتنیان له‌به‌هه‌شتی خ‌وا‌دان، به‌لام ئه‌وه‌نده‌هه‌یه‌ پ‌ادا‌شتی ئه‌وانه‌ی پ‌یک‌اویانه‌ دوو به‌رامبه‌ری ئه‌وانه‌یه‌ که‌ به‌هه‌ڵدا چ‌وون.

و ئه‌هلی سوننه‌ پ‌ێ‌گه‌یان نه‌داوه‌ به‌ موس‌لمانان له‌و مه‌سه‌لانه‌ی له‌ناو هاوه‌ڵانه‌دا پ‌رویدا قسه‌و گه‌توگۆ بکه‌ن، و پ‌یش ئه‌وه‌ی هه‌ندێ‌ ووتی زانایان به‌ی‌نێ‌ن له‌وباره‌یه‌وه‌ با هه‌ندێ‌ ده‌قی قورئان و سوننه‌ باس بکه‌ین که‌ ده‌رباره‌ی ئه‌و شه‌پ‌و نا‌کو‌کیانه‌ی ناو هاوه‌ڵانی پ‌ێ‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ها‌ت‌وه‌ له‌وانه‌:

١- خ‌وای گه‌وره‌ ده‌فه‌رمو‌یت ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَفَاتِلُوا آلَتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)) "اله‌جرات/٩"

له‌م نایه‌ته‌ پ‌ی‌و‌ژه‌دا خ‌وای په‌روه‌ردگار فه‌رمان به‌سه‌ر موس‌لمانانه‌دا ده‌دات که‌ نه‌گه‌ر ئا‌زا‌وه‌و شه‌پ‌و ناخ‌وشی که‌وته‌ نێ‌وان دوو تا‌قم له‌ موس‌لمانان هه‌ول‌ بدن ناشتی و ص‌ول‌ح ب‌خه‌نه‌وه‌ نێ‌وانیان چونکه‌ ئه‌وان ب‌رای یه‌کن، و ئه‌م جه‌نگ و له‌یه‌کتری کو‌شتنه‌ له‌بازنه‌ی بی‌رواوه‌ر نا‌چنه‌ ده‌ره‌وه‌ چونکه‌ خ‌وای

- عز وجل - به - مؤمنین - ناویان ده بات و نه گهر له ناوه موو موسلمانانیشدا جهنگ وههرا دروست بوو نهوا ههرده بیته ههول بدریته ناشتی و پیکهاتن بخریته وه نیوانیان^۱.

۲- له نهبی سه عید (الحدری) یه وه (ﷺ) ده گیریتته وه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) فهرموویه تی: ((تمرق مارق عند فرقه من المسلمين تقتلهم أولى الطائفتين بالحق))^۲ واته: تا قمیک له موسلمانان جیاده بنه وه و کۆمه لیککی تر جهنگیان له گه ل ده کهن که له حقه وه نزیک ترن.

نهو تا قمه ی له فهرمووده که دا ناماژه یان بۆکراوه نهو ناکۆکی یه یه که که وته نیتوان علی و موعاویه، وه سفی ههردوو لایان ده کات به (مؤمنین) و ههردووکیان مبهستیان ههق و راستی یه ... فهرمووده که موعجیزه یه کی پیغه مبهر (ﷺ) ناشکرا ده کات که چۆنی فهرموو بهو شیوه یه هاته دی، و ههردوولای به موسلمان داناوه نه مهش به پیچه وانهی تا قمی پافیزه کان که ده لئین خه لکی شام بی باوه پ بونه وه، و تیایدا واش ههرده خات که کۆمه له که ی عدلی (ﷺ) زیاتر له سه ر ههقن، و عدلی (ﷺ) له نیجته یه ده که یدا دوو جار پاداشتی بۆ ده نو سریت له لای خوا، به لām موعاویه و نه هلی شام یه کجار پاداشتیان هه یه چونکه عدلی پیکای به لām موعاویه له نیجته یه ده که یدا نه بییکا. و پیغه مبهری خوا (ﷺ) فهرموویه تی: ((إذا اجتهد الحاكم فأصاب فله أجران وإذا اجتهد فأخطأ فله أجر))^۳

۳- (نهبی به کره) (ﷺ) ده گیریتته وه و ده لیت له کاتیکدا پیغه مبهری خوا (ﷺ) ووتاری ده دا - حه سه نی کوری عدلی هات و پیغه مبهر (ﷺ) فهرمووی: ((لعل هذا سيد ولعل الله ان يصلح به بين فئتين من المسلمين))^۴ واته: به لکو نه مه ده بیته گه و ره به لکو خوا به بۆنه ی نه مه وه ناشتی ده خاته نیتوان دوو کۆمه لی موسلمانان.

فهرمووده که ناماژه بۆ نه وه ده کات که خه لکی شام و خه لکی عیراق موسلمانان و په دیکی زۆر به هیزیشه بۆ (خه واریج) که ده یان ووت عدلی و خه لکی عیراق و موعاویه و خه لکی شام

^۱ العواصم من القواصم، لا (۱۶۹-۱۷۰). احکام القرآن (۱۷۱۷/۴).

^۲ مسلم (۷۴۵/۲).

^۳ البخاری - فی فتح الباری (۳۱۸/۱۳).

^۴ البخاری، کتاب الفقه، ۵ (۱۷۰۹).

همه‌موویان کافر بوونه چونکه فەرمووده‌که شایه‌تی موسلمانەتی هەردوولای دا، بۆ سوفیانی کۆری عیینە، دەلێت: ووشە ی (دوو تاقم لەموسلمانان) زۆر جێگە ی دلخۆشی یە لەلامان. و بەبیهەقی دەلێت: پێ ی سەرسام و دلخۆش بوون چونکه پێغه‌مبەری خوا (ﷺ) هەردوو لایان بە موسلمان دادەنێت و ئەوەش - موعجیزە یەکی تری پێغه‌مبەرمانە (ﷺ) و بەو کارەش ناشتی خستەوه نێوان عێراق و شام^۱.

✽ هەلۆیستی زاناو دەستەلآت دارانی نیسلام دەربارە ی ئەو جەنگانە:

۱- پرسیاریان کرد لە (عمری کۆری عبدالعزیز) (ﷺ) دەربارە ی ئەو شەڕو کوشتارە ی کەوتە نێوان هاوەلانی پێغه‌مبەری خوا (ﷺ) و ئەویش لەو ئەمدا فەرمووی: ((ئەو خۆنێکە خوای گەورە دەستی نێمە ی لێ پاراست با زمانیشی لێ بیارێزین^۲)) و بەبیهەقی لەسەر ئەو ووتە یە تالیقیکی جوانی هەیه و دەلێت: قسە یەکی زۆر جوانە چونکه بێ دەنگی بۆپیاو زۆر باشە لەو شتانە ی پە یوە‌ندە بەو‌وه نی یە^۳.

۲- لە (حسن البصری) پرسیارکرا دەربارە ی شەڕو کوشتاری ناو هاوەلانی لەو ئەمدا ووتی: جەنگێک بوو هاوەلانی محمد (ﷺ) بەشداریان کرد و نێمە لەوێ نەبووین، و ئەوان دەیانزانن نێمە نایزانن، یەکیان گرت شوێنیان کەوتین، و جیا‌بو‌ونه نێمە وەستان.

۳- لە جعفر (الصادق) یان پرسی دەربارە ی ئەو جەنگانە ی ناو هاوەلانی و لەو ئەمدا ووتی: منیش هەر ئەو دەلێم کە خوای گەورە فەرموویەتی ((عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا

^۱ الاعتقاد للبيهقي، ۱۹۸، ۶.

^۲ الانصاف، باقلائی، ۶۹، ۶.

^۳ مناقب الشافعي، ۱۳۹، ۶.

يَنْسَى)) "طه/۵۲" واته: ((شاره‌زایی دهرباره‌ی نهو مه‌سه‌له‌یه له‌لای په‌روه‌ردگارمه له‌لای خۆی نووسراوه‌و خوايش هه‌چی لى وون نابيیت و هه‌چی لى ناشیويیت))^۱.

۴- دیسان له‌و باره‌یه‌وه له‌ احمدی کورێ حه‌نبه‌لیان پرسى، له‌وه‌لامدا ووتى: چاکه‌نه‌بیّت له‌باره‌یان هه‌چ نا‌ئیم، و جارێکی تر پیاویک له‌وه‌ی نیتوان علی و موعاویه پرسیارى کرد، و نه‌ویش پششى لى هه‌لکدو پێیان ووت ئه‌م پیاوه‌ هاشیمه، له‌وه‌لامدا ئه‌م ئایه‌ته‌ی بۆ خوینده‌وه ((تِلْكَ أُمَةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ)) "البقره/۱۳۴" واته: ((ئه‌وانه‌ گه‌لانیك بوون پۆشتوون هه‌رچیان کردووه‌ بۆخۆیان‌ه‌و ئێه‌وه‌ش هه‌رچی بکه‌ن بۆخۆتان‌ه‌و پرسیار مه‌که‌ن له‌وه‌ی ته‌وان کردوویانه‌)).

۵- ابن تیمیه سه‌باره‌ت به‌وه‌ی ناوه‌ه‌وه‌لان پروی دا ده‌لێت: ((ئه‌ه‌لی سوننه‌و جه‌ماعه‌ ده‌مى خۆیان ده‌گرن له‌قه‌سه‌کردن له‌وباره‌یه‌وه‌ و ده‌لێن: هه‌رچی ووتراوه‌ له‌و باره‌یه‌وه‌ که‌ باسى خراپیان ده‌کات یان بۆیان هه‌لبه‌ستراوه‌ یان لێیان لاهراوه‌ و نه‌وه‌یشى - صحیحه - دهرباره‌یان بیانوویان بۆ بنێینه‌وه‌و بلێن له‌ئهیجه‌یه‌ادیاندا له‌نیتوان پێکان و هه‌له‌دا بوون))^۲.

۶- (ابن کثیر) یش ده‌لێت: ((هه‌ندى ناکۆکیان مه‌به‌ستدار نه‌بوو - عن قصد - وه‌ک جه‌نگى جه‌مهل، و هه‌ندى ناکۆکی تریان له‌ ئهیجه‌یه‌اده‌وه‌ بووه‌ وه‌ک (صفین) و ئهیجه‌یه‌ادیش خێره‌ بپێکى یان به‌هه‌له‌دا به‌جیت))^۳.

ئاگاداری له‌ هه‌ندى کتیب که‌ میژووی هاوه‌لانیان شیواندوه‌:

یه‌که‌م - (الامامة والسياسة) دراوه‌ته‌ پاڵ (ابن قتیبه‌) :

ئهم نووسراوه‌ یه‌کیکه‌ له‌و کتیبانه‌ی که‌ پۆلێکی ترسناکی هه‌یه‌ له‌ شیواندن و تێکدانی میژووی هاوه‌لانی به‌پێزی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، له‌م باره‌یه‌وه‌ دکتۆر عبدالله عه‌سیلان له‌ کتیبه‌که‌یدا که‌

^۱ الجامع لاحکام القرآن (۳۳۲/۱۶).

^۲ هه‌مان سه‌رچاره (۳۳۲/۱۶).

^۳ الاتصال فیما یب‌ اعتقاد، ۷، ۶۷.

به ناوی (الامامة والسياسة في ميزان التحقيق العلمي) دایه به کۆمه‌ئیکه‌لگه‌وه ده‌یسه‌لمیڤیت که نه‌و کتیبه به ناره‌واو درۆ دراوته پال زانای خوا ناس (ابن قتیبه) ، له‌و به‌لگانه‌یش
 ا — هه‌موو نه‌وانه‌ی له کۆندا باسی (ابن قتیبه) یان کردووه که سیان ناماژه‌یان بۆ نه‌وه نه‌کردووه
 که کتیبیکی میژوویی به‌و ناوه‌وه هه‌بیته ، به‌لکو جگه له کتیبی (المعارف) که تاکه کتیبیکه
 نه‌و زانایه ده‌ریاره‌ی میژوو نویسیڤیت.

ب — هه‌رکه‌سی لاپه‌ره‌کانی نه‌و کتیبه هه‌لبداته‌وه هه‌ست به‌وه ده‌کات که (ابن قتیبه) له
 دیمه‌شق و مه‌غریبی عه‌ره‌بیدا ژیاوه ! ، له کاتیکدا که نه‌و پیاوه به درێژایی ژیا‌نی له به‌غدا
 ده‌رنه‌چووه مه‌گه‌ر بۆ ده‌ینوور نه‌بیته.

ج — نه‌و شیوا‌زوپه‌وه‌ی (الامامة والسياسة) ی له‌سه‌ر نووسراوه زۆر پێچه‌وانه‌یه له‌گه‌ل
 نووسینه‌کانی (ابن قتیبه) دا که له‌به‌ر ده‌ستماندا‌یه ، چونکه ابن قتیبه پێشه‌کی دووردرێژی داناوه
 بۆ هه‌موو نووسراوه‌کانی وتیایدا مه‌به‌ست له نووسینه‌کانی و پرۆگرام‌وپه‌وه‌ی نووسینی خۆی پوون
 کردۆته‌وه ، که‌چی نووسه‌ری کتیبی (الامامة والسياسة) پێشه‌کیه‌کی زۆر کورتی نووسیوه که له
 سی دێر زیاتر نییه ، نه‌مه‌ش جگه له‌شیوازی دانان و نووسینه‌که‌ی که له هه‌یج نووسینیکی (ابن
 قتیبه) ناکات.

د — نووسه‌ر نه‌و کتیبه وا ده‌ر ده‌خات که گوايه راسته‌وخۆ له زاری (ابن ابی لیلی) وه
 وه‌ریگرتووه‌ۆنه‌م (ابن ابی لیلی) یه زانیای فیه‌ه‌زان و قازی کوفه بووه وله سالی ۱۴۸ ی کۆچیدا له
 دنیا ده‌رچووه ، وشتیکی زانراویشه که (ابن قتیبه) تا سالی ۲۱۳ ی کۆچی له دایک نه‌بووبوو ، که
 دوا‌ی مردنی (ابن ابی لیلی) ده‌کات به (۵۶) سال!

ه — نه‌و راوی و مامۆستایانه‌ی که (ابن قتیبه) له هه‌مو کتیبه‌کانیدا ناویان ده‌بات
 وله‌وانه‌وه مه‌سه‌له‌کان ده‌گێڕێته‌وه له‌م کتیبه‌دا بوونیان هه‌ر نی یه .

و — زۆری له پیاویه‌ته‌کانی نه‌م کتیبه به شیوه‌ی نه‌خۆش و لاوازهاتوه که زۆریه‌یان به‌و جۆره‌یه ، له
 هه‌ندێ له میسریه‌کانه‌وه ده‌گێرنه‌وه ! ، له عه‌مدی کوپی سوله‌یمان و نه‌ویش له هه‌ندێ له
 مامۆستا‌کانی میسره‌وه ده‌گێرنه‌وه لیان هه‌ندێ له مامۆستایانی مه‌غریب بۆیان باس کردوین !

یان له هندی له ماموستا کانه ده گپړنه ده ! هندی له ماموستایان بزیان باس کردوین! نه مه و چندان دهسته واژه و شیوازی (ابن قتیبه) ناکات وله نووسینه کانیدا بوونیان نیه .

ز - دانهری کتیبی (الامامة والسیاسة) له دوو زانا گه وری میسروه شت ده گپړته وه ، که له کاتیځدا ابن قتیبه پتی نه خستوته میسر له دوو زانایه وه هیچی ورنه گرتوه!

ح - (ابن قتیبه) له لای زانایانی نیسلام پله و پایه یکی به رزی هیه ویه (اهل السنة) ی ناو ه زده ده کمن و متمانیه یان هیه به زانست و دینداری یه که ی ، وهک (السلفی) ده لیت (ابن قتیبه) یه کیکه له متمانیه پیکراوه کان و نه هلی سونه ته .

ښین حزم یش ده لیت : زانست و دینداریه که ی جیگای متمانیه بو ، و (الخطیب البغدادي) یش به و شیویه ده لیت .

(ابن تیمیة) ش ده لیت : (ابن قتیبه) له و که سانه یه که سهر به (احمد) و (اسحاق) داده نریت و به سهر خدرانی سوننت ناوی ده رکړدوه ، ده ی که سیک خواوونی ناوا پله و پایه و متمانیه بیتله لای زانایانی نیسلام که ی په وایه و که ی مافولنه نووسری (الامامة والسیاسة) بیت که میژووی جوان وزیرینی هاوه لانی پیغه مبرمان (عليه السلام) بشیونیت و شتیان به ده مه وه له به سیت؟!

دکتور عدلی نه فیع (العلیانی) له کتیبی (عقیده الامام ابن قتیبه) له پوانگه ی کتیبی (الامامة والسیاسة) دا ده لیت: پاش نه وه ی به ووردی کتیبی (الامامة والسیاسة) م خوینده وه و به جوانی لیتی کولیمه وه بوم ده رکوت که نووسری نه و کتیبه شیعه یه ، وویستوویه تی نه م کتیبه بناخنیته ناو کتیبه کانی (ابن قتیبه) و به و ریگایه بتوانیت ریژیک ی بؤ په یدا بکات چونکه (ابن قتیبه) له لای مه غریبه کان زور به رزویه ریژبووه ، نه وه ی نه وه ده سملینی که نووسره که ی شیعه بووه نه م خالانه ی لای خواره وه بووه:

۱ - نووسری کتیبی (الامامة والسیاسة) له سهر زمانی عدلی کورپ نه بو طالب که به کؤچهریانی وتوه ده لیت (توخوا ، توخوا نه ی کؤمه لیکؤچهریان، ده سته لاتی عمد له بنه ماله که ی ده رمه کمن ، سویند به خوا نه ی کؤچهریان نیتمه وهک (اهل البيت) له ه مه و که س

شایانترین بهو کاپله‌یه - خیلافته - وئیمه له ئیوه زیاتر بهو کاره شایانین ،سوئند به‌خوا
نهو کاره هی ئیمه‌یه ده‌ی شوئین ئاره‌زواتتان مه‌که‌ون گومرا ده‌بن له پێگه‌ی خودا.

۲- نووسه‌ری (الامامة والسیاسة) زۆر پیس دابه‌زیوه‌ته سه‌ر هاوه‌لانی
پێغه‌مبه‌ر(ﷺ)وله‌که‌داری کردوون (ابن عمر) به‌ترسنۆک!! و سه‌عدی کورێ نه‌بوو وه‌قاص
به‌ هه‌سوود!! ده‌زانیت ، وباسی محمدي کورێ سه‌له‌مه‌ ده‌کات گوايه له‌عه‌لی کورێ
نه‌بو‌طالیب توپه‌ بووه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که له‌ خه‌یه‌ردا - مه‌رحه‌بی - جوله‌که‌ی کوشتووه
!وگوايه‌عائیشه‌ خوا لێی رازی بی‌ت فه‌رمانی کوشتنی عوسمانی ده‌رکردووه‌! و ده‌ی
له‌که‌دارکردنی هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌ر(ﷺ)له‌ شێوازو په‌وشتی شیععه‌کانه ئیتر با خه‌واربیش
له‌سه‌ر نه‌و بژچوونه بن چونکه‌ خه‌واربج هاوه‌لان به‌ گشتی له‌که‌دار ناکه‌ن وه‌ک نه‌وان
ده‌یکه‌ن.

۳- دانه‌ری الامامه‌ والسیاسه‌ باسی نه‌وه ده‌کات گوايه (مختاری کورێ (ابی عبید)به‌ ده‌ستی
(مصعب)ی کورێ (زوبیر)کوژراوه ، چونکه‌ پشتیوانی بنه‌ماله‌و ئالوبه‌یتی پێغه‌مبه‌ری
خوای کردووه‌ وئیت باسی نه‌و قسه‌ پرۆپووجانه‌ی ناکات که ده‌یووت نیگام (وحی)بۆ
دیت.

ده‌ی به‌س شیععه‌کان موختاریان خۆش ده‌وێت چونکه‌ تۆله‌ی له‌ بکوژانی حوسه‌ین کرده‌وه
،ده‌ی له‌گه‌ڵ نه‌وه‌دا که (ابن قتیبه‌) وا باسی نه‌و موختاره‌ ده‌کات که له‌ یاساوسنور
ده‌رچووبووه‌ووا‌ی بلا‌وکردۆته‌وه‌که‌ جویره‌ئیل دیت بۆ لای.

۴- نووسه‌ری (الامامة والسیاسة) ده‌رباره‌ی ژیان و سه‌رده‌می سیّ خلیفه‌ی یه‌که‌م نزیکه‌ی
(۲۵)لایه‌رێ نووسیوه‌ له‌لام له‌سه‌ر نه‌و فیتنه‌وناکوکیه‌ی له‌ ناو هاوه‌لاندای پرووی دا
(۱۰۰)لایه‌رێ نووسیوه‌!،که‌ نه‌ونوسه‌ره‌ هه‌ستاره‌ میژووی پرشنگذاری هاوه‌لانی کورت
کردۆته‌وه‌ومیژووی شه‌روناکوکی یه‌که‌ی ناویانی گه‌وره‌کردووه‌دی‌ان په‌رێ پی پشه‌ش
کردۆته‌وه‌ که زۆربه‌یان هه‌لبه‌ستراون یان زۆر لاوازن وئهمه‌ش له‌ په‌وشتی شیععه‌کانه په‌نا
به‌ خوا.

۵- سهید محمود شكري (الالوسي) له (مختصر التحفة الاثنا عشرية) دا دهلييت يه كي له فيله كانيان - واته پافيزه كان - نهويه دين بزائن چ زانايه كي گه وړه ي نه هلي سوننه هديه وهاوكات نه وانش به وناووه كه سيكي نووسه ريان بوييت نه وه هاتون هه موو قسه و ووتار وېژونه كاني شيعه كه يان داو ته پالي نه و زانا سوننه پايه داره، بو نمونه (الامام السدي) دوو پياون يه كه ميان (الامام السدي الكبير) و دوو هه ميان (السدي الصغير) و يه كه ميان له زانا باوهر پيكر او هه كاني نه هلي سوننه وجهه ماعه يه و به لام دوو هه ميان له فرموده هه لېسته دروزه كاني پافيزه يه و هه روه ها (ابن قتيبه) يش دوانن يه كه ميان (عبدالله بن قتيبه) ي پافيزي يه و دوو هه ميان عبدالله ي كوري مسلم ي كوري قتيبه يه و له زانا خاوهن متمانه كاني نه هلي سوننه يه و كتيبيكي هديه به ناوي (المعارف) و نه و عبدالله پافيزه يش بو سهر ليتيكدان كتيبيكي نووسيوه به هه مان ناو (المعارف) لېو چه واشه كړدني خه لكی!!

۶- كه واته به مه دا بومان دهرده كه وېت نووسه ري كتيبي (الامامه والسياسه) له نووسيني ابن قتيبه پافيزه كه يه نه ك ابن قتيبه سوني يه خاوهن متمانه كه ونا به و جوړه شته كانيان تيكل كړدو و ناو هه كانيان تيكل كړدو و خه لكيش لي ي تيك چووه، والله اعلم.

دووه م - نهج البلاغه:

(نهج البلاغه) يه كي كه له و نو سراوانه ي كه ويستوويه تي پروي گه شي هاو ه لاني پيغه مبه ري نيسلام (عليه السلام) ناشيرين بكات و نه م كتيبه (له سنده دو مه تن) دا په خه ي زوري له سهره. شيعه كان ده لېتن نه م كتيبه (شريف الرجي) دايناوه، نه م شهريفه يش له لاي زاناياني فرموده قبول كراو ني يه و نه گهر سنده يش بهي نيت، چجاي نه گهر بهي سنده و له سهر هه واو ناره زوي خوي قسه ريك بجات وه كه له (نهج) دا كړدوويه تي.

به لام تاوانباري يه كه م له لاي (زاناياني فرموده) براكه يه تي كه ناوي (ععلي الرجي) بووه:

۱- (ابن خلکان) سەبارەت بەژیاانی (شریف المرتجی) دەلێت: خەلکی جیاوازیان هەیە لە (نەج البلاغە) دا کە نایا هەمووی ووتە ئێمیری باوەردارانە؟ نایا خۆی کۆی کردۆتەو یان عەلی برای^۱، دەلێن هیچی ووتە ئێمامی عەلی نی یە بەلکو ئەوەی کۆی کردۆتەو ئەوەی داوێتە یە پالێ عەلی کۆری ئەبو طالیب هەرنەوێش دایناوە^۲.

۲- (الزهبی) دەلێت: ئەوەی کتیبی (نەج البلاغە) بخوێنتەو دُنیا دەبێت لەوەی کە درۆکراوە بەدەمی ئێمیری باوەردارانەو عەلی کۆری ئەبو طالیب (ع) جێی ناسکرای تێدا، و دەمکووتان بۆ هەردوو جێنشین یەکەم و دووەمی پێغەمبەری خوا (ﷺ) — أبو بکر و عمر — بەناشکرا هاوردەکات، و هەندێ دەستەواژەی رەکیک و لاوازی تێدا هەیە کە هەرکەسێ شارەزایی هەبێت دەربارە ئێفسیاتی صحابە قورەیشی یەکان، بەتەواوی بۆی دەرە کەوێت کە زۆری ناپەرەوایە^۳.

۳- (ابن تیمیە) دەلێت: هەموو زانایان دەزانن کە زۆری ئەو وتارانە لە (نەج البلاغە) دا هاتووە بەدەمی عەلی یەو هەلبەستراوە، و لەهیچ کتیبێکی کۆندا زۆریەیان نەهاتوون و سەندەکانیشیان نەزانراون^۴.

۴- (ابن حجر) یش دەلێت: ئەوەی (مطالعة)ی (نەج البلاغە) بکات لەو دُنیا دەبێت کە درۆیەو بەدەمی ئێمیری باوەردارانەو هەلبەستراوە و زۆری ناپەرەوایە^۵.
زانایان لەبەر ئەم هۆیانە خوارەو گومانیان لەو کتیبە هەیە کە عەلی (ع) ناگا و خەبەری لێ ی بێت، لەوانە:

۱- یان سەندە دی نی یە یان سەندەکان زۆر لاوازن.

^۱ الباعث المغيث، ۶ ۱۸۲.

^۲ الأدب الإسلامي، نايف معروف، ۶ ۵۳.

^۳ الرقيات (۱۲۴/۳).

^۴ ميزان الاعتدال (۱۲۴/۳).

^۵ منهاج السنة (۲۴/۴).

۲- ووتاری دوورو دريژ که کي شه هم مو و تاره ی عه لی له بهر کرد! که زۆریه ی و تاره کانی پیغه مبهری خوایش (ﷺ) له بهر نه کراون.

۳- زۆر و تاره تیډایه که کتیبه باوه پیکراوه کان داویانه ته پال که سانی تر جگه له عه لی (ﷺ).

۴- کۆمه لێ قسه و توانجی تیډایه بۆ خه لیفه کانی پیش خۆی که نه وانه هیچی له و ناوه شینه وه.

۵- قسه کانی زۆریه یان - سجع - یان تیډایه و نه و نه ده به ش له سهرده می عه باسی یه کاندایه برهوی پی درابوو.

۶- دهسته واژه ی فله سفی و که لامی تیډایه که له سه ده ی سی یه می کۆچیدا هاتنه ئاراوه.

(به لām هه ندی شتی به سود و جوانی تیډایه که موسلمان ده توانیت سودی لی وهر بگریته و دلی پی خوش بکات به لām به ناگاداری یه وه).

سی یه م - کتیبی (الاغانی) اصفهانی:

کتیبی (الاغانی) که (ابی الفرج الاصفهانی) نووسیویه تی ، کتیبی کی نه ده بی وشه و چه ره و گۆزانییه ، نه که کتیبی کی زانستی و میژوویی و فیهی و سه مفۆنیای خوشی هه یه له میشک و گویتی نه هلی نه ده ب و میژو و داوخۆ نه وه ش نه وه ناگه یه نی که بی ده نگ بیت به ژاری شعوبی و ده سستی ناپاکی و پیک خستنی درۆ ده له سه وه له که دار کردن. نو سه رو شاعیر و خوش نووسی عیراقی - مامۆستا ولید الاعظمی - هه ستاوه به نو سینی کتیبی که به ناوی (السيف الیمانی فی غر الاصفهانی صاحب الاغانی)، نه و پیاوه خوا پاداشتی به خیری بداته وه قۆلی لی هه لمالیوه و ده سستی کرده به جیا کردنه وه ی راستی یه کان له سو عبته و جیا کردنه وه ی ژهر له هه نگوین، نه و هه موو درۆ و و ته پیک خراوانه و ناگری شعوبیه ت و په گه ز په رستی و کینه بازی هه لوه شان دۆ ته وه ، که رق و کینه ی له نا و دله کاندایه نگیان خوار دۆ ته وه ، هه موو نه و پۆخ له واتانه ی به درۆ خستۆ ته وه که نه سفه هانی له ملا و نه ولا کۆیان کرد بو نه وه له چیرۆک و حیکایه ته درووست کراوه کان که هیچیان جیگای متمانه نین و ده بنه هۆی نا شیرین کردنی پروی گه شی نال و به یه ت و له که دار کردن یان و شیواندن ی په وشت و باویان ، هه ره و که بۆ چوونی

هه‌لەئە ئەسفەهانی بە درۆ خستۆتەوه، دەربارەى موعاوێه وخەلیفەکانی ئومەویە جۆری کە
ریوایاتی ترسناکیان دەم هەلبەستولە کە دارکەر.

هەرۆک چۆن وه‌لید الاعقیمی خوای گەورە بە بەهشت شادی بکات کۆمەڵی بابەتی
جۆراوجۆری هیناوه وتیایدا بەرگری کردووه لەو تانەوتەشەرانی بە ناپەوا دراوه لە بیروباوەری
ئیسلامی و ئایینی ئیسلام و بێچاکتر زانییەسەر دهمی نەفامی لە سەردەمی ئیسلامی وه‌ندێشتی
ناپەوا و پڕووپوچی تریش زانیان لە کۆندا دەربارەى ئەسفەهانی وتوویانە :

❁ (خطیب البغدادی) دە‌لێت: ئەبو فەرەجی ئەسفەهانی درۆزن ترین کەس بوو، شتیکی زۆری
لە خە‌لکی دە‌ک‌ری و پاشان حیکایەتەکانی خۆی لە سەر دادەمەزاند

❁ (ابن الجوزی) دە‌لێت: وێنەى ئەو پیاوه متمانە ناکرێت بە ریوایەتەکانی ، کتێبەکانی شتی
وای تێدا یە کە یە کەسەر فاسقی بکات و ئارەق خواردنەوه سوک و ئاسان دە‌کات، هەندێ کات ئەو
شتانەى لە خۆیەوه باس دە‌کرد و هەركەسیک لە کتیبی (الاغانی) بپێتەوه، هەمو
خراپە و بیسیەکی تێدا بەدی دە‌کات

❁ (الذهبي) دەربارەى دە‌لێت : ابن تیمیە ی مامۆستامانم دە‌بینی بە لاواز ناوی دە‌برد و لە
مەسە‌لەى نەقلکردندا تاوانباری دە‌کرد و ئەو شتانەى زۆر بە‌گەورە و ترسناک دە‌زانى کە ئەو
دە‌ینووسى.

چوارەم - (تاریخ یعقوبی) لە سالی ٢٩٠ی کۆچیدا مردووه:

ناوی احمدی کورپی یه‌عقوبی اسحاق ی کورپی وه‌هەبی عەباسی بووه وخە‌لکیبە‌غداد بووه ،
میژوو نووسیکی شیعی ئیمامی بووه و لە دە‌ولەتی عەباسیدا کاری نووسینی دە‌واوین بووه ،
تا ناویانگی بە - نووسەری عەباسی - دە‌کردووه .

ئەم یه‌عقوبی یە باسی میژووی ئیسلامی کردووه بە‌لام لە پ‌وانگەى شیعییەوه و دان بە هیچ
خە‌لیفەیه‌کدا نانیت جگە لە علی کورپی ئەبو طالیب و کورپەکانی بە پێی خاڵبە‌ندێتی مامە‌کانی
شیعه‌و عە‌لیش بە (وصی) ناو دە‌بات .

کاتی باسی میژووی (ابوبکر و عمر و عثمان رضی الله عنہم) دہکات ووشدی خلیفہ یان ناداتہ پال بہ لگو نہ وندہ دہ لیت فلان کہس بوو بہ دہ سہ لاتدار ویتیر یه ک کہسیان نہ پەراندووه له تانہ لیدان ولہ کہ دارکردن، ہدروہا گہورہ هاوہ لائیشی گرتوتہوہ.

دہربارہی عانیشہ خوا لیتی پازی بیت و خالیدی کوری و لیدو عہ مری کوری عاص و مو عاویہی کوری نہ بوسوفیان شتی خراپی نووسیوہ و پروودای سہ قیفہی بہو شتوہیہ کی زور ناشرین باس کردوہ و تیایدا باسی پیلان گیرانی کردوہ بۆ زہوت کردنی خیلانفت لہ علی رضی الله عنہ کہ نہو (وصی) پیغہ مہبر صلی الله علیہ وسلم بووہ لہ لای.

نیتیر شیوازی تاوانبارکردن ولہ کہ دارکردنہ کانی ہدہرہ مان شیوازی هاو مدزہ بہ کانی بووہ لہ (تشیع)، نیتیر یان ہہوالہ کہ راستہ بہ لآم بۆ زیاد کردوہ یان ہدروختیروستی کردوہ. یان لہ شوینی خۆیدا باسی نہ کردوہ تا ماناکہی لہ دہست بدات و شہوہی سہیروجیتی تیبینیہ لہ نووسینہ کانیدا کاتی باسی خلیفہ نوموہیہ کان دہکات بہ پادشا ناویان دہبات بہ لآم ہدہر کہ دیتہ سہر باسی خلیفہ عہباسیہ کان بہ خلیفہ ناویان دہبات و ناوی دہولتہی عہباسی بہ دہولتہ پیرۆزہ کہ ناو دہبات لہ کتیبہ کہیدا بہ ناوی (البلدان) کہ نہ مہش دوو پرووی و خۆجہ شاردانی دہردہ خات لہ پشتی شیعار (توقیہ) داوئہم کتیبہ کہ نمونہی شیواندنی راستیہ کان ولادانہ لہ راستی پرووداوہ کان لہ کتیبہ کہیدا کہ بہ ناوی (التاریخ الاسلامی) یہ، بۆتہ سہرچاوی زۆریک لہ پۆژہ لاتناسہ داخ لہ دلہ کان کہ ہدستاو بہ لہ کہ دار کردن و ناشیرین کردنی میژووی نیسلام و ژیا نی پیاوہ مہزنہ کانی، ہدہرچندہ لہ لایہ نی زانستیہ و نہم کتیبہ نرخ و بہ ہایہ کی نی یہ چونکہ لہ بەشی یہ کہمدا نہفسانہ و چیرۆکی خورافی لہ خۆ گرتوہ ولہ بہشی دووہ میشدا بہ تیروانینیکی حیزیانہ نووسراوہ ولہ لایہ نی بابہتی و پیرۆگرامیہ و کہ مترین مانای متمانہی زانستی لہ خۆ گرتوہ.

پینجہم - (المسعودی) و کتیبی (مروج الذهب و معادن الجواهر) :

نہم نووسہرہ ناوی ابو الحسن علی کوری حوسہین ی کوری علی مہسعودی یہ ولہ نہوہ کانی (عبدالله بن مسعود) خوا لیتی رازی بیت، ہدندی دہ لیتن خہلکی مہغری عہریہ بہ لآم خۆی راستہ خہلکی عیراقہ و مالئی باری کردوہ بۆ میسرو لہوی ژیاوہ.

ئەم مەسعوودی یە پیاویکی شیعە بوو (ابن حجر) لەو بارە یەو دەلیت : کتیبەکانی پەڕن لەوێ کە ئەم کەسە شیعە یەکی موعتەزێلە بوو .

باسی لەو کەردوو کە دەسیەت کردن بۆ عەلی هەر لە باوکە ئادەمەو پشتاویشت تا پیغەمبەر (ﷺ) کراو و پاشان باسی ئەوێ کەردوو کە خەلکی جیاوازیان لە تیگە یشتن لەو دەقەنە بۆ درووست بوو و شیعە ی نیامیش هەروا دەلیت پراو پەڕ، گزنگی دان بە عەلی (ﷺ) و ژیا نە کە ی لەو کتیبە یدا زۆر زیاتر پان و پۆر ترە لە گزنگی دان بە ژیا نی پیغەمبەر (ﷺ) و زیاتر گزنگی داو بە خانەوادە ی عەلی (ﷺ) و بە ووردی هەرچی هەواڵ و شتێک لە سەر ئەوان هاتبێت لە (مروج الذهب) دا هیناویەتی و هەولێ تەواوی داو کە بێ شەرمانە و بێ پەردە و یستوو یەتی سەرەتای نیسلام بشیوینێت .

ئەمەش هەندێک بوون لەو کتیبەنە ی لە کۆندا نووسراون ئێمە باس مان کرد تا خوینەری مو سڵمان ناگاداریان بێت ، کە ئەو کتیبەنەش بوونە تە جینگای گزنگی پێدانی هەندێ لە نووسەرە هاوچەر خەکان وەک (طە حسین) لە فیتنە گەورە کە دا بە ناوی (عەلی و بنو)

و عەقادی ش لە عەبقەرێکان یدا ، هاتوون خۆیان گلاندو بە و پیاو یە تە هەلبە ستر او لاوازانە و شیکارە کانیشیان لە سەر ئەوانە بنیات نراو و دواتریش راستیان نە پێکاو و لە مەسەلە ی هاو ئەندا کە و تونە تە هەلە ی زەق و پیسەو ، هەروە ها — عبدالوهاب النجار — ی ش لە کتیبی (الخلفاء الراشدون) دا هەندێ پیاو یەتی لە کتیبی (الامامة والسياسة) وە نە قەل کردوو . هەروە ها — حسن ابراهیم حسن — لە کتیبی (عەمری کور ی عاص) دا پشتی بە ستوو بە پیاو یە تە هەلبە ستر او کانی رافیزە کان کە دەلێن : عەمری کور ی عاص — پەنا بە خوا — پیاو یکی بەرژو وەند پەرست و تە ماح کار بوو و هیچ شتێکی نە کردوو ئە گەر نە یزانی بێت بەرژو وەندی و سوودیکی دنیا یی بۆ خۆی تێدا یە .

ئەمە و کۆمەلێک لە لێکۆلەرە وان بە هەمان پێژە و دا پشتنەو خۆیان کردۆتە و بە ناو تونە یلی تاریکدا بە هۆی دوریان لە پڕۆگرام و پێرە یی نە هلی سوننە و جە ماعەو لە کاتی هەل سەنگاندن و هەل سۆکەوت کردن لە گەل ئەو لێشاو و زۆرە ی پیاو یە تە میژوو یە کان .

بهشی ههوتهم

ههئوئستی ئه میری باوهرداران عدلی دهبراره
(خهواريج) و پاشان شههیدکردنی

جیباسی یه کهم

((خهواريجه کان))

یه کهم / (خهواريج) چۆن پهیدا بوون و کێن؟

ئه هلی عیلم کۆمهتێ پێناسهیان داناوه بۆ خهواريج ههريه که کۆمهتێک کهس دهگرێتهوه

لهوانه:

* (أبو الحسن الأشعري) ناوی - خهواريج - دهبریت بهبالاتی ئهوا تاقمهدا که له خهليفه راشیدی چوارهم علي کورپی نهبو طالیب (عليه السلام) جیابوونهوه، و نهوهشی پروون کردۆتهوه کههۆی ناوانه کهشیان لهوه هاتوه که دههچوون لهژێر فەرمانی عدلی کورپی نهبو طالیب کاتی بته حکیم پازی بوو¹.

* بهلام (ابن حزم) دوورتر دهروات و دهئیت - ناوی خهواريج - ههموو ئهوا کهسانه دهگرێتهوه که هاوئیتیهی ئهوا کهسانه که له فەرمانی عدلی کورپی نهبو طالیب دههچوون و لهبیرو باوهردا وهک ئهوان وان و دهئیت: ههکه سێک وهک ئهوان بیربکاتهوه له مهسهلهی ته حکیم و به کافرکردنی هاوهلان به گوناھی گهروهو دههچوون له دژی ئه میره ستهم کارهکان، و ئهوانه ی خاوهنی گوناھی - کهبیره - به هه میشهیی له دۆزه خا ده میننهوه، و پێشهوايهتی له غهیری قورهیشیدا دروسته نهوه به - خاریجی - داده نریت، و ههکه سێک جگه لهو شتانهی باس کران جیاوازی هه بێت له گهئ موسلماناندا نهوه - خهواريج - نی یه².

¹ مقالات الإسلاميين (٢٠٧/١).

² الفصل في الملل والأهواء والنحل (١١٣/٢).

* (الشهرستاني) دهلیت: (خواريج) بریتی یه له ده رچوون له حوكمی خلیفه یه كه موسلمانان به كۆی دهنگ هه لیان بژاردوه نیتر با له هه ر سهرده م و له هه ر شویتیکدا بیست، نیتر له سهرده می هاوه لاندابیست یان له هه ر سهرده میکی ترده^۱.

* (ابن حجر) یش دهلیت: (خواريج) نه و كه سانه ن قبولی نه و هیان نه كرد كه عه لی به ته حكیم پازی بو و له عثمان و نه و هه كانی ته به پایان كردو جه نگیشیان له گه ل كردن و نه گه ر به كافریشیان بزانه نه و پێیان ده لێن (الغلاة) واته: پۆچوه كان^۲.

به كورتی و پوختی خه واریج به وانه ووتراوه كه له عه لی (ﷺ) هه لگه پرانه وه دوا ی قبو ل كردنی - ته حكیم - له پاش جهنگی ((صفین)) و كۆمه لێ ناوی تریشیان هه یه له وانه - الحرورية، الشراة، المحكمه، و به هه مو نه و ناوانه پازی بوون جگه له ناوی (المارقه) نه بیست واته له ناوین چوه ته دهره وه و نه وان خۆیان به موسلمان تر ده زانی له خه لگی تر^۳.

و هه ندێ له ته هلی عیلم - دوورتر ده پروات و به نه په تی خه واریج ده به ته وه بۆ سهرده می پێغه مبه ری خوا (ﷺ) و یه كه مین قبو ل نه كردن و ده رچوون (ذو الحویصره) بوو كه په خه نای له پێغه مبه ری خوا گرت (ﷺ) كاتی عه لی (ﷺ) له یه مهنه وه ئالتون و زێری نارده وه بۆ (بیت المال). و پێغه مبه ری خوا (ﷺ) وای به پیتویست زانی بیدات به (٤) كه س كه ناویان (عیینه بن الحصن) و (اقرع بن حابس) و (زید الخیل) و (علقمه بن كلاثه) و یه كێ له هاوه لێان ووتی: هه قی ئیمه بوو پێمان بدات نه ك نه وانه ... كاتی پێغه مبه ری خوا (ﷺ) نه م ووتیه ی بیست و فهرمووی: ((الا تأمنونی وأنا أمین من فی السماء یأتینی خبر السماء صباحاً ومساءً)) واته: ئایا باوه رتان به وه نی یه كه ده سپاك و نه مینم له كاتیكدا من نه مینم له لای نه وانه ی له ئاسمانن و به یانی و ئیواره هه وائی ئاسمانم بۆ دیت؟!.

و پیاوێك هه ستایه سه ره پێ كه چاو قوولێکی توێل زق ی ریش زلیكی سه رتا شراوی جل شو پ بوو ووتی: نه ی پێغه مبه ری خوا له خوا به ترسه، پێغه مبه ر (ﷺ) فهرمووی: ((ویلک أولست أحق أهل الأرض أن يتقى الله)) واته: وه یل بۆتۆ ئایا من شایانترین كه سی سه رزه وی نیم كه

^۱ الملل والنحل.

^۲ هدی الساری فی مقده فتح الباری، ۶ ۴۵۹.

^۳ مقالات الإسلامیه (۲۰۷/۱).

دهبیټ له خوا بترسم؟! کابرا ههستاو پښته دهرهوه، و خالیدی کورې وه لید (ﷺ) ووتی: نهی پیغهمبه‌ری خوا با بدهم له‌گه‌ردنی، فهرمووی ((لا، لعله أن یکون یصلی)) واته: نه، له‌وانه‌یه نویژگه‌ر بیټ.

و خالیدیش ووتی: نویژگه‌ر هه‌یه به‌دهم سستیک ده‌لیت و به‌دل شتیکی تر، و پیغهمبه‌ریش فهرمووی: ((انی لم أؤمر ان أنقب عن قلوب الناس)) واته: من فهرمانم پی نه‌دراوه سه‌یری ناودلی خه‌لکی بکه‌م و پاشان سه‌یریکی پی‌اوه‌که‌ی کردو فهرمووی:

((انه یخرج من ضئضني هذا قوم يتلون كتاب الله رطباً ولا یجاوز حناجرهم یرقون من الدین کما یرق السهم من الرمیة))^۱ واته: ((له وه‌جه‌ی نا ثم پی‌اوه کومه‌لیک دین قورشان ده‌خویننه‌وه - به‌زمان - به‌لام له‌گه‌روی‌ان نا‌پراوته خواره‌وه - به‌رهو دلیان - له‌نیسلام ده‌چنه دهره‌وه وه‌ک چۆن تیر له‌که‌وان ده‌رده‌چیټ)).

* (ابن جوزی) ده‌لیت: یه‌که‌م که‌س و خراپ‌ترین که‌س که‌ بوو به‌خه‌واریج (ذو الخویصره التیمی*) بوو که‌ به‌پیغهمبه‌ری خوی ووت: دادپه‌روه‌ریه، و پیغهمبه‌ری خوایش (ﷺ) فهرمووی ((ویلک ومن یعدل اذا لم أعدل))^۲ واته: له‌ناوچیټ، نه‌گه‌ر من دادپه‌روه‌ر نه‌م کی دادپه‌روه‌ر ده‌بیټ؟! و نه‌م پی‌اوه یه‌که‌مین - خاربعی - بوو که‌ له‌ نیسلام ده‌رچوو و نه‌گه‌ستی یه‌که‌ی له‌وه‌دابوو که‌ پای خوی پی په‌سند بوو، وه نه‌گه‌ر که‌می خوی بگرتایه ده‌یزانی که‌ له‌سه‌رووی پای پیغهمبه‌روه‌ پای تر نی یه - پای نه‌وه‌هی له‌گه‌لدایه - و شوین که‌وتوانی نه‌م پی‌اوه‌بوو که‌ شه‌ریان له‌گه‌ل عه‌لی کورې نه‌بو طالیدا کرد^۳.

و (ابن کثیر) یش نه‌وه‌که‌سانه‌ی گیره‌شیوینیه‌که‌یان نایه‌وه‌وه‌هاتنه‌ سهر شاری مه‌دینه‌ و عثمانیان شه‌هیدکرد به‌ - خه‌واریج - ناویان ده‌بات، ده‌لیت: خه‌واریجه‌کان (بیت المال) ی موسلمانان یان بری که‌ مال و سامانیکی زوری تی‌دابوو^۴.

^۱ اخرجه البخاری (۲۳۲/۲) ومسلم (۷۴۲/۲).

^۲ ذو الخویصره ناری عملی کورې حمزم بوو.

^۳ اخرجه مسلم (۷۴۰/۲).

^۴ تلخیص الا‌بلیس، ۹۰.

^۵ البداية والنهاية (۲۰۲/۲).

پای کام له زانایان لدم باره یه وه پاجیحه؟

پای به هیژو ته واوله و پیناسه یه وه نزیکه که نهو که سانه ده گریته وه که به (ته حکیم) پازی نه بوون و له عهلی هه لگه پانه وه چونکه یه کهم نه وانه وه که تا قم ناسراون و بۆچونی سیاسی و پای تاییه تیان هه بووه و کاریگری فیکری و عه قانییدیان له سهر موسلمانان به جی هیشتوه^۱.

نه وهی زۆر ناشیرین و ناشیاوه بۆ نهو خه واریجانه نه وهیه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) هانی موسلمانان ده دات هه رکاتی نه وانه په یدابوون بیانکوژن، و ته نانه ت باس له وهش ده کات که نه گهر خۆشی دهستی بیانگاتی له ناویان ده بات وه که له ناو بردنی عاد و ثمود و ده فهرمویت ((لئن ادرکتهم لا قتلنهم قتل عاد))^۲ پاداشتی ته واولی نهو که سهی که ده یانکوژی ت زۆر گه وره یه له لای خوای گه وره.

به لām له سه رده می نه میری باوه رداراندا ده رکه وتن و نهو شه رف مه ند بوو به کوشتن و له ناو بردنیان، چونکه بر او پ نهو سیفه تانه یان تیدابوو که پیغه مبهری خوا (ﷺ) له فهرمووده کانیدا هه واتی پیدابوو، و عهلی (ﷺ) بهو سوپا مه زنه وه که ناماده ی کردبوو بۆ خه لکی شام، و خوای گه وره نهو شه رفه ی پیداو له جه نگیکی نه خوازراودا له کۆل موسلمانانی کردنه وه و به سوپا که یه وه به ره و نه هره وان که وته ری که له وی مو لیان دابوو، و دای به سه ریاندا و نه یه یشت یه که که سیان ده ریچن و میژو نوو سه کان ده لێن نه وانه ی ده رچوون له په نجه کانی دست که متر بوون.

به لām یه که سه ر جه نگی له گه ل نه کردن تا نه وان خوینی هه رامیان پرشت و په لاماری قافله و سامانی موسلمانانیا ن دا، نه ویش له بهر نهو زو لّم و سته م و دزی و جه رده یی یه یان شه ری له گه لدا کردن.

^۱ الفرق معاصر، عواجم (۶۷/۱).

^۲ البخاری.

دووه م/ خهواريج ده پۆن بۆ حه وړاء و (ابن عباس) ده پړوات

بۆ ناويان بۆ ميژگرد:

كاتى ئه ميري باوه پداران عهلى (عليه السلام) به خۆى و سوپا كهيوه له صفين گهرايه وه بهر وه كوفه، چهند كيلۆمه تريكيان مابوو بگه نه ناوشار، ژماره يه كى زۆر له خهواريج خۆيان جياكرده وه كه ريوايه ته كان جياوازن له پيژهي ژماره كهياندا هه ندى ده لتي (١٢) ههزار كهس بوون^١. و ريوايه تيكي تر به (١٤) ههزار ناوه دي كردوه^٢. ابن كشي به (٨) ههزار كهس ناوه دي كردوون^٣.

ئهم جيا بو نه وه يه عهلى و هاو پيكاني نيگه ران كرد و به خۆى و نهوانه ي له گه ليدا مابو نه وه هات نه وه بۆ كوفه، و ئيت ئه ميري باوه پداران فيكرو هۆشى به وان هه خهريك بوو، به تاييه ت دواى نه وه ي زاني كه خۆيان پي كخستوه و ئه ميري نويز و ئه ميري جه نكيان دياري كردوه، و شيعاري به يعه ت ته نها به خوا ده دريت، و فه رمان به چا كه و به رگري له خراپه يان به رز كرد بو يه وه، كه نه مه ماناي نه وه بوو ئيت به يه كجاري له عهلى (عليه السلام) جيا بو نه ته وه و له كۆمه لي موسلمانان ده رچوون.

ئه ميري باوه پداران زۆر سوور بوو له سه ر نه وه ي هه ولى گه رانه وه يان بدات بۆ ناو كۆپ و كۆمه لي موسلمانان و بۆ ئهم مه به سه ته (ابن عباس) ي نارده ناويان تا قه ناعه تيان پى بكات و له كه لي شه يتان دا به زن.

(ابن عباس) (عليه السلام) خۆى ئهم سه ردا نه يان بۆ ده گيژي ته وه و ده لتي: پۆشتم بۆ ناويان و جوان ترين جل و به رگري يه مه نيم له به ر كرد، كه گه يشتم نه وى له نه سپه كه م دا به زم و پۆشتمه ژووره وه بۆ لا يان كه كات نيوه پۆ بوو، - ابن عباس - پيا وى كى زۆر پي كه وته و جوان بوو - ووتيان: مه رحه با (ابن

^١ تاريخ بغداد (١٦٠/١).

^٢ مصنف عبدالرزاق بسند جيد (١٦٠-١٥٧/١).

^٣ البداية والنهاية (٢٨٠/٧) إسناده صحيح.

عباس) به خیر بییت نهم جله که شخه یه چی یه له بهر تدایه؟ ووتی: جا چ عه ییئکی هه یه؟ من خۆم پیغه مبهری خوام دیووه (ﷺ) زۆر له مه که شخه تری له بهر دابووه " قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ " ۱. هاته خواره وه...

ووتیان پی ی: بۆچی هاتویت؟ ووتی: من له لای هاوه لانی پیغه مبهروه هاتووم بۆ لاتان موهاجرین و نه نصار و له لای نامۆزاو زاوای پیغه مبهر (ﷺ) که قورئان له سهر نه وان هاته خواره وه، و نه وان له ئیوه باشت لای تیگه یشتوون و که سێک له وان له ناوتاندا نابینم.

هاتووم بۆ ناوتان تا ووتی نه وانتان پی بگه ینم، ووتی ئیوه ش به وان بگه ینم، و چه ند که سێک هاتنه بهرام بهرم و منیش رووم تێ کردن و پێم ووتن: نهو به لگانه م پی بلین چی یه و بهو هۆیه وه له هاوه لانی پیغه مبهرو نامۆزاکی هه لگه پراونه ته وه؟ ووتیان: له بهر سێ شت، و وتم: کامانه؟ ووتیان یه که م: قبولی دانانی حه که می کرد له کاری خوادا و حوکمیش ته نها هی خوایه، ده ی ئیتر خه لکی و حوکم له کو ی؟ و وتم: نه مه یه که مه نه ی دووم کامه یه؟ ووتیان: خوینی حه لال کردن که چی مال و سامان و خێزانه کانیا نی حه رام کرد لی مان، ده ی نه گه ر کافر بوون خۆ مال و مندالیان حه لال ده بی ت، و نه گه ر موسلمانیش بن نه ک مالیان به لکو خوینیشیان حه رامه بۆ مان، و وتم: نه مه ش دوومه نه ی کامه یه سێ یه م.

ووتیان: خۆی له (نه میر المؤمنین) ی سپیه وه، ده ی نه گه ر نه میری باوه رداران نه بی ت، دیاره نه میری کافرا نه، و وتم: هه ر نه مه نه ده؟ هه یچی تر تان پی نیه؟ ووتیان: جار ی نه وه نه ده به سه، ده لای پێم ووتن نه گه ر ئایه تی قورئان و فهرمووده ی پیغه مبهرتان بۆ باس به که م بۆ وه لامی ووتنه کانتان ده گه ر پێنه وه؟ ووتیان: به لای.

(ابن عباس) (رضی الله عنه) ده لای و وتم: ووتی یه که متان که ده لاین حوکمی خوا نادر ته ده سستی پیاوان، ده ی من له قورئاندا ئایه تان بۆ ده خوینم که تیایدا حوکمی خۆی داوه ته ده سستی پیاوان له نرخی چاره که ده ره می کدا، که خوای ته عالا فهرمانی داوه حه که می بۆ بگرن، نابینن خوای (عزوجل) ده فهرمویت ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ)). (سورة المائدة ۹۵).

دهی من بۆ خوا پیتان ده‌لێم: هه‌که‌م له‌پیاوان دا بنریت بۆ صولح و ناشتی نێوان موسلمانان وه‌ستانی لافاوی خۆین با شتره‌ یان راو کردنی که‌روێشکیک؟ ووتیان: به‌لێ، نه‌مه‌یان با شتره‌، ووتم: ده‌رباره‌ی ناشته‌واپی نێوان ژن و پیاو هه‌که‌می داناوه‌ وه‌ک ده‌فه‌رمویت ((وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا)) (النساء ۳۵). ده‌ی توخوا هه‌که‌م گرتن بۆ هینانه‌وه‌ی ژنیک که‌وره‌یه‌ یان وه‌ستانده‌وه‌ی لافاوی خۆینی موسلمانان؟ ووتیان: به‌لێ وایه‌.

ووتم: ووته‌ی دوو وه‌ستان که‌ ده‌لێت: پیاو ده‌کوژیت به‌لام سامانه‌که‌ی ناکاته‌ غه‌نیمه‌ و ده‌ستکه‌وت، ئایا رازیتانه‌ عاتشه‌ی دایکتان بکه‌نه‌ نه‌یزه‌ک؟ و ناموسی هه‌لال که‌ن بۆ خۆتان که‌ دایکتانه‌؟ نه‌گه‌ر بلێن: نه‌ویش وه‌ک هه‌لکانی تروه‌ ده‌بیت هه‌لال بکریت بۆمان و نه‌وه‌ کافر ده‌بن خۆ نه‌گه‌ر بلێن دایکمان نی‌یه‌ هه‌ر کافر ده‌بن چونکه‌ خوا ده‌فه‌رمویت دایکتانه‌ ((النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ)) (سورة الاحزاب ۶).

ده‌ی نێستا تێ گه‌یشتن یان نا؟ ووتیان به‌لێ، زۆر باش.

ده‌ی نه‌وه‌شی که‌ ده‌لێن ناوی خۆی له‌ نه‌میری باوه‌رداران سپروته‌وه‌، ده‌ی من شتیکتان بۆ باس ده‌که‌م له‌وه‌ زۆر خراپتر، پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ رۆژی حوده‌یه‌یه‌دا صولحی کرد له‌گه‌ڵ بێ باوه‌ره‌کاندا و به‌عه‌لی ووت "اكتب يا علي هذا ما صالح عليه رسول الله" ووتیان نه‌گه‌ر بلێن تو پێغه‌مبه‌ری خوات نێتر بۆ شه‌رت له‌گه‌ڵدا ده‌که‌ین، و پێغه‌مبه‌ری خوايش (ﷺ) به‌عه‌لی فه‌رموو ((امسح يا علي، اللهم انك تعلم اني رسول الله، امسح يا علي و اكتب هذا ما صالح عليه محمد بن عبد الله)) واته‌: (محمد رسول الله) بسپه‌وه‌ ئه‌ی عه‌لی و خوايه‌ به‌خوا تو باش ده‌زانیت که‌من پێغه‌مبه‌ری خوام به‌لام عه‌لی بیسپه‌وه‌) ده‌ی وه‌للا‌هی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) زۆر که‌وره‌تره‌ له‌ عه‌لی، نه‌و ناوی خۆی کوژانده‌وه‌، ده‌ی هه‌ر به‌وه‌ی ناوی خۆی سپه‌وه‌ خۆ له‌ پێغه‌مبه‌رایه‌تی نه‌سپه‌رايه‌وه‌ ده‌ی خۆ تێگه‌یشتن؟ ووتیان نه‌لێ، هه‌ر له‌و میزگرد و گفتوگۆیه‌دا (۲۰۰۰) که‌سیان که‌رانه‌وه‌ بۆلای کۆمه‌لی موسلمانان و نه‌میری باوه‌رداران، و نه‌وانی تریان یاخی بوون و له‌سه‌ر گومرایی یه‌که‌یان ده‌ستیان دایه‌ شمشیر دژی عه‌لی (ﷺ) و موجاهرین و نه‌نصاریش لێیان هاتنه‌ ده‌ست و له‌ناویان بردن.^۱

^۱ خصائص امیر المؤمنین علی بن ابی طالب، تحقیق احمد بلوشی لا ۲۰۰۰ استاده‌ صحیح.

سى يەم / عدلى (ﷺ) خۆى مېزگريان لەگەل دەكات:

دواى ئەوئى عبدالله ى كوپى عەباس (ﷺ) مېزگريدو كفتوگۆى لەگەلدا كردن و لەئەنجامدا (٢٠٠٠) كەسيان راستيان بۆ دەرگەوت و گەپانەو بۆلاى كۆمەلئى موسلمانان، بەلام عدلى (ﷺ) هېشتا دلئى ئاوى نەخواردەوئە ئەم جارە بريارى دا خۆى بچيئە ئاويان و قسەيان لەگەلدا بكات و ئەوئەبوو قسەى لەگەل كردن هەموويان لەگەلدا گەپانەو بۆ كوفە.

بەلام پاشتر دەرگەوت كە ئەو خەواريجە سەر سوريشتيوانە - بەهەلە تيگەيشتبون و وايان زانيبوو عدلى (ﷺ) لەو گوناھە گەورەيەى كە كردى پەشيمان بوئەتەوئە تەوبەى كردوئە - بەقسەى ئەوان - وئيتەر وردە وردە لەناو خەلكدا وايان بگاوكردوئە كە پەشيمانە لە قبولكردنى تەحكيم و حەكەم، تا واى ليئەت (الاشعث ى كوپى قيس الكندى) هات بۆلاى پى ى ووت: خەلكى باس لەوئە دەكەن تۆ لەبەر خاترى ئەوان لەكوفر پەشيمان بوويتەوئە، و عەليش (ﷺ) پۆژۆى چووئە سەر مەينبەر و تاريكى داو لەپاش حەمدو سەناى خوا باسى راستى مەسەلەكەى بۆ خەلكەكە كردو كە چۆن قسەى لەگەل كردوون و ئاخرجار چۆنى بەجئى هېشتا^١.

لەكاتى وتارەكەدا پياويك هاواري كرد ((ان الحكم الا لله)) و يەكيكى تر ووتى (الحكم الا لله) وپاشان هەموويان هەستانە سەرپى (الحكم لله) يان دەكرد، ئەميرى باوئەدارانيش ئامازەى بۆ دەكرن كە دانيشن، ووتى: بەلئى ((الا حكم الا لله)) بەلام ئەمە ووشەيەكى راستە بەلام بۆ ئاراست بەكارى دەهينن (قول حق يبتغى مع الباطل))

و پاشان ئەميرى باوئەداران بەسياسەتى ژيرانەى خۆى بۆ پروونكردنەوئە بەرامبەر لايەنە توندپەوئەكان و طە رەف گيرەكان و پى ى ووتن: ئيئە سى شتتان لەسەر ئيئە هەيە:

١- ريتان لئى ئاگرين لەمزگەوتماندا نويز بكەن.

٢- لەهيچ دەستگەوت و غەنيمە و فەينيئە بى بەشتان ئاكەين مادەم دەستان لەناو

دەستماندايە.

^١ مصنف ابن ابي شيبة (٢١٢/١٥-٢١٣) وصححه الألباني في إرواء الغليل (١١٨/٨).

۳- جهنگتان له گهل ناکه مین تا ئیوه جهنگمان له گهلدا نه کهن^۱.

نهمیری باوه‌پداران علي (عليه السلام) نهو سى مافه‌ی بۆ دیاری کردن، تا ده‌ستدریژی یان ده‌رچوونیان له‌کۆمه‌لی موسلمانان لی دهرده‌که‌وت، ئیتر ههرچی بۆچوون و پای تاییه‌تیان هه‌یه‌ په‌یه‌نده‌ی به‌خۆیانوه هه‌یه‌و که‌س هه‌یچیان پى نالیت مادم له‌چارچیوه‌ی بیروباوه‌ری ئیسلامیدا بیته، ه نه‌و له‌سه‌ره‌تاوه له‌ ئیسلام نه‌یکردنه دهره‌وه، به‌لکو نه‌و مافى جیاوازی له‌بیرو پای پى به‌خشین به‌مه‌رجى به‌ره‌و ناکۆکی و جیا‌یى و چه‌ك هه‌لگرتن نه‌رواته^۲.

نهمیری باوه‌پداران هه‌لته‌سا زیندانه‌کانیان لی پرپیکات یان سیخور و چاودێریان به‌سه‌ره‌وه دابنى، و سه‌ربه‌ستیشى نه‌گرتنه‌وه، به‌لام هه‌رده‌م سوربوو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که به‌ به‌لگه‌و به‌شیوه‌ی ناشتیانه هه‌قیان بۆ پۆشن بکاته‌وه بۆ نه‌وان و بۆ نه‌وانه‌یش که به‌پا‌و وبۆچوونه‌کانیان خه‌له‌تابوون.

• پۆژێك هه‌موو مامۆستاو - مه‌لاکان به‌زاراوه‌ی نه‌مپۆ - قورئان خوێنه‌کانى کۆکرده‌وه و دا‌واى گه‌وره‌ترین قورئانى کرد و بۆیان هه‌تتا و به‌ده‌ست ناما‌زه‌ی ده‌کرد بۆ قورئانه‌که‌و ده‌یوت پى ی : ده‌ی فەرموو قسه‌ بکه‌ بۆ ته‌م خه‌لکه‌، و خه‌لکه‌که‌یش ها‌واریان لی به‌رز بو‌ویه‌وه و ووتیان: نه‌ی نه‌میری باوه‌پداران نه‌وه ته‌نها مه‌رکه‌ب و وه‌ره‌قه‌یه‌ وفەرموو ئیچه‌ قسه‌کانى نه‌و ده‌که‌ین چیت ده‌وت لی‌مان؟ نه‌ویش ووتى: نه‌و براده‌رانه‌تان که‌له سنو‌ور دهرده‌چوون و نه‌وامن و نه‌وا قورئان با له‌نیوانماندا بیته.

خ‌واى گه‌وره ده‌ریاره‌ی ژن و پیا‌و برپا‌ری حه‌که‌م گرتنى بۆ هه‌ردو‌ولا دانا‌وه و نه‌مه‌تى محمد زۆر له‌و کیشه‌یه‌ گه‌وره‌تره‌ و په‌خنه‌ له‌من ده‌گرن که حه‌که‌مم دانا‌وه بۆ نی‌وانى وه‌ستانى خوێنى عی‌راق و شامى یه‌کان وه‌ك ده‌فەرمو‌یت ((وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا (۳۵) سورة النساء)) .

یان ده‌لێن پیم که‌ تۆ له‌گه‌ل نا‌وى مو‌عاویه‌دا، نو‌وسیه‌ته - علي‌ کورپى نه‌بو طالیب ! و نه‌ت نو‌سیوه نه‌میری باوه‌پداران! ده‌ی من له‌گه‌ل پی‌غه‌مه‌به‌ردا بووم (عليه السلام) له‌ صولحی حوده‌یه‌یه‌دا کاتى نو‌وسى (بسم الله الرحمن الرحيم) - سو‌هه‌یلی کورپى عه‌مه‌ر - ووتى: ئیچه‌ نه‌م شیه‌یه‌ نازانین

^۱ مصنف ابن ابی شیبه (۳۱۶/۱۵)، والشافعی فی الام (۱۳۶/۴).

^۲ الوظيفة العقیبة للدولة الاسلامیة، ۷، ۴۷.

به لكو بنوسن (بسمك اللهم)! و كاتى نووسى له محمد پيغه مبهري خواوه سو هيل ووتى: جا نه گهر بمان ووتايه تو پيغه مبهريت چۆن جهنگمان له گهډ ده كرديت! بنووسه: (هذا ما صالح عليه محمد بن عبدالله)! دهى نيمه ش پيغه مبهري سهر مشقمانه وهك خوا - عزوجل - ده فهرمويت ((لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ)) الاحزاب ۲۱.

به لام دواتر - خه واريچ سه كان بۆيان پۆشن بوويه وه كه عهلى (ﷺ) سوره له سهر دانانى (ابو موسى الاشعري) به ده كه كم، و داوايان لى كرد نه وه كار نه كات، و نه وه به قسه ي نه كردن و پى ووتن نه وه غه درو ناپاكى و په يمان شكاندنه و نيمه له گهډ نه وانده عهده و به لتيمنان نووسيوه و خوايش ده فهرمويت ((وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا)) "النحل/ ۹۱".

نيتر پاش نه وه خه واريچ برپاريان دا له شار ده ريچن و نه ميريك بۆخويان ديارى بكهن و بۆ نه وه مبهسته له مالى عبدالله ي كورى وه هه بي پاسى دانيشتيان كرد، و نه وه پياوهر ووتاريكى به هيزو پاراوى بۆدان و تيايدا باسى زوهد و دنيانه ويستى بۆ كردن له گهډ هه ولدان بۆ مسۆگهركردنى پۆژى دوايى و به هه شت، وهانى دان بۆ فهرمان به چاكه و بهرگرى له خراپه و پاشان پيى ووتن: با برۆين له م شاره سته م كاره ده رچين كه خه لكه كه ي سته مكارن و بدهينه نه وه كه ژانه يان برۆينه ناوياخه كانى سنورى عيراق و نا په زايى خۆمان ده برپين له بهرام بهر نه م زالمانه.

پاشان حرقوص ي كورى زوهير^۱ هه ستايه سه رلا پى پاش هه مده و سه ناي خوا ووتاريكى دا ووتى: ژيان و خۆشى دنيا چه ند پۆژيكي كه مه و ته واو ده بيت و دهى جوانى پازاوه يى و سه وزيه كه ي پاتان نه كيشى بۆخۆى، و پيتان لى نه گريت له شوين پاستى كه ووتن و پازى نه بوون به زولم و زور ((إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸) "النحل/ ۱۲۸".

همزه ي كورى سنان الاسديش هه ستايه سه رپى و ووتى: ((تهى هۆزينه پاي په سنده نه وه رايه يه نيوه باستانكرد، وههق و راستيش هه ر نه وه قسانه يه كه نيوه كردتان، و نه گه ر به كيكيش ديارى بكهن ببيت نه ميرتان زۆرچاكه، چونكه پتيويسته پايه يه ك^۲ و دانتان^۳ هه بيت، و ئالايه كيش

^۱ نه م حرقوصه يه كيكه له بكوزاني عوسمان و خه لكى بسمه يه و ته نها كه مييك بهر كه نه كوژا به ده مستى طلحه و زوبير له تۆلى عوسانداو رزگاري بهر.
^۲، ^۳ پايه / نه مهر / دان و سوياد ده سته لات.

سۆزتان هەبیت بۆی، و لەژێریدا کۆبینەوه، و جوابیان نارد بۆ زەیدی کۆپی الحصن الطائی - که یەکی بوو لە سەرکردەکانیان که بێتە ئەمیریان بەلام ئەو نەیکرد، و پاشان بە (هەرقووس ی کۆپی زوھەیر) یان ووت ئەویش نەیکرد، و بەحەمزە ی کۆپی سنانشیان ووت، قبوولی نەکرد، و بەشورەیح ی کۆپی ئەبی أوفی العیسی یان ووت، بەلام ئەویش قبوولی نەکرد، و عبدالله ی کۆپی وهب ی (الراسبی) یان ووت و ئەو قبوولی کرد، ووتی: وهللاهی لهبەر دەستکەوتی دونیایی وەری ناگرم و لەترسی مردنیش ڕەدی ناکەمەوه^۱

و کۆبوونەوهیەکی تریان کرد لەمائی (زیدی کۆپی حصن الطائی) و ئەویش ئەوەندە تر هانی دان و پئی ی ووتن فەرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپە بەرپا بکەن و نایەتیکی قورسانی بۆ خۆیندەوه و ووتی: ((يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ)) "ص/۲۶". و پاشان نایەتیکی تری خۆیندەوه ((وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ)) "المائدة/۴۴".

و پاشان ووتی: (من شایەتم که ئەهلی بانگەوازه که مان و موسلمان ی ڕوو لەقیبلە که مان، شوێن هەواو ئارەزوو کەوتن و حوکمی خوایان دایە دواوهوه و زولم و ستم تیکەلتی قسەو کرداریان بوو، و جیهاد و کوشتاریان پێویست بوو لەسەر موسلمانان).

پیاویک لەناویاندا بوو بەناوی (عبدالله بن شجره السلمي) دەستی کرد بەگریان و هانی دان لەسەر چەك هەلگرتن و دەرچوون لەدژیان، ووتی: بەشمشێر دەموچاو تەوێلیان بشکێنن تا - خوای گەوره رهحمان و رهحیم گوێڕایەلتی دەکرێتەوه، و ئەگەر ئێوه سەرکەوتن و گەشتنە مەبەست و بەو شیوەیهی ئێوه دەتانهوی خودا پەرسترا ئەوا پاداشتی گوێڕایەلان و کردەوه کاران بۆ ئێوه دەبێت، و ئەگەر سەدریش نەکەوتن دە ی چی لە شەهیدبوون لەپێناوی خواو بەهەشت گەورەترو چاکترە؟!^۲

(ابن کثیر) دوا ی ئەوهی باسی ئەو دانیشتنە ی کرد که شەیتان بۆی نوسیوونەوهو لەوبارەیهوه ووتی: ئەمانە جۆره که سیك بوون، و نامۆترین جۆره کانی ناده میزادن، و پاک و بێگەردی بۆ ئەو

^۱ البداية والنهاية (۳۱۲/۷).

^۲ هەمان سەرچاوه: (۳۱۲/۷).

خواهید که خه‌لکی جۆراوجۆری دروست کردوه و به‌راستی کهریکی مه‌زنه، هه‌ندی له سه‌له‌فی صالح جوانیان ووتوه ده‌بارهی نه‌وانه که پراوپر شه‌و نایه‌ته باسی نه‌وانه ده‌کات و ده‌فرمویت ((قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (۱۰۳) الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (۱۰۴) أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا)) "الکھف/۱۰۳-۱۰۵".

مه‌به‌ست له‌و نایه‌ته شه‌و مرۆفه گومپایانه‌ن، که کردارو گوفتاریان هه‌مووی نه‌گه‌تی یه که رایان پیکه‌وه هاته سهر شه‌وهی له‌دژی موسلمانان و خه‌لیفه‌که‌یان هه‌ستن، ورده ورده به‌ره‌و شاری مه‌دائن که‌وتنه پێ تا شه‌وی بکه‌نه پیکه‌ی خۆیان و خۆیانی تیدا پارێزراو بکه‌ن، و نامه‌یان نارد بۆ هه‌موو شه‌و که‌سانه‌ی له‌سهر هه‌مان پای نه‌مان بوون - له‌هه‌موو هه‌ریمه‌کان به‌تایبه‌تی شاری به‌سره تا کۆچ بکه‌ن بۆلای نه‌وان،

به‌لام زیدی کوپی حصن الطائی ووتی: مه‌دائن باش نی یه بۆ شه‌م کاره‌تان چونکه سوپایه‌کی به‌هێزی تیدایه که ئیوه چاریان ناکه‌ن و ده‌رتان ده‌که‌ن لێ ی، به‌لام باشت رایه به‌هه‌موو براکانتان بلێن به‌ره‌و ((پویاری جوخا)) برۆن و له‌وی کۆبینه‌وه، به‌لام یه‌ک یه‌ک و دوو دوو ده‌رێچن و به‌کۆمه‌ل و به‌ناشکرا له‌کوفه ده‌رمه‌چن تا ناشکرا نه‌بن و پیتان نه‌زانن.

و یه‌ک نامه‌ی گشتیان نووسی بۆ خه‌لکی به‌سره‌و شه‌و شوێنه‌ی تریش که هاو مه‌سه‌له‌کی خۆیانی لێ بووه وه‌ک میسر، و بۆ شه‌م کاره‌شیان، دایک و باوک و مال و مندالیان به‌جێ هێشت و وایان ده‌زانی شه‌وه ده‌بیته مایه‌ی په‌زامه‌ندی خۆی په‌روه‌ردگار، و هه‌ستیان به‌وه نه‌کرد که شه‌وه له‌گه‌وره‌ترین گونا‌هه‌کانه‌و یه‌کیکه له‌ گونا‌هه له‌ناوه‌ره‌کان، به‌لام شه‌و شه‌یتانه (نه‌فره‌ت لێکراوه) ی که له‌په‌روه‌ردگار یاخی بوو بریاری دا پۆله‌کانی شه‌اده‌م سه‌رلێشێواو بکات ماده‌م گیان له‌جسته‌یاندا بیته، به‌لام باش بوو هه‌ندی له‌باوکان و دایکان پۆله‌کانی خۆیانیان هێناوه‌وه سه‌ره‌زنشتی زۆریان کردن، و هه‌ندی له‌و گه‌پراوه‌ ئیتر باش بوون و ته‌ویه‌یان کرد به‌لام هه‌ندیکیان به‌دزیه‌وه سه‌رله‌نوێ رایان کرده‌وه بۆ ناو گومپاکان و قیامه‌تیان له‌ده‌ست ده‌رچوو، ئیتر هه‌موویان به‌ره‌و (نه‌هه‌وان) که‌وتنه پێ و له‌وی زۆریوون و ده‌سته‌لاتیان په‌یدا کرد.^۱

^۱ البداية والنهاية (۲/۳۱۲-۳۱۳).

و کاتی هەردوو حکەم (عەمری کوپی عاص و ئەبو موسا الاشعری) پێک نەکوێتن و بەدەستی بەتال بڵاوەیان لێ کرد، لەو کاتەدا ئەمیری باوەڕداران علی (ع) نامەکی بۆ ناردن و تیایدا نووسی: ئەوا هەردوو حکەم پێک نەکوێتن، و داواتان لێ دەکەم وەرنەوه بۆ کوفە و با پێکەوه بپۆینەوه بۆ جەنگ لەگەڵ شامی یەکاندا،

بەلام ئەوان قبوڵی شتی وایان نەکرد، ووتیان: شتی وا ناکەین هەتا کافر بوونی خۆت ناشکرا نەکەیت و پاشان تەویە بەکەیت، و ئەویش شتی وای نەکرد^۱.

یان نامەیهکیان بۆ ناردەوهو بۆیان نووسی: ((تۆ لەبەر خاتری خودا توو پەنبەریت، تۆ لەبەر خاتری خۆت توو پەنبەریت، ئەگەر دان بەکافر بوونی خۆتدا دەنییت و پاشان تەویەیهکیش دەکەیت، ئەوه باشەو لەنیوان خەماندا تاوتوی ی مەسەلەکە دەکەین، وه گەرنا ئێمه تۆمان لەئەمیری خستوو بەناشکراو خواش ناپاکانی خوش ناوێت)) و هەکە نامەکی خویندەوه ئیتر بۆ هیوا بوو لێیان، و بپاری دا وازیان لێ بهێنییت و بەسوپاکەیهوه بەرهو شام بپروات تا سەردهکەوێت بەسەریاندا^۲.

^۱ اناب الاشراف (۶۳/۲) بسند فيه ضعف وله شواهد.

^۲ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالمجید، ۳۱۹.

پینجدم/جہنگی (نہرہوان) سالی ۳۸ ک:

۱- ھۆکاره کانی جہنگه:

ئەو مەرجانەى كە ئەمىرى باوەرداران عدلى (ع) بۆ خەوارىجەکانى دانابوو ئەوەبوو كە خوينى كەس نەپژىتن، و كەس نەترسىن، پىگىرى نەكەن، بەلام ئەگەر ئەوان ئەم سەپىچيانەيان کرد شەركردنيان لەگەڵدا حەلّال دەيىت.

لەبەرئەو - خەوارىج - ھەركەسى لەگەڵ ئەو بۆچونەى ئەواندا نەبوايە بەكافريان دەزانی، و ھەركەسىكيشيان بەكافر بزانيايە ئەو خوين و مال و مندايان بەحەلّال دەزانی، و يەكەم كەس بوون لەئىسلامدا موسلمان كافر بکەن و پاشتریش خوينى حەلّال بکەن.

پىواتەکانیش لەو بارەيەو زۆرن و ھەريەكو بەجۆرىك، و ئەوێ كە صحیحەو پراویەكەى يەكێك بوو لەخۆيان و بەچاوى خۆى تاوان و خوين پرشتەكانى ئەو تاقەى بينیو، و پاشان وازى لىھێنان و خۆى دەگىرپتەو دەلێت: ((ھاوپیەتى تاقەكەى نەھرەوانم کرد، و پاشان پىزم لەکارەکانیان دەھاتەو بەلام لەبەرئەوێ نەمکوژن، مەسەلەى خۆم بەشاراوەیى ھىشتەو، جارێکیان لەگەڵ کۆمەلێکیاندا بووم، و لەئاوایی يەك نزیک بووینەو كە نیتوان ئیتمەو ئەو لادى يە پوبارىك ھەبوو، و ھەر ئەوەندەمان زانى پیاویك لە لادى كەو دەرجوو، عەباكەى خۆى كۆکردبۆو پرای دەکرد، ئەوانیش پێیان ووت: چى يە ئەلێ لیمان دەترسیت؟ ووتى: بەلێ، و پێیان ووت: ھىچ مەترسو بیخەمبە، وۆتم: وەللاھى وادیارە ئەیناسى بەلام من نەمدەناسى، و پێیان ووت: تۆ کوپى خەبابى ھاوئەكەى پیغەمبەرى خوایت؟ ووتى بەلێ، ووتیان: فەرموودەيەكت لەلایە كە باوكت لەپیغەمبەرى خواو بۆ گىرپیتەو؟ ووتى: لیم بیستوو كە گوێ ی لیبوو لە پیغەمبەرى خوا باسى سەردەمى ئاشوب و فیتنەى کردو فەرموى ((القاعد فیھا خیر من القائم، والقائم فیھا خیر من الماشى، والماشى فیھا خیر من الساعى، فإن أدركتک فکن عبدالله المقتول)) واتە: ((ئەوێ دانیشى باشترە لەو كەسەى پیايدا بەپتوہ بیت، و ئەوێ بەپتوہ بیت باشترە لەوێ كە تیايدا دەروات، و ئەویشی تیايدا دەروات باشترە لەو كەسەى كە تیايدا پادەكات و ئەگەر كەوتیتە ئەو سەردەمە، ئەوا ببە بە بەندەيەكى كۆژراوى خودا)).

پاشان خۆی و خیزانه که یان گرت که له گه لیدا بوو، گرتنیان و بردنیان، له پینگا دایان به لای چهند دهنکه خورمایه کدا که وه ریبوونه زهویه که و یه کێکیان بردی بۆ ده می، و نهوانی تر پێیان ووت: نهوه هی خاوه نه که یه تی چۆن ده لالت کرد بۆخۆت؟ و نهویش خستی یهوه شوینی خۆی. و پاشان دایان به لای به رازیکدا یه کێکیان به شمشیره که یه په لاماری دا، یه کێ تر پێ ی ووت: نهوه به رازی نه هلی ذمه یه چۆن ده لاله بۆت بێترسی نیت؟

له ویدا عبدالله ی کوپی خباب (ﷺ) ووتی: نه زانن چی لهو دوانه هه رامتره له سه رتان؟ ووتیان: چی یه؟ ووتی: خوینی من، به لام نهو دل په قانه گرتیان و له قه راغی رووباره که دا سه ریان بری و راویه که ده لیت: به چاوی خۆم بینیم خوینه که ی به درێژیای رووباره که سوری ده کردهوه تا له چاو وون بوو، واته تیکه لێ ناوکه نه ده بوو - و پاشان (سریه) یان بانگ کرد که سکی پرپوو، به خه نجه ر سکیان درێ و کۆرپه که یان ده رهینا، و هه ر نهو راویه ده لیت: تا نهو کاته هاوڕێیه تی که سم نه کردهوه نه وهنده ی نهوان خوینێژو قێزه ون سروشت بێت و پاشتر هه لیکم بۆ هه لکهوت و پام کرد¹.

نێتر دوا ی نهوه خه لکی زۆر ده ترسان لێیان به تاییهت دوا ی بیستنی هه والێ سک درپنی نهو ژنه بێ تاوانه و کوشتنی کۆرپه که یشی و نهک هه ر نه وهنده به لکو بویه جێگای مه ترسی و هه ره شه بۆ ناوچه که، و هه رچه نه ده ندێ کات هه ر له خۆیان نهو کارانه یان پێ ناخۆش بوو پێیان ده ووتن: وه یل بۆئێوه ئیمه که ی بۆ ئهم کارانه له عه لی جیا بوینه وه²؟!.

له گه ل نهو هه موو کاره هه رام و ناشایسته نه دا که نهو تا قمه پێی هه لده ستان عه لی (ﷺ) نهیدا به سه ریانه داو ده ست پێشخه ری نه کرد له کوشتنیاندا، به لکو نامه ی بۆ ده ناردن تا پیاو کوژو خوینێژو کائم بۆ بنێرن با به حه دی خوا بیانکوژمه وه، و نهوانیش به فیزیکه وه و وهک گالته کردنی که ده یان ووت: هه موومان پیاو کوژین³.

نه میری باوه ردارانی ش (ﷺ) به خۆی نهو سوپا گه وره یه ی ئاماده کردبوو بۆ گه رانه وه ی شام بۆ ژێر ده سه لاتی خیلافهت له سالی - ۳۸ ی کۆچیدا به رهو مۆلگه که یان که و ته پێ له نه هه روان⁴.

¹ مصنف ابن ابی شیبه (۳۰۸-۳۰۹).

² مجمع الزوائد (۱۳۷/۶-۱۳۸) بسند صحیح.

³ مصنف ابن ابی شیبه (۳۰۸-۳۰۹).

⁴ انساب الاشراف (۶۳/۲).

لهكه ناری خۆرئاوای پووباره كهوه سه ریا زگهی داکوتا، و له بهرام به ریشدا خه واریچه کان له پرووی
كه ناری خۆرئاوای پووباره كهوه بوون له ته نیشتی شاری نه هره وان^۱.

۲- نه میوی باوه رداران هانی سوپاکهی ده دات:

عدلی کوری نه بو طالیب (ﷺ) ههستی به وه ده کرد که نه و کۆمه له که سهی به خه واریج
ناویان ده رکروه، هه ر نه وانن که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له فهرمووده کانیدا به له ناین ده رچوو
(مارقة) ناویان ده بات، بۆیه هانی هاوړیکانی خزی ده دا تا به سوپاکه وه بۆیان بچین و له ناویان
به رین، و نه م فهرموودانه ی ده رباره ی نه و تا قمه هات بوون زۆر کاریگه ریان دروست کرد بووو له سه ر
شوین که وتوانی عدلی (ﷺ).

عدلی (ﷺ) له و باره یه و پروی کرده سوپاکهی ووتی: من له پیغه مبه ری خوا بیستوه (ﷺ)
که فهرموویه تی: ((يُخْرِجُ قَوْمٌ مِنْ أُمَّتِي يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ، لَيْسَ قِرَاءَتُهُمْ بِشَيْءٍ، وَلَا
صَلَاتُهُمْ بِشَيْءٍ، وَلَا صِيَامُهُمْ بِشَيْءٍ، أَلَا إِنَّهُمْ يَحْسِبُونَ أَنَّ لَهُمْ وَهْوَ
عَلَيْهِمْ لَا تَجَاوِزُ صَلَاتُهُمْ تَرَاقِيَهُمْ، وَيَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَةِ))
واته: ((كۆمه لێك كهس له نار ئوممه تی مندا ده رده كه ون كه قورئان خوینن، به لām قورئان خویندن
ئیه له گه ل نه وان زۆر جیاوازه، نوژیو پۆژ ده گرن به لām له گه ل هێ ئیه ده زۆر جیاوازن، قورئان
ده خوینن واده زانن خه ریان ده گات به لām هه مووی له سه ریان - گونا هه بار ده بن به خویندن - و
نه وان له ئیسلام ده رچوون وه چۆن تیر له كه وان ده رده چیت)).

و به رده وام له سه ر قسه کانی پۆشیت و ووتی: نه گه ر نه و سوپایه ی که ئیه بۆیان ده چن بیانزانن بیا به
له سه ر زمانی پیغه مبه ره که یاندا چیان به سه ردیت هه رگیز وازیان له کرده وه ی چاک نه ده هینا،
به لگه ش له سه ر نه وه ی که نه و فهرموودانه مه به ستی نه وانه پیاوړیکیان تیدایه به س قۆلێ ماوه
بالی په رپیه وه له سه ر زامه که ی قۆلیدا گۆیه که هیه وه گۆی مه مک ورده و تووکی سپیشی لی
سه وز بووه، ئیه ده رۆن بۆ جهنگی موعاویه و خه لکی شام واز له و که سانه دینن دوا یی مال و
مندالتان بپیته هێ نه وان؟

^۱ تاریخ بغداد (۲۰۵/۱-۲۰۶).

وهللاهی من خوازیارم نهوانه نهو کهسانه بن چونکه خوینی حه‌رام و بی تاوانان ده‌پرژینن و نه‌دن به‌سهر مال و حالی خه‌لکیدا، دهی بکه‌ونه پری^۱ بۆیان به‌ناوی خوداوه^۱.
 عه‌لی (علیه‌السلام) له‌پرژۆی نه‌هه‌رواندا ووتی: فەرمانم پێدراوه له‌گه‌ڵ له‌نیسلا م هه‌لگه‌پراواندا بجه‌نگم و نه‌وانه‌یش له‌ دین هه‌لگه‌پراوه‌ن^۲.

سوپای نیسلا م به‌رامبه‌ر سوپای خه‌وارچه‌کان سه‌ربازگهی دا‌کو‌تا و نی‌توان هه‌ردوو‌لایان پرووباری نه‌هه‌روان بوو، و فەرمانی ده‌رکرد بۆ سوپاکه‌ی ده‌سپێشخه‌ری نه‌که‌ن تا خه‌وارچه‌کان ده‌په‌رنه‌وه نه‌مبه‌ر پرووباره‌که، و عه‌لی (علیه‌السلام) له‌وکاته‌دا دا‌وا‌ی لی ده‌کردن بۆ خاتری خوا بگه‌په‌رنه‌وه، و بۆ نه‌و مه‌به‌سته به‌رائی کو‌ری عازبی نارده ناویان (علیه‌السلام) و له‌وی سێ پۆژ مایه‌وه به‌لام بی‌سوود بوو، گه‌پراوه‌وه له‌به‌رنامه‌یاندا نه‌بوو^۳.

به‌رده‌وام نوێنه‌ری ده‌نارده ناویان - تا شه‌پ هه‌لته‌گیرسی‌ت - به‌لام نه‌وان له‌کو‌تا‌ییدا نوێنه‌ری عه‌لییان شه‌هیدکردو هاتنه‌ نه‌م به‌ری پرووباره‌که^۴.

و کاتی خه‌وارچه‌کان تا نه‌و پاده‌یه هی‌وا‌ی ناشتی و گه‌پراوه‌وه بۆ‌ناو کو‌مه‌لی موس‌لمانانیان دایه‌وه دوا‌وه نی‌تر که‌س به‌ته‌مای نه‌وه نه‌ما ناشتی و صو‌لح بی‌ته‌ئاراوه، و ده‌رگا‌کانیان به‌ته‌وا‌وه‌تی دا‌خست و سو‌ربوون له‌سهر جه‌نگ و خوێنه‌ریژی.

نی‌تر نه‌میری با‌وه‌پ‌داران (علیه‌السلام) ده‌ستی کرد به‌ ئاماده‌سازی ته‌رتیباتی سوپاکه‌ی، و ئاماده‌سازیان بۆ جه‌نگ^۵، و به‌ره‌رسی لای راست (حه‌جری کو‌ری عه‌لی) و لای چه‌پیش (سه‌بث ی کو‌ری ره‌بعی) و (مه‌قل) ی کو‌ری (قیس الریاحی) و (أبو ایوب الأنصاری) یشی کرده فەرمانده‌ی نه‌سه‌پ سو‌اره‌کان، و فەرمانده‌ی پیاده‌کانیش (أبو قتادة الأنصاری) و فەرمانده‌ی مو‌جاهیده‌کانی شاری مه‌دینه‌یش (قه‌یسی کو‌ری سه‌عدی کو‌ری عباده) و فەرمانیشی دا به‌ (أبو ایوب الأنصاری) که نا‌لایه‌ک هه‌لگه‌ری‌ت له‌ناو شه‌په‌که‌دا بۆ نه‌مان و بی وه‌یی خه‌وارچه‌کان و پاشان ها‌واری کرد:

^۱ مسلم (۷/۲۴۸).

^۲ السنة لابن أبي عاصم، تحقيق الألبانی، حديث صحيح.

^۳ السنن الکبری، البيهقي (۸/۱۷۹).

^۴ مصنف ابن أبي شيبة (۱۵/۳۲۵-۳۲۷).

^۵ خلافة علی بن أبي طالب، عبد الحميد، ۶، ۳۲۴.

هەرکەسێک لەخەوارێجەکان بێتە ژێر ئەو ئالایەوه، ئەو ئەمەین و بێ وە ی دەبیّت، و هەرکەسێک لەوان بگەرێتەوه بۆ کوفە یان مەدائین ئەویش هەر ئەمەین و بێ وە یه، و ئێمە هیچ مافیکی ئەو مان نی یه کەس بکوژین مەگەر ئەوانە نەبیّت کە براکاتمان دەکوژن.

ئەوەبوو لەسەر ئەو ووتە جوانانە کۆمەڵێکی زۆر لەخەوارێجەکان وازیان هێنا کە نزیکە ی (٤) هەزار کەس دەبوون، تا وای لێهات نزیکە ی (١٠٠٠) کەس مایەوه بەدەستی عبدالله ی کور ی وهبی راسبی یهوه) و بەرامبەری عەلی وەستان و سوپاکە ی خۆیان یان سازدا و زەیدی کور ی حصن الطائی لەلای راست و شۆرە یی کور ی ئەوفا بۆلای چەپ و حەمزە ی کور ی سنانش بۆ ئەسپ سوارەکان و حەرقوص ی کور ی زوهریش بۆ پیادەکان و بەرامبەری عەلی و سوپاکە ی وەستان.

٣- دەست پێکردنی جەنگەکە:

خەوارێجەکان بەرەو ڕووی سوپاکە ی عەلی هێرش یان هێناو عەلیش ئەسپ سوارەکانی لەپێشەوه وەستاند و تیرهاوێژەکانی خستە بەردەمیان، و پیادەکانیشی لەدواوه دانا، و پێ ی ووتن لێیان مەدەن تا ئەوان لێتان نەدەن.

و خەوارێجەکان بەرەو ڕوویان دەهاتن و هااریان دەکرد (لا حکم الا لله) و با بڕۆین با بڕۆین بەرەو بەهەشت، و دایان بەسەر ئەسپ سوارەکان و ئەسپ سوارەکانیش خۆیان لاداو بوون بەدوو بەشەوه بەشینک چوونە لای راست و بەشینکیش چوونە لای چەپ و تیرهاوێژەکان پێشوازیان لێ کردن و تیربارانیان کردن، و ئەسپ سوارەکانیش لەلای چەپ و راستەوه دایان بەسەریاندا، و پیادەکانیش بەرپم و شمشیر داران گرتەوه، کاریکیان کرد بە خەوارێجەکان هەر شیت بوون لەژێر پیتی ئەسپەکاندا، و هەموو فەرماندەکانیان کوژران عبدالله ی کور ی وهب و حەرقوصی کور ی زوهریرو شۆرە یی کور ی ئەوفاو عبدالله ی کور ی سەخیر السلمي^١.

^١ تاریخ الخلافة الراشدة، لا ٤٢٥.

ئەبو ئەيوبى ئەنصارى دەلىت: پەيغەمبەر كەسكى خەوارىجكەدا و لەپشتى يەو دەرم كردو
پەيم ووت: مژدەبەت ئەي دوزمنى خوا ئەچىتە شاگرى دۆزەخەو، و ئەویش پەيى ووت: لەو
دەزانىت كامان دەپۆينە ناوئەو^۱.

كۆمەلەنىكى تەريان وازيان لە جەنگ هەنا لەبەر ووشەيك كە لە سەر كەركەى خۆيانيان
بەست كاتى عەلى (ع) بە شمشىركى دای لە خەوارىجكە و پەيش ئەوئى بىرەت ووتى: چەند خۆشە بە
بەهەشت شادبەون، و عەبداللهى كورپى وەھبى الراسبى ووتى: نازام بۆ بەهەشت دەچىت يان بۆ
ناگر! و ئەم ووتەيە لەلای برادەرەئى عەبدالله سەير بوو كە بەلگە بوو لەسەر نەبەونى دوورپەينى و
نازايەتى و يەقىنى لەسەر پاستى.

و پياويك بەناوى فەرەي كورپى نوفل الاشعبى ووتى: مەن ئەمە خەلەتەندىمى بەم كارە
هەستم كەچى وادەبينم گومانى هەيە؟ بۆيە لەگەڵ كۆمەلەى لە ھاوڕەكەتەدا وازيان لەشەر هەنا. و
كۆمەلەنىكىش دايانە پالتى ئەبو ئەيوب الأنصارى، و نەتەر خەلەكە بەدزىەو هەلەهاتن و پەيان
دەكرد^۲.

ئەم جەنگە ماوئەيكى كورتنى خاياند و بەخەيرابى لەبەر ژەوئەندى سوپاى ئەميرى باوەرداران
عەلى (ع) يەكلايى بووئەو، تەنها ماوئەي چەند سەعاتىكى خاياند لەپۆزى نۆيەمى مانگى
(فەر) ى سالى ۳۸ى كۆچى^۳.

و ئەم جەنگە بوو بەهۆى كورزانى ژمارەيكى زۆر لە خەوارىجەكان و بەپەچەوانەو لەناو سوپاكەى
عەلىدا (ع) وەك مسلم لە (سەحىح) دا لەزەيدى كورپى وەهەوئە دەگەيرەتەو كە وئەوئەتى: تەنها
دوو كەس شەهيد بوون^۴. لەپەيوئەتەيكى تردا كە سەنەدەكەى حەسەنە دەلىت (۱۲) تا (۱۳) كەس
شەهيدكرا.

بەلام خەوارىج هەر هەموويان قات و قەيران مەگەر چەند كەسەيك نەبەت كە تەوانيان بەدزىەو

^۱ هەمان سەرچاوەر هەمان لاپەرە.

^۲ هەمان سەرچاوەر هەمان لاپەرە.

^۳ اخبار الحوارج، لا ۲۱.

^۴ أنساب الأشراف (۲/۲۳).

۴- دۆزینەوێی بێ بالەكە لەناو سوپای خەوارێچدا:

فەرمووده هاتوو دەربارەی (ذو ئدی) واتە مەمك دارەكەو ئیتر هەندیکیان لاوازن و هەندیکیان بەهێزن، و یەكێ لەوانە دەفەرموویت: (أسود البشره)^۲ واتە: پەش پێستە، و لەپریایەتێكدا دەفەرمویت: حەبەشی یە، یان دەفەرمویت: بێ قۆلەو لەكۆتایی ئەو خرایسی پالە قرتاوێ وەك گۆزی مەمك هەیدو بەدەوری گۆكەیشدا وردە مووی سەپی هەیدو ئەو بالەیشی دەجولێت واتە دیت و دەچیت، و لەپریایەتێكدا هاتوو كە ناوەكەیشی مالك ه،

بۆیە ئەمیری باوەرداران عەلی (عليه السلام) لەگەڵ موجاهیدەكانی هاوڕێی دا بەگەرمی دەگەران بۆ تەرمەكە چوونكە دەیانزانای هەوالەكانی پێغەمبەری خوا (عليه السلام) دەبیت تیااندا بیت، تەرمەكان لەپاڵ دەریاكەدا لەسەریەك كەوتبوون و هاوێلان لایان دەبردن تا ئەو (ماليك) ه دەركەوێت، و كاتێ دۆزبانەو عەلی (عليه السلام) ووتی: ((الله أكبر)) كەشیش نازانی باوکی ناوی چی یە؟ و عەلی (عليه السلام) فەرمووی: باوکی ناوی چی یە؟ و كەس نەیزانی كۆری كێ یە^۳.

لەسەرەتاوە هەر نەیان دەدۆزێو، ئیتر خەمی ئەوەیان لێ هات كە ئەم كۆمەڵە ئەو كۆمەڵە نەبن كە پێغەمبەری خوا (عليه السلام) هانی موسلمانان دەدات بپانكۆژن، بۆیە عەلی (عليه السلام) لەكۆتاییدا ووتی: ئەو كۆمەڵە تەرمەكە كەوتوو بەسەریەكدا جیايان بكەنەو بەزانین نە یە لەژێرەو؟ كاتێ جیايان كردنەو ئەو كابرایە لەناو كوژراوەكاندا دەركەوت و عەلی ووتی: (الله أكبر)، خواو پێغەمبەرەكە پاستیان فەرمووه، و لەوێدا سوچەندەكی سوپاسگوزاری بۆ خودا بردو (الله أكبر) یان دەكردو مۆدەیان دەدا بەیەكتری^۴.

^۱ مسلم (۷/۲۷۴).

^۲ تاریخ خليفة، ۹۷.

^۳ مصنف عبدالرزاق (۱۰/۱۶۶).

^۴ الفتح الرباني على سند الإمام أحمد (۲۳/۱۵۵) بایساند حسن.

۵- هه‌ئسوكه‌وتی ته‌میری باوه‌پداران له‌گه‌ل خه‌واریه‌كاندا:

ته‌میری باوه‌پداران (ﷺ) وه‌ك موسلمانان مامه‌ئە‌ی له‌گه‌لدا كردوون چ له‌پیش جه‌نگه‌كه و چ له‌پاش جه‌نگه‌كه، بۆیه هه‌ركه جه‌نگ به‌ره‌و ته‌واوبوون چوو فه‌رمانی دا به‌سه‌ربازه‌كانی كه شوی‌نی پا‌كردوو نه‌كه‌ون و برینداریش نه‌كوژن، و جه‌سته‌ی كوژراوه‌كان نه‌شی‌وێنن، و یه‌كێ له‌ زانا فیه‌قه‌زانده‌كان - ته‌بی وائل - ده‌لێت: نه‌ له‌پۆژی جه‌مه‌ل و نه‌ له‌پۆژی نه‌ه‌ره‌وان دا علي (ﷺ) جنی‌توو قسه‌ی سو‌كی پێ نه‌وتوون^۱.

هه‌موو ته‌و شتانه‌ی له‌خه‌لكیان داگیر كردبوو به‌حه‌رامی و دزی - چونكه ته‌وان خوێن و مائی خه‌لكیان هه‌ل‌ل كردبوو - عه‌لی (ﷺ) له‌گه‌ل خۆی بردنی‌ه‌وه بۆ كوفه‌و فه‌رمانی ده‌ركرد - هه‌ركه‌سێ شتی خۆی ده‌ناسی‌ته‌وه بی‌ت بی‌باته‌وه هه‌ر هه‌موویان برده‌وه ته‌نها مه‌نجه‌لێك نه‌بی‌ت مایه‌وه كه‌چی پیا‌وێك هات و ووتی له‌ منیان سه‌ندوو‌ه و بردیه‌وه^۲.
و فه‌رمانی دا ته‌نها ته‌و شتانه‌ی به‌كاری دێنن بۆ شه‌رو پێدا‌ویستی یه‌كاني دا به‌ش بك‌ری‌ت به‌سه‌ر سه‌ربازه‌كاندا ...

سه‌عدی كورپی ته‌بی وه‌قاص (ﷺ) به‌ فاسق ناوی بردوون یان لاده‌ر - زاغوا - باسیان ده‌كات و له‌ ته‌میری باوه‌پدارانیان پرسی: نایا كافرن؟ ووتی: ته‌وان له‌ (كوفر) هه‌له‌هاتن، ووتیان ده‌ی دو‌روون؟ علي (ﷺ) فه‌رمووی: نه‌ء، چونكه مونافیه‌كه‌كان زۆركه‌م یادی خوا ده‌كه‌ن، ووتیان نه‌ی كه‌واته چی بوون؟ فه‌رمووی لی‌مان هه‌لگه‌پانه‌وه جه‌نگمان له‌گه‌ل كردن.

له‌كو‌تاییدا عه‌لی ئامۆژگاری سو‌پای نی‌سلامی داها‌توو ده‌كات و ته‌فه‌رمووی‌ت ((نه‌گه‌ر هه‌ر كو‌مه‌لێك له‌ نی‌مامی عادل و دادپه‌روه‌ر هه‌لگه‌پانه‌وه - بی‌گومان جه‌نگیان له‌گه‌لدا بك‌ه‌ن به‌لام نه‌گه‌رله‌ نی‌مامی سه‌ته‌مكارو نادادپه‌روه‌ر هه‌لگه‌پانه‌وه شه‌ریان له‌گه‌ل مه‌كه‌ن چونكه به‌لگه‌یان پێ یه‌^۳.

^۱ مصنف ابن أبي شيبة (٣١٧/١٥) مسند صحيح.

^۲ السنن الكبرى للبيهقي (١٨٢/٨) مسند صحيح.

^۳ تلخيص الحبير (٤٧/٤).

شه‌شهم / شوینه‌واری فیهی له جەنگەکانی عەلیدا (ﷺ):

نەمیری باوەرداران بەبۆنەی ئەو زانیاری یە زۆرو تیگەیشتنە وردەیدووە توانی کۆمەڵی بنەماو یاسا دابنیت بۆ مەسەلەی جەنگ و کوشتار لەگەڵ - بغا - یاخی و دەرچوان لەدژی نیمامی موسلمانان لە هەموو سەردەمیگدا، و ئیتر زاناکان لەدوای خۆی بە بەلگە دەیان هێناوە و لەو بوارەداو یەکی لە زانیان دەلیت: ((ئەگەر ئەو جەنگانەی عەلی نەبواوە لەگەڵ دژو نەیارانیدا کەس لەدوای خۆی نەیدەزانی چۆن مامەڵەی شەری بکات لەکاتی شەڕکردن لەگەڵ ئەهلی قیبلەدا))^۱

بۆیە خۆشی دەرباری خۆی دەلیت: ((ئەگەر من نەبومایە لەناو خەڵکیدا کێ ئەم جۆرە هەڵسو کەوتە لەگەڵ هەلگەراواندا دەکرد؟))^۲

ئەحنەف ووتی بەعەلی (ﷺ) کەس و کارەکانمان لەبەسەر وادەزانن ئەگەر تۆ سەرکەویت بەسەریاندا ژن و منداڵەکانیان دەکەیتە غەنیمەو دابەشی دەکەیت، و پیاوەکانیشیان دەکوژیت، ئەویش لەوێدا فەرموی: (وێنە من کەس ترسی وای نی یە لێ ی، دەشتی وا کە پەروایە مەگەر لەگەڵ بێ باوەراندا).

لەسەر ئەم بنەمایانە بۆمان دەرەکەوت جەنگ لەگەڵ موسلمان و ئەهلی قیبلە زۆر جیاوازه لەگەڵ جەنگ دژی بێ باوەران یان هەلگەراوان.

۱ - مەبەست لەجەنگ لەگەڵ یاخی بووان لەلای نیمامی موسلمانان هێنانەوێانە بۆلای پاستی و بۆ ناو کۆمەڵی موسلمانان و کوشتیان زۆر زەروری نی یە بەپێچەوانەی بێ باوەرو هەلگەراوەکاندا کە دەتوانیت کوشتن و لەناوبردنیان بکەیت مەبەست^۳.

۲ - ئەگەر ئافەرەت یان منداڵ یان بەندە لەپیزی یاخی بووەکاندا جەنگیان دەکرد ئەوە حوکمی پیاو جەنگاوەرەکانیان هەیدە دەکوژین بەلام برینداریان ناکوژیت و شوین هەلهاوویان ناکەویت، چونکە مەبەست لە شەڕ لەگەڵیاندا بۆ وازهێنانیانە و بەلام کافرو هەلگەراوە ئەتوانیت

^۱ فتح الباری (۳۰۱/۱۲) سەنەدێکی مەجیحی مەبە لەلای گەیی.

^۲ التمهید للباقلانی، ۲۲۹.

^۳ مصنف عبدالرزاق (۱۲۴/۱۰).

بکوزرین چ له گۆره پان یان له کاتی ههڵاتندا^۱.

۳- نه گهر - بفا - و یاخی بووه کان وازیان له شهر هینا ئیتر به گهرا نهوه بۆناو باز نهی گوێپایه لی یان به دانانی چهک یان به تیکشکان یان به بریندارو نهخۆشی یان (گوله - پینه مان -)، نهوه دروست نی یه هه لکوتینه سهریان بۆ کوشتنی بریندار یان نه سیر، ئیتر با کوشتنی دیل و برینداری بی باوه رانیش دروست بیت.

(ابن ابی شیهه) له (مصنف) دا له عه لی یه وه ده گێرێته وه که له پۆژی جه مه لدا و وتویه تی (شوین پا کردووانیان مه که ون، برینداریان مه کوژن، و هه رکه سی چه کی دانا نه مین و بی وه ی ده بیت)^۲.

یان له پۆژی جه مه لدا هاواری کرد نه سیره کان نه کوژن و ده خیلستان بم ده ست نه به ن بۆ ئافره تان ئیتر با جنیوشتان به نه ی و قسه یش به فه رمانده و سه روکه کانتان بلین، چونکه ئیته له سه رده می نه فامیشدا ده ست بۆ ئافره ت نه براوه له شه ردا مه گه ر به شتیکی سووکه لیان دراییت هک نه عل و په لی دارخورما و له سه رده می ئیسه لامیشدا هه روا بووه^۳.

نه بی ئومامه ی باهلی (ﷺ) ده ئیت: (خۆم به شداری (صفین) م کرد نه مدی برینداریک بکوژن و شوین پا کردوویه ک بکه ون و یان به نه ده یه ک بکوژن یان شته کانی کوژراو به رن)^۴.

۴- یاسای گرتنی نه سیری یاخی بووان به م چه شنه یه نه گه ر دلتیا بوویت دووباره ناچیتته وه نناو گۆره پان و دووباره جه نگت له گه ل بکاته وه، نه وه ده بیت به ره لای بکه یت و نه گه ر زانیت به شداری ده کاته وه نه وه له زیندان ده هیلریتته وه تا دوا ی جه نگه که و پاشان دروست نی یه له زیندان بمینیتته وه ده بیت نازاد بکریت به لام دیلی بی باوه ران ده توانریت له زیندانا به یلریتته وه^۵.

۵- په نا نابریت بۆ بی باوه ران یان هاو په یانان - معاهد - له ئاینه کانی تر که به شداری جه نگ بکه ن له گه ل موسلمان ه یاخی بووه کاند، هه رچه نه ده دروسته بۆ کوشتاری کافران یان هه لگه راوان

^۱ المغنی (۱۰۸/۸-۱۲۶).

^۲ الاحکام السلطانیة، ۶۰.

^۳ الفتح (۵۷/۱۳) إسناده صحيح.

^۴ نصب الرایة (۴/۴۶۳).

^۵ المستدرک (۱۵۵/۲) سنه صحيح واقعه النعبی.

به‌شداری جه‌نگیان پی بکه‌یت^۱.

۶- ده‌بیّت ناگره‌ستیان بۆ ماوه‌ی دیاری کراو له‌گه‌لدا نه‌کات و له‌و پیناوه‌شدا پاره‌یان لی وهرنه‌گریت چونکه نه‌گهر لاوازه ده‌بیّت چاوه‌روان بیّت تا به‌هیز ده‌بیّت و چاریان ده‌کات، نه‌گهر له‌سهر مائیش له‌گه‌لیان رێک که‌وتبوو نه‌وه دروست نی یه نه‌و پاره‌یه‌ش ده‌بیّت بزانیّت چۆن ده‌ستیان که‌وتوو نه‌گهر (زه‌کات و فه‌ینه) نایان داته‌وه به‌لکو بیخاته ناو (بیّت المال) به‌لام نه‌گهر پاره‌و سامانی خۆیان بوو ده‌بیّت بۆیان بگێرته‌وه^۲ چونکه علی (علیه‌السلام) مال و سامانی خه‌لکی جه‌مه‌لی حه‌لل نه‌کرد.

۷- نه‌گهر له‌دژی ئیمام هه‌ستابوون و ته‌ئویل و بیانویه‌کی گونجاویان به‌ده‌سته‌وه‌بوو یان ده‌یان ووت سته‌میان لی کراوه نه‌وا سته‌مه‌که‌یان له‌سهر لاده‌بات و له‌پێگه‌ی نامو نوینه‌ره‌وه ته‌ئویل و بیانوه‌کانیان راست ده‌کاته‌وه، وه‌ک چۆن عه‌لی (علیه‌السلام) له‌گه‌ل خه‌واربعدا کردی و زۆر له‌وانه راستیان بۆ ده‌رکه‌وت و گه‌رانه‌وه ناو کۆمه‌لی موسلمانان^۳، نه‌گهر نه‌گه‌رانه‌وه نه‌وه پێویسته جه‌نگیان له‌گه‌لدا بکات^۴.

۸- نه‌گهر به‌ناشکرا له‌ گوێپایلی ئیمام ده‌رنه‌چوو بوون و له‌مائیکدا خۆیان جیانه‌کردبووه‌وه، به‌لکو تاک تاک بوون و ئاسان بوو له‌سهر ئیمام رێک و پێک کردنیان و کۆنترۆل کردنیان، ده‌بیّت شه‌ریان له‌گه‌لدا نه‌کریت و وازیان لی به‌یتریت و حوکی دادپه‌روه‌رانه‌یان به‌سه‌ردا جی به‌جی بکریت وه‌ک (حدود) ه‌کان^۵.

۹- نابێ له‌گه‌ل - سه‌رکه‌ش و یاخی بوواندا - به‌مه‌نجه‌نیق و شاگر پێوه‌نان بۆردومانیان بکات چونکه زیانه‌کانی گشتی ده‌بیّت و بی تاوانیش پێوه‌ده‌بیّت و نابیت ماله‌کانیان ناگر تی به‌ریدات و دره‌خت و په‌زه‌کانیان به‌رپیت یان پانی بکاته‌وه، ئیتر با شه‌و کارانه له‌گه‌ل سوپای بی باوه‌رانه‌دا دروستیش بیّت، چونکه (دار الاسلام) هه‌موو شتیکی پارێزراوه‌و نابیت به‌زیتریت، به‌لام مه‌گهر

^۱ الاحکام السلطانیة، لا ۶۰.

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه هه‌مان لاپه‌ره.

^۳ الاحکام السلطانیة للماریدی، لا ۶۰.

^۴ السنن الکبری للبیهقی (۸/۱۸۰).

^۵ مجموع الفتاوی (۴/۴۵۰).

لهکاتیڤدا زۆر پتویست بهوکاره بکات لهلای شافعی و أبو حنیفه دروسته چونکه خۆیان قایم کردووهر نایه نه دهرهوه^۱.

۱۰- ناپیت مال و سامانیان بکریته غه نیمه و ژن و منداله کانیشیان ناکریته که نیزه و دابهش ناکرین به سهر موجهیده کاندای چونکه پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرموویه تی: ((لا یحل مال امریء إلا بطیب من نفسه))^۲ واته: (مالی کوسلمان بۆ کهس حدالانسی یه مه گهر به خوشی و هزی خوی). یان به بهلگهی نهوهی که عهلی (ﷺ) له پۆژی جه مهلدا ووتی: ههر که سی شتیکی برابوو، ناسیه وه لهلای کی یه با لیتی به سنیته وه^۳.

ههر هۆی ته مهش بوو که خهوار بجه کان پرقیان له ته میری باه پداران ههستاو پیتان دهووت: تهو خه لکه ده کوژریت که چی مال و سامانی به غه نیمه ناکریت و ژن و مندالیان دابهش ناکات به سهر جهنگاوه راندا، و (ابن عباس) یش (ﷺ) ته م بۆ چونه ی بۆ راست کردنه وه پیتی ووتن: ده ی نایا نیوه رازی ده بن دایکتان عانشه (رضی الله عنها) بکه نه به که نیزه و هه موو سهریان داخست و قسه یان بۆ نه ماوه.

به لام دروسته چهک و ولاخه کانیان بۆ جهنگاوه ران وهک ابن ابی شیبه له (أبی البختری) وه ده گپریته وه ده لیت: کاتی له جه مهلدا سوپای به سره تیک شکاو عهلی (ﷺ) ووتی: به دوای که سدا نه گهرین که له دهره وهی سهر بازگهیه، ههر چی شمشیر و ولاخه کانیه بیبه نه بۆ خۆتان^۴.

۱۱- کوژراوی - بغاة - یاخی بووان ده شوریت و کفن ده کریت و له گۆرستانی موسلماناندا ده نیژریت، چونکه نه وانیش موسلمانن - له سهر مه زه بهی شافعی و (أصحاب الراي)^۵.

۱۲- نه هلی - بغاة - یاخی بووان له بهر نه وهی نه هلی بیدعه نین - فاسق - نابن، چونکه مه سه له ی شه پ له گه لکردنیا ن له سهر نه وهیه که به هه له که وتوونه ته ناو مانا کردنی ده که کانه وه - تاویل - وهک

^۱ الاحکام السلطانية، ۵۸۶.

^۲ المغنی لابی قدامة (۱۰/۸).

^۳ السنن الدار القطنی (۲۶/۳) صححه الالبانی فی ارواء الغلیل، ۱۴۹۵.

^۴ المغنی (۱۱۵/۸).

^۵ مصنف ابن ابی شیبه (۲۶۳/۱۵).

مجتهد چۆن هه‌له ده‌کات و ناشن به (فاسق) و شایه‌تیان وه‌رگیراوه له دادگای ئیسلامیدا، له‌سه‌ر رای ئمامی شافعی. به‌لام خه‌واربج و نه‌هلی بیدعه فاسقن و شایه‌تیان لی وه‌رناگیریت^۱.

۱۳- دروسته بۆ ئیمامی عه‌دل خزمه‌کانی خۆشی بکوژیت نه‌گه‌ر له‌پیزی - یاخی بوواندا - بوون و وه‌ك جی به‌جی کردنی (حدود) ه‌کانی خوا وایه که ده‌بیّت جی به‌جی بکات با له‌دلیشه‌وه خه‌فته‌ی بۆ بخوات^۲.

۱۴- نه‌گه‌ر یاخی بووان پاره‌و سامانیان له‌نه‌هلی ناوچه‌ی ژێرده‌سته‌لاتیان کۆکردبوویه‌وه له‌کاتی ده‌ست پۆشتنیاندا وه‌ك زه‌کات و سه‌رانو شتی تر، بۆ ئیمام دروست نی یه داوای نه‌و پارانه بکاته‌وه له‌کاتی سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ریاندا چونکه علي (عليه السلام) له‌داوی (جه‌مه‌ل) ه‌یج به‌رپرسیاریتی یه‌کی دارایی نه‌خسته نه‌ستۆی سوپای به‌سریه‌کان و داوای ه‌یچی لی نه‌کردنه‌وه.

۱۵- ئایا یاخی میرات له‌عادل ده‌بات؟ یاخی میراتی عادل نابات نه‌گه‌ر خۆی کوشتییتی چونکه پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فەرموویه‌تی ((القاتل لا يرث))^۳ واته پیاوکوژ میراتی پی ناشیت.

به‌لام نه‌بو حه‌نیفه ده‌لیت ((عادل میراتی له‌ باغی ده‌که‌ویت به‌لام باغی - یاخی - له - عادل - ی ناکه‌ویت به‌لام نه‌بو یوسف ده‌لیت: ئه‌ویش ده‌یکه‌ویت چونکه ته‌نویلکی هه‌بووه له‌و جه‌نگه‌یدا^۴.

۱۶- نه‌گه‌ر ه‌یج چاره‌یه‌کی تر نه‌بوو جگه له‌جه‌نگ کردن و کوشتنی یاخی بووان نه‌وه دروسته نه‌وکاره بکریّت و ه‌یج گوناھ و خوین و که‌فاره‌تیک ناکه‌ویتته سه‌ر جه‌نگاوه‌ره‌کان که جه‌نگیان له‌گه‌ل ده‌کن، چومنه‌ خوا ی گه‌وره ده‌فهرمویّت ((فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ))^۵ واته: جه‌نگ دژی یاخی بوان بکه‌ن تا وایان لی ده‌که‌ن بگه‌رینه‌وه بۆلای خوا ی گه‌وره.

^۱ تحقیق موافق الصحابة (۳۰/۲).

^۲ المغنی (۱۱۸/۸).

^۳ تحقیق موافق الصحابة (۳۰/۲).

^۴ المغنی (۱۱۹/۸).

^۵ حجج سنن ابن ماجه، ذ (۱۲۴۰).

حدوتەم / سیفاتەکانی خەوارىج:

۱- پۆچوون لەئىسلامدا (الغلو فى الدين):

گومانى تێدانى يە کە خەوارىجەکان ئەهلى بەندايەتى و خواناسى يەكى زۆربوون و زۆر لەهەولتى ئەوهدا بوون کە گەورهو بچووکی ئىسلام جى بەجى بکەن و لەهەموو قەدەغە کراوەکانىشى بەدوورین.

(ابن عباس) (رضی اللہ عنہ) کاتى چوو بۆ ناویان بۆ ئەوهى قسەو گفتوگۆیان لەگەڵدا بکات پاشان دەئیت: (چوومە ناو گەلیکەوه کەسم نەدیوه تا ئیستا وەك ئەوان تێبکۆشیّت - لەئاین داریدا - تەویلیان دیاری بوو بوو لەتاو کرنوووشی زوریاندا و دەستەکانیشیان وەك ئەژنۆی حوشتەر ترەکیسوو لەزۆری دەست نوێژگرتن و دەم و چاویان گۆزپابوو لەبەر زۆری شەونوێژو نەخەوتن)^۱

((جندب الازدى)) دەئیت لەگەڵ ئەمیری باوەرداران - عەلیدا بووم - (رضی اللہ عنہ) کاتى لە خەوارىجەکان نزیک بووینەوه یەك گیزە گیزیان لێوه دەهات وەك پورەهەنگ لەتاو قورئان دەور کردنەوه^۲، خەریکی پژوو نوێژتێکی زۆر دەبوون و لەسنوری ئاسایی دەرچووبوون و بەرهو توندپەروی و پۆچوون چووبوون کە ئەمەش بردنی بەرهو ئەوهى لەگەڵ بنەماو یاساکانی ئىسلامدا پێچەوانە بینەوه وەك ئەوهى دەیان ووت: هەرکەسیك گوناھى گەوره بکات ئەوه کافر دەبێت و تەنانەت هەندیکیان لەوه خراپتریشیان ووت کە ئەوهى گوناھ بکات با بچوکیش بێت بەهەمیشەیی لەناو ناگردا دەمێنێتەوه^۳.

و پێغەمبەرى خوا (ﷺ) هەرپەشەى لەو کەسانە کردووه کە زۆر قوول دەبنەوه لەخواناسى و موسلمانەتى و بەندايەتیدا - بەتایبەت بەندايەتى يە پووکەشەکان - ظاهري - و دەفەرموێت ((هلك المتنطعون، هلك المتنطعون، هلك المتنطعون))^۴ واتە: لەناوچن پۆچوان لەناوچن ئەوانەى لەبەندايەتى يەکاندا زیادەپەوى دەکەن و لە فەرمودەکانى پێغەمبەر و شیوازی بەندايەتى يەکانى

^۱ هەمان سەرچاوە، ۹۳.

^۲ مسلم کتاب العلم شرح النووي (۲۲/۱۶).

^۳ تلبیس ابلیس ۹۳.

^۴ الفصل لابن حزم (۱۹۱/۴).

پتغه مبهريان به دلّ نى يه و ده لّتين عيباده تى كه م بووه!!! و ئيمه زياترى ناكهين!.

۲- تينده گه يشتن و جهل به نيسلام:

يه كى له نه خو شيه سامناكه كانى خه واريچ تينده گه يشتن بوو له حهقيقه تى دهقه كانى قورثان و سوننه ت و خراپ حالّى بوونيان لى و هك (ابن عمر) (رضي الله عنه) دهريارهيان له وه لامي پرسياريكدا دهريارهى الحروريه دا ده لّيت: موسلمان به كافر ده زانن و خوئين و ماليان به حه لّال ده زانن و ژنيان ماره ده كهن كه بيشزانن ميژدى ههيه، و كه سى نابينم شاينه نى نه وه بيت شهريان له گه لّدا بكرت له وان^۱.

و (ابن عمر) خوى لى پازى بيت به خراپترين دروستكراوى خوا سهريان ده كات و ده لّيت ((هه رچى نه و نايه تانه ي له سهر كافرو بيباوه پان دابه زيوه نه وان دايدة به زتننه سهر موسلمانان))^۲.

۳- له ت كردنى پيزى موسلمانان:

(ابن تيميه) ده لّيت ((نه وانه له بيو باوه پياندا به رامبه ر پيشه وايانى پرتنمووى و كۆمه لّى موسلمانان گومرايى پرووى تى كردوون و له ميانه پره وى - عدل - چوونه ته ده ره وه و گومراو سه رليشيو او بوون و نه مدهش هه موو نه وانه ده گرته وه كه له پرگرامى سوننه و جه ماعه ده چنه ده ره وه، و پاشان هه ر شتيك له لاي نه وان به زولم بكرت نه وه به كوفرى داده نيئن و كۆمه لّى حوكمى بۆ داده نيئن^۳.

هه ر له نه قامى و تينده گه يشتنيان نه وه بوو كه دانى ته حكيميان به كوفر زانى و داوايان له عه لى كرد ته و به بكات و موسلمان بيتسه وه!!!^۴ و له نا په حه ت ترين كاتدا پشتى نه ميږى باوه دارانيان به ردا و له قسه ي ده رچوون.

ثبتر له بهر نه وه له عه لى جيا بوونه وه و پيزى موسلمانانيان له ت كردو دوو به ره كيان خسته ناويانه وه و ته نانه ت دواتريش خو شيشيان له ناو يه كدا يه كتريان به بى باوه ر له قه لّم ده دا^۵.

^۱ الاعتصام (۱۸۱/۲، ۱۸۳).

^۲ ظاهرة الغلو في الدين، محمد عبدالكريم، لا ۱۱۴.

^۳ مصنف ابن ابي شيبة (۳۱۲/۱۵).

^۴ الحوارج للمصمودي، لا (۱۹۱-۱۹۲).

^۵ ظاهرة الغلو في الدين، لا ۱۰۶.

۴- به کافر کردنی خه‌لکی له‌سەر گوناھ کردن و حه‌لال کردنی خوینیان:

(ابن تیمیة) ده‌لێت یه‌کیکی تر له‌ نیشانه‌کانی خه‌واریج و (بی‌دعه) چی یه‌کان نه‌وه‌یه که خه‌لکی به‌هۆی گونا‌هه‌وه به‌کافر ده‌زانن و ئیتر خوین و مال و سامانیان به‌ حه‌لال ده‌زانی و هه‌موو (دار الاسلام) یان به‌ (دار الکفر) داده‌ناو نه‌و شوینی خۆیان یان به‌ (دار الإیمان) داده‌ناو زۆریه‌ی پافیزه‌کانیش وا ده‌لێن،

ته‌نانه‌ت عبدالله ی کورپی خبابی کورپی نه‌ره‌تیان شه‌هید کرد به‌س له‌به‌ره‌وه‌ی رای له‌گه‌ل پرایاندا نه‌بوو، هه‌ر به‌وه‌وه نه‌وه‌ستان سکی - سریه - شیان پادا که له‌گه‌ل عبدالله دا بوو.

(ابن تیمیة) ده‌فه‌رمویتی: (خراب تیگه‌یه‌شتنیان له‌ قورئان به‌ره‌و گومپایی بردن وه‌گه‌رنا مه‌به‌ستیان نه‌بوو دژایه‌تی قورئان و موسلمانان بکه‌ن).

۵- هه‌له‌ ده‌ده‌نه پال پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ):

(ابن تیمیة) ده‌لێت: خه‌واریجه‌کان به‌دووریان نه‌ده‌زانی که پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) له‌ سوننه‌تی ژیا‌نیدا به‌هه‌له‌دا چووبی‌ت (په‌نا به‌خوا) بۆیه له‌لای نه‌وان ده‌بی‌ت له‌و شتانه‌دا شوین پیغه‌مبه‌ر بکه‌ون که له‌گه‌ل قورئاندا یه‌ک ده‌گرنه‌وه به‌لام نه‌گه‌ر فه‌رمانی دریکات پیچه‌وانه بی‌ت له‌گه‌ل قورئاندا نه‌وه به‌قه‌سه‌ی نا‌کریتی، و له‌م بۆچوونه‌ی‌شدا زۆری له‌ موسلمانانه‌ ساده‌کانیان بۆلای خۆیان پاک‌یشتبوو، ئیتر به‌هه‌ر هۆیه‌ک بووایه‌ خۆیان له‌ جی به‌جی کردنی سوننه‌ ده‌دزیه‌وه چ به‌ ته‌ئویل کردنی یان به‌ لاوازکردنی سه‌نه‌ده‌که‌ی یان ده‌قه‌که‌ی و به‌م کاره‌شیان که‌وتونه‌ته‌ گه‌وره‌ترین هه‌له‌وه‌ چونکه‌ قورئان خۆی فه‌رمان ده‌کات که له‌ هه‌موو شتی‌کدا گوێ‌پایه‌لی پیغه‌مبه‌ری خوا بکه‌ن ((وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا)).

۶- تانه‌و ته‌شه‌ردان و به‌گومپا‌کردن پیشه‌یان بووه‌:

تانه‌و ته‌شه‌ردان له‌ پیشه‌وایانی هیدا‌یه‌ت و به‌گومپا‌کردنیان و تۆمه‌ت‌بار‌کردنیان به‌وه‌ی که له‌ عه‌داله‌ت و پێگه‌ی راست لایان داوه‌، و نه‌م هه‌له‌و‌یسته‌ هه‌ر له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری خواوه‌ پرووی داوه‌، کاتیک (ذو الخویصره) به‌ پیغه‌مبه‌ری خۆی ووت: ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا دادپه‌روه‌ریه‌،

بەم کارە (ذو الخویصرە) خۆی پیاویکی بەرزو نامۆژگاری کەر دایە قەلەم و پیغەمبەری ئەکرەمیش (ﷺ) بە ناپەرەواو نادادپەرەر دانا، و ئەم سیفەتە بۆگەنەش بەدریژایی میژوو لەگەڵ خەواریجەکاندا هات و زۆر مەسەلەیان لەسەر بنیات دەنا^۱.

۷- گومانی خراپ بردن:

گومانی خراپ بردنیش یەکیکی ترە لەو سیفەتە ناشیرانەیی کە خەواریج لەسەری بوون و یەكەم کەشیش (ذو الخویصرە) ی تێکەوت کە گومانی خراپی بە پیغەمبەری خوا برد ووتی پێی: ئەمە بەش کردنیەکە نە دادپەرەری تێدا بەدی کراوە و نە لەبەر خواش ئەنجام دراوە^۲.

(گومانی خراپیش سەرچاوەکەی گوێرایەڵی شەیتان و نەزانکاری یە، چونکە مرۆڤیکی سادەییە و نازانییە کە پیغەمبەری خوا (ﷺ) هەر کاریک بەکات دووربینی تێدا دەکات، و حیکمەتیکی گەورە لەپشتەوهیە و مەبەستی بەرەو پیش بردنی بانگەوازی ئیسلامە نەک مەبەستی فەرق و جیاوازی کردن لەنێوان هاوەڵاتی و هاوەڵاتیکی تردا، و دلنەوایی کردنی ئەو دەوڵەتمەندانە زۆر پێویست بوو، چونکە لەداهااتوودا پارەو سامانی ئەوان بوو کاروانی فتوحاتیان بەهەموو دنیادا بڵاو کردەوه)^۳.

۸- توندو تیژ بوون لەگەڵ موسڵماناندا:

خەواریج بەو ناسراون زۆر توندپەرە و کەللە ڕەق و توندوتیژن، بەلام نەگەستی خەواریج لەوهدابوو کە لەگەڵ موسڵماناندا توندوتیژ بوون و کەللە ڕەق، بەپێچەوانەی ئایەتەکانی قورئانەوه کە وەسفی موسڵمانان دەکات بەوێ لەگەڵ ئیمانداراندا نەرم و نیانن و لەگەڵ بێ باوەراندا توندوتیژ وەک دەفەرمویت ((أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ)).

ئێتر بەو توندو تیژیەیانەوه موسڵمانانیان تۆقاندبوو، خۆ موسڵمانان ناهەقیان نەبوو کە دەترسان لێیان چەنکە لەلای ئەوان هەمووی کافرەو دەبیێت خۆینیان پرژن و مەل و سامان و ژن و کچەکانیان بگرن و بیان بەن بۆ خۆیان!

^۱ البخاری، فتح الباری (۲۹۰/۱۲).

^۲ البخاری - کتاب استتابة المرتدين ، فتح البخاری (۲۰۹/۱۲).

^۳ ووتە و مرگێت.

و نمونوکهشی نهوهیه که بهسەر کوپه‌که‌ی خه‌بابی کوپی نه‌ره‌تیان هینا (ﷺ) و به‌و جو‌ره
 ناشایسته‌یه خۆی و (سریه) ی خیزانیان کوشت و به‌لام له‌گه‌ڵ نه‌هلی ذمه و کافرندا نه‌رم و نیان
 بوون و به‌یه‌کتریان ده‌ووت نه‌و به‌رازه مه‌ترسینه کی ده‌لی هی موعاهیدیک نی یه‌!!؟.

جیباسی دووهم

کۆتا پۆژه‌کانی ژبانی ئەمیری باوەرداران و

شەهیدکردنی (ﷺ)

یەكەم/ دوا بەدوای جەنگی نەهرەوان:

جەنگ کردنی ئەمیری باوەرداران عەلی (ﷺ) لە گەڵ ئەو خەواریجە لەدین دەرچوانەدا بەلگەیەکی ئاشکرایە لەسەر ئەوەی کە عەلی (ﷺ) لەسەر هەق بوو کاتیەک جەنگی دژی موعاویە و شامی یەکان راگەیاند، و لەموعاویە زیاتر لە هەق و راستی یەوێک بوو، و لە پیڤەمبەری خواوە (ﷺ) دەگێڕنەوێت کە فەرموویەتی: ((تَمُرُق مَارَقَة عِنْدَ فِرْقَة مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَقْتُلُهَا أَوَّلَى الطَّائِفَتَيْنِ بِالْحَقِّ))^۱

واتە: کۆمەڵێک لە موسلمانان لە نێوان دەرەچەن و کۆمەڵێک لە گەڵیان دەجەنگن کە لە کۆمەڵەکەدا دوو میان زیاتر لەسەر هەقن.

خوێنەر لیڤەدا هەست بەوێ دەکات کە ئەو سوپایەکی توانی سەرکەوێت بەسەر خەواریجەکاندا و فەرمودەکان وەسفی چاکەکی دەکەن و بە سوپایەکی حەق بێژی دەرزانن و لەدوای ئەوەی شەهیدبوونی عەماری کورپی یاسر (ﷺ) لە ریزەکانی سوپاکەدا عەلیدا زیاتر خەڵکەکی دڵخۆش کردو بۆیان پوون بوویەوێ کە عەلی لەسەر هەقە و کۆمەڵێک شەهیدی دەکات کە کۆمەڵێکی یاخی و باغی یە کە موعاویە و شامی یەکان شەهیدیان کرد.

خەڵکە کە چاوەروان بوون کە ئەمیری باوەرداران - دوا سەرکەوتنی لە جەنگی نەهرەواندا توندو تۆڵ کردنەوێ ئاسایشی ناوخۆ کە خەواریجەکان کرمینیان کردبوو، هەروەک

^۱ مسلم (۷۴۵/۲-۷۴۶).

که سیش له‌وه نه‌مین نه‌بوو که نه‌گه‌ر بروات بۆ جه‌نگ له‌گه‌ل شامی یه‌کاندا لی‌ره مال و مندالی به سه‌لامه‌تی ده‌مینیتته‌وه و خه‌وار یج نایان که‌ن به که‌نیزه‌ک و دابه‌شیان نا‌که‌ن به‌سه‌ر خۆیاندا!!

هه‌موو ناماده‌ی نه‌وه بوون که له‌وانه‌یه‌ عه‌لی (ع) فەرمان ده‌ریکات بۆ دووباره له‌شکرکێشی بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی زه‌وی پانوپۆری شام بۆ ژێر ده‌سته‌لاتی خه‌لیفه، به‌لام هه‌ندێ جار هه‌وا به‌ناره‌زووی که‌شتی ناروات. ((إن الرياح لا تجري بما تشتهي السفن)). و نه‌میری باوه‌رداران نه‌م کاره‌ قورس و گرانه‌ی بۆ نه‌چوه سه‌ر و پێش نه‌وه‌ی پێ‌ی هه‌ستیت ده‌ستیکێ ڤه‌ش و چلک‌ن شه‌هیدی کرد^۱.

ده‌رچوونی خه‌وار یجه‌کان له‌ناو سوپاکه‌ی عه‌لیدا (ع) که‌لینیکێ گه‌وره‌ی کرده ناو سوپاکه‌ی و توانی تا ڤاده‌یه‌ک له‌هه‌بیه‌تی سوپاکه که‌م بکاته‌وه.

هه‌روه‌ک نه‌و سی جه‌نگه - جمل و صفین و نه‌ره‌وان - عێراقیه‌کانیان بۆ تا‌قه‌ت کردبوو، له‌ جه‌نگ بێزاری کردبوون به‌تایبه‌تی جه‌نگی صفین که له‌گه‌ل برا شامی یه‌کانیاندا کریان، نه‌وه جه‌نگی نه‌بوو وه‌ک جه‌نگه‌کانی ترو نه‌وه وه‌ک ناش وابوو هه‌موو لایه‌کی هاپی و هه‌رگیز له‌ خه‌یالیان ده‌رنه‌ده‌چوو، و نه‌گه‌ر (صولح و ته‌حکیم) نه‌هاته‌یه‌ته‌ ناراو و عه‌لی (ع) ڤازی نه‌بویه پێ‌ی، به‌راستی کاره‌ساتیکێ گه‌وره‌ ڤووی له‌ جیهانی نی‌سلام ده‌کرد که شوین‌ه‌واره خراپه‌کانی به‌خه‌یالدا نایه‌ت ...

نه‌م جاره خه‌لکه‌که ساردی و سستی نواندنیان پێ‌ی خۆشتر بوو تا ده‌رچوون جارێکی تر بۆ جه‌نگی - شام - خۆ ده‌شیان زانی عه‌لی (ع) له‌سه‌ر هه‌قه‌^۲.

نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (ع) ڤۆژانه کێشه‌ی نوێ‌ی بۆ ده‌هاته پێش که به‌ باس کردنیان موو گرژ ده‌بی‌ت و هه‌ر نه‌و ڤیاوه مه‌زنه‌ بوو که خۆی گرتووه له‌به‌رده‌میدا، هێشتا له‌کێشه‌ی - خه‌وار یج - ڤزگاری نه‌بوو بوو به‌ته‌واوه‌تی که به‌ کافرو بۆ باه‌ر دایانه‌ قه‌لهم - په‌نا به‌خوا - که‌چی له‌ به‌رامبه‌ردا کۆمه‌لێکی تر (قوت) بوونه‌وه و نه‌مان (۱۸۰) ڤله پێچه‌وانه‌ی خه‌وار یج بوون و

^۱ خلافة علي بن أبي طالب، عبد الحميد، ۶ ۲۴۵.

^۲ خلافة علي بن أبي طالب، ۶ ۲۴۵.

ئەمان دەيان ووت عەلى (ﷺ) زۆر زۆر پىرۋەزە لەئاستى بەشەر بارز ترەو تەنانەت ھەندىكىيان جورنەتى ئەو دەيان كرد - پەنا بەخوا - بلىن خوايە!!^۱

ئەوانەش بەو كارەيان كۆمەللى بىرۋاھەرى خراپيان لەگەل خۇيان ھىناو ناخنيانە ناو بىرۋاھەرى پاكى موسلمانان بۆيە ئەمىرى باوھەرداران زۆر بەقورسى دابەزى بە سەريان وەك پىشتەر باسماڭا كرد ھەندىكى بەزىندووى لى سوتاندن.

ئەمانە كارىگەريان ھەبوو لەسەر ساردبونەوھى خەلگ لە عەلى (ﷺ) و بەتايبەت پاش جىابونەوھى - خرىت ى كورپى پاشىد - كە والى عەلى بوو بەسەر ئەھوازەو و بانگەشەى لابرەنى عەلى دەكرد و زۆرى لە خەلگە سادەكەش ھاتن بە دەمى يەو و دواتر توانى زەكات و سەرانە بۆخۆى بنچىتەوھە لە ناوچەى فارسەكاندا، بەلام عەلى (ﷺ) سوپايەكى ناردە سەرى بە فەرماندەى - مەقل ى كورپى قەيس - توانى بىشكىتت و خۆشى بكوژرەت.^۲

لەكاتىكدا ئەمىرى باوھەرداران (ﷺ) پروبەرووى ئەم كىشانەو چەندان كىشەى تر دەبووئەوھە وەك وازھىنانى (بنى ناچىيە) و نەدانى (خەراج) لەلەين فارسەكانەوھە پاپەرىنى خەلگى (ئاواز) كە ئەزمەيەكى سەربازى و دارايى بۆ ھاتە پىش، و لە بەرامبەرىشدا - موعاويە - و سوپاي شام لە زىادبونى دەستەلاتدا بوو ھۆكارەكەشى دەگەرايەوھە بۆ چەند خالىك لەوانە:

۱- كوشتنى وزەو تواناكانى عەلى و سوپاكەى بە جەنگى لابلەلەى وەك (نەروان) و خەوارىجەكان.
۲- والى عەلى (ﷺ) لە مىسر عەمدى كورپى ئەبو بەكرى صدىق بوو (ﷺ) وەك والى پىشوو لىزانانە ھەلەس و كەوتى لەگەل بكوژانى عثمان و داواكارانى خويىنى عثماندا نەدەكردو وەك باسماڭا كرد پىشتەر بەم كارەى زياتر خەلگەكەى لەخۆى ئالەسكاندو موعاويەش لە بەرامبەردا توانى پەيوەندى بكات لەگەل داواكارى خويىنى عثماندا و دواتر توانى مىسر بھاتە ژىر كۆنترۆللى خۆى و بەوھش كۆمەكى و پالېستىكى سەربازى و دارايى چاكى دەستكەوت و عەلىش - شتىكى ناوا چاكى لەدەست چوو.

^۱ نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، ۱ (۱۵-۱۶) مصطفى حلي.

^۲ تاريخ طبري (۲۷/۶).

۳- میسر زیاتر به شام ده بخوارد له بهر نزیکی و هاوسنووری نیوانیان به پیچده وانه ی عیراقه وه که دوربووو لی یه وه. و تا وایشی لی هات که بیر له جهزیره ی عه ره بی و مه ککه و مه دینه بکاته وه به لّام علی (علیه السلام) توانی نه هیلتی توخنی نه و ناوچانه بکه ویت^۱.

بۆیه علی (علیه السلام) زۆر گله بی له دۆست و ده ست و پیوهنده کانی خو ی ده کات و له یه کی له ووتاره کانیدا له وباره یه وه ده لیت: ((دهرکه وتن و بهرزیه که له لای موعاویه دا ده بینم و هه رچی سه یر ده که م نه وان ه سه رده که ون به سه رتاندا چونکه نه وان له گه ل نا په وایی یه که یاندا یه کن به لّام نیوه له سه ر هه قن که چی په رته وازه ن، و نه وان گو ی پایله ی نه میره که یانن و نیوه ش سه ریچی کاری نه میره که تانن، و نه وان نه مانه ت پارێز بوون، و به لّام نیوه ناپاک ده رچوون، و هه رکه سی ده که م به بهرپرسی جیگایه که خیر و خیراتی نه و ناوچه یه که ده کاته وه و ده بیات به موعاویه و فلّانم به کاره ی نا هه رچی که زکرده وه بر دی بۆلای موعاویه، تا وام لیته اتوه متمانه یان پی نه که م قاپیکیان به ده مه ده ست، ده ی سا خوای گه وره تو ناگاداری رقم لیانه و نه وانیش رقیان له منه، و ده ی خواجه گیان پرگارم که لیان و پرگاریان بکه لیم))^۲

^۱ تاریخ خلیفه، لا (۶۹۸) بهمن سند.

^۲ التاريخ الصغر، بهاری (۱/۱۵).

دووه/ نه میړی باوه‌پاران وره‌ی سوپاکه‌ی به‌رز ده‌کاته‌وه

بۆ کشان به‌ره‌و شام و پاشان هودنه و ناگره‌ست:

به‌لام نه میړی باوه‌پاران له‌به‌رده‌م نه‌م نه‌هامه‌تیانه‌دا چۆکی دانه‌دا، و هه‌موو هه‌وئیکي خسته‌وه کار بۆ جوړاندن و به‌رزکردنه‌وه‌ی ناستی وره‌ی سوپاکه‌ی، و بۆ نه‌و مه‌به‌سته هه‌موو زیره‌کی و ژیری و په‌وانبیزه‌ی خۆی به‌کاره‌ینا، و توانی ووتاره به‌ناویانگه‌کی بدات بۆیان، و که به که‌له‌پوریکي گه‌وره داده‌نریت و له‌خوږایی نه‌و وتاره‌ی نه‌دا به‌لکو دوا‌ی چه‌شتنی تالاوئیکي زۆر له واقعی سهرده‌مه‌که‌ی خویدا و نه‌مه‌ش به‌شیکه له ووتاره‌که‌ی:

((پاشان جیهاد ده‌رگایه‌که له ده‌رگاکانی به‌هه‌شت و خوا‌ی گه‌وره خسته‌یه‌تی یه سهر پشت بۆ دۆستانی خۆی، و به‌رگی ته‌قوا‌یه و قه‌لغانی به‌تینی خودایه بۆیان، و هه‌رکه‌سیک پشته‌ی لی هه‌لبکات و وازی لی به‌ینن، نه‌وا خوا‌ی گه‌وره جل و به‌رگی سهرشوږی له‌به‌ر ده‌کات و دووچار‌ی کۆمه‌لئ به‌لای ده‌کات، و ده‌یکات به‌ پاشکو‌ی به‌چوک و بئ نرخه‌کان، و دل‌ی داده‌خات له‌ناستی پتیموونی و پتیکان، به‌ وازه‌ینانی له جیهاد کو‌یر ده‌بی‌ت له‌ناستی راستی، و ده‌بی‌ته جینگه‌ی لاقرتی و گالته جاری، و له داده‌په‌روه‌یش بئ به‌ش ده‌بی‌ت.

نه‌وا من به‌شه‌و و به‌پو‌ژ، به‌ نه‌ینسی و به‌ناشکرا بانگم کردوون بۆ به‌ره‌نگاریونه‌وه‌ی نه‌وانه، و پتیم ووتن با بده‌ین به‌سه‌ریاندا پتیش نه‌وه‌ی بده‌ن به‌سه‌رماندا، ده‌ی سا وه‌لگاهی هیچ گه‌لێک جه‌نگ و هه‌را نه‌هینراوه‌ته نیو ماله‌که‌یه‌وه و سهرشوږ نه‌بوو بی‌ت، و سستیتان نواندو دانیشتن، و تا واتان لی‌هات په‌لامارتان بده‌ن له‌هه‌ندی لاوه، و ولاتانیان له‌ده‌ست سه‌ندن، و نه‌وه (برای غامیده) و به‌سوارکانی یه‌وه دای به‌سه‌ر نه‌باردا و چه‌سانی بیکری له‌ناوبرد و سوپای نی‌وه‌ی له‌و ناوه‌دا نه‌هیشت،

هه‌وا لم پئ گه‌یشته‌وه که یه‌کئ له چه‌کداره‌کانیان هه‌لئ کوتاوه‌ته سهر ژنیکي موسلمان و ژنیکي نه‌هلی ذمه، و ویستویه‌تی هه‌موو خه‌لخال و گواره و بازنه‌کانی ده‌ستیان دابه‌کن پتییان تا هاواریان کردووه و داوای به‌زه‌ییان کردووه نینجا له‌کۆلیان بوونه‌ته‌وه، و که‌س وشه‌یه‌کی به یه‌کێکیان نه‌وتوه و قه‌تره‌یه‌ک خو‌ینیان نه‌پشتوون،

دهی نه گهر موسلمانان دواي نوره له داخندا بریت ناهه قی نی یه له لای من بگره زور
شایانی مردنیشه ...

نای که جیگهی سهرسامی یه دل دته قی و خه فته بار ده بیت کاتیک ده بیستیت نه وانه له سهر نه و
له یاسا ده رچونه یان کویونه ته وه و که چی نی تمه له سهر یاسا و هه قین که چی ناکوک و جیا جیا یان
دهی ناشیرینی و خه م وو خه فته بۆ نی وه که واتان لی هاته وه نه تان که نه به نیشانه و پیتان ده ویرن و
نی وه به وان ناویرن، و نه وان ده دن به سهر تاندا و نی وه هی چتان دیار نی یه، و سهر پیچی خوا
ده کریت و نی وه ش پی ی پازین.

نه گهر به هاویندا فدرمان ده رکهم بۆتان که برۆن بۆیان خیرا ده لئین: به م چله ی هاوینه بۆ؟ نه ی چی
تیدایه نارام بگرین تا دنیا که میک فینک ده کات؟!.

و نه گهر بلیم به زستان برۆن بۆیان، نی وه هه ر ده لئین: به م چله ی زستانه بۆ؟ نه ی بۆ
که میک نارام نه گرین تا سهر ما ده شکیت!! دیاره مه سه له که سهر ما و گهر ما نی یه، به لکو
خۆد زینه وه یه له جیهاد و کوشتار له پیناوی خوا دا، وه للاهی هه رچی سهر تان ده که نه له شمشیر
ده ترسن وه که مندا ل وان به لئ شتیه تان له پیاو ده کات به لām پیاو نین، نا وه ته خواز بووم هه ر نه م
بینینایه و هه ر نشم ناسینایه، ناسراو یه که وه للاهی تا سهر نی سقان په شیمانم لی ی،

خوا له ناوتان به ریت دلتان ته قاندم، و سنگتان پرکردوم له رق و کینه، ژه می غه م و په ژاره تان
کردۆ ته گهرووم، و به م سهر پیچی هشتان منتان سهر شو پر کردوه نا بروی منتان بر دوه له لای و ده لئین
قوره یش: عه لی کو پی نه بو طالیب (ﷺ) پیاو یکی نازایه به لām هونه ری جهنگ نازانیت! خوا لی یان
هه لته گریت، و بۆ که سیان هه یه له و مه ی دانه دا نه وه نده ی من له و کاره دا ده وری بوو ییت؟ و له من
کۆن تر بیت له و بواره دا؟ چونکه من له سهر ده می که وه له گه ل نه م کاره دا بووم که (۲۰) سالم پر
نه کرد بو یه وه، و وا نی ستا خه ریکه پی ده نیمه (۶۰) شه سته وه به لām له گه ل که سی کدا بلیم چی که
چواره و ره که ی به قسه ی نه که نه))^۱

^۱ البیان والتبیین، حافظ، لا (۲۳۸، ۲۳۹).

نهم ووتاره به ووتاره ناگرینه‌کانی شه‌میری باوه‌پداران داده‌نریت که ته‌قاندی یه شه که‌سانه‌ی به چواره‌وریدا بوون، شه که‌سانه‌ی که نه‌یان هیشت به‌روبوومی جیهاده‌که‌ی کۆ بکاته‌وه و شه سهرکه‌وتنه به‌ده‌ست به‌ینیت که هه‌ولتی بۆ ده‌دا، و نهم ووتاره‌شی به‌شیوازیکی شه‌ده‌بی جوان ږتک خستبوو، که ده‌سته‌واژه‌کانی هه‌ست و نه‌ست و لایه‌نه نادیاره‌کانی مرۆفه‌کانی ده‌هه‌ژاند، زۆر ساده‌بوو دووربوو له ووتاره فه‌لسه‌فی یه قورس و گرانه‌کان که که‌س لیتی تیئناگات، و هه‌روه‌ک له سه‌جع و به‌هیزکردنی ده‌ستکرد بۆ ووشه‌کانی^۱.

له‌م ووتاره‌دا عدلی (ع) هه‌ندی باسی نه‌به‌ردی و چاکه‌ی خۆی ده‌کات بۆ ناماده‌ بووان و نه‌مه‌ش شه به‌رگری کردن و باس کردنه‌ی - عشانمان - وه‌بیر ده‌خاته‌وه که له‌کاتی‌کدا گیره‌شیوتیان هه‌موو مه‌دینه‌یان پرکردبوو، چواره‌وری ماله‌که‌یان دابوو، نه‌میش بۆ شه‌وی که شه بی ناگیانه که‌می به‌ناگا بیته‌وه و که‌تنی خراپ نه‌نینه‌وه هه‌ندی له چاک‌ی و کاره مه‌زنه‌کانی خۆی باس ده‌کرد که له‌خزمت پیغه‌مبه‌ردا (ع) کردبوونی به‌هه‌مان شیوه‌ش عدلی (ع) واده‌کات تا تیئان بگه‌یه‌نیت که که‌سیک نا به‌و جۆره بوویت که‌ی شایسته‌ی شه‌ویه ناوا خوین ساردانه مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا بکریت.

به‌لام له‌گه‌ل نهم هه‌مووه هه‌ولانه‌شدا که شه‌میری باوه‌پداران (ع) ده‌یدا له‌پیناوی هینانه‌وه‌ی شام بۆ ژیر ده‌سته‌لاتی خیلافه‌تی ئیسلامی به‌لام نه‌یتوانی ناواته‌کانی بی‌نیته‌دی و شه کاره نه‌نجام بدات، نه‌مه‌ش به‌هۆی شه په‌رته‌وازه‌بوون و لی‌کترانه‌ی دووچاری سوپاکه‌ی بوو بوو. بۆیه له‌سالی (۴۰) ی کۆچیدا ناچار بوو له‌گه‌ل موعاویه‌دا په‌یماننامه‌یه‌ک مؤربکات و تیایدا بریار بدات ناوچه‌کانی شام له‌ژیر ده‌ستی موعاویه‌دا بمیننه‌وه شه‌میری باوه‌پدارانیش عیراق و باقی ناوچه‌کانی تری له‌ژیر ده‌سته‌لاتدا بیت و که‌س ده‌ست نه‌خاته نیش و کاری شه‌وی تره‌وه و که‌سیش به‌سوپاوه هه‌لته‌کویتیته سهر شه‌وی تر^۲.

^۱ الادب الإسلامي، نايف معروف، ۹۶ هـ.

^۲ تاريخ الطبري (۵۶/۶).

سئ یدم/ نه میری باوه پداران داوای شهید بوون و گه پانه وهی به پهل له خودای خۆی ده کات:

نا بهو شیوهیه که باسمان کرد علی (علیه السلام) زۆر ناره حمت بوو که له گه ل والی یه کی خزیدا
صولح بکات و پازی بیت به له ت کردنی ده ولته تی نیسلامی و ته سک کردنه وهی سنوری دهسته لاتی
خه لیفه که به جۆری دهسته نه پروات به سهر نزیکترین وولاتی نیسلامدا که ولاتی شام بوو!
له کاتی که دا ده بویه هم موو موسلمانان به تایبه ت نه وانه ی چوار ده وری نه و نه ده به هیزیان بکر دایه
که کهس نه یه توانیایه داوای جیا بوونه وه و له ت کردنی ده ولته تی نیسلامی بکر دایه و ده بویه
موعاویه (علیه السلام) له سهر کار لا براهیو (والی) یه کی تر بخرایه ته شوینی که نه میری باوه پداران به دلی
بوایه و خۆی دای بنایه و هم موو فرمان و کاریکی له پایته ختی ده ولته تی نیسلامی یه وه
وه ریگرتایه که علی کوری نه بو طالیب (علیه السلام) سه رۆکایه تی ده کرد ..

نیستایش دواي (۱۴) سه ده به سهر نه و پروودا وانه دا هم موو ولاتانی دنیا نه و هیان له لا پروونه که
ده بیت سه رۆک کۆمار دهسته لاتی ته وای هه بیت و هیچ هه ریتمیک داوای جیا خوازی نه کات و له و
پینا وه شدا چ نه مریکا و چ رووسیا و چ چین و ولاتانی تریش که له کۆمه له ویلایه تی که پیک هاتوون و
کهسیان جوړ نه تی نه وه ناکات له دهسته خوشکه کانی جیا بیت نه وه نه و کاته پاروویه کی به چیژ بو
دوژمنان و به ناسانی قوتیان بدهن.

بو نه و مه به سه ته علی (علیه السلام) زۆ خه مبارو بی تاقه ت بوو، ته نانه ت وای لی هاتبو له
دواسته کانی ژیا نیدا ده یووت: نه ی په ره ردگارم من له گه له کهم زۆر به گله یی و وه رپسم، و
نه وانیش له من بیتاقه تن، ده ی خودایه رزگارم بکه لییان و نه وانیش رزگار بکه لییم) تاوای لیها ت
چه ند پۆژیک پیش شه هید بوونی یارو یا وه ر و شوین که وتوانی ده هاتن بۆلای، و ده که وتن به سهر
قاچ و ده ستیدا تاماچی بکه ن، به لام نه و به رده وام و زۆر به تاسه وه داوای له خوا ی گه وه ره ده کرد
بیگه ری نیته وه بۆلای خۆی و شه هیدی پی به خشیته .

و - جندب - ده گپ ریته وه و ده لیت: نیتر موسلمانان ده هاتن و ده که وتن به سهر پییه کانیدا و
ما چیان ده کرد و نه ویش ده یووت: به راستی من بی تاقه ت بووم لییان و بی تاقه تیان کردووم، و

رقم لیئانه و پقیان لیتمه، دهی نه جاتم بده لهدهستیان و نه جاتیان بده لهدهستم، و خوای گه وره بمکوژیت پزگارم بکات له دهستان^۱.

حسن ی کوری عهلی (ﷺ) بۆمان ده گیریتته وه و ده لیت: عهلی (ﷺ) پیی و وتم: نهم شهو پیغه مبهری خوام (ﷺ) بینی له خه ودا- و پیتم ووت: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) توشی گه لیک دهردی سه ری بسوم به ده ست نومه ته که ته وه؟ و پیغه مبه ریش (ﷺ) فهرمووی "ادع علیهم"، "دوعایان لی بکه" و منیش و وتم: "خوایه بیانگوژه بۆم به گه لیک چاکتر له وان، و منیش بگوژه به که سیکی خراپتر له من بۆ نه وان" و حه سن (ﷺ) ده لیت: ههر نه وهی ووت و له مال دهرچو - به ره و مزگه وت - بۆ نوژی به یانی و شهید کرا^۲.

چوارهم / نه میری باوه رداران ده یزانی شهید ده کریت:

(کۆمه لیک فهرمووده ی پیغه مبه ری خوا هیه (ﷺ) که وهک به لگه یه کی به هیزه له سه ر پیغه مبه رایه تی عه مد (ﷺ) و راستی نه و هه واته پاشه رۆژیانه ی که هه موویان هاتنه دی نه وه ده سه لمیتن که هه رگیز له خۆیه وه قسه یه کی نه کردوه، به لکو نیگا و ده حی یه له لایه ن خوای گه وره و ناگا دار کرا وه ته وه، (سبحان الله) نه گه ر نه میری باوه رداران له سه ر جیگه و به نه خۆشی به ردا یه هه موو نه و فهرموودانه (حاشا لله) به درۆ ده خرا نه وه، و به لام خوای گه وره به هه موو شیوه یه که ده یه ویت پیمان بلیت به چو کترین گومان تان نه بیت له راستی پیغه مبه رایه تی پیغه مبه ره که مدا)^۳.

عهلی (ﷺ) زۆر دلتیابوو له راستی نه و فهرمودانه و باوه ری ته واری پییان هه بوو، ته نانه ت له ناو خه لکیدا باسی ده کردن، و (ابو الاسود الدؤلی) ده گیریتته وه و ده لیت: گویم له عهلی (ﷺ) بوو ده یوت: پیتم خسته سه ر زینی و لاخه که م و نیازی عیراقم کرد، عبدا لله ی کوری سه لام (ﷺ) هات بۆ لام و پیی و وتم: بۆ عیراق ده رۆیت؟ و وتم: به لسی، ووتی: نهی زانیووته نه گه ر به رۆیت بۆ نه وی شمشیری عیراقیه کانت به رده که ویت؟ عهلی (ﷺ) ووتی: سویندم به خوا منیش خۆم له

^۱ الاحاد و المثانی - ابن ابی عاصم (۳۷/۱) بیهناد حسن.

^۲ تاریخ الاسلام - عهد خلفاء الراشدین لا ۶۴۹.

^۳ ووتی و مرگیز.

پيښه مېږي خودام بيستوه وټنه ي ټم ووتيه، و (ابو الاسود) يش ووتی: سهرم سوړما لی ی، پياوړکی جهنگاور شتی وایش بزانیټ دهریاره ی خو ی - که چی هر بروات بۆ عیراق - وهک عهلی.^۱

ټم دلنیایی یه ی عهلی - له راستی شهید بونی خو ی - پیښ بوون به خهلیفدیش زانیویه تی، وهک یه کی له هاره له بهر ټزه کانی پيښه مېږي خوا (ﷺ) ده گپړټه وه که جاريک عهلی (ﷺ) نه خوش ده که ویت و نه وان ده چن بۆ سهردانی که ناوی (ابو فضالة الانصاری البدری) (ﷺ) ده لیت: له لای عهلی بووین کاتیک نه خوش بوو، ووتی: من بهم نه خوشی یم نامرم، یان بهم نازاره وه ناپروم، بهلکو پيښه مېږي خوا (ﷺ) پی ی فهرموم که نامرم تا نیره و نیره خویناوی ده بیت مبهستی سهر و مل و شانی بوو.^۲

عبدالله ی کور ی داود ده لیت: له (أعمش) م بیستوه، که نه ویش له موسلمه ی کور ی سه هل و نه ویش سالم ی کور ی ابن حجه وه و نه ویش له عبدالله ی کور ی سبع وه ده لیت: گویم له (علي) بوو له سهر مینبر ده یووت: نیمه چاره وړانی نه گبه ټیک ده که ین که پيښه مېږي خوا (ﷺ) پی ی را گه یان دوم که نیره و نیره به خوین سور ده کات، و خه لکه کهش ووتیان: پیمان بل ی نه و بکوړه نه گبه ته کی یه با له ناوی بهرین، و نه ویش ووتی: په نا به خوا که که سیک بکوړن، که بکوړه که ی من نه بیت.^۳

له ریوايه ټیکدا ده لیت: عهلی (ﷺ) به عبید الرحمن ی کور ی مه لجه می ووت: نا نه مه یه بکوړه که م، ووتیان: ده ی بۆ وه ستاوی بۆ نایکوړیت؟ عهلی (ﷺ) فهرمووی: ده ی هیشتا نه ی کوشتوم.^۴

پینجه م / شهید کردنی ټه میری باوه ډاران (ﷺ):

جهنگی نه هره وان و نه و ټیک شکانه ی به سهر خه واریجه کانداهات تیایدا کار ټکی وای کرده سهر دلیان که به شه و ږوژ له بیریان نه ده چوړیه وه و هر هه ناسه یان هه لده کیښا، و نه و بره که مه ی

^۱ تاریخ الذهبی عهد الخلفاء الراشدين (۶۴۸).

^۲ خلافة علی بن ابی طالب - عبد الحمید لا ۴۳۲ طرقة صحیحة بمجموعها.

^۳ کتاب الشریعة للاجری (۲۱۰/۵/۴) إسناده حسن.

^۴ الاستیعاب (۱۲۷/۳).

كەما بوونەو ھەر بەرق و كينەو دەيان پروانى يە ئەمىرى باوەرداران و لەمەلا سدا بوون بۆ سەندنەو تۆلەى برادەرەكانيان كەلە (نەھرەوان) كوژرا بوون.

ژيان نووس و ميژوونوسەكان ھەموو باس لە پىوايەتيكى مەشھور دەكەن^۱. بەلام ھەموو ئەو پىوايەتانە پەخنەيان لەسەر وەك ھەموو پروداوہەكانى تر بەدووور نى يە لەزىاد كردن بۆى يان كەم كردن لى و بەلام ھەمويان لەسەر ئەو كۆكن كە كردارە چەپەلەكە لەسەردەستى ھەندى كەس لە تاقمەكەى (خەوارىج) ئەجمار دراوہ وەك تۆلە سەندنەو يەك بۆ كوژراوہەكانى نەھرەوان.

با بەخاڵ لەسەر كردارى پلانى كوشتنەكەى پرۆين:

۱- پىلان گىراڤ كۆدەبنەو:

لەمەسەلەى (ابن ملجم) دا دەلەين پۆژيەك (ابن ملجم) و (بۆرەك ى كۆرى عبدالله) و (عەمىرى كۆرى بىكرى تەمىمى) كۆيوونەو و باسى خەلەكان دەكرد، و پىتيەكان (واتە عەيبەيان لى دەدۆزنەو) لەوالىيەكان دەھىنايەو، و پاشان باسى كۆمەلەى نەھرەوان ھاتە ئاراوہ، سۆز و بەزەبى و داواى لىخۆشبوونيان بۆ دەرکردن، ووتيان: ئيتەر ژيان دواى ئەوان بۆچى باشە، برايانمان بوون خەلەكان بۆلاى خواناسى بانگ دەكرد و لەبەر خاترى خوا گوڤيان نەدەدا بە لۆمەى لۆمەكاران، چۆنە بەلاتانەو ئەگەر ئيمە تۆلەيان بۆ بكەينەو لە پيشەوايانى گومرايى !! — پەنا بەخوا لەم ووتەيە — و بيانكوژين و ولاتيان لى پزگار بكەين و ھەقى براكانيشمان بكەينەو، (ابن ملجم) ووتى: على كۆرى ئەبو طاليب دانين بۆمن — كە پىاويەكى خەلەكى مىسر بوو، و بۆرەكى كۆرى عبدالله یش ووتى: عەمىرى كۆرى عاصيش دانين بۆمن، و عەمىش برىارى كوشتنى مەعاويەى دا ھەرسىتيەكان بەلەينيان دا بەخوا ئەگەر پەنەو تا كارەكانيان ئەجمار نەدەن يان سەرى خۆيان دانين لەو پىناوہدا و ئەم دانىشتنە — شومە — لە ھەقەدى مانگى پەمەزانى پىروژى سالى ٤٠ى كۆچيدا

٢. بوو.

^۱ رفايات الاميان (٢٦٨/٥)، البداية والنهاية (٣٢٥/٧)، طبقات ابن سعد (٣/ ٣٥) ھتد....

^۲ تاريخ الطوبى (٥٩/٦).

۲- (ابن ملجم) له مال دەرچوو بۆ کاره که ی:

(ابن ملجم) چوو بۆ کوفه و نهم مهسه له یه له هاورپیکانی شاردهوه له ترسه ی شهوه ی نهوه که ده میان نهو سه تیت و باسی بکه و پیلانه که یان که شف بیت و پوژتیک له (تیم الریاب) بوو که علی (علیه السلام) له نه ره و اندا نزیکه ی (۱۰) که سی لی کوشته بوون و له گه لیان دانیشه تبه وو و باسی کوژراوه کانی خویانیان ده کرد له نه روان، هه ره له و پوژده دا چاری که وت به نافرته تیکی - هۆزی (تیم الریاب) و هه زی لی کردو نه و نه ده جوان بوو خه رریک بوو شیت بیت بۆی - نه و که چه له پوژزی نه ره و اندا باوکی و برایه کی کوژرا بوون - و کاتی چاری پی ی که وت هه موو شته تیکی بیرچوویه وه که له پینا ویدا هاتبوو،

هه ستاو چوو داوای نه و که چه ی کردو که چه که ش به ته نه ا قسه ی له گه ل کردو پیی وت: شووت پیناکه م هه تا دلّم ناو نه ده یه ت، (ابن ملجم) وتی: جا دلّت به چی ناو ده خواته وه؟ وتی: (۳) هه زار دینارو به نه ده یه ک و گۆزانی بیژتیک و کوشته ی عه لی کوپی نه بو طالیب (علیه السلام)! ماره یی یه که م بیت!

(ابن ملجم) وتی: هه موو نه و شتانه ت بۆ دینم، به لّام کوشته ی عه لی بۆچی نه گه ره تۆ به من رازیت؟ وتی: من چاوه رپوانی نه و مۆده یه ده که م، و نه گه ره نه و کاره بکه یه منیش و خۆیشه ت خۆشه حالّ ده که یه ت و پیرۆزت بیت ژیان له گه ل من و نه گه ره له و پیناوه شدا کوژرایه ت نه و نه وه ی له لای خوا ده ست ده که ویت له هه موو دنیاو جوانی یه کانی باشته ره . (ابن ملجم) یش وتی: ده ی با بزانیته وه لّاه ی هه ره بۆ نه و کاره هاتووم بۆ نهم شاره و داواکاریه کانت جی به جی ده که م،

(ابن ملجم) بۆ نه و کاره ی داوای هاکاری کرد له پیاوکی (بنی اشجع) که ناوی شیب ی کوپی بجه بوو پی ی وت: کارتیک هه یه ده یکه یه ت که شه ره فی دنیاو ناخیره ته ده ست بکه ویت؟ کابرا وتی: نه و کاره چی یه؟ وتی: کوشته ی عه لی کوپی نه بو طالیب، کابرا وتی: دایک پۆله پۆت بۆ بکاته شته تکی زۆر گه وه ره گران داوا ده که یه ت، و پیم نالیت: چۆن به عه لی ده ویریت؟ وتی: له ری ی مزگه وت له پیش نوژی به یانی بۆی داده نیشم و کاتی ده رکه وت به خه نه ره هه لّده که تمه سه ری، و نه گه ره سه رکه وتنمان به ده ست هیئا نه وه دلّمان ناو ده خوات و تۆله ی خۆماغان سه ند، و نه گه ره کوژرایشه ی نه وه ی له لای خواجه زۆر باشته ره له هه موو دنیاو جوانی

یه‌کانی. کابرا ووتی: بئ قه‌زابی، که‌سیکی تر بیٚت قه‌یناکه! به‌لام علی - نه‌ء، چونکه خزمه‌ت و لیٚهاتوویی له نیسلامدا ناشکرایه‌و پیٚشینیه‌ی روناکی هه‌یه له‌گه‌ل پیٚغه‌مبه‌ردا (ﷺ) قه‌ت دَلَم نایه‌ت بیکوژم.

به‌لام نه‌و فیٚلبازه‌ وازی نه‌هیتا‌و پیٚ ی ووت: نه‌ی نازانیت له نه‌هره‌واندا چی هیتا به‌سه‌ر به‌نده صالحه‌کانی خوا‌دا؟ ووتی: به‌لئ، ووتی: ده‌ی با له‌تۆلئی نه‌واندا بیکوژینه‌وه‌و دواتر نه‌و کابرا داماو‌هی ناچار کرد بیٚت به‌ده‌م دا‌وا‌کاریه‌که‌یه‌وه‌.

له‌کاتی دیاری کرا‌ودا رۆشته‌ن پۆ ی و له‌ به‌رامبه‌ر نه‌و کۆلانه‌دا خۆیان مَلّاس دا که‌ علی (ﷺ) له‌وئ وه‌ ده‌چوو بۆ مزگه‌وت، و هه‌رکه‌ عه‌لی ده‌رکه‌وت، شه‌یبب په‌لاماری داو شمشیریک‌ی بۆ هیتانی‌وه‌ به‌ری نه‌که‌وت و دا‌ی که‌مه‌ی ده‌رگا‌که‌دا، و (ابن ملجم) یش له‌دوا‌وه‌ به‌خه‌نجه‌ر دایکرت‌ه‌وه‌و وه‌ردانیش له‌دوا‌وه‌ شمشیریک‌ی کرد به‌سکیداو پایان کرد.

و هاوار هاوار هه‌ستا‌و خه‌لکی هاتن به‌ده‌م مه‌سه‌له‌که‌وه‌و دوانیان پایان کردو خۆیان کرد به‌نا‌و قه‌ره‌بالغی خه‌لکه‌که‌دا‌و خۆیان وون کرد به‌لام (ابن ملجم) یان گرت و پی‌او‌یک‌ی هه‌مه‌دانی په‌لاماری شمشیره‌که‌ی دا‌و لیٚ ی سه‌ندو به‌دزی عه‌لی یه‌وه (ﷺ) شمشیریک‌ی کیشا به‌قاچیدا.

نی‌مام عه‌لش (ﷺ) نه‌یتوانی خۆی بگرت تا (جه‌عه‌دی کو‌ری هه‌بیره) چوو‌ه ژیربالی و برديه‌ نا‌و مزگه‌وت و به‌دانیشته‌نه‌وه‌ به‌رنو‌یژی کرد بۆ موسلمانان و پاشان دا‌وای کرد نه‌و کابرایه‌ی بۆ بانگ بکه‌ن و نه‌وانیش (ابن ملجم) یان هیتا، و عه‌لی (ﷺ) پیٚ ی ووت: نه‌ی دو‌ژمنی خوا، من چاک نه‌بو‌وم له‌گه‌ل تۆ‌دا؟ ووتی: به‌لئ، ووتی: ده‌ی که‌واته‌ بۆچی وات کرد؟ ووتی: (٤٠) پۆژه تیژی ده‌که‌م و دا‌وا له‌ خوا ده‌که‌م خراپ‌ترین که‌سی پیٚ بکوژم! و عه‌لی (ﷺ) پیٚ ی ووت: ده‌ی هه‌ر به‌و خه‌نجه‌ره‌یش ده‌کوژیت، و که‌سیک‌یش نا‌ناسم له‌تۆ خراپ‌تر هه‌بیٚت^١.

٣- محم‌دی کو‌ری هه‌نه‌فی یه‌ کاره‌ساته‌که‌مان بۆ ده‌گپ‌رت‌ه‌وه‌:

من و کۆمه‌لێک جه‌نگا‌وه‌ر نه‌و شه‌وه‌ی که‌ - علی کو‌ری نه‌بو طالیب - ی تیدا شه‌هید کرا وله‌ نزیک‌ی نه‌و کۆلانه‌دا ئیشکمان ده‌گرت و تابه‌یانی خه‌ریکی شه‌و نو‌یژ بوون و خه‌و له‌چاویان

^١ تاریخ الطبری (٦٢/٦).

تۆرابوو و عدلی له مالّ ده‌رچوو به‌رهو (جامع‌الاعظم) پۆشت و به‌رێگاوه دیووت: خه‌لکینه، نوێژ - نوێژ، ئیتر نازانم ووته‌کانی ته‌واو کرد یان نا بریقه‌ی شمشیریکم هاته به‌رچاو له‌گه‌ڵ هاواریکدا که ده‌ی و وتم: حوکم ته‌نها بۆ خواجه نه‌ک بۆتۆ و هاوپی‌کانت و شمشیریکم دی به‌رزبوویه‌وه و شمشیریکم تریشم بینی و ناگام لی بوو، عدلی هاواری کرد: بیان گرن له‌ده‌ستتان ده‌رنه‌چن و خه‌لکی له‌هه‌موو لایه‌که‌وه په‌لاماریان دان و هه‌ر نه‌وه‌نده‌مان زانی (ابن ملجم) گه‌را و هه‌ینایان بۆلای عدلی، و منیش له‌گه‌ڵ خه‌لکه‌که‌دا چوومه ژووره‌وه و گوێم لی بوو عدلی ده‌یووت: سه‌ر به‌سه‌ر، و نه‌گه‌ر مرده‌م له‌تۆله‌ی مندا بیکوژنه‌وه و نه‌گه‌ر مایشم خۆم چاره‌ی ده‌که‌م.^۱

کاتی (ابن ملجم) ده‌سته‌کانی به‌ستراپوونه‌وه، و (ام کلثوم) ی کچی عدلی هاواری کردو به‌گریانه‌وه ده‌ی و وت: نه‌ی دوژمنی خوا، خۆ باوکم زه‌ره‌ری نه‌کردوه، به‌لام سه‌رشۆپی بۆتۆ، و (ابن ملجم) یش و وتی: بۆ کێ ده‌گریت؟ وه‌للاهی خه‌غه‌ره‌که‌م به‌هه‌زار کپیوه و به‌هه‌زاریش ژه‌هراویم کردوه و ایش لێم داوه نه‌گه‌ر له‌هه‌موو نه‌م شاره‌م بدایه که‌سیان ده‌رنه‌ده‌چوون.^۲

۴- وه‌سیه‌تی نه‌میری باوه‌رداران (علیه‌السلام) بۆ (حه‌سه‌ن و حوسین) (علیه‌ما‌السلام):

نه‌میری باوه‌رداران (علیه‌السلام) بانگی هه‌سه‌ن و حوسینی کرد، و بێ‌ی و وتن: "وه‌سیه‌تتان پێ ده‌که‌م له‌خوا بترسن، باوه‌ش مه‌که‌ن به‌دونیادا ئیتر با دونیایش بێت بۆلاتان، و هه‌رگیز مه‌گرین به‌سه‌ر شتی‌که‌دا له‌ده‌ستتان ده‌رده‌چیت، و راست ب‌لین، و به‌زه‌بیتان به‌هه‌تیودا بێته‌وه، و فریای داماوێ بکه‌ون، و کار بۆ پۆژی دوا‌ی بکه‌ن، و هاوکار بن بۆ سته‌م کارو سته‌م لێکراو، و کار به‌نایه‌ته‌کانی قورئان بکه‌ن و له‌لۆمه‌ی لۆمه‌کاران مه‌ترسن".

و پاشان سه‌یریکی محمّدی کوپی حه‌نه‌فی یه‌ی کرد و وتی پێ‌ی : ئایا نه‌و نامۆژگاریانه‌ی براکانتهم کرد تۆش له‌به‌رت کردن؟ و وتی: به‌ئێ، و وتی: ده‌ی هه‌مان نامۆژگاری تۆش ده‌که‌م و پێشت ده‌لێم که پێزی نه‌م دو برایه‌ت بگه‌ر، چونکه هه‌قیان زۆره به‌سه‌رته‌وه، و شوێنیان بکه‌وه، و به‌بێ نه‌وان هه‌یج بریارێک مه‌ده‌.

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه و هه‌مان لاپه‌ره.

^۲ تاریخ الطبری (۶۳/۶).

و پاشان بهوانیشی ووت: ووه صیه تتان بۆ ده کم ناگاتان لی ی بیت، چونکه کوپی باوکتانه، و چاکیش ده زانن که باوکتان خۆشی ویستوه.

و به حه سه نیشی ووت: نهی کوپی خۆم وه سیه تت پی ده کم له خوا بترسه، نوێوه کان له کاتی خۆیدا بکه و زه کات له شوینی خۆیدا بده، ده ستنوێژ جوان بگره، چونکه نوێژ دروست نی یه به بی ده ستنوێژ، نوێژیش بی زه کات دروست نی یه، وه سیه تت پی ده کم له گونا ه تهویه بکه، و رقی خۆت بخۆره وه، و سهردانی خزمه کانت بکه، و نهرم و نیان به له گه ل نه فام کاراندا، و له دین تی بکه، له کار دلنیا به نه و جا بیکه، په یان به قورئان بده، و له گه ل دراویشدا زۆر چاک به، و فه رمان به چاکه بده و بهرگری له خراپه بکه و خۆت له خراپه کاری بپارێزه.

و کاتیك مردنی نزیک بوویه وه، دواين وه سیه تی خۆی کردو ووتی:

((بسم الله الرحمن الرحيم، نهم وه سیه تنامه یه له لایه ن عه لی کوپی شه بو طالیب وه نووسراوه، وه سیه ت ده کات که شایه تی ده دات هیچ خوایه ک نی یه جگه له (الله) و بی هاوه ل و هاوتایه و حمدیش به نده و پیغه مبه ری خوایه، و به رپنموونی ناردوویه تی و به ثانیکی راست و دروسته وه تا به سه ر هه موو ئاینه کانی تر دا سه ری بخت با بت په رستانیش پیا ن ناخۆش بیت، و پاشان نوێژو خوا په رستی و ژیا ن و مردنم بۆ په روه ردگاری جیهانه و هیچ هاوه لکی نی یه و به وه ش فه رمانم پی دراوه و منیش یه کیکم له و سه لمانان.

و پاشان نهی (حسن) وه صیه ت بۆ ته و هه موو نه ندامانی خێزانده کم ده کم به وه ی له خوا ی په روه ردگارتان بترسن و تا مردن له سه ر به رنامه که ی خوا به رده وام بن، و ده ست بگرن به حه بلی خودا وه و جیاوازی و ناکوکی دروست مه کهن، چونکه من خۆم له (أبو القاسم) م بیستوه که فه رموویه تی: ((چاکسازی کردنی ناو خه لکی له نوێژو رۆژو گه وه ترن له لای خوا، و سه یری خزمه کانتان بکه ن و سهردانیا ن بکه ن تا لیپرسینه وه ی رۆژی دوا یستان ناسان بیت))..

۵- دکتۆره کان نا ئومید ن له چاک بوونه وه ی علي (عليه السلام):

عبدالله ی کوپی مالیک ده لیت: کۆمه لیک دوکتۆر بانگ کران بۆ چاره سه رکردنی شه میری باوه رداران، و زاناترینیا ن دوکتۆرێک بوو به ناوی (أشیری کوپی عه مر السکونی) و داوا ی کرد حه یوانیکی بۆ سه رپن و سی یه که ی ده ره ینا به گه رماو گه رمی و په گیکی تیدا ده ره ینا و کردی

به ناو برینه که داو فوی پیداکرد و پاشان ده‌ری هیتایه‌وه ده‌بینی برینه که گه‌یشتوته ناو می‌شکی سدری، و بویه به‌راشکاوانه به عدلی ووت: نه‌ی نه‌میری با‌ه‌ورداران، وه‌سیه‌تی خوت بکه تو ده‌مریت^۱.

جندب ی کوری عبدالله ده‌لئت: چوومه لای خلیفه و پرسیارم لی کرد: نایا نه‌ی نه‌میری با‌ه‌ورداران نه‌گه‌ر تو‌مان له‌ده‌ست ده‌رچوو، به‌یعت به (حه‌سن) به‌دین؟ نه‌ویش ووتی: نه‌ده‌لیم به‌لی نه‌ده‌لیم نه‌خیر، ئیوه خوتان با‌شر ده‌زان^۲.

۶- نه‌میری با‌ه‌ورداران (ﷺ) ناهیلی جه‌سته‌ی بکوژه‌کی بشیوتن:

عدلی (ﷺ) ووتی: نه‌و پی‌اوه بکه‌نه زیندان، نه‌گه‌ر مردم بیکوژن، و نه‌گه‌ر ژیا‌شم تو‌له‌ی بریندارکردنی لی ده‌که‌مه‌وه^۳. و له‌ ری‌وایه‌تیکی تر‌دا ده‌لئت: نان و نا‌وو خواردنی پی‌دنه‌ن و له‌گه‌لیدا چاک بن، و نه‌گه‌ر چاک بو‌ومه‌وه خۆم خا‌وه‌نی خوی‌نی خۆم و یان عه‌فوی ده‌که‌م یان تو‌له‌ی لی ده‌که‌مه‌وه^۴.

له‌ ری‌وایه‌تیکی تر‌دا ده‌لئت: نه‌گه‌ر مردم منی چۆن کو‌شت، ئی‌وه‌ش وا بیکوژنه‌وه له‌وه زی‌اتر نه‌که‌ن چونکه‌ خ‌وای گه‌وره زی‌اده‌ره‌وانی خۆش نا‌ویت^۵.

له‌ ری‌وایه‌تیکی تر‌دا پرو‌ی کرده حه‌سن و ووتی: ((نه‌ی نه‌وه‌کانی عه‌دا‌المطلب، من وانا‌زانم ئی‌وه ده‌ستان هه‌بی‌ت له‌خوی‌نی موس‌لمانان‌داو بلین: نه‌میری با‌ه‌ورداران کو‌ژرا‌وه، نه‌میری با‌ه‌ورداران کو‌ژرا‌وه و هه‌رگیز به‌شی‌وه‌ی خ‌راپ نه‌یکوژن و جه‌سته‌ی نه‌شی‌وین، چونکه‌ من له‌پی‌غه‌مبه‌ری خ‌وام بی‌ست‌وه که‌ فه‌رمو‌ویه‌تی: ((إياکم والمثله ولو إنها بالکلب العقور)) واته: ده‌خی‌لتان بم دو‌ورین له‌ کو‌شتن به‌ شی‌واندنی جه‌سته‌ ئی‌تر با‌ سه‌گی‌کی ه‌اریش بی‌ت)).

^۱ الاستیعاب (۱۱۲۸/۳).

^۲ تاریخ الطبری (۶۲/۶).

^۳ فضائل الصحابة (۵۶۰/۲) پسند حسن.

^۴ المهن لابی العرب، ص، خلافة علي بن أبي طالب، لا ۴۳۰.

^۵ الطبقات (۳۵/۳).

۷- (ابن ملجم) کی یہ؟

(الذہبی) دہلّیت: ناوی (عبدالرحمن ی کوری ملجم) ہو یہ کیّکھ لہ خواریمہ دروزنہ کان، لہ فتح کردنی میسر دا به شداری کردوہ، و قورنان و فقیہی نیسلامی خویندوہ و سوارچاکیکی میسر بوہ، لہ لای موعازی کوری جہہل قورنانی خویندوہ، و یہ کیّک بوہ لہ عابدو خواناسہ کان، و لہ لای خواریمہ کان یہ کیّکھ لہ باشتین کہ سہ کانی نومدت نیسلام!! و لہ لای شیعہ کان خراپترین دروستکراوی خواہ، بہ لّام لہ لای نہہلی سوننہ لہو کہ سانہیہ کہ رجاہان وایہ خوا بیخاتہ ناو ناگرہوہ، بہ لّام بہ دروشمی نازانن خوا لیّی خوّش بیّت، یانی پایہ کی و ہست و ناوہند لہ نیتوان پای شیعہ کان و پای خواریمہ کان و دہلّیت: بکوژی علی (علیہ السلام) ہر وہ بکوژانی عثمان و طلحہ و زیبر و سہدی کوری جوہیرو عماری کوری یاسر و بکوژی حوسہین وایہ.

۸- دوو ہاوریّ کہی تری (ابن ملجم) چیان کرد:

بورہ کی کوری عبداللہ لہ ہمان شہودا کہ دایان لہ علی (علیہ السلام) چوہہ ریگہی موعاویہ لہ کاتیّکدا بۆ مزگہوت دہچو، بورہ کہ پہلاماری داو شمشیرکی لیّدا بہ لّام خہتہری نہ گرت، و موعاویہ پری دایہو گرتی، و نہویش ووتی: ہوا لّیکی زور خوّشت پیّ بدہم، و نہ گہر پیّت خوّش بوو سودی دہ بیّت بۆ من؟ ووتی: بہ لّی، ووتی: برایہ کی ترم لہ ہمان شہودا علی کوشت، موعاویہ ووتی: لہوانہیہ نہیتوانی بیّت، ووتی: بہ لّی دہتوانیّت چونکہ علی بہ بیّ پاسہوان دہ پروات بۆ نویژ، و موعاویہ فہرمانی دا بہ کوشتنی.

و موعاویہ یش ناردی بہ دوا ی (الساعدی) دا کہ پزیشک بوو، نہویش ہات و پاش سہیر کردنی وردی برینہ کہی پیّی ووت: دوو چارہ سہرت ہدیہ، یہ کیّکیان ہلّیژیرہ، یہ کہم/ یہک ناسنی گہرم دہخہمہ سہر شوینی برینہ کہت، دووہم/ دہرمانیّتک دہدہمیّ کہ چاکت دہکاتہوہ بہ لّام نیتر مندالت نابیّت، و موعاویہ یش دووہمی ہلّیژارد ووتی: بہ خوا تہحہ مولی ناگر ناکہم بۆ مندالت نہبویش گزی مہدہریّ عبداللہ و یہزیدم بہسہ، خوا نہیان بریّت و دہرمانہ کہی خواردہوہ و چاک بوویہوہ و دوا ی نہوہ موعاویہ ناگاداری خوّی دہ کرد و پاسہوانی بلاو دہ کردہوہو لہ کاتی سہجدہو رکوعدا ناگاداری سہری بیّت.

به‌لام عه‌مرى كوپرى عاص (ﷺ) نه‌و شه‌وه سك نيشه‌يه‌كى گرتبوو نه‌يتوانى ب‌روات بۆ مزگه‌وت و له‌باتى خۆى سه‌رۆكى پۆلىسى نارد نوڤژ بۆ موسلمانان ب‌كات و نه‌و كا‌برايه‌ واى زانى عه‌مه‌ره‌و پ‌رى دايه‌و كوشتى، به‌لام خۆيشى گيراو ب‌رديان بۆلاى عه‌مه‌رو سلاوى نه‌ميريان لى كرد، كا‌براسه‌رى سو‌رما ووتى: بۆ نه‌مه‌ كى يه‌؟ ووتيان: عه‌مرى كوپرى عاص ه، ووتى: بۆ من كيم كوشت؟ ووتيان: خارجه‌ى كوپرى حوزافه‌ سه‌رۆكى پۆلىس، ووتى به‌عه‌مه‌ر: وه‌للا‌ه‌ى نه‌ى فاسق بۆ تۆ هاتبووم ب‌تكوژم، و عه‌مه‌ريش ووتى: (أردتني وأراد الله خارجه) واته‌: مه‌به‌ستى من بوو به‌لام خودا مه‌به‌ستى خاريجه‌ بوو، پاشان فه‌رمانى ده‌ركرد كه‌ بيه‌بن ب‌يكوژن^۱.

۹- نه‌ميرى باه‌رداران چه‌ند سال خه‌ليفه‌ى پيغه‌مه‌برى خوا بووه‌؟

خه‌ليفه‌ى كوپرى خياط ماوه‌ى خيلافه‌ته‌كه‌ى به‌ چوار سال و نو مانگ و شەش رۆژ مه‌زنده‌ ده‌كرت، و وادياره‌ چوار سال و نو مانگ و (۳) سى رۆژ پاستره‌ چونكه‌ له‌ (۱۸) ى ذى الحجة ى سالى (۳۵) ى كوچى بوو به‌ خه‌ليفه‌ و له‌ (۲۱) ى مانگى ر‌ه‌مه‌زانى سالى (۴۰) ى كوچى شه‌هيد كرا^۲.

حه‌سه‌ن و حوسه‌ين و عبدا‌لله‌ ى كوپرى جه‌عه‌فه‌ر (ﷺ) شو‌ردنيان گرتنه‌ نه‌ستۆو حه‌سه‌ن (ﷺ) نوڤژى له‌سه‌ر كرد،

۱۰- له‌كوڤى نيژراوه‌؟

شوئنى ناشته‌كه‌ى له‌نيوان ميژوونوساندا جيگاي مشت و م‌پرو جياوازي يه‌ و (ابن جوزى) كو‌مه‌لى ر‌يواياتى ه‌يناوه‌ و له‌دواييدا ده‌ليت: خوا خۆى ده‌زاني‌ت كامه‌يان راسته‌، له‌و ر‌يوايه‌تانه‌: * حه‌سه‌نى كوپرى عه‌لى (ﷺ) له‌لاى مزگه‌وتى (الجماعة) له‌ (رحبة) ناشتوويه‌تى له‌لاى ده‌روازه‌ى كنده‌وه‌ له‌پاش نوڤژى به‌يانى^۳.

* له‌ كوفه‌ له‌لاى كو‌شكى نه‌ماره‌دا و له‌زيك مزگه‌وتى (الجامع) دا نيژراوه‌ له‌كاتى شه‌وداو جيگه‌ى گو‌ره‌كه‌ى وون بووه‌ له‌خه‌لكى^۱.

^۱ تاريخ الطوبى (۶/۶۵).

^۲ التاريخ الكبير للبخاري (۹۹/۱) سند صحيح.

^۳ الطبقات (۳/۲۸).

* رپوایه تیځیکش ده لیت حه سدن (ﷺ) گوټزاویه تیه وه بۆ شاری مه دینه بۆ گوټرستانی به قیغ.^۱
 * رپوایه تیځی تریش ده لیت نهو گوټره دیاره ی نیستا که له نه جغه نه وه گوټری نیمام عه لی به
 (ﷺ) به لام هه ندی له زانایانی وه ک شریک ی کوپی عبدالله الحنفی که قازی کوفه (ت ۱۷۸) و
 عه مدی کوپی سلیمان الحضرمی (ت ۲۹۷ ک) قبو لی نهو رپوایه ته ناکه ن و په دی ده که نه وه.^۲

به لام له راستیدا نهو جیځگایه ی که نیستا ناوی لیتراره (مشهد علی) له شاری نه جغه، له سه رده می
 (بنی بویه) ی ده ولته تی عه باسیدا داهینرا، و شیعه کان له سه ده ی چواره می کوچیدا دایان هینا، و
 شاهه زایان له سه ر نه وه ن که نهو گوټره گوټری عه لی نی به (ﷺ) به لکو گوټری هاوه لی پیغه مبه ری
 خودایه که ناوی (مغیره ی کوپی شوعبه) به.

و (ابن تیمیه) ده لیت: نهو جیځگایه ی که پی ی ده لیتن (مشهد علی) له شاری نه جغه، هه موو
 شاهه زایان له سه ر نه وه ن که گوټری عه لی نی به (ﷺ) به لکو گوټری (مغیره ی کوپی شوعبه) به، تا
 (۳۰۰) سالی ش تیپه ری به سه ر شه هید کردنی عه لیدا (ﷺ) و به ک که س نهیده ووت نه وه گوټری
 عه لی به و به ک که سیش نه ده که وته پی بۆ سه ردانی کردنی، له گه ل بوونی نهو هه موو ژماره زۆره ی
 موسلمانان له نالی پیغه مبه ر و شیعه کان که حوکمی شاری کوفه یان کردوه،

به لکو به کیک له مه لیکه کانی (بنی بویه) نهو جیځگایه ی ناونا (مشهد علی) له دوا ی (۳۰۰) سا ل
 له شه هید کردنی عه لیدا.^۳

و ده لیت: به لام نهو جیځگایه ی که نویان ناوه (مشهد علی) زۆریه ی زانایان له سه ر نه وه ی که گوټری
 عه لی نی به و به لکو گوټری موغیره ی کوپی شوعبه یه، و نهو مه سه له یه له دوا ی عه لی (ﷺ) به
 (۳۰۰) سا ل و له سه رده می حوکم پانی (بنی بویه) دا هاته کایه وه.^۴

^۱ المنتظم (۷۷/۵) تاریخ الإسلام فی عهد الخلفاء، ۶ ۶۵۱.

^۲ تاریخ بغداد (۱/۳۷).

^۳ خلافة علی بن ابی طالب، ۶ ۴۴۱.

^۴ الفتاوی (۵۰۲/۴)، دراسات فی الاهواء والفرق والبدع (۲۸۰).

^۵ الفتاوی (۴۴۶/۲۷).

۱۱- له ته مەنی چەند سالیڤا شهید کرا؟

میژوونووسەکان جیاوازیان هەیه له ته مەنی ئەمیری باوەرداراندا هەندیکیان دەلێن (۵۹) ساڵ بوو، و دەشێت ته مەنی (۶۵) ساڵ بوو، و هەندیکی تریش دەلێن (۶۳) ساڵ ته مەنی بوو و ئەم پرایە دواتریش پاسترین پرایە.^۱

۱۲- ووتاری (حەسەن) (ﷺ) لەدوای شهیدکردنی باوکی:

عەمری کۆری حوێه نشی دەلێت: حەسەنی کۆری عەلی (ﷺ) لەدوای شهیدکردنی باوکی ووتاریکی بۆ داین و ووتی: دوینی پیاویک بەجی ی هیشتین که پیشتریش و دواتریش کەس لە زانستدا پسێ ی نەدەگەیششت و پیغه مەبری خوا (ﷺ) ئالای دەدایە دەستی و ئەویش نەدەگەپرایەوه تا خوای گەوره لەسەر دەستیدا سەرکەوتنی خەلات کرد، و پارە پولی لەدوای خۆی بەجی نەهیشت جگە له (۷۰۰) درهم له مووچه کە ی خۆی کە داینابوو بۆ خزمەتکارەکانی مالهوی.^۲

۱۳- موعاویە (ﷺ) هەوایی شهیدبوونی عەلی پێدەگات (ﷺ):

کاتی هەوایی شهیدبوونی عەلی (ﷺ) دەگاتە موعاویە دەست دەکات بەگریان، و خیزانە کەیشی پسێ ی دەلێت: تۆ لەگەڵیدا دەجەنگایت کەچی وا بۆی دەگریت؟ و ئەویش ووتی: پسێ قەزایی، تۆ چووزانیشت خەلکی چ پیاویکی چاک و خاوەنی زانست و فیهیان لەدەست دەرچوو.^۳

موعاویە (ﷺ) هەر مەسەلە یەکی ناپەرەحتی بەهاتیایەتە پێگا، نامە ی دەنارد بۆ عەلی کۆری ئەبو طالیب (ﷺ) و داوای وەلامی لەو بارە یەوه لی دەکرد، و کاتی هەوایی شهیدبوونی زانی ووتی: ((ذهب الفقه والعلم بموت علي بن أبي طالب)) واتە: فیهو عیلم لەناوچوون بە

^۱ تاریخ الطبری (۶۷/۷).

^۲ فضائل الصحابة (۲/۲۳۷) إسناده صحيح.

^۳ البداية والنهاية (۸/۱۳۳).

له ناوچوونی عهلی کوپی نه بو طالیب، و (عوتبه) ی برای پی ی ووت: با خه لکی شام نهم وتهیه ت نهیستن، و نهویش ووتی پی ی: وازم لی بیته^۱.

کاتی موعاویه (رضی الله عنه) بو به خهلیفه ی موسلمانان داوای له (ضرار الصرائی) کرد که وهسفینکی عهلیم بز بکه، و نهویش ووتی: بمبوره لهو پرسیاره نهی نه میری باوه پداران؟ نهویش ووتی: نه لئیم وهسفی بکه؟ و (ضرار) یش ووتی: که ماده م چارم نی یه دهی وهللاهی پیاوکی دور بین بووه، و به هیژ بووه، ووته کانی یه کلایی که ره وه بسون، و حوکه کانی دادپه روه رانه بسون، و عیلم و زانیاری لی ده باری، حیکه مت و ژیریژی لی ده بوویه وه، و له دنیاو جوانی یه کانی دنیا ده ترسا، و به شهوو ترسناکی یه کانی خوشحال ده بوو، و په ند وهرگر بوو، و بیری دریژ بوو، جل و بهرگینکی هه ز لی بوو که کورت بیّت و خواردنیکیش زیرو ره ق،

له ناوماندا وهک یه کیک له نئیمه و ابوو، ههر پرسیاریکمان لی بکردایه وه لّامی ده داینه وه و له شتیک هه ولمان لی بهر سیایه هه والی پی ده داین، و نئیمه یش وهللاهی له گه لّ نهو تیکه لی و نزیکه ی لی مانه وه نه مانده ویرا قسه ی له گه لّا بکه یین و هه بیه تمان لی ده کرد، نه هلی نایینی زور خوشده ویست و پرژی لی ده نان و هه ژارانی له خو ی نزیک ده کرده وه، به هیژو ده سه لّاتداره کان هیوایان نه بوو که به لایاندا باداته وه، و لاوازو بیده سه لّاته کانیش بی هیوا نه ده برون له دادپه روه ریه که ی،

و شایه تی ده ده م به چای خۆم له تاریکایی شه و دادیومه، که نه ستیره کان زیره یان ده هات، و نهویش به هه ردوو ده ستی پیشی خۆی گرتبوو، به م لاو شه ولادا له ره له ری بوو، و وهک گریانی غه مbaran به کو لّ ده گریا، و ده بیوت: نهی دنیا برۆ خه لکی تر خه رۆ بکه، و نایا ده ته ویت سه رگه ردا نتم بکه ییت؟ یان له خوشه ویستیه وه یه بۆم؟

دهی نه یخۆیت تاله، و وا سی به سی که ت ده خه مه مشت و نایشت هیئمه وه، ته مه نت کورته، ترسناکیه کانت کاتین وکه من، و نای له که م تیشوووی، و سه فهری دوورو دریژ، و ترسناکی پرنگاکه ..

^۱ الاستیعاب (۱۱۰۸/۳)

لهوکاته‌دا موعاویه دهستی کرد به‌گریان، ووتی: په‌حمه‌تی خوا له‌باوکی حه‌سه‌ن، و وه‌للاهی هه‌ر وابووه هه‌میشه، دهی نه‌ی (ضرار) چۆن خه‌فه‌تت خوارد بۆ شه‌هیدبوونه‌که‌ی؟ (ضرار) یش ووتی: غه‌م و خه‌فه‌تی نه‌و که‌سه‌ی که‌ کۆریه‌که‌ی له‌باوه‌ش ده‌ریه‌سنن و به‌ به‌رچاوی یه‌وه سه‌ری به‌رن^۱.

و عمری کۆری عبدالعزیز ده‌لیت: ((له‌ خه‌مدا پیغه‌مبه‌ری خودام بینی که‌ نه‌بو به‌کرو عمریش له‌لای دانیشتبوون و سلاوم لی کردو له‌ خزه‌تیدا دانیشتم، و له‌و کاته‌دا - عه‌لی و موعاویه - (ﷺ) هاتن و کردنیانه ژووریک و ده‌رگاکیان لی داخست و منیش سه‌یرم ده‌کردن، و پاش ماوه‌یه‌کی که‌م عه‌لی (ﷺ) به‌خیرایی هاته‌ ده‌ره‌وه‌و ده‌یووت: به‌په‌بی که‌عه‌به‌ لی‌م خۆش بوو، و نه‌و هیشتا نه‌پۆشیتبوو موعاویه‌ش به‌خیرایی به‌دوایدا هاته‌ ده‌ره‌وه‌و ده‌ی گوت: به‌په‌بی که‌عه‌به‌ لی‌م خۆش بوو))^۲

(ابن عساکر) ده‌گێڕێته‌وه له‌ (أبی زرعۃ الرازی) که‌ پیاویک بوو هات بۆلای و پێی ووت: من زۆر رقم له‌ موعاویه‌یه! (أبو زرعۃ) یش ووتی: له‌به‌رچی؟ ووتی: چونکه‌ له‌گه‌ڵ عه‌لیدا جه‌نگاوه، و نه‌ویش پێی ووت: بێ قه‌زابیت - و محک - شتی وا نه‌که‌یت - چونکه‌ خودای موعاویه زۆر به‌ به‌زه‌یی یه، و به‌رامبه‌ره‌که‌ی موعاویه‌یش - که‌ عه‌لی یه - پیاویکی به‌پێزو به‌خشنده‌یه، و ده‌ی نیت بۆچی خۆت ده‌خه‌يته نیتوانیان؟ خوا له‌ هه‌ردووکیان خۆش بێت^۳.

۱۴- حه‌سه‌نی به‌سه‌ری (ﷺ) ده‌رباره‌ی عه‌لی (ﷺ) ده‌لیت:

له‌ (حسن البصری) یان په‌رسی ده‌رباره‌ی عه‌لی کۆری نه‌بو طالیب (ﷺ) و نه‌ویش ووتی: ((وه‌للاهی علی تیریک بوو له‌ که‌وانی خوادا بۆ سینگی دوژمنانی ناینه‌که‌ی، و په‌بانی ئومه‌تی نیسلام بوو، پیاوچاک بوو، خاوه‌نی پێشینه‌ بوو، و خزمی پیغه‌مبه‌ری خوا بوو، و له‌کاری خوادا بێ ناگایی نه‌نواندوه، و له‌ئاینی خوايشدا شتیکی سه‌رزه‌نشست کراوی نه‌کردوه، و ده‌ستی دزی بۆ

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه‌ هه‌مان لایه‌ره.

^۲ البداية والنهاية (۱۳۳/۸).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه‌ هه‌مان لایه‌ره.

هیچ مالیک در یژ نه کردوه، و خوی گهوره عهزیده کی گهوره ی پس به خشیبوو، و بهو هویه به هشتی رازوه ی پی به خراوه، ونه پیاوهش علی کوری نه بو طالب ه^۱

۱۵- احمدی کوری حنبه لیش (ﷺ) ده لیت:

عبدالله ی کوری احمدی کوری حنبه ل (ﷺ) ده لیت: له لای باوکمدا دانیشتبوم رۆژیکیان، کۆمه لیک له کهرخ یه کان هاتن و باسی خیلافه تی نه بو به کرو عمی کوری خطاب و عثمانیان ده کرد و در یژه یان پیدا، به لام کاتی هاتنه سه ر خیلافه تی علی (ﷺ) زۆر به دووو در یژی تر باسیان کرد، و باوکیشم سه ری هه لپی و ووتی: نه وه ئیوه چین؟ زیاده له پاده باسی سه رده می خیلافه تی عدلیتان کردو ده رباره ی علی و خیلافه ت و خیلافه ت و علی! بو ئیوه واده زانن خیلافه ت علی جوان کرد؟ نه خیر به لکو علی خیلافه تی جوان کرد^۲.

هه لۆیستمان لهو سی جهنگه

* ووته ی وه رگێر

ئومه تی نیسلام، ئومه تیکی پهروه رده یه، به پهروه رده یه کی پاست و دروست، له سه ر پێره و پرۆگرامی قورئان و سوننه ت، و نیسلام نه و په ری هه ولی داوه کۆمه لگه یه کی وایان لی دروست بکات که له هه موو پرویه که وه نمونه یی بن، و میژوو سه لماندی که نه و کاره گهوره و گرانه هاته دی و پیغه مبه ری خوا (ﷺ) توانی له کۆمه لی که سایه تی تیک شکاو له هه موو لایه نیکه وه - و کاریان مه ی نۆشین به شه ریه! و شه رواڵ پیسی و له ش فرۆشی بوو! و ده سه لئادار لاوازو داماو ی ده چه وسانده وه! له به ردو دار و خواره ده منی بتیان دروست ده کرد و ناویان ده نان خوا!!

کۆمه لگه یه کی ناگای ریکه سته و یه که گرتن و وڵات دروست کردنیان نه ده زانی!!

ئا له م که سانه توانی به ره یه کی ناوازه دروست بکات که تا دنیا دنیا یه هیچ سه رکرده یه که

و هیچ به رنامه یه که و هیچ حیزیک نه توانیت لهو جوړه به ره یه بێنیتته ناراه.

^۱ الاستیعاب (۱۱۱/۳).

^۲ تاریخ مدینه السلام (۶۶۲/۱).

ئەم بەرھەبە خاناس بوون، شەرم کار بوون، لەخوا ترس بوون، بەرپۆز پۆزگر بوون، و یەکتەریان خۆش
وێستوو و بەدەم یەکەو بوون، نمونە ی سەربازی گۆپراپەل و ئەندامی پابەند بوون ...

بەلام ئیسلام ئاینی سروشت و فیتەرە، ئیسلام لەگەڵ فریشتەدا ھەلس و کەوت ناکات ... ئیسلام
لەو عەرەبە سادە فیکرو نەخویندەوارانە توانی ئەو جیلە قورئانی یە دروست بکات، نیتەر دوور نی
یە لەناو ئەو بەرە موبارەکەدا ناکۆکی پوونەدات و ھەندێ کاتیش دەست نەدەنە ئیخە یەکتەری
ئەوھش لەبەر چەند ھۆکارێک و گرنگترینیان: پێگەدان بە موسلمانان کە ھەستیت بە ئیجتھاد
کردن.

بواری ئیجتھاد واتە ورد بوونەو و قول بوونەو لە دەقەکانی قورئان و فەرموودەو دەرھێنانی
بیرۆکە ی دروست لێیان، ئەمەش جۆرە سەربەستی یە کە قورئان دەیدات بە مەژۆ کە مانای وایە
ئەوھندە سەربەستیان پێ دەدات کە مێشک و عەقڵیان نەکات بە بەردو نەلێت ((شۆئیم بکەو
کوێرانە، جێ بەجێ بکەو ھیچ مەزانە!)).

ئەو ئیجتھادەش وای کرد لە ھاوھەلانی و دڵسۆزی پێغەمبەر (ﷺ) کە بێ بە چەند بۆچوونیکەو و
ھەریەکیان تەرەفیکیان لێ گرتبوو، بەلام ھەرگیز رۆژێک لەرۆژان ئەو بۆچوونانە وای لێ نەکردوون
پرسیان لەیەکتەری بێت، چجای شمشیر لەیەکتەری ھەلکێشن؟!.

بەلام ھەردوو لایان لەسەر ھەق بوون و ئەو ووتە یە راست نی یە کە دەلێت ھەق یەکیکەو دووھ
بەتال بەلکو لە ئیسلامدا ھەق لەت دەبێت، و دەکرێت ھەر لەتێکی لای یەکیکیان بێت.

عەلی کوپی ئەبو طالیب (ﷺ) پالەوانی ئەم بەرھەمە ی بەر دەستت - لەسەر ھەق بوو کاتێ
ھاواری دەکردو دەیفەرموو: ھە یاران من نامۆزاو جێنشینی پێغەمبەرە کەتەم، پەلەم لێ مەکەن
با ھەلی گونجاو بێتە پێشەو و تیایدا یەک یەک ئەوانە ی کە دەستیان سور بوو بەخوێنی گەشی
عثمان (ﷺ) بگرم و بە سزای سەختی خۆیانیان بگەییەم، بەلام ئیستا با بێن ولایەتەکانی ئیسلام
تونوو تۆل بکەینەو و پەییوەستیان بکەینەو بە مەدینە ی پایتەختەو و ناشتی و ئارامی سەقامگیر
بکەینەو ...

بەلام لە بەرامبەردا بۆچوون و ئیجتھادیکی تر کە دایکی باوھەداران عائشە (رضی اللہ عنھا) و
طلحە و زبیر و موعاویە - (رضی اللہ عنھم) ھەلگری بوون، دەیان ووت: دەبێت ئەم تاوانە نەگریسە گەورە یە

بهسهریدا نه‌پروات و پټويسته نهو تۆله‌يه ئيستا بهسهرتته‌وهو ده‌يان ووت خوټن شه‌ويكي بهسهردا رۆيى ده‌فه‌وتيت، ناييت قبولي نهو سو‌كايه‌تي يه گه‌وره زه‌به‌لاحه بكرتت كه به خه‌ليفه‌ي سى يه‌مى پيغه‌مبه‌رى خوا‌دا كراوه ده‌بيت ده‌رسىكي واين دابدرتت كه پاش نه‌وان كه‌س بير له‌وه نه‌كاتمه‌وه كه هه‌ركاتى و هه‌ركه‌سى گله‌يى و گازنده‌ي هه‌بوو به‌رامبه‌ر به شه‌ميرى باوه‌پداران بتوانيت ده‌ستدرىژي بۆ بكات و خۆي و مال و مندالي خه‌لتانى خوټن بكات.

على كورپى نه‌بو طاليب (عليه‌السلام) بۆچوون و ئيجته‌اده‌كه‌يانى پى جوان و قه‌بول بوو، به‌لام بۆماوه‌ي (٤) تا (٥) مانگ بيرى لى ده‌كرده‌وه نه‌يده‌توانى جى به‌جى ي بكات چونكه زۆريك له‌و بكورانه له‌ناو سوپا‌كه‌يدا رۆلى به‌رچاويان هه‌بوو، هۆزه‌كانيان له‌پشتيان بوون و كوشتنيان هه‌روا هه‌وانته نه‌نبوو.

بۆيه بۆ هه‌ليك ده‌گه‌را تا به‌جۆريك بيان پيچيتت كه كه‌س له‌سه‌ريان هه‌لته‌داتى و هه‌موو لايه‌ك به‌تايبه‌ت خزم و هۆزيان كوشتنيان به‌ره‌وا بزانن، و خۆ هه‌روايش بوو له نه‌هه‌ره‌واندا سه‌راني بكوراني عثماني هه‌موو له‌ناو برد و يه‌ك موسلمانيش له هاوه‌لان پييان ناخۆش نه‌بوو.

به‌لام تا نه‌و كاته‌ش موسلمانان له هه‌ردوو بۆچوونه‌كه له‌و باوه‌پرده‌دا نه‌بوون شه‌يتاني نه‌فه‌رتى ده‌ستىكي تيكده‌رانه‌ي سه‌به‌نى دروست بكات و نه‌و دوو سه‌ريازگه‌يه‌ي باوه‌پ بدات به‌گژ يه‌كدا و كۆمه‌ليك له يه‌كترى شه‌هيد بكه‌ن. نه‌مه به‌كورتى له‌سه‌ر جه‌نگى جه‌مهل ..

به‌لام جه‌نگى سه‌فين .. هه‌موو ده‌وله‌تيكي فيدرالى و له هه‌موو جيهاندا نه‌و هه‌لوسته‌ي شه‌ميرى باوه‌پداران عه‌ليان هه‌يه، كه ده‌لييت ناييت بو‌ار به هه‌ريه‌مه‌كان بدرتت له (مه‌ركه‌ز) به‌هه‌تر بن، يان بو‌اريان پى بدرتت كه سه‌رۆكى هه‌موو ويلايه‌ته‌كان كه له - خه‌ليفه‌ي باوه‌پداراندا خۆي ده‌بينه‌يته‌وه - ده‌ستى نه‌پروات به‌سه‌ر هه‌ندى له هه‌ريه‌مه‌كاندا، يان لى هه‌لگه‌په‌نه‌وه - نيت له‌به‌ر هه‌ر هۆيه‌ك و هه‌ر ئيجته‌اديك بيت - گرنگ نه‌وه‌يه ناييت لييان قبول بكات و ده‌بيت به‌هۆي

ناموژگاری و نامو نوینره وه بیانگیرته وه ژیر دهسته لاتی خزی و نه گهر هدر چار نه بوو شه وه ده توانیت هیژ به کار بهیتیت و کوژراوه کانیشیان به شه هید حسیب بکات.

له سهرده می نه میری باوه پداران - عه لیدا (ﷺ) ده ولته تی پر له خیترو بیتری شام که مو عاویه سهرۆکی هدریمه که ی ده کرد - والی - له مهرکه ز جیا بوویه وه ده یان ووت تا بکوژانی عثمان ته سلیمی مو عاویه ی ناموژای نه کریت شه و سهر بۆ خه لیفه و پایته خت دانانه ویتین، که واته جهنگی سه فینیش نه توانین به درتیه پیدهری جهنگی جه مه ل دابنیتین چونکه داواکاری هدر دوولا هه مان داواکاری پیشوو بوون.

به لام شه جهنگه ش له سهر خواستی هیچ کام له سهر کردایه تی هدر دوولا نه بوو، چونکه بۆ ماوه ی یه ک مانگ (۱۰۰) هه زار که س به شمشیترو پمه وه به رامبه ری یه کتری وه ستابوون و ده ستیان نه ده چوو خوینی یه کتری و پوژانه هه ندی پیکادانی بچوک نه بیت هیچ پروی نه ده دا.

و هدر دوو سهر کردایه تیش له و باوه په دا نه بوون که کار بگاته شه وه ی که برژینه یه کترو هدر که سه و له بهر بهرگری کردن له خزی به جهنگه که وه بگلیت و یه کتری قه تل و عام بکه ن .. و ههر که کار گه یشته شه خیرا هدر دوولا په نجه ی په شیمانیا ن گه ست و هدریمی شام - که جیاواز بوو - له که لی که لله ره قی دابه زی و ووتیان وا پروات موسلمانان پیاویان تیا نامیتیت و فارس و پرم په لاماریان ده ده نه وه بۆیه قورئانیان هه لپری بۆ شه وه ی حه که میان بیت و عه لیش (ﷺ) به بی سی و دوو کردن قبولی ته حکیمی کرد ..

و به هوی شه ته وازوع و بی فیزی یه ی عه لی یه وه شه په که کوژایی هات و به گوئی گیره شیتوینه کانی ناو سوپاکه ی نه کرد که ده یان ووت: جهنگ مه وه ستینه تا کوژایی و تو خوت مه به ریزی مو عاویه! چونکه تو زور له و بهریترو گه وره تریت!! که خوا ده یزانیت چ مه به سنیک ی ژیر به ژیریا ن هه بوو له و هاندانه یاندا بۆ نه میری باوه پداران.

نه توانین بلتین جهنگی نه هره وانیش درتیه پیدهری جهنگی - سه فین - بوو، چونکه کاتی نه میری باوه پداران (ﷺ) ناماده بوو (حه که م) دیاری بکات بۆ صولح و ناشتی بهر قه رار بوونه وه له نیتوان هدر دوو سوپای نیسلامدا، نیتر گیره شیتوینان شه وانه ی که له جهنگی جه مه لدا داویان له علی

ده کرد که پښتګيان بدات ژن و مندال و سامانيان بکاته غه نيمه بزيان و شهویش دهيووت مالى
موسلمان بۆ موسلمان حه لال ني يه.

وه له جهنگي سه فيندا دهيان ووت - علي کافر بووه - پنا به خوا - ده میان بشکيت - و ده بيت له
مه سه له ی (حکیم) پاشگه ز ببيت هوه و تهويه بکات و موسلمان ببيت هوه، و کاتي زانيان عه لی (ﷺ)
گوښيان بۆ ناگريت نزيکه ی (۱۵) هزار که سيکيان له سوپاکه ی جيا کرده وه و به ره و نه هره وان
که و تنه پي و له وي سهر بازگه يان دروست کرد و نه ميري جهنگيان هه لپوارد.

به لام علي (ﷺ) زور هه ولي دا که به ناشتي و به بي شهر بيانگيرتته وه بۆ ناو سوپای ئيسلام به لام
نه وان دوا جار نوښته ري عه ليا شه هيد کردو مال و ساماني نه و ناوچانه ی ژير ده سته لاتي خوښيان
حه لال کرد بو و به ناره زوو کوشت و بريان ده کرد .. و نه ميري باوه ردارانيس به سوپاکه يه وه چو بۆ
ناويان و فدرماني دا ده ست نه که نه وه تا نه وان ده ست دريژي نه که ن و له ناکامدا سه رده و تن
به سه رياندا و له ناويان بردن.

به لام نييمه وه ک موسلمان ده بيت نه وه بزانيان که قورنان به ناراسته وخۆ نه وه ی باس کردوه که
دوور ني يه موسلمانان له ناو يه کدا جهنگ بکه ن، به لام مه رج نهويه ناشتيان بکه نه وه و پشته ی
ستمه ليکراو بگرن .. تا له ناکامدا ده ست ده که نه وه ملي يه کترو ده بنه وه به برا ..

به لام نه وه ی جينگه ی دلخوشي يه بۆ نه مته تي ئيسلام و موسلمانان نهويه که هه ردوولا چ له
جه مه ل داو چ له سه فين دا به و جهنگ و پيکا دانه خو شحال نه بوون و هه ردوولا خه فتيان خوار دوه
به کوژراني هاوه لنيک، نيتر له هه ر سه نگه ريکدا بووييت و داوا ی په حم و سۆزو ليخو ش بوونيان بۆ
کردوه.

له وه ش خو شتر نه وه بوو که داوای جهنگه که - دووکه لي - به داوای خوښدا نه هينا و که س
پقي له که س هه لته گرت دوژمنايه تي دروست نه بوو به لکو زور که س ده زاني کي باوکی يان
برا که ی کوشتوه، و که چي وه ک برا ده ستی ده کرده ملي و کاي کوښي له که لدا به با نه ده کرد - هه ر
نه وه نده پي ي ده ووت: نه و کوژراو به به هه شت شادبوو، تو ش که کوشتوته تهويه بکه تا خوا ليت
بيوري ت!..

دواى ئەو جەنگانە براىەتى و پىكەوہ ژيانى نىوان (شام و عىراق) لەلايەك و (بەسرە و كوفە) لەلايەك بەهێزتر بوون و كەس لەبىرى نەما چى پرووى داوہ و كەسپش حەزى نەكردووہ ئەو زامە بكولىننەتەوہ.

بەلام لەم دوايانەدا هەندى لە قەلەم دەستە - بەناو موسلمانەكان - وەك طە حسين - لە كتيبي (علي و بنوہ) دا بە پشت بەستن بە رىوايەتە نادروست و نا صحيحەكان - هاتووہ نىوانيانى شيواندووہ و بەچاو كردن لەهەندى پرژەهلات ناسى داخ لەدلدا - ئەو مەسەلانەيان هيناوہتەوہ ناو باس كە گوايە ميژووى نىسلام پريەتى لە كيشمە كيشمە و دووبەرەكى و شەپى ناوخۆ!!

فەرموون لە گەڵ هەندێ لە جەنگی ناوای ئیسلام بۆ ئیسلام:

خۆشەختانە بە پێچەوانەو دە رکەوت، و ئەو جەنگانەش وانەیەکی نوێ بوون و ئیسلام مەزھابەتی
بێ ئاشنا کردو پێنموونی کردن کە ئەگەر لە ناو خۆتاندا بوو بە شەرتان! چۆن شەڕ دەکەن؟

* لە شەودا شەڕ بوەستیت تا خەڵکی کەمێ بچەوێتەو و بریندارەکانیان چارەسەر بکەن و نوێژو
خواپەرستی و شەونوێژ نەبجام بەدەن لە لایەک و لە لایەکی ترەو بە لکو تا بەیانی دەروویەک
بکریتەو و هەردوولا جەنگ بوەستین.

* لە کاتی نوێژەکاندا جەنگ بوەستیت، چونکە نێر کاتی مۆجەهەدکردنی پەرەردگارەو بە لکو لە
نوێژەدا دڵی ئیمانداران بچوێت و واز لە جەنگ بهێنن.

* لە کاتی نەسپەردەکردنی شەهیدەکانی هەردوولا جەنگ بوەستیت تا بە هیمنی و بە پرێزەو
شەهیدەکان نەسپەردە ی خاک بکرین لە لایەک و لە لایەکی تریشەو کاتی ئەو هەموو کۆژاوە
دەبینن بێر بکەنەو و شمشیر فری بەدەن و جەنگ بوەستین.

* نایبێت هیچ لایەک ناوی خواردنەو قەدەغە بکات لە لایەنەکی ترەو لە سەر رۆبەرەکە هەردوولا
گۆزە ناویان پێ دکرد، کە سیش مۆرە ی لە خوشک و برا موسلمانەکی نەدە کرد. و جینگای
سوپاکە ی عدلی کرپن و بێ ئاو بوو، بە ئام سوپاکە ی موعاویە لە سەر رۆبەرەکە بون و بە سوپاکە ی
ووت ((پینگای ئاو نەگرن لە براکانتان))!

أحاديث ضعيفة وموضوعة في أمير المؤمنين علي بن أبي طالب (عليه السلام)

١ - إن الله أوحى إليّ ثلاثة أشياء ليلة أسري بي: أنه سيد المؤمنين وإمام المستقين وقائد الغر المحجلين.

واته: له شهوى نيسراو ميعراجدا پيتم ووترا كه عدلى: گه ورهى موسلمانانه و پيشه وای له خوا ترسانه و سهر کردهى (الغر المخجلين) ه واته نه وانهى له قيامه تدا شویتى ده ستونیژه کانیان له ده ست و پيياندا بریقه ده داته وه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة للألباني، رقم (٣٥٣).

٢ - السبق ثلاثة: فالسابق إلى موسى يوشع بن نون والسابق إلى عيسى صاحب ياسين والسابق إلى محمد علي بن أبي طالب.

واته: سى كه س خيرا ده گهن: يوشع ى كورى نون زو ده گاه، و صاحب ياسين بؤ عيسا و بؤ محمدش عدلى كورى نه بو طاليب ه.

(ضعيف جداً) السلسلة الضعيفة رقم (٣٥٨) وضعيف الجامع، رقم (٣٣٣٤).

٣ - علي إمام البرة، وقاتل الفجرة، منصور من نصره، ومغذول من خذله.
واته: عدلى پيشه وای چا كه كارانه و له ناو بهرى خراپه كارانه، سهر كه وتوو نه وهى سهرى ده خات و سهر شو پيشه نه وهى پشتى به ردات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة للألباني، رقم (٣٥٧) وضعيف الجامع (٣٧٩٩).

٤ - لمبارزة علي بن أبي طالب لعمر بن عبد ود يوم الخندق أفضل من أعمال أمتي إلى يوم القيامة.

واته: شمشير يازى عدلى كورى نه بو طاليب له گهل عه مرى كورى عه بد دا له جهنگى خندهق دا باشته له کرده وهى چاكى هه موو نومم تم هه تا پژوى قيامه ت.

(كذب) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٠٠).

۵- اللهم إن علياً احتبس نفسه على نبيك فرد عليه شرقها.

(وفي رواية) اللهم إنه كان في طاعتك وطاعة رسولك، فاردد عليه الشمس، قالت أسماء: فرأيتها غربت ثم رأيتها طلعت بعدما غربت.

واته: نهی پهروهر دگام عدلی بۆ کاری گوێپرايه لى تۆ و پيغه مبه ره که ت له مال ده رچوو، خۆر بگه پینه وه، نه سماء ده لیت: خۆرم دی نیشته که چی سه ری ده ره پینایه وه و بهرز بوویه وه - تا عدلی نویژی عه سه ری نه فیه وتی!!

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۹۷۱) للالباني.

۶- إن الله أمرني بحب أربعة وأخبرني أنه يحبهم، قيل: يا رسول الله من هم؟ (وفي رواية سمهم لنا) قال: علي منهم - يقول ذلك ثلاثا - وأبو ذر وسلمان والمقداد، أمرني بحبهم وأخبرني أنه يحبهم. واته: خوی گه وه فهرمانی پیدادوم که چوار که سم خۆش بویت و پيشی وتووم که من خۆشم ده وین، ووتیان: نهی پيغه مبه ری خوا نه وانه کین؟ فهرمووی عدلی یه کيکه له وانه أبو ذر و سلمان و مقداد.

(ضعيف) السلسلة الضعيفة للالباني برقمي (۱۵۴۹ ، ۳۱۲۸). وضعيف الجامع (۱۵۶۶). وضعيف سنن الترمذي (۷۷۱). وضعيف سنن ابن ماجه (۲۸)، والمشكاة (۶۲۴۹).

۷- أنا مدينة العلم وعلي بابها، فمن أراد العلم فليأت بابها. واته: من شاری زانستم و عدلی ده رگا که یه تی و هه رکه سی زانستی ده ویت با له ده رگا که وه بیته ژووره وه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۲۹۵۵).

۸- أنا عبدالله وأخو رسوله وأنا الصديق الأكبر لا يقو لها بعدي إلا كذاب، صليت قبل الناس لسبع سنين.

واته ((گوايه ووتهی عدلی یه)): من بهندهی خوام و برای پيغه مبه ره که یم و من پاستگۆی گه وره ترينم و دواى من که س نه و ناوه بۆخۆی دانانیت جگه له درۆزن و من هه وت سال پيش خه لکی نویژم کردوه.

(باطل) ضعيف سنن ابن ماجه، برقم (۲۳).

۹- رحم الله علياً، اللهم أدر الحق معه حيث دار.

واته: په حمده تی خوا له سهر عدلی، و خواجه عدلی له هدرکوی دهبیت هدی له گه لیدا بیت.
(ضعیف جداً) السلسلة الضعيفة (۲۰۹۴). وضعیف الجامع (۳۰۹۵). وضعیف سنن الترمذی (۷۶۷) والمشكاة (۶۱۲۵).

۱۰- علي مع القرآن والقرآن مع علي، لن يفترقا حتى يردا على الحوض.
واته: عدلی له گه ل قورئاندا و قورئانیش له گه ل عدلیدایه و له یه ک جیانابنه وه تا ده گه نه سهر
حه وزی که وسهر.

(ضعیف) وضعیف الجامع (۳۸۰۲).

۱۱- علي يعسوب المؤمنين والمال يعسوب المنافقين.

واته: عدلی لایه و پالپشتی باوهداران و پاره و سامانیش پالپشتی دووړووه کانه.
(ضعیف) وضعیف الجامع (۳۸۰۵).

۱۲- ليلة أسري بي انتهيت الى ربي عز وجل، فأوحى علي في علي بثلاث: انه سيد المسلمين وولي
المتقين وقائد الغر المحجلين.

له شهوی نیسرادا گه یشته خوی گه وړه دهریاره ی عدلی سی شتی پی فهرمووم: گه وړه ی
موسلمانانو دوستی له خوا ترسانو سهرداری (غر المحجلین) ه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة (۳۸۸۹).

۱۳- يا أنس: انطلق فادع لي سيد العرب - يعني علياً - فقالت عائشة: ألسنت سيد العرب؟ قال:
أنا سيد ولد آدم وعلي سيد العرب، يا مشر الأنصار ألا أدلكم على ما إن تمسكتم به لم تضلوا به
بعده؟ قالوا: يا رسول الله! قال: هذا علي فأحبهوا بحبي وأكرموا لكرامتي، فإن جبريل أمرني بالذي
قلت لكم عن الله عز وجل.

واته: نهی نه نه س پرؤ سهرداری عهده هم بؤ بانگ بکه - مده سستی عدلی بوو، عائشه ووتی: نهی
تؤ سهرداری عهده ب نیت؟ فهرمووی: من سهرداری هه موو نه وه کانی ناده م و عه لیش سهرداری
عهده به، و نهی نه نصاره کان شتیکتان پی بلیم نه گهر پابه ند بن پیوه ی سهرگهردان نابن دوی نه و؟
وتیان: ناده ی نهی پیغه مبه ری خوا (ﷺ)، فهرمووی: نه مه عدلی یه و خۆشتان بویت

به‌خوشه‌یستی من و پترى بگرن وه‌ك پترى من، و جبرائیل له‌لایهن خواوه شه‌م فرماندهى پيدا داوم.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، رقم (٤٨٩٠).

١٤- أنت تبين لأمتي ما اختلفوا فيه من بعدي.

واته: تو شه و شتانه دواى خوّم بۆ شوعمه‌تم پۆشن ده‌كه‌يته‌وه كه ناكۆكيان هديه تيايدا.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٨٩١).

١٥- أنا المنذر وعلي الهادي، بك يا علي يهتدي المهتدون بعدي.

واته: من ترسيّنهرم و عدلى پترىمنى كارو به‌تو شهى عدلى دواى من خه‌لكى هيدايت وهرده‌گرن.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٨٩٩).

١٦- لما أسري بي رأيت في ساق العرش مكتوب: لا إله إلا الله محمد رسول الله صفوتي من خلقي أيدته بعلي ونصرته.

واته: كاتى نيسراو ميعراجم پى كرا به‌ديوارى عهرشه‌وه بينيم نوسرابوو: لا اله الا الله محمد رسول الله و هه‌لبژارده‌كانى دروستكراوه‌كانم به‌ عدلى سهرده‌خه‌م.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٢).

١٧- من أراد أن ينظر إلى آدم في عمله وإلى نوح في فهمه وإلى إبراهيم في حملة وإلى يحيى في زهده وإلى موسى في بطشه فلينظر إلى علي.

واته: شه كه‌سهى ده‌يه‌ويت سهرى عيلمى ئاده‌م تىگه‌يشتنى نوح و له‌سهرخوڤى ئيبراهيم و دنيا نه‌يىستى عيسا و ئازايله‌تى موسا بكات با سهرى عدلى بكات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٣).

١٨- تقاتل الناكثون والقاسطون والمارقون: بالطرقات والنهرانات والشعفات.

واته: په‌يمان شكّين و سته‌مكارو له‌ئىسلام ده‌رچوان ده‌جه‌نگن - له‌پترىگه‌كان و پوباره‌كان و كيوه‌كان.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٩٠٧).

۱۹- نزلت هذه الآية ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ [المائدة: ۶۷] يوم غدیر خم فی علی.
واته: ندم ثایه ته له سدر عدلی هاته خواره وه له غه دیری خوم...

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۲۲).

۲۰- لما نصب رسول الله علياً بغدير خم فنادى له بالولاية هبط جبريل بهذه الآية ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾ [النائدة: ۳].

واته: کاتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) له غه دیری خوم عدلی کرد به جی نشینی خوی جبرائیل ندم
ثایه تهی بو هیثایه خواره وه...

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۲۳).

۲۱- هذا أخي ووصيي وخليفتي فيكم فاسمعوا له وأطيعوا، يعني: علياً.

واته: ندمه برامه وه صی منه و جی نشینی منه و گوئی پرایه لی بکن و له قسهی دهرمه چن.
مه بهستی عدلی بووه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۳۲).

۲۲- أنشدكم الله: هل فيكم أحد أخى رسول الله بينه وبينه- إذ أخى بين المسلمين- غيري؟ قالوا: اللهم لا.

واته: بو خوا پیتان ده لیم نایا پیغه مبهری خوا که ستانی کرد به برای خوی کاتی موسلمانانی کرد
به برای یه کتری جگه له من ووتیان: خوا ناگاداره نه خیر.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۴۹).

۲۳- لا سيف إلا ذو الفقار ولا فتى إلا علي .

واته: ششیر نی یه جگه له (ذولفقار) و گه نجیش نی یه وینهی عدلی.

(مکنوب علی علی) منهاج السنة (۷۰/۵) .

۲۴- حب علي حسنة لا تضر معها سيئة ويغضه سيئة لا ينفع معها حسنة.

واته: خۆشه ویستی عدلی چاکه یه که گوناھ کردن زیانی پی ناگه یه نیئت و رق لیبونیشی گوناھیکه
هیچ چاکه یه که سودی پی ناگه یه نیئت.

(مکذوب علی علی) منهاج السنة (۷۳/۵).

۲۵ - الثقلان کتاب الله طرف بيد الله وطرف بأيديكم، فتمسكوا به لا تضلوا والآخر عترتي، وإن اللطيف الخبير نبأني أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فسألت ذلك لهما ربي فلا تقدمهما فتهلكوا ولا تقصروا عنهما فتهلكوا، ولا تعلموهم فهم أعلم منكم .

واته: دوو سه نگینه که قورنانه کهی خودایه که لایه کی به دهستی خوداوویه و لایه کی تری به دهستی نیه وهویه، دهستی پیوه بگرن و گومپا مهن و دانه کهی تریش (عه تیره) به واته نه وه کانی عهلی خوی به به زهی ناگاداری کردوم که نهو دوانه لیه که جیانابه نهو تا سدر حهوزه که، و من نهو داوایم له خوا کردوه بویه پیشیان مه کهون و لیشتیان دوامه کهون له ناوده چن و شتیان فیتر مه کهن نهوان له نیهو زاناترن.

(ضعیف) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۱۴) .

۲۶ - معرفة آل محمد براءة من النار ، وحب آل محمد جواز على الصراط، والولاية لآل محمد أمان من العذاب .

واته: ناسینی (خزمانی محمد) له ناگر ده تان پاریزی و خوشیستنیان له پردی سیرات نه تان کاته نهو بهر و خو ته سلیم کردن بو نالی محمد له سزای خوا دورتان ده خات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۱۷) .

۲۷ - إن هذا أخي ووصيي وخليفتي من بعدي فاسمعوا له وأطيعوا . هذا الحديث باطل متنا وسندا .

أما من ناحية السند فيه عبد الغفار بن القاسم: قال عنه الذهبي: أبو مريم الأنصاري رافضي، ليس بثقة ، قال علي بن المديني: كان يضع الحديث ،ميزان الاعتدال (۶۴۰/۲)

۲۸ - إن وصيي وموضع سري هو علي بن أبي طالب وخير من أترك بعدي وينجز عدتي ويقضي ديني علي بن أبي طالب .

واته: جی نشین و نه مینی نه نیه کانه عهلی کوپی نه بو طالیبه و عهلی باشتین که سه دوی خوّم به جیم هیشتبیت و په یمانه کانه دینیتته دی و قهرزه کانه بو ده بویرت.

رواه الهيثمي في مجمع الزوائد (١٤١/٩) وعزاه إلى الطبراني وقال: فيه ناصح بن عبدالله وهو متروك.

٢٩- أنا دار الحكمة وعلي بابها.

واته: من خانة زيريم و عدلى ده رگايه تى.

رواه الترمذي وأبو نعيم سكت عن قول الترمذي: هذا حديث غريب منكر .. ولا نعرف هذا الحديث عن واحد من الثقات عن شريك حديث رقم (٣٧٢٣)، وقال ابن الجوزي: هذا حديث موضوع، مشكاة المصابيح (١٧٧٧/٣) وحكم ابن الجوزي بأنه مكنوب (الموضوعات ٣٤٩/١).

٣٠- أنت يا علي وشيعتك (أولئك هم خير البرية).

واته: تۆ نهى عدلى خۆت و تاقمده كت باشتين كهسى سهرزه وين.

فيه أبو الجارود: زياد بن المنذر الكوفي: فقال عنه الحافظ ابن حجر: رافضي كذبه يحيى بن معين (التقريب ٢١٠١).

٣١- أوحى الله إليّ في علي ثلاثاً: إنه سيد المؤمنين، وإمام المتقين، وقائد الغر المحجلين.

قال الحافظ: قال الحاكم في المناقب: صحيح الإسناد.

قلت: بل هو ضعيف جداً ومتقطع أيضاً، إتحاف المهرة (٣٤٤/١). وقد رد الذهبي هذا الحديث كما في تعليقه على الحديث (المستدرک ١٣٩/٣) قائلاً بأن عمر بن الحصين العقيلي وشيخه يحيى بن العلاء الرازي متروكان، بل صرح بأن الحديث موضوع.

٣٢- بخ بخ يا علي، أصبحت مولانا ومولى كل مؤمن ومؤمنة.

واته: بهه، بهه، عدلى بويته گه وره مان و گه وره ى هه مورو موسلمانان به ژن و پياوده.

فيه علي بن زيد جدعان. قال عنه الجوزجاني: واهي الحديث الضعيف، الشجرة في أحوال الرجال، ص (١٩٤) قال ابن الجوزي في العلل المتناهية في الأحاديث الواهية (٢٢٦/١): هذا الحديث لا يجوز الاحتجاج به.

ومن فقهه إلى أبي هريرة ضعفاء وقال البزار: تكلم فيه جماعة من أهل العلم (كشف الاستار ٤٩٠) وقال الدارقطني: ليس بالقوي سنن الدارقطني (١٠٣/١).

٣٣- رحم الله علياً، اللهم أدر الحق معه حيث دار.

رواه الحاكم وقال صحيح على شرط الشيخين (المستدرک ۳/۱۲۵) فيه المختار بن نافع التميمي، قال الذهبي تعقيباً على الحاكم: المختار ساقط: المختار ضعيف (التقريب ۶۵۲۲).

۳۴- علي أخى في الدنيا والآخرة.

واته: عدلى له دنياو له قيامه تيشدا هدر برامه.

ضعيف: انظر ضعيف الجامع للالباني (۳۸۰۱).

۳۵- علي باب حطة ومن دخله كان آمناً.

واته: عدلى دهرگاهى مدهكمه و هدركهسى تى پروات دلتيايه.

موضوع: فيه حسين الأشقر. قال البخاري: فيه نظر (التاريخ الكبير ۲/۲۸۶۲) وقال: عنده مناكير

(التاريخ الصغير ۲/۳۱۹) انظر السلسلة الضعيفة للالباني (۳۹۱۳).

۳۶- علي خير البشر فمن أبى فقد كفر.

واته: عدلى باشتين كهسى سدر زهويه هدركهسيش باوهر نكات كافرو بى باوهره.

موضوع: قال الحافظ ابن حجر: أخرجه ابن عدي من طرق كلها ضعيفة (تسديد القوس ۳/۸۹).

قال الذهبي: هذا حديث منكر. ووصف الذهبي هذا الحديث بأنه باطل جلي (ميزان

الاعتدال ۱/۵۲۱) وابن الجوزي في الموضوعات (۱/۳۴۸).

۳۷- لقد علمت أن علياً أحب إليك من أبي مرتين أو ثلاثاً.

واته: باش دهزانيت كه عدلى دوو جار و سى جار له باوكت خوشهويست تره.

ضعفه الالباني (ضعيف أبي داود، ص ۴۹۱).

۳۸- مثل أهل بيتي كمثل سفينة نوح، من ركب فيها نجا ومن تخلف عنها غرق.

واته: وينهى بنه كالدى من وهك كهشتى نوح وايه، هدركهس پرواته ناوى پرزگارى دهبيت و

هدركهسى لى دوابكهويت دهخنكيت.

رواه الطبراني في الكبير (۳/۳۷) و الهيثمي (۹/۱۶۸) في إسناده عبدالله بن داهر و الحسن بن أبي

جعفر وهما متروكان و قاله الهيثمي.

۳۹- من أحب أن يميا حياتي و يموت موتتي و يسكن جنة الخلد التي وعدني ربي عز وجل غرس

قضبانها بيديه فليتلو علي بن أبي طالب.

واته: ههركهسێ دهيهوێت وهك من بژی و وهك من بمړیت و له بهههشتدا بیت شهو بهههشتهی كه بهدهستهكانی خۆی نامهكانی چاندووه دهی با دۆستایهتی عدلی بكات.

صححه الحاكم (۱۲۸/۳) و تعقبه الذهبي فيه القاسم متروك و شيخه ضعيف، وهو يحيى بن العلي الأسلمي: قال الحافظ في التقریب (۷۶۷۷) شيعي ضعيف.

لكنه أخطأ في ذكر إسم الأسلمي فسماه الحاربي و استغل عبد الحسين في المراجعات ذلك أبشع إستغلال.

۴۰- ما صب الله في ضدري شيئاً إلا صببته في صدر علي.

واته: خوا هيچ شتيكي نهخستۆته دلّمهوه كه منيش نهم خستبيته دلی عدلی يهوه.

حديث موضوع (الموضوعات ۱/۱۳۱) أسنى المطالب (۱۲۶۲)

۴۱- محبك عيي و محبي محب الله، و مبغضك مبغضي و مبغضي مبغض الله.

واته: خۆشويستنی تۆ خۆشويستنی منه و خۆشويستنی منيش خۆشويستنی خوايه، و رق بوون له تۆ رق بوونه له من و رق بوونيش له من رق بوونه له خوا.

قال الحافظ: (رواه ابن عدي وهو باطل) (لسان الميزان ۲/۱۰۹).

۴۲- يا علي أبشر فإنك و أصحابك و شيعتك في الجنة، يا علي صليت العصر؟ قال: لا، قال: اللهم إنك تعلم أنه كان في حاجتك و حاجة رسولك فرد عليه الشمس قال: فردها عليه ف صلى علي و غابت الشمس.

واته: نهی عدلی مژدهت بدهمێ كه تۆ لایهنگرانت له بهههشتدان، نهی عدلی نوێژی عهسرت كردووه؟ ووتی: نه، نهویش فهرمووی: نهی پهروهردگارم تۆ چاك دهزانیت بۆ كاری تۆو پیغه مبههه كهت پۆشیستوه دهی خۆر بگهڕینهروه دواوه، دهلیت خۆر گهڕایهوه دواوه تا عدلی نوێژهكهی كرد و پاشان نیشته.

(حديث موضوع).

سەرچاوهكان

- ١- المهدي و فقه أشراف الساعة، الدكتور محمد أحمد إسماعيل المقدم، الدار العالمية، الإسكندرية، الطبعة الأولى ١٤٢٣هـ.
- ٢- الانتصار للصحب و الآل من افتراءات السماوي الضال، الدكتور إبراهيم بن عامر الرجيلي، مكتبة الغرياء الأثرية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٣- النهج المبين للأصول العشرين، عبدالله القاسم الوشلي، دار المجتمع، جدة، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩٠م.
- ٤- مسألة التقريب بين أهل السنة و الشيعة، د. ناصر بن عبدالله القفاري، دار طيبة، الطبعة الثانية، ١٤١٣هـ، السعودية.
- ٥- أصول مذهب الشيعة الإمامية الاثني عشرية، عرض و نقد د. ناصر بن عبدالله بن علي القفاري، دار الرضا للنشر و التوزيع، الجيزة بمصر، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٨م.
- ٦- بذل المجهود في إثبات مشابهة الرافضة لليهود، عبدالله الجميلي، مكتبة الغرياء الأثرية، المدينة المنورة، الطبعة الثانية، ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- ٧- السنة و مكانتها في التشريع، د. مصطفى السباعي، المكتب الإسلامي، الطبعة الرابعة، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٨- إنتصار الحق مناظرة علمية مع بعض الشيعة الإمامية، مجدي محمد علي، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٩- الدر المنثور في التفسير بالمأثور، الإمام عبدالرحمن جلال الدين السيوطي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
- ١٠- سنن سعيد بن منصور، دار الصمعي، الرياض، الطبعة الثانية، ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.
- ١١- مسند الدارمي، لأبي محمد عبدالله الدارمي، دار المغني، الرياض، ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.
- ١٢- الموسوعة الحديثية، السنن الكبرى للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن سعيد النسائي، مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.

- ١٣- ثم أبصرت الحقيقة ، محمد سالم الخضر، دار الإيمان ، الطبعة الأولى، ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
- ١٤- المحصول في علم الأصول ، لفخرالدين محمد عمر بن الحسين الرازي، مؤسسة الرسالة ، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ١٥- فقه الإمام علي بن أبي طالب، أحمد محمد طه، رسالة مقدمة لجامعة بغداد قسم الدراسات الإسلامية ، لم تطبع.
- ١٦- أحكام القرآن لأبي بكر بن العربي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م.
- ١٧- تفسير القرطبي، لأبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، مكتبة الرشد، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ١٨- التفسير المنير في العقيدة و الشريعة و المنهج، الدكتور وهبة الزحيلي، دار الفكر المعاصر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ١٩- في ظلال القرآن ، سيد قطب، دار الشروق، الطبعة الشرعية الخامسة والعشرون، ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٢٠- سورة الحجرات، د.ناصر العمر، دار التصديق، صنعاء، الطبعة الثالثة ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٢١- منهج القرآن الكريم في إصلاح النفوس، عبدو الحاج محمد الحريري ، رسالة مقدمة لجامعة بغداد.
- ٢٢- الدعاء ومنزلته من العقيدة الإسلامية، لأبي عبدالرحمن جيلان بن خضر العروسي ، مكتبة الرشد، الطبعة الأولى ١٤٧١هـ - ١٩٩٦م.
- ٢٣- مع الشيعة الاثني عشرية في الأصول و الفروع، د.علي السالوس، دار التقوى، طبعة ١٤١٧هـ - ١٩٩٧م.
- ٢٤- سيد الشهداء، دروس و عبر، عبدالحميد بن عبدالرحمن السحيباني، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٥- نساء أهل البيت، منصور عبدالحكيم ، المكتبة التوفيقية.
- ٢٦- الإمام علي بن أبي طالب، رابع الخلفاء الراشدين، دار الكتب العلمية ، بيروت.

- ٢٧- تاريخ مدينة السلام و أخبار محدثيها و ذكر قاطنيها العلماء من غير أهلها ووارديها، لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الأولى ٢٠٠١م.
- ٢٨- خلافة علي بن أبي طالب رضى الله عنه، عبد الحميد علي ناصر فقيهي، رسالة علمية قدمت للجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة لم تطبع حتى الآن، أشرف عليها الدكتور أكرم ضياء العمري.
- ٢٩- الإستيعاب في معرفة الأصحاب لأبي عمر يوسف بن محمد بن عبد البر، تحقيق علي محمد البجاوي، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ- ١٩٩٢م.
- ٣٠- البداية والنهاية، لأبي الفداء الحافظ ابن كثير الدمشقي، دار الريان، الطبعة الأولى، ١٤٠٨هـ- ١٩٨٨م.
- ٣١- جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين، محمد السيد الوكيل، دار المجتمع، المدينة، الطبعة الخامسة ١٤١٦هـ- ١٩٩٥م.
- ٣٢- الصحيح المسند في فضائل الصحابة، لأبي عبدالله مصطفى العدوي، دار ابن عفان، السعودية، الخبر، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ- ١٩٩٥م.
- ٣٣- سيرة الخليفة الأول أبي بكر الصديق، د.علي محمد الصلابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.
- ٣٤- دراسات في الأهواء و الفرق والبدع و موقف السلف منها، د.ناصر بن عبدالكريم العقل، دار إشبيلية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ- ١٩٩٧م ، الرياض.
- ٣٥- دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، د.محمد ضيف الله بطاينة، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.
- ٣٦- الصواعق المحرقة على أهل الرفض و الضلال و الزندقة، لأبي العباس أحمد بن محمد بن علي بن حجر الهيثمي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ- ١٩٩٧م.
- ٣٧- فرائد الكلام للخلفاء الكرام، قاسم عاشور، دار طويق الرياض، ١٤١٩هـ- ١٩٩٨م.
- ٣٨- الخوارج في العصر الأموي، د.نايف معروف ، دار الطليعة، بيروت، الطبعة الرابعة.
- ٣٩- شرح الصدور ببيان بدع الجنائز و القبور، لأبي عمر عبدالله بن محمد الحمادي، مكتبة الصحابة، الشارقة، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.

- ٤٠- الموسوعة الحديثية، مسند الإمام أحمد بن حنبل، توزيع وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف و الدعوة و الإرشاد، الطبعة الثانية ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.
- ٤١- الأدب العربي من ظهور الإسلام إلى نهاية العصر الراشدي، د. حبيب يوسف مغنية، دار مكتبة الهلال، الطبعة الأولى ١٩٩٥م، بيروت - لبنان.
- ٤٢- الطبقات، لابن سعد، دار صادر، بيروت.
- ٤٣- عقيدة أهل السنة و الجماعة في الصحابة الكرام، د. ناصر علي عائض حسن الشيخ، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ- ١٩٩٣م.
- ٤٤- السنة لأبي بكر بن أحمد بن محمد الخلال، تحقيق د. عطية الزهراني، دار الراية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ.
- ٤٥- بيعة علي بن أبي طالب، أم مالك الخالدي، حسن فرحان المالكي، مركز الدراسات التاريخية، الطبعة الثالثة، عمان.
- ٤٦- تاريخ الإسلام في عهد الخلفاء الراشدين، محمد احمد الذهبي، دار الكتب العربي، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ- ١٩٨٧م.
- ٤٧- فتح الباري، المطبعة السلفية، الطبعة الثانية ١٤١٠هـ.
- ٤٨- المدينة النبوية، فجر الإسلام و العصر الراشدي ، محمد محمد حسن شرّاب ، دار القلم - بيروت ، الدراسات الشامية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٤م.
- ٤٩- تاريخ الطبري، لأبي جعفر، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ- ١٩٨٧م.
- ٥٠- إستشهاد عثمان و وقعة الجمل في مرويات سيف بن عمر في تاريخ الطبري، دراسة نقدية، د. خالد بن محمد الغيث، دار الأندلس الخضراء، جدة، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ.
- ٥١- سنن أبي داود: الإمام أبي داود سليمان السجستاني، تحقيق و تعليق عزت الدعاس ١٣٩١هـ، سوريا.
- ٥٢- سنن ابن ماجه، الحافظ أبو عبدالله محمد بن زيد القزويني ، دار الفكر.
- ٥٣- سنن الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي، دار الفكر، ١٣٩٨هـ.

- ٥٤- سنن النسائي، أحمد بن شعيب بن علي بن بحر بن سنان بن دينار النسائي، بشرح جلال الدين السيوطي و حاشية الإمام السندي، الطبعة الأولى ١٣٤٨هـ - ١٩٣٠م ، دار الفكر بيروت.
- ٥٥- الإحسان في صحيح ابن حبان، علاء الدين علي بن بلبان الفارسي، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ-١٩٩١م.
- ٥٦- السلسلة الصحيحة، للألباني ، المكتب الإسلامي.
- ٥٧- معجم الطبراني الكبير، لأبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، مكتبة العلوم والحكم، الطبعة الثانية ١٤٠٦هـ-١٩٩٥م.
- ٥٨- السنة، لعبدالله بن احمد بن حنبل، تحقيق: أبي هاجر محمد السعيد بن بسيوني زغلول، دار الكتب العلمية ، بيروت - لبنان .
- ٥٩- شرح العقيدة الطحاوية، للعلامة محمد بن علي بن محمد الأذري، خرج أحاديثها: محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، بيروت، ١٣٩١هـ.
- ٦٠- النهاية في غريب الحديث و الأثر، لمجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجرزي، تحقيق: طاهر أحمد الزاوي، و محمود الطناحي، المكتبة الإسلامية.
- ٦١- صحيح البخاري، لأبي عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري، دار الفكر، الطبعة الأولى ١٤١١هـ-١٩٩١م.
- ٦٢- صحيح المسلم، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث، بيروت -لبنان، الطبعة الثانية ١٩٧٢م.
- ٦٣- صحيح المسلم بشرح النووي، المطبعة المصرية بالأزهر الطبعة الأولى، ١٣٤٧هـ-١٩٢٩م.
- ٦٤- مجموعة الفتاوى، تقي الدين أحمد بن تيمية الحراني، دار الوفاء بالمنصورة، مكتبة العبيكان بالرياض، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م.
- ٦٥- المصنف في الأحاديث و الآثار، للحافظ أبي بكر بن أبي شيبة، طبع: الدار السلفية، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ، بومباي الهند.
- ٦٦- المصنف لعبد الرزاق بن همام الصنعاني، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، طبع: المكتب الإسلامي ، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٠٣هـ.

- ٦٧- العواصم من القواصم، القاضي أبو بكر بن العربي، تحقيق عبد الدين الخطيب، إعداد محمد سعيد مبيض ، دار الثقافة، قطر الدوحة، الطبعة الثانية، ١٩٨٩م.
- ٦٨- تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة من روايات الطبري والمحدثين، تأليف د. محمد أحزون، دار طيبة، مكتبة الكوثر، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ-١٩٩٤م.
- ٦٩- الإبانة في أصول الديانة، لأبي الحسن الأشعري، طبعة الجامعة الإسلامية ١٩٧٥م.
- ٧٠- الإمامة والرد على الرافضة، للحافظ أبي نعيم الأصبهاني، تحقيق وتعليق د. علي بن محمد بن ناصر الفقيهي، طبع مكتبة العلوم والحكم، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ.
- ٧١- أصول الدين، لعبد القاهر البغدادي، طبع دار كتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٣٤٦هـ.
- ٧٢- الاعتقاد على مذهب السلف أهل السنة والجماعة، لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي، الناشر، نشاط أباد فيصل أباد، باكستان.
- ٧٣- الاقتصاد في الاعتقاد، لأبي حامد الغزالي، طبع دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ.
- ٧٤- المقدمة لابن خلدون.
- ٧٥- عبدالله بن سبأ وأثره في أحداث الفتنة في صدر الإسلام، سليمان بن حمد العودة، دار طيبة، الرياض، الطبعة الثالثة ١٤١٢هـ.
- ٧٦- الوصية الكبرى، لشيخ الإسلام ابن تيمية، دار المطبعة السلفية ومكتبتها، نشر: قصي عبد الدين الخطيب، الطبعة الثالثة ١٤٠١هـ.
- ٧٧- تمهيد الأوائل وتلخيص الدلائل، للقاضي أبي علي محمد بن الطيب الباقلاني، مؤسسة الكتب الثقافية، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ-١٩٨٧م.
- ٧٨- دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، د. عبد الرحمن الشجاع، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ-١٩٩٩م، دار الفكر المعاصر - صنعاء.
- ٧٩- الخلافة بين التنظير والتطبيق، محمود المرداوي، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ-١٩٨٣م.

- ٨٠- منهج علي بن أبي طالب في الدعوة إلى الله، د. سليمان بن قاسم العيد، دار الوطن، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ-٢٠٠٢م.
- ٨١- الدور السياسي للصفوة في صدر الإسلام، السيد عمر، معهد الفكر الإسلامي.
- ٨٢- عبقرية الإمام، عباس محمود العقاد، المكتبة العصرية- بيروت.
- ٨٣- خلفاء الرسول، خالد محمد خالد، دار ثابت، القاهرة، دار الفكر، دمشق، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ-١٩٩٤م.
- ٨٤- علي بن أبي طالب، خالد البيطار.
- ٨٥- علي بن أبي طالب، عبد الستار الشيخ، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ-١٩٩١م.
- ٨٦- الأدب الإسلامي في عهد النبوة، نايف معروف، دار النفائس، بيروت- لبنان.
- ٨٧- الخلفاء الراشدون، عبد الوهاب النجار، دار القلم، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ-١٩٨٦م.
- ٨٨- المرتضى سيرة أمير المؤمنين أبي الحسن علي بن أبي طالب، لأبي الحسن الندوي، دار القلم، دمشق، الطبعة الثانية ١٤١٩هـ-١٩٩٨م.
- ٨٩- لسان العرب، محمد بن مكرم بن منظور، دار صادر، بيروت.
- ٩٠- تاريخ المذاهب، لأبي زهرة، دار الفكر العربي، الطبعة الأولى.
- ٩١- نظام الحكم في الإسلام، عارف أبو عبيد، دار النفائس، الأردن، الطبعة ١٤١٦هـ-١٩٩٦م.
- ٩٢- الإمامة العظمى عند أهل السنة و الجماعة، عبدالله بن عمر سليمان الدميحي، دار طيبة، السعودية، الطبعة الثانية ١٤٠٩هـ.
- ٩٣- مشكاة المصابيح للبغوي.
- ٩٤- فتاوى في التوحيد، عبدالله بن جبرين.
- ٩٥- الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، عبدالعزيز بن أحمد بن حامد، غراس للتوزيع، الكويت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ.
- ٩٦- مسند الإمام زيد بن علي، جمع عبدالعزيز بن إسحاق البغدادي، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٣هـ.

- ٩٧- صحيح سنن الترمذي، محمد ناصر الدين الألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.
- ٩٨- صحيح سنن ابن ماجه للألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.
- ٩٩- صحيح النسائي للألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الثالثة ١٤٠٨هـ-١٩٨٨م.
- ١٠٠- مشكاة المصابيح للألباني.
- ١٠١- حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، لأبي نعيم أحمد عبد الله الأصفهاني، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٠٢- الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع، الحافظ الخطيب البغدادي، تحقيق د. عمود الطحان، مكتبة المعارف، الرياض، ١٤٠٣ هـ.
- ١٠٣- شرف أصحاب الحديث، الخطيب البغدادي، تحقيق سعيد أوغلي، نشر دار إحياء السنة النبوية.
- ١٠٤- مسند أحمد، تحقيق أحمد شاكر، الطبعة الثالثة، دار المعارف، مصر، ١٣٦٨ هـ.
- ١٠٥- تذكرة السامع والمتكلم في آداب العالم والمتعلم، سعد الله بن جماعة، دار الكتب العلمية.
- ١٠٦- تاريخ اليعقوبي، أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر، دار بيروت لبنان.
- ١٠٧- جامع بيان العلم وفضله لأبي عمر يوسف بن عبدالنمرى القرطبي، دار الفكر، دار الكتب الإسلامية ١٤٨٢ هـ.
- ١٠٨- ذخائر العقبى في مناقب ذوي القربى، محب الدين الطبري، دار المعرفة، بيروت.
- ١٠٩- تاريخ الخلفاء للسيوطي، دار صادر، بيروت، الطبعة الأولى، ١٤١٧ هـ - ١٩٩٧م.
- ١١٠- صفة الصفوة للإمام أبي فرج بن الجوزي، دار المعرفة، بيروت.
- ١١١- التاريخ الإسلامي، مواقف وعبر، د. عبدالعزيز عبد الله الحميدي، دار الدعوة الأسكندرية، دار الأندلس للطباعة، جدة، الطبعة الأولى ١٤١٨ هـ - ١٩٩٨م.
- ١١٢- أدب الدين والدنيا للماوردي.

- ١١٣- المتجر الرابع في ثواب العمل الصالح للدمياطي.
- ١١٤- الكامل في التاريخ، أبو الحسن علي بن أبي المكارم الشيباني، المعروف بابن الأثير، تحقيق علي شيري، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٨ هـ - ١٩٨٩ م.
- ١١٥- صحيح التوثيق في سيرة علي بن أبي طالب، مجدي فتحي السيد، دار الصحابة بطنطا، الطبعة الأولى ١٤١٧ هـ - ١٩٩٦ م.
- ١١٦- الإمام علي بن أبي طالب، محمد رشيد رضا، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٣ هـ - ١٩٨٣ م.
- ١١٧- رجال الفكر والدعوة للندوي، دار ابن كثير.
- ١١٨- كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، تصنيف نديم مرعشلي، أسامة مرعشلي، مؤسسة الرسالة، ١٤١٣ هـ - ١٩٩٣ م.
- ١١٩- أخلاق النبي في القرآن والسنة، د. أحمد الحداد، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٤١٩ هـ - ١٩٩٩ م.
- ١٢٠- روح المعاني، للأكوسي.
- ١٢١- الزهد للإمام أحمد بن حنبل.
- ١٢٢- أصحاب الرسول، محمود المصري، مكتبة أبي حذيفة السلفي، الطبعة الأولى ١٤٢٠ هـ - ١٩٩٩ م.
- ١٢٣- نيل الأوطار، محمد بن علي الشوكاني، الطبعة الأخيرة، مصطفى البابي الحلبي وشركاه، القاهرة.
- ١٢٤- تراث الخلفاء الراشدين في الفقه والقضاء، د. صبحي عمصاني، دار العلم للملايين، الطبعة الأولى ١٩٨٤ م.
- ١٢٥- مفتاح دار السعادة لابن القيم، تحقيق محمد حامد الفقي، دار الكتب العربي، بيروت، ١٣٩٢ هـ.

١٢٦- مدارج السالكين، ابن القيم، تحقيق محمد حامد الفقي، دار الكتب العربي، بيروت، ١٣٩٢هـ.

١٢٧- تاريخ دمشق، دار 'حياء التراث، الطبعة الأولى.

١٢٨- لطائف المعارف لابن رجب، دار ابن كثير.

١٢٩- عدة الصابرين، وذخيرة الشاكرين، لابن القيم، دار الكتب العلمية، بيروت.

١٣٠- التوقيف على مهمات التعارف لمحمد عبدالرؤوف المناوي، تحقيق د. محمد رضوان الداية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ، دار الفكر.

١٣١- معرفة الصحابي لأبي نعيم، تحقيق محمد راضي ابن حاج عثمان، مكتبة الدار في المدينة، ومكتبة الحرمين في الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.

١٣٢- موسوعة فقه علي بن أبي طالب، قلعجي، دار النفائس، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.

١٣٣- فقه التمكن في القرآن الكريم، د. علي محمد الصلّابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.

١٣٤- شرح اعتقاد أهل السنة والجماعة، لأبي القاسم هبة الله بن الحسن بن منصور الطبري اللالكاني، تحقيق د. أحمد سعد حمدان الغامدي، دار طيبة، الرياض.

١٣٥- المختصر من كتاب الموافقة بين أهل البيت والصحابة للزحشري، تحقيق سيد إبراهيم صادق، دار الحديث، طبعة ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.

١٣٦- الشيخان أبو بكر الصديق وعمر من رواية البلاذري في أنساب الأشراف، تحقيق إحسان صديق العمد، المؤتمن للنشر، السعودية، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.

١٣٧- نظام الحكم في عهد الخلفاء الراشدين، حمد محمد الصمد، المؤسسة الجماعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.

١٣٨- الدولة والسيادة في الفقه الإسلامي، فتحي عبدالكريم، مكتبة وهبة، الطبعة الثانية ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.

١٣٩- النظام السياسي في الإسلام، د. محمد أبو الفارس، دار الفرقان، عمان، الأردن، الطبعة الثانية ١٤٠٧هـ، ١٩٨٦م.

- ١٤٠- روضة الناظر وجنة المناظر لابن قدامة، موفق الدين عبد الله بن أحمد المقدسي، المطبعة السلفية، القاهرة، الطبعة الرابعة ١٣٩١هـ.
- ١٤١- الإدارة العسكرية في الدولة الإسلامية نشأتها وتطورها حتى منتصف القرن الثالث الهجري، د. سليمان بن صالح بن سليمان آل كمال، منشورات جامعة أم القرى.
- ١٤٢- نهاية الأرب في فنون الأدب، شعاب الدين أحمد بن عبد الوهاب النويري، مطبعة كوتسا توماس بالقاهرة.
- ١٤٣- فن الحكم الإسلامي، مصطفى أبو زيد فهمي، المكتب المصري الحديث.
- ١٤٤- الشورى بين الأصالة والمعاصرة، عز الدين التيمي، دار البشير، الطبعة الأولى، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ١٤٥- المستدرك على الصحيحين، للإمام أبي عبد الله النيسابوري، بذيلة التلخيص للذهبي، طبعة ١٣٩٠هـ - ١٩٧٠م، دار الفكر.
- ١٤٦- نهج البلاغة شرح الشيخ محمد عبده، دار البلاغة، الطبعة الثامنة، ١٤٢١هـ - ٢٠٠٠م.
- ١٤٧- مسند أبي يعلى، أحمد بن علي المثنى التيمي، تحقيق وتخريج حسين سليم أسد، الطبعة الأولى، دار المأمون للتراث، دمشق.
- ١٤٨- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي، دار الريان القاهرة، دار الكتاب العربي، بيروت.
- ١٤٩- الوسطية في القرآن الكريم، د. علي محمد الصلابي، دار النفائس، دار البيارق عمان، الطبعة الأولى ١٩٩٩م.
- ١٥٠- التوضيح والبيان لشجرة الإيمان للشيخ عبد الرحمن السعدي.
- ١٥١- الاستذكار لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء الأقطار، لابن عبد البر، لجنة إحياء التراث الإسلامي.
- ١٥٢- الغلو في الدين، د. الصادق عبد الرحمن الغرياني، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.

- ١٥٣- المواعظ والاعتبار، أحمد بن علي عبد القادر المقرئ، الطبعة الثانية، مكتبة الثقافة الدينية القاهرة، ١٩٨٧م.
- ١٥٤- الاعتصام للشاطبي، تحقيق محمد رشيد رضا، دار المعرفة، بيروت، سنة ١٤٢٠هـ.
- ١٥٥- الطرق الحكمية في السياسة الشرعية، لابن القيم الجوزية.
- ١٥٦- في ظلال الإيمان، صلاح عبد الفتاح الخالدي، مكتبة المنار، الأردن، الزرقاء، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ١٥٧- تفسير الفخر الرازي، أبو عبد الله محمد بن عمر، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية.
- ١٥٨- السيرة النبوية، لابن هشام، لأبي محمد بن عبد المالك بن هشام، دار الفكر، بدون تاريخ.
- ١٥٩- معجم الأدباء، ياقوت الحموي، دار صادر، بيروت.
- ١٦٠- عيون الأخبار لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.
- ١٦١- الإعجاز والإيجاز، أبو منصور الثعالبي، دار الرائد العربي، بيروت.
- ١٦٢- مروج الذهب ومعادن الجوهر لأبي الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي، دار المعرفة، بيروت ١٤٠٣هـ - ١٩٨٢م.
- ١٦٣- الشريعة للإمام المحدث أبي بكر محمد بن الحسين الآجري، تحقيق د. عبد الله بن سليمان الدميحي، الطبعة الأولى، دار الوطن، الرياض، ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ١٦٤- الشرك في القديم والحديث، أبو بكر محمد زكريا، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى، ١٤٢١هـ - ٢٠٠٠م.
- ١٦٥- مختصر منهاج القاصدين، أحمد بن عبد الرحمن المقدسي، مكتبة البيان، دمشق ١٣٩٨هـ.
- ١٦٦- سير أعلام النبلاء، محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، مؤسسة الرسالة، الطبعة السابعة ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.

- ١٦٧- إحياء علوم الدين للغزالي.
- ١٦٨- معالم السلوك وتزكية النفوس، عبد العزيز محمد عبد اللطيف، دار الوطن، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ.
- ١٦٩- بدائع الفوائد لابن القيم، مكتبة الرياض.
- ١٧٠- صيد الخاطر لابن الجوزي.
- ١٧١- الأخلاق والسير لابن حزم.
- ١٧٢- الدر المنثور في التفسير بالمأثور، للإمام عبد الرحمن جلال الدين السيوطي، دار الفكر، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
- ١٧٣- الرياض النضرة في مناقب العشرة، لأبي جعفر أحمد الشهير بالحلب الطبري، الكتب العلمية، بيروت.
- ١٧٤- المنتظم في تاريخ الملوك والأمم لأبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن الجوزي، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٧٥- نظام الكومة الإسلامية للكتاني: المسمى التراتيب الإدارية، محمد عبد الحي الكتاني الإدريسي الحسني، دار الأرقم بن أبي الأرقم - بيروت.
- ١٧٦- الأموال، لأبي عبيد، تحقيق محمد خليل هرأس، مكتبة الكليات الأزهرية.
- ١٧٧- الحياة الإقتصادية في العصور الإسلامية الأولى، د. محمد ضيف الله بطاينة، دار طارق، دار الكندي الأردن.
- ١٧٨- الهبة في العصر النبوي وعصر الخلفاء الراشدين، د. فضل إلهي، الطبعة الثالثة ١٤٢٠هـ - ١٩٩٦م، مؤسسة المجريسي، الرياض.
- ١٧٩- المغني للإمام العلامة ابن قدامة المقدسي، دار الحديث القاهرة، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ - ١٩٩٦م.
- ١٨٠- الحراج، لأبي يوسف، يعقوب بن إبراهيم، المكتبة السلفية، الطبعة الثالثة، القاهرة ١٣٨٢هـ.

- ١٨١- ولاية الشرطة في الإسلام، د. نمر الحمداني، دار عالم الكتب، الرياض، الطبعة الثانية ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- ١٨٢- تاريخ خليفة بن خياط، أبو مر خليفة بن خياط بن أبي هبيرة الليثي، تحقيق أكرم ضياء العمري، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، ودار القلم، بيروت ١٣٩٧هـ.
- ١٨٣- الإصابة في تمييز الصحابة، أحمد بن علي حجر، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
- ١٨٤- علي بن أبي طالب، د. علي شرفي، دار الكندي، أريد، الأردن، الطبعة الأولى ٢٠٠١م.
- ١٨٥- الولاية على البلدان في عصر الخلفاء الراشدين، د. عبد العزيز إبراهيم العمري، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ.
- ١٨٦- من أصول الفكر السياسي، محمد فتحي عثمان، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، بيروت ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.
- ١٨٧- النظم المالية في الإسلام، عيسى عبده، معهد الدراسات الإسلامية، القاهرة ١٣٩٦هـ.
- ١٨٨- السياسة المالية لعثمان بن عفان، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٦م.
- ١٨٩- تاريخ العرب، مطول، د. فيليب حتي، ترجمة إدوارد جرجي، د. جبرائيل جبور، دار الكشف، بيروت، ١٩٤٩م.
- ١٩٠- وقائع ندوة النظم الإسلامية، أبو ظبي، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٤م.
- ١٩١- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الإسلامي، ظافر القاسمي، دار النفائس، بيروت، الطبعة الثالثة ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ١٩٢- إعلام الموقعين عن رب العالمين لشمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر ابن القيم، تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية صيدا، بيروت، طبعة ١٤٠٧هـ.
- ١٩٣- الاجتهاد في الفقه الإسلامي ضوابطه ومستقبله، عبد السلام السليمان، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، المملكة المغربية.

- ١٩٤- خلاصة التشريع الإسلامي، عبد الوهاب خلاف، دار القلم، الطبعة الثانية، ١٤٠٢هـ - ١٩٨٢م.
- ١٩٥- تاريخ القضاء، كتاب عيون المعارف وفنون أخبار الخلائف، للإمام القاضي محمد بن سلامة بن جعفر الشافعي، مطبوعات جامعة أم القرى.
- ١٩٦- تاريخ القضاء في الإسلام، د. محمد الزحيلي، دار الفكر دمشق، دار الفكر المعاصر، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
- ١٩٧- أخبار القضاة لوكيع، وكيع محمد بن خلف بن حيان، الطبعة الأولى، مطبعة الاستقامة بالقاهرة ١٣٦٦هـ - ١٩٤٧م.
- ١٩٨- الأحكام السلطانية، لأبي الحسن علي بن محمد بن حبيب، دار الفكر، بيروت، بدون تاريخ.
- ١٩٩- شرح نهج البلاغة، لابن أبي الحديد، تحقيق حسن تميم، مكتبة الحياة، بيروت ١٩٦٤م.
- ٢٠٠- صحيح سنن أبي داود، مكتب التربية العربي لدول الخليج.
- ٢٠١- شرح صحيح مسلم، للإمام النووي، بيروت، دار المعرفة.
- ٢٠٢- المجموع شرح المذهب، للإمام أبي زكريا يحيى بن شرف النووي، مطبعة الإمام بمصر.
- ٢٠٣- المبسوط لمحمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي - دار المعرفة، بيروت.
- ٢٠٤- المحلى بالآثار، للقمم أبي محمد علي بن سعيد بن حزم الأندلسي، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان.
- ٢٠٥- معجم الطبراني، سليمان بن أحمد الطبراني، دار العربية، بغداد ١٣٩٨هـ.
- ٢٠٦- جمع الجوامع بمأشية العطار للإمام ابن السبكي مع شرح الجلال المحلي، دار الكتب العلمية - بيروت.
- ٢٠٧- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للعلامة علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكسائي الحنفي، الناشر زكريا علي يوسف.
- ٢٠٨- فتح العزيز شرح الوجيز للإمام أبي قاسم عبد الكريم محمد الرافعي، المطبوع في هامش المجموع.

- ٢٠٩- بداية المجتهد ونهاية المقتصد، محمد بن أحمد بن رشد القرطبي، ١٣٨٦هـ - ١٩٦٦م.
- ٢١٠- المنتقى شرح موطأ الإمام مالك بن أنس للقاضي أبي الوليد سليمان بن خلف الباهي الأندلسي، طبعة مصورة على الطبعة الأولى سنة ١٣١٣هـ، مطبعة السعادة.
- ٢١١- إعلاء السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني على ضوء ما فاده الإمام الفقيه الشيخ أشرف علي التهانوي، بتحقيق وتعليق عبد الفتاح أبو غدة - منشورات إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان.
- ٢١٢- الإشراف على مذاهب أهل العلم للحافظ محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري، بتحقيق محمد نجيب سراج الدين، الطبعة الأولى، ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م، دار إحياء التراث الإسلامي بدولة قطر.
- ٢١٣- السيل الجرار المتدفق على حدائق الأزهار للشيخ محمد بن علي الشوكاني، تحقيق عمود إبراهيم، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٢١٤- المدونة الكبرى للإمام مالك بن أنس طبعة بالأوفست ١٣٢٣هـ، دار صادر، بيروت.
- ٢١٥- سبل السلام، للامير الصنعاني.
- ٢١٦- مقاصد الشريعة الإسلامية، د. محمد سعد اليوبي، دار الهجرة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٨م.
- ٢١٧- الحكم والتحاكم في خطاب الوحي، عبد العزيز مصطفى كامل، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
- ٢١٨- الخلافة الراشدة والدولة الأموية من فتح الباري، يحيى بن إبراهيم اليحيى، دار الهجرة، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٢١٩- عصر الخلافة الراشدة، د. أكرم ضياء العمري، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- ٢٢٠- حقيقة البدعة وأحكامها، سعيد ناصر الغامدي، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

- ٢٢١- الموافقات في أصول الشريعة لأبي إسحاق الشاطبي، تحقيق عبد الله دراز، دار الباز، مكة المكرمة.
- ٢٢٢- شرف أصحاب الحديث للخطيب البغدادي، تحقيق محمد محمد سعيد الخطيب أوغلي، دار إحياء السنة النبوية.
- ٢٢٣- الأم للشافعي، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٢٤- مسائل الإمام أحمد لأبي داود سليمان بن الأشعث، مطبعة المنار بمصر، سنة ١٣٥٣هـ.
- ٢٢٥- مناقب الشافعي للرازي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم، تحقيق عبد الغني الخالق، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ٢٢٦- تهذيب التهذيب، لابن حجر العسقلاني، عن طبعة حيدر آباد.
- ٢٢٧- الإنصاف فيما وقع في تاريخ العصر الراشدي من خلاف، د. حامد محمد الخليفة، مطابع الدوحة، المدينة الرياضية عمّان، الأردن، الطبعة الأولى ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٢م.
- ٢٢٨- الاستبصار في نسب الصحابة من الأنصار، تحقيق د. علي نويهض، دار الفكر، بيروت، بدون تاريخ.
- ٢٢٩- تهذيب تاريخ دمشق، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثالثة ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ٢٣٠- الأخبار الطوال، لأبي حنيفة أحمد بن داود، تحقيق عبد المنعم عامر، مراجعة د. جمال الدين الشيال، مكتبة المتنبي، بغداد.
- ٢٣١- كتاب الفتوح، أبو محمد أحمد بن أعثم، الطبعة الأولى، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، الهند ١٣٨٨هـ - ١٩٩٨م.
- ٢٣٢- ولاية مصر، لأبي يوسف محمد بن يوسف الكندي، تحقيق د. حسين نصار، دار صادر، بيروت، بدون تاريخ.
- ٢٣٣- مرويات أبي مخنف في تاريخ الطبري، يحيى إبراهيم اليحيى، دار العاصمة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ.

- ٢٣٤- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، جمال الدين أبي الحسن يوسف بن تغري بردي، وزارة الثقافة والإرشاد القومي، القاهرة، بدون تاريخ.
- ٢٣٥- سيرة أمير المؤمنين عثمان بن عفان: شخصيته وعصره. د. علي محمد الصلابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.
- ٢٣٦- منهاج السنة النبوية لابن تيمية، تحقيق محمد رشاد، مؤسسة قرطبة.
- ٢٣٧- الثقات، محمد بن حبان بن أحمد، مكتبة مدينة العلم، مكة المكرمة، الطبعة الأولى، ١٣٩٣هـ.
- ٢٣٨- فتنة مقتل عثمان بن عفان، محمد عبد الله الغبان، مكتبة العبيكان، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٣٩- تهذيب الكمال في أسماء الرجال، يوسف عبد الرحمن المزي، بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ.
- ٢٤٠- آثار الحرب في الفقه الإسلامي دراسة مقارنة، د. وهبة الزحيلي، دار الفكر، الطبعة الثالثة ١٤٠١هـ - ١٩٨١م.
- ٢٤١- الجرح والتعديل، لابن أبي حاتم، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٢٧١هـ.
- ٢٤٢- وقعة صفين، نصر بن مزاحم المنقري، تحقيق عبد السلام هارون، الطبعة الثانية، القاهرة ١٣٨٢هـ.
- ٢٤٣- تفسير التابعين، عرض ودراسة مقارنة، د. محمد عبد الله علي الحضيبي، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٤٤- سيرة أمير المؤمنين عمر بن الخطاب، د. علي محمد الصلابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٣م.
- ٢٤٥- أباطيل يجب أن تمحى من التاريخ، د. إبراهيم علي شعوط، المكتب الإسلامي، الطبعة السادسة ١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م.
- ٢٤٦- الفتنة الكبرى - علي وبنوه، طه حسين، دار المعارف بمصر ١٩٦٦م.

- ٢٤٧- الدراهم المضروبة على الطراز الساساني للخلفاء الراشدين في المتحف العراقي، وداد علي قزاز، مجلة المسكوكات، مديرية الآثار العامة ببغداد الجزء (١) المجلد (١) ١٩٦٩م.
- ٢٤٨- الأنساب، لأبي سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور التميمي، تحقيق وتعليق الأستاذ محمد عوامة، الطبعة الأولى، نشر محمد أمين دمج، بيروت ١٣٩٦هـ - ١٩٧٦م.
- ٢٤٩- التمهيد والبيان في مقتل الشهيد عثمان، محمد بن يحيى بن أبي بكر المالقي الأندلسي، حققه د. محمود يوسف زايد، دار الثقافة، الدوحة، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٢٥٠- الأساس في السنة وفقهها، سعيد حوى، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.
- ٢٥١- الإدارة والنظام الإداري عند الإمام علي، د. محسن باقر الموسوي، الغدير، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٨م.
- ٢٥٢- النظم الإسلامية، صبحي الصالح، الطبعة الخامسة، دار العلم للملايين، بيروت، مايو ١٩٨٠.
- ٢٥٣- الحياة الاجتماعية والاقتصادية في الكوفة في القرن الأول الهجري، القاهرة ١٩٧٠م، محمد حسين الزبيدي.
- ٢٥٤- العرافة والنقابة مؤسستان اجتماعيتان مهمتان في العهد النبوي، محمد يوسف الفاروقي، مجمع البحوث الإسلامية - الجامعة الإسلامية - إسلام آباد باكستان ١٩٨٢م.
- ٢٥٥- تفسير المنير، د. وهبة الزحيلي، دار الفكر، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ٢٥٦- التفسير الصحيح، موسوعة الصحيح المسبور من التفسير بالمأثور، د. حكمت بن بشير ابن ياسين، دار المآثر، المدينة النبوية، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٥٧- منهج القرآن الكريم في إصلاح النفوس، د. عبدو الحريري، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، لم تطبع.
- ٢٥٨- دعاوى الإنقاذ للتاريخ الإسلامي، سليمان العودة، رسالة نشرت على الإنترنت.
- ٢٥٩- تذكرة الحفاظ، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، بيروت، دار إحياء التراث.

- ٢٦٠- شذرات الذهب في أخبار من ذهب، أبو فلاح عبد الحمي بن أحمد بن محمد الحنبلي، بيروت، المكتب التجاري للطباعة والنشر.
- ٢٦١- وفيات الأعيان وأبناء الزمان، لابن خلكان، أبو عباس شمس الدين أحمد، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر، بيروت.
- ٢٦٢- البيان والتبيين للجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، دار الخانجي بمصر، ١٣٨٨هـ - ١٩٦٨م.
- ٢٦٣- ميزان الاعتدال للذهبي، تحقيق: علي محمد البجاوي، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٦٤- لسان الميزان، لابن حجر العسقلاني، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت، الطبعة الثانية ١٣٩٠هـ.
- ٢٦٥- المجروحين من المحدثين والضعفاء المتروكين لابن حبان البستي، محمود إبراهيم زايد، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٦٦- رجال الكشي، لأبي عمرو محمد بن عمر بن عبد العزيز الكشي، قدم له وعلق عليه أحمد السيد الحسيني.
- ٢٦٧- عبد الله بن سبأ الحقيقة المجهولة، لمحمد علي المعلم.
- ٢٦٨- الخوارج والشيعة، يوليوس فلهاوزن.
- ٢٦٩- السيادة العربية والشيعة والإسرائيليات، فان فلوطن، ترجمة حسن إبراهيم حسن، ومحمد زكي إبراهيم، القاهرة، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة الثانية، ١٣٨٥هـ - ١٩٦٥م.
- ٢٧٠- العقيدة والشرعة الإسلامية، جولدتسهير، أجناس، ترجمة د. محمد يوسف موسى وآخرون، القاهرة، دار الكتب الحديثة.
- ٢٧١- تاريخ الأدب العربي، في الجاهلية و صدر الإسلام، نكلسن، رينولد، ترجمة صفاء خلوصي، بغداد، مطبعة المعارف ١٣٨٨هـ - ١٩٦٩م.
- ٢٧٢- عقائد الشيعة، روندلسن، دوايت، تعريب (ع م) القاهرة، مكتبة الخانجي ١٣٦٥هـ - ١٩٤٦م.

- ٢٧٣- أصول الإسماعلية، لويس برنارد، ترجمة إلى العربية خليل أحمد جلو، جاسم محمد الرجب، بغداد، مكتبة المثنى ١٣٦٧هـ - ١٩٤٧م.
- ٢٧٤- عائشة والسياسة، سعيد الأفغاني، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٣٩١هـ - ١٩٧١م.
- ٢٧٥- الدولة الأموية، يوسف العش، دار الفكر، الطبعة الثانية ١٤٠٦هـ - ١٩٨٥م.
- ٢٧٦- أحداث وأحاديث فتنة الهرج، د. عبد العزيز دخان، رسالة دكتوراه بفاس بالمغرب لم تطبع.
- ٢٧٧- المغني في الضعفاء للذهبي، تحقيق نور الدين عتر.
- ٢٧٨- التاريخ الكبير للبخاري، مؤسسة الثقافة، بيروت.
- ٢٧٩- دور المرأة السياسي في عهد النبي والخلفاء الراشدين، أسماء محمد أحمد زيادة، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.
- ٢٨٠- الإمامة والسياسة، المنسوب لابن قتيبة، مؤسسة الحلبي، القاهرة.
- ٢٨١- لمع الأدلة في عقائد أهل السنة، للجويني، عبد الملك بن عبد الله بن يوسف، بتحقيق فوقية حسين محمود، الناشر الدار المصرية.
- ٢٨٢- غياث الأمم في التياث الظلم لإمام الحرمين الجويني، تحقيق عبد العظيم الديب، مطابع الدوحة الحديثة قطر، الطبعة الأولى ١٤٠٠هـ.
- ٢٨٣- التذكرة في أحوال الموتى والآخرة، لأبي عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، حققه وأخرج أحاديثه فؤاد أحمد زمرلي، دار الكتب العربي.
- ٢٨٤- حقة من التاريخ، عثمان الخميس، دار الإيمان، الإسكندرية.
- ٢٨٥- العقيدة في أهل البيت بين الإفراط والتفريط، د. سليمان بن سالم بن رجاء السحيمي، مكتبة البخاري، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.
- ٢٨٦- إفادة الأخيار براءة الأبرار، محمد العربي التباني، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ١٩٨٤م.

- ٢٨٧- أعلام النصر المبين لأبي الخطاب بن عمر بن الحسن بن دحية الكلبي، تحقيق د. محمد أعزّون، دار الغرب، الطبعة الأولى ١٩٩٨م.
- ٢٨٨- أسد الغابة في معرفة الصحابة، تحقيق محمد إبراهيم البنا، مطبعة الشعب.
- ٢٨٩- تقريب التهذيب لابن حجر.
- ٢٩٠- الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدي، الحافظ أحمد بن عبد الله المجراني، دار الفكر للطباعة، بيروت، الطبعة الثانية ١٤٠٥هـ.
- ٢٩١- الأنصار في العصر الراشدي، سياسياً وعسكرياً وفكرياً، د. حامد محمد خليفة، رسالة دكتوراه من كلية الآداب في جامعة بغداد، لم تطبع، من صورة منصوره.
- ٢٩٢- العثمانية، للجاحظ، تحقيق عبد السلام محمد هارون، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى.
- ٢٩٣- خلاصة الخلافة الراشدة من تاريخ ابن كثير، محمد كنعان، مؤسسة المعارف، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٨م.
- ٢٩٤- نسب قريش، أبو عبد الله الزيري، دار المعارف، القاهرة.
- ٢٩٥- التاريخ الصغير للبخاري، محمد إسماعيل البخاري، تحقيق محمود إبراهيم زايد، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٩٦- أنساب الأشراف، لأبي الحسن أحمد بن يحيى بن جابر البلاذري.
- ٢٩٧- كتاب أهل البغي من الحاوي الكبير، لأبي الحسن الماوردي.
- ٢٩٨- المنتقى من منهاج الاعتدال في نقض كلام أهل الرافض والاعتزال، للحافظ أبي عبد الله محمد عثمان الذهبي، مكتبة دار البيان، حققه وعلق عليه: محب الدين الخطيب.
- ٢٩٩- سير السلف لأبي القاسم الأصفهاني، دار الراية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٣٠٠- أهل الشورى الذين اختارهم عمر رضي الله عنه، رياض العبد الله، دار الرشيد، بيروت - دمشق، مؤسسة الإيمان، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٠١- عمدة القاري، سرح صحيح البخاري، بدر الدين العيني.

- ٣٠٢- تحفة الأحوذى بشرح الترمذى، لمحمد بن عبد الرحمن المباركفورى، مطبعة الاعتماد، نشر محمد عبد المحسن الكتبي، تصحيح عبد الرحمن محمد عثمان.
- ٣٠٣- دراسات تربوية فى الأحاديث النبوية، للأعظمى محمد لقمان الأعظم الندوى، دار العبيكان، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٧م.
- ٣٠٤- الزهد لابن المبارك.
- ٣٠٥- فرسان فى عصر النبوة، أحمد خليل جمعة، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م. اليمامة، دمشق.
- ٣٠٦- تاريخ الدعوة الإسلامية، محمد جميل عبد الله المصرى، المطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ٣٠٧- معاوية بن أبى سفيان، صحابى كبير وملك مجاهد، منير الغضبان، دار القلم دمشق، الطبعة الثالثة ١٤١٧هـ - ١٩٩٦.
- ٣٠٨- المعرفة والتاريخ، للفسوى، لأبى يوسف الفسوى، تحقيق أكرم ضياء العمرى، مطبعة الإرشاد بغداد، ١٣٩٤هـ.
- ٣٠٩- الإعلام للزركلى، دار العلم للملايين - بيروت لبنان - الطبعة السادسة، ١٩٨٤م.
- ٣١٠- إرواء الغليل تخريج أحاديث منار السبيل، للشيخ محمد ناصر الدين الألبانى، الطبعة الأولى، ١٣٩٩هـ، نشر المكتب الإسلامى.
- ٣١١- الدولة الإسلامية فى عصر الخلفاء الراشدين، د. حمدي شاهين، دار القاهرة.
- ٣١٢- مسند أحمد مع الفتحة الربانى، للساعاتى، أحمد عبد الرحمن الساعاتى، فى ترتيب الإمام، مطبعة الفتحة الربانى بالقاهرة، لطبعة الأولى.
- ٣١٣- تهذيب الأسماء واللغات، للإمام محيى الدين أبى زكريا يحيى بن شرف النووى، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان.
- ٣١٤- تلخيص الحبير فى أحاديث الرافعى الكبير: لأبى الفضل أحمد بن على بن حجر العسقلانى، مراجعة: السيد عبد الله هاشم اليمانى المدنى، المدينة المنورة، ١٣٨٤هـ - ١٩٦٤م.

- ٣١٥- عمرو بن العاص الأمير المجاهد، د. منير محمد الغضبان، جامعة أم القرى، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ.
- ٣١٦- عمار بن ياسر، أسامة بن أحمد سلطان، المكتبة المكية، السعودية، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٣١٧- قصص لا تثبت، سليمان بن صالح الخراشي، دار الصميقي، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٣١٨- تنزيه أمير المؤمنين معاوية بن أبي سفيان من الظلم والفسق قي مطالبته بدم أمير المؤمنين عثمان لأبي يعلى محمد الفراء، تحقيق دار النبلاء، عمان، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.
- ٣١٩- أبو موسى الأشعري الصحابي العالم المجاهد، محمد طهماز، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م دمشق.
- ٣٢٠- أنس بن مالك الخادم الأمين، عبد الحميد طهماز، دار القلم، دمشق.
- ٣٢١- مناقب عمر لابن الجوزي.
- ٣٢٢- مجموعة الوثائق السياسية في العهد النبوي، والخلافة الراشدة، محمد حميد الله، دار النفائس، الطبعة الخامسة ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٣٢٣- السيرة النبوية الصحيحة، د. أكرم العمري، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، مكتبة المعارف والحكم بالمدينة المنورة.
- ٣٢٤- السيرة النبوية في ضوء القرآن والسنة، محمد أبو شهبة، دار القلم، دمشق، الطبعة الثالثة ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٢٥- صحيح مارد الضمآن إلى زوائد ابن حبان، للألباني، دار الصميقي، السعودية، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٣٢٦- غزوة الحديبية، لأبي فارس، دار الفرقان، الأردن.
- ٣٢٧- من معين السيرة، صالح أحمد الشامي، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٤١٣هـ - ١٩٩٢م.

- ٣٢٨- إتمام الوفاء بسيرة الخلفاء، محمد الحضري، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الأولى ب - ١٩٩٦م.
- ٣٢٩- فتوح الشام، محمد عبد الله الأزدي، تحقيق عبد المنعم عبد الله عامر، نشر مؤسسة القاهرة ١٩٧٠م.
- ٣٣٠- القيادة العسكرية في عهد الرسول، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.
- ٣٣١- سفراء النبي ﷺ، محمود شيت خطاب، مؤسسة الريان، دار الأندلس الخضراء، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٣٢- عمرو بن العاص، عبد الخالق سيد أبو رابية، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م.
- ٣٣٣- عمرو بن العاص، عباس محمود العقاد، الناشر دار الكتب العربي، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية ١٩٦٩م.
- ٣٣٤- المراسيل، لابن أبي حاتم، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٣٩٧هـ.
- ٣٣٥- التاريخ، لأبي محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي، تحقيق أحمد محمد نور سيف، دار المأمون للتراث.
- ٣٣٦- الأحكام السلطانية، لأبي يعلى: محمد بن الحسين، تليق: محمد حامد الفقي، دار الكتب العلمية/ بيروت ١٤٠٣هـ.
- ٣٣٧- الجهاد والقتال في السياسة الشرعية، محمد خير هيكل، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٣م.
- ٣٣٨- الإنصاف فيما يجب اعتقاده ولا يجوز الجهل به، للقاضي أبي بكر بن الطيب الباقلاني، تحقيق محمد زاهد الكوثري، الطبعة الثانية، مؤسسة الخانجي ١٣٨٢هـ.
- ٣٣٩- مناقب الإمام أحمد بن حنبل، لأبي الفرج بن الجوزي، تحقيق: لجنة إحياء التراث، طبع دار الآفاق الجديدة، الطبعة الثالثة، ١٤٠٢هـ.
- ٣٤٠- عقيدة الإمام ابن قتيبة، د. علي بن نفع العلياني، مكتبة الصديق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩١م السعودية.

- ٣٤١- المعارف لابن قتيبة، د. علي بن نفيح العلياني، مكتبة الصديق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩١م.
- ٣٤٢- مختصر التحفة الأثني عشرية، للسيد محمود شكري الألوسي، مكتبة إيثيق، استانبول، تركيا ١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م.
- ٣٤٣- السيف اليماني في نحر الأصفهاني، وليد الأعظمي، الطبعة الثانية، ١٤١٠هـ - ١٩٨٩م.
- ٣٤٤- منهج كتابة التاريخ الإسلامي، محمد صامل العلياني السلمي، دار طيبة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.
- ٣٤٥- أثر التشيع على الروايات التاريخية في القرن الأول الهجري، د. عبد العزيز محمد نور ولي، دار الخطيري، المدينة النبوية، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٤٦- منهج المسعودي في كتابة التاريخ، سليمان بن عبد الله المديد السويكت، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٦م.
- ٣٤٧- تاريخ عمرو بن العاص، حسن إبراهيم حسن، مطبعة السعادة، الطبعة الأولى ١٣٤٠هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٤٨- الشيعة والسنة، إحسان إلهي ظهير.
- ٣٤٩- دراسات عن الفرق وتاريخ المسلمين، د. أحمد محمد جلي، شركة الطباعة العربية السعودية، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ.
- ٣٥٠- الإمام الصادق، محمد أبو زهرة، دار الفكر العربي.
- ٣٥١- الشيعة والقرآن، إحسان إلهي ظهير، إدارة ترجمان السنة، لاهور، باكستان، الطبعة الثالثة ١٤٠٣هـ.
- ٣٥٢- تأويل مختلف الحديث، لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، تحقيق: محمد محيي الدين الأصفر، المكتب الإسلامي، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ.

- ٣٥٣- المفهم لما أشكل من تلخيص مسلم، لأبي العباس أحمد بن عمر القرطبي، تحقيق: محيي الدين ديب مستو، يوسف البدوي، دار ابن كثير، بيروت، دمشق، دار الكلام الطيب، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ.
- ٣٥٤- الكفاية، أحمد بن علي الخطيب، دار الكتاب العربي، تحقيق وتعليق: الدكتور أحمد عمر هاشم، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ.
- ٣٥٥- فتح المغيث شرح ألفية الحديث، محمد بن عبد الرحمن السخاوي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- ٣٥٦- تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، لجلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، منشورات المكتبة العلمية بالمدينة المنورة، الطبعة الثانية، ١٣٩٢هـ - ١٩٧٢م.
- ٣٥٧- مقدمة ابن الصلاح في علوم الحديث، لأبي عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح، طبع: دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- ٣٥٨- الباعث الحثيث، شرح اختصار علوم الحديث، إسماعيل بن عمر بن كثير، تحقيق أحمد شاكر، طبع مكتبة ومطبعة محمد علي صبيح وأولاده، الطبعة الثالثة ١٣٧٠هـ.
- ٣٥٩- جلاء الأفهام في الصلاة والسلام على خير الأنام، لأبي عبد الله محمد بن أبي بكر بن أيوب الشهير بابن قيم الجوزية، بيروت، لبنان.
- ٣٦٠- تفسير السعدي، المسمى تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، للشيخ عبد الرحمن بن ناصر السعدي، تحقيق: محمد زهري النجار، المؤسسة السعدية.
- ٣٦١- تفسير القرآن العظيم، لأبي الفداء إسماعيل بن كثير القرشي الدمشقي، دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٣٨٩هـ - ١٩٧٠م.
- ٣٦٢- الفرق بين الفرق، لعبد القاهر بن طاهر البغداد، تعليق محمد محيي الدين عبد الحميد، مكتبة محمد علي صبيح، مصر.
- ٣٦٣- أثر الإمامة في الفقه الجعفري وأصوله، للسالوس علي أحمد السالوس، دار وهدان للطباعة، القاهرة، الطبعة الأولى ١٤٠٢هـ.

- ٣٦٤- الخطوط العريضة للأسس التي قام عليها دين الشيعة الإمامية الاثني عشرية، محب الدين الخطيب، المطبعة السلفية، القاهرة ١٣٩٣هـ.
- ٣٦٥- المحاسن النفسانية في أجوبة المسائل الخراسانية، الشيخ حسين آل عصفور البحراني، دار المشرق العربي، بيروت، البحرين.
- ٣٦٦- فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير، محمد علي الشوكاني، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، الطبعة الثانية ١٣٨٣هـ.
- ٣٦٧- النهاية في المتن والملاحم، لابن كثير، دار المعرفة، بيروت، لبنان، الطبعة الرابعة ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٣٦٨- ضحى الإسلام، أحمد أمين.
- ٣٦٩- النهي عن سبب الأصحاب للمقدسي، محمد عبد الواحد المقدسي، تحقيق: عبد الرحمن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى.
- ٣٧٠- لمحات اجتماعية من تاريخ العراق، د. علي وردى، مطبعة الإرشاد، بغداد ١٩٦٩م.
- ٣٧١- الفكر الشيعي والنزعات الصوفية، كامل الشيباني، مكتبة النهضة، بغداد، مطابع دار التضامن ١٣٨٦هـ.
- ٣٧٢- نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، د. مصطفى حلمي، دار الدعوة، الإسكندرية.
- ٣٧٣- خصائص أمير المؤمنين علي بن أبي طالب، لأبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، تحقيق أحمد ميرين البلوشي، مكتبة المعلا، الكويت، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.
- ٣٧٤- منهج ابن تيمية في مسألة التكفير، الدكتور عبد المجيد بن سالم المشعبي، أضواء السلف، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٣٧٥- مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين، لأبي الحسن الأشعري، تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد، مكتبة النهضة المصرية.
- ٣٧٦- هدي الساري، مقدمة فتح الباري، المحافظ ابن حجر العسقلاني، المطبعة السلفية ومكبتها.

- ٣٧٧- التنبيه والرد على أهل الأهواء والبدع، لأبي الحسين محمد بن أحمد المطلبي، مكتبة المثني، بغداد ١٣٨٨هـ - ١٩٦٨م.
- ٣٧٨- الخوارج، ناصر العقل، دار الوطن، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ.
- ٣٧٩- الوظيفة العقيدية للدولة الإسلامية، حامد عبد الماجد قوسي، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م، دار التوزيع والنشر الإسلامية.
- ٣٨٠- تلبيس إبليس، لابن الجوزي، بتحقيق محمود مهدي استانبولي ١٣٩٥هـ - ١٩٧٦م.
- ٣٨١- الخوارج، دراسة ونقد لمذهبهم، ناصر بن عبد الله السعودي، دار المعارج الدولية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٨٢- نصب الراية لأحاديث الهداية، جمال الدين أبو محمد عبد الله بن يوسف الزيلعي، دار المأمون، القاهرة ١٣٥٧هـ - ١٩٣٨م.
- ٣٨٣- ظاهرة الغلو في الدين في العصر الحديث، محمد عبد الحكيم، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ٣٨٤- الإباضية في موكب التاريخ، علي يحيى معمر، مكتبة وهبة.
- ٣٨٥- السياسة في إصلاح الراعي والرعية، ابن تيمية، المطبعة السلفية ومكتبتها، القاهرة ١٣٨٧هـ.
- ٣٨٦- فيض التقدير في شرح الجامع الصغير، عبد الرؤوف المناوي، دار الفكر للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، ١٣٩١هـ - ١٩٧٢م.
- ٣٨٧- قواعد في التعامل مع العلماء، د. عبد الرحمن بن معلا اللويحق، دار الوراق، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٨٨- التكفير جنوره وأسابه، د. نعمان عبد الرزاق السامرائي - دار المنارة - جدة، الطبعة الأولى ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.
- ٣٨٩- ظاهرة التكفير، الأمين الحاج محمد أحمد، مكتبة دار المطبوعات الحديثة، جدة، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

- ٣٩٠- الصوحة الإسلامية بين الجحود والتطرف، د. يوسف القرضاوي - كتاب الأمة (٢) الطبعة الرابعة، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٣٩١- مصباح الظلام في الرد على من كذب على الشيخ الإمام، عبد اللطيف بن عبد الرحمن بن حسن آل الشيخ، دار الهداية، الرياض.
- ٣٩٢- الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، إسماعيل بن حماد الجوهري، تحقيق أحمد عبد الغفور، الطبعة الثانية، القاهرة ١٤٠٢هـ.
- ٣٩٣- المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي، تأليف: أحمد بن محمد المقرئ الفيومي، المكتبة العلمية، بيروت، لبنان.
- ٣٩٤- القاموس المحيط، لمجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز يبادي، المؤسسة العربية للطباعة والنشر، بيروت، لبنان.
- ٣٩٥- مقاييس اللغة، لأبي الحسين أحمد فارس، تحقيق: عبد السلام هارون، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١١هـ.
- ٣٩٦- الحجة في بيان المحجة وشرح عقيدة أهل السنة للمحافظ قوام السنة أبي القاسم إسماعيل الأصبهاني، د. محمد ربيع مدخلي، ومحمد بن محمود أبو رحيم، دار الراية، الطبعة الأولى ١٤١١هـ.
- ٣٩٧- اعتقادات فرق المسلمين والمشركون، لفخر الدين الرازي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان ١٤٠٢هـ.
- ٣٩٨- الرواة الذين تأثروا بابن سبأ، د. سعد الهاشمي، الطبعة الأولى، ١٤١٣هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٩٩- الاقتصاد في الاعتقاد، لأبي حامد الغزالي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ.
- ٤٠٠- الصارم المسلول على شاتم الرسول، لشيخ الإسلام ابن تيمية، تحقيق: محيي الدين عبد الحميد، عالم الكتب، ١٤٠٢هـ - ١٩٨٢م.
- ٤٠١- الكشاف للزخشري، جار الله محمود الزخشري، دار المعرفة، بيروت.

- ٤٠٢- تاج العروس من جواهر القاموس، محمد مرتضى الزبيدي، دار مكتبة الحياة، بيروت، لبنان.
- ٤٠٣- آية التطهير وعلاقتها بعصمة الأئمة، عبد الهادي الحسيني.
- ٤٠٤- تفسير الرغوي، المسمى معالم التنزيل، لأبي محمد الحسين بن مسعود الفراء البغوي الشافعي، تحقيق: خالد عبد الرحمن العك، ومروان سوار، دار المعرفة، بيروت.
- ٤٠٥- الحجج الدامغة لنقض كتاب المراجعات، أبو مريم بن محمد الأعظمي.
- ٤٠٦- تيسير العزيز لشرح كتاب التوحيد، للشيخ سليمان بن عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب، مكتبة الرياض الحديثة.
- ٤٠٧- الرسالة التدميرية لابن تيمية، تحقيق: زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٣٩١هـ.
- ٤٠٨- الشفا بتعريف حقوق المصطفى، لأبي الفضل عياض بن موسى اليحصبي الأندلسي، مطبعة البابي الحلبي، الطبعة الأخيرة ١٣٦٩هـ - ١٩٥٠.
- ٤٠٩- المنحة الإلهية في تهذيب الطحاوية، عبد الآخر حماد الغنيمي، دار الصحابة، بيروت، لبنان، الطبعة الثالثة، جمادى الثانية، ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٤١٠- الملل والنحل، لأبي الفتح محمد عبد الكريم الشهرستاني، تحقيق: الأستاذ أحمد فهمي محمد، دار الكتب العلمية، الطبعة الثانية ١٤١٣هـ.
- ٤١١- مختصر تفسير القرآن العظيم المسمى عمدة التفسير عن الحافظ ابن كثير، اختصار وتحقيق: أحمد شاكراً، دار طيبة، دار الوفاء، الطبعة الأولى ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
- ٤١٢- روايات تاريخ الصحابة في ميزان الجرح والتعديل، د. عبد العزيز صغير دخان، الطبعة الأولى ١٩٩٨م، الشوكاني باليمن.
- ٤١٣- اليهود في السنة المطهرة، عبد الله الشقاري، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.

- ٤١٤- المروي عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب في التفسير من سورة المائدة إلى سورة الناس، رسالة ماجستير جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، للطالب فهد عبد العزيز إبراهيم الفاضل، لم تطبع.
- ٤١٥- خلافة علي بن أبي طالب، رتبه وهذبه د. محمد بن صامل السلمي، مستخرج من البداية والنهاية، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٢٠م.
- ٤١٦- وسطية أهل السنة بين الفرد، د. محمد باكريم، دار الرواية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٤م.
- ٤١٧- عقائد الثلاث والسبعين فرقة، لأبي محمد اليمني، تحقيق ودراسة محمد عبد الله زريان الغامدي، مكتبة دار العلوم، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ.
- ٤١٨- الزبير بن العوام الثروة والثورة، الدكتور عبد العظيم الديب، مكتبة ابن تيمية، البحرين.
- ٤١٩- العزلة والخلطة، أحكام وأحوال، سلمان بن فهد العودة، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م.
- ٤٢٠- أمير المؤمنين علي بن أبي طالب، أحمد السيد يعقوب الرفاعي، دار الفضيلة، القاهرة، الطبعة الأولى.
- ٤٢١- السلسلة الضعيفة، للألباني، مكتبة المعارف، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٤٢٢- زاد المعاد، ابن القيم، شعيب وعبد القادر الأرناؤوط، دار الرسالة، الطبعة الأولى ١٣٩٩هـ.
- ٤٢٣- فقه السيرة النبوية، د. محمد سعيد رمضان البوطي، دار الفكر، دمشق، سوريا، الطبعة الحادية عشرة ١٩٩١م.
- ٤٢٤- فصول من السيرة النبوية، عبد المنعم السيد.
- ٤٢٥- هجرة الرسول وصحابه في القرآن والسنة، أحمد عبد الغني الجمل، دار الوفاء، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.

- ٤٢٦- السيرة النبوية في ضوء المصادر الأصلية، د. مهدي رزق الله أحمد، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية.
- ٤٢٧- الخليفتان عثمان وعلي بين أهل السنة والشيعة، أنور عيسى، لم تطبع.
- ٤٢٨- مرويّات غزوة الحديبية، حافظ الحكمي، دار ابن القيم، الطبعة الأولى، ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ٤٢٩- القول المفيد على كتاب التوحيد، لمحمد صالح العثيمين، دار العاصمة، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ.
- ٤٣٠- التاريخ السياسي، د. علي معطي، مؤسسة المعارف بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٨م.
- ٤٣١- قراءة سياسية للسيرة النبوية، محمد قلّيجي، دار النافنس، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ - ١٩٩٦م، بيروت - لبنان.
- ٤٣٢- علي بن أبي طالب مستشار أمين الخلفاء الراشدين، د. محمد عمر الحاجي، دار الحافظ بدمشق، الطبعة الأولى ١٩٩٨م.
- ٤٣٣- زواج عمر بن الخطاب رضي الله عنه من أم كلثوم بنت علي بن أبي طالب رضي الله عنه حقيقة وليس افتراء، تأليف أبي معاذ الإسماعيلي.
- ٤٣٤- عثمان بن عفان، صادق عرجون، الدار السعودية، الطبعة الثالثة ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.
- ٤٣٥- مجلة البحوث الإسلامية، العدد العاشر.
- ٤٣٦- رياض النفوس للمالكي، أبو بكر عبد الله بن محمد المالكي، دار الغرب الإسلامي، بيروت، لبنان، عام ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
- ٤٣٧- عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الصابر، دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩١م.
- ٤٣٨- ليس من الإسلام، محمد الغزالي، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.

سوپاسنامەى دکتۆر على محمد الصلابى.....	۵
پيشه كى وه رگيتر.....	۶
به شى يه كهه.....	۱۰
عهلى كورى نه بو طاليب له مه كهكه دا.....	۱۰
جيئاسى يه كهه.....	۱۰
ناو و نه ژاد و نازناو و پهوشت و خانه وادهى.....	۱۰
جيئاسى ده وهه.....	۲۲
موسلمان بوونى و گرنگترين كاره كانى له مه كهكه له پيش كۆچدا.....	۲۲
جى باسى سى يهه.....	۳۹
ژيانى له ژيتر سايهى قورنانداو كارى گهرى له سهرى.....	۳۹
تيروانىنى بۆ خوداو به نهوهر و ژيان و به ههشت و دۆزهخ و قهزاو قهدهر.....	۳۹
پله و پايهى قورنان له لاي عهلى (ع.ه.ه.).....	۴۰
نهو نايه تانهى ده ريارهى عهلى (ع.ه.ه.) دابه زيوه.....	۴۱
به زهيبى هاتنه وهى به ئوممهتى محمد (ص.ه.ه.) دا.....	۴۲
گه ياندى ته فسيرو پيغه مبهه (ص.ه.ه.) بۆ هه ندى نايه تى قورنان.....	۴۳
جى باسى چوارهه.....	۴۶
ژيان له خزمهت پيغه مبهه رى خوا دا (ص.ه.ه.).....	۴۶
جيئاسى پيئجهه.....	۵۳
گرنگترين كاره كانى عهلى (ع.ه.ه.) له نيوان كۆچ و جهنگى خهندهق دا.....	۵۳
هه سه ن و هه سه نى كورى عهلى (ع.ه.ه.).....	۶۳
عهلى (ع.ه.ه.) له جهنگى ئو حود دا.....	۶۸
عهلى و هه لويستى له رووداوى (الافك).....	۷۱
جيئاسى شه شهه.....	۷۴

کاره گرنه‌کانی عدلی (ﷺ) له‌نیوان جهنگی نه‌حزاب —

- و وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ)..... ۷۴
- عدلی (ﷺ) له غه‌زای (الأحزاب) دا..... ۷۴
- عدلی (ﷺ) له غه‌زای (بنی قریضة) دا..... ۷۵
- عدلی (ﷺ) له (صلح الحديبيه) دا..... ۷۵
- عدلی (ﷺ) و غه‌زای خه‌بهر..... ۷۷
- عدلی (ﷺ) و پرزگارکردنی مه‌ککه‌و غه‌زوه‌ی حونه‌ین..... ۸۰
- هه‌ندی هه‌لو‌یستی عدلی (ﷺ) له فقه‌ی مه‌ککه‌دا..... ۸۰
- عدلی و غه‌زای حونه‌ین..... ۸۳
- عدلی بته‌کانی فله‌س ده‌شکی‌نن..... ۸۴
- پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) له جیتی خۆی دایده‌نی له مه‌دینه..... ۸۴
- عدلی (ﷺ) و وه‌فده‌که‌ی نه‌جران..... ۸۰
- عدلی (ﷺ) بانگ خواز و دادوه‌ری یه‌مه‌ن..... ۸۸
- عدلی (ﷺ) له حه‌جی مائنا‌وایدا..... ۹۰
- عدلی (ﷺ) شه‌ره‌ف مه‌ند بوو به‌شو‌رینی جه‌سته‌ی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) و ناشتنی... ۹۱
- به‌شی دووه‌م..... ۹۴
- عدلی (ﷺ) له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ راشیدکاندا..... ۹۴
- جی‌باسی یه‌که‌م..... ۹۴
- عدلی (ﷺ) له سه‌رده‌می نه‌بو‌یکری صدیق دا (ﷺ)..... ۹۴
- به‌یعه‌ت دانی به‌ نه‌بو‌یکری صدیق (ﷺ)..... ۹۴
- عدلی (ﷺ) پشتگیری نه‌بو‌یکر ده‌بی‌ت له جه‌نگی هه‌لگه‌راوه‌کاندا..... ۹۵
- نه‌بو‌یکری له‌خۆی به‌ گه‌وره‌تر زانیوه..... ۹۶
- خۆشه‌ویستی و په‌یوه‌ندی نیوان عدلی و نه‌بو‌یه‌کر..... ۹۷
- شو‌ین پیتی صدیق ی هه‌لگه‌رتووه له نیش و کاریدا..... ۹۷

- ژن و ژغوازی نیتوان صدیق و (ال بیت) دا..... ۱۰۱
- عدلی (ﷺ) له کاتی وهفاتی نه بویه کړدا (ﷺ)..... ۱۰۳
- عدلی (ﷺ) له سهرده می عومهری فاروقدا (ﷺ)..... ۱۰۶
- عدلی له کاروباری دادوه ریدا..... ۱۰۶
- عدلی (ﷺ) و کاروباری دارایی و نیداری دهوله ته که می عمر (ﷺ)..... ۱۱۰
- عدلی (ﷺ) جیگای پاوژی عومهر بویه له کاروباری (جیهاد) دا..... ۱۱۳
- په یوهندی عدلی و نهوه کانی به عمره وه - خویان لی پازی بیت..... ۱۱۵
- عمر (ﷺ) عدلی دهستنیشان دهکات بو جینشینی خوی..... ۱۱۹
- ووته می عدلی (ﷺ) ده ربارهی عمر (ﷺ)..... ۱۲۰
- جی باسی سیهم..... ۱۲۴
- عدلی (ﷺ) له سهرده می عوسماندا (ﷺ)..... ۱۲۴
- عدلی (ﷺ) سزا شهرعیه کانی جی به جی دهکات - الحدود -..... ۱۲۷
- پاوژکاری عوسمان به عدلی له رزگارکردنی نه فریقیه دا..... ۱۲۸
- رای عدلی (ﷺ) سه بارهت به یه شتواز خوتندنه وهی قورنان..... ۱۲۹
- ههلوستی عدلی (ﷺ) له کاتی شهید کردنی عوسماندا..... ۱۳۰
- ههلوستی عدلی (ﷺ) له سهرتای نازاوه که وه..... ۱۳۱
- ههلوستی عدلی (ﷺ) له کاتی گه مارژدا..... ۱۳۴
- به لگهی پوون و ناشکرا له سهر خۆشه ویستی نیتوان عدلی و جی نشینه راشیده کان..... ۱۳۷
- بهشی سی یهم..... ۱۴۰
- به یعت دان به عدلی (ﷺ) و په وشت و ژبانی ناو کۆمه لگهی..... ۱۴۰
- جی باسی یه که م به یعت دان به عدلی (ﷺ)..... ۱۴۰
- مهرجی عدلی (ﷺ) له قبول کردنی خیلافهتدا..... ۱۴۴
- یه که م ووتاری عدلی (ﷺ)..... ۱۴۷
- جی باسی دووهم..... ۱۵۰

- هندی له چاکیه کانی، گرنګترین رهوشته کانی، بنه مای حکومت ته که ی ۱۵۰.....
- زانست و شاره زای له ناینیدا..... ۱۵۱.....
- هندی له پښمايه کانی عدلی (ﷺ) بۆ قوتابیان..... ۱۵۴.....
- دنیا نه ویستی نه میری باوه پداران (ﷺ)..... ۱۵۸.....
- ته وازع و خو به که م زانین و بی فیزی عدلی (ﷺ)..... ۱۶۲.....
- به خشنده یی و دهرمال داریه کانی..... ۱۶۴.....
- شهرم کردن له خوی ته عالا..... ۱۶۵.....
- به ندایه تی و نارامی و دلسوزی عدلی (ﷺ) بۆ خودای - عز و جل -..... ۱۶۶.....
- سوپاس گوزاری خوی - عز و جل -..... ۱۶۹.....
- پارانه وه له خوا..... ۱۷۰.....
- سهرچاوه ی بالای دولت له سهرده می عه لیدا (ﷺ)..... ۱۷۲.....
- ماfi گدل له چاودیری کردنی ده سه لاتداراندا..... ۱۷۴.....
- شوری..... ۱۷۵.....
- داد و یه کسانى..... ۱۷۷.....
- سهر به ستييه کان..... ۱۸۰.....
- جی باسی سییهم..... ۱۸۲.....
- ژيان له ناو کۆمه لگا و فرمان به چاکه و بهرگری له خراپه..... ۱۸۲.....
- بانگه وازی یه کتاپه رستی و دژایه تی بته رستی..... ۱۸۲.....
- ناساندنی ناوه جوانه کانی خودا - به خه لکی..... ۱۸۳.....
- نه میری باوه پداران به خشنه کان ده خاته وه یادی خه لکی..... ۱۸۴.....
- نه میری باوه پداران و نه هیشتنی پاشماوه ی نه فامی..... ۱۸۴.....
- عدلی نه بو طالب و هندی له شیعه ره کانی..... ۱۹۵.....
- هندی له ووته به نر خه کانی نه میری باوه پداران..... ۱۹۶.....
- نه میری باوه پداران له چهند شتيك ده ویت..... ۱۹۸.....

له هندی نه خۆشی ترسناک ناگادارمان ده کاتهوه.....	۲۰۱
گرنگیدانی عدلی (ﷺ) به ږیکهستنې بازاره کان.....	۲۰۲
هندی ناموژگاری و بهرگری له گونا ه و خراپه کان.....	۲۰۴
له سدرده می عدلی (ﷺ) پوښیس دهست به کار بووه.....	۲۰۵
بهشی چواره م.....	۲۰۹
جی باسی یه که م.....	۲۰۹
دهزگای دارایی.....	۲۰۹
جی باسی دووه م.....	۲۱۰
دهزگای دادوهری.....	۲۱۰
شیوازی دادوهری عدلی (ﷺ).....	۲۱۱
جی باسی سییه م.....	۲۱۵
فیقهی نه میری باوه پداران عدلی کورې نه بو طالب (ﷺ).....	۲۱۵
عیبادات و پرستشه کان.....	۲۱۵
دهرباره ی زه کات.....	۲۱۸
دهرباره ی پوژوو.....	۲۱۹
دهرباره ی نیعتیکاف.....	۲۱۹
بهشی پینجده م.....	۲۲۶
دامه زانندنې ویلايه ته کان له سدرده می عدلی دا (ﷺ).....	۲۲۶
جی باسی یه که م.....	۲۲۶
هه ریمه کانی ده وله تی نیسلامی.....	۲۲۶
جیباسی دووه م.....	۲۳۷
دیاری کردنې (والی) یه کان له سدرده می علیدا (ﷺ).....	۲۳۷
هه لویتستی خودی عدلی له والیه کانی عثمان.....	۲۳۸
بهشی شه شه م.....	۲۴۸

۲۴۸.....	هردوو جنگی (جهمهل) و (صفین) و مهسله‌ی ته‌حکیم
۲۵۱.....	جیّ باسی یه‌که‌م
۲۵۱.....	رووداوه‌کانی پیش جنگی "جهمهل"
۲۷۵.....	کوژراوانی هردوولا شهیدن‌وبه‌هشتین
۲۷۹.....	هه‌لگیرسانی جنگ
۳۰۵.....	جیباسی دووهم
۳۰۵.....	جنگی صفین
۳۱۳.....	ده‌ستپیکردنی جنگ
۳۱۷.....	شهو‌ی هه‌ریر
۳۳۱.....	جیباسی سیّ یه‌م
۳۳۱.....	((التحکیم))
۳۳۹.....	ده‌قی په‌یمان نامه‌که‌ی ((التحکیم))
۳۴۲.....	به‌سه‌رهاتی (التحکیم) و لاوازیه‌کانی له‌چهند لایه‌نیکه‌وه
۳۴۷.....	هه‌لوئستی زاناو ده‌سته‌لات دارانی نیسلام ده‌ریه‌ی نه‌و جهنگانه
۳۴۸.....	ناگاداری له‌ هه‌ندئ کتیب که میژووی هاوه‌لانیان شیواندوه
۳۵۸.....	به‌شی هه‌وته‌م
۳۵۸.....	هه‌لوئستی نه‌میری باوه‌رداران عدلی ده‌ریاره‌ی ((خه‌واریج)) و پاشان شه‌هیدکردنی
۳۵۸.....	جیباسی یه‌که‌م
۳۵۸.....	((خه‌واریجه‌کان))
۳۷۱.....	جنگی (نه‌هه‌روان)
۳۷۸.....	هه‌لسوکه‌وتی نه‌میری باوه‌رداران له‌گه‌ل خه‌واریجه‌کاندا
۳۷۹.....	شوینه‌واری فیه‌قی له‌ جهنگه‌کانی عه‌لیدا (ﷺ)
۳۸۴.....	سیفاته‌کانی خه‌واریج
۳۸۹.....	جیباسی دووهم

- کوتا پۆژه‌کانی ژبانی ئەمیری باوەرداران و شەهیدکردنی (ﷺ)..... ٣٨٩
- یەكەم / دوا بەدوای جەنگی نەهرەوان..... ٣٨٩
- دووهم / ئەمیری باوەرداران ورەى سوپاکەى بەرز دەکاتەوێ بەرێش بەرەو شام
- و پاشان هودنە و ئاگر بەست..... ٣٩٣
- سێ یەم / ئەمیری باوەرداران داوای شەهیدبوون و گەرانه‌وێ بەپەڵە لەخودای
- خۆی دەکات..... ٣٩٦
- چوارەم / ئەمیری باوەرداران دەیزانی شەهید دەکرێت..... ٣٩٧
- پێنجەم / شەهید کردنی ئەمیری باوەرداران (ﷺ)..... ٣٩٨
- وەسیەتی ئەمیری باوەرداران (ﷺ) بۆ (حەسەن و حوسەین) (ﷺ)..... ٤٠٢
- ئەمیری باوەرداران (ﷺ) ناھێتێ جەستەى بکۆژەکەى بشیوتێن..... ٤٠٤
- (ابن مەلجم) کێ یە؟..... ٤٠٥
- ئەمیری باوەرداران چەند ساڵ خەلیفەى پێغەمبەرى خوا بوو؟..... ٤٠٦
- لەکۆى نێژراو؟..... ٤٠٦
- لە تەمەنى چەند سالیدا شەهید کرا؟..... ٤٠٨
- ووتارى (حەسەن) (ﷺ) لەدوای شەهیدکردنى باوکى..... ٤٠٨
- هەلۆیستمان لەو سێ جەنگە..... ٤١١
- سەرچاوەکان..... ٤٢٧
- ناوەڕۆك..... ٤٦٠

وهرگير له چهند ديريځدا:

ناوی عمر توفیق عبداللہیہ و نازناوی (الخطاط) ی هدیہ و نهو نازناوہشی لموہوہ هاتووہ کہ له هونہری خوښووسیدا دهستیځی بالای هدیہ و لهو بارهیه کوراسدیہ کی لهسر خهتی روقة نووسیوه له ژیر ناوی (دهروازہی خوښووسی) .

له شاری ههله به له دایک بووه له سالی (۱۹۶۷) و هر لهو شاره دا خویندنی سهره تای و ناوندی دواناوہندی و دیراساتی نسلا می تمواو کردووه، و پاشان له سالی ۱۹۸۶ له زانکوی بهغداد/ کوليجی شمريعه وهرگيراوہ، سالی (۱۹۸۸) له ههله به بريندار دهبيت و له نه خوښخانه کانی نيران چاره سرکراوه .

له سالی (۱۹۹۱) به پلهی - جيد جداً - خویندن تمواو دهکات و دهبيتہ ماموستای زماني عمره بی و ناین و له زۆریک له خویندنگان کانی ناو شاری ههله بهی شهید ماموستایه تی کردووه . وهرگير خاوهنی کۆمهلتی بهرهم و نووسینه له بواره جیاجیاکاندا چ له بواری هونہری یان نه ده بی یان ناینی و بانگهوازی... له شاکاره کانی له بواری دهره ناسیدا - کتیبی (هونہری هاوړنگرتن) ی دیل کارنجی کردوه به کوردی و تا نیستا چهندان جار له چاپ دراوهتموه .

وهرگير پیش نهم بهرهمه هستاوه به ورگيرانی کتیبی - خهلیفہی یه کم نه بویه کری صدیق و نیستا له بهر دهستی خوینهران دایه .

خوینہری بهریتزو خوښه ویست نه گهر هر په خنه وپیشنیاریکت هه بووه دهر باره ی نووسینه کانی وهرگير ، تموا جه نابی ماموستا عومدر زۆر پیڅوښحاله به سنگیځی فراوانه وه گویت بۆ بگریټ ، بویه ده توانیت راسته وخو پدیوهندی پیوه بکهیت بهم ژماره مزیایله وه ۱۹۹۸ ۴۷۱ ۰۷۷۰ .

کتیبخانه‌ی نارین

هدولیر - فولک‌ی شیخ مه‌حمود - باله‌خانه‌ی سید بهاء الدین - نه‌ومی خواره‌وه - بازاری

زانست بۆ کتیب و چاپه‌مدنی

پۆستی نه‌لیکترۆنی: nareen_1@yahoo.com

له‌ بلاؤکراوه‌کانی کتیبخانه‌که‌مان

- ۱- پرستشه‌کانی بیرکردنه‌وه \ عه‌مر خالید وهرگێپانی م حسین محمود
- ۲- هونه‌ری هاوپی گرتن : دیل کارنیگی وهرگێپانی م عومەر توفیق الخطاط
- ۳- له‌ سووره‌تی یوسفدا دیومه : م عومەر توفیق الخطاط
- ۴- لی‌بوورده‌یی خودا: عه‌مر خالید وهرگێپانی تارا سعید
- ۵- ده‌وله‌تی عوسمانی :دکتۆر علی محمد الصلابی وهرگێپانی نهاد جلال و احمد عبدالرحمن
- ۶- ژياننامه‌ی نه‌بووبه‌کری صیددیق (رحمه‌الله‌ه‌): دکتۆر علی الصلابی وهرگێپانی م عومەر توفیق الخطاط
- ۷- که‌سایه‌تی نافره‌تی موسلمان :دکتۆر علی الهاشمی وهرگێپانی سندس علی
- ۸- به‌ناوی تۆوه ده‌ژین : عه‌مر خالید وهرگێپانی شاهۆ عومەر
- ۹- نارامگرتن و خۆ نه‌ویستن : عه‌مر خالید ، وهرگێپانی کانیاو محمد
- ۱۰- چۆن بگه‌ینه کاروانی صالحان؟ : م عومەر توفیق الخطاط
- ۱۱- قه‌ده‌غه‌کراوه‌کانی نی‌سلام : محمد صالح المنجد وهرگێپانی محسن سید گوڵ
- ۱۲- چهند پاستیه‌کی زانستی له‌ قورئانی پی‌وژ : دکتۆر زغلول راغب النجار وهرگێپانی محمد علی احمد

۱۳- کۆمهلىتىگە كىتىپ بە تايىبەتى كىتپەكانى دىكەى دكتور على محمد الصلابى
وكتپەكانى عەمر خالىد نامادەن بۆ چاپ كردن.